

Міністерство освіти і науки України

Національний науково-дослідний інститут
українознавства

Валерій Сніжко

**УКРАЇНОЗНАВСТВО:
ПРИРОДНА ПСИХО-ФІЛОСОФСЬКА
КОНЦЕПЦІЯ**

Монографія

Київ 2010

УДК 159.922.2(477)+17.023.1
ББК 84.4УКР6-4
С53

Рекомендовано до друку вченою радою
Національного науково-дослідного інституту українознавства
Міністерства освіти і науки України
(протокол № 4 від 26 квітня 2010 р.)

Рецензенти:

Ситник К.М., академік НАН України, доктор біологічних наук.

Крисаченко В.С., доктор філософських наук.

Степико М.Т., доктор філософських наук.

Гомотюк О.Є., доктор історичних наук (українознавство).

Сніжко В.В.

С53 Українознавство: природна психо-філософська концепція:
монографія / Валерій Сніжко; МОН України, ННДІ українознавства.
– К., 2010. – 528 с. – Рез. англ. – Бібліогр.: с. 495-518.

ISBN 978-966-7909-49-9

Монографія присвячена українознавству, зокрема природничому напрямку його дослідження, де використано філософські та психологічні підходи. Природа та українське природне довкілля розглядаються як визначні людиноформуючі геопсихічні структури, завдяки яким людські суспільства формуються як оригінальні, психоадаптовані до певного регіону. Створена на такому науковому ґрунті природна психо-філософська концепція спрямована на утвердження українських стереотипів мислення, які мають замінити існуючі неукраїнські.

Книга розрахована на фахівців з українознавства, а також філософів, етнопсихологів та природничиків – студентів, аспірантів та викладачів.

ББК 84.4УКР6-4

ISBN 978-966-7909-49-9

© Валерій Сніжко, 2010

Присвята

Наука – це найунікальніша галузь діяльності людини, яка завжди виводитиме людство поза межі очевидного. Науковці, себто спостерігачі-дослідники-аналітики, існували завжди, у кожному суспільстві на усіх щаблях та рівнях його розвитку. Науковця в собі треба розгледіти. Для того тобі на допомогу приходять провідники, вони унаправлюють тебе і вчать вірити в себе. Серед значної когорти вчених, яких я мав щастя зустріти на своєму життєвому шляху, я виділяю двох, таких різних за своїми характерологічними особливостями людей, проте ґрунтовних енциклопедистів: біолога Андрія Гродзінського (Україна, м. Київ) та дидактика Віталія Дяченка (Россія, м. Москва – м. Красноярськ).

Свою монографію «Українознавство: природна психо-філософська концепція» я присвячую їм, бо для мене вони були і лишатимуться усе моє подальше життя визначними особистостями.

А.М.Гродзінський та В.В.Сніжко у дослідній лабораторії ЦБС, 1987 р.

В.К.Дяченко та В.В.Сніжко, 1967 р.

Слово до читача

Книга відомого і талановитого вченого-біолога та етнопсихолога Валерія Володимировича Сніжка безумовно стане явищем і наукового, і суспільно-культурного життя. До цієї книги йому вдалося видати біля 20 монографій і більше 150 наукових статей. Вони присвячені дослідженням фіторізноманіття, фітодизайну, природи та психології українського етносу, психоекологічного довкілля України, психоетнічної екології, інвайронментології та філософії інвайронменталізму.

Нова книга професора Сніжка мене особисто зацікавила і привабила своїм глибоким і різноманітним змістом, ґрунтовним підходом до розгляду і осмислення кожного питання, яке вивчає талановитий і добре ерудований дослідник.

Понад місяць я вивчав цю книгу, неодноразово повертаючись до окремих положень, тверджень і висновків автора. І тепер я впевнений, що маю право рекомендувати цю працю до друку і радити кожному читачеві, який розпочав знайомитись з нею, не зупиняючись і продовжуючи читати, читати, читати до кінця, якщо він хоче збагатити свої знання про Україну, її історію та історію українського народу на фоні історії усіх культурних націй та в порівнянні з культурою останніх, їх наукою, релігіями, самобутнім побутом і мистецтвом.

Відразу відзначу, що автор дуже добре володіє величезною літературою, яка накопичена в світі з найдавніших часів і до початку ХХІ століття. Саме тому книга викладена як енциклопедія українства та його багатющої історії.

Автор розглядає історію виникнення, становлення і розвитку українознавства в системі знань, накопичених такими науками як народознавство, країнознавство та багатьма-багатьма іншими. Ця система знань сьогодні є результатом досліджень усіх проявів існування і діяльності більшості народів і країн світу, але обсяг, якість і кількість цих досліджень дуже різноманітна, і разом з тим вони охоплюють вивчення різних сторін предметного поля: історію країни, характеристику етносу, його мови, культури, науки держави, стосунки з іншими країнами тощо.

Маючи свої серйозні доробки в галузі українознавства, Валерій Сніжко віддав належне М.О.Максимовичу, С.О.Єфремову і П.П.Кононенку, які заклали фундамент українознавства, визначили основні напрямки його розвитку і створили умови для розгортання досліджень з усіх провідних напрямків цієї науки.

Багато уваги приділив Валерій Сніжко життєдіяльності народів на території України, зокрема різноетнічним поселенням різних часів у Середньому Придніпров'ї, а також періоду трипільської археологічної

культури та Скіфії. Глибокий інтерес викликають у читача сторінки рукопису, присвячені взаємостосункам «Людина – Природа», «Наука – Природа» тощо.

Мені, ботаніку, особливо приємно було читати сторінки, присвячені рослинному світові. Зокрема, добре запам'яталися слова про хліб: «Цінність хліба, який є щоденним спожитком, великою совістю і твором мистецтва, – виявляється в таких трьох потребах:

- 1) він є фізіологічно і метаболічно найкращою їжею;
- 2) йому притаманні родинні звичаї;
- 3) він є результатом образотворення – майстриня, випікаючи хліб, виявляє високу творчість у вчиненні самого тіста, в оформленні та випіканні хліба, його мистецькому оздобленні та звичаєвому застосуванні».

Багато уваги приділяється в книзі соціоприродному довкіллю, взаємодії його різних чинників, проблемам інтродукції та акліматизації.

Дуже цікаві розділи, в яких автор висвітлює питання про роль природного довкілля у формуванні мелодійної, співучої української мови, етнопсихології та менталітету українців. Розповіді автора про одяг українців, мистецтво його створення і застосування також читаються з неослабним інтересом і вдячністю авторові за уміння художньо і публіцистично, а не лише глибоко науково відтворити особливості життя-буття українців.

Багато уваги приділяє В.Сніжко філософському і загальнонауковому осмисленню таких найважливіших понять як Природа, Довкілля, Людина, Суспільство. Особливу увагу він звертає на осмислення глибокого значення пошани «Україна». Йдеться про Україну як територію, терен, і як геопсихічний конкретний образ, яким його бачить Валерій Володимирович і яким його бачили видатні українські мислителі і вчені – Г.Сковорода, Д.Чижевський, М.Грушевський, С.Рудницький та інші.

Думаю, що на базі книги В.В.Сніжка можна і слід створити підручники для середньої і вищої школи, видати їх мільйонним накладом і сіяти в українській школі добро, велике і святе. А поки що видати вкрай потрібну і корисну монографію, яку я оцінюю досить високо.

К.М.Ситник, академік НАН України

Вступ

Українська земля – найкоштовніший скарб кожного українця. Проте мене турбує і дивує, коли говорять, що земля наша скарб тому, що «напоена потом і кров'ю дідів та прадідів, і вона ж бо, земля, – кормителька народу». Тож, щонайперше – не лише потом дідів, а й особистим потом значної більшості нас, сучасних. Разом з тим, земля мила нам своєю красою, і через те повниться любов'ю багатьох і багатьох поколінь, а ще й радістю та щастям від того, що ми живемо на ній. За такого підходу стає зрозумілим, що, приміром, націоналізм український повстав не із першою краплею крові, яка впала на землю українську, тож – помстимося, а із першою думкою-відчуттям усвідомлення радісного зачудовування в любові, коханні й щасті від неї. Не горювання, страждання й марення, а радість і насолода від тутешнього проживання із пам'яттю про минуле і упевненістю в створенні чудового майбутнього супроводжують нас – сучасних українців.

Мета нашого дослідження – обґрунтувати вивчення та різнобічне дослідження одного із засадничих центрів наукового українознавства «Україна – природа, екологія» у структурі дослідницьких координат «етнос – природа» та «природа – людина».

Об'єктом дослідження є наукове українознавство і, безпосередньо, його центр «Україна – природа, екологія» як життєвий процес та аналітичний досвід наших попередників.

Предметом – природна психо-філософська концепція як така, що закладає основи вивчення природно-світоглядних засад наукового українознавства.

Головним методичним інструментарієм дослідження є фундаментальні дослідницькі засади наукового аналізу – принципи об'єктивності, системності, цілісності, розвитку, єдності історичного та логічного. Для більш глибокого розуміння особливостей феномена українського природного довкілля, його трансформативних чинників у соціоприродній системі України використовуються порівняльний аналіз і теоретичний синтез основних ідей парадигмальної концепції наукового українознавства. Також використано методичні можливості тем еволюціонізму, холізму, редуціонізму, принципу доповнюваності, системного, синергетичного та нормативно-ціннісного підходів у сфері природних психо-філософських українознавчих досліджень.

Вибір такого інструментарію зумовлено необхідністю вивчення шляхів саморозвитку українців, формуючих шляхів-процесів, які мали місце протягом усієї генези українського терену і є безпосередньо залежними від естетики природного ландшафту та звичаєво-природного права. Врахування цього масиву даних обумовлювало (свідоме й

підсвідоме) створення соціоприродного середовища (довкілля, створеного людиною у природному середовищі) та природокультурного світогляду. Під *світоглядом* ми розуміємо не узагальнене абстрактно-уніфіковане світобачення, а багаторівневий образ терену свого проживання у відповідності з регіональним суб'єктивізмом (комплексом прагнень, бажань, переживань, очікувань тощо). Таким чином, методи дослідження зумовлені і конкретизовані обраним предметом та метою, реалізація яких вимагає глибокого аналізу джерельної бази, наукової літератури, порівняльного аналізу емпіричних спостережень із подальшим синтезом отриманих результатів.

Теоретико-методичне підґрунтя дослідження складають праці українських та іноземних дослідників.

Людство – суспільно існуюча і суспільно функціонуюча природна антропоструктура, яка активно пізнає природне довкілля, не менш активно адаптується до нього і ще більш активно адаптує природне довкілля до себе, витворюючи таким чином конкурентну Природі квазіприроду – штучний феномен. Пізнання в антропоструктурі обов'язково спричинює передачу інформації від одного індивідуума до іншого, і здійснюється це у *спілкуванні*. Спілкування поміж людьми має свою форму та свій зміст. Найочевидніше, що зміст превалює над формою. Спілкування – це звуко-знакова взаємодія, за допомогою якої і відбувається інформативний обмін ідеями, думками, розмірковуваннями тощо. Тобто це матеріальна взаємодія, яка є основною формою існування суспільства. Змістом спілкування є діяльність людини, яка охоплює пізнавальні й психічні процеси. Лише у спілкуванні ми маємо матеріальність форми і нематеріальність змісту, через те, що ідеї, думки, визначення – суть відображення оточуючої нас дійсності, а не сама по собі об'єктивна дійсність.

Якщо пізнання або пізнане вважати змістом, то потрібно погодитись із тим, що зміст спілкування за своїм об'ємом значно ширше змісту пізнання: спілкуватися можливо не лише про пізнане, далєбі й про те, що не пізнане, або про те, що загалом пізнаним не буде. Предметом спілкування можуть бути не лише знання, перевірені практикою, а й сам процес пізнання, тобто рух думки від відомого до невідомого, ще непізнаного. Усе пізнане, що є суспільно значимим, неодмінно стає об'єктом вивчення, тобто безпосередньо перетворюється у зміст навчання. Те саме стосується і процесу пізнання.

Тривалий час процес пізнання як шлях від пізнання до знання, від запитання до відповіді мало кого цікавив. Проте з розвитком науки й культури проблема руху (переходу) від незнання до знання, від здивування, спантеличеності до відкриття усе більше зацікавлює

суспільство і поступово перетворюється на предмет значної уваги та зацікавлення.

Сутність процесу пізнання, як і самої генези, немов би одна, проте виявлені її багато. Тож сутність навчання полягає у спілкуванні між тим, хто навчає, і тими, кого навчають. У скритному (прихованому) вигляді сутність вбирає в себе й зміст, і форми, що формують процес навчання, і його закони та принципи. Вони мають бути виведеними за межі сутності навчання та відповідної конкретної суспільно-історичної практики.

Зміст навчання завжди є котроюсь діяльністю, якою певним чином володіє той, хто навчає і не володіє (повністю або частково) той, кого навчають.

Сутність процесу, зокрема сутність навчання, завжди є абстракцією. Зміст, навпаки, завжди конкретний. Сутність навчання полягає у взаємодії тих, хто навчає, і тих, кого навчають; спілкуванні поміж тими, хто має певні знання та досвід, і тими, хто їх набуває. Сутність навчання лишається тією самою як у первісному суспільстві, коли навчання відбувалося лише стихійно й найчастіше випадково, так і у модерному суспільстві, в якому б навчальному закладі воно не відбувалося. Сутність навчання залишається сталою до тих пір, доки існує навчання. Інша справа – зміст цього навчання: він завжди конкретний і обов'язково змінюється в часі. Таким чином висловлюється відомий фахівець-дослідник Віталій Дяченко¹. Отже, процес навчання є унікальним, бо він існує винятково у відповідності із існуванням людини. В нашій роботі ми пізнаємо Україну у різних проекціях дослідження, проте провідною є природно-пізнавальна.

Святійший Патріарх Київський і всієї України-Руси Філарет зауважує: «Людина може бути невіруючою, але в такому випадку вона керується своєю природою, яка створена за образом Божим. І ми ці цінності називаємо загальнолюдськими, тому що вони притаманні кожній людині, незалежно від її віри, від її нації. Але ці цінності вкладені Богом в образ самої людини. Тому ця категорія також належить до духовних цінностей. Ми, українці, громадяни України, – народ, який протягом довгого часу піддавався русифікації [...] Тому зараз іде мова про українськість, про відродження українського духу. І церква в цьому відношенні має велике значення. Русифікація відбувалася через освіту і через церкву. Тому і відродження українства, українського духу теж повинно відбуватися через освіту і через церкву. Ось чому ми наполягаємо, щоб в Україні була одна православна церква, і робимо все для того, щоб створити в Україні Єдину Українську

---

¹ Дяченко В. К. Дидактика : в 2-х т. / В. К. Дяченко – М. : Народное образование, 2006. – Т. 1. – 400 с. ; Т. 2 – 384 с.

Православну Церкву [...] Я думаю, що й освітяни повинні розуміти, що і українство, і український дух не можна створити без церкви»¹.

Знаний вчений, засновник сучасного наукового українознавства акад. Петро Кононенко поєднує навчання і виховання: «Національне виховання є аналогом державного і передбачає врахування місцевих, певного роду регіональних, етнічно-культурних, мовних особливостей, але базується на принципі і пріоритеті єдності держави, народу, мови, матеріальної і духовної культури, а отже, на єдності принципів, змісту та форм системи освіти [...] Мета: формувати демократичне суспільство з поколінь особистостей, які б гармонійно поєднували в собі найвищий фізичний, духовний, інтелектуальний і психічний розвиток, самопізнання з пізнанням природи, буття людини всесвіту і суспільства, нації і вселюдства, основ розвитку матеріальної і духовної культури, та були б спроможні втілювати в життя високі ідеали гуманізму, демократії та свободи, чесних і справедливих відносин між людьми, націями та конфесіями, перебувати в гармонії з собою та оточенням»². Важливого значення акад. П.Кононенко надає особі того, хто навчає: «Найвищий ідеал педагога для Т.Шевченка – його великий попередник Г.Сковорода. І хоч поет гостро картав мислителя за «латинщину» та «московщину», саме його образ опоетизовано в повісті «Близнецы». Тут Т.Шевченко полемізує з концепціями, автори яких відстоювали погляд на людину як на продукт тільки природи або суспільних впливів; утверджує ідею, що головне у вихованні – родина та пам'ять історії, переконує, що основою деморалізації, саморуйнування особистості є винародовлення; відстоює єдність процесу виховання в сім'ї, соціальному середовищі, закладах (і методах) освіти, традиціях нації»³. Загалом Т.Шевченко, М.Максимович, О.Потебня, П.Юркевич, М.Драгоманов, Б.Грінченко, В.Каразін, М.Шашкевич, І.Франко, М.Грушевський, В.Вернадський, С.Єфремов, А.Кримський, С.Сірополко, С.Русова, К.Ушинський, Г.Ващенко та інші склали ґрунтовну основу для школи національної освіти світового рівня. Нині національну освіту утверджують сучасні українські фахівці, широкопланово використовуючи новітні закордонні моделі в освіті, проте повсякчас шукаючи модерну українську національну модель.

Так вже історично склалося, що українська основа цієї моделі закладалася науковою школою Київського національного університету. Ця ж таки національна наукова школа створила й школу

---

¹ Виступ Святійшого Патріарха Київського і всієї України-Руси Філарета // Українознавство. – 2006. – № 4. – С. 82.

² Кононенко П. Концепція національної освіти / П. Кононенко // Українознавство. – 2008. – № 2. – С. 131.

³ Кононенко П. Концепція національної освіти / П. Кононенко // Українознавство. – 2008. – № 2. – С. 132.

наукового українознавства. В той же час ми не відкидаємо досягнень Наукового товариства ім. Т.Шевченка (у Львові та Серселі) та Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України.

Російський* цар Ніколай I, щоби зміцнити свою імперію, особливо її європейську південно-західну частину, прагнув документально довести автохтонність юридичних основ єдності Правобережної України з Києвом. Вирішальним моментом у вирішенні цього дуже важливого, не лише геополітичного або етнополітичного питання «було рішення уряду царя Миколи I заснувати в Києві, колишньому культурному центрі Східної Європи, секулярний університет західного типу (указ від 8 листопада 1833 р.). Це рішення було політичним. Після чергового польського повстання (1830-1831) треба було мати наукові інституції, що могли б доказати безпідставність польських претензій на Київ та Правобережну Україну. Такими інституціями стали Київський університет та Тимчасова Археологічна комісія для збирання давніх актів. На посаду першого ректора університету було запрошено до Києва молодого талановитого професора ботаніки Московського університету, українця (полтавця) Михайла Максимовича (1804-1873), який у Москві опинився у полоні всеобіймаючих ідей Шеллінга («об'єктивний розум»), що знаходили спільний знаменник для всіх наук [...]. Максимович визнавав історію як основну науку у цілій філософській системі, і внаслідок цього почав вивчати історію та фольклорні джерела [...] на базі народних пісень Максимович, який теж знав філософію Гегеля, персоніфікував суспільну свідомість («дух» народу) українців і зробив першу спробу охарактеризувати різницю між психікою українців та росіян. Максимович також висунув ідею, що історія кожного народу повинна бути самостійною, без компіювання і запозичування від інших»¹.

Саме цей спокійний, поміркований за вдачею малорос, професор ботаніки й мав, як вірнопідданий Великоросійської імперії, гарно прислужитися державній справі. Проте не було враховано, що М.Максимович, перший ректор Київського університету, був переконаним, що не лише абстрактно «історія кожного народу повинна бути самобутньою», а конкретна генеза українського народу є самобутньою і унікальною. Його переконання започаткувало наукове

---

* Російський від Россія, обов'язково з подвійним «с»; потрібно відрізнити від Росії – складової Боспорського царства. В українському правописі назв Голландія чи Голлівуд, як і у багатьох інших, зберігається подвійність літер, проте цього можна і не робити, бо немає потреби різнити від іншого, з Россією і Росією це конче потрібно, щоби не викликати плутанини.

¹ Історіософія Михайла Грушевського / О. Прицак // Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський / ред. П. С. Сохань [та ін.] – К. : Наук. думка, 1991. – Т. 1. – 736 с. – С. 40–41.

дослідження українства й українського терену у всіх часопросторових вимірах. А згодом до вивчення долучився М.Костомаров, який один рік викладав у Київському університеті. «Виступаючи на кафедрі, я мав гадку в своїх лекціях висунути на перед народне життя в усіх його розгалуженнях. Довге заняття історією розвинули в мені такі погляди. Я бачив, що держава була більш випадковим наслідком завоювань, аніж необхідним вислідом географічних та етнографічних особливостей народного життя [...]. Руська держава складалася з частей, що раніш жили своїм власним, незалежним життям і після того життя частей проявляли себе відмінними змаганнями в спільнім державнім устрою. Знайти і схопити ці особливості народного життя частей Руської держави було завданням моїх занять історією»¹ – так вважав мислитель-дослідник М.Костомаров. Він наголошував, що український народ зберіг давньослов'янський демократичний спосіб суспільних стосунків на відміну від російського, якому притаманний бюрократично-кріпацький характер. Будучи дуже принциповим українським дослідником, М.Костомаров «1882 р. в листі до редакції «Велика Європа» з приводу брошури П.Куліша «Крашанка русинам і полякам на Великдень 1882 р.» (№ 8. – С. 729-748) [...] протестує проти зневажання П.Кулішем рідного народу та його історії, що виявилось у звеличенні культурницької місії польської шляхти, яка нібито створила на Україні «пиноквітчастий, вічноспівучий, вічнотанцюючий рай», і протиставленні їй диких напасників – повстанців, учасників визвольної війни Б.Хмельницького. У статті «П.А.Кулиш и его последняя литературная деятельность» (Киевская старина. – 1883. – № 2. – С. 221-234) висловлено обурення з приводу хвали П.Куліша Катерині II за розорення Січі та паплюження, якому він піддає Т.Шевченка за те, що той прокляв «злую вовчицю»»².

Ідеї М.Костомарова активно й творчо продовжував В.Антонович, який мав безпосередню причетність до Київського університету. Він вважав однією з визначальних психотипових рис українського народу «віче», як провідну основу громадського устрою, зокрема «рівноправність усіх перед законом, брак станових різниць, соборне (спільне) управління земельними справами, свобода релігійної совісті, право розвивати власні народні начала при застосуванні виборного принципу в управлінні»³. Ці ж психоетнічні риси були присутні і в

---

¹ Грушевський М. Костомаров і новітня Україна / М. Грушевський // Україна. – 1925. – Кн. 3. – С. 19.

² Літературна творчість Миколи Костомарова / В. Л. Смілянська // Костомаров М. І. Твори : в 2 т. / упор., авт. передм. та приміт. В. Л. Смілянська. – К. : Вид-цтво худ. ліри «Дніпро», 1990. – Т. 1. : Поезії, драми, оповідання – 538 с. – С. 21.

³ Погляди українофілів / В. Б. Антонович // Антонович Б. В. Твори. – К., 1932. – Т. 1. – С. 244–246.

пізніших державницьких принципах Козаччини, і неодмінно в «Конституції прав і свобод Війська Запорозького», яка є загальновідомою як «Конституція Пилипа Орлика». До слова, стосовно останньої існує багато розвідок, які наголошують на тому, що «Конституція...» в основному бере річпосполитівські принципи. Інші дослідники роблять наголос на принципах теренової відповідності (усі ці питання слушно розглянув Ю. Фігурний¹). Нагадаємо, що «Конституція...» увібрала в себе, щонайперше, справді давні демократичні принципи віча, які є традиційними і притаманними давньому слов'янству, і збережені в українському суспільстві донині (як і позиції природного права). Вони є не лише державницькою системою, а й діють на пересічному рівні загалом.

Значним є внесок іще одного викладача Київського університету М. Драгоманова, який безпосередньо переймався дослідженням питань української історії, фольклору та політики. Він був переконаним, що український народ, незважаючи на своє, як він вважав, трудне географічне положення, з найдавніших періодів свого існування був невід'ємною складовою культури Західної Європи, хоча це трудне географічне положення й запізнювало спільні темпи розвитку.

У подальшому українознавчому поступі київської наукової школи важливе місце обійняв М. Грушевський. Хоча як професор історії України він відбувся у Львові, проте розпочинав у Київському університеті. Його найвизначніша праця – «Історія Руси-України». Вона утвердила видатного аналітика як «батька історії України» і стала для українських науковців невичерпним джерелом знань про український терен та прикладом прискіпливого ставлення до об'єкту вивчення. «З лінгвістичного погляду трактується він (український народ – *В.С.*) як східно-словянська галузь індоевропейської мовної родини. Та ся мовна спільність лише одна сторона його етнографічної фізіології. Мовна спільність покриває собою той досить різноманітний конгломерат, що протягом тисячоліть під різними впливами – в переважній більшості вповні невідомими нам, формувалася в ту етнічну групу, з якої розвинулася українська народність. Її фізичний тип, мішаний, як і у інших європейських народів, відкриває або ліпше сказати – натякає на довгий процес метисації, мішання різних рас, котрим був вироблений нинішній етнічний тип. Зовсім виразно відрізняється в ньому тепер тип ясний і темний, а хоч тепер панує тип короткоголовий, то у старім археологічному матеріалі, перших віків по розселенню, виступає поруч короткоголового сильно зазначений довгоголовий тип [...] Уже в моменті розселення українська була

---

¹ Фігурний Ю. С. Український гетьман Пилип Орлик : монографія / Ю. С. Фігурний – К. : НДІУ, 2008. – 124 с.

продуктом довгого мішання народностей і рас [...] Даліше відокремленне на новій території і спільне переживання в одностайну етнічну масу тих, ріжнонародних поколінь [...] вигладжуючи спільністю матеріального побуту, одностайністю історичного і культурного виховання старі відміни, будуючи національну одностайність над колишньою антропологічною та етнічною різноманітністю. Дві творчі сили в життю кожного народа – народність і територія стрілися саме на порозі історичного життя нашого народа і утворили першу підставу дальшого розвою його»¹.

Не чужі Київському університету були й П.Чубинський, Х.Вовк, С.Єфремов. Так П.Чубинський виконав на засланні в Архангельській губернії унікальну дослідницьку статистичну роботу, через що його, на прохання Археографічної комісії, було направлено для виконання експедиційно-дослідницької роботи в Південно-Західну частину Російської імперії. Ця експедиція мала здійснити першу експедиційно-пошукову роботу з українознавства, бо Південно-Західна частина Російської імперії і є українською територією. За сприяння та безпосередньої участі М.Костомарова були оприлюднені результати цієї «етнографічно-статистичної» роботи, виконаної П.Чубинським разом із колегами («Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край»²). Саме цю працю, на моє переконання, можливо вважати першою ґрунтовною науковою розвідкою у напрямку вивчення психоетнічних особливостей українців, а разом з ними – інших мешканців цього регіону українського терену.

Зауважу, що немає (як на кінець ХІХ – початок ХХ ст., так і нині) остаточної, абсолютизованої візуально анатоμο-морфологічної моделі «українець» чи «українка», як не існує таких моделей стосовно й інших

---

¹ Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський ; Ін-т Історії України АН УРСР – К. : Наук. думка, 1991.– Т. 1. : До початку ХІ віка. – 648 с. – (Пам'ятки історичної думки України). – С. 8.

² Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-Русскій край, снаряж. Императорск. русск. географич. общ. Юго-западн. отд. : матер. и изсл. / собр. д. чл. П. П. Чубинский. – Т. I., издан. подъ наблюд. д. чл.-сотр. П. А. Гильтебрандта. – СПб. : Типогр. В. Киршбаума, в Мин. Фин., на Дворц. площ. – 1872. – 468 с. ; Т. II. Малорусские сказки, издан. подъ наблюд. д. чл.-сотр. П. А. Гильтебрандта.– СПб. : Типогр. и хроматорг. А. Граншеля, Стремянная, 12. – 1878. – 688 с. ; Т. III. Народный дневник, издан. подъ наблюд. д.-чл. Н. И. Костомарова. – СПб. : Типогр. В. Безобазова и Комп. (Вак. Остр., 8 л., д № 45.)). 1872. – 486 с. ; Т. IV. Обряды : родины, крестины, свадьба, похороны, изданъ подъ наблюд. д.-чл. Н. И. Костомарова. – СПб. : Типогр. В. Киршбаума, в Мин. Фин., на Дворц. площ. – 1877. – 713 с. + Приложение. – С. 1.–45. ; Т. V. Пѣсни любовныя, семейныя, бытовыя и шуточныя, изданъ подъ наблюд. д.-чл. Н. И. Костомарова. – СПб. : Типогр. Майкова, въ домѣ Мин. Фин. на Дворц. площ. – 1874. – 1209 с. ; Т. VI. Народные юридическіе обычаи по рѣшениям волостных судовъ, изд. подъ наблюд. чл.-сотр. П. А. Гильтебрандта. – СПб. : Типогр. К. В. Трубникова, Литейная, д. № 42. – 1872. – 406 с. ; Т. VII., изд. подъ наблюд. чл.-сотр. П. А. Гильтебрандта. – СПб., 1872. – 608 с. + 3 карти.

етносів. Нинішні означення візуального національного образу без використання традиційного вбрання будуть загалом уніфікованими і з антропологічних позицій занадто розмитими. Тому висловлювання Х.Вовка, відомого вченого-антрополога ХІХ ст., стосовно того, що українці є досить одноманітним плем'ям, а найбільшу спорідненість виявляють вони із південними та західними слов'янами (за винятком поляків), і, загалом, їх слід залічити до т.зв. ядранської раси, мало дуже значний сенс, тому що визначало реальною й науково затвердженою «національну метрику» (за висловом Б.Стебельського) нашого народу, яка не надавала українцям статусу богообраності, проте визначала нашу природну оригінальність.

Врешті 1920 р. академік ВАНУ С.Єфремов визначає концепцію розвитку нової науки про Україну – українознавства. Його посібник¹ мав таку структуру предмета, призначеного стати наукою про рідний терен: Вступ (як його історико-теоретичне обґрунтування), I – Національна проблема; II – Українська справа (з підрозділами); III – Історія; IV – Географія; V – Етнографія; VI – Економіка; VII – Мова; VIII – Письменство (з підрозділами); IX – Мистецтво (з підрозділами); X – Мемуари. Листування. Автобіографії. Спомини; XI – Показчики та довідники. П.Кононенко про цей етап українознавчої науки, засвідчений показником С.Єфремова, висловився таким чином: «Перше. На початку ХХ ст. українознавство уже існувало як окрема наукова система на рівні її фундаменту.

Друге. Система та набувала відповідної до предмету дослідження – Україна-Русь – цілісності та універсальності (як синтезу історії, суспільно-політичних, гуманітарних, природничих галузей науки, які не тільки розвивалися диференційовано, а й взаємопроникали в контексти досліджень).

Третє. Українознавці не лише ХХ, а й ХІХ та попередніх століть мислили початки своєї науки в праепосі та прадержаві – Київській Русі, а Україну – і в етнопсихологічній, природній, національній, державній, культурній самовизначеності (суверенності, автономності), і – водночас – в органічній єдності з іншими народами (націями, державами, культурами), як частку загальнолюдської й космічної цілісності.

Четверте. Не лише зміст, характер, інтенсивність розвитку, навіть доля українознавства прямопропорційно залежать від характеру розвитку й долі держави та одне від одного, а це, у свою чергу, надає потужного динамізму й генезисові українознавства»².

---

¹ Єфремов С. О. Українознавство : показчик потрібнішої до самоосвіти літератури / С. О. Єфремов – К. : Вид. Всеукр. кооперат. вид. союзу, 1920. – 64 с.

² Кононенко П. П. Українознавство : підручн. для вищ. навч. закл. / П. П. Кононенко – К. : Міленіум, 2006. – 870 с. – С. 85–86.

Доробок Наукового Товариства імені Шевченка (НТШ), яке розпочало поступ у ХІХ ст. і розгорнуло свою діяльність у ХХ, сприяв значному й ґрунтовному поглибленню українознавчих досліджень, заклавши своєю унікальною діяльністю ґрунтовні засади майбутньої Національної наукової академії. Згодом, за ініціативи гетьмана Павла Скоропадського, Академія наук дійсно постала як ВУАН і змогла у 20-х роках минулого століття здійснити значну роботу. Ці дослідження перетворилися в об'ємні праці і склали в подальшому великі томи академічних звітів та монографій.

Ті часи не лише за межами УРСР, а й в самій Радянській Україні відзначалися пануванням в суспільстві українізації. Проте провідна ідеологія російсько-більшовицького режиму ССРСР була спрямована на досягнення «єдиної общності *советській народ*», тому вже з кінця 20-х років домінуючою тенденцією замість українознавства стала українофобія у найрізноманітніших формах: «...жахлива політика хамелеонства: коли під машкарою українознавства в системах виховання, освіти, культури, навіть державної політики, мов блекота, впроваджується українофобія. Її методологія – протиставлення загальнонародного – «класово-пролетарському», а національного – загальнолюдському, глобалістичному. «Не помічаючи», що інтернаціональне – це *між*, а не *поза* чи *над* національне, речники цієї методології почали створювати культ «інтернаціоналізму», що на ділі означало анафему усьому національно-визначеному й утвердження на базі російського месіанізму *Idee Fix* світової революції та вселюдської єдності – запоруки імперії, того ІІІ Риму, про який мріяли ще російські ідеологи церкви та імператори і прообразом якої у 70-х роках було оголошено «нову історичну спільність людей – радянський народ»¹.

Зросійщення в ССРСР було тотальним, підкріпленим репресіями 30-х років, проте за кордонами російсько-більшовицької імперії українознавство продовжувало активно існувати. Українознавчі дослідження й спостереження в різних напрямках науки проводили такі науковці, як І.Раковський, Ю.Липа, Є.Маланюк, І.Крип'якевич, Д.Чижевський, О.Кульчицький, Г.Костюк, О.Пріцак, О.Субтельний та багато інших.

Значний фундаментальний внесок у подальше формування Школи наукового українознавства в 90-х роках ХХ ст. здійснив Петро Кононенко, знаний філолог-науковець, літератор, декан філологічного факультету Київського національного університету. Новий лідер українознавства щонайперше вніс системність у вивчення цієї галузі науки, створивши систему центрів українознавства. Згодом на основі

---

¹ Кононенко П. П. Українознавство : підручн. для вищ. навч. закл. / П. П. Кононенко – К. : Міленіум, 2006. – 870 с. – С. 95.

цієї системи та за допомогою нової інтерпретації досліджень, нових підходів та методів наукових спостережень П.Кононенко безпосередньо заснував Науково-дослідний інститут українознавства, який нарощував свій потенціал, використавши, крім ідей самого фундатора інституту, ще й новітні розробки В.Крисаченка, Я.Калакури, Л.Токаря, Т.Усатенко, А.Погрібного, С.Сегеди, В.Сергійчука, О.Таланчук, В.Піскун та інших. Національний НДІ українознавства в основу своєї дослідницько-пошукової діяльності, експериментів та спостережень взяв структуру концентрів, яка увібрала в себе увесь накопичений попередниками комплекс фундаментальних знань, а також різноманітних дотичних переконань, гіпотез, аналогій, припущень, які гуртувалися за історіографічним принципом. Наукове українознавство до концепції «світове українство як суспільний феномен» долучило «образ синкретичності й універсалізму: природного, міжнародними зв'язками, інтересами та світоглядом людей, характером світосприйняття й емоційно-інтелектуальної життєдіяльності, внутрішнього ладу, мови і мислення, пісні і музики, живопису і театру; праці і творчості...»¹. Крім того, наукове українознавство як теорія «містить знання з, – та про декілька чи низку концепцій українознавства, які виникли у, часом, значно віддалені історичні часи. Проте за відсутності комунікативного чинника живої спільноти науковців, середовищем їхнього поєднання стає розумове узагальнення – теорія»².

Зазначимо, що значне багатолітнє розумове узагальнення отримало й практичне втілення, нині здійснюване значною кількістю дослідників.

Наукове українознавство є результатом аналітично-інформаційного процесу дослідження теоретичних і практичних досягнень, набутих іншими науками про Україну. В процесі такого дослідження, коли об'єктом вивчення виступає Україна як певний Образ, а предметом є конкретні науки, постають розглянутими аспекти природничого походження, або ж матеріального, а також мисленнєвого, або духового. Таким чином, має утворитися психо-уявний містично-реалістичний комплекс «Образ України», вивченням різних напрямків, частин або концентрів (за концепцією П.Кононенка) якого займаються вчені-українознавці в межах науково-дослідних тем.

Як від зануреного у воду каменя концентричними колами розходить вода, передаючи від центру одне коло іншому енергію, так і «Універсальна цілісність «України» й «українства» розкривається й осягається шляхом взаємопов'язаного еволюційно-синхронного й

---

¹ Кононенко П. Українська земля і люди у світовому часопросторі. Українці у світовій цивілізації та культурі / П. Кононенко // Українознавство. – 2008. – № 4. – С. 10–30.

² Кононенко Т. Парадигмальні виміри українознавчої наукової концепції / Т. Кононенко // Українознавство. – 2008. – № 4. – С. 126–131.

діахронного розгляду центрів: Україна – етнос; Україна – природа, екологія; [...] І в силу цього українознавство постає як цілісна система самопізнання, виховання й навчання, єдності знання, любові і творення»¹ – П.П.Кононенко.

---

¹ Кононенко П. П. Українознавство : підручн. для вищ. навч. закл. / П. П. Кононенко – К. : Міленіум, 2006. – 870 с. – С. 19.

Розділ І

Українознавство: Alma Mater

Концепція сучасного наукового українознавства була сформульована академіком Петром Кононенком у 90-х рр. ХХ ст. Гіпотезу ж було висловлено М.О.Максимовичем¹ у середині ХІХ сторіччя. Праці М.О.Максимовича з етнографії, природознавства, філософії, мовознавства, археології, фольклору та історії стосувалися українського терену та українського етносу. Ці дослідження були продовжені та практично поглиблені працями Миколи Костомарова, Павла Чубинського, Хведора Вовка та ін. Концептуальну основу наукового українознавства було чітко сформовано 1920 року С.О.Єфремовим у книзі «Українознавство»², її ж науково-історичний фундамент утворили ґрунтовні праці Михайла Грушевського. Проте українознавство як окрема інтегративна наука – наукове українознавство – сформувалося завдяки плідній діяльності П.П.Кононенка³, визначивши напрямні досліджень – концентри. Саме за ними і веде свої дослідження нині вже Національний Науково-дослідний інститут українознавства МОН України.

Актуальною є потреба об'єднання різногалузевих знань про Світ в цілісну систему знань під умовною назвою «народознавство». Проте дехто собі це уявляє й бажає здійснити за допомогою уніфікації усіх характеристик, представити цілісним об'ємним знанням про людство усього Світу, однак, це є нездійсненним. Народознавство – лише пізнання різних етносів; віднайдення через це пізнання спільного, яке міститься у формуванні та процесі становлення цих етносів, або ж відмінного, зокрема такого, яке і різнить немов би географічно сусідні соціоприродні структури. Тож потрібно, щонайперше, цілісне вивчення котрогось етносу (нації) у його комплексному підході, проте з урахуванням усіх регіональних ознак об'єкту. Тобто конкретизованим країнознавством виступає українознавство чи россієзнавство, францієзнавство чи грузинознавство тощо.

---

¹ Максимович М. О. У пошуках омріяної України : вибрані українознавчі твори – К. : Либідь. – 2003. – 360 с. – (Пам'ятки історичної думки України) ; Максимович М. О. Києвъ явился градом великим... : вибрані українознавчі твори / сост. В. Землинський – К. : Либідь, 1994. – 442 с. – (Пам'ятки історичної думки України) ; Максимович М. О. Дні та місяці українського селянина / В. Гнатюк (упоряд., пер. з рос., вступ, ст. та прим.). – К.: Обереги. – 2002. – 187 с.

² Єфремов С. О. Українознавство : покажчик потрібнішої до самоосвіти літератури / С. О. Єфремов – К. : Вид. Всеукр. кооперат. вид. союзу, 1920. – 64 с.

³ Кононенко П. Українознавство : підручник / П. Кононенко – К. : Либідь, 1996. – 384 с.

Розглянемо наступний приклад: на початку другої половини XIX ст. впевнено про себе заявляє нова галузь знань – американістика – як наука про історію та культуру індіанців¹. Спочатку (тобто в першій половині XIX ст.) вона складала враження розділу етнографії. Проте нова наука об'єднувала й дослідження з антропології, археології, лінгвістики, історії. Найважливішою подією в її становленні стало заснування 1879 р. у Вашингтоні Інституту Сімпсона (перший директор Джон Пауелл), провідної установи з американістики й нині. Першим завданням зазначеної науки й безпосередньо провідного інституту було класифікувати американських аборигенів, поклавши за основу мовний розподіл. Але лише південноамериканська частина мала на початку XX ст. 558 мов, які склали 94 мовні групи. Та й загалом, автохтонне населення обох американських континентів – це не якийсь соціокультурний моноліт «індіанці», як висловився кубинський лідер Фідель Кастро: «тридцять два мільйона індіанців – це, як Кордильєри, становий хребет Америки», це велика множина варіацій від котрогось типу, який відокремився колись від великої монголоїдної раси. Хоча глибоке й копітке вивчення мови довгий час і складало основу американістики, проте згодом до досліджень почали активно долучатися за культурницькими принципами й інші, зокрема й природничі напрямки. Дослідження виконувались не лише вченими з американських континентів, а й дослідниками з усього Світу, особливо теоретичні дослідження. Так, зокрема, значний внесок у вивчення мов здійснили чеський дослідник Ч.Лоукотка², а також советський Ю.Кнорозов³, який здивував Світ своїм унікальним дослідженням мови майя. Коли політично, економічно й, особливо, науково утвердилась більшість країн обох американських континентів, то крім загальної американістики, яка успішно розвивається й нині, почали формуватися регіональні краєзнавства. Бо період, що настав після появи західних європейців на американських континентах, докорінно змінив генезу людності у Новому Світі, яка й до цього не була одноманітною. Остання третина XX ст., завдячуючи технічному прогресу, надала значних можливостей у вивченні різноманітних психоетнічних процесів етнічного та національного становлення американських країн. США, як передова академічна та наукова країна Світу, також активно розпочали власне реальне краєзнавство, не беручи за основу етнічну (зокрема «кровну») приналежність, а використовуючи як спільну ідею єднання

---

¹ Стингл М. Индейцы без томагавков : перевод с чешского / М. Стингл – М. : «Прогресс», 1984. – 454 с.

² Лоукотка Ч. Развитие письма / Ч. Лоукотка / ред. и предисл. П. С. Кузнецов ; перевод с чешского Н. Н. Соколова. – М. : Издательство Иностранной литературы, 1950. – 320 с.

³ Кнорозов Ю. В. Иероглифические рукописи майя / Ю. В. Кнорозов – Л. : Наука, 1975. – 272 с.

культурно-політичну основу. Наукове ж краєзнавство конче потрібно новій країні, яка формує унікальну націю.

Окреслюючи становлення теорії концентрів як основного чинника визначення предметного поля наукового українознавства, дослідники-українознавці, вивчаючи багатоманіття нашарувань різних знань, усвідомлюють, що українознавство не є лише механічним зібранням знань, накопичених іншими галузями наук, а безпосередньо включає в свою систему певний механізм побудови знань і втілює певну програму досліджень. Зазначимо, що, приміром, М.Недюха¹ виявляє такий обсяг наук для сфери українознавства:

1. Українознавство як єдність концентрів (Україна – етнос; Україна – природа, екологія; Україна – мова; Україна – історія; Україна – нація; Україна – держава; Україна – культура; Україна в міжнародних відносинах; Україна – ментальність, доля). Ця сфера дозволяє окреслити предметне поле українознавства, його системність і самодостатність. Науковець кваліфікує її як одну з перших вдалих спроб ідентифікації предмета наукового українознавства.

2. Вивчення процесу генези, становлення України як країни, держави і суспільства в його історичному контексті. Ця сфера відкриває можливості з'ясувати місце та роль, перспективи розвитку України в її різних вимірах (етнічному, національному, європейському, світовому, пострадянському тощо).

3. Осягнення сутності українського національного духу та форм його практичного втілення в діяльності різних суб'єктів – індивідуальних і колективних, національних і світових. Сюди відносимо українську національну ідею, ментальні, світоглядні засади українського народу, його світовідчуття, ставлення до Світу загалом та укоріненість у Світі; Україну й світове українство як цілісність.

4. Дослідження процесу взаємодії глобального і локального, планетарних за масштабом своєї дії тенденцій з національно, регіонально особливими у різних площинах та вимірах. Національне як інструментарій системного дослідження дозволяє здійснити: а) вертикальну ідентифікацію з процесом становлення та розвитку, теперішнім станом та подальшими перспективами етносу, народу (в цьому виявляється осьова функція українознавства); б) горизонтальну ідентифікацію з наявною спільнотою, етносом, народом (системотворча функція).

---

¹ Недюха М. П. Українознавство як наука і навчальна дисципліна / М. П. Недюха // Українознавство. – 2005. – № 1. – С. 66-68.

Предмет наукового українознавства розкривається й осягається шляхом взаємопов'язаного еволюційно-синхронного, за О.Пріцаком¹, (статистичного) й діахронного (динамічного) розгляду зазначених вище предметних сфер, а також дозволяє використати все багатство накопиченого соціальною наукою знання – усталені парадигми, методи й прийоми пізнання, соціальні технології, спиратися на результати міждисциплінарних досліджень. За прискіпливого розгляду можливо засвідчитись, що концепція концентрів як за самою ідеєю виходить за межі окремих наук, проте вбирає в себе дослідження цих наук, так і за методикою власних досліджень є міждисциплінарною, спертою на оригінальну дослідницьку програму наукового українознавства. Основу якої й складають засадничі праці П.Кононенка² й подальша деталізація підходів³ та методичних особливостей⁴. Більшість наук виконує свою пошуково-дослідницьку діяльність, здійснюючи її через т.зв. польову чи експедиційну роботу, яка безпосередньо виконується як: довготривалий процес, короткочасний, періодичний, постійний з використанням стаціонарних експериментальних баз або центрів чи тимчасових. І це є копіткою роботою не лише в науковому сенсі, а і в організаційному, проте її мета, завдання й досягнення не є чимось окремішнім, а є складовою частиною загального певного науково-дослідного процесу. Тож якоїсь експедиційної ботаніки, зоології чи гідробіології, географії чи фольклористики не може існувати на відміну від котроїсь лабораторної чи бібліотечної, або архівної. Були, наприклад, такі довготривалі експедиції, як Ч.Р.Дарвіна на судні «Бігль», або на різноманітних морських чи річкових суднах різних країн Ж.І.Кусто, чи в СРСР на науково-дослідному судні «Академік Вернадський» тощо. Матеріали, зібрані в таких експедиціях, аналізуються та досліджуються

---

¹ Пріцак О. Коли і ким було написано «Слово о полку Ігоревім» / О. Пріцак ; Український науковий ін-т Гарвардського ун-ту ; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України ; Інститут сходознавства ім. А. Кримського НАН України. – К. : Обереги, 2008. – 359 с. – Парал. тит. арк. англ. мовою. – Бібліогр.: с. 271-299. – («Київська бібліотека давнього українського письменства; т. 7»).

² Кононенко П. Українознавство : підручник / П. Кононенко – К. : Либідь, 1996. – 384 с.

³ Кононенко П. Науковий інструментарій українознавця / П. Кононенко // Українознавство. – 2007. – Ч. 1. – С. 54–55.

⁴ Кононенко Т. Диспозиція начал українознавчого дослідження / Т. Кононенко // Українознавство. – 2005. – Ч. 4. – С. 235–236.

Калакура Я. С. Історичний антропологізм як методологічний принцип українознавства / Я. С. Калакура // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К. : Поліграф. центр «Фоліант». – 2006. – Т. XI. – 578 с. – С. 52–60.

Токар Л. Українознавство у змісті та структурі національної освіти / Л. Токар // Українознавство. – 2006. – Ч. 3. – С. 58–63.

Печеранський І. П. До питання про методологію українознавчих досліджень / І. П. Печеранський // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К. : Поліграф. центр «Фоліант». – 2006. – Т. XI. – С. 61–66.

значно триваліший період, аніж сама експедиція. Збір матеріалів може бути таким, як у відомого ентомолога Ж.А.Фабра¹, який збирав свій дослідницький матеріал на пустирі майже біля дому й усе життя досліджував його, або академіка Н.Вавілова², який попрацював на усіх континентах, та українського академіка М.Кашченка, який творив свої дивовижні сорти на пустирі в Києві поміж Кирилівським гаєм та Реп'яховим яром. Микола Кашченко з колегами перетворив його у казковий чудо-сад, який згодом винищили до пня, готуючи місце під споруду Вищої Партійної Школи КПСС у 80-х рр. ХХ ст. В ній нині Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Для кожного, хто досліджує те, що пов'язане із природним довкіллям, його взаємозалежностями, впливами та відповідностями, є цілком очевидним і звичним проведення експедиційної роботи для зібрання дослідного матеріалу. Те саме має стосуватися й пошукової діяльності в галузі наукового українознавства, яке не здійснює своїх безпосередніх фольклорних, біологічних, географічних чи інших експедицій. Натомість, користується у своїй безпосередній науково-дослідній роботі результатами, отриманими тими науками, у яких експедиції – важлива ділянка загального пошукового процесу науково-дослідної роботи. А потім, ґрунтовно ознайомившись із висновками та іншими зареєстрованими джерелами таких експедицій, українознавці можуть здійснювати свої швидкоплинні екскурсії або довготривалі експедиції для практичного підтвердження теоретичних висновків. Для природничого напрямку наукового українознавства, зокрема, окресленого центром «Україна – природа, екологія», – це наукові здобутки ботаніки, географії, гідробіології і багатьох інших, які стосуються вивчення українського природного довкілля.

Завдання ж фахівців-природничиків з наукового українознавства, ретельно проаналізувавши ці здобутки-результати, виконати свою експедиційну роботу не з метою перевірки результатів, отриманих фахівцями-природничиками, а як ланку загального процесу дослідницької роботи, окресленої центром наукового українознавства «Україна – природа, екологія». Метою і пошуково-експедиційної, й аналізуючої роботи має бути адаптація спостережень інших наукових галузей до ідей та концепцій загальної парадигми наукового українознавства. Здійснюватися така діяльність має

---

¹ Фабр Ж.-А. Жизнь насекомых : рассказы энтомолога / Ж.-А. Фабр / ред. Е. А. Цветкова ; сокращ. пер. с франц. и обраб. д.биол.наук Н. Н. Плавильщиков – М. : Госуд. уч.-пед. изд-во Мин. просвещ. РСФСР, 1963. – 459 с.

² Вавилов Н. И. Пять континентов / Н. И. Вавилов. – Л. : Наука, 1987. – 213 с.

попередньо розбудувавши усю свою оригінальну українознавчу методика науково-дослідної роботи.

Оригінальна методика науково-дослідної діяльності наукового українознавства неодмінно має враховувати унікальні особливості методів дослідницької діяльності та спостережень в межах, окреслених різними центрами. Такі наукові напрацювання здійснюються співробітниками ННДІ українознавства, центрами та кафедрами українознавства й іншими інституціями цієї галузі науки. Такими роботами, наприклад, в царині мови є дослідження С.Єрмоленко¹, чи фольклору О.Таланчук², або освіти Т.Усатенко³, літератури А.Погрібного⁴, В.Погребеника⁵, О.Хоменка⁶, філософії – В.Шевченка⁷, М.Степико⁸, філософії Природи – В.Крисаченка⁹, О.Мостяєва¹⁰, а також в етнології М.Чмихова¹¹, В.Барана¹, Л.Залізняка², С.Сегеди³,

---

¹ Єрмоленко С. Я. Українська мова як концентр українознавства / С. Я. Єрмоленко // Мова в системі українознавства : дидактичний матеріал для слухачів курсів підвищення кваліфікації працівників галузі освіти – К. : Міленіум, 2005. – С. 36-44.

² Таланчук О. М. Українознавство. Усна народна творчість : навч. метод. посібник. / О. М. Таланчук – К. : Либідь, 1998. – 248 с.

³ Усатенко Т. Новітнє українознавство як інтегральна наука / Т. Усатенко // Україна, українці, українознавство у ХХ ст. в джерелах і документах : збірник наукових праць : у 2-х частинах. – К. : Науково-видавничий центр «Наша культура і наука», 1999. – С. 485–492.

⁴ Погрібний А. Г. Я говорю українською : наук.-метод. розробка на допомогу лектору-викл. нар. ун-ту українознавства / А. Г. Погрібний ; Товариство "Знання" України. Центр "Українознавство" ; Координаційний комітет допомоги Україні (США). – К. : Товариство "Знання" України, 2006. – 164с. – Бібліогр. : с. 163.– (Бібліотека українознавця).

⁵ Погребенник В. Ф. Українська поезія кінця ХІХ – початку ХХ ст. і фольклор (до проблеми естетичної співдії народних традицій та індивідуальної поетики) : дис ... д-ра філол.наук : 10.01.03; 10.01.09 / Володимир Федорович Погребенник ; Київський педагогічний ін-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 1992. – 449с. – Бібліогр. : с. 443–449.

⁶ Хоменко О. А. Національне письменство як художнє українознавство : ідеї, постаті, естетичні практики / О. А. Хоменко ; НДІ українознавства МОН України. – К. : Науково-дослідний інститут українознавства, 2008. – 527 с. – Бібліогр. : с. 517–527.

⁷ Шевченко В. Українознавство у структурі наук в Україні / В. Шевченко // Українознавство. – 2005. – Ч. 4. – С. 210–219.

Шевченко В. Українознавство як філософія / В. Шевченко // Українознавство. – 2006. – Ч. 1. – С. 84–91.

⁸ Степико М. Т. Буття етносу : витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз) / М. Т. Степико ; НАН України ; Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди. – К. : Знання, 1998. – 250 с.

⁹ Крисаченко В. С. Україна: природа і люди / В. С. Крисаченко, О. І. Мостяєв ; Національний інститут стратегічних досліджень. – 2.вид., перероб. і доп. – К. : НІСД, 2002. – 623 с. – Бібліогр. : с. 623.

¹⁰ Мостяєв О. І. Історичне буття етносу (філософсько-методологічний аналіз) : дис ... канд. філос. наук: 09.00.03 / Олександр Іванович Мостяєв ; Інститут українознавства Київського ун-ту ім. Тараса Шевченка. – К., 1998. – 196 арк. — Бібліогр. : арк. 163-178.

¹¹ Чмихов М. Від яйця-райця до Спасителя : монографія / М. Чмихов – К. : Либідь, 2001. – 432 с.

Ю.Фігурного⁴ й методиці досліджень Л.Токара⁵, Я.Калакури⁶ та багато інших. Аналітична робота, розпочата В.Крисаченком, по визначенню ролі і місця природного середовища в становленні етносу, ввівши осмислення цього процесу, як аспект в наукове українознавство, була безпосередньо продовжена відділом природи та психології етносу ННДІ українознавства циклом робіт⁷, спрямованих на розкриття змісту концентру «Україна – природа, екологія» як науково-дослідної дисципліни. Колектив цього відділу спрямував свою наукову діяльність на напрацювання наукових та методичних матеріалів для створення природної психо-філософської концепції українознавства. Концепцію (від лат. *conceptus* – поняття) ми розглядаємо як певний комплекс знань для певної проблеми, зокрема комплекс знань про Природу взагалі та природне українське доквілля зокрема в науковому українознавстві.

Нині усе рішучіше й беззаперечніше наголошується узагальненою думкою те, що саме Г.Сковорода був правдивим виразником національної ідеї української нації, а його мислення є правдивою мудрістю українців, їхньою головною ідеологією, зокрема провідною є думка, що він вбачав основу життя в єдності людини із матір'ю-природою, тобто у «сродності» із нею буття. А втрачаючи оцю «сродність», перестаємо бути народом, закоріненим у її землю, і як «перекотиполе» блукають Світом оті безбатченки незакорінені.

---

¹ Баран В. Д. Історичні витоки українського народу / В. Д. Баран, Я. В. Баран ; НДІ українознавства МОН України; Інститут археології НАН України. – К. : Генеза, 2005. – 208 с. : іл. – Бібліогр. : с. 197–205.

² Залізник Л. Л. Найдавніше минуле України / Л. Л. Залізник ; НАН України, Інститут археології. – К. : Наукова думка, 1997. – 82 с. – (Сторінки історії України).

³ Сегеда С. Антропологія: підручник для студ. гуманіт. спец. вищ. навч. закл. / С. П. Сегеда. – К. : Либідь, 2009. – 424 с.

⁴ Україна – Етнос : збірник наукових праць з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства / Фігурний Ю.С. (кер. авт. колективу) [та ін.] – К. : НДІУ, 2006 – 240 с.

⁵ Токар Л. К. Актуальні питання теорії та методології українознавства / Л. К. Токар // Українознавство. – № 1–2. – 2002. – С. 36–43.

⁶ Калакура Я. С. Історичні засади українознавства / Я. С. Калакура – К. : НДІУ, 2007. – 381 с.

⁷ Сніжко В. В. Унікальна оригінальність українців : окцидентальна орієнтальність або орієнтальна окцидентальність / В. В. Сніжко // Збірник наукових праць НДІУ. – К. : Поліграфічний центр “Фоліант”. – 2006. – Т. XI. – С. 464–476.

Сніжко В. До постанови питання “Проблеми Природи в системі українознавства” / В. Сніжко, Є. Снежко // Українознавство – 2003. – Ч. 1(6). – С. 97–102.

Кононенко П. П. Україна: природа, людина, екологія : методичний посібник / П. П. Кононенко, В. В. Сніжко, М. П. Кононенко – К. : Міленіум, 2005. – 98 с.

Сніжко В. В. Україна : природа та психологія етносу : науково-методична розробка на допомогу лектору-викладачу народного університету українознавства / В. В. Сніжко, М. П. Кононенко ; Товариство «Знання України. Центр «Українознавство» ; Координаційний комітет допомоги Україні (США) – К. : Т-во «Знання» України, 2006. – 112 с.

Безпосередні стосунки людини із Природою та природним довкіллям є визначальним життєзабезпеченням людства. Лише форми цього життєзабезпечення різні, проте в основі їх знаходиться споживацтво, а от ступінь цього самого споживацтва і визначає ставлення людства до Природи. Форми і рівні цього ставлення мають свої регіональні особливості, які є першою ланкою у адаптованості людства до котрогось регіону, який усіма своїми природними формами здійснює безпосередній людиноформуючий вплив на людину: раси великі й малі, різні інші суспільні структури, і врешті-решт нації. Це усе безпосередньо залежить від того, яким чином відбувається співдія між людським організмом і навколишнім (чи оточуючим) середовищем, зокрема адаптація одних організмів до других, а цих ще до інших, виявляючи тим само природну суцільну взаємопов'язаність.

Сукупність зовнішніх абіотичних та біотичних чинників середовища, що включають не лише повітря, воду, ґрунт, підземні ресурси, флору, фауну, людей, а також різноманітні природного походження енергетичні поля на кшталт електромагнітних чи мікролептонних – природне довкілля: рос. «окружающая, природная среда», англ. *environment*; зокрема тлумачиться як сукупність природних чинників і об'єктів довкілля, які мають природне походження або розвиток.

Сукупність природних, техногенних і соціальних умов та засобів існування людського суспільства – соціоприродне довкілля: рос. «окружающая, социальная среда», англ. *social environment*; зокрема тлумачиться як сукупність умов життєдіяльності, соціально-економічних стосунків поміж окремими людьми або групами людей, а також між ними і створюваними ними матеріальними та духовними здобутками творчої діяльності людства. Недарма ж природознавець В.Крисаченко наголошує, що «у єство української ментальності увійшла не вся навколобічна природа, а селективно (дією та душею) опрацьована: довкілля українського світу творить природа, що несе в собі вартісні риси самого цього світу. Отже, маємо справу з довкіллятворчими потенціями етносу, з одного боку, і етнотворчими можливостями довкілля – з другого»¹.

Екологія – наука, яка займається різнобічним вивченням функціонування та взаємодії поміж живим організмом та довкіллям на різних рівнях: від особини до біосфери. Термін походить від давньогрецького «еко» – «місце», а згодом – «господарство» (загальновідоме – економіка). Екосистема – природний комплекс,

---

¹ Крисаченко В. С. Природа в українській духовності / В. С. Крисаченко // Феномен української культури : методологічні засади осмислення : збірка наукових праць. – К. : Фенікс, 1996. – 477 с. – С. 336–356.

утворений живими організмами та середовищем їхнього проживання (довкілля), пов'язаними поміж собою обміном речовин та енергією. Поступово через значний термінологічний плюралізм склалося так, що екологією почали визначати усе, що стосується довкілля й людства. Тому, коли мова ведеться стосовно екологічної кризи – це потрібно розуміти, що людина зазнає котрогось дискомфорту як частина екосистеми.

Загалом екологічні кризи – це винахід людства, а не постійний процес життєдіяльності Планети. Постійний і безперервний природний процес генези планети Земля створює природного походження кризи, які безпосередньо супроводжують генезу людства, а вірогідно і спричинили ситуацію виникнення людства. Нині ж антропогенний тиск на природне довкілля зайняв дуже важливе місце у спричиненні масштабних екологічних криз. Компонентні екологічні кризи спричинені людством безпосередньо, а найчастіше – опосередковано сприяли й сприяють зникненню видів тварин та інших живих істот та рослин, навіть деяких людських угруповань. Комфортність і збільшення тиску на довкілля людством взаємозалежні: комфортність сприяє демографічному зростанню, а зростання чисельності значно збільшує антропогенний тиск на екосистему «Планети земля». Минуле ХХ століття було збуджуючим у інтенсифікації екологічних пошуків та досліджень. Нинішнє нове тисячоліття цим не характеризується, у більшості своїй підтримується лише ілюзія такої зацікавленості. Бо ті негативні наслідки, якими лякали пересічних землян вчені, не виявили себе одночасно і яскраво. Чорнобильська і трагедія, і катастрофа, як електричним струмом великої напруги, пробудила українських науковців, проте вже нині після всього лишень 20 років актуальність втратила свої значимості.

Якщо події кінця ХХ ст. повернули науковців до традиційного українського світогляду, який був завжди наближеним до природного довкілля, до гуманістичного ставлення до Природи і її обожнення, свідченням чого були давні природні вірування і українців, і їхніх найдавніших пращурів, насельників українського терену, а пересічних українців до практичного співпорозуміння з довкіллям, то нині усе заспокоїлось і перейшло у площину теоретичного «розуміння проблеми» і практично ще активнішого споживацтва. Багато фахівців вважають, що Україна має досить непевний стан: процеси національно-свідомого становлення поки що остаточно не відбулися ні на культурологічному, ні на ідеолого-політичному, ні на екологічно-господарському рівні, натомість в Світі дуже активно відбуваються глобалізаційні процеси. Тож термінове відродження традиційних народних наробок з екологічного виховання, екологічної етики поведінки, себто традиції стосунків поміж людиною й Природою на

найрізноманітніших рівнях, що завжди були важливим місцем в системі мудростей кожного народу, є актуальним і природним. Бо ж що ще якнайперше може розглядати філософія, як не те, що є першоосновою усього?

Проте мені є дивною та обставина, що і науковці-природничники, і філософи одні поперед других оповідають про можливе остаточне й беззворотне знищення людством Природи, а то й зміну геному людини. Разом із тим, потрібно виважено і реально усвідомлювати, що Людство є лише однією із частин Природи, загалом достатньо розвиненою моделлю, і якщо вона, ця модель, виходитиме занадто за межі проекту, то цю модель буде замінено як невідповідну природному відбору досконалого: чи то відбудеться через випадок, чи через закономірності.

Нині вивчають різні варіації моделі «динозавр», а були періоди, коли існували інші «додинозаврові» моделі. Їх змінило не їхнє бажання чи небажання співіснувати з довкіллям, їх зміна відбулася через зміну просторочасу. Тож людство має перейматися екологічною освітою та навчанням етиці поведінки на Планеті без антроподомінування, а натомість із пріоритетом турботи. Проте, крім загальноприйнятого постулату «Любіть Природу», потрібно ще й усвідомити, що це здійснюється конкретно із урахуванням регіонального. Зокрема, Європа має дві найбільш виразні парадигми ставлення до Природи і природного довкілля – «західна» та «східна». Західна парадигма – західноєвропейська психоповедінкова та світоглядна традиція, яка має, приміром, дві такі тенденції: «традиція керування» та «традиція співробітництва». Загалом склалося уявлення, що традиція керування, як більш характерна західноєвропейській типовості, і є провідною ідеєю західної парадигми. Східноєвропейська психотиповість має в своїй основі більш поширену традицію співробітництва із природним довкіллям, виражаючи тим само східну парадигму. Розглядали її С.Кримський¹, В.Крисаченко², М.Голубець¹, А.Лустенко², Н.Аристов³ та

---

¹ Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії / С. Б. Кримський – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – 367 с. – Бібліогр. : в кінці розд.;

Кримський С. Б. Запити філософських смислів / С. Б. Кримський – К. : Видавець ПАРАПАН, 2003. – 240 с. – Бібліогр. : в кінці ст.;

Кримський С. Б. Цивілізаційний розвиток людства / С. Б. Кримський, Ю. В. Павленко – К. : Фенікс, 2007. – 316 с.

² Крисаченко В. С. Людина і довкілля. Антологія : в 2 кн. / упоряд., автор вступ. розділів, біогр. довідок та коментарів В. С. Крисаченко ; Міжнародний фонд «Відродження» – К. : Заповіт, 1995. – Кн. 1 : Природа і людинність України в пам'ятках світової і національної культури. – 432 с. ; Кн. 2 : Людина і довкілля в українській духовності. – 432с. – (Трансформація гуманітарної освіти в Україні).

інші. Деякі дослідники спрощують це до такого: західна традиція – споживацька, натомість східна – екофільна.

Слід зауважити, що лише споглядання людиною природного довкілля не може відбутися через те, що накопичення енергії відбувається винятково через споживання як їжі елементів довкілля (чи рослинного, чи тваринного походження). Нагадаємо, що людський організм споживає аєровітаміни фітогенного походження через дихання, та ще ті речовини, які він виробляє під впливом сонячного проміння. За нинішнього функціонування систем людського організму, як і його існування загалом, можливість перейти на існування рахунком споживання легких фітогенних речовин та сонячного проміння не є реальною. Тому споглядання природного довкілля є важливою ланкою у освітній роботі, проте не визначальною у життєзабезпеченні енергією людського організму, і вищезазначені процеси потребують уважного розгляду.

Особливості регіонального традиційного природокористування мають свої унікальні риси. Наприклад, в давньоіндійській «Архашастрі»⁴ приблизно II ст. до н. д. засвідчено покарання за рубання дерев, пошкодження кущів і навіть обламування гілок, такі дії витлумачуються як «нанесення образи дією». Давні індійці були переконаними, що «нанесення образи дією» не стосується лише людини. Рослини також «наділені внутрішньою свідомістю», а тому, як і тварини, здатні страждати та насолоджуватися. Рослини як частини живого світу знаходяться безпосередньо в ланцюгу перероджень (реінкарнацій). На думку Гаутами, існує чотири категорії живих істот – птахи, змії, тварини й дерева (усі рослини), і вони знаходяться поряд із чотирма «категоріями людей» (варни). Тому як варни вбирають в себе багато різних каст, так і категорії живих істот складаються з багатьох різновидів. Тож для давньоіндійського суспільства кастовість була реальною і природною: найвище місце серед рослин посідають ті, що дають плоди як їжу людині, за ними – квіти, далі – ті, що дають тінь, нарешті – інші. Проте кожне життя залежить на Землі від царя, і він визначає цінність або недоречність когось: є ті, хто несуть користь, а є

---

¹ Голубець М. А. Екологічний потенціал наземних екосистем / Голубець М. А., Марискевич О. Г., Крок Б. О. [та інш.] ; НАН України ; Інститут екології Карпат / ред. М. А. Голубець – Л. : Поллі, 2003. – 179 с. : рис. – Бібліогр. : с. 164–179.

² Лустенко А. Ю. Хронотоп Київської Русі як соціокультурний феномен / А. Ю. Лустенко ; Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2003. – 112 с. – Бібліогр. : с. 103–108.

³ Аристов Н. А. Заметки об этническом составе тюркских племён и народностей и сведения об их численности. // Живая старина. – 1896 (Год шестой) – Вып. III–IV. – С. 277–456.

⁴ Вигасин А. А. Древняя Индия от источника к истории / А. А. Вигасин – М. : «Восточная лит-ра» РАН, 2007. – 392 с.

будяки, бур'ян, і доквілля потребує, як наголошує санскрит, «очищення землі від тернів та колючок», бо вони можуть нанести «шкоду живим істотам». Тож цар знає, кого лишати, і тому саме завдяки царю з'являються корисні рослини і приносить плоди земля. Безсумнівно, що і у біблійному варіанті природного відбору Ной напевне знав, кого забирати до ковчегу, а кого ні.

На відмінне ставлення до природного доквілля в залежності від регіонального суб'єктивізму світосприйняття звернув увагу Л.Фейербах¹ на прикладі іудея та язичника, вважаючи, що у язичника це ставлення є більш споглядальним, а у іудея із пріоритетністю практичного ставлення. В погодження із цією думкою слід нагадати, що одна із систем господарювання, започаткована у Східному Середземномор'ї під назвою «кібуц», яка існує нині на теренах Ізраїлю, є дуже раціональною агросистемою, яка включає в себе не лише обов'язкове споживацтво, а й землезбереження.

Загалом є багато фахівців, які вважають, що у давньої людини ставлення до Природи було бережливе і піететне, натомість вважаючи, і не безпідставно, християнство як таке, що спонукувало до формування утилітарних стосунків із Природою. «Ще в середині ХІХ ст. Микола Маркевич, відомий український дослідник, полемізуючи з поглядами деяких сучасників, що «головне – земля» (а все інше – докладеться), палко доводив протилежне: «Головне люди. Це Аксіома. Земля без людей ніщо: недоторкані ліси продукують вовків та ведмедів; недоторкані степи – тарантулів та змій. От і вся користь від Землі безлюдної»². І не треба в цих словах вбачати негативізму у ставленні до Природи: «якраз навпаки, мова йде про злитість, єдність людини з природою. Але саме тією природою, яка увійшла до внутрішнього світу її мешканців»³.

Християнство, яке розпочало свою ходу Світом із Південної Європи, набуло статусу провідної релігії Західної Європи, тому і визначало стосунки між природним доквіллям і людністю. Більш того, католицизм – це і є ідеологія із використанням Старого і Нового Заповіту із врахуванням психотипових особливостей Південної Європи, а згодом і Західної, а протестантизм – враховує ще більше в цій ідеології особливості регіонального суб'єктивізму. Не лише в Європі ставлення до природного доквілля визначалося християнськими

---

¹ Фейербах Л. А. Сочинения : в 2 т. : пер. с нем. / Л. А. Фейербах ; РАН, Ин-т философии. – М. : Наука, 1995. – Т. 1. – 502 с. ; Т. 2. – 425 с.

² Липинський В. ХАМ і ЯФЕТ. З приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 р. / В. Липинський // Сучасність. – 1992. – № 6. – С. 66.

³ Крисаченко В. С. Природа в українській духовності / В. С. Крисаченко // Феномен української культури : методологічні засади осмислення : збірка наукових праць. – К. : Фенікс, 1996. – 477 с. – С. 336–356.

світоглядними поглядами, європейські переселенці до Південної Америки з тяжкою працею, винищуючи величезні території лісу, були переконані, що ведуть правдиву боротьбу із сатанинством для слави свого Господа Ісуса Христа. Проте однозначно визначати, що котресь суспільство ставиться до природного довкілля лише із пієтетом, а котресь лише із споживацтвом, неможливо. В комплексному поєднанні рівнів природної необхідності потреби і рівнів необхідної доцільності збереження природного довкілля розглядає дуже багато фахівців різних галузей. Проте, як джерельне підґрунтя на нинішньому етапі досліджень концентру «Україна – природа, екологія» ми обираємо роботи: М.Бауера¹, С.Васюта², О.Васюти, Г.Філіпчука³, Д.Гродзінського⁴, М.Кисельова⁵, В.Крисаченка⁶, О.Мостяєва, С.Мороза⁷, К.Ситника⁸, А.Толстоухова⁹, М.Хилька та інших¹⁰.

Проте не лише природним станом довкілля і його збереження в минулому часі та нині переймаються дослідники українознавства, аналізуючи складники концентру «Україна – природа, екологія», важливою є духовість через довкілля, а саме природні вірування, зокрема давньоукраїнське язичництво, побудовані на спрямуванні своєї діяльності до наближення до божественності та оперті своєї мудрості через виховання себе як онуків Сварожих та дітей Дажбожих у богообраності; християнство, як одна з космополітичних релігій, наближеність до божественного вбачає через богообраність одного із середовища людського, та й та обраність через страждання; для усієї іншої громади – відокремлення від божественного, прагнення ж

---

¹ Бауер М. Й. Методологія екологічної освіти / М. Й. Бауер – Чернівці : Крайова освіта, 2000. – 320 с.

² Васюта О. Екологічна політика: національні та глобальні реалії : у 4-х томах / О. Васюта, С. Васюта, Г. Філіпчук – Чернівці : Зелена Буковина, 2004 – Т. 1. – 480 с. ; Т. 2 – 520 с. ; Т. 3 – 520 с. ; Т. 4 – 552 с.

³ Філіпчук Г. Г. Українська етнокультура в змісті національної загальної та педагогічної освіти : дис ... д-ра пед. наук : 13.00.04 ; 13.00.01 / Георгій Георгійович Філіпчук ; АПН України; Інститут педагогіки і психології професійної освіти – К., 1996. – 469 с.

⁴ Гродзінський Д. Соціальна відповідальність і економічна мораль крізь призму Чорнобиля / Д. Гродзінський // Ойкумена. – 1992. – № 2. – С. 4–9.

⁵ Кисельов М. М. Національне буття серед екологічних реалій / М. М. Кисельов, Ф. М. Канак – К. : Тандем, 2000. – 320 с.

⁶ Крисаченко В. С. Україна: природа і люди / В. С. Крисаченко, О. І. Мостяєв – К. : НІСД, 2002. – 623 с. – С. 14.

⁷ Мороз С. О. Історія біосфери Землі : у 2-х кн. / С. О. Мороз – К. : Заповіт, 1996. – Кн. 1. – 440 с. ; Кн. 2. – 422 с.

⁸ Ситник К. М. Що таке програма ЮНЕСКО «Людина і біосфера» / К. М. Ситник, В. В. Волошин – К. : Знання, 1984. – 32 с.

⁹ Толстоухов А. В. Екобезпечний розвиток: пошук стратегем / А. В. Толстоухов, М. І. Хилько – К. : «Знання України», 2001. – 333 с.

¹⁰ Екологічне благополуччя та благоустрій населених пунктів – запорука здоров'я людини / Б. М. Андрушків (наук. керівник автор. колективу). – Тернопіль : Лілея, 1996 – 184 с.

наближення лише в страдницькому процесі покаяння й самоприниження, зокрема розуміння «свого місця» в загальній генезі Всесвіту. Одразу наголошу, що така особливість не лише в світоглядній моделі християнства, те саме і у значно давніших і немов би більш наближених до природних ідеологій, наприклад, брахманізму та буддизму, або ідеології Тори та Талмуду (система моїсеєвого богорозуміння) чи й пізнішого Ісламу (система богорозуміння Мухамеда).

Загалом слід визнати, що природні регіональні вірування в значно більшій ступені, аніж космополітичні, мали природоохоронну спрямованість. Бо основним в них був всебічний вплив Природи на людину, коли «Природа» – це і є буття. Загалом – це Всесвіт, Всевишня Воля, тобто первісна матерія, яка і робить живе живим. Відповідно, найперший і найвищий закон – Природне Право, бо воно унормовує початок, яке і визначає правдиві: сутність, істинність, справедливість.

Життя не є одноманітним, а усі процеси перебувають в динаміці, через те неодмінними є повтори за принципом «спіралі». Проте слід не забувати, що розмаїте людство складає один біологічний різновид і походить від не окремої особини, а певної спільноти, яка згодом спромоглася перетворитися на «людство», і не лише із певними варіаціями, спрямованими на вдалу адаптацію до конкретних природних умов, а і на відтворення біороботів. Тож, якщо нині еволюційну теорію підкріпити молекулярною біологією, пояснити з біблійною легкістю шкільного підручника, що ж то таке «органічне життя», виявиться, що воно значно складніше, ніж було до того. Невдалої адаптації не існує, бо її передумови визначають приреченість індивіда чи групи особин на «раптове» зникнення або тривале обов'язкове вимирання. Не слід легковажити і наївно сприймати тривалим лише сто або декілька сотень років «програшного» існування. Вимирання живих істот на Планеті відбувається й нині, і не слід винувати у цьому людство – певний конгломерат суспільств з особин, «створених за подобою Господнею», тобто за безпосереднього впливу чи втручання в процес людинотворення на особистому функціоанатомічному рівні або людствотворення на колективному психосуспільному рівні Всевишньою Волею чи Вищим Розумом. Людство є невід'ємною часткою Природи, тож бо і вплив його на природне довкілля є відповідним до систем інтелекту Інформаційного Поля Всесвіту. Слід усвідомлювати, що «вільність» людської поведінки є лише удаваним бажанням думати що ти вільний, бо із самого початку людина ніколи не була «вільною» у своїй поведінці! «І

сотворив Господь Бог людину з пороку земного. І дихання життя вдихнув у ніздрі її – і стала людина живою * душою»¹.

А, приміром, Хаос, який за Біблією панував до Сотворення цього Світу, усі уявляють як щось безсистемне, нині є вислів «хаотичне». Навіть математичну т. зв. теорію хаосу на пересічний позирок уявляють як теорію безладу, далєбі ж в її основі закладена цілком певна сутність упорядкованості. Теорію ж хаосу сформулював приблизно в середині ХХ ст. Едвард Лоренц із Коннектикуту (США), його ідея свідчила, що навіть незначні, на поверхневий позирок, відхилення від норми (неочікувані зміни) спричинюють торнадо та інші як імовірні, так і неймовірні катастрофи. За цією теорією не є можливим передбачення стану котроїсь системи. Приміром, на переконання автора, прогноз погоди на перспективу не може перевищувати термін у три тижні.

Висловимо свою заувагу з приводу довготермінового програмування. І матеріалісти, і ідеалісти, і утопісти нині усі є переконаними, що Планета рухається, обертаючись довкола Сонця разом з декількома іншими небесними об'єктами, а також із усією Сонячною системою в значно масштабнішій структурі, яку дехто називає Молочним, а інші Чумацьким Шляхом – Галактиці, яка включає в себе мільярди зірок. Галактика також рухається як обертанням своїми складовими, так і загалом в гігантському просторі Космосу, де щонайменшому безладу певно що не знайдеться місця. Так от слід не лише собі уявляти, що космічне безмежжя не є «хаотичним», а слід цілком очевидно пам'ятати про неоднотанітність Простору. А через те відчутною має бути кліматична циклічність, зокрема, можливим є існування розжарених чи навпаки охолоджених областей Космосу. Тому і повторюваність таких температурних періодів є обов'язково відчутною в Сонячній системі і безпосередньо на Землі, що і має своє виявлення в температурних змінах. Як, приміром, нинішнє періодичне потепління, яке прогнозувала ще 40 років тому ясновидиця п. Ванга з Болгарії. Проте періодично відбуваються й значні похолодання, коли тимчасово виявилось можливим замерзнути Чорному морю або гирлу р. Ніл, можливим було квітувати двічі на рік бузку в Москві тощо. Проте і

---

* Цей наголос на тому, що людина під впливом Господнім є «Живою душою», і це примушує цілком реально усвідомити, що «душа» була до цієї події «неживою», зокрема очікувала втілення. Тож очевидно є інкарнація, як, відповідно, і реінкарнація. «Бо хто знає, що добре людині в житті, // за небагатьох днів марного життя, // які пробуває вона, немов тінь? // Та й що хто повість людині, // що буде під сонцем по ній? [...] аж поки не порветься срібний шнурок // [...] І вернеться порох у землю, як був, // а дух вернеться знову до Бога, що дав був його!».

¹ Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / пер. із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново І. Огієнко – К. : Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1159 с.+ 4 с. карт. – Буття, 2 : 7.

особливості клімату Планети виявляють себе не однаково: по показникам, зареєстрованим на о. Ірландія, складно говорити про аналогічний стан клімату на о. Хоккайдо або о. Ванкувер чи на островах р. Дніпро біля Києва чи на о. Хортиця. Тож однозначно говорити, що глобальне похолодання, пік якого припав на 3199 р. до н. д., мало дуже негативні наслідки стосовно т. зв. трипільської давньоукраїнської археологічної культури, не варто, адже в той же період відзначений прогресуючим розвитком культур р. Інд та виникненням міст Східного Середземномор'я. Тому говорити нині про особливості клімату треба обережно, а не уніфіковано, визначаючи усе глобальністю. Наприклад, Велика Британія знаходиться на рівні південної частини Сибіру, таких міст як Томськ, Красноярськ тощо. Проте у Великій Британії тепло й росте багато навіть субтропічних рослин, в Сибіру ж значно зимніше (30-40°C узимку) – глицева тайга. Чому така різниця? Тому що повз острови Великобританія та Ірландія протікає підводна ріка з Мексиканської затоки – Гольфстрім. Це одна з теплих течій Планети, які значним чином впливають на клімат певних регіонів. Вважають, що можлива зміна напрямку Гольфстріму, яку прогнозують в перспективі, призведе до потепління на о. Гренландія, який тоді відповідатиме своїй назві «Зеленої країни». Тим часом на островах Великобританія та Ірландія буде значне похолодання, і такі неочікувані зміни можливі в перспективі усюди.

Треба усвідомлювати, що та маса, яка наповнює внутрішню частину Земної кулі, не є однорідною і статичною. Вона і неоднорідна, і рухлива, а від її динаміки безпосередньо і дуже в значній мірі є залежним усе на земній поверхні і життя зокрема: усі значні чи незначні зміни в планетних глибинах спонукають до дуже значних змін в усьому, що міститься на поверхні.

Неодмінно потрібно зауважити, що людство завдяки активній своїй діяльності завжди значним чином впливало на природне довкілля. Цей вплив був значно істотнішим, а особливо раптовішим у порівнянні із впливами, здійснюваними в доантропні періоди. Саме через раптовість початку і подальшу довготривалість впливу на певний регіон відбувалися кліматичні зміни, які призводили до катастрофічних наслідків. Дуже активна господарська діяльність на теренах Давньої України в усі періоди її генези завжди мала суттєвий вплив на природне довкілля, і цей вплив значним чином спотворював це довкілля. А як же могло бути інакше? Вплив на природне довкілля за трипільського періоду здійснювався через тотальне винищення деревини. Вона використовувалась на будівництво, поселення спалювались, будувались нові: дерева винищувались для створення землеробського та скотарського середовища, деревина використовувалась як паливо в тогочасному плавильному та гончарному виробництві тощо. Усе

потребувало великої кількості деревини, а звільнені від неї території сприяли вільному потраплянню холодних північних вітрів, похолодання ж потребувало нової деревини для опалення. Якщо т. зв. трипільський період – це найвиразніший етап українського теренового розвитку, який у порівняльному співвідношенні можливо порівняти лише із сучасним розвитком, то за інших періодів прогрес не такий виразний, а в деякі періоди, то й суцільний занепад й психічна тупість. Це і є «гойдалка» генези людства, коли природне доквілля «відпочивало» від прогресу людства.

Згодом на опалення пішло кам'яне вугілля, яке видобувалося з-під земної поверхні. В значних глибинах видобувалася значна кількість різноманітних копалин, а ще ж підземні води, газ, нафта – це усе утворило гігантські пустоти, і ця обставина ще не є апокаліпсисом, проте значним чином сприятиме землетрусам й масштабним обвалам... Наприклад, поступово зникає Мертве море, за останні 100 років його рівень упав на 25 м, за рік площа зменшується на 4 м. Зникнення є перспективним для Памуккале в Туреччині – це природний комплекс басейнів-терас. Проте і в Світі загалом, і в Європі зокрема клімат мінявся завжди – Зелена Країна (о. Гренландія) перетворився на Льодовий Край, а на о. Великобританія стало тепло й з'явилися люди – незвідані шляхи генези. Звернімо увагу, що викопних динозаврів багато в Канаді (а вони любили тепло), зустрічаються вони і в Аргентині. Нині відомо, що Антарктида не була Льодовим континентом, а була теплою територією із тропічними рослинами, як і Антарктика (де є легендарна Земля Саннікова). То вірогідно те, що називається екватором, проходило через нинішні полюси, прохолодно було на нинішньому екваторі, а із загибеллю динозаврів змінилось усе на Планеті *загалом*?

На пересічний погляд, світові кліматичні процеси не пов'язані з давньоукраїнським тереном, далєбі поза сумнівом те, що на Планеті відбулася під дією давніх тектонічних рухів, викликаних, вірогідно, впливом космічних енергетичних сил, якась певна кардинальна зміна. Ця подія сталася «раптово», на безмежність космічного просторочасу, проте вона не лише «*відбулася*», а й опісля неї перемінилася сама загальна ідея генези Планети. Тож, безперечно, ця зміна мала вплив і на український терен. Доречним є нагадати, що подібна змінюваність відбувалася неодноразово, виділяючи після кожної зміни стратегію своєї генези, тобто генезу новітнього етапу. Приміром, рослинність* не була завжди подібною нинішній: т. зв. псилофіти загалом не мали ані коріння, ані листя і є суцільно відмінними від каламиктів, поширених в іншому періоді. Функції цих рослин (нагадую, що назва модулю

---

* Цим словом визначають нерухомі живі форми, проте між собою не ідентичні зовсім.

«рослина» є умовною) не є зовсім подібними нинішнім рослинам. Сучасна нам рослинність розпочала свою генезу саме після грандіозного катаклізму, який вщент змінив загальну тогочасну стратегію, істотно змінивши тогочасний тваринний світ із провідною домінантою – різноманітними динозаврами – й докорінно змінивши рослинність, висунувши вперед квіткові рослини, навколо яких формувалося життя: комахи-запилювачі, ті, хто ними харчувався і таким чином далі.

Сучасні рослини у своєму домінуючому статусі перебувають на Планеті вже мільйони років. Доречним є звернути увагу на таку обставину, як послідовність квітування різних видів рослин. Це є надважливою обставиною для репродукції рослин. Якщо квітування рослин відбуватиметься в усіх одразу, то запилювачі набиратимуть на себе різний пилок одночасно, до пуття нікого не запилюючи. Тому потрібною була послідовність і квітування, і запилення. Доречно зауважити, що центром виникнення квіткових рослин (основи сучасного природного довкілля) вважають регіон нинішньої Малайзії, а рештки найдавнішої протолюдини знайдено в регіоні сучасної Ефіопії – і те, й інше майже на одній паралелі, а т. зв. яванська людина також є в безпосередній близькості від Малайзії. Ще така цікава знахідка науковців з Кембриджу (Велика Британія), які виявили локалізацію вірусу (H3N2) грипу, найактивнішого провокатора епідемій, в цьому ж регіоні. Ще одна група дослідників також з Великої Британії, працюючи із значно ширшим набором вірусів, також локалізувала регіон «грипової комори» – тропіки на півдні Східної Азії, зокрема південніше о. Тайвань. Теплий і вологий, а головне – такий постійно протягом доби, місяця, року клімат робить сприятливими умови для накопичення вірусу; згодом віруси потрапляють до островів Тихого океану на південь і до Австралії та Нової Зеландії, а звідтіля, вважають дослідники, – поступово рівномірно поширюються Європою та Північною Америкою, це триває 6-9 місяців, і ще кілька місяців на Південну Америку. Можливо, так поширилося свого часу після зміни стратегії планети людство?

Геогідрожиттєві та інші природні процеси формували унікальність регіону Давньої України сотні мільйонів років в землі, воді й повітрі, а згодом уже рослинні фітоценози формувались та переформовувались, зумовивши тим самим сприятливе середовище для настання людності з оригінальною еколого-етнічною психікою, найбільш адаптованою саме до цього унікального природного довкілля. Разом з надземними особливостями біоенергетичних та електромагнітних полів це довкілля сприяло утвердженню творчого землеробського людського психотипу, який є найвиразнішим виявленням одного з найдавніших архетипів людства – прадавнього автохтонного населення, нащадки якого є

підсвідомими носіями унікального генетичного коду з візуальним виявленням його особливостей в етноестетиці.

Слід розглянути такі поняття як землеробство та хліборобство. Землеробство – це використання агротехнічних систем у землекористуванні з метою ведення вдумливого господарства, а не лише «оранки» землі. Хліборобство – ця діяльність не стосується вирощування зернових культур (т. зв. хлібних), приміром, кельти не переймалися землеробством, а на виготовлення хліба вони використовували борошно із дубових жолудів і борошно інших, не обов'язково зернових, культур: рогозу, латаття, пирію. Приміром, Біблія говорить про «хліб» як «їжу»¹, а не землеробську працю як систему господарювання, якою переймалися певні народи, а не людство загалом, що було споживачем «хліба» саме як продукту збиральницької діяльності – хліборобства. Та й біохімічна дія зернового борошна і жолудевого чи пирієвого зовсім різна: якщо у продуктів, виготовлених із зернового пшеничного борошна, буде кислотною реакція на організм, то у продуктів з рогозу, жолудів, латаття тощо – реакція лужна. Відповідно і присутність в значній кількості певних елементів в людському організмі сприятиме одним мисленнєво-поведінковим реакціям, а відсутність чи незначна кількість сприятимуть пріоритетності інших реакцій. Таким чином і починає формуватися різниця між поведінкою людності різних регіонів – регіональний психофункціональний суб'єктивізм.

Окреслюючи на місцевості тереновий образ географічно-культурної свідомості української людності, потрібно зазначити, що давні археологічні культури-цивілізації Трипілля, Хараппа, Мохенджодаро, Шумер, Та-Кем, Яншао, Бабілон знаходились під впливом конкретного географічно-психічного комплексу довкілля. Центром формування новітньої свідомості людності, базованої на відновлюваному господарюванні, на українському терені переважна більшість вітчизняних вчених вважає поселення трипільської археологічної культури. Ці давні центри розвитку культури та суспільних відносин є унікальними, бо надавали перевагу будівництву вище і по колу, що було однією з найголовніших їхніх психоетнічних особливостей. Натомість більшість міст Давнього Світу мали тенденцію до зростання уверх, використовуючи узвишшя, скелі, а згодом храми, піраміди, палаци, житлові комплекси – усі вони створювалися гігантських розмірів і тягнулися вгору. Засвідчували вони силу і велич

---

¹ Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / пер. із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново І. Огієнко – К. : Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1159 с.+ 4 с. карт. – Буття, 14 : 18; 18 : 5; 21 : 14; 25 : 34; 27 : 17; 27 : 37.

володарів, що мали свою відчутну зверхність, тому і повинні домінувати над свідомістю простих людей, щоби вони відчували свою мізерність і нікчемність в (тиснучому їм) навколишньому Світі.

Агроміста трипільської культури можна визначити як типові міста-держави з різноманітним осідлим землеробським населенням. Знаходились вони близько одне від одного, а також не мали спеціалізованих військових оборонних споруд, що свідчить про спільне господарське, суспільне, культурне життя цих поселень, які розташовувалися таким чином, щоби ставати на заваді проникненню великої кількості хижих звірів, а не щоби, у відповідності до сучасної ідеології, боронити своїх мешканців від лихих нападників та ворогів. Виробнича система неполивного землеробства поселень трипільської культури не потребувала пануючого адміністративно-господарського прошарку з його владою та власністю на землю, а тому не повинна мати типових для інших регіонів у давній час владних структур. Аналогічний трипільському господарський устрій мали суспільства культур халжілара, сескло, караново, вінчі, бояна, гумельниці, кукутені, які існували на теренах від Балкан до Нижнього та Середнього Подунав'я і Карпатського регіону, а також Дністро-Дніпрового лісостепу, що і об'єднувало їх у певну геопсихічну господарсько-світоглядну природну структуру.

Складена нами схематична карта зародження життєдіяльності народів на території України, за попереднім аналізом, показує, що до XII ст. при забудові поселень прагматичний інтерес зосереджувався переважно на господарській діяльності, обов'язково враховуючи охоронні функції приміщень, бо не лише чужинці та уявні шукачі легкої здобичі могли спокуситися на напрацьоване давніми українцями. Було багато давніх звірів, які протистояли дуже активно людині і через те протистояння більшість їх зникла з українського терену. Наприклад, печерні ведмеді, величезні за своїми габаритами, чи шаблезубі тигри, зграї гієн, вовків, пантер. Забудова трипільських міст, як і більшість подальших (наприклад, Київ, Чернігів, Черкаси, Житомир, Ужгород, Луцьк, Чернівці, Полтава), відбувалася на правих берегах річок. Русла ж кожної з річок розташовані в різних за глибиною розломах земної кори. Таке розташування поселень враховувало близькість геологічних відслонень і лісів, бо в значних об'ємах використовувалися природні гірські породи та деревина. Заселення давньоукраїнського терену починалося з зони листових та мішаних лісів – лісостепоного рідколісся і передгірських або підгірських районів.

Значного рівня археологія сягнула у XIX ст., і це зробило можливим в межах лісостепоної зони та зони мішаних лісів Середнього Придніпров'я вивчати пізньопалеолітичні поселення, основним будівельним матеріалом яких слугували кістки великих тварин

(мамутів, оленів, турів тощо) разом із дерев'яними жердинами, природним камінням і глиною та шкірами тварин. Пізньопалеолітичні мисливці на мамутів були першими поселенцями, яких примусив холод перейти до часткової осідлості, створюючи значні групові поселення, які вже об'єднували певну кількість окремих споруд. Місця цих поселень, а можливо і їх рештки, згодом виявили себе як протооснова традиційних поселень (трипільських агроміст і функціонально структурованих українських сіл) української території. У побуті тих давніх людей переважала раціональність існування: м'ясо впольованих тварин використовували в їжу, кістки і шкіру – для будівництва осель та одягу. Кістки для будівництва не зберігалися деінде або в купах, а лише в спеціальних ямах. З менших кісток виготовлялися наконечники для списів, клинки, гудзики, амулети, інші предмети побуту, культу та прикраси. Харчування пріоритетною мало м'ясну їжу, проте це далеко не лише м'ясо мамута чи оленя, яке було зрідка, здебільшого використовувалися різноманітні гризуни тощо.

Широке використання первісною людиною природних печер та гротів мало сезонний характер, а тому до початку пізнього палеоліту їх не можна розглядати як постійні поселення. А постійні поселення і слід сприймати як початок свідомого, на відміну від блукальництва, розселення людності на терені нинішньої України. Поселення зробили творчоактивною життєдіяльність у більш холодних зонах, велика ж кількість мамутів та великої рогатої худоби, які мешкали у лісостепу, забезпечували надійне існування протягом всього року, що і було передумовою до виникнення осілості деяких, згодом автохтонних для України, протоплемен.

На сучасній території України вивчення залишків тимчасових і постійних поселень велося здавна і багатьма дослідниками, проте лише починаючи з В.В.Хвойки¹, В.А.Городцова², В.М.Щербаківського³,

---

¹ Черняков І. Т. Вікентій Хвойка (1850-1914) / І. Т. Черняков – К. : Архетип, 2006. – 200с. : іл. – Бібліогр. : с. 183–199.

² Могильник на Черной горе, близ с. Великаго, Ярославской губ. и уезда / В. А. Городцов // Археологическая Известия и Заметки. – М., 1896. – Т. IV. – С. 1–447 – с 9 таблицами и 20 рис. в тексте.

Городцов В. А. Следы неолитических стоянок в окрестностях Нижнего Новгорода. *Он же*. Заметка о глиняном сосуде с загадочными знаками. *Он же*. Столбы, встреченные на площади Борковского могильника / В. А. Городцов // Археологическая Известия и Заметки. – М., 1897. – Т. V. – С. 1–410. – с 1 хромофотографированной таблицей и 60 рис. в тексте.

Городцов В. А. Столбы Борковского могильника. *Он же*. Результаты археологических исследований в Белевском и Рязанском уездах в 1897 году. *Он же*. Заметка о загадочных знаках на обломках глиняной посуды / В. А. Городцов // Археологическая Известия и Заметки – М., 1898. – Т. VI. – С. 1–428. – с 47 рисун. в тексте.

³ Щербаківський В. М. Українське мистецтво : вибрані неопубліковані праці / В. М. Щербаківський. – К. : Либідь, 1995. – 288 с. : іл. – (Пам'ятки історичної думки України).

І.Г.Підопличка¹ та дуже багатьох інших, воно перетворилось у наукову систему. Висновки з аналізу тих поселень, їх географічний розподіл і характер місць розташування самих поселень, матеріал, який використовувався при їх забудові, техніка будівництва та засоби самого будівництва посприяли безпосередньому вивченню освоєння первісними людьми давньоукраїнської території й природного зародження основ культургенези. Усі оселі використовували фундамент, обкладення і частково каркас, з використанням кісток різних копитних та мамутів. Виконувалося усе за певним архітектурним планом, з урахуванням елементів естетики та музики. Такий принцип зберігся і донині і характеризується однотипністю за архітектурно-технічною системою ведення будівництва. Ознайомитися з прикладами наразі можливо у краєзнавчих музеях країни, приміром, в м. Києві – Краєзнавчий музей на вул. Б.Хмельницького. Слід зазначити, що форма тих давніх осель є дуже подібною до нинішніх осель Заполяр'я РФ, США, Канади та Гренландії – юрт, яранг, чумів. Це засвідчує, що холодний клімат як українського лісостепу в минулому, так і сучасне існування в полярних регіонах Світу внаслідок природної конвергенції сприяють подібності. Зауважимо, що й нині дослідники тих районів користуються штучними наметами саме такої форми. Давніше будівництво чумів під час освоєння нових місць поселення, де не було ще придатного будівельного матеріалу, було найуспішнішою дією² пізньопалеолітичних людей. Загалом будівництво чумів і яранг існувало поряд із іншими типами осель: різностильові землянки та напівземлянки.

Незважаючи на унікальні особливості трипільської археологічної культури, результатом розвитку творчого образного мислення представників тієї культури виявився катастрофічний стан навколишнього природного довкілля внаслідок надмірного споживацького використання ґрунтового простору. Ця обставина є чи найтрагічнішою у генезі лісової зони рідколісся мішаних лісів давньоукраїнського терену. Бо значним чином заклала природну основу для утворення із подальшим фітоценозним формуванням та утворенням степової природної фітозони, яка своїм чином надала змогу для значної зміни усього біоценозу із утворенням іншої за своєю психотиповістю людності, а відповідно і значно відмінним світобаченням.

---

¹ Раскопки бериславской позднесарматской гиппарионовой фауны / И. Г. Подопличко // Природная обстановка и фауны прошлого / ред. И. Г. Подопличко – К. : Наукова думка, 1970. – Вып. 5. – С. 3–24.

² Подопличко И. Г. Позднепалеолитические жилища из костей мамонта на Украине / И. Г. Подопличко – К. : Наук. думка, 1969. – С. 162.

Проте ще в період розквіту трипільської археологічної культури український терен населяли племена із різним психоетнічним рівнем розвиненості і екологічної адаптованості. Різними у них були рівні свідомості, богорозуміння й засоби господарювання, зокрема спільноти середньостогівської і ямної культур із Придніпров'я і Причорномор'я були суспільствами зі скотарським способом господарювання, які, на думку науковців, з певного етапу своєї генези є винахідниками унікального ергономічного пристрою, який широко впровадили у господарство і побут – колеса, і доместикували коня. Разом з тим їхній культурний рівень був значно нижчим, ніж у їхніх попередників – землеробів трипільців. Загалом для усіх скотарських суспільств, особливо мандрованих, характерним є те, що розвиток їхньої самотньої культури відстає від культурного рівня осілих суспільств, а через те, саме скотарсько-мандруючі суспільства запозичують елементи культурних надбань високорозвинених осілих, особливо землеробських суспільств. Одночасно мандруючі активно сприяють їхньому поширенню, переносючи такі здобутки до інших, менш розвинених осілих суспільств.

Тож паралельно до пізнього трипільського етапу на теренах нинішньої Одеської області (усатівська археологічна культура) склалося суспільство, автохтонною основою якого були трипільці, метисовані із прибульцями – носіями ямної культури. Це було унікальне на той час суспільне відгалуження пізньотрипільського періоду: поселення по берегах лиманів були значним чином обнесені оборонними ровами, поширені були кургани, які використовувалися іноді як могильники, на яких зустрічалися вертикальні плити із зображенням людей і тварин, відчутним був культ Сонця.

Формування цієї спільноти у пізньотрипільський період було обумовлено змінами клімату, спричиненими суцільними довготривалими посухами, а також архаїчним характером тогочасного землеробського господарювання. Рухливість відгінного скотарства з дрібною худобою та конярством сприяли переорієнтації господарчої діяльності в Балкано-Дунайсько-Карпатському регіоні та лісостеповій зоні Правобережжя України. У результаті цих процесів відбулась чергова метисація прибулих племен скотарів з автохтонним населенням та значно змінилась структура соціально-господарського устрою в регіоні попереднього домінування трипільської археологічної культури. Після поєднання у III тисячолітті до н. д. людностей з рисами різного господарського устрою та етностетичного світосприйняття – землеробської і скотарської систем господарювання, на теренах природного довкілля, до якого повністю адаптована перша, утворився новий унікальний психотип людності з психічною самотністю, яка мала значну відмінність від інших довколишніх, що особливо

виявлялось в емоційно-одухотвореному ставленні до природного довкілля, значним чином у його обожненні.

Людність із землеробсько-скотарським господарчим устроєм і відповідним етноестетичним світобаченням, яка сформувалася у лісолуковому регіоні помірної кліматичної зони, почала на півночі від регіону минулого функціонування суспільств трипільської археологічної культури наступ на праліси, перетворюючи первісні ліси в лісолукове рідколісся, а на півдні активно освоювати ковилеві та полинові степи.

Отже, від давніх часів на терені України відбувалось формування унікальної соціально-природної спільності людей з пріоритетністю протоевропейського компонента в генетичних рисах. Сформовані в межах лісостепового біогеографічного територіального регіону, який включав оригінальний ландшафт та усі інші складові природного довкілля, спільноти, зокрема племена, як їх значно згодом визначають, східних слов'ян, не диференціювалися в автономні етноси, а поступово природним шляхом інтегрувалися в давньоукраїнському природно-кліматичному довкіллі у єдиний етнос. Упереджені історичні дослідження науковців російської наукової школи розглядали й згодом канонізували свої гіпотези як загальноновизнані, проте вони істотно спотворюють процеси генези східного слов'янства і подають його в антиприродному висвітленні, зокрема, у відповідності до власноруч укладеного російською імператрицею Єкатеріною* другою «Родословника російських князів». Тому наукове українознавство неодмінно зобов'язане не продовжувати, у відповідності до російсько-більшовицької ідеології, в науці дублювати «історичність» основ Росії, а активно сприяти відтворенню правдивої історії українського етносу. Загалом наукове українознавство має не переповідати досягнення історичної науки, а осмислювати ці досягнення і із застосуванням українознавчої методики виконувати свою дослідницьку роботу.

Явища природи та соціоприродне довкілля в кожному біогеографічному регіоні тамтешньою людністю були по-своєму інтерпретовані. Виконуючи певну роботу чи то у вирощуванні культурних злаків, чи то у випасанні худоби тощо, селянин фіксував атмосферні зміни з огляду на їхні можливі позитивні або негативні впливи на результати його праці. Оскільки пріоритетним заняттям населення з української етнічної території здавна було землеробство,

---

* 4 грудня 1783 р. Єкатеріна II видала наказ, яким було створено «Комісію для складення записок про давню історію, переважно Росії» під началом і наглядом графа А. П. Шувалова – Ключевський В. О. Исторические портреты. – М. : Правда, 1990. – 624 с. Проте більш детально про грандіозну «пошукову» роль Єкатеріни другої та її «Комісії» засвідчують щоденники її стас-секретаря О. В. Храповицького, опубліковані 1862 р. і як репринтне видання 1930 р. в м. Москві.

народний календар українців є аграрним календарем. Тож усю суму енциклопедичної народної мудрості слід було звести у якусь зручну для користування систему. Саме це завдання виконував аграрний народний календар, який складався селянином поступово, з емпіричним осягненням ним навколишнього середовища, пізнанням предмета праці. Такий природний календар став традиційним кодексом рільника. Він достатньою мірою відбив світоглядні уявлення аграріїв дохристиянської доби, коли регламентація усіх сільськогосподарських робіт обумовлювалася тодішнім осмисленням, віруванням та приурочувалася до певних календарних подій. Життєві позиції свідчать про досить високе розуміння технологій вирощування культурних рослин і раціональне оперування при цьому сумою набутих практичних знань. Лише згодом природний народний календар злився з церковним. Сума практичних знань вбирала в себе тваринництво й ветеринарію, хвороби й систему живлення рослин тощо. Розташування небесних світил було основою знань про структуру Світу. Виходячи із спостережень про місце Сонця на небосхилі, рік поділили на пори року, а водночас визначили назви сторін Світу – південь, північ, схід, захід. Саме із Сонцем був пов'язаний і поділ доби. Усе живе залежало від фаз Місяця. За певними прикметами з оточуючого довкілля – поведінкою птахів, комах, тварин, за ростом рослин, розташуванням і станом небесних світил доволі точно передбачували зміну погоди, бо від того залежало життя.

Зауважимо, що за умов різних соціально-політичних владних устроїв: сарматів, аланів чи скандинавських найманців, східних та південних зайд, литовців, поляків, росіян та більшовиків автохтонний етнос не зник і не асимілював. Нагадаємо, що у середині XVII століття цей етнос створив власну козацьку національну державу, провідника якої 8 листопада 1650 року за дорученням вселенських православних патріархів митрополити Коринфський і Назаретський миропомазали на «государя Великої Росії»*. Таким чином, провідник українського народу, великий український гетьман Богдан Хмельницький набув офіційного міжнародного статусу «помазаника Божого»¹. Цей факт як на той час всесвітнього визнання замовчується на догоду антиукраїнським як науковим, так і політичним течіям та у чіткій відповідності до основ «екатеринінської комісії». Становлення власної держави в цей період обумовлювало трансформацію процесу етногенези – формування етносу з його оригінальною географічно-культурною свідомістю, у психоісторичний процес *націєтєнези*, зокрема формування

---

* Це ще задовго до перейменування Московського царства на Російську імперію.

¹ Вечерський В. Гетьманські столиці України / В. Вечерський – К. : Наш час, 2008. – 320 с. – (Серія “Невідома Україна”) – С. 20.

нації з її оригінальною географічно-політичною свідомістю. Утвердження в цей період ідеї людської цілісності (соборності) в національній державі сприяло виразній активності подальшої консолідації різних геокультурних груп людності України в єдиний автохтонний етнос з його мовою, культурою і світоглядом, а також закладенню психоідейних основ геополітичної свідомості української нації щодо розуміння України як універсальної соціоприродної цілісності в усіх часопросторових вимірах її буття.

Загальна психічна та творча, як естетично-господарська, компонента землеробської свідомості, сформована в основі геофізичними та геохімічними особливостями українського чорнозему, є однією з найголовніших географічно-культурних передумов інтегруючого становлення людності унікального землеробського психотипу, з оригінальним світосприйняттям, а відповідно і своїм регіональним *природним богорозумінням*. Етнос, який почав складатись у межах території Давньої України, набув протягом своєї генези певної психоетнічної сталості та еколого-господарської адаптованості із виразною суспільною світоідеєю – світоглядом. Через дуже виразну скокоподібність теренової генези суспільства, коли дуже різким чином змінювались етапи природних катаклізмів та етапи людського прогресу, терен іноді в своєму людському потенціалі автохтонного населення на пересічній позирк перетворювався ледве не на пустинь. Як це, приміром, ми бачимо в історичний період занепаду як результату батієвої навали, коли південна частина, найвиразніша трипільська спадкоємиця, опинилася заселеною чужиносвідомісною людністю. Інший терен отримав литовську, а згодом польсько-литовську окупаційну зверхність.

Геокультурна світоглядна оригінальність українського етносу відбувала свого становлення в різних площинах загальної генези суспільного світорозвитку, через що уявний психоісторичний образ України не набув цілісності як соціоприродна та географо-політична реальності, тому і розглядалась вона головним чином у ХХ столітті через різні підходи відомих українських вчених.

Приміром, С.Рудницький¹ науковий пошук спрямував як природничо-географічний підхід до вивчення України з погляду природного, культурного, етнічного та інших вимірів, тим самим інтегрувавши знання гуманітарних і природничих наук та виклавши у схемі-моделі «територія – нація – держава». «Національна територія» – головна основа становлення української нації, бо є визначальним чинником формування історично-політичних традицій сприйняття

---

¹ Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України? / С. Л. Рудницький / упор., передм. О. І. Шаблій. – Львів : Світ, 1994. – 416 с. – С. 210.

представниками антропогеографічної спільноти, зокрема українцями, своєї країни як цілісної та конкретної природно-просторової реальності. У підтвердження того С.Рудницький проаналізував колонізаційні процеси діяльності державних структур Росії, Польщі, Румунії щодо відокремлення та інтеграції у власний територіальний простір давніх етнографічних теренів України та асиміляції їх населення. Своєю ж унікальною «Огляд національної теорії України»¹ вчений привернув світову увагу тоді (1919-1923 рр.), а ще більше привертає увагу українознавців нині до правдивого поширення етнічних земель та українців у Світі.

Натомість Ю.Липа обґрунтував функціональність зв'язку між просторовим розташуванням української території і суспільним життям її автохтонів, зорієнтованим на цінності античного світу під впливом еллінських торговельних поселень, а згодом Боспорського царства та багатоманітністю зв'язків із спільнотами Південної Європи і Балканського півострова. Тому, на його переконання, природне розміщення української території обумовлювало її становище як провідного центра у протистоянні з колонізаторськими структурами північного, тобто московського просторового комплексу. Ю.Липа аналізує становлення України як природно-просторової реальності від періоду трипільської археологічної культури на терені між Чорним морем, річками Дунай, Дністер, Дніпро, Дон. Саме слово «Україна» з погляду Ю.Липи – це унікальний за своїм звучанням і значенням інформаційний код національної, економічної й територіальної єдності українців². Матеріальні і духові особливості українства у процесі відновлення майбутньої модерної української держави будуть дуже залежними від індустріалізації у відповідності до інтенсивного розвитку промисловості, розпочатого ще в ССРСР, зокрема в межах України. Вчений передбачив, що нова українська держава буде відновлена вже за активної участі широкого середовища українських робітників, а її подальший розвиток буде обумовлено можливостями використання в інтересах народу вугілля, залізної руди, нафти та інших природних ресурсів.³

Є.Маланюк, аналізуючи географічні чинники, вплив яких є істотним у формуванні психічних і ментальних орієнтацій українства, відзначав важливість впливу таких природних біоценозів як ліс, лісостеп, степ, гори у формуванні спільного для українців географо-

---

¹ Рудницький С. Огляд національної теорії України / С. Рудницький – Берлін: «Українське слово» в Берліні», 1923. – 141 с.

² Липа Ю. Панування, труд і лад / Ю. Липа – К., 1999. – Ч. 10. – (Бібліотечка молодого націоналіста). – С. 12.

³ Липа Ю. Геополітичні ескізи нової України / Ю. Липа – К., 1999. – Ч. 10. – (Бібліотечка молодого націоналіста) – С. 6.

культурного простору, визначеного безпосереднім розташуванням країни між східною частиною Європи і західною частиною Азії, а по шляху «із варяг у греки» між балтійсько-скандинавською Північчю і чорноморсько-середземноморським Півднем. Через те вчений був прихильником багатовекторного і багатовимірного співробітництва української нації та держави з різними іноземними країнами.

Об'єктом його дослідження є не суцільний моноліт «територія України», а терен, який утворюють три геокультурні смуги (на півночі – ліс, у центрі – лісостеп, на півдні – степ, який тягнеться до Чорного моря) і один з найстарших водних шляхів на Землі – Дніпро¹. Предметом його дослідження є динамічний процес розвитку української культури під впливом природних явищ і політичних процесів, від періоду античних міст-держав і до кінця XIX століття, де українство – це історичний та культурний феномен. Формування ж унікальності цього феномену обумовлене різноманітними природно-просторовими і світоглядними впливами. Зокрема, відкритість степового простору території та шлях по Дніпру до варяг на терені давньоукраїнської держави мали, на його думку, як негативні наслідки (впливи кочових спільнот з Азії, поділ території на Київське і Чернігівське князівства по межі Дніпра, який послаблював просторову цілісність території), так і позитивні, які обумовлювали схильність й приналежність спільноти давньоукраїнського терену до античної культури Еллади, культури римського світу, а згодом західноєвропейського. Зазначені процеси взаємозв'язку природних явищ і суспільних процесів висвітлені через українське світобачення в «Історії Русів», «Енеїді» І.Котляревського, «Кобзарі» Т.Шевченка².

В.Липинський розглядав реалізацію історичної місії українства як виявлення споконвічного поєднання природних, соціальних та культурних цінностей на українській території, насамперед поєднання автохтонних традицій із загальнолюдськими цінностями через сприйняття ідеї «територіального українського патріотизму». Основним елементом буття національної спільноти є територія («земля»), а головним будівником держави – приватні сільські господарі, тобто «хліборобська верства», яка має високий рівень національно-державної свідомості та поєднує матеріальні ознаки території (географічне розташування, сировинні ресурси) з національною ідеєю. На переконання В.Липинського, певна територія є основою творення конкретної нації, а згодом її «територіальної свідомості», яка

---

¹ Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури / Є. Маланюк – К. : АТ «Обереги», 1992. – 80 с. – С. 10.

² Маланюк Є. Книга спостережень (фрагменти) / Є. Маланюк – К. : АТІКА, 1996. – 236 с. – С. 88.

характеризувалася як усвідомлення людьми власної території і прагнення мати на ній власну державу, тобто як чинник, який спрямовує розвиток культури автохтонного населення і його державницької традиції.¹ Творення людьми держави на підставі територіально-політичної єдності, основою якої є «Влада, Територія, Громадянство», обумовлює творення нації на засадах культурно-історичної єдності, коли піднесено роль провідних військово-політичних груп у творенні держави та формуванні територіальної свідомості її жителів на противагу племінно-культурної свідомості місцевих спільнот (творення державної влади варягами в Київській державі, французькими норманами в Англії, германськими франками у Франції); підкреслювалася тотожність владної традиції (влада короля в країнах Європи і влада гетьмана в Україні) стосовно розуміння держави як цілісного явища, зокрема поняття «Україна» з категорійних параметрів територіального масштабу, географічного розташування, людського і ресурсного потенціалу; «Українська Держава», яку очолював у 1918 р. гетьман Павло Скоропадський, визначалася як ідеал відновлення державності на «Українській Землі» та творення внаслідок цього «Української нації»².

Найбільш виразне місце нині посідає сучасний український філософ Валентин Крисаченко, і не лише через те, що сучасний. Досліджуючи ґрунтовно соціально-філософську компоненту українського етносу ще з перших своїх робіт, розглядає все у щільній сув'язі із природним довкіллям. Виходячи із розуміння унікальності українського соціоприродного комплексу, В.Крисаченко розглядає Україну як геокультурну і геополітичну реальність у просторі і часі. Зокрема, на спільний його зі своїм колегою О.Мостяєвим погляд, Україна є певною ландшафтно-антропною структурою, в якій спільноти на різних етапах цивілізаційного розвитку, у залежності від різних природних і суспільних чинників, виробляють цілком очевидні соціокультурні системи життєдіяльності.³ Крім того, уся спрямованість спостережень, осмислень та аналітичних висновків дослідника формується безпосередньо в процесі становлення наукового українознавства.

Утвердження свідомості людності у творенні власної держави і розбудові її міждержавних відносин, як і увесь процес становлення людності на терені України, на переконання науковця, супроводжувався формуванням мисленнєвої діяльності під впливом різних специфічних

---

¹ Липинський В. Хам і Яфет / В. Липинський // Сучасність. – 1992. – № 6 (червень) – С. 66.

² Липинський В. Хам і Яфет / В. Липинський // Сучасність. – 1992. – № 6 (червень) – С. 71.

³ Крисаченко В. С. Україна: природа і люди / В. С. Крисаченко, О. І. Мостяєв – К. : НІСД, 2002. – 623 с. – С. 14.

елементів природного довкілля. Саме взаємодія таких елементів довкілля, як рельєф, поєднання лісу і степу, наявність чорноземних ґрунтів тощо й обумовлювала формування своєрідної теренової геопсиходії мислення, найвиразнішим виявом якої є культура, як форма поєднання у системній цілісності мистецтва, господарських предметних традицій і явищ природного права.

Прогрес аналізування й експерименту, зокрема того комплексу, який нині ми обумовлюємо поняттям «наука», сприяв активному творчому процесу та значному технічному розвитку людської діяльності. Чим більше розгортав свої можливості цей процес, тим складнішими ставали стосунки між продукувачем цього процесу – людиною, та активатором, який одночасно був і сферою застосування здобутків цього процесу – природним довкіллям. Для певної категорії мислителів, які вважають ствердження панування людини над Природою благом, технізація є безсумнівним прогресом, для інших, які вбачають в технічному прогресі протилежність природному, така дія є загрозою усьому живому. Тож техніка сприяє істотним змінам в антропній структурі, і вони більш виразні, ніж в природному довкіллі, разом з тим і наука, і техніка – це важливий засіб пізнання Світу. Загалом індустріальне суспільство отримало значно жорсткіші та конфліктніші стосунки, а тому досить відмінні від взірців попередніх суспільств у своєму співіснуванні із Природою. Багато західноєвропейських мислителів вбачає трагізм в існуванні «індустріальної» людини, а через те і переймається її самотністю та відчуженістю, разом із тим це цілком природний еволюційний процес відбору більш досконалого. Далєбі саме оця природна невідповідність природного відбору через постійність еволюційного поступу загальної генези людства, а із нею і довкілля, на якій наголошують осмислювачі, і лякає західноєвропейське суспільство, яке в технічному прогресі вбачає причину критичного зменшення (вимирання) аборигенного європеїдного населення. Ілюзія, що це змінить Природа (Ж.Ж.Руссо) або результат божественних перетворень (християнство), є хиткою.

Хоча науковці і прагнуть різнобічно осмислювати стан взаємостосунків «Наука – Природа», проте щонайперше – «комфортність людини і природне довкілля», бо споживацтво розвинулося як ставлення до Природи взагалі у цивілізованій людині через безмежне прагнення комфортності свого існування, не вважаючи за потрібне партнерські стосунки із самою основою живого – Природою. Усе це породило комплекс проблем, які почала гуртувати структура – філософія Природи: прагнення мислителів проаналізувати існуючу світоглядну ситуацію і визначити діагноз, щоби скоріше і ефективніше здійснити виправлення або й відновлення позитивного стану природного довкілля та взаємного порозуміння

«людство – Природа». Прикро, що це робиться не комплексно, а окремими фахівцями, тому їхні висновки є і фаховими, і важливими, разом із тим вони лишаяються лише такими, що існують самі по собі. «Вирішенням проблеми не може бути заміна одного центрizmu іншим, подолання антропоцентризму біоцентризмом, розчиненням людини в природі. У збереженні життя на Землі зацікавлена, передусім, людина, і тільки вона здатна щось зробити для запобігання глобальній катастрофі. Якщо повага до життя в цілому, у будь-якій формі його прояву, не співвідноситься із справжніми, а не короточасними, інтересами людини, то результати навряд будуть задовільними. Тому визначальна роль людини обов'язково зберігається, і якраз завдяки людині, як суб'єкту філософського осмислення, може затвердитися і затверджується вже цінність природи як такої»¹. Наша ж спрямованість не вступає в заперечення висловленого, лише конкретизує своє дослідження українознавчою проблематикою: українська людина конкретного українського терену як суб'єкт психофілософського осмислення в науковому українознавстві. За Л.Гумільовим², специфічність кожного етносу – результат регіонального суб'єктивізму у стосунках різних етносів зі своїм природним довкіллям. В своїй роботі ми конкретизуємо ці стосунки: український регіональний психосуб'єктивізм – український терен.

Екологічна і гуманітарна кризи є взаємозалежними. Проте ми вважаємо найтрагічнішою гуманітарну, бо інтелектуально багате зі стійкою гуманістичною свідомістю людство здатне протистояти природному катаклізму й подолати техногенний, людство ж із ущербним інтелектом та знахабнілою свідомістю є хворим суспільним організмом. Натомість сприяння гуманізації суспільства і розумній гуманізації довкілля, нині стає все більше розмов для розмов. Тому українські міста нині – це гави на гілках, в повітрі та на звалищах (там вони хазяйнують разом із здичавілими собаками та щурами), на землі ті ж таки бездомні собаки, і під землею щури, які тотально винищують живе в містах. Тож існуючий у Світі екологізм має бути не безтямно перенесеним в українське суспільство, його треба: експлікувати до української філософії екології і не менш важливо продумано (а не лише словесно) до наукового українознавства, разом з тим визначивши форми філософування в межах наукового українознавства, а також в межах практичного екологізму; визначити спільні та національно відмінні риси основних екологістських концепцій з метою оцінювання можливостей

---

¹ Філософія природи : монографія / А. В. Толстоухов, Ю. О. Мелков, С. М. Ягодзінський [та ін.] – К. : Видавець ПАРАПАН, 2006. – 208 с.

² Гумилев Л. Н. Этносфера : история людей и история природы / Л. Н. Гумилев – СПб : ЗЭКО «Кристал», М. : АСТ, 2002. – 572 с.

інтеграції їх в межах стратегії пошуку відповідей на екологічні виклики сучасності.

Разом із тим, треба добре усвідомлювати, що адаптація – це до певної міри найважливіша теорема, яка потребує свого розв'язання для осмислювання сучасності як еволюційного процесу, котрий веде свою тяглість із дуже далекого минулого. Розв'язавши цю теорему на зовсім іншому інтелектуально-технологічному, значно досконалішому, рівні, можливим стане зрозуміти поступ унікальної земної системи самого процесу Життя. Бо саме із пристосуванням безпосередньо пов'язано усе, що відбувається на Планеті. І це не лише пристосування живого організму до навколишнього середовища, приміром доквілля, в якому рослинний чи тваринний організм перебуває. Успішність пристосування до нього сприяє йому в особистому виживанні та разом з тим у включенні в певну систему. Вірогідно, що взаємозалежне й те, що стосувалося утворення самої Планети з того періоду, який відбувався поза її існуванням, проте ж котрийсь процес творення в Космосі відбувався: продуманий, надуманий чи ні, то має бути колись визначено. Далєбі ж не випадковий, то це визначено вже й нині. Не ведучи поки що мову про процес творення в Космосі загалом, важливо зрозуміти адаптацію-творення як системність процесу навколо Сонця. У відповідності в подальшому із осмисленням тих процесів адаптації до чогось іншого загалом. Віднайдення води на Місяці не є підтвердженням існування життя подібного із земним, проте є обов'язковим свідченням існування котроїсь позаземної форми життя, і якщо людство намислить, а воно це вже давно вирішило, витворити свої поселення (наукові, туристичні тощо), то воно має в першу чергу адаптувати себе до існуючого життя там, а згодом уже гуманістично-творчо адаптувати тамтешнє існування до себе. Осмислена гуманістичність є важливою системою адаптації – потрапляючи до «нових земель», земні мігранти зустрічалися з аборигенами тамтешніх земель і питали їх, хто вони? І ті їм відповідали, що вони «люди»! А от ті, що прибули, демонстрували, що вони не люди. Це найяскравіше виявилось у тотальному нищенні усього живого у т. зв. Новому Світі «не людьми» – іспанськими завойовниками.

Ще у 1915 році В.І.Вернадський¹ написав статтю «Українське питання і російська громадськість», де впевнено твердив: «Національна самосвідомість українців розвинулась на ґрунті етнографічних відмінностей, особливостей психіки, культурних тяжінь та нашарувань, що пов'язують Україну з Західною Європою, та історично зумовленого ладу народного життя, перейнятого духом демократизму».

---

¹ Вернадський В. В. Українське питання і російська громадськість / В. В. Вернадський // Вітчизна. – 1988. – № 6. – С. 172–177.

В своїй роботі ми обов'язково заторкуємо етноформуючі процеси. Загалом, етнологія є відносно молодою наукою, особливо в Україні, виникла ж вона півтора століття тому і пройшла певний шлях становлення. Тривалий час її назва розглядалася як синонім народознавства (Німеччина), етнографії (Франція, Росія), соціології (Англія) чи культурної антропології (США); відповідним чином формулювалися і завдання. У ті часи етнологія приділяла головну увагу польовим дослідженням, вивчаючи етноси, які перебували на низьких щаблях соціокультурного розвитку. Значний внесок до цього напрямку розвитку етнології здійснив видатний етнолог і етнограф світового рівня, за походженням українець М.М.Миклухо-Маклай¹ (1846-1888). Найбільш систематичні польові дослідження, головним чином західноєвропейських та американських дослідників Ф.Боаса², Р.Бенедикт³, А.Л.Кребера⁴, Б.Малиновського⁵, М.Мід⁶, а також Р.Бунзеля, Р.Г.Лоуї, Т.Шварца, У.Реверса, Г.Бейтсона дозволили зібрати і класифікувати величезний обсяг спостережень, предметів культури та побуту, антропологічних знахідок, текстів, артефактів, ритуалів, обрядів, психоетнічних стосунків, етноестетичних узагальнень тощо, і таким чином накопичити значний матеріал для теоретичного узагальнення емпіричних знань, які ще і наразі залишаються дуже суб'єктивним місцем етнології. Це стосується, зокрема, співвідношення між вагомністю еволюційних процесів міграції та дифузії у розвитку етносів.

---

¹ Миклухо-Маклай Н. Н. Собрание сочинений : в 6. т. / Н. Н. Миклухо-Маклай ; РАН ; Институт этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая / сост. А. Н. Анфертьев, Д. Д. Тумаркин (ред.) – М. : Наука, 1994. – Т. 4. : Статьи и материалы по антропологии и этнографии Юго-Восточной Азии и Австралии ; Статьи по естественным наукам. – М. : Наука, 1994 – 300 с.

² Боас Ф. Ум первобытного человека / Ф. Боас – М.–Л. : Изд-во Госиздат. – 1926. – 153 с.

³ Психологические типы в культурах Юго-Запада США / Р. Бенедикт // Антология исследований культуры. – М.: Университетская книга, 1997. – Т. 1. – С. 271–285.

⁴ Кребер А. Л. Природа культуры : избранное / сост. Л. А. Мостова, пер. с англ. Г. В. Вдовина – М. : „Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2004. – 1007 с. – (Культурология).

⁵ Малиновский Б. Магия, наука и религия : пер. с англ. / Б. Малиновский – М. : «Рефл-бук», 1998. – 304 с. – (Серия «Astrum Sapientiae») ; Малиновский Б. Научная теория культуры / Б. Малиновский – М. : ОГИ, 1999. – 206 с.

⁶ Мид М. Культура и мир детства : избранные произведения / М. Мид ; пер. с англ. и коммент. Ю. А. Асеев. / сост. и послесловие И. С. Кон. – М. : Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1988. – 429 с., илл.

Важливе місце належить етнологічним дослідженням¹, здійсненим П.П.Чубинським безпосередньо із групою науковців в Південно-Західному краї Росії, так називали зокрема в XIX ст. в Російській імперії Україну. Ці дослідження на той час були високо поціновані науковими колами Росії та Європи, що мало своє втілення у декількох преміях та нагородах. Слід зауважити, що сама багатотомний (сім томів, але із доповненням, тобто – дев'ять) твір, а не переповідання її, є дуже низько оціненою нині, проте виконаною на високому рівні українознавчою працею, до якої долучився й видатний український історик М.Костомаров. Дуже важливим українознавчим доробком є внесок фахівця всесвітнього рівня Х.Вовка², як особистий, так і фахівців створеної ним наукової школи.

Перша чверть XX століття ознаменувалася тим, що було сформовано вчення про етноси як про самотні людські спільноти, еволюція яких не залежить лише від рівня соціально-економічного розвитку. Культури етносів мають оцінюватися функціонально з огляду на те, наскільки вони впорядковують, гармонізують, наповнюють змістом їх існування. З того часу етнологія увиразнилася як самостійна наукова галузь, що існує на перетині історії, географії, культурології, соціології, психології та політології. У найбільш загальному вигляді етнологію нині можна визначити як науку, котра займається дослідженням етносів і цивілізацій, їх походженням, зокрема розглядаючи їхні психоетнічні, етностетичні і екологічні особливості та унікальну оригінальність процесів їхнього становлення та подальшої еволюції. Методичну базу етнології формують антропологія, археологія, етнографія, лінгвістика, демографія. Разом з тим, видатних наукових результатів етнології вдалося досягти завдяки методам порівняльного аналізу інформації, отриманої усіма доступними способами у суміжних

---

¹ Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-Русской край, снаряж. Императорск. русск. географич. общ. Юго-западн. отд. : матер. и изсл. / собр. д. чл. П. П. Чубинский. – Т. I., издан. подъ наблюд. д. чл.-сотр. П. А. Гильтебрандта. – СПб. : Типогр. В. Киршбаума, в Мин. Фин., на Дворц. площ. – 1872. – 468 с. ; Т. II. Малорусские сказки, издан. подъ наблюд. д. чл.-сотр. П. А. Гильтебрандта. – СПб. : Типогр. и хроматорг. А. Траншеля, Стремянная, 12. – 1878. – 688 с. ; Т. III. Народный дневник, издан. подъ наблюд. д.-чл. Н. И. Костомарова. – СПб. : Типогр. В. Безобазова и Комп. (Вак. Остр., 8 л., д № 45.). 1872. – 486 с. ; Т. IV. Обряды : родины, крестины, свадьба, похороны, изданъ подъ наблюд. д.-чл. Н. И. Костомарова. – СПб. : Типогр. В. Киршбаума, в Мин. Фин., на Дворц. площ. – 1877. – 713 с. + Приложение. – С. 1.–45. ; Т. V. Пѣсни любовныя, семейныя, бытовыя и шуточныя, изданъ подъ наблюд. д.-чл. Н. И. Костомарова. – СПб. : Типогр. Майкова, въ домѣ Мин. Фин. на Дворц. площ. – 1874. – 1209 с. ; Т. VI. Народные юридическіе обычаи по рѣшениям волостныхъ судовъ, изд. подъ наблюд. чл.-сотр. П. А. Гильтебрандта. – СПб. : Типогр. К. В. Трубникова, Литейная, д. № 42. – 1872. – 406 с. ; Т. VII., изд. подъ наблюд. чл.-сотр. П. А. Гильтебрандта. – СПб., 1872. – 608 с. + 3 карти.

² Вовк Хведір. Студії з української етнографії та антропології / Хв. Вовк – К. : Мистецтво, 1995. – 336 с.

з нею наукових галузях. Завдяки цим методам на перетині етнології з іншими науками виникло декілька нових дисциплін: етносоціологія, етнопсихологія, етнолінгвістика, етнодемографія тощо.

Етнологія спонукала до виникнення сучасного наукового напрямку – націології, яка бере свій початок у ХХ столітті. Одним із її засновників був видатний український вчений Ольгерд Бочковський, зокрема, сам термін «націологія» введений ним у працях «Націологія і націографія» (1923) та «Вступ до націології» (1937).

Особливості міжетнічної взаємодії пов'язані, насамперед, із соціокультурним та етноестетичним світобаченням у поєднанні із загальними психічними процесами. Етноестетичні у переплетенні із містичними особливостями виникають в найперші моменти підсвідомого формування етносу під дією живої речовини Середовища, тобто це закумуляована діяльність різноманітних полів та інших видимих та невидимих явищ довкілля. Ця діяльність у подальшому еволюційним шляхом формує певну геопсихічну дію етносу – його духовість (ментальність). Соціокультурні чинники виявляють себе у більшій ступені на середніх стадіях генези, коли активно прогресують архетипові закладки, не усі разом, а лише певні, проте вони виявляються домінуючими. Етноси, які завдяки цьому домоглися більших досягнень у розвитку матеріальної культури, займають панівне становище відносно інших. Психодієві чинники виявляють себе у двох модифікаціях: як вияви пасіонарності особистостей (типово для ранніх етапів генези) та у вигляді продуктів діяльності соціальних інституцій, що спрямовують розвиток етносів на пізніх стадіях, особливо в сучасну історичну добу, коли самоідентифікація і національна самосвідомість стають масовими.

Розвиток всіх етносів має однакове спрямування, бо керується певними природними закономірностями колективної діяльності мозку. Зокрема, можна стверджувати, що у доісторичну добу всі етноси, які тоді існували, пройшли через етапи структуризації та ієрархізації суспільства, а також domestикації тварин та окультурення рослин з подальшим переходом від збиральництва та мисливства до початкових форм тваринництва і землеробства як основних форм господарювання. Ці етапи супроводжувалися зміною примітивних кісткових, дерев'яних та кам'яних засобів виробництва більш ергономічно досконаліми, раціонально-плановим використанням вогню та розвитком гончарства й переходом до металообробки – за винятком тих етносів, які гармонізували свої відносини з Природою і зупинилися у соціокультурному розвитку на первіснообщинному устрої.

Головною особливістю еволюції етносів є усупільнення свідомості й осмислення її протікання. Спочатку перехід від неусвідомлених дій до дій продуманих і спланованих здійснюється

одинацями, згодом цей психосуб'єктивний досвід швидко узагальнюється і поширюється та перетворюється на регіональний суб'єктивізм: те, що вчора було продуктом розумової праці одиниць, завтра стає загальною навичкою, яка є суспільним здобутком групи і вже не потребує розумових зусиль, але цей здобуток і різнить етноси поміж собою. Розум «осмислювачів довкілля» для етносу в образі особистостей переймається пошуком нових і новіших рішень, які сприяють прогресу – полегшують існування етносу, роблять його комфортнішим і сприяють його розвитку як цілого.

Етноси – динамічні людські суспільні психоенергетичні моделі, а тому не є вічними застиглими структурами. Незліченна кількість етносів повністю пройшли шлях свого розвитку і зникли, полишивши по собі залишки матеріальної культури (які, можливо, і досі лишаються нам невідомими) та переданий іншим етносам генетичний фонд (що теж не є достатньо вивченим). З іншого боку, багато малих етносів гармонізували свої стосунки з природним довкіллям й існують у стані природного самовідтворення протягом декількох століть. Є підстави вважати, що такі природні психоетнічні модельні угруповання зберігатимуться і надалі як своєрідні доетнічні релікти за єдиної умови – незмінності природних умов їх існування, проте щонайменший масштабний природний катаклізм чи пандемія позбавить їх цієї привілеї. Разом із тим переважній більшості сучасних нам етносів така доля не загрожує: створивши соціальні інституції (насамперед – державні структури та законодавство, збудоване на гуманістичних засадах), що є гарантами їхнього самозбереження, вони пройшли чи йдуть один або й декілька повних циклів розвитку, поповнюючи свій генофонд у міжетнічних контактах, – через це змінюючи свідомо і підсвідомо свою поведінку, прилаштовуючись до постійної зміни природних умов і прилаштовуючи природне середовище для своїх потреб. При цьому зазнають чи зазнаватимуть змін і зовнішні ознаки етносів, і їх загальний психотип.

Усім етносам, які досягають зрілості, властиве дуже суттєве ускладнення внутрішньої структури. Загалом еволюційний процес народотворення – це природна система творчого комбінування й подолання, створення та пошуку нових оптимальних форм поведінки, коли людська більшість, приміром, етносу свідомо підпорядковує кожен свою дію, думку, переживання створенню нової соціоприродної дійсності. Природа ж потребує нині ретельного інтроверсивно-поглибленого пізнання, інакше сучасна людина не зможе сповна в ній самореалізуватися. Творчий підхід присутній в життєдіяльності людини ще з найдавніших періодів, бо лише завдячуючи йому феноменальний задум «людина» перетворився на найоригінальнішу на планеті Земля істоту, яка здатна, сприймаючи осмислено сучасний Світ, бачити

гуманістичність його перспективи. Творчість, як активний елемент адаптації до природного, а нині вже до соціоприродного довкілля, присутня в безпосередньому процесі виживання, наразі ж вона має стати основною формою професійної діяльності людності загалом, а також нормою поведінки на планеті Земля. Наукове українознавство і є саме таким творчим процесом інтелектуальної діяльності людства.

* * *

В розділі здійснено теоретичне обґрунтування нової наукової галузі – наукового українознавства – і конкретизовано напрямки-завдання окремих підрозділів Національного науково-дослідного інституту українознавства. Наголошується на оригінальності методики науково-дослідної діяльності в межах наукового українознавства. Детально висвітлено концентр наукового українознавства «Україна – природа, екологія». Висловлено розуміння об'єктів вивчення: Природа, природне та соціоприродне довкілля. Проаналізовані регіональні особливості у ставленні до довкілля (регіональний суб'єктивізм) та їхні прояви у природних віруваннях населеників певних регіонів. Розглядаються процеси осмисленої праці, що є визначальними етапами прогресуючого людства на Землі, – землеробство та будівництво, і у відповідності до того деякі особливості у формуванні заселеності терену Прадавньої України в середині голоцену. Водночас винаочнено природність перших аналізувань довкілля, які й призвели до акумулювання знань і досвіду у традиційному аграрному календарі та формування особливого природного богорозуміння людності давньоукраїнського терену. Розглянуто наукові пошуки С.Рудницького, Ю.Липи, Є.Маланюка, В.Липинського, О.Бочковського, В.Крисаченка щодо становлення українського етносу у відповідності до природного українського терену та його геополітичних особливостей. Обґрунтовується взаємопов'язаність предметного поля етнології і природничого краєзнавства, які, будучи самодостатніми дослідницькими галузями, спрямовані процесом дослідження та самовдосконалення до національного та природничого напрямків наукового українознавства.

Література автора за темою розділу:

• Сніжко В. Етногенез і національний ландшафт / В. Сніжко // Збірник «Виховання української еліти в системі національної освіти України» – Львів : Вид. «За вільну Україну». – 1997. – С. 109–113.

- Сніжко В. В. Національна інтелігенція – виразник української свідомості / В. В. Сніжко // Збірник наукових праць «Українська еліта та її роль в державотворенні» – 2000. – № 1/2 (14). – С. 79–84.
- Сніжко В. Українознавча ідея або самовивчення «шляху» / В. Сніжко // Українознавство – 2004. – Ч. 1–2. – С. 178–185.
- Сніжко В. В. Зазирни далеко за обрій! (до 80-тиріччя академіка Андрія Гродзинського) / В. Сніжко // Українознавство. – 2006. – № 4. – С. 109–113.
- Сніжко В. В. Нариси з психоетнічної екології України / В. В. Сніжко – К. : Веселка, 2001.– 334 с.

Розділ II

Терен відчутний

Нагадаємо знову, що усе людство належить до одного біологічного виду. Тому для природничого дослідницького напряму наукового українознавства важливо цілком реально усвідомлювати – що ж таке поняття вид, або іноді використовують і різновид? Найпростіше й найпоширеніше визначення – це група особин, у якій усі вони можуть схрещуватися й давати плодове потомство. Зокрема, це найближчі поміж собою родичі серед живих істот. Сиріч, усі вони подібні як зовні, та і зсередини, одна особина до іншої і у результаті репродукції у них не відбувається ситуацій, як у коняки із віслюком, в результаті спільних дій яких народжується безплідний мул, бо його рідні належали до різних видів. Сучасний вид або різновид складається поступово із спільнот, що з давнини існують на обмежених природними утвореннями і суміжних територіях (дем або генетична популяція), і які довгий період схрещувались лише поміж собою; кількість особин в цих спільнотах нині неможливо визначити. Вірогідно, вони періодично збільшувалися і зменшувалися, як і обсяг опанованої території. Провідними були певні найдавніші психоповедінкові закладини, в одному демі домінували одні, в іншому інші і т. д., за тривалий період вони закріплювалися. Через міграції, викликані природними катаклізмами, представники різних демів зустрічалися і схрещувались. Деякі з них не мігрували, їхні особливості закріплювались, інші мігрували і набували нової варіації. Багаторазово й багатоваріантно насхрещувавшись, людство закріпилося як різновид із основними мозковими закладеннями, які істотним чином різняться поміж варіаціями, проте в головному вони генетично постійні.

Розуміння стосовно того, що сучасні живі організми мають походження від більш простих, існувало значно раніше опублікування 150 років тому фундаментальної праці Ч.Р.Дарвіна «Походження видів шляхом природного відбору»¹. 1858 ж року на засіданні Лінеєвського товариства в Лондоні було зроблено спільну доповідь Ч.Р.Дарвіна та А.Р.Уоллеса, яка мала прагнення засвідчити людству наукову обґрунтованість вивчення генези живого на планеті Земля.

Далебі не тільки природничий аспект наукового українознавства, а й загалом котрась наука не може складатися лише з фактів, хоча без них не існує науки. Наука формується і складається через аналізування

---

¹ Дарвин Ч. Происхождение видов путем естественного отбора или сохранение благоприятных рас в борьбе за жизнь / отв. ред. А.Л.Тахтаджян; РАН – 2-е изд., доп. – СПб.: Наука, 2001. – 568 с. – Библиогр.: с. 544-550. – (Серия "Классики науки").

фактів, то ж може відбуватися й аналіз тих фактів, котрі немовби безпосередньо й не є належними до галузі вивчень, спостережень чи експериментів певної науки, проте опосередковано чи навіть відсторонено аналізуючи факти з котроїсь наукової галузі, можна здійснити істотний вплив на прогрес цієї галузі. Користуючись певною кількістю фактажного матеріалу стосовно проживання на українському терені різноманітних людських угруповань, суспільств, етносів, ми обов'язково будемо шукати, в котрих конкретно природних умовах вони, ці угруповання, існували, бо лише поєднавши ці факти і проаналізувавши їх спільно, науковці зможуть зрозуміти певну діяльність конкретних людських угруповань. В такому аналізі важливо все усвідомлювати і враховувати, про який конкретно територіальний простір ведеться мова у вашому спостереженні, проте дуже важливо ту ж обставину враховувати і в часі, важливий період, в якому перебуває терен, який досліджується. Стосовно нинішнього українського терену, приміром, Геродот веде мову як про терен Скіфії, обумовлюючи його певними географічними визначеннями, і це відбувається більше 2 тис. років тому. Тож якщо котрийсь дослідник наведену Геродотом географічну чи ботанічну характеристику терену використає як аналогічну в дослідженнях стосовно часового періоду існування трипільської археологічної культури, це спричинить велику похибку. Те саме відбуватиметься, якщо сприймати терени тих часових періодів, як аналогічні сучасному стану українського терену, це сприятиме хибному розумінню тих минулих процесів. Помилковою є й та обставина, коли суходільний терен за умовного періоду тривалості трипільської археологічної культури вважати незмінним протягом 2 тис. років. Наприклад, талановитий письменник Гоголь, розглядаючи український терен періоду XIII ст., означає його лише межами Центральної України, і уявляє Україну як таку, що затиснута з півночі Росією, зі сходу одними татарами, із півдня іншими, а із заходу поляками, зокрема не те що без гір Кавказьких, а й Кримських, Карпатських, Донбасу й морів взагалі, а річки, на його погляд, мілководні, захаращені і, відповідно, не судноплавні, то й народ виглядає страдницьким, неспроможним навіть до торгівлі усередині себе¹. Цей висновок буде особливо невдалим, якщо, приміром, розглянути український терен у відповідності до меж, визначених Україні 1918 року Берестейською угодою. Тому коли використовується поняття Ойкумена, то слід його розуміти як таку собі абстракцію на кшталт «Усей Світ». Ми ж у своїх українознавчих дослідженнях потребуємо іншого, приміром, поняття Орбістеррарум (*Orbis terrarum*) –

---

¹ Гоголь Н. В. Собрание сочинений : в шести томах – М. : Гос. изд-во художественной литературы, 1950. – Т. 6. Взгляд на становление Малороссии – 359 с. – С. 22–32.

чітке, як і увесь Давній Рим – засвідчує конкретний Терен, зокрема, це те, що можливо охопити думкою, проте це і конкретно осмислене, аналітично осягнене і реалістично географічно виявлене.

Розкриття узагальненого образу України як географічно-політичної реальності із подальшим науковим аналізом динаміки еволюції цього образу як суспільно-культурного феномену у певному географічному просторі, протягом конкретного часу є одним з нових нагальних завдань наукового українознавства як комплексної й синтетичної науки. Теоретичне та практичне завдання запропонованої роботи полягає у визначенні психоідеологічних засад формування в людині українського терену специфічного психотипу із унікальною свідомістю – феномену оригінального механізму пристосування людини у первісні періоди до природного довкілля, психофункціонального протиставлення людини природному довкіллю в доіндустріальному суспільстві, використання ресурсного потенціалу Природи в індустріальному та інформаційному суспільствах. Такий контекст розгляду проблеми потребує уточнення, що локальні географічні ландшафти здійснювали суттєвий вплив на усі форми життя людині конкретних регіонів протягом десятків тисяч років, формуючи тим само характерний для певного терену психоестетичний «пейзажний образ» території. В умовах цього образу людські спільноти формувались у конкретних регіонах не лише психічно, а і значним чином фізіобіохімічно адаптуючись до існуючого комплексу умов природного довкілля. Перехід людства до відтворюючого господарства був обумовлений активним впливом людини на природне довкілля, яке своєю чергою впливало на генезу людині певного регіону, сприяючи виокремленню певних екологічних, фізіолого-біохімічних, анатомо-структурних особливостей індивідуального організму та колективних психоетнічних та етноестетичних засад. Земля – це, зокрема, суходіл, який утворює ту поверхню, на якій безпосередньо відбувається загальна генеза як живого, так і неживого, і саме на цій природній поверхні відбувається генеза людського життя. Це перша із тих природних стихій, з яких видатний будівничий, Природа, у неймовірно гігантських масштабах витворює, іноді й незбагненні для людства, унікальні пам'ятки – природні творіння. Ними є й такі чарівні лісисті пагорби понад річками Либіддю, Почайною та Дніпром, або й понад Доном та Кубанню, чи понад Дунаєм, як і долини Гуан-Ге, Меконгу, а чи Інду, або й острів Сіті (центр Парижа) посеред р. Сени, що тягли до себе природною красою та чимось ще, назовні не помітним, ще задовго до виникнення сучасних мегаполісів чи поодиноких сіл, хуторів та забутих нині давніших поселень-містечок, які саме і є тим природним творчо-ідейним фундаментом мегаполісів. Нині неможливо віднайти таке місто, територія якого б не мала найдавніших стоянок. Людина, коли ще

не стала будівничим, що конкурує із природою, максимально користалася з того, що витворила Природа із суходолу. Проте вже скоро вона почала сама витворювати природне довкілля – культурні ландшафти. Дуже значна кількість давніх людей призвичаїлася жити в долинах. А коли прийшов холод із морозами, то людність давньоукраїнського терену не тулилася в печерах, як в інших регіонах. Використання печер, природних витворів, привчало до розуміння надійності й безпечності стін, подарованих Природою. Одночасно ця гарантована природна безпека є й бар'єром, котрий розокремлює природне і людину, людське середовище. А зверху над головою склепіння величезної ваги, яке спочатку психофункціонально тиснуло на голову, далєбі згодом призвичаївшись, люди використовували й різнорівневі та багатопверхові печери, надалі підземні катакомби і згодом, коли почали будувати – багатопверхові будинки.

Холод на давньоукраїнському терені змусив людей будувати чуми та яранги, подібні до жител людей з північних регіонів. В межах Мезенської стоянки було п'ять господарсько-побутових комплексів, їхній вік визначили як такий, що дорівнює 20 тис. років. На побудову такого комплексу було потрібно використати, за розрахунками спеціалістів, 300 кісток різних тварин, і серед них 270 мамутових. Кожна така будівля мала деревинний каркас, який ззовні накривався шкурами тварин, а потім уся споруда обкладалася у три яруси кістками тварин, цоколь – черепами мамутів та інших великих тварин на кшталт шерстистого носорога, і все присипалося землею. Дах будівлі складали роги великорогого оленя та бивні ламутів, а увінчував його череп полярного вовка – провідний тотем Мезенської стоянки.

Та споруда, яку було віднайдено науковцями, мала вагу 2,5-3 тони і площу 20 м². Дослідники вважають, що з часом будинок добіг некомфортного стану, загалом не придатного для проживання. Проте його не кинули, а пристосували під ритуальну установа, такий собі «клуб», відповідним чином облаштувавши інтер'єр: там віднайдені виготовлені з лопаток мамута та рогів оленя декілька ударних музичних інструментів. Крім того, браслет із бивня з п'яти ізолюваних пластин на кшталт кастаньєт із ефектом «шуму», кожна з пластин орнаментована різьбленням ялинковим візерунком, ромбічною фігурою. Пластини мали отвори, а тому і з'єднувалися міцним зашморгом. Знайдені були й прикраси-підвіски з мушель морських (!) молюсків та кісток, тогочасна голка та проколки. Широкий браслет із меандровим орнаментом, нанесеним кремнієвим різцем. Те саме й на знайдених там само фігурках фалічної форми й безлицих жіночих статуетках. На цих статуетках нанесені композиції з кутів, меандрів, зигзагів, ромбів та прямих ліній. Подібний меандр є досить цікавим тогочасним записом природного довкілля і характерним для палеолітичних артефактів з

Центральної Європи. Проте саме мезенський, як перший із віднайдених, є найвиразнішим із тогочасних викопних. Меандр вважає дехто просвастикою (скорше протосваргою) індоєвропейців. Не тільки фігурки жінок безлиці та фалоподібні, а і фігурки птахів із нанесеним на них меандром. Браслети із мамутової кістки, яку давні майстри вмiли випрямити та вигинати, як треба й коли треба. Один з малюнкiв браслета дослідники розгледіли як найдавніший календар, з яким спорідненими є т. зв. трипільський орнамент та візерунки українських вишиванок й писанок. Календар має п'ять зон, три з них виконано меандром, а дві – зигзагами. Подібність мезенського календаря вбачають з календарем чукчів, а також з календарем американських індіанців, який, як і мезенський, має лише 10 місяців (282 лінії). Це в двох зигзагових зонах, а в трьох меандрових зонах – 366 ліній – кількість днів сонячного року. Зокрема, на мезенському браслеті-календарі «спроба поєднання сонячного й місячного календарів» – одвічний пошук інтелектуалів багатьох археологічних культур.

Слов'яни і давні скіфи (скити) чи сармати – це лише термін для визначення певних геополітичних угруповань із спільною «державною» мовою та провідною ідеологією. Безсумнівно, що й етнонім «слов'яни» означає сукупність кланів-племен, у яких природно наближене походження, а тому і є спорідненими мови та до певної міри природно-естетичне світосприйняття. Уся подальша генеза цього угруповання засвідчила не лише його нестабільність, а й достатню ворожість поміж певними національними державними утвореннями.

Нині існують зовсім інші стосунки – до них увесь час прагнули західноєвропейські національні утворення, долаючи в процесі розвитку всі ті непорозуміння, які існували поміж ними ще на етнічному рівні, головню через складні адаптаційні місцеві особливості в утвердженні провідної психоідеології західноєвропейського суспільства – релігії та філософії.

Найважливіший висновок стосовно процесу порозуміння «людина – природне довкілля» – це перехід психоадаптаційного сприйняття довкілля до нового етапу загальної екологічної культури.

Висловимо припущення, що мезенська людина не використовувала дарів природи дарованих, а витворювала їх сама: не природна печера, а будівля. До певної ступені умовності творення із неживого – деревини, кісток, шкір, вовни – створення «живої» структури дому, як первинне «еко». Наступне – ті, що живуть в печерах, погоджуються із гіпотетичним «тиском» зверху природної товщі неживого, яке згодом перетворюється на етажне, в якому живуть такі само істоти, проте вони зверху, і якщо ти не маєш можливості бути зверху, то ти маєш спокійно ставитись до того, що «котрісь» люди є над тобою. Такий тривалий психічний феномен привчає до усвідомлення

«зверхності». Мезенська людина над собою окрім стелі має лише Сонце, Місяць, зірки, хмари – небесний простір, який накреслює земні шляхи і визначає особистісний часопросторовий Терен на Землі. Серед реального небесного простору існують уявні Найвищі Сили і Всевишня Воля, і немає аніяких інших зверхників на кшталт Олімпу чи Іди.

Відому Мезенську стоянку, що на березі річки Десна, почали досліджувати з 1907-1908 рр. Було виявлено п'ять господарсько-побутових комплексів, вони були подібні до чумів чи яранг народів північних регіонів – це, найвірогідніше, оптимальне архітектурне пристосування житла в холодному кліматі. Ці житлові комплекси Мезенської стоянки нараховують 20 тис. років. До наших днів вони дійшли як психосимвол житла в холодному кліматі. Розрахували, що на побудову однієї з будівель було потрібно використати 300 кісток тварин, і серед них 270 кісток мамута. Така велика кількість кісток є свідченням тієї вимушеної «бережливості» або «екологізації» тодішнього суспільства, аналогічного вирубуванню та спалюванню лісів, розорюванню степів, меліорації та утворенню штучних морів – такою є діяльність людства на усіх етапах його генези.

Життєдіяльність живих організмів постійно підтримується різними видами енергії, до яких, перш за все, відноситься космічно-земна, що визначає напрямок розвитку як Природи в цілому, так і окремих її складових, взаємодія між якими сприяє уособленню природних комплексів – біогеоценозів, приміром, різноманітних ландшафтів. В процесі загального розвитку Природи поступово формуються інші види енергії, як то фізико-хімічна, біологічна. Проте більшості видів ми ще не знаємо через їхню «відсутність» для нас або невміння їх реєструвати. Причиною виникнення нових енергій слугують взаємозв'язок компонентів природного довкілля в процесі свого вдосконалення в межах окремих ландшафтів та їх саморозвиток.

Природні ландшафти суто індивідуальні, бо у кожному з них формується і розвивається свій набір як об'єктів, так і їх компонентів, відсоткове співвідношення яких і обумовлює неповторність ландшафтних комплексів, зокрема неповторність форм життєдіяльності етносів, які населяють певні території. Сформовані на теренах України протягом тривалих епох генези Планети, родючі чорноземи вплинули на безпосереднє виникнення, становлення та агротехнологічний розвиток землеробства. Сам процес землеробства, як творча діяльність, активно стимулював розвиток розумової діяльності, зокрема інтелекту, через який різне світосприйняття засвідчене виникненням на українських теренах представників різних психотипових особливостей. Це стосується не лише одинаків, а й суспільних угруповань, в яких достатньо індивідуумів, наділених видатними здібностями, навіть геніальністю. Проте така унікальна особливість терену не дала

особливої користі самому автохтонному народу, бо наділені значними здібностями і хистом постійно мігрували до інших країв, де розкривали якнайкращим чином ці «божественні» дарунки української землі. Здавна так відбувалося і відбувається – інтелектуальне збагачення інших країн українським ресурсом.

Більшість природних ценозів України належить до рівнинних ландшафтів¹ – Полісько-Прип'ятський, Придністровсько-Подільський, Лівобережно-Дніпровський, в інших регіонах гірськими ландшафтами зайнято половину, як у Прикарпатсько-Закарпатському, або п'яту частину площі, як у Кримсько-Донецькому. Фундаментом рівнинним ландшафтам України слугує південно-західна частина Східноєвропейської докембрійської платформи. На її позитивних структурних елементах (Подільській плиті, Українському щиті, Овруцькому, Донецькому кряжах) у залежності від наявності певних природних зон формуються ландшафти, вертикальний рух фундаменту яких переважав з позитивним знаком. Тому в їх утворенні переважають денудаційні процеси, а на від'ємних структурних елементах (Прип'ятсько-Поліський авлакоген, Дніпровсько-Донецька, Причорноморська, Приазовська западини) – акумулятивні процеси. Складчасті споруди альпійського орогенезу – Українські Карпати і Гірський Крим – характеризуються гірськими ландшафтами, в межах яких переважають денудаційні процеси, матеріал діяльності яких прискорює акумулятивні процеси в передгір'ях і на сусідніх рівнинних ландшафтах.

Прикарпатсько-Закарпатський регіон охоплює Закарпатську, Львівську, Івано-Франківську, Тернопільську і Чернівецьку області. Переважають тут гірські та передгірські ландшафти Карпат. Для них характерні теплий і вологий клімат, чітко виражені повздовжньо-зональні розташування основних структурних елементів. Природні умови Зовнішніх і Внутрішніх Карпат відрізняються між собою.

Гірські ландшафти широколистяних лісів північно-східного підніжжя Зовнішніх Карпат: Бескиди, Горгани і Покутсько-Буковинські Карпати. Вони розчленовані глибокими долинами верхів'їв Дністра, Стрию, Пруту, Черемошу, Серету та ін. Починаючи від підніжжя, Зовнішні Карпати вкриті відносно широкою смугою мішаних лісів, переважно буково-дубово-глицевими, де можна зустріти граб, клен, ясен. В глицево-букових лісах зустрічається реліктовий вид тиса ягідного, який у минулому був поширений по всій лісовій зоні Європи.

---

¹ Роль ландшафтів у формуванні духовості українців / Г. І. Воронова // Екологічне виховання, народне оздоровлення, традиційне харчування в українській концепції національного здоров'я : українознавча монографія / Сніжко В. В. [та ін.] – К. : НДІУ, 2007. – С. 169–241.

Найбільший осередок тиса збережено в Княздвірському заказнику (з 1974 р.) біля м. Коломиї (≈206 га). На високих заплавах річкових долин поширені різнотравно-злакові луки.

Наявність такого різноманіття порід дерев сприяла значному розвитку деревообробки та різьбярства по дереву. Рослинний вид орнаменту є найпоширенішим здавна: ручні хрести, ікони, одвірки, сволоки, вози, сани, ярма, посуд – все це покривалося позолотою, що символізувало сонячне осяяння. Природний ґрунтовий покрив регіону в основі своїй буроземний. Але завдяки контрастності рельєфу, крутизні схилів і відслоненню різних типів гірських порід, а також накопиченню біля підніжжя схилів та в межах розширених ділянок річкових долин значно більшої товщі осадових порід, буроземи набувають індивідуальних рис. На крутих схилах, де незначна потужність вивітрених порід, переважають буроземи щербенисті. Нижче по схилу, де більша потужність щербенистих відкладів і густіший ліс, буроземи підзолисті. А на полонинах під ялиново-буковими лісами сформувалися опідзолені буроземи, зайняті сільськогосподарськими угіддями або вкриті трав'янистою рослинністю вторинного походження.

Тваринний світ також несе на собі ознаки перехідного типу від рівнинного до гірського: бурий ведмідь, вовк, білка карпатська, косуля європейська, лисиця, нічниця гостровуха, олень благородний карпатський, рись, свиня дика, тхір лісовий; з птахів – глухар карпатський, дятел трипалій, шишкар, вальдшнеп, канюк, сич волохатий тощо. Плазунів обмаль – вужі звичайний і водяний, гадюка звичайна, ящірки прудка, живородна та зелена, та ін. Серед земноводних водяться тритон карпатський (ендемік), тритон альпійський, саламандра плямиста, жаба прудка та ін. У гірських річках – понад 40 видів риби: форель, харіус, лосось дунайський тощо.

На висоті 1350-1500 м починаються вологі буково-глицеві ліси, які чергуються з вторинними різнотравно-злаковими луками. Чисті глицеві ліси зростають на верхніх схилах Чорногори, Рахівських і Чивчинських гір та Горган. Основні лісоутворюючі породи – ялина європейська та ялиця біла віком до 200-300 років. Ґрунти набувають виду дерново-буроземних. Вище 1500 м глицеві ліси переходять у сосново-вільшане криволісся, підліском якого служить ялівець та високе різнотрав'я, в значній кількості ще збереглися рідкісні рослини (понад 40 видів), сфагново-мохові заболочені поверхні. Це так звані субальпійські ліси. Вони займають плоскі вершинні простори, є досить багато їстівних грибів.

На вершинах Чорногорського масиву трапляються ділянки зони альпійських лук. Їхня поверхня несе сліди зледеніння з нагромадженням морени і наявності давніх льодовикових форм. Це вже безлісі полонини, на гірсько-лукових ґрунтах яких росте трав'яниста рослинність:

вівсяниця, ситник, папороті тощо, ще є чагарник (зелена вільха, рододендрон), мохи і лишайники. Серед трав багато рідкісних гарно квітучих: фіалка відхилена, сон білий, крокус Гейфеля, баранець звичайний. Серед тварин, які піднімаються з лісів, тут трапляються дуже рідкісні: бурозубка альпійська, завирушка альпійська, кіт лісовий, снігова полівка європейська тощо.

Південно-західна частина Карпат представлена Вулканічним хребтом, де окремі вулканічні утворення (пересічна висота 600-1000 м) чергуються з міжгірськими котловинами. На схилах переважають дубово-букові і букові ліси, під якими сформувалися буроземні та буроземно-підзолисті родючі ґрунти. У міжгір'ях протікають річки Уж, Латориця, Боржава, Тиса. На їх терасах багато гаїв з вільхи, сосни і берези, під якими поширені бурі лісові і лучно-глеєві ґрунти, також достатньо їстівних грибів.

Тут, на південних відрогах Вулканічного хребта, в зоні широколистяного (буково-дубового) лісу, знаходиться єдине в Європі місце, де ростуть в дикому стані нарциси. Серед мальовничих гір, вкритих від вершин до підніжжя зеленим оксамитом величавих дібров, протікає притока р. Тиси – Хустець, де і збереглася так звана Долина нарцисів – Хустський масив Карпатського заповідника. Дикі нарциси дуже схожі із садовими, такий само ніжно-чарівний аромат, але більшої висоти, самі ж квіти досягають 10 см у діаметрі. Мимоволі згадується античний міф про Нарциса – гарного зовні легеня, який закохався у своє відображення у воді і помер від нерозділеного кохання, перетворившись після смерті у дуже гарну квітку, яка нині має багато різноманітних за кольором, формою та будовою квітки сортів, але тонким приємним ароматом.

Карпати – це місце в Україні, де проходить найвища межа лісу. У Чорногорському гірському масиві та Чивчинських горах верхня межа лісу досягає кількох гірських вершин (г. Гнетеса – 1680 м, г. Палениця – 1650 м, г. Хітанці – 1640 м). Схили Карпат багаті на ялину звичайну (смереку, як називають її карпатські слов'яни), що складає 16% від глицевих порід в Україні (друге місце після Полісся). Найвисокогірнішим деревом України вважається сосна гірська – її виявлено на висоті 2010 м на горі Піп-Іван* у Чорногорі. Вона невибаглива, може рости на голих кам'яних скелях і природних місцинах із несформованим ґрунтом. Має вигляд криволісся і дорівнює висоті 2-4 м, найчастіше переважають карликові форми заввишки 20-30 см. Потребує неодмінного свого відновлення в Карпатах.

---

* Самі карпатці вважають правдивою назву Попіван (Співочий) – співаючий чи співаюча гора.

На південному заході регіону розташована Закарпатська низовина, більша частина якої утворена терасовими відкладами р. Тиси. У будові її поверхні алювіальні відклади складені суглинками, пісками, галькою, озерними глинами з прошарками гравію і піску. Поверхня низовини слабо нахилена на південний захід. Клімат теплий і вологий. Вегетаційний період складає 234 дні, сума активних температур протягом року складає 2900-3100°C. Середня температура липня +20, січня -3°C. Опадів за рік випадає 620-700 мм. Переважають *рівнинні ландшафти з низькотерасовими місцевостями*, слабодреновані, покриті дерновими опідзоленими глеєвими, луково-болотними і болотними ґрунтами під дубовими і чорновільховими лісами та вторинними степоподібними луками, в яких домінують трави вівсяниця, лисохвіст, мятлик, полевиця. Сучасна залісненість складає 10-15%. Значно менше поширені ландшафти острівних пагорбів з буроземно-підзолистими ґрунтами, залишками дубових лісів і виноградників. Закарпатська низовина внаслідок осушення боліт та значної розораності (50%) нині характеризується високорозвиненим землеробством, садівництвом, продуктивним тваринництвом, проте значно відрізняється від природних ландшафтів.

Передкарпаття представляє собою комплекс *ландшафтів передгірних рівнин* з терасовими і грядовими височинними та долинними місцевостями. У геологічній структурі його залягає Передкарпатський краєвий прогин, складений потужною товщею неогенових соленосних глин, мергелів, пісковиків, конгломератів, сланців (2000-3000 м). Клімат помірно теплий, надмірно вологий. Вегетаційний період продовжується 210-215 днів. Річна сума опадів складає 600-750 мм. Ліси займають до 25%, а луки і болота – 10% поверхні. Переважають ґрунти дерново-підзолисті, дерново-глеєві, опідзолені і лукові під широколистяними (дуб, бук, граб, клен) і глицевими лісами та природними луками. Значні площі складають сільськогосподарські угіддя: орні землі більше 40, сіножаті і пасовиська біля 25, сади і городи – 4 (у %). Досить різноманітні природні ресурси. У Передкарпатті добувають нафту і газ, озокерит, солі, сірку, мінеральні води.

Чітко у північній частині регіону виділяються *горбисті ландшафти Опілля і ландшафти лісистого Розточчя і Гологорів* з крутими схилами в бік Малого Полісся. Ці ландшафти характеризуються буково-дубовими лісами на сірих лісових ґрунтах та мішаними глицево-широколистяними лісами на дерново-підзолистих ґрунтах. Крім того, значно поширені осоково-сфагнумові болота. Річна сума опадів складає 700 мм. У зв'язку з цим літо помірно тепле, а зима м'яка, і середні температури січня становлять -5°C. У ландшафтах цієї

частини регіону помітний вплив крейдяних піщаних мергелів, вапняків з наявністю окремих гіпсів, що сприяє розвитку карстових процесів. Характерною рисою слугують глибоко врізані річкові долини з широкими заболоченими днищами і крутими схилами, вкритими лісами. Загалом же ландшафтна структура даної частини регіону дуже різноманітна і відрізняється сполученням контрастних типів на спільній тектонічній основі. Поряд з ландшафтами, вкритими сосновими і дубово-сосновими лісами на дерново-підзолистих ґрунтах, формуються сучасні ландшафти осушувально-зволожуючої меліорації.

Глибоко розчленовані височинні ландшафти Розточчя і Гологор вкриті малопотужним лесовим покривом, на сірих і темно-сірих ґрунтах яких переважають буково-дубові, буково-дубово-соснові ліси. Ландшафтні особливості Розточчя обумовлені впливом талих вод льодовика, що залишив свої відклади у прохідних долинах, які ділять височинні ландшафти на окремі морфологічні елементи. Гологори вкриті переважно буково-дубовими і дубово-грабовими лісами, між якими зустрічаються місцевості реліктових степових і гірських трав'янистих ландшафтів. Разом із тим ландшафти Опілля і Розточчя по різному змінені господарською діяльністю, нині переважають культурні ландшафти. В регіоні знаходиться ботанічний сад Львівського університету і Стрийський ландшафтний парк, а зовсім неподалік розробляються родовища сірки, що викликає необхідність рекультивації земель та проведення допоміжних заходів з охорони навколишнього середовища.

Лісостепові ландшафти західної частини Подільського плато переважають на сході Чернівецької і Івано-Франківської областей та в межах Тернопільської області. Початок їх формування відноситься ще до неогену, що було обумовлено континентальністю клімату та новітніми підняттями, за рахунок чого виникла значна кількість урочищ у глибоких балках, ярах і притоках р. Дністер. Сучасна їх структура значно змінилася протягом історичного часу в процесі їх господарського освоєння. Первинні ліси і луки збереглися мало через те, що орні землі складають біля 70-80%. Крім того, структура морфологічних елементів даних ландшафтів ускладнюється зсувними і ерозійними процесами. Ґрунти переважають сірі і світло-сірі лісові, болотяні зустрічаються лише по долинах річок і на дні значних за розмірами балок. Ліси дубово-грабові. Характерна особливість лісостепових ландшафтів Подільського плато – це форми поверхневого і підземного карсту. Найбільш відомі серед них унікальні гіпсові печери – Кришталева, Озерна, Вертеба, Мокра, Оптимістична.

Серед інших ландшафтів лісостепової зони дані ландшафти виділяються найбільшим зволоженням: річна сума опадів – 600-620 мм. Зимі характеризуються нестійким сніговим покривом, частими

відлигами, середня температура січня $-4,5^{\circ}\text{C}$. Літо помірно тепле, вегетаційний період продовжується 200-212 днів. Значне зволоження сприяє розвитку рослинності, формуванню напівгідроморфних ґрунтів. Все це надає ландшафтам рис широколистяних лісів, характерних для Центральної Європи з острівним поширенням луково-степових ландшафтів.

Різноманітність ландшафтів і їх морфологічних елементів Прикарпатсько-Закарпатського регіону впливає на зміст людської життєдіяльності та спілкування однієї спільноти з іншою – мова значно відрізняється від мови Центральної і Східної України. Українці (гуцули), що живуть у найвищій частині Карпат і життя яких донедавна проходило між постійною оселею і літовищем, де перебувала худоба, займалися тваринництвом і лісовим господарством. Особливості їх побуту з їх психоповедінковою природною самотністю та психоемоційним консерватизмом відобразилися в багатій на архаїчні мотиви народній творчості: в церквах, оселях з ламаними дахами, критими гонтою, виробих із шкіри і кості, мальовничому одягу та збережених донині магічних віруваннях (примовки, заклинання).

Полісько-Прип'ятський регіон об'єднує терени Волинської, Рівненської, Житомирської і Київської областей, в межах яких формуються низовинні ландшафти мішаних лісів. Їх основними морфологічними елементами є терасові місцевості, западинні і воднольодовикові урочища. Виникнення Поліської низовини і її ландшафтів пов'язано значним чином із р. Прип'ять. Періодичні зміни кліматичних умов, діяльність материкових льодовиків і їх вод сприяли формуванню моренних, воднольодовикових і піскових відкладів, які служать материнською породою для утворення дерново-підзолистих і болотяних ґрунтів. Лише в окремих місцях острівцями зустрічаються лесоподібні суглинки, на яких формуються сірі лісні ґрунти, а за рахунок зовнішніх фізико-географічних процесів сформувалися урочища. Під впливом новітніх тектонічних рухів розвивалася і формувалася річкова сітка субширотного простирання, яка після танення льодовика на окремих ділянках поверхні змістилася у субмеридіальному напрямку.

Ландшафти мішаних лісів Поліської низовини поширюються широтним напрямом і відрізняються між собою набором урочищ, на формування яких впливали як внутрішні, так і зовнішні фізико-географічні процеси. Найбільш чітко розрізняються Волинське Полісся, Мале Полісся, Житомирське Полісся, Київське Полісся і височинні ландшафти Київського лісостепу. Незважаючи на значну кількість подібних рис, притаманних їх формуванню, розглядати їх природу бажано окремо.

Волинське Полісся знаходиться у межиріччі Буг – Случ. Основні природо-географічні особливості, які відрізняють його від інших ландшафтів цього регіону: широко поширені крейдянні відклади, які залягають вище місцевих базисів ерозії і відіграють важливу роль у формуванні природних теренових комплексів; значне поширення льодовикових форм рельєфу та наявність карстових форм рельєфу; значне поширення долинних ландшафтів, заболочених земель і боліт, озер, значна лісистість, що складає більше 45% всієї площі, де переважає сосна, дуб, граб, береза, вільха чорна.

Значні площі по долинах річок займають наймолодші заплавні луково-болотяні місцевості ландшафтів. Вони складають до 10% території. На більшості заплавних місцевостей виділяються прируслові урочища, часто з піщаними ділянками, зарослими чагарниками. На центральних ділянках заплав більш поширені западинні урочища, зайняті луками або болотами. Всі ці місцевості використовуються під сіножаті і овочево-городні культури.

Місцевості надзаплавних терас і давніх долин представлені боровими місцевостями перших надзаплавних терас з дерново-слабопідзолистими ґрунтами, часто зустрічаються піщані гряди, вали, материкові дюни, арени пісків. На місцевостях других надзаплавних терас, які піднімаються над рівнем води річки Прип'ять від 10 до 22 м, розвинуті слабопідзолисті супіщані і дерново-глеєві ґрунти, які використовуються під орні землі, луки та зайняті вільхово-осиковими лісами і крупними болотяними масивами – Лютемецьке між річками Стоход і Стир, Гало і Лебідь – між річками Горинь і Ствига. В цих місцевостях, як і по всьому Поліссі, проведені глобальні осушувальні меліоративні роботи, за наслідками яких згодом фізико-географічні процеси пішли в небажаному напрямку.

Мале Полісся – це особливе природно-географічне утворення, розташоване поміж Волинською височиною на півночі і Подільським плато на півдні. На поверхні відслонюються в основному верхньокрейдяні тріщинуваті породи. Майже водонепроникна глиниста кора значною мірою обумовлює заболочування території атмосферними опадами, стік яких ускладнюється через котловинні фрагменти поверхні. Клімат в межах Малого Полісся дещо відрізняється від клімату сусідніх ландшафтів: більше опадів (650-740 мм), безморозний період складає 140 днів, що в порівнянні із сусідніми ландшафтами менше на 10-20 днів. Значне поширення піщаних ґрунтів, які вдень швидко і добре прогріваються, сприяє й підвищенню загальної температури повітря. Саме досить високі середні суми температур можуть запобігати небезпеці пізніх заморозків.

Ландшафти Малого Полісся вкриті ґрунтовим покривом, в якому переважають дерново-підзолисті, лукові і болотні ґрунти. Найбільша

кількість дерново-слабопідзолистих глієподібних ґрунтів, які поширені на плоских, низинних слабодренованих межиріччях. У місцях виходу на поверхню крейдових мергелів утворилися характерні для Малого Полісся дерново-карбонатні ґрунти з високою потенціальною родючістю. По долинах річок сформувалися дернові, лукові, чорноземно-лукові, торфоболотні ґрунти. Сірі лісові ґрунти і опідзолені чорноземи зустрічаються на грядовому рельєфі, вкритому лесоподібними суглинками.

Рослинний покрив Малого Полісся зберігся значно більше, ніж на сусідніх поверхнях. Ліси, луки і болота займають до 60% площі. Сосна звичайна із глицевим підліском росте на піщаних горбистих та параболічних дюнах. Найбільш поширені (крім сосни) дуб, осика, береза, вільха чорна, граб. Луки займають більше 28% площі земельних угідь, вони чергуються з болотами (до 3% площі земельних угідь). На більшості місцевостей ландшафтів Малого Полісся сформувалися урочища в межах западинного рельєфу. Окрім використання земельних, лісових і водних ресурсів, у Малому Поліссі здавна розробляються копальні кам'яного вугілля.

Житомирське Полісся сформувалося на фундаменті північно-західної частини Українського кристалічного щита, що обумовило його ландшафтні особливості, які виявили себе у більш високому гіпсометричному рівні поверхні, в будові і глибині розчленування рельєфу, гідрологічних і гідрогеологічних умовах, значно меншій заболоченості ґрунтового покриву, наявності корисних копалин. Річкові долини пов'язані з тектонічними розломами, в більшості вони мають вузькі і глибокі долини, а тому долинні урочища і терасові місцевості (для малих річок) мало поширені. Західна частина ландшафтів, де не зареєстровані сліди останнього льодовика, відрізняється від східної будовою поверхні та геоботанічними і ґрунтовими особливостями. На сході ж розвинуті льодовикові форми рельєфу, частіше зустрічаються лесові «острови», переважають супіщані дерново-середньопідзолисті ґрунти із сосново-дубовими борами.

Сучасні кліматичні умови Житомирського Полісся більш континентальні, ніж Волинського. Континентальність зростає у напрямку з північного заходу на південний схід. Все це обумовило складну структуру ландшафтів, в межах яких одні місцевості і урочища часто змінюються іншими, що ускладнює господарське використання земель. Переважають дерново-слабопідзолисті і болотяні ґрунти з боровими лісами; зустрічаються болота переважно верхові і перехідні, і лише по річкових долинах, вузькими смужками – низинні. Поширення верхових боліт пояснюється збідненням водно-льодовикових відкладів на мінеральні солі. Низинні болотні місцевості зайняті осоково-моховими болотами, різнотравно-злаковими луками із заростями вільхи.

Місцевості лесових «островів» зустрічаються окремими ділянками. Найбільша з них – Словечансько-Овруцький кряж, поверхня якого розчленована глибокими річковими долинами і густою яружно-балочною сіткою. Глибокі яри врізаються до овруцьких кварцитів. На лесових відкладах під грабово-дубовими лісами сформувалися світло-сірі і сірі лісові ґрунти. Ще в межах цих ландшафтів зустрічаються безлісові місцевості з дерново-слабо- і дерново-середньопідзолистими ґрунтами. Більшість корисних копалин розробляються відкритим засобом: граніти, кварцити, п'єзокварц, буре вугілля, гравій.

Київське Полісся розташоване на середньо-дніпровському схилі Українського кристалічного щита. Весь терен – рівнинні ландшафти. Клімат Київського Полісся – перехідна зона між Житомирським та Чернігівським Поліссям. Менші, ніж на Житомирщині, суми опадів за рік і вищі температури влітку. Безморозний період складає 160-165 днів. Протягом року випадає 530-570 мм опадів, що в цілому сприяє розвитку сільського господарства. Ландшафти вкриті лише дерново-підзолистими ґрунтами, а на лесових «островах» – сірими лісовими. На місцевостях рівнинних терасових поверхонь з дерново-слабопідзолистими ґрунтами – соснові і сосново-дубові ліси. Заплавні лучно-болотні місцевості і лесові еродовані «острови» зі змитими сірими лісовими ґрунтами зовсім безлісі.

Місцевості Київського Полісся ускладнені різноманітними урочищами: блюдцеподібними западинами, горбами і грядами льодовикового походження, материковими дюнами і горбистими пісками, зрідка ярами, зсувами, озерами-стариками та антропогенними спорудами внаслідок меліорації.

Височинні ландшафти Київського лісостепу приурочені до західного схилу Українського кристалічного щита. Основною рисою цього регіону є те, що тут до початку льодовикового періоду утворилися широкі долини і балки. Наступний етап у розвитку рельєфу і формування четвертинного покриву пов'язані зі зледенінням. Тому на пологохвилястих місцевостях даних ландшафтів у вигляді островів поширені давні долини стоку, в межах яких розвиваються заплавні місцевості. Пересічна температура липня близько +18°C, найхолодніший місяць – січень. Вегетаційний період триває 200-210 днів. Річна сума опадів складає 500-600 мм. Ґрунти сформовані на лесовому покриві під різнотравно-злаковою рослинністю у майже однакових кліматичних і гідрогеологічних умовах. Однорідність ґрунтового покриву порушується нині лише у зв'язку з розвитком мікрозападинного рельєфу. Найбільші за площею водороздільні місцевості покриті типовими малогумусними чорноземами, а на їх схилах сформувалися опідзолені чорноземи – усі вони майже повністю розорані і на них вирощують пшеницю, цукрові буряки, кукурудзу.

Канівське Придніпров'я представлене яружно-балочними урочищами, які займають біля 30% загальної площі, вони ускладнені молодими ярами, які продовжують утворюватися і на сучасному етапі як основа для формування нових урочищ. Глибина яружних урочищ цього району, як ніде, досягає інколи 100 м при довжині 2-3 км. Грунтовий покрив представлений світло-сірими лісовими ґрунтами, основні рослинні асоціації яких представлені кущами крушини, дроку; з деревних порід поширена вільха, дуб; трав'янистий покрив представлений споришем, щавлем, гвоздиком тощо, що сприяло розвитку значної кількості комах.

Придністровсько-Подільський регіон в межах Хмельницької, Вінницької, Одеської, Кіровоградської, Черкаської і Миколаївської областей. Геоструктурно регіон приурочений до східної частини Волино-Подільської плити, центральної частини Українського кристалічного щита і західної частини Причорноморської западини. Достатньо розвинені інтенсивні ерозійні процеси. Суми атмосферних опадів протягом року досягають 400-550 мм, причому 75% цієї кількості припадає на теплий період року, характерним для них є зливовий характер, що провокує змивання ґрунтів зі схилів, не захищених трав'янистою або чагарниковою рослинністю. Загалом регіон знаходиться у найбільш георухомій частині як вертикального, так і горизонтального напрямів. Ландшафтна поверхня густо розчленована річковою сіткою, внаслідок чого утворилися меридіонально орієнтовані межиріччя, які стрімко обриваються до русел. Крім того, чітко виділяються терасові і заплавні місцевості безпосередньо в долині р. Дністер, а притоки його представляють собою урочища. У ландшафтній структурі регіону виділяються плакорні і схиліві місцевості Придністровсько-Подільського, Подільсько-Побузького, Центрально-Придніпровського, Південно-Подільського, Південно-Придніпровського височинного лісостепу, характерною рисою яких слід вважати розвиток байрачних лісів: дібров, березових гаїв тощо. Найпоширеніші ґрунти – типові чорноземи, опідзолені та лучні і сірі лісові.

Височинні ландшафти Придніпровсько-Подільського лісостепу від Товтрів на заході до р. Кам'янки на сході. Геоструктурно ці ландшафти приурочені до південної частини Побузького антиклинорія Українського кристалічного щита, схили якого занурюються як на північ – в бік Галицько-Волинської западини, так і на південь – в бік Причорноморської западини. Особливістю цих ландшафтів є те, що їх поверхні густо розчленовані річковою сіткою, внаслідок чого утворилися меридіонально орієнтовані межиріччя зі стрімкими схилами в бік русел річок.

Височинні ландшафти Подільсько-Побузького лісостепу приурочені до найбільш підвищеної частини Українського кристалічного щита, за рахунок чого поверхня вкрита незначною потужністю покривних відкладів, а в руслах річок часто спостерігаються пороги. Тектонічна обумовленість ерозійних форм сприяла акумуляції в них льодовикових відкладів і формуванню сучасних річкових долин, глибина яких досягає 100-180 м. Майже повсюдне поширення вкривних лесових порід, значна кількість опадів (460-600 мм/рік), значні глибини місцевого базису ерозії створюють умови інтенсивного розвитку ерозійних процесів. Цьому сприяє також незначне покриття території лісом, натомість переважають лісостепові природно-територіальні комплекси, які формуються нині на місцях у минулому широколистяно-лісових і луково-степових ландшафтів із сірими і світло-сірими лісовими ґрунтами. Поряд виділяються місцевості з темно-сірими і чорноземними опідзоленими ґрунтами, в минулому з луково-степовими асоціаціями на типових чорноземах. Малі площі займають заплавні місцевості лучної різнотравно-злакової рослинності. У північніших частинах цих ландшафтів – подібність до поліських.

Серед ландшафтів Подільсько-Побузького лісостепу значно поширені яружно-балочні урочища, для них характерні тіністі грабово-дубові ліси на світло-сірих ґрунтах з підліском із в'яза, граба, клена, дикої черешні тощо. В урочищах верхніх і середніх частин схилових місцевостей превалюють грабово-дубові ліси на світло-сірих ґрунтах з осокою волосистою, медуницею та іншими видами трав'янистих.

Височинні ландшафти Центрально-придніпровського лісостепу характеризуються значною різницею відносних висот та ярусністю ландшафтів. У ландшафтно-морфологічній структурі на найвищих відмітках сформувалися вододільні місцевості зі світло-сірими і сірими лісовими ґрунтами під грабовими і дубовими лісами. Ці природно-територіальні комплекси поширені у верхів'ях правих притоків р. Рось, у басейнах річок Тясмин і Вільшанка. Там, де територія здавна покривалася льодовиком, нині сформувалися місцевості із світло-сірими і сірими ґрунтами, проте значні площі займають місцевості з типовими малогумусними ґрунтами. По долинах деяких річок – Рось, Вільшанка, Тясмин та ін. виділяються місцевості під боровими лісами. Урочища формуються також в межах малих річок, таких як Гірський Тікич, Гнилий Тікич. Найвідомішим урочищем є Холодний яр, глибина якого досягає 80 м. В ньому на світло-сірих і сірих лісових ґрунтах ростуть ліси, серед деревних порід яких переважає дуб черешчатий, граб звичайний, ясен, липа та ін., а серед трав'янистих – цибуля ведмежа та один із середземноморських видів – горобейник пурпурно-блакитний.

Цей яр входить до складу Мотронинського лісу, одного з історико-патріотичних, легендарних центрів становлення української нації.

Височинні ландшафти Південно-Подільського лісостепу охоплюють суходіл, де у фундаменті залягають породи Українського кристалічного щита. Долинні місцевості характеризуються на надзаплавних терасах наявністю чорноземно-лукових та луково-чорноземних ґрунтів, а на заплавних – лукових і луково-болотяних ґрунтів. Також представлені урочища яружно-балочного типу. З однією різницею, що урочища північної частини врізані до 150-200 м аж до кристалічних порід, а у південній частині глибина і густина розчленування значно менші.

Височинні ландшафти Південно-Придніпровського лісостепу відрізняються від інших геолого-геоморфологічною будовою поверхні, яка визначається положенням її в центральній частині Українського кристалічного щита. Основні ґрунтоутворюючі породи – суглинки, глини, піски та продукти вивітрювання корінних порід на стрімких схилах. У долинах річок і на дні балок ґрунти формуються на піщано-мулистому алювію, алювіальних пісках і делювіальних гумусованих відкладах. Тому ґрунтовий покрив відрізняється значною строкатістю, в ньому поєднуються типові чорноземи з опідзоленими. На ділянках під лісовою рослинністю розвинуті сірі і темно-сірі опідзолені ґрунти або опідзолені чорноземи. Вони складають 30% поверхні. Загалом, рослинності збереглося мало – ліси і чагарники складають біля 10% площі. Більшу площу займають вододільні ліси – це діброви (чорнолісся), в яких переважають дуб, ясен, в'яз, клен, липа. На схилах долин і балок є кущі з терну, крушини, глоду, шипшини, а на заплавах річок – зарості верби, осики, диких груші та яблуні, ясеня, чорної вільхи. На заплавах і дні балок росте лукова і болотяна рослинність.

Під сучасними ґрунтами по всьому регіону переважають суглинки і глини, які є придатними для побутового їх використання. Можливість їхнього застосування збагнула автохтонна людність, і починаючи ще з неоліту (близько 5000 р. до н. д.) наші пращури руками ліпили різновеликі круглі горщики з орнаментом і випалювали їх. Коли з'явилася згодом піч-горно, почали випалювати горщики з широким орнаментом, тази, миски, статуетки, ковші. Орнамент використовували спочатку рихтований, потім мальований, кольори переважали білий, жовтий, брунатний. За усіх періодів такі кольори є найпоширенішими в ужитковому мистецтві українських сіл. На початку залізного віку (VIII-VII ст. до н. д.), в часи перебування скіфів, вдосконалювалося керамічне виробництво: на гончарному кругу виготовляли тонкий черепок (миски, дзбанки, кубки, опуклобоккі горщики), незначна частина предметів (у Черняхові) вкривалася ясно-зеленою поливою. X ст. позначено появою будівельної кераміки для храмів та оборонних

споруд, зокрема, з'явилися фігурні плити на долівці, глеки без вух як «голосники», що служили резонаторами і полегшували вагу мурування. Пізніше використовується забарвлення виробів окисами заліза широкою гамою кольорів від вохри і цеглясто-червоного до темно-бурого і чорного, що було запроваджено ще майстрами трипільської культури. Гончарі – найдавніші майстри, як і теслі-карпи. Здавна це були найпоширеніші українські прізвища.

Лівобережно-Дніпровський регіон охоплює Чернігівську, Сумську, Полтавську, Харківську і Луганську області, де переважають низовинні за незначним винятком ландшафти, які сформувалися на південно-західних відрогах Середньоруської височини. Кліматичні умови Лівобережно-Дніпровського регіону більш континентальні. Річні суми опадів змінюються від 550 мм на півночі до 430 мм на півдні. Ґрунтовий покрив складають типові малогумусні чорноземи, поширені луково-чорноземні содово-солончакові ґрунти, солонцюваті чорноземи та солонці. Це пов'язано з близьким заляганням засоленних ґрунтових вод.

Рослинність: широколистяно-соснові та соснові ліси на річкових терасах Дніпра та його притоків із дубовими, липово-дубовими і ясенево-дубовими лісами на відрогах Середньоруської височини. По річкових долинах домінують низинні болота, лучна і лучно-галофільна рослинність.

В ландшафтній структурі регіону виділяються низовинні ландшафти (Північно-Дніпровський терасово-рівнинний лісостеп, Південно-Дніпровський терасово-рівнинний лісостеп, Північний Полтавський лісостеп, Південний Полтавський лісостеп) і височинні (Сумський і Харківський лісостеп).

Північно-Дніпровський терасово-рівнинний лісостеп характеризується зміною низовинних поліських ландшафтів на лісостепові. І хоча поліські ландшафти зустрічаються фрагментарно, їх формування позначилося на розвитку морфологічних елементів низинних терасово-рівнинних ландшафтів за рахунок впливу льодовикових вод. Поверхня цих ландшафтів слабо вкрита лісами, бо вона інтенсивно змінена землеробством. Основними ландшафтними елементами є терасові місцевості долини р. Дніпра і його притоків. Найнижчий рівень – заплавні місцевості, приміром, ширина дніпровієї заплави змінюється від 2 до 15 км. На її площі є пониззя, старики, вторинні водойми, в яких розвиваються болотяні природні комплекси. Лісова і чагарникова рослинність заплави, яка була пануючою в минулому, нині представлена фрагментарно серед різнотравно-злакових і злакових луків. Тотальне ж осушення заплави призвело до зміни найбільш нестійких компонентів ландшафтів – болотяна рослинність повністю зникла. Зменшення площі відкритих водойм зменшило ареали водоплавної птиці та кількість риби в річках.

Південно-Дніпровський терасово-рівнинний лісостеп відрізняється значно меншою зволоженістю, вищими літніми температурами і випаровуваністю, незначним відсотком гідроморфних природних комплексів, більшою засоленістю ґрунтових вод і ґрунтів. Переважають місцевості з потужними малогумусними чорноземами, солонцюватими чорноземами, лучно-чорноземними солонцюватими ґрунтами та із залишками злаково-різнотравного степу.

За умов значної зволоженості сформувалися осолоділі чорноземи. Крім того, на місцевостях борових терас зустрічаються горбисті урочища, які під впливом вітрів постійно змінюють свою форму, тому їх засаджують вербою, сосною, шелугою й злаково-осоковими травами. Яружно-балочні урочища зайняті грабовими і дубово-грабовими перелісками. Ландшафти Південно-Дніпровського терасово-рівнинного лісостепу змінювалися упродовж довгого часу під значним землеробським впливом.

Північний Полтавський лісостеп – переважають лучно-степові місцевості з типовими малогумусними чорноземами та місцевості різних терасових рівнів, а також широколистяно-лісові місцевості з сірими і темно-сірими лісовими ґрунтами. Заплавні ж місцевості добре виражені по долинах річок, на них поширені злаково-різнотравні, злаково-бобові, злаково-осокові луки, заболочені луки, чорновільшаники, болота, озера, старики; розвинуті також лучні солончакові ґрунти з голофільною рослинністю. Між ярами і балками, особливо на правобережжі рік Псел і Хорол, поширені унікальні урочища з дібровами та ділянками лучно-степової трав'янистої рослинності.

Південний Полтавський лісостеп – місцевості з типовими малогумусними чорноземами, фрагментарно поширені широколистяно-лісові місцевості з дібровами на сірих лісових ґрунтах, заплавні місцевості сформувалися в долині р. Ворскла і її притоків. Майже на всіх місцевостях присутні різнотипові урочища: прируслові характеризуються наявністю пляжів, вторинних водойм, вкритих вербами й тополями; урочища центральної заплави – злаково-бобовими луками, дібровами; притерасні урочища заплави значно понижені, в них ростуть вільшаники на лучно-болотних ґрунтах.

Сумський височинний лісостеп, як і Харківський, сформований на південно-західних відрогах Середньоруської височини. Кліматичні умови відрізняються найбільшою континентальністю у порівнянні з іншими ландшафтами лісостепу. Середня температура січня складає $-7,5$ °С, середні липневі $+19$ на півночі і $+20$ °С на півдні. Річні суми опадів складають 550 мм на півночі і 450-550 мм на півдні. З височинним рельєфом і значною кількістю атмосферних опадів пов'язано формування на значних площах сірих і темно-сірих лісових

грунтів, опідзолених чорноземів, на яких домінують дубові, липово-дубові і ясенево-дубові ліси.

Сумський височинний лісостеп охоплює відроги Середньоруської височини й північно-східну частину Лівобережно-Придніпровської низовини. Урочища прируслової заплави вкриті сильно- і середньозволоженими різнотравними і осоковими луками, серед яких поширені верболози, вільшаники та зарості осики. В урочищах середньої частини заплавної місцевості формуються різнотравні пирійно-тонконого-конюшинні, тонконого-китникові, осокові луки. Урочища у затиллі заплави зайняті різнотравними луками і вільшаником.

Харківський височинний лісостеп сформувався в межах західних відрогів Середньоруської височини. На відміну від Сумського височинного лісостепу, тут довше зберігаються безморозний (155-160 днів) і вегетаційний періоди. Кількість атмосферних опадів у середньому протягом року складає 500-570 мм, сніговий покрив тримається 90-105 днів, а висота його – 15-20 см. У комплексному сполученні місцевостей харківського височинного лісостепу спостерігаються регіональні відмінності, приміром, у північно-західній частині переважають місцевості з типовими середньогумусними чорноземами і їх вилугованими варіантами, обмежене поширення мають місцевості зі слабо- і середньоеродованими темно-сірими та опідзоленими чорноземними ґрунтами. Важливі місцевості таких річок як Уда, Лопань, Харків, Мжа, Мерла тощо.

Кримсько-Донецький регіон охоплює Дніпропетровську, Запорізьку, Херсонську, Донецьку області, Автономну Республіку Крим. Присутні як гірські, так і рівнинні ландшафти. Їхня природна розмаїтість свідчить про значні зміни в природному довіллі протягом значного відтинку геологічної історії.

Гірські ландшафти: Кримські гори значно нижчі за Карпати, бо їх вертикальні рухи були швидшими, а тому і руйнування їх відбувалося інтенсивніше. Стрімке підняття в період формування Кримських гір і розташування їх поблизу Чорного моря створило чітко виражену асиметрію усіх трьох пасм (Головного, Внутрішнього і Зовнішнього), південні схили яких короткі і урвисті, а північні – довгі і похилі (куести).

Положення Кримських гір на півдні півострова, витягнутого майже на 200 км в акваторії Чорного моря, відносна близькість до Середземного моря обумовлюють риси м'якого клімату. Характерна особливість клімату – збільшення з висотою годин сонячного сяйва. Навесні та влітку внаслідок проникнення тропічних повітряних мас переважає сонячна погода. Восени і взимку циклонічна діяльність в межах полярного фронту формує хмарну погоду, і за цей час випадає

найбільша кількість опадів: в горах 900-1100 мм, а у передгір'ях – 500-600 мм. Не меншу роль відіграє і бризова циркуляція. Її обумовлюють термічні контрасти суші і моря в теплий період року. Клімат Південного берега Криму (ПБК) субтропічний середземноморський і є занадто залежним від надходження тропічних повітряних мас влітку і восени та від повітряних мас морського і континентального походження взимку й навесні.

Значну роль у формуванні гірських ландшафтів відіграють підземні карстові води, вони частково стікають у Чорне море і Степовий Крим, а частково виходять на поверхню у вигляді численних джерел, які живлять невелику кількість річок. Крім того, є і мінеральні підземні води, які видобуваються через свердловини або зустрічаються на поверхні як природні джерела. Присутня вертикальна зональність у розподілі ґрунтово-рослинного покриву. Передгір'я мають щербисто-карбонатні чорноземи з дерново-карбонатними ґрунтами, а на самому Південному березі Криму – гірські брунатні ґрунти. Головне пасмо вкрите лучно-степовою рослинністю, на ПБК і в передгір'ях переважно поширені створені людиною угіддя.

За характером ландшафтної структури Кримські гори поділяються на ландшафти передгірського лісостепу, гірсько-лучно-лісові головного пасма та південноберегові субсередземноморські.

Ландшафт передгірського лісостепу охоплює Внутрішні і Зовнішні куєстові пасма. У ландшафтній структурі передгірського лісостепу поєднуються куєстові степові, лісові і власне лісостепові, міжгрядові, низькогірські, горбисті долинно-терасові лучні місцевості. Ґрунтовий покрив повсюдно представлений чорноземами різної потужності. Куєстово-лісостепові місцевості характеризуються поєднанням степових ділянок з чорноземами з ділянками, де переважає деревна і чагарникова рослинність, під покривом якої формуються бурі гірсько-лісові ґрунти. Куєстово-лісові місцевості приурочені до більш значних висот Внутрішнього пасма, де переважають низькорослі дубові ліси з типчаково-різнотравним покривом. У долинах всіх головних річок близьке до поверхні залягання ґрунтових вод, тому тут формуються лучно-чорноземні ґрунти, інколи заболочені, вкриті густим різнотрав'ям, і лише в окремих місцях збереглися вільхово-ліщинні ліси, а на пригірлових ділянках – солончаки, вкриті солончаковою рослинністю.

Гірсько-лучно-лісові ландшафти Головного пасма сформувалися на плосковершинних яйлах, ландшафтні особливості пов'язані зі складом гірських порід. Пасмо відіграє важливу роль кліматоутворюючого фактора, впливаючи на клімат ПБК. Це – своєрідна ландшафтна межа Кримського півострова.

Яйлинські місцевості сформовані на платоподібних вершинних поверхнях. Поверхневі води тут відсутні: немає ні джерел, ні річок, ні озер. На гірсько-лучних чорноземноподібних ґрунтах росте розріджена лучно-стєпова трав'яниста рослинність: осока гірська, тимофіївка степова, типчак, тонконіг, ковила тощо. Наявність на яйлинських ландшафтах деревної рослинності (окремі дерева і незначні переліски), сучасне покращення стану рослинності, відновлення зруйнованої дернини, самовисів сосни і просування її до центру яйли свідчать про значну залісненість її в минулому. Схиліві місцевості порослі зазвичай низькорослими лісами і чагарником. Поширені у дикому стані горобина крупноплідна, груша звичайна, мигдаль, фісташка тощо. В нижній частині північного макросхилу сформувалися котловинні урочища, які значно відрізняються мікрокліматом, частими інверсіями температур, особливо навесні й восени. Широко представлені гірсько-долинні місцевості й букові, буково-грабові, грабові і високостовбурні дубові ліси й осичники. Ці місцевості часто ускладнені котловинними і долино-балочними урочищами.

Від мису Айя до мису Сарич рослинність має ксерофітний характер, відрізняється насиченістю середземноморськими формами: низькорослі ліси і чагарникові зарості дубу пухнастого, ялівця деревовидного, фісташки дикої, суничника, дикого дрібноплідного кизилу тощо. Від мису Сарич до мису Ай-Тодор домінують культурні рослини.

Природною прикрасою ПБК є куполоподібні вулканічні місцевості, поширені ближче до східної частини, утворюють стрімкі берегові кручі, і виступають у море чудернацькими скелями та мисами. Ще й нині формуються урочища в межах ярів, балок і глибоких вузьких долин. На схилах котловинних місцевостей мають значне поширення сухі і кам'яністі урочища, вкриті сухолюбивими травами і напівчагарником (астрагали, каперси та ін.), амфітеатроподібні місцевості ускладнені низькогірними яружними урочищами з брунатними ґрунтами, вкритими низькорослими дубово-грабовими лісами, садками і виноградниками. На фрагментарно існуючому дні збереглася береза – свідок льодовикового періоду. Присутні різноманітні тварини, приміром, ссавці 40 видів. Акліматизувалися корсиканський муфлон, алтайська білка тощо.

У Кримсько-Донецькому регіоні переважають рівнинні (як височинні, так і низовинні) степові ландшафти. Вони характеризуються закономірною зміною атмосферної циркуляції. Ближче до сходу послаблюється вплив помірних зволжених повітряних мас з Атлантики і посилюється вплив більш сухих континентальних мас з Євразії. Північна і південно-східна частина формуються на схилах Українського

кристалічного щита, а крайня північно-східна – на південно-західних схилах Воронезької антиклізи.

Кліматичні умови степових ландшафтів України набагато м'якші, ніж інших степів Східної Європи. Тут найбільші теплові ресурси, найдовший вегетаційний період, найменша зволоженість. Сума сонячної радіації протягом року змінюється від 4100 на півночі до 5230 МДж/м² на півдні. Середня температура січня –2...–9°C, липня +20...+24°C. Безморозний період складає 220 днів на заході і 150 – на північному сході, вегетаційний період продовжується 210-245 днів. Річна сума опадів змінюється від 450 мм на півночі до 300-350 мм у Причорномор'ї. Разом з тим, спостерігаються весняно-літні посухи, особливо на південному сході. Для степових ландшафтів характерна висока випаровуваність – 900-1000 мм/рік.

Серед ґрунтів переважають звичайні (6-9% гумусу) і південні (5-6% гумусу) чорноземи, які займають біля 90% площі. Ландшафти Причорноморських степів мають темно-каштанові (3-5% гумусу), а на понижених – каштанові ґрунти (2-3% гумусу). Разом з ними в комплексі зустрічаються солонці. Загалом ґрунтовий покрив степових ландшафтів відрізняється комплексністю і мінливістю у відповідності до найменших відхилень умов ґрунтоутворення. Це пояснюється особливою залежністю ґрунтоутворюючих біокомпонентів від критичних факторів зволоження і засолення. Тому навіть на відносно невеликій ділянці ландшафту фіксуються солонцюваті, лучні, вилуговані, глеєві різновиди ґрунтів, а також і різні їх варіації та сполучення. Переважає трав'яниста рослинність (ковила, типчак, злаки). Проте відчутне збідніння різнотрав'я, на що впливає зменшення зволоження і збільшення тепलोзабезпеченості, тому відбувається значне флористичне спрощення усіх степових ландшафтів.

Серед височинних степових ландшафтів виділяються: ландшафти Центральномолдавського степу, степові ландшафти Подільського плато, Правобережної височини, Приазовської височини, Донецького кряжу, Старобельський степ Середньоруської височини, Тарханкутський степ.

Степовий ландшафт Центральномолдавської височини формується на південно-західній частині північного крила Причорноморської западини. Внаслідок відносно високої зволоженості звичайні чорноземи сполучаються з вилугованими і типовими. Серед рослин значне місце посідають лучні форми, зустрічаються фрагменти дібров і штучноутворені лісові масиви. Надзаплавно-терасові місцевості зустрічаються фрагментарно, переважно на лівих схилах річкових долин. Частіше представлені місцевості, сформовані на першій надзаплавній терасі, де розвинуті глибокі малоґумусні чорноземи під

різнотрав'ям і злаками. Заплавні місцевості розвинуті внаслідок значної густоти річкової сітки, тут досить поширена лучно-степова рослинність.

Урочища найбільш виразно розвинені на південних відрогах Центральномолдавської височини в межах ярів і балок. На коротких схилах сформувалися також у значній кількості зсувні урочища зі змитими чорноземами під сухостійкою степовою рослинністю (чебрецеві степи), а в урочищах балок із чорноземно-подібними і дерновими ґрунтами сформувалася специфічна рослинність із домінуванням лучно-степових і лучно-різнотравних різновидів.

Степові ландшафти східних відрогів Подільського плато закладалися в унікальних природних умовах: це приуроченість даної території до південно-західного схилу Українського кристалічного щита, а також – звільнення території з-під рівня моря лише приблизно більш мільйона років тому.

Долинно-схилові місцевості зустрічаються вузькими смужками по долинах річок. На схилах значної крутизни прогресують ерозійні процеси, рахунком яких змиваються ґрунти. Рослини представлені сухолюбивими асоціаціями (типчак, тонконіг) та зрідка кам'янолюбивими (чебрець). Терасові місцевості розвинені нерівномірно. Їхні фрагменти найбільше збереглися на півночі, а на півдні спостерігається від двох до чотирьох надзаплавних терас, і на них збереглася пирійна, типчаково-ковилова і полинна рослинність. В той же час заплавні місцевості добре розвинені у пригірлових частинах долин, де їх ширина досягає 600 м. Поверхня таких місцевостей замулена або заболочена, вкрита лучно-степовою і лучно-болотяною рослинністю, спостерігаються невеликі гаї. В межах місцевостей виділяються приярові урочища із звичайними чорноземами, перехідними до типових на півночі. Рослинність різнотравно-типчаково-ковилкових степів нині всюди замінена польовими культурами. Яружно-балочні урочища поширені у Придністров'ї. У просторовій структурі їх виділяються улоговини й лощини з байраками –переліски з дуба, ясена, клена, степовий чагарник.

Степові ландшафти Придніпровської височини приурочені до центральної частини Українського кристалічного щита. Внаслідок густого розчленування поверхні значно розвинені схилові місцевості. По долинах річок і у балках вони утворюють смуги шириною від декількох десятків до декількох сотень метрів. Низькі заплави – переважно вузькі смуги, де сполучаються луки і лучні болота. Місцевості ускладнюються різнотиповими урочищами на межиріччі Інгул – Вісунь та по долинах річок Інгулець, Інгул, Південний Буг. Південніше, завдяки відкритому способу розробки родовищ корисних копалин, виникли багаточисленні різноманітні урочища на місці кар'єрів, відвалів, зрошувальних каналів та водосховищ. У межах

степових відрогів Придніпровської височини значну ландшафтноутворюючу роль відіграють породи Українського кристалічного щита. Грунтовий покрив схилів частково або повністю змитий і перевідкладений на дні балок і ярів. Природну рослинність складають сухолюбні і кам'янолюбні асоціації різнотравно-типчаково-ковилових степів, дубові байрачні ліси із сполученням кленів гостролистих і татарських, ясена, диких груші та яблуні, ліщини; чагарники-терники включають бруслиник, терен, крушину, бузину, глід, шипшину, степові вишні і мигдаль.

На заплавних місцевостях низького рівня у затиллі формуються урочища в староріччях з лучними чорноземами, де на солончакуватих ґрунтах переважає галофільна рослинність. В урочищах високого рівня заплав превалюють лучно-чорноземні ґрунти з малопотужним гумусовим горизонтом, в той же час з високим його вмістом (до 5%).

Степові ландшафти Приазовської височини повторюють контур виступу кристалічних порід Українського щита, який відповідає розломам земної кори, що його обмежують. Слабо розвинуті звичайні чорноземи і чорноземно-подібні древ'яно-щербнисті утворення формуються на відкладах підніжжя останців і малопотужних лесоподібних суглинках. Рослинний покрив зберігся майже повністю – це сухолюбні і кам'янолюбні асоціації різнотравно-злакових північних степів.

Суто плоских ділянок межиріч на Приазовській височині практично немає. Схилів місцевості займають до 40% площі, але дуже інтенсивно еродовані. Лише північні і північно-західні схили менше розчленовані. Основні геокомплекси цих місцевостей утворюють три смуги: верхню – біля бровки схилу, де за рахунок сильного змиву відсутній ґрунтовий покрив, а рослинність зустрічається дуже рідко (ковила Лесинга, типчак, тонконіг); середню – із скелястими відслоненнями і ерозійними борознами, вкритими тереном, глодом і травами із ендемічними лелечником, чебрецем, васильками; нижню – переважно акумулятивну, де відкладається знесений зверху матеріал і росте більш вологолюбна різнотравна рослинність. Натомість терасно-річкові місцевості зустрічаються фрагментарно лише на периферії височини, де лучні геокомплекси високих заплавних рівнів чергуються з болотами низьких заплав. У заплавних місцевостях штучно створені ставки та водосховища, які використовуються для поливу і риборозведення. У незатоплених місцях росте осока та злакові і бобові трави. Всі місцевості ускладнені урочищами, серед яких переважають яружно-балочні.

Степові ландшафти південно-східних схилів Приазовської височини належать до середнього степу, внаслідок чого їх ґрунтовий покрив утворює південні, а не звичайні чорноземи. Сформувалися ці

грунти під типчаково-ковиловою рослинністю. У ландшафтній структурі представлені середньо-степові аналоги всіх місцевостей північних Приазовських степів. Зауважимо, що Азовське море серед природних є наймілководнішим в Світі, проте серед штучних – Київське. Після гідротехнічного будівництва на річках Дон і Кубань та значного розширення на суходолі зрошуваних площ, Азовське море у своїй водозабезпечуваності втрачає значну частину прісної води. Натомість Керченською протокою надходить солоня чорноморська вода, а це негативно позначається на кисневому режимі й значно збіднює вже і так збіднілу фауну водойми. Рослинність на південно-чорноземно-подібних ґрунтах звичайна для Приазов'я із заростями чагарників шипшини та терену.

Терасно-річкові місцевості спостерігаються по долинах річок, максимально нараховується до п'яти-шести терас. Рослинність заплави досить специфічна і складається з лучно-степової, осоково-злакової.

Морські місцевості включають урочища, розвинені на піщаних косах, пляжах і солончаках, де рослинність переважно осоково-злакова і ксерофітно-галофітна (лисохвіст, цмин пісковий, солероси). Рослинність зберігається не лише на днищах, а і на схилах цих урочищ (пирій, типчак, полин, молочай).

Степові ландшафти Донецького кряжу геоструктурно приурочені до закритого Донбасу – западинної частини Донецької складчастої місцевості із складною геологічною будовою з участю неприморських солених озер.

Найбільше ландшафтних особливостей має центральна значно припіднята частина кряжу. Серед таких особливостей – однорідність геологічної побудови, представленої кам'яновугільними відкладами потужністю до 12000 м. Привододільні плакорні місцевості займають до 60% території. Їх поверхня хвиляста, а на півночі, внаслідок нерівностей корінних порід, що залягають близько до денної поверхні, – гривиста. Більша частина території – чорноземи звичайні середньо-гумусні, на півдні – малогумусні. На півночі є масиви лісів з дуба черешчатого та ясеня й береста.

Схиліві місцевості дуже ускладнені яружно-балочними і балочно-долинними урочищами. На сході і півночі висота схилів досягає 40-50 м при значній крутизні. Частина цих схилів вкрита дібровами. В цілому для схилівих місцевостей характерне домінування байрачного лісу – дуже сухі і сухі діброви з дубом звичайним, ясенем, в'язом, дикою грушею.

Терасові місцевості представлені звичайними чорноземами. Заплавні місцевості неоднорідні, частіше зустрічаються на них болотисті урочища з дерново-глеєвими болотяними ґрунтами під

вологолюбною рослинністю, інколи сухі заплави з лучним ґрунтово-рослинним покривом.

Старобельсько-степові ландшафти південних відрогів Середньоруської височини характеризуються такими ландшафтними сполученнями, які свідчать про закономірну єдність всіх природно-територіальних комплексів, що тут формуються. Відроги височини із звичайними середньо-гумусними чорноземами, на яких ще збереглися ділянки збіднілих типчакових степів. Переважають привододільні та схиліві місцевості, найбільш поширені у східній частині регіону, їхня поверхня вкрита середньо- і мало-гумусними чорноземами з вапняковолюбною рослинністю (астрагал, ефедрa, лапчатка, смілка, чебрець та ін.). Найчастіше схиліві місцевості ускладнені яружно-балочними урочищами.

По долинах р. Сіверський Донець та його притоків домінують слабо розчленовані місцевості із звичайними чорноземами середньо- і мало-гумусними, солонцюватими, переважно розораними, а також місцевості борових терас, вкритих дерновими піщаними і дерново-підзолистими ґрунтами під сосновими і дубово-сосновими лісами з ділянками пісків, на яких ростуть злакові трави, молочаї.

Заплавні місцевості представлені луковими і лісними урочищами у сполученні з водними комплексами стариків і боліт. У складі лучної рослинності найбільше осоки, є також мятлик вузьколистий, типчак; ліси переважно дубові.

Височинні ландшафти Тарханкутського степу знаходяться на заході Степового Криму. Рельєф відображує зв'язок ландшафтів з тектонічними структурами широтного поширення, з активними сучасними процесами та діяльністю моря. Відхилення індивідуальних рис ландшафтів від середніх зональних обумовлені припіднятістю привододільних місцевостей (до 179 м над рівнем моря), а також дещо м'якішим кліматом – результат висунення півострова у незамерзаюче Чорне море. Все це обумовлює зміни у зональному співвідношенні тепла і вологи, у процесах обміну мінеральних і органічних речовин, відображується у ґрунтовому і рослинному покривах. У той же час, поверхня слабо забезпечена поверхневими водами: відсутні постійні водотоки, а ґрунтові води залягають глибоко (біля 100 м). Припіднятість рельєфу обумовлює своєрідну ярусну структуру ландшафтів. Серед ландшафтних ярусів виділяється декілька привододільних місцевостей з різними урочищами сухих кам'янистих степів. Хвилясто-привододільні місцевості з карбонатними і вилуженими чорноземами разом з яружно-балочними урочищами є фоновими. Плакорні місцевості з кам'янистими степами поросли типчаково-ковилловими травами і тим'яниками, а також ксерофітними формами на малорозвинених

чорноземних ґрунтах. На схилах балок, долин і приморських терас сформовані схиліві місцевості з чагарниково-степовою рослинністю.

Низовинні степові ландшафти Кримсько-Донецького регіону сформувалися на декількох основних, хоча і різних за побудовою, геоморфологічних рівнях: задністровсько-бузькому, придніпровському, причорноморському і присивасько-приазовському.

Низовинні ландшафти Задністровсько-бузького степу охоплюють зовнішню периферійну частину Причорноморської низовини. Місцевості привододільних рівнин (плакорни) характеризуються незначним ерозійним розчленуванням, з поверхні вони вкриті південними чорноземами. Схиліві місцевості представлені в основному гирловою частиною долин і пригирловою частиною лиманів, балок. Глибина і інтенсивність розчленування, крутизна схилів ростуть у напрямку з півдня на північ, де з'являються сильноеродовані схиліві геоконплекси, які у південному напрямку вже рідко зустрічаються. Ґрунтовий покрив утворює неповнорозвинуті чорноземи, біля підніжжя – намиті елювіально-делювіальні відклади. Рослинність переважно сухолюбна та кам'янолюбна.

Заплавні місцевості характеризуються наявністю озер-лиманів, покриті трав'янистими, очеретово-осоковими болотами (плавнями), які на довгий час заливаються під час повеней. На близьких до лиманів ділянках заплав помітні сполучення солонцюватості і солончаковості, часто зустрічаються болота. Лучно-степова рослинність через людську діяльність значно змінена.

Дельтово-плавневі місцевості – наймолодші ландшафтні елементи, які виникають на місці мілководного лиману. Ці місцевості на 80% акваторіальні і лише на 20% площі дельт складає суходіл. Значна частина акваторії вкрита непрохідними очеретовими заростями, що знаходяться на плаву. На них утворюються торфо-глеєві і мулистоглеєві ґрунти. Біля 30% площі займають озера, гирла, рукави, протоки. Із заходу на схід посилюється засоленість ґрунтів дельти, з'являються урочища з солончакуватими і солонцевими ґрунтами. Водна і водноболотяна рослинність дельти з наближенням до моря збіднюється у видовому складі. З трав поширені очерет, осока, рогіз, а з деревних – верба, вільха, дуб, клен, тополя.

Степові ландшафти Придніпров'я приурочені до північного схилу Причорноморської западини. Це найбільша територія в Україні, яка позбавлена зовнішнього виходу поверхневого стоку. Із антропогенного впливу на ландшафти значну роль відіграє водосховище з деградованою прибережною смугою. На інших ділянках поверхні переважає вплив землеробського природокористування. Це значним чином позначилось на рослинності: типчакково-ковиліві асоціації повністю замінені

культурною рослинністю. Ґрунтовий покрив повністю змінився у результаті зрошувальної меліорації.

Місцевості долинних схилів існують у вигляді вузьких смуг, які тягнуться уздовж річкових долин. Ґрунтовий покрив долинних схилів або відсутній, або представлений по-різному змитими і неповнорозвиненими щербенистими південними чорноземами. Рослинний покрив зберігся краще – пирій, типчак, полин. Із урочищ найбільш поширеними можна вважати урочища ярів, балок, улоговин. Особливістю цих урочищ є те, що на їх схилах відслонюються вапняки, а тому ґрунти висококарбонатні. Днища балок мають нанесені чорноземно-подібні ґрунти (лучні, глеєві, місцями заболочені) і різнотравну лучно-степову і вологолюбну рослинність. Протиерозійні лісові насадження даних місцевостей мають водоохоронне значення.

Рослинний покрив заплавних місцевостей представлений верболозом, лучними і водно-болотяними асоціаціями. На піщаних ділянках заплавних місцевостей поширені глинисто-піщані слабогумусні чорноземні ґрунти під розрідженою рослинністю піщаних степів (типчак, ковила, тонконіг). Ландшафтного різноманіття цим місцевостям надає ряд урочищ замкнених западин з прісними і солоними озерами, заростями очерету, рогозу, а вздовж берегів – дрібні березово-дубові, осикові і вільхові переліски. Значна група урочищ формується в межах невеликих подів та мікрозападин. Найбільше вони розвинені біля східного затилля заплави, їх ґрунти – малопродуктивні.

Місцевості приморських терасно-дельтових галогенних ландшафтів включають урочища суходольних ділянок, які підтоплюються солоними морськими водами і вкриті лучно-каштановими солончакуватими ґрунтами та рослинністю галофільних степів. Крім того, їх ускладнюють піщано-ракушнякові острови і коси з солончаками і солеросами та багаточисленні озера.

Ландшафти Причорноморського низовинного степу. Для цих ландшафтів характерні: відносна м'якість клімату, значна рекреаційна та урбаністична структурованість. Вони головним чином ускладнені лощинними урочищами з темно-каштановими солонцюватими ґрунтами, які сформувалися під типчакково-ковилово-полинним степом. В той же час, водороздільні слабодреновані місцевості, ускладнені западинними і подовими урочищами, розвинені в центральній частині поверхні ландшафту, і їх ґрунтовий покрив з темно-каштановими ґрунтами має лише остаточно-солонцюваті включення. Рослинність включає пригнічене різнотрав'я з домінуванням пирію.

Місцевості надзаплавних річкових терас поширені фрагментарно, заплавні місцевості мають лише один рівень і розширені у пригирлових ділянках долин, вони включають урочища стариків та затилля заплави і

характеризуються луковими солонцюватими, засоленими і осолоділими ґрунтами з лучно-степовою, зрідка галофітною рослинністю.

Прибережно-галогенні місцевості включають в себе урочища піщано-мушлевих пляжів та коси з розрідженою сухолубною рослинністю на солончаках з солеросами. У місцях з високими береговими кручами, що межують з морем (30-50 м), ці смуги набувають динамічних і різноманітних ландшафтних сполучень: обвальних, зсувних, ерозійних, абразійних тощо.

Абразійно-зсувні місцевості – це озера-лимани, що утворилися в результаті затоплення пригирлової частини дна річкових долин і крупних балок, відмежованих від моря пересипами. За результатами значного випаровування з поверхні ці місцевості мають солону воду. Їх потужні придонні мули характеризуються цінними лікувальними якостями.

Ландшафти Присивасько-приазовського низовинного степу поширені у північно-східній частині Причорноморсько-приазовських степів. Структурно-геоморфологічною основою їх служить пластова рівнина наддавніх морських терас. Серед інших фізико-географічних областей Причорномор'я у межах Присивасько-приазовських ландшафтів випадає найменша кількість атмосферних опадів, спостерігаються найбільша випаровуваність та найменші відносна вологість повітря і поверхневий стік.

Ландшафтну структуру складають місцевості: водороздільні, які значно ускладнені западинно-подовими урочищами; схилів з яружно-балочними урочищами; місцевості річкових терас та приморських абразійних і ерозійно-галогенних. Водороздільні території поширені на слабодренованих лесових породах з темно-каштановими солонцюватими ґрунтами у комплексі з солонцями і у сполученні з луковими солонцюватими ґрунтами і глеєвими солодами западин і подів. Ці сухостепові геокомплекси займають біля 60% площі.

Схилів сухостепові місцевості розчленовані яружно-балочними урочищами, неглибокими (5-10 м) і порівняно короткими (15-25 км). Схилів місцевості майже повністю розорані, окрім донних частин низових балок, в яких сформувалися солонцюваті і солончакові зональні темно-каштанові ґрунти з типчакково-тонконоговою рослинністю.

Місцевості річкових терас розвинені на південному заході і сході. У долині р. Каланчак представлені місцевості фрагментів перших і других нерозчленованих надзаплавних терас із розораними темно-каштановими ґрунтами і польовою рослинністю. Західніше Молочного лиману зустрічаються фрагменти місцевостей з піщано-субпіщаними і детритовими чорноземоподібними ґрунтами. Місцевості заплав займають незначні площі, ширина їх досягає 1 км у долині р. Молочної,

декількох сотень метрів – у долинах інших річок. На них переважають заболочені солончакові луки.

Приморські терасові місцевості представляють собою слабодреновані лесові поверхні з каштановими середньо- і сильно-солонцюватими ґрунтами й простягаються неширокими (до 5 км) смугами вздовж узбережжя Азовського моря і Сивашу. Місцевості приморських берегових галогенних терас розвинені на косах – Арабатській Стрілці, Федотовій, Бирючому Острові, на півостровах і островах Сивашу. Приморські абразивні місцевості поширені обмежено у вигляді вузьких смуг вздовж урвистих азовських і сиваських берегів. В їх структурі виділяються урочища свіжих абразивних виступів, коротких берегових ярів, пляжевих смуг хвильової переробки абразивного матеріалу. Абразивна переробка азовських берегів йде дуже активно – береги опускаються і піднімається рівень моря. Далі до затилля з'являються урочища, сформовані у слабовиражених рельєфом пологосхилових ярах, лощинах з широкими солончакуватими днищами і схилами з каштановими і лучно-каштановими сухо-степовими солонцями.

Різноманіття українського природного довкілля сформувалося і відносно цілісно збереглося завдячуючи винятково зручному просторово-географічному розміщенню на загальному євразійському терені. Приблизно 300 торнадо щорічно проносяться Світом. Кожні 10-20 років оживають землетруси, тим само спричиняючи цунамі і вулканічну діяльність. На кшталт біблійного потопу, великомасштабні повені або декількарічні тотальні посухи відбуваються у багатьох регіонах Світу, забираючи десятки, а то й сотні тисяч людських життів, знищуючи тисячі тисяч гектарів суходолу та позбавляючи життя незлічимі кількості живих істот Планети. Терен України не має таких страшних катаклізмів. Напевно, тому сусідам він видався «молочними ріками з медовими та киселевими берегами».

Вода. Українська земля споконвічно відзначається високим ступенем обводненості, створює сприятливі умови для продуктивного розвитку усіх біоценозів, що давало змогу забезпечити харчуванням велику кількість людей. Розвинена мережа рік і річок, ручаїв і потічків, струмків та джерелець, великих і малих озер настільки щільно вкривала територію України, що давня людина, перебуваючи у будь-якому місці загальної території, могла швидко, не довше як за кілька годин, дістатися до якогось із цих джерел питної води і задовольнити свої потреби. В природних водах знаходиться половина усіх відомих хімічних елементів. Кожна водойма – це вмістилище для складного розчину певної кількості сполук. Наголосимо, що то не безсистемне випадкове поєднання різноманітних хімічних сполук – це системно утворений біокомплекс, певний ценоз, екосистема для значної кількості

живих істот, які можуть воду спотворювати, забруднювати. Проте відбувається протилежне, живі істоти роблять воду живильною рідиною. Тож усі ті, хто споживає рідину певного регіону, немовби приживлюється саме до цього регіону, біоценозу. Чистої природної води не існує, бо навіть в краплі дощу знаходиться достатньо домішок. У звичайному стані вода не має певної форми, набуваючи тієї, яку має вмістилище. Загалом, треба усвідомити, що вода – це унікальне сакральне явище. Феномен нашої Планети. Завдяки їй існує Земля, існує життя. Вода існує у трьох станах (газоподібному, рідкому і твердому) – не в двох, не в п'яти, а в трьох: Дух – повітря, Мати – рідина, Батько – лід. Серед 847 дніпрових приток найбільші Березина, Прип'ять, Інгулець, Сож, Десна, Псел, Ворскла.

Завдяки своїм унікальним фізичним та хімічним якостям вода виявляється найаномальнішою серед усіх природних рідких речовин, які сприяли утворенню на Планеті великого колообігу тепла, вологи та речовини. В цьому унікальному процесі генези живого саме вода є постійно рушійною силою, яка не дає згаснути життю. Майже усі речовини при охолодженні ущільнюються, а лід плаває у воді: вода при зниженні температури від 100° до 4°С також зменшує свій об'єм, проте як тільки досягнуто цієї межі, ситуація змінюється, і за подальшого зниження температури вода починає розширюватись. Миттєво зменшується щільність води при 0°С, коли утворюється лід. Якби лід був важче за воду, замерзати б вона завжди починала знизу, зокрема і річки, і озера тощо промерзали б від дна, і процес продовжувався би до тих пір, аж поки температура усієї маси не досягла 0°С. За таких обставин у водоймах органічне життя припинило би своє існування назавжди, а це змінило б головні риси сучасного клімату. Проте найбільша щільність води буває при 4°С, тому вертикальне пересування речовин у водоймах за зимового охолодження закінчується тоді, коли уся вода досягне цієї температури. Подальше охолодження призводить до того, що температура поверхневих шарів знижується, проте зменшується щільність, а тому, як більш легкі, вони лишаються на поверхні і не замерзають, вкривши як ковдрою водойми від холоду.

Водні простори у щонайдавніші часи роз'єднували людей, тим само значно сприяючи формуванню регіональної людської психофункціональної оригінальності і феноменальності шляхів становлення суспільств, цивілізацій, особистостей. Проте водні артерії, як судини – комунікативні магістралі, за певного періоду почали активно поєднувати різні народи і певні території в об'єднавчу структуру землян в загальній генезі Планети. Приміром, ландшафт Південної Америки увесь покровений річками, а африканський обмежений цим, а це є відчутним і в генезі усього живого, і людності

зокрема. Український же терен річками не обділений, а навпаки, на річки багатий.

Завдяки рідкому стану води, людство отримало можливість пити воду і харчуватися її скарбами, та й засіб комунікації. Про пересування водою за періоду трипільської цивілізації або давніх культур Балкано-Дунає-Карпатського регіону не збереглося аніяких прямих матеріальних свідчень або писемно-мальованих джерел. В наддавній етап існування Та-Кему також не було професійних істориків. Проте в одній з пірамід на березі Хапі (давня назва р. Ніл) в Абусирі, яка належала періоду V династії фараонів Та-Кем, в рельєфах відображено, як парусні човни ходили в Бібл за сирійськими товарами.

Значна обводненість сприяла залюдненості українських земель ще за часів палеоліту, причому місцеві мешканці тяжіли до осідлого характеру господарювання у безпосередній близькості до водних джерел упродовж багатьох тисячоліть. Тодішня осідлість місцевої людності позначалася надзвичайно негативним впливом на довкілля: нещадно вирубувалися і випалювалися ліси, що в давнину вкривали більшу частину території, і на їх місці з'являлися лісостепові, а на півдні – і степові ландшафти. Як наслідок, гірше затримувалися снігові і дощові води, через що знижувався рівень ґрунтових вод. Ґрунти втрачали вологу, необхідну для живлення дерев, і тому вирубані ліси часто вже не поновлювалися, а відповідно – рослинні і тваринні ценози зазнавали істотних змін. Людність же поступово втрачала свою етноестетичну оригінальність, психоетнічно «сповзаючи» із лісолукових й листянолісових образів та долучаючись до відомого в Світі еколого-світоглядного прошарку «степовиків». Різниця між ними очевидна, приміром, у пісенній творчості у степових, напівстепових та пустельних етносів домінантою є ритмічність, а у лісолукових та лісостепових – мелодійність. Тож і дія центрів мозку різна.

Після танення останнього льодовика (приблизно 13 тис. років тому) значно змінився характер руху повітряних мас, що призвело до незворотних змін клімату. Південь України опинився у сфері впливу теплих і зневожених повітряних мас і вже де-факто перетворився на природну зону сухого степу. Ґрунти утримували вологу лише у річкових долинах та пов'язаних з ними численних балках, байраках, ярах, де й збереглася лісова рослинність. Саме тут і гуртувалася осідла місцева людність, яка через постійні посухи втратила можливість ефективно займатися землеробством, і головний наголос у господарюванні поступово перейшов до скотарства. У цей період – а це доба енеоліту – землеробство зосереджувалося переважно у Центральній Україні. Саме з цими землями пов'язані трипільська археологічна культура і значно

пізніша культура «скіфів-оратаїв» (за визначенням Геродота¹). Проте й тут виникали проблеми, пов'язані з господарчою діяльністю людини: це поступове виведення з обороту освоєних земель, з одного боку, через їх виснаження, з іншого – через поступове загідження. Тому існувала потреба і далі рубати ліси... Через це Центральна Україна, що й досі перебуває у лісостеповій природній зоні, за ступенем залісненості скоріше нагадує степ, бо ліси збереглися переважно на неугіддях, а ступінь розораності земель перевищує 70%. Загалом же Україна займає за рівнем заліснення передостаннє місце в Європі: якщо середньоєвропейський рівень залісненості територій становить понад 30%, то в Україні він на цей час – лише $\approx 16\%$ ². Окрім цього, видовий склад існуючих лісів істотно відрізняється від притаманного українському терену, навіть періоду Середньовіччя, бо природні ліси вирубувалися й вирубуються, а якщо й насаджувалися, то переважно чужорідні... Тож і свідомість та етноестетична образність місцевого населення змінювались, а це підсвідомо впливало на відплив автохтонів із цих теренів у північному та північно-західному напрямку на лісові терени, перетворюючи їх на рідколісся. Залишені ж терени наповнювались мігрантами.

Лише вузька смуга в українському Поліссі (у північній частині Волинської, Рівненської, Житомирської, Київської та Чернігівської областей), а також передгірські та гірські масиви Карпат і Криму відносно зберегли свій природний лісовий покрив. Дуже прикро, що вже у наш час розпочалося нещадне вирубування цих останніх заповідних лісів, яке не зупиняють навіть уже зафіксовані негативні наслідки – власноруч створюються негативні техногенні прецеденти, від яких страждатимуть й подальші покоління українців. Тому варто нагадати, що за дослідженнями Х.Вовка³, М.Чмихова⁴, С.Сегеди⁵ та інших науковців, саме в багатостраждальному українському Поліссі поки що зберігається тип давнього протоукраїнця.

Залісненість земель безпосередньо пов'язана як із їх зволоженістю, так і з рівнем ґрунтових вод, бо ліси виконують природні регуляторні

---

¹ Геродот. Історії у дев'яти книгах / пер., передм. та прим. О. І. Білецький. – К. : Наук. думка, 1993. – 574 с.

² Комплексний атлас України / відп. ред. Л. М. Веклич ; передм. О. Шаблій; худож. оформл. О. Ю. Андрюшенко ; Державний комітет з природних ресурсів України ; Державне науково-виробниче підприємство «Картографія» – К. : ДНВП Картографія – 2005. – 95 с. – С. 41.

³ Вовк Хведір. Студії з української етнографії та антропології / Хв. Вовк – К. : Мистецтво, 1995. – 336 с. : іл.

⁴ Чмихов М. Від яйця-райця до Спасителя : монографія / М. Чмихов – К. : Либідь, 2001. – 432 с. ; Чмихов М. О. Давня культура : навч. посібник / М. О. Чмихов. – К. : Либідь, 1994. – 288 с.

⁵ Сегеда С. Основи антропології / С. Сегеда – К. : Либідь, 1995. – 208 с.

функції щодо обох цих характеристик поверхні суходолу. У зимово-весняний період ліси накопичують значні маси снігу, в інші пори року – утримують дощові води і сприяють їх поступовому переходу у ґрунт, ґрунтові ж води масштабно поширюються водоносними шарами і завдяки цьому підтримують вологість ґрунтів. Подекуди вони виходять на поверхню у вигляді джерел, а подекуди – переходять чи у поверхневі води (ріки, потічки, озера тощо), чи у підземні, розташовані у нижчих водоносних горизонтах і врешті-решт або поповнюють їх запаси, або також збільшують річковий стік, бо часто підземні водоносні горизонти перетинаються глибокими річковими долинами. Крім того, у місцевостях, де є надлишок ґрунтових вод, ліси у теплу пору року стають гігантськими природними випаровувачами, завдяки чому знижується вологість ґрунту. Ліси, які знаходяться на гірських схилах, у ярах, байраках, балках, забезпечують природний захист ґрунтів від ерозії.

До початку ХХ ст. таке явище, як підтоплення суходолу, відбувалося в Україні спорадично і було пов'язане тільки із весняними повенями, тобто стосувалося лише річкових долин, насамперед – у басейнах Прип'яті, Дніпра та річок карпатського регіону. Це явище було досить передбачуваним, відносно нетривалим, і навіть завдаючи інколи матеріальних збитків, ніколи не мало катастрофічного характеру. Зумовлене ним психічне навантаження не несло у собі стресового підтексту, бо було природно-традиційним. Так, упродовж усього ХХ ст. спостерігалися лише чотири випадки підтоплення у Києві, два з яких (у 1930 р. та 1970 р.) заподіяли помітну матеріальну шкоду. Натомість у Закарпатті значні повені траплялися частіше, і нерідко приносили руйнівні наслідки. Всій іншій території України таке явище, як підтоплення, не було властивим. Проте вже у першій половині ХХ ст. було зафіксовано деяке підняття рівня ґрунтових вод в окремих регіонах півдня і південного сходу України. Наслідком цього стали спорадичні і нетривалі підтоплення деяких територій, у другій половині ХХ ст. швидкість підняття рівня підземних вод різко прискорилося. Площі підтоплення стали стрімко зростати, а саме це явище стало набувати перманентного характеру. Нині уже постійними і тимчасовими підтопленнями охоплено значні території Херсонської, Дніпропетровської, Миколаївської, Одеської, Запорізької та інших областей, а також прилеглі до районів вуглевидобутку території Донбасу.

Водночас відбулося значне погіршення якості води, яка у багатьох регіонах стала непридатною для вживання. Це зумовлене витіканням стічних вод із колекторних систем та їх потраплянням у річки або у підземні води, чи навіть їх змішуванням з водопровідною водою, що пов'язано з аварійним станом водопроводу і каналізації. Таку ситуацію

маємо наразі у Черкаській області, яка колись вважалася краєм «живильної» води. Крім цього, у багатьох випадках відбувається забруднення вод, призначених для споживання, різноманітними техногенними домішками. Так і виникають ситуації, коли, наприклад, люди з колодязів вичерпують «воду», яка більшою мірою нагадує авіаційне пальне...

Вода є дуже важливим психоемоційним чинником у всьому Світі, і в Україні зокрема. Так, П.Чубинський, видатний український етнолог, зазначав, що вода, як символ здоров'я, широко застосовувалась українцями у заклинаннях та замовляннях. Свячена чи водохрещенська вода вважається здатною запобігати різним хворобам. Каламутна ж вода пов'язується зі зрадою, хворобами, підступністю, ганьбою, тобто нищенням здоров'я. Вода визначається у багатьох народів як рубіж цього Світу і перехід від життя до смерті. Паскудячи довкілля, а особливо воду, паскудимемо свідоме й підсвідоме сучасного та майбутнього українського буття...

З другої половини 90-х років минулого століття різко зросла інтенсивність катастрофічних повеней у карпатському регіоні, причому вже по обидва боки Карпат. Ситуація настільки загострилась, що навіть у сезони середньої засніженості тало-дощові води здатні викликати значні руйнування, а місцеве населення очікує весни з неприхованим страхом...

Відповідно до сучасних оцінок, загалом в Україні підтоплені площі охоплюють близько 7 млн. га або 12% території країни. У періоди екстремальних опадів, повеней, паводків та у вологі роки вони зростають більш як удвічі і загрожуючи площам, тобто на зону ризику перетворюється до 16 млн. га або 27% території країни. У вологі періоди в Україні підтоплюється повністю або частково понад 2000 сіл, 541 місто і селище міського типу, у яких проживає 16 млн. громадян, практично понад третина населення України. Через підтоплення земель зазнає ушкоджень близько 12 тисяч архітектурно-історичних пам'яток України. За експертними оцінками, соціально-економічні збитки внаслідок повеней становлять від 300 до 500 гривень на один гектар уражених територій у сільській місцевості та 10-12 тис. гривень на один гектар територій міст. І що вражає найбільше – за останні 15 років загальна площа земель та кількість міст і селищ зі сталими проявами підтоплення зросли вдвічі¹. Дехто, оптимістично налаштований, може

---

¹ Рекомендації парламентських слухань "Підтоплення земель в Україні: проблема та шляхи подолання", схвалені Постановою Верховної Ради України від 6 березня 2003 року №609-IV // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>; Рішення круглого столу на тему "Проблема підтоплення та затоплення територій Херсонської області та шляхи її розв'язання", м. Київ, 24.06.2005 р. – Режим доступу: <http://www.scwm.gov.ua/Rishennya.doc>.

зауважити, що Західна Європа, особливо узбережні країни, потерпають від повеней здавна. Відповідно, західноєвропейський фольклор наповнений ситуаціями, передчуттями та передріканнями, які нині сповна задовольняють сценаристів фільмів жахів. Острах «великої води», який панував у античних греків, ще й наразі викликає очікування «світового потопу». Локальними, проте відчутними є потопи у Великій Британії, Чехії тощо.

За сумарними запасами водних ресурсів (209,8 км³) Україна займає одне з провідних місць у Європі, проте лише 25% з них формується у межах країни і є її власними водними запасами, а 75% є транзитним стоком, який не може розглядатися як надійне джерело водопостачання. До того ж основна маса транзитного стоку припадає на басейн Дунаю, де потреби у воді не перевищують 5% від загальнодержавних обсягів. Натомість транзитний стік басейну Дніпра широко задіяний у господарюванні, що й приховує основні загрози. Зокрема, у разі виникнення екологічних проблем у басейні верхнього Дніпра, водозабезпечення значної частини території України опиниться у критичному стані. Прикладом подібної ситуації може бути забруднення транзитної води українських ділянок річок Тиса та Серет важкими металами внаслідок низки аварій на розташованому в Румунії золотодобувному підприємстві, що відбувалося декілька років тому. Та й загалом, р. Дунай зазнавала неодноразових шкідливих ушкоджень не лише з боку Румунії. Відсутність узгодженого управління спільними водними ресурсами, недостатня інформованість про водокористування у Білорусі, Російській Федерації та Румунії можуть загрожувати не лише екологічною катастрофою, а й приховують небезпеку виникнення міждержавних конфліктів. Далєбі події 1986 р., відомі як Чорнобильська трагедія, коли під дією радіаційного забруднення опинилася р. Дніпро, не повинні забуватися через плин часу.

Складність нинішньої ситуації суттєво загострюється тим, що архаїчні, глибоко застарілі технології промислового виробництва в Україні характеризуються, поряд із найбільшою у Світі енергозатратністю, ще й значною водовитратністю. Зокрема, виробництво 1 т сталі вимагає використання 11,5 т води. За офіційними відомостями, загалом у державі використовується щорічно близько 55 км³ води, проте говорити про абсолютні цифри важко, оскільки більшість водозаборів не забезпечені вимірювальними приладами, а якийсь надійний контроль за використанням води відсутній. Тож привертає увагу факт, що ці задекларовані обсяги споживання води вже перевищують власні запаси поверхневих вод.

Приблизно $\frac{1}{4}$ використовуваної води відбирається з природних (поверхових та підземних) джерел, а $\frac{3}{4}$ – із систем оборотного та повторно-послідовного водопостачання, запаси води у яких поступово

поновлюються з природних джерел. Проте реальне співвідношення у балансі водопостачання також встановити важко через відсутність належного обліку і контролю. Не менше 5 км³ використаних у промисловості забруднених вод скидається щорічно назад у річкові басейни, а деяка частина – у підземні горизонти. Виявити, яка ж саме частина використаної води переходить безпосередньо у ґрунт, наразі неможливо. За таких обставин вирішення екологічних проблем вимагає: відмови від споживацько-утилітарного підходу до Природи, формування та закріплення у психотипі нації уважного ставлення до проблем збереження довкілля; створення замкнених систем водопостачання промислових об'єктів та повного очищення використаних у промисловості вод; технологічного оновлення виробництв з метою скорочення їх водовитратності; введення жорстких санкцій стосовно наднормативних споживачів води; становлення ефективного контролю за споживанням води, у т. ч. – у житлово-комунальному господарстві. Проте це усе має бути усвідомленим як необхідна компонента особистісного життя, а не як комплекс вимог, які потребують інтелектуально-осмислювального навантаження, щоби обминути його виконання або відкупитися штрафом.

Явище підтоплення суходолу зумовлюється двома обставинами – появою надлишків поверхневих вод та підняттям рівня ґрунтових вод, які можуть виникати під дією різноманітних технологічних процесів. У кожному з трьох регіонів України, де підтоплення набувають катастрофічного характеру, діють різні структурні схеми підтоплень.

1. *Підтоплення територій у Причорноморській низовині* (Херсонська, Миколаївська, Одеська, Дніпропетровська, Запорізька області). Це унікальні запорізькі землі, оспівані Адріаном Кащенком і Дмитром Яворницьким, де посеред посушливого степу на сотні кілометрів простягалися Великий Луг (у ботанічному визначенні – різнотрав'яні луки і рідколісся, а не тирсово-полиновий степ), дніпрові плавні і заплавні ліси, численні протоки, річки, озера – споконвічний природний саморегульований комплекс, у якому численне збільшення флори спричинювало розмаїття фауни. Ситуація почала змінюватися з початком масового заселення цих земель, яке супроводжувалося вирубкою лісів, засипанням балок і ярів, розплануванням поверхні, прокладанням доріг, а згодом – розгортанням потужних промислових підприємств, розробкою кар'єрів і шахт, прокладкою магістральних каналів і зрошувальних систем та будівництвом водосховищ, серед яких окремо належить виділити Каховське. Внаслідок вирубки лісів скорочувалося випаровування вологи. Засипання балок і ярів, вирівнювання поверхні вело до знищення природних систем дренажу, утворення значних площ по суті безстічних територій. Промислове і житлове будівництво, поява технологічних відходів (відвалів та

хвостосховищ) створювали додаткове навантаження на поверхню ґрунту та сприяли її просіданню – а отже, і наближенню до рівня ґрунтових вод. Поява численних залізородних шахт і гігантських кар'єрів, крім того, призводила до прориву розташованих нижче горизонтів підземних вод, їх гідравлічного об'єднання з ґрунтовими водами та одночасно – їх забруднення техногенними відходами. Саме ці механізми стали головними причинами підтоплень з одночасним знищенням природного водопостачання на значних територіях довкола промислових зон (зокрема, район Кривбасу).

Та головний нищівний удар по природній водосистемі та водогеоструктурі регіону було завдано побудовою Каховської гідроелектростанції. Підняття рівня поверхневих вод перед греблею ГЕС автоматично означало і підняття рівня ґрунтових вод. На початку 60-х років минулого століття це явище досягло критичної межі у 8-10 м. Аналогічно спрацювало і будівництво водосховищ на інших ріках регіону. На значних територіях південних областей ґрунтові води або вийшли на поверхню, або наблизились до неї впритул, виходячи на поверхню після випадання дощів чи танення снігу. Розпочалося підтоплення населених пунктів, масового характеру набуло забруднення ґрунтових вод неочищеними стоками. Відбулося масове переселення автохтонного сільського населення, яке ще лишалося не винищене голодоморами, каральними репресіями та війнами, й тотальне заселення терену іншосвідомими прибульцями.

Суттєвим чинником також стало створення потужних зрошувальних систем (Червонознам'янської, Каховської, Інгулецької, Нижньодністровської, Татарбунарської та інших) та пов'язаних з ними магістральних каналів, що покривають сотні тисяч гектарів сільгоспугідь. За тих природних систем водозабезпечення, що властиві для півдня України, площинне зрошення взагалі не є ефективним, оскільки воно перетворюється на механізм перекачки річкових вод у ґрунтові. А масштаби такої перекачки можна уявити, якщо врахувати, що, наприклад, весь річковий стік чималої ріки Інгульця надходить у канали самої лише інгулецької зрошувальної системи... Як наслідок, у загальній площі земель півдня України постійно підтоплені та спорадично підтоплювані території наразі складають: на Херсонщині – 36%, на Одещині та Миколаївщині – понад 23%, у Дніпропетровській області – 20%, у Запорізькій – понад 10%¹.

---

¹ Рекомендації парламентських слухань "Актуальні проблеми зрошення, підтоплення та повеней в Україні", схвалені Постановою Верховної Ради України від 23 лютого 2006 року №3506-IV // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.

При цьому наявною є тенденція до наростання катастрофічності явища. Площа підтоплюваних територій безперервно зростає. Зокрема, лише з 2001 до 2004 рр. площа підтоплення на Дніпропетровщині збільшилася на 2000 га. Почалися підтоплення в окремих місцевостях уже поза межами зазначеного ареалу – у Долинській і Світловодську (Кіровоградщина), Кременчуці (Полтавщина), Золотоноші (Черкащина) – що цілком зрозуміло, бо ефект, що заподіює Каховське водосховище у нижній течії Дніпра, повторюється вище за течією, де розташовані інші водосховища т. зв. Дніпровського каскаду штучних морів. Зрозуміло, що в населених пунктах, де накладаються додаткові техногенні чинники (витікання води з водопровідних та каналізаційних систем, розпланування територій тощо), явище підтоплення виявляє себе інтенсивніше. Приміром, від нього страждає більше половини території Херсона, значні площі у Миколаєві, Дніпропетровську, Запоріжжі та інших містах. Підвищення рівня ґрунтових вод сприяє і розвитку зсувних явищ, котрі у міських умовах загрожують катастрофічними наслідками.

Весь комплекс меліоративних та гідробудівних робіт на півдні України, впроваджуваний з гігантським розмахом і охопленням колосальних територій, поглинув шалені кошти, вівся вкрай бездумно, непрофесійно і, по суті, призвів до стрімкої деградації як аграрно-технологічної діяльності, так і самого довкілля. Наслідком стали істотні зміни у гідрографічній сітці, зокрема, ліквідація струмків і малих річок, виснаження верхів'їв рік, замулення та засмічення їх русел, скорочення обсягів річкового стоку. А заплави річок здавна виконували не лише самоочисну біосферну функцію, а й слугували джерелом найдешевших і високоякісних кормів для худоби. Тепер вони знищені або деградовані, а оранкою знищена дернина з її величезними запасами репродуктивної органіки. На заплавах природним шляхом росли соковиті кормові трави, рідкісні ендемічні та лікарські рослини, й ці найбільш цінні угіддя втрачені, а селяни (які тепер купують у аптеках іноземні ліки, іноземні трави, іноземні природно-профілактичні засоби) змушені збільшувати площі під кормовими культурами, тобто збільшувати витратність тваринництва.

Дегенерація річкових систем – це не лише трагічний симптом екотехнічної кризи, котрий супроводжується різким погіршенням питного водопостачання, скороченням рибних запасів, ростом захворювань, посиленням ерозії ґрунтів та іншими негативними виявленнями духової кризи. Це ж іще і значна трагічна криза свідомості, річки – це судини, які транспортують кров Планети (нафта – це її лімфа), тож коли людство сприяє дегенерації живлення унікального організму планети Земля, то виникає запитання, а чиї ж вони діти – люди?!

Провідне місце у деградації річкових систем належить гігантським греблям відносно малопотужних гідроелектростанцій на Дніпрі та Дністрі, які докорінно змінили водний режим головних водних артерій країни й умови життя поблизу них. Водосховища ГЕС швидко «зацвіли» водоростями, розпочалася потужна руйнація їх берегів, а прилеглі землі перетворилися на постійно підтоплені, смердючі гниючими синьо-зеленими водоростями території. Відмирання водоростей викликає спалахи інфекцій і збагачує воду токсинами, які здатні викликати в людей алергійні і кишково-шлункові захворювання.

Внаслідок побудови штучних водоймищ втрачено 1,2 млн. гектарів угідь (2,1% земельного фонду), у тому числі 700 тис. га заплавлених земель. Натомість одержано 1 млн. га зрошувальних земель із низькою врожайністю, частково змитими, а частково засоленими та еродованими. На чорноземах, які раніше давали по 30-50 ц пшениці чи по 50-80 ц кукурудзи з одного гектара, врожайність суттєво зменшилася, тоді як трудомісткість і витратність сільгоспробіт зросла в п'ять і більше разів. І якщо врахувати ще й чинник підтоплення територій, стає очевидною глибина помилковості ухвалених колись рішень про здійснення меліоративних та гідробудівних робіт. Бо навіть оцінюючи ситуацію суто у матеріальному вимірі, дійдемо висновку, що сумарні втрати від зазначених факторів у сотні разів перевищують прибуток, отримуваний від роботи ГЕС...

2. *Підтоплення територій гірничо-промислових регіонів* (Донбас, Західний Донбас, Кіровоградська область). Розробка шахт, копалень, кар'єрів супроводжується переміщенням значних мас ґрунтів і порід підземного залягання на поверхню суходолу, проривом підземних водоносних горизонтів та утворенням значних підземних пустот. Внаслідок цього розпочинається просідання ґрунту на прилеглих територіях, що призводить до поступового наближення рівня ґрунтових вод до поверхні, а також виникає явище гідравлічного скупчення ґрунтових і підземних вод, внаслідок якого відбувається збільшення об'ємів ґрунтових вод. Побічним ефектом є техногенне забруднення ґрунтових та підземних вод і унеможливлення їх використання для питного водопостачання. Тому й приживається новоприбуле населення із степових та пустельних регіонів, котре є традиційно адаптованим до обмеженого споживання низькоякісної питної води.

Забезпечення каналних робіт вимагає неперервної відкачки мінералізованих і забруднених шахтних вод. Для цього створюються спеціальні стави-накопичувачі, де шахтні води частково випаровуються впродовж теплого сезону, а тому їх заповнення відбувається уповільнено. При створенні цих ставів в урізах балок, складених із суглинків, під якими залягають глини, не проводилася гідравлічна екранізація дна і бічних стін, бо вважалося, що фільтрація вод не буде

значною. Та при цьому не враховувався фактор значної мінералізації шахтних вод. З часом виявилось, що під впливом мінералізованих вод відбувається коагуляція глин, і як наслідок попередньо водотривкі шари поступово стають водопроникними. Тому майже половина шахтних вод легко фільтрується через дно і стінки ставів і надходить у водоносні горизонти, створюючи суттєве додаткове джерело підняття рівня ґрунтових вод. Внаслідок цього землі, безпосередньо прилеглі до ставів-накопичувачів (а це площі у декілька квадратних кілометрів!) поступово заболочуються, а на більш віддалених територіях проявляються ефекти спорадичних підтоплень.

У Західному Донбасі та інших територіях гірничо-промислового видобутку Дніпропетровщини і Кіровоградщини цей механізм виникнення підтоплень є визначальним. Зокрема, у районі Павлограда зафіксована швидкість підняття рівня ґрунтових вод дорівнювала 30 сантиметрам на рік, а площі заболочених земель у долині р. Самари зростають неймовірно швидкими темпами¹.

Нині в районах, де гірничо-промисловий видобуток має більш тривалу історію, виник ще один техногенний і не менш небезпечний механізм. Розташування шахт, копалень і кар'єрів на земній поверхні відповідає розташуванню вугле- та рудоносних пластів під землею, тому вони концентруються там, де видобуток є найбільш ефективним. Внаслідок цього, зокрема, всі копальні у певному регіоні являють систему сполучених судин, пов'язаних шахтними водами. І якщо одна чи декілька копалень припиняють видобуток, це не означає, що можна припинити відкачку шахтних вод, бо в такому разі неминуче підвищуватиметься їх рівень в інших копальнях. Крім того, підняття рівня шахтних вод веде до їх проникнення у верхні водоносні горизонти з усіма можливими негативними наслідками, їх подальшої мінералізації за рахунок розчинення речовин і мінералів у верхніх шарах порід та подальшого забруднення верхніх водоносних горизонтів².

Результатом дії цих факторів на територіях, де спостерігається неглибоке залягання ґрунтових вод, є розвиток процесів підтоплення та знищення систем природного водопостачання. А якщо врахувати, що безпосередньо до копалень прилягають селища та міста, у яких проживають десятки і сотні тисяч людей, то виявляється, що закриття шахт несе не лише безробіття для їх працівників, а й небезпеку екологічного лиха для їх домівок.

---

¹ Євграшкіна Г. П. Проблема підтоплення Західного Донбасу та шляхи її розв'язання // Веб-сайт «Екологія. Наука. Техніка». – режим доступу: <http://www.eco.org.ua>.

² Яковлев Е. А. Вплив закриття шахт на активізацію процесів підтоплення та ускладнення еколого-геологічного стану території / Е. А. Яковлев, В. А. Сляднєв., Н. А. Юркова // Веб-сайт «Екологія. Наука. Техніка». – Режим доступу: <http://www.eco.org.ua>.

На жаль, ці міркування і попередні оцінки можливих загроз не враховувалися при ухваленні українським урядом рішення про закриття шахт методом т. зв. «мокрої» консервації (тобто повного затоплення). Саме у такий найдешевший спосіб уже зараз закрито кілька десятків шахт у Донецькій та Луганській областях. І вже наразі, хоч відкачка води із затоплених копалень не припиняється, відбувається інтенсивне заболочування і підтоплення прилеглих до них територій. У перспективі ж, коли відпрацьовані копальні закриватимуться масово, слід очікувати стрімкого розширення площ з екологічним ризиком, близьким до катастрофічного, бо прискорення процесів підтоплення і затоплення стане ініціюючим чинником для інших джерел загрози – підтоплення місць складування відходів, промислових зон, збільшення рухомості ґрунтів, небезпеки гідромеханічних ударів (локальних техногенних землетрусів) тощо¹.

3. *Підтоплення внаслідок повеней у Карпатському регіоні.* Вузькі річкові долини численних карпатських річок мають значні площі водозбору. Через це небезпека сходження повеней у період танення снігів чи випадання понаднормових опадів тут існувала завжди. Проте до останнього періоду катастрофічні паводки були скоріше рідкістю; наприклад, за проміжок з 1700 р. до 1941 р. у Карпатах було зафіксовано лише 12 таких паводків (тобто в середньому один випадок на 20 років)². Ситуація різко змінилася у воєнні і повоєнні роки, коли впродовж 1941-57 рр. було вирубано понад 20% карпатських лісів. Відтоді катастрофічні паводки настільки почастишали, що у 1968 р. було ухвалене рішення про заборону суцільних вирубок. І хоч на лісосіках було поновлено насадження, молоді рослини не були здатні виконувати водозахисну функцію. Загалом за період 1941-1998 рр. відбулося 16 катастрофічних паводків (тобто в середньому кожні чотири роки). У 90-ті роки вже відчувалася тенденція до скорочення чисельності цих явищ, аж тут у Карпатах трапилась нова пошесть: за 5-6 років тисячі гектарів суцільних вирубок підвели Закарпаття до найбільшого за всі часи паводку 1998 р., і другого за потужністю – у 2001 р. І, нарешті, вже 2008 року стався ще один найпотужніший паводок, який охопив усі Карпати.

З огляду на особливості рельєфу і ґрунтів карпатських схилів, прямий зв'язок між вирубками лісу і частотою катастрофічних повеней є цілком зрозумілим. З тих ділянок, де вирубано ліс, відбувається інтенсивний змив ґрунтів і каміння у русла гірських річок. Змитий

---

¹ Об экологических проблемах при закрытии шахт и пути их решений / Миронов Л.Ф., Ткачук А.Б., Бабаев М.В., Котелевец Е.П. // Уголь Украины. – 2000. – № 7. – С. 39–41.

² Стойко С. Паводки в Закарпатті та доля гірських лісів / С. Стойко // Дзеркало тижня. – 2001. – № 15.

матеріал осідає нижче за течією, поступово захаращуючи русло. Тому через деякий час, у період танення снігів чи випадання значних мас опадів русло переповнюється і вода виходить із берегів. За умов розгалуженої гідрографічної сітки ці явища спостерігаються практично одночасно на всіх потічках і дрібних річках, а в долинах Латориці, Теремлі, Боржави і Тиси виявляє себе вже сумарний ефект, що має руйнівні наслідки.

Науковці довели, що з крон дерев карпатських лісів випаровується щорічно до 20 км³ вологи, яка домінуючими у регіоні вітрами переноситься на рівнинні території Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Чернівецької, Вінницької областей і позитивно впливає на вегетацію агрогосподарських культур. А головне, що під час інтенсивних опадів, наприклад, букові ліси затримують понад 25% опадів, глицеві – понад 36%. Тому паводкові хвилі у місцевостях, де ліси збереглися, є більш розтягненими в часі і тому малопотужні. Крім того, під лісами практично не відбувається вимивання ґрунту, а отже, майже відсутнє явище заповнення русел змитим зі схилів матеріалом. Нині залісненість у Карпатах впала до 53,5%, тоді як щорічна кількість опадів сягає в середньому вже 1600 мм і має тенденцію до зростання. Тому навіть повна заборона вирубок лісу на найближчі роки не гарантує припинення катастрофічних повеней, бо повною мірою захисна функція лісів відновиться не раніше як за 50 років. Якщо раніше повені виявляли себе лише у Закарпатті, то останніми роками вони набули катастрофічних ознак і в районах Прикарпаття, а ще з'явилася загроза зсувних процесів та утворенні селевих потоків. Геологи і гідрологи нарахували до 1500 гір, на схилах яких розпочалися явища зсувів ґрунту, чого у таких масштабах раніше ніколи не спостерігалось¹. А наслідки зсувів і селів також можуть стати катастрофічними.

4. *Потенційна зона підтоплення: басейн Прип'яті* (Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська області). Рельєф і гідрографія Поліської низовини з давніх-давен створили тут своєрідні умови високої зволоженості ґрунтів і значної заболоченості місцевості. Тому ці землі тривалий період не використовувалися для потреб екстенсивного землеробства; тут до останнього часу зберігалися значні масиви прадавніх лісів, які не піддавалися нищівним вирубкам. Активна господарська діяльність у північному Поліссі розгорнулася лише після Другої світової війни. Розгорнулися роботи з осушення драговиння, прокладки шляхів, видобутку корисних копалин, будівництва переробних підприємств, тисячі гектарів землі було залучено до сільськогосподарського обороту. І все це супроводжувалося вирубками

---

¹ Комендор В. Державний комітет ... знищення лісу? Ще раз про причини катастрофічних повеней у Закарпатті / В. Комендор // Сільські вісті. – 2001. – 22 травня.

лісів. А останнє десятиліття поліські ліси вирубувалися лише заради одержання деревини, причому робилося це безконтрольно, із знахабнілою ненажерливістю. Це дає підстави прогнозувати у найближчі роки значне прискорення процесів підняття рівня ґрунтових вод і появу ще однієї зони підтоплень – у басейні Прип'яті.

Нині виявилось найзручнішим у визначенні різноманітних екологічних негараздів робить наголос... на глобальному потеплінні. На жаль, відомча наука, у сфері інтересів якої перебувають проблеми природокористування, як видається, більшою мірою тяжіє до захисту інтересів своїх відомств, ніж до вивчення об'єктивної картини явища. Тому у визначенні причин підтоплень винними є збільшення кількості опадів та підвищення рівня Чорного та Азовського морів. Але ж варто визнати об'єктивну реальність: глибока екодухова криза, до якої призвело нахабне безвідповідальне хазяйнування, далеко не вичерпала всіх потенційних загроз для самого існування української нації.

Усі запроваджувані досі заходи щодо покращення ситуації не виявилися ефективними, бо усунення першопричин вимагає кардинальних рішень. Це:

- поступове, дуже повільне зниження рівня води у Каховському та інших водосховищах;

- детальний аналіз і зважена підготовка рішень щодо мінімізації екологічної шкоди від існування водосховищ та ГЕС на Дніпрі і Дністрі, а також – щодо подальшої їх долі;

- поступове виведення з експлуатації існуючих зрошувальних систем та перехід до системи крапельного зрошення з використанням очищених і демінералізованих ґрунтових і підземних вод;

- створення ефективних дренажних систем для початку хоча б навколо населених пунктів, ліквідація господарсько-побутових втрат води за рахунок створення систем каналізації, впровадження обов'язкового очищення стоків тощо;

- відмова від «мокрої» консервації шахт, обов'язковість забутовки відпрацьованих шахт, будівництво горизонтальних та вертикальних дренажів навколо шахт і кар'єрів, демінералізація шахтних вод тощо.

Ці пропозиції вимагають значних витрат, але їх впровадження дає надію на поступове відновлення природного гармонійного екорозвитку та духового відродження регіонів. Напівзаходи ніяких сподівань не лишають. Разом з тим, наразі поки що усе тримається на традиційному «якось та ж буде»...

Азовське море є дуже важливою природною водоймою, яка займає видатне місце не лише в генезі Навколочорноморської природо-географічної зони, а й в історії українського терену і українського народу, тож різні погляди на це море у різних народів засвідчено і в його назвах. Меоти й інди, які населяли його узбережжя в античні часи,

називали його Тамарунда – мати моря. Вірогідно, що це усвідомлення «матері моря» як Великої Матері, покровительки усіх вод та народів, які проживали навколо нього. С.Наливайко звертає увагу, що «Кримські таври поклонялися Діви-Артеміді, що має всі архаїчні риси матері-корови. На теракотовій пластинці, знайденій 1946 р. у Херсонесі (біля Севастополя), зображено жінку з головою корови. Там же знайдено монети із зображенням на одному боці богині Діви, захисниці й покровительки Херсонесу, а на другому – бика». Загальновідомим фактом є те, що образ Матері-Корови – це дуже значимий образ, і він зовсім не є лише як втілення богині-покровительки худоби. Пригадаймо образомістичну постать корови Замунь із Велесової книги, яка утворює молоком своїм у Всесвітньому просторі Молочний Шлях. «З таврами й Таврикою пов'язується богиня Артеміда, що мала епітет Тавропола»¹. Відчутною є зовнішня спорідненість цих назв Тамарунда – Тавропола. Можливо, що і не лише зовнішня, бо саме з еллінського фольклору відомо, що Артеміда перенесла до таврів юну Іфігенію, доньку мікенського царя Агамемнона, де та була жрицею в таврійському храмі Діви-Артеміді. «Грецькі міфи самі відзначають, що Діву-Артемиду до Греції було викрадено саме з Криму, що зробив це Орест, брат Іфігенії. З чого випливає, що Діва-Артеміда в Криму автохтонна, що її храм і жертовник споконвіку були тут. [...] інші міфи мовлять, що Артеміда народилася в Греції випадково, бо матері її Лато (Лада) випало народити її в Делосі саме тоді, коли вона йшла зі своїх північних країв Гіпербореї. А саме в Гіпербореї був особливо поширений культ Артеміді, як і Аполлона, її брата [...]. Усіма своїми характеристиками таврська Діва-Артеміда узгоджується з індійською Деві – «Богинею», жіночою іпостассю Шіви-Рудри, верховного божества, тотожного слов'янському Родові. Античні автори знають Шіву під іменем Діоніс, а Шіва нерозривно пов'язаний з білим або сивим биком»².

Елліни називали Азовське море Меотидою або Меотійським озером за назвою племен, які населяли його узбережжя. Меотійським болотом нарекли його давні римляни; слов'яни – Сурозьким або Синім, а араби – темно-синім морем; у генуезців, як і у кримських татар (кримців) – море чабанів. У татар воно ще відоме як *Azak dengisi*, *azak* «устя (Дону)». Багато в Приазов'ї та в Причорномор'ї тюркських назв. Стосовно Чорного моря, то особливо в історичні часи воно мало багато назв, навіть протилежних за своїми ознаками, наприклад, «Негостинне»

---

¹ Наливайко С. Таємниці розкриває санскрит / С. Наливайко – К. : Вид. центр “Просвіта”, 2000. – 288 с. – С. 31.

² Наливайко С. Таємниці розкриває санскрит / С. Наливайко – К. : Вид. центр “Просвіта”, 2000. – 288 с. – С. 32.

і «Гостинне» море – давні греки пристосували одну з автохтонних назв, значно переосмисливши приблизне звучання цього дуже давнього озера. Вже у найближчі часи назва моря «означала те саме, що й Боспор, Ексампей, Оксфорт, тобто «Шлях Бика» чи «Море Бика» [...] Руське море, в якій зберігся компонент із значенням «бик». Пов'язується з поняттям «бик» і назва Росія, теперішня Керч і колишній Пантикапей, столиця могутньої Боспорської держави, яка існувала на півдні України впродовж майже тисячоліття (VI ст. до н. е. – IV ст. н. е.). Цілком можливо, що сучасна назва давнього Пантикапея – Керч, літописне Керчев, означає «Місто Бика», «Биків», тим більше ще не менш давня Тматоракань на сусідньому Таманському півострові, де жили сінди, споріднені з таврами, тлумачиться як «Місто Чорного Бика». А Тматораканей в Україні – до десятка»¹.

Доречним є нагадати, що в Україні, на переконання С.Наливайка, «козаки мали прізвища «Чорний» та «Білий» не через свою чорнявість чи русявість, а через те, що їхні предки поклонялися Чорнобогові та Білобогові [...] предки запорозьких козаків відчутно більше поклонялися Чорнобогові-Крішні, аніж Білобогові-Балвіру. Що й зрозуміло, адже Чорнобог – воїнське божество, а Білобог – землеробське. А запорожців якраз і можна вважати професійними воїнами».

Слід зазначити, що видатними знахідками з давньоукраїнського терену є такі, які належать до скіфського періоду генези цього терену й людності на ньому. Період Великої Скіфії (так визначає її Василенко²) охоплює досить тривалий термін, наразі і на пересічному, і на науковому рівні виникає запитання, яку частину сучасного українського терену обіймала та країна? Досить конкретно про це переповідає Геродот, якого, як заявлений стереотип, називають «батьком історії». Сучасники називали його «батьком» (*pater*), як такого, хто був зокрема автором великої за обсягом збірки «Історій». Вона є значною, енциклопедичного штибу, науковою працею*, котра увібрала в себе значну кількість тогочасних оповідей, які стосуються психоетнічних особливостей населення, а особливо географії тодішньої Ойкумени. Це далеко не історія, якою ми вважаємо її нині як науку. Проте вона є визначною науковою працею видатного античного елліномовного науковця аналітика Геродота Турійця з Галікарнасу. Дуже влучно фламандський географ А.Ортелія висловився стосовно географії, що

---

¹ Наливайко С. Таємниці розкриває санскрит / С. Наливайко – К. : Вид. центр “Просвіта”, 2000. – 288 с. – С. 37–38.

² Василенко Г. К. Велика Скіфія / Г. К. Василенко – К. : Знання, 1991.

* Праця багато разів переписувалася різними переписувачами, врешті в 3–2 ст. до н. д. була ретельно відредагована александрійськими фахівцями.

саме вона є очима історії. Тож, для сучасних українознавців визначеність терену є не ойкуменічно-ліричною розмитістю, а конкретна, як та сама латина – «*Orbis terrarium*». «Отже, Скіфія має чотирикутну форму, і дві її сторони, що скеровані до моря, одна, яка від узбережжя заходить у глиб материка, та інша, яка тягнеться вздовж моря, за розміром є однакові. Від Істру до ріки Борисфену десять днів шляху і ще десять від Борисфену до озера Маєтиди. А сторона Скіфії від моря в середину країни до меланхленів, що живуть на півночі від Скіфії, становить двадцять днів шляху. Одноденний шлях за моїм підрахунком дорівнює двомстам стадіям. На основі цього підрахунку сторони Скіфії поперечні становлять чотири тисячі стадій, а повздовжні, що йдуть у середину країни, мають також стільки стадій»¹.

Серед тих, хто надавав Геродоту об'єктивну інформацію про скіфський край, автор називає лише Тімна (Тюмнеса), який є представником чи агентом Аріапейта. Одразу не зрозуміло, хто це. Викликає деяке здивування, що Геродот не згадує про жодні контакти зі скіфською владою. Якщо пам'ятати, а він особисто наголошує на тому, що скіфи не сприймають іноземних привнесень і до усього іноземного ставляться вороже, то подорожувати скіфськими землями елліномовному мандрівнику, зокрема іноземцю, було б дуже закладно. Більше того, він не володів ані державною скіфською мовою, ані іншими, яких було багато. Тому при такій значній кількості племен, дуже різномовних, а Геродот сам обмовляється, що скіфи використовують у спілкуванні з торговцями прийшлих племен сім товмачів із сімома мовами², то без помічників обійтися йому було неможливо. Тож, вірогідно, Аріапейт – представник влади, який через свого агента-товмача надавав інформацію стосовно країни Скіфії. Сам же Геродот знаходився в котрійсь еллінській торговій факторії або портовому місті із елліністичними культурою та мовою. Саме тому і опис Скіфії починається з боку, найближчого до Давньої Геллади та Фракії (сучасних Болгарії та Румунії). «Від Істру це є, власне, первісна Скіфія, розташована в напрямі до півдня і південного вітру аж до міста, яке називається Каркінітіда. Звідти і далі країну, що тягнеться вздовж моря і яка є гірською і заходить у Понт, залюднює плем'я таврів до півострова, що називається Скелястим...». З цього видно, що йдеться про гірську частину південного Криму. Дослідники роблять висновок, що Геродот не уявляв собі «справжньої форми» Криму. Поза кожним

---

¹ Геродот. Історії в дев'яти книгах / перекл., передм. та прим. А. О. Білецький – К. : Наук. думка, 1993. – 574 с. – С. 203-204.

² Геродот. Історії в дев'яти книгах / перекл., передм. та прим. А. О. Білецький – К. : Наук. думка, 1993 –574 с.

сумнівом, він і не міг його собі уявити, бо Кримського півострова у сучасному його природо-географічному вигляді не існувало.

Дослідники звертають увагу на ту обставину, що Геродот не певен і у своїх поглядах стосовно Істру (Дунаю), вважаючи навіть його опис одним із складних місць для тлумачення. Загалом Геродот вважав скіфський край «...добре наводненою трав'янистою рівниною, а річок пливе через нього не набагато менше, ніж у Єгипті є каналів. Ось визначніші з них і такі, що доступні для морських кораблів: Істр, що має п'ять гирл, за ним Тірас, Гіпаніс, Борисфен, Пантікап, Гіпакіріс, Геррос, нарешті Танаїс. Вони пливають так. Істр – це найбільша з усіх рік, про які знаємо. Він однакового розміру влітку й узимку. Це перша від заходу ріка, що пливе через Скіфію, а (одночасно) й найбільша, бо до нього впадають інші ріки. З тих рік, що його побільшують, п'ять пливе через Скіфію: одну скіфи називають Пората, а греки Пірет, далі йдуть Тіарант, Арап, Напаріс і Ордесс. Перша з тих рік, велика, пливе на схід, і вливає свої води до Істра; друга з названих Тіарант, менша, пливе більше на захід, Арап же, Напаріс і Ордесс пливають між ними і (також) впадають до Істра. Це місцеві скіфські ріки, що роблять його (Істр) повноводним; з країни агафірсів пливе ріка Маріс і впадає до Істра»¹.

У своїй роботі ми не прагнемо переповідати географічні одкровення чи недоречності Геродота. Проте слід неодмінно зауважити, що ті, хто прагне бачити Світ у його географічному сучасному відображенні і 2 тис. років тому, і 5 тис. років, і 10, і 47 – серйозно помиляються. Світ не був, не є і не буде статичним. Фахівці, приміром, добре знають, що евстатичне підвищення рівня Чорного моря та тектонічне опускання суходолу призвели до значної зміни лінії узбережжя. Значні зміни відбулися у північно-західній частині моря. Протягом 2,5 тис. років внаслідок трансгресії та інтенсивної абразії причорноморська лінія узбережжя дуже відступила – більше ніж на кілометр. Лиманів та лагун в античний період не існувало, бо це затоплені гирла та дельти річок. Стосовно Істру (Дунаю) античні автори-географи повідомляють про три, п'ять, шість, сім гирл. Існувало переконання, що від античного періоду й донині рівень води піднявся десь більше 5 м. Приміром, за довгі роки досліджень болгарські фахівці з підводної геоморфології, які прискіпливо вивчали донні тераси, зробили висновок, що рівень Чорного моря у післяльодовиковий період значним чином змінювався, і відбувалось це раптово-кардинально. Дуже важливими виявились результати дослідницької діяльності американського науково-дослідного географічного судна «Гломар

---

¹ Геродот із Галікарнасу. Скіфія. Найдавніший опис України з V століття перед Христом : наук. худож. видаання / підгот. тексту М. Ф. Слабошпицький, передм. Ю. М. Хоронжий, худож. оформл. О. В. Середенко – К. : Наук. думка, 1993 – 574 с. – С. 45.

Челленджер», які надали змогу зрозуміти залежність змін від дрейфу материкових та океанічних плит. Коли підсувається чорноморське дно попід Кримську основу, через це виникає система розломів, які поокремили зону шельфу на блоки і, що дуже важливо для існування регіону, ці блоки періодично змінюють свої взаємовисотні співвідношення. Усвідомлюючи цю динаміку, а також результати палеоботаніки, сучасного ландшафтознавства, гідрології, археології та історичної географії, і маючи дуже цінні Геродотові записи, виявилось можливим побачити обриси тогочасного терену Великої Скіфії, які саме і є природним психо-уявним образом нинішньої України. В котрийсь період минулий визначальний ойкуменічний статус європейської річки Дунаю у Східній Європі перебрав на себе Бористен, яким нині до певної міри є Дніпро. Він дуже змінився з часів більш ніж двохтисячолітньої давнини, а особливо у ХХ ст.: перетворений штучним шляхом на каскад із досить великих озер-морів. Усе є змінним, так, на котромусь етапі розвитку доміантними у своїй природній енергетиці виявляють себе лише певні регіони суходолу із їхніми річками, озерами, горами, узвиштями чи каньйонами, а також цілком конкретним фітоценозом. Тож і річка Бористен, а згодом вона ж як Дніпро, вже біля тисячі років є визначальною в генезі українського суходолу, і на кшталт стовбура дерева провідним стрижнем існує в уявному психоестетичному «образі» України.

Західноєвропейські вчені, у першу чергу Віденської школи природознавства і безпосередньо дунаєзнавства, узгодили свої спостереження та висновки з біології, палеонтології, археології, геології, географії тощо, і дійшли висновку, що Дунай міг впадати лише у Чорне море і є спорідненим своєю флорою та фауною з іншими річками спільного водно-природного басейну. Один з вчених¹ Віденської школи вважав, що ні в кого не може бути жодного сумніву стосовно того, що всі види флори та фауни зовсім недавно проникли в європейські річки із басейну Дунаю і ще не встигли після цього скільки-небудь помітно змінитись морфологічно. Проте вже друга частина ХХ ст. якщо і не змінила, то в кожному разі доповнила знання людства про загальну генезу Планети, живого на ній, та ще й людства зокрема. Сталося це завдячуючи настирливій, копіткій, а у більшості своїй то й невдячній дослідницько-спостережницькій та пошуковій праці вчених, серед яких немала частка й українців.

Гирло Істра за геродотового періоду, як вважають нині, було значно південніше, та й не спрямоване чітко на схід, як нині, а на південний схід. Тогочасна ж лагуна, куди впадає Істр з повідомлення

---

¹ Линдберг Г. У. Крупные колебания уровня океана в четвертичный период / Г. У. Линдберг – Л. : Наука, 1972. – 548 с.

Геродота, є досить давньою, і виникла на початку активного танення останнього льодовика (від початку голоцену). Український біогеограф В.Поліщук наголошує, що катастрофи така ж «нормальна» форма існування природного довкілля, як і поступові еволюційні зміни в ній. За сучасної епохи геологічної історії Землі, у верхньому відрізку антропогенези сталося п'ять всесвітніх катастроф, за висновками вченого – 8500, 7500, 5100, 3400 і 2800 років тому. Тест-об'єктом досліджень було обрано Дунайський басейн, який, будучи достоту вивченим, все ж таки таїть у собі чимало загадкового¹.

Проте дещо дивує те, що Геродот твердо каже, що «одна із рік Скіфії – це Істр». Дивлячись нині на сучасну карту Європи, складно уявити цей факт очевидним, усвідомлюючи, що Скіфія починається від Причорномор'я. Слід зазначити, що не від сучасного Причорномор'я із його сучасною береговою лінією з Одесою, Маріуполем й Таганрогом тощо. Тоді і північний кордон, який Геродотом визначений у чотири тисячі стадій, опиниться не те що на Поліссі, а ледве не в центрі Валдайської височини, а дехто вбачає й у Підураллі. Зокрема, якщо й вважати, що гирло Істра в засвідчений Геродотом період було розташоване десь проти сучасних Таврійських гір, тоді цікавим виявиться існування еллінської колонії Істрія, руїни якої виявлено біля сучасної Констанци, і врахуймо існування півострова Істрія, де було слов'янське плем'я істрів на північному узбережжі сучасного Адріатичного моря. Загалом, читаючи «Історії» Геродота, зокрема книгу четверту «Мельпомену», склалося враження, що автор володів відомостями стосовно Скіфії у значно більшому обсязі і своїй ґрунтовності, ніж т. зв. фракійським тереном. Хоча зауважу, що той терен знаходиться значно ближче до Геллади. Таке враження склалося не лише у мене, а й у інших дослідників ще задовго до моїх спостережень. Це свідчить за те, що відомості як про Фракію, так і про інші терени Європи дуже обмежені і навіть не надають підтвердження, що автори мали реальне узагальнене просторове бачення цих територій. Тож той вислів Геродота² стосовно давнього Надчорноморського терену слід вважати некоректним і дещо зверхнім, коли він наголошує, що на берегах Понту Евксину, куди готувався вирушити в похід Дарій, живуть порівняно до всіх інших країн найменш освічені народи, за винятком скіфів. Бо серед племен у припонтійських краях, на його думку, неможливо назвати жодного, що було відоме своєю мудрістю, і він не

---

¹ Поліщук В. В. Історична біографія Дунаю або нагальні потреби сьогодення в світлі особливостей великої європейської ріки / В. В. Поліщук, В. В. Шепя – К. : Вид-во «Краса і мода», «Бруклін – Київ ЛТД», 1997. – 512 с.

² Геродот із Галікарнасу. Скіфія. Найдавніший опис України з V століття перед Христом : наук. худож. видаання / підгот. тексту М. Ф. Слабошпицький, передм. Ю. М. Хоронжий, худож. оформл. О. В. Середенко – К. : Наук. думка, 1993 – 574 с. – С. 44–45.

знає нікого, хто б уславився своїм розумом, окрім скіфського народу і Анахарсіса. Коли ж скіфи не хочуть, щоб їх знайшли завойовники, то їх неможливо зустріти. І це є справді так, бо на думку Геродота люди, що не мають ні міст, ні фортець, і живуть не землеробством, а з випасу худоби, мешкають на возах і добре стріляють з коней, не можуть бути переможеними й до них не можна наблизитися.

Тож, не дивлячись на таке, немов би дещо й негативне зображення тих, хто складав собою поняття Скіфія, ми все ж наголосимо, що знання, набуті з чогось інформуючого стосовно географії, житлового устрою, богорозуміння та інших відомостей, і використані Геродотом Турійцем, є дуже ґрунтовними і значно вагомішими, ніж джерела, які стосуються інших європейських країв. Прикро, що ці «скіфські» джерела не збереглися, як не збереглося багато інших джерел, елліномовних чи скіфомовних, а тим більше іншомовних. Ставлення до когось чи чогось відмінного від тебе було негативним, лише з істотною різницею: дуже негативним або терпимим. Тим більше, що усі народи, об'єднані під поняттям скіфи, сприймали т. зв. еллінів негативно, уникаючи якихось запозичень від них протягом усього періоду, що зветься історичним, свідчення цього ми дуже яскраво бачимо відображеними на дощечках збірки «Велесова Книга». Також на початку четвертої книги «Історії» Геродота є певний змістовний підтекст, який починається з такого собі заспіву стосовно героїв-господарів життя, справжніх хазяїв, «твердої руки із нагаєм» тощо – на кшталт творів Редьярда Кіплінга, переходячи потім до оповідки про святині кочівника, подаровані небом. Нагадаємо, що четверта книга називається «Мельпомена» (грецьке «співоча» чи «співаюча») – покровителька трагедії: певне, даючи кожному розділу ім'я покровительки певного виду мистецтв, укладачі позначали таким чином внутрішню психоідею народу, якому присвячена певна книга «Історії».

Тож ми ще раз звертаємо увагу на те, як багатомовно і прискіпливо ставиться до розповіді про річки автор, а ми вже вели мову, що його дослідницька праця формувалася із інформації місцевих дослідників. Вони ж не могли бути кочівниками, бо для тих річки є перепонами, які потребують лише переправ. Хоча, завдяки річкам існують гарні луки, а це їжа для худоби та коней. Слід зауважити, що більшість населення складають осілі, а це не лише землероби-хлібороби, а й мисливці чи рибалки, які одночасно можуть бути й збирачами різноманітних природних дарів: горіхів (волоських, букових, кедрових) та жолудів, а також їстівного коріння, багатолітніх та однолітніх трав тощо. Та й мисливість із прирученням, тобто одомашненням худоби межують дуже щільно. Це відбувалося наступним чином: великі території звільнювалися від лісу. Найчастіше така територія досить швидко відростала трав'яною рослинністю, тим само перетворюючись на

масштабні пасовиська, на яких і зосереджувались дикі стада худоби. Тотальне ж винищування лісів із усім живим, що існувало там, навіть не науковцю робило помітною загибель довкілля. Тому так ретельно оберігалися т. зв. священні ліси адептами місцевих природних релігій (богорозумінь) – гайбожі, божелісся тощо. Таким масштабним природним резерватом на півдні давньоукраїнського терену, вірогідно у статусі священної території, і була Гелея-Лісисто (Гюлая, від грецького гюле – «ліс», зокрема «лісовий край») – сучасний терен Дніпрово-Бузького лиману. Бо ж, як це видно із Геродотового повідомлення, на тому терені не перебували людські спільноти, а до нього лише примикає терен перебування скіфів-землеробів. Тож можна висловлювати припущення, що саме завдяки оцим т. зв. скіфам-землеробам, а це найочевидніше автохтони, які входили до складу імперії (конфедерації) скіфів, ретельно зберігався і утримувався незайманий великий лісовий терен – природний резерват у стані заповідної території. Слід врахувати, що на цьому ж суходільному просторі Причорноморської низовини, у східному її боці, де і річка Молочна, і озеро Молочний Лиман – місцевість Кам'яної Могили.

Території, звільнені від лісу і чагарникової рослинності у різний спосіб (вирубубування, випалювання, корчування), у більшості випадків використовувалися для отримання великих рівнинних площ для вирощування господарської рослинності. Частина ж їх – для різнотрав'яних пасовиськ, які й слугували гарним випасом для найрізноманітнішої дикої худоби. Її було можливо без брутального гвалтування полювати, що і робили давні мисливці. От тому у давніх релігійних книгах чи шумерів, чи вавілонян, або юдеїв при божому створенні живини спочатку іде мова про худобу, а потім – дичину. Наприклад, саме у такий спосіб довгий період існувало т. зв. індіанське суспільство центральної частини північноамериканського континенту – прерії, аж допоки не з'явилась біла західноєвропейська людина. Напевне, щось подібне відбувалося й не одного разу на давньоукраїнському терені.

Необхідно уважніше поставитися до тези, що природні катастрофи – цілком очевидна реалія і загалом без них не існує Світ, вони лише мають періодичність і вибірковість, приміром, пожежі в Австралії, цунамі в Малайзії, в Антарктиді -52°C , торнадо на півдні США, а в Ріо-де-Жанейро карнавал тощо. Значно помітніші природні катастрофи всесвітні, яких в період голоцену відбулося 5, із них, за повідомленням В.В.Поліщука, остання 2800 років тому¹. Чи були після того глобальні

---

¹ Поліщук В. В. Історична біографія Дунаю або нагальні потреби сьогодення в світлі особливостей великої європейської ріки / В. В. Поліщук, В. В. Шепя – К. : Вид-во «Краса і мода», «Бруклін – Київ ЛТД», 1997. – 512 с. – С. 467.

катаклізми, чи вони відбувалися лише локального масштабу, ми не беремося визначати. Лише пропонуємо уявити, що у вас вдома зірвало кран і бурхливо швидко почала прибувати вода, вона заповнила ванну і продовжує прибувати, і так відбувається тиждень, а вірогідно і більше, усе у вашій кімнаті загинуло, якщо ви живете на котромусь поверсі, то нижчі поверхи вже зруйновані. Якщо вода прибуває й надалі, то може відбутися, наприклад, так як 754 р. в Сирії, коли каліф Мансур побудував для правителя країни палац на фундаменті з кам'яної солі, непомітно під споруду спрямували джерельце і через певний термін споруда завалилася, погубивши усіх своїх мешканців. Те напевне станеться і з будинком, в якому невпинно тече потужне джерело води чи з крана, чи з неба. Але тече, збільшуючись у об'ємах, усе заповнюючи собою і руйнуючи.

Цей приклад ми навели, щоби хоч трохи уявити собі той психічний стан, у якому перебуває людина, коли катастрофа безпосередньо зачіпає її і відбирає у неї щонайменші перспективи на майбутнє. Втративши все і не втопившись, людина має сама усе відновлювати, «не чекаючи милості від Природи», або вчиняти так, як це вимушені робити інші живі істоти, які мають чекати змін еволюційним шляхом, пристосовуючись до тих умов природного довкілля, які воно надає.

Геродот переказував, що коли прийшли скіфи, то знайшли незалюднений край і зайняли його. Важливо, що фігурує поняття країна, а не територія і ще щось, тобто країна після кіммерійців була незалюдненою. Вірогідно, що мова іде про котрийсь терен, який постраждав значним чином після якогось катаклізму. Геродот підкреслює, що хоча населення дуже велике, проте «справжніх скіфів досить мало». Ця місцина за річкою Герр, вони вважають себе царськими скіфами, до інших ставляться зверхньо, вони ж не сіють, не працюють, бо дуже хоробрі.

Про біфуркацію західноєвропейського Дунаю, тобто злиття його з Істром і впадіння в Чорне озеро однією частиною, а іншою в Адриатичне, відомо усім історикам-географам античності. Неодмінно прагну наголосити, що ані біфуркація, чи зміна напрямку течії не є притаманними лише Дунаю. Приміром, ріка Амазонка, протяжність якої складає 5000 км, змінювала свій напрямок зі сходу на захід, до центру континенту та із заходу на схід. Проте нині такі визначення потребують поки що дуже складних дослідів. Коли в Надчорноморському регіоні побував Геродот, він не міг усе дослідити, та загалом і не бачив він усього, проте це зовсім не применшує його працю, бо все ж таки в котромусь з портів він був, і з допомогою місцевих дослідників створив найповнішу на той період географічну характеристику регіону, використавши, вірогідно, досвід і спостереження місцевих спостережливих дослідників-аналітиків.

Разом з тим зауважимо, що неможливо ідентифікувати сучасні річки з тими, про які пише Геродот. Бо це аналогічно ідентифікації території Едену (якого нині називають Едемом, що з гебрійської – червоний) як місця перебування подружньої біблійної родини. Річки не можуть бути ідентифікованими, як і увесь Світ до Потопу і опісля нього, бо ж і суходіл, і водний простір увесь багаторазово змінений. За геродотового періоду Танаїс відокремлював Європу від Азії. Напевно, що Геродот у відповідності із досягненнями попередників, приміром, ассирійсько-бабелонського суспільства, вважав Європу як Захід, а Азію як Схід. Бо з тексту Геродота видно, що він саме так і розуміє тогочасне географічне розмежування Світу і тому не знає, куди розмістити Єгипет, до Азії чи до Лівії, бо Лівія – це, вірогідно, південь. Тому, ведучи мову про Скіфію, він згадує і про Лівію, найвірогідніше, уявляючи їх як основну вісь Світу: Північ – Південь. Східніше Танаїсу, як відокремлюючої межі від Азії, зокрема у Західній тодішній Азії, не за Уральськими горами, а перед ними, була Рай-ріка, про неї згадує і Велесова книга, наприклад, на дощ. 6б: «Готи, тиснені гунами і берендеями, відійшли на північ, поміж Рай-рікою і Двіною, і там осіли»¹ (берендеї – волзькі булгари).

Мандрування Істром-Дунаєм із Понту до Адріатики відомі ще до аргонавтів із Ясоном з украденим Руном і обдуреною Медеею. Приміром, як засвідчено римськими істориками, після захоплення Трої ахейці жорстоко поквиталися з троянцями, разом з тим залишивши двох, Енея та Антенора (одна з версій вважає його зрадником, тому переможці й подарували йому життя), і розповідаючи, які ахейці гуманні, що лишили тим двом життя. Проте відкинувши оце красування перед історією, можливо зрозуміти, що ті двоє військових провідників із рештками захисників Трої утекли на кораблях. Яким чином вони могли це здійснити через вороже Егейське море? Вони здійснили це, вийшовши Істром у північну частину Адріатики, де, за свідченнями тих самих римських істориків², Антенор зі своїми помічниками відтіснив місцевих егваней, які жили поміж морем та Альпами, зробивши себе таким чином їхніми сусідами та назвавши ті місця Троєю чи Троянською землею (нині там м. Трієст), а народ почали називати венетами. Там розташований півострів Істрія, місто ж Істрія – це поселення часів Геродота біля сучасної Констанци на західному узбережжі Чорного моря і є давньослов'янським поселенням, хоча його

---

¹ Велесова книга: Легенди. Міти. Думи. Скрижалі буття українського народу I тис. до н.д. – I тис. н.д. / упоряд. Б. І. Яценко ; В. Довгич (заг. ред.) – К. : Індоевропа, 1994 (7502). – Кн. 1–4. – 316 с. – С. 31 (дощ. 6 б).

² Ливий Тит. История Рима от основани города : в 3 т. / Т. Ливий – М. : Наука. – Т. I. – 1989. – 576 с. ; Т. II. – 1991. – 528 с. ; Т. III. – 1993. – 768 с. – (Серия «Памятники исторической мысли»).

вперто вважають давньогрецьким. А які поселення на берегах Чорного моря вважають не давньогрецькими? Усі поселення зараховують до давньогрецьких, можливо, крім поселень сіндів з берегів Меотиди. Це усе стосовно Антенора із сподвижниками, а Еней зі своєю громадою з Адриатики за допомоги сприятливої течії дістався до Сицилії, а згодом і до місця, де було засновано Рим. Існує багато міфів, котрі пропонують свої версії завершення т. зв. Троянської війни, результатом якої було лише знищення Трої. Адже це був один із форпостів тогочасного цивілізованого Світу, що входив у межі Навколочорноморської природно-географічної, більше того, оригінальної геопсихічної зони, яка здійснила значний вплив на Середземноморську геопсихічну зону, що прогресувала у відомий античний період.

Повертаючись до розселення на давньоукраїнському Терені за скіфського періоду, зазначимо, що воно мало свою безпосередню ландшафтну і господарську залежність. Геродот підкреслює, що скіфи не мають ні міст, ні фортець, далєбі кочують, будучи вершниками і лучниками, які не займаються землеробством, а скотарством тощо.

Від тогочасного порту, мілетської колонії Ольвія (найдавніше еллінське поселення-факторія у північному Причорномор'ї), на правому березі Борисфену – Дніпрово-Бузького лиману живе перший народ Скіфії калліппіди – це елліно-скіфи, метисовані племена, їх називали мікселлінами, вони кочові. Далі – алізони (чи галізони), вони і калліппіди живуть як скіфи, проте сіють і їдять пшеницю, цибулю, часник, сочевицю та просо. Над алізнами живуть скіфи оратаї, які вирощують пшеницю не на їжу, а на продаж, Геродот це підкреслює тому, що саме вони імпортували до Греції збіжжя. Далі наверх від них живуть неври, а ще північніше незалюднені землі, проте він нічого про ті краї не знає, бо ні від кого нічого не міг довідатись. На лівому березі Борисфену (нинішнього Дніпрово-Бузького лиману) лісовий край (Гілея), якщо від цього краю південніше, то там скіфи-землероби. Від землеробів на досить далекій відстані живуть «людожери», певно це розуміється як дикуни. Після них пустеля. Різниця між орачами (аротерес) та землеробами (георгой), мені здається, не лише в тому, що одні вирощують збіжжя тільки на їжу, а інші – на продаж, мова, вірогідно ведеться про різні агрокультури вирощування, які залежать від системи господарювання та ґрунтових і кліматичних можливостей. Від землеробів на схід р. Пантікап, де мешкають кочові скіфи, вони не сіють і не пораються на землі. Дерев немає, лише на півдні Гілея. За ними на схід р. Герра і починається терен скіфів-царів до Меотидського озера і до Танаїса. Герр – це місцевість, де поховання скіфських царів. Річки Пантікап, Герр, Гіпакіріс, в яку впадає Герр, не ідентифіковані, і хоча дехто вважає Борисфен Дніпром, а Танаїс Доном, багато фахівців із цим не згодні. Зауважимо ще й на те, що Танаїс у вигляді сучасного

Дону ну ніяк не міг розділяти Європу і Азію, тобто Захід від Сходу. Ще є така заувага стосовно Танаїса: Геродот розповідає, що Дарій переслідував скіфів до Танаїса і навіть переправлявся через цю річку, проте не згадує ані про одну з річок, які у значній кількості перетинали терен Скіфії. Більшість з них з легкістю минути було неможливо. Через це, досліджуючи цей момент монографії, вчені цілком справедливо вважають, що Танаїсом Геродот називає дві різні ріки. Разом з тим, ще Страбон на початку «нашої доби» вважав, що Дарій, подолавши із військом Істр, потрапив до пастки, куди його заманили скіфи – між Істром та сучасним Дністром, зокрема, до так званої Гетської пустелі: Ізмаїльський, Кілійський, Білгород-Дністровський та інші райони сучасної Одеської області, а також значна частина сучасної Молдови. Племена гетів з'явилися на цих теренах з четвертого сторіччя до нашої доби. Тобто це відбулося із занепадом найбільш прогресивних археологічних культур та із значною зміною клімату у бік посушливого типу.

Етнос існує тільки на конкретному ландшафті у щільній відповідності до певного природного довкілля. Найчастіше назви етносів ми знаємо не як самоназви, а як їх назвали сусіди або мандрівники. Тож, коли Геродот згадує «алізонів», то ми навіть і не знаємо достеменно, що та назва визначає, котрусь поведінкову ознаку чи особливості лица або тіла, чи може їх так називають, бо вони чимось нагадують котрихось «галізонів», про яких згадують географи стосовно півдня Понту. Андрофаги в конкретному перекладі – ті, що харчуються людьми. Проте це визначення може бути використане і як «дикуни», і як ті, що на тризні споживають частини м'яса померлих родичів, щоби набути позитивних якостей своїх предків, чи ритуально споживають м'ясо сміливих ворогів, щоби перебрати на себе ту якість, або символічно, аналогічно хлібові та вину як «тіло» та «кров» у християнстві, тобто варіантів багато. І лише один неприйнятний для людського суспільства варіант – використання в харчуванні людського м'яса.

Слід врахувати, що людство має найунікальнішу якість усього живого і неживого на Планеті – успішно пристосовуватись до усіх умов земного природного довкілля. Серед зоологічного класу рептилій є родина хамелеонів. Хоча більшість їх перебуває в тропічних районах Африки та Мадагаскару, проте їхніх представників можливо здибати й на півдні Європи, Туреччини, Сирії та Аравії. Своєї популярності вони набули здатністю пристосовуватись до конкретного довкілля. Це помітно завдяки їхній зовнішній зміні кольору у відповідь на зміну умов довкілля. Ця їхня здатність у розумінні «пристосуванство» набула негативного значення стосовно суспільної поведінки людей. Проте саме людство і є тією унікальною істотою, яка пристосовується до усього, а

хамелеон здатен лише трохи зовні конкурувати. Далєбі людство, створивши штучні системи пристосування та маскування, як косметика, макіяж тощо, і в цьому значно затьмарило хамелеона. Така природна якість, як зміна кольору під впливом сонячного проміння (засмагання), найбільш помітна у людей з білим кольором шкіри, ще є лише одна істота з подібною якістю – молода акула-молот.

Серед нинішніх припущень, приміром, географа І.Русанова, «агафірси, одне з фракійських племен, жили у лісостепу по берегах Порати (Прута). Неври населяли Полісся, поміж ними і скіфами існувала велика безлюдна область озер, які згодом перетворилися на болота або й зовсім висохли. Андрофаги (людожери) [...] населяли лісисті береги р. Борисфен у середній течії, невідомій скіфам. Судячи з усього, у цих місцевостях (вище порогів) ані скіфи, ані греки не наважувалися з'являтися. Лісові гущавини були страшними для кочівників, та й для купців небезпечні»¹. Хоча цими місцями менш ніж через 500 років пройде безстрашний апостол Андрій і укаже місце побудови Києва.

На думку сучасного історика², меланхлени (чорноризці), близькі скіфам за способом життя, кочували в степу північно-східної України. Ними, вірогідно, залишена група курганів поблизу Полтави. Тіссагети – мешканці лісів Середньоруської височини. На кордоні лісу й степу по Сіргісу (Сіверському Дінцю) мешкали будини. Савромати (сармати) кочували заливними луками Меотиди, поки в кінці IV ст. до н. д. пасовиська не було знищено солоними водами молодого Азовського моря. Не дивлячись на мовну спорідненість із царськими скіфами, сармати не належали до їхнього союзу племен. З розповіді Геродота зрозуміло, що виокремлення сарматів відбулося шляхом з'єднання чоловіків-скіфів із «амазонками». Збереглися багаточисленні свідчення того, що жінки брали участь у військових набігах сарматів. Право на народження дитини за ціну смерті ворога вважають пережитком матриархату, так само як і широку участь сарматських жінок у керівництві.

Советські археологи віднайшли заможне поховання озброєної жінки, його пов'язують з ім'ям цариці Амаги. Скіфи дивились на жінок зверхньо, та ще й були багатоженці. Священницька їхня верства загалом не визнавала сексу із жінками. Вірогідно, ця різниця у поглядах та способі життя і не давала двом спорідненим народам увійти до одної держави. Сінди, сусіди сарматів, були осілим населенням лісостепу

---

¹ Русанов И. Тайны скифского квадрата / И. Русанов // Сборник «Тайны и загадки Крыма» – Симферополь : ООО «Издательский Дом «ЛииС». – 2005. – 240 с. – С. 73–91.

² Русанов И. Тайны скифского квадрата / И. Русанов // Сборник «Тайны и загадки Крыма» – Симферополь : ООО «Издательский Дом «ЛииС». – 2005. – 240 с. – С. 73–91.

Прикубання. Вірогідно, вони близькі мовно, культурою та за способом життя сарматам – справжнім мешканцям лісостепу Керченського півострова. І ті й інші ще до грецької колонізації мали свої гавані, а після утворення Боспорського царства, за традицією вважаються еллінськими, разом із тим зайняли в його економіці та політиці важливе місце. Припускають, що династія боспорських царів Спартокидів має не фракійське, а місцеве походження.

На думку І.Русанова, серед племен елліно-скіфів особливої уваги заслуговують гелони. За переказом, вони були вигнаними зі своїх торгівельних поселень і знайшли притулок серед будинів. Якщо причиною цього «вигнання» було опускання Давньої Скіфії, то пращурами гелонів були перші мореплавці із далекого Егейського моря, що оселялися серед варварів на берегах озера Борисфен. Гелони заснували нове місто у верхній течії річки Сіргіс (Сіверський Донець). Від цих гелонів та надавших їм притулок будинів, рудоволосих мисливців з голубими очима – племені великого та багаточисленного, пішли, вірогідно, сіверяни, одне із слов'янських племен.

У країні будинів побудовано дерев'яне місто Гелон, навколо якого височенний дерев'яний мур, і житла у них дерев'яні. «Є там святилища еллінських богів, обладнані по-еллінському, із статуями і жертівниками і з внутрішніми дерев'яними храмами. У кожні три роки вони святкують діонісії і вакхічно божеволіють. Гелони [...] користуються то скіфською, то еллінською мовами. А будини користуються не тією мовою, що гелони, і спосіб життя в них інший, бо будини тубільці, кочовики і лише вони в тій країні харчуються кедровими горішками. Гелони обробляють землю і споживають збіжжя, і є в них сади, і вони не схожі на будинів ні зовнішністю, ні кольором шкіри та волосся. Елліни називають також будинів гелонами, але це неправильно. Їхня країна вся вкрита різноманітним лісом, а в найбільшій гущавині лісу є велике і повноводне озеро, а також болото і навколо нього очерет»¹. Ще такі цінні Геродотові зауваги: «Неври мають звичаї такі самі, як скіфи. А за одне покоління до походу Дарія вони змушені були покинути свою країну через навалу змії. Бо в їхній землі з'явилося багато змії, більшість яких напали на них із північної пустелі. Під їхнім натиском вони покинули свою країну, оселилися разом із будинами. Цих людей підозрюють у тому, що вони чаклуни. Бо скіфи і елліни, що живуть у Скіфії, кажуть ніби один раз на рік кожний із неврів стає вовком на деякий час, а потім повертається і знову стає людиною. Мене вони цим оповіданням не переконали, але вони на цьому наполягають і ще підтверджують клятвою», а також «У Скіфії є багато ворожбитів, які

---

¹ Геродот. Історії в дев'яти книгах / пер., передм. та прим. А. О. Білецький – К. : Наук. думка, 1993 – 574 с.

ворожать із горстками лозин, а саме: приносять їх дуже багато, розкладають на землі, розв'язують ці горстки і, поклавши кожну окремо, пророкують і продовжуючи пророкування, знову збирають їх по одній і складають до купи. Такий спосіб ворожити успадковано ними від предків. А енареї, андрогіни, твердять, що мистецтву ворожби їх навчила Афродіта. Вони ворожать із липовою корою. Спершу розрізують їх на три смуги, а потім накручують їх на пальці, розкручують і так ворожать. Коли захворює скіфський цар, він кличе до себе трьох ворожбитів із найбільш ушлавлених і вони ворожать...»¹.

Найголовніший висновок із більшості спостережень, які стосуються початку голоцену, тобто з моменту закінчення чергового післяльодовикового періоду та початку глобального потепління, стану зони Припонтійського Терену – його значна обводненість, себто забезпеченість водою. Водою у всіх можливих її використаннях людиною: споживання як рідину для питва і приготування їжі, транспортно-комунікативний засіб тощо. Тобто, терен завжди був придатний для максимального використання водних засобів пересування. Поселення робилися на берегах річок та озер, повені привчили розмішувати їх на високому березі або на штучному піднятті. Водні магістралі надавали можливостей для пересування на довгі відстані, а технічні новації та практичний досвід і удосконалення плавзасобів робило можливим поєднання дуже віддалених між собою місцевостей. Тож і не випадково на місці нинішнього Азовського моря, а на момент початку голоцену це було північно-східне узбережжя великого озера, утворився регіон для активної прогресуючої діяльності людства – адже він значним чином був захищений від північних вітрів з льодовика, крім того, через збіг певних сприятливих обставин можлива й позитивна гео- та біоенергетика. Достеменно зупинятися на тій археологічній культурі немає сенсу, проте зауважимо, що вона (як кримська чи кукрек) користувалася досить досконалим жнивварським реманентом, відбитки зерен однозернянки (сільськогосподарської зернової рослини) як оздоблення, декор або і як магія присутні на гончарному посуді, споживали рибу та іншу живність з озера, напевне і з річок. Важливо, що інтелектуальний наголос у високому геопсихічному (а значно згодом і геополітичному) рівні Навколочорноморської природної зони є відчутним і достатньо помітним навіть протягом післяпотопного періоду, відбуваючи періодів підйому або й значного занепаду. Потоп, який сприяв виникненню Меотиди, примусив автохтонну людність, рештки якої лишилися живими, активно мігрувати у різні боки, несучи із собою тогочасні як

---

¹ Геродот. Історії в дев'яти книгах / пер., передм. та прим. А. О. Білецький – К. : Наук. думка, 1993 – 574 с.

технічні, так і агротехнічні чи астрономічні надбання. Переселення уздовж річок до терену між озерами Ван та Севан було цілком очевидним, бо цей терен, як і значно нижчі ніж нині Понтійські гори і за ними Анатолійське нагір'я, були прилеглими до Припонтійської геопсихічної зони, як і в усі подальші періоди генези Навколочорноморського регіону. Саме з цього регіону загального терену і є найочевидніше річкове сполучення з Індійським океаном (нині терен Перської затоки або як Червоне море в Біблії). Інше північне переселення сприяло результату, який відомий як трипільська археологічна культура. Бурхливий розвиток цієї археологічної культури був спонуканий головним чином дуже активно-продуктивними ґрунтами центрально-українського регіону. Проте споживацьке ставлення до довкілля посприяло значному занепаду господарського, а з ним і суспільно-культурного рівня цього регіону, перетворивши природне довкілля згодом на «безлюдну пустелю», як його називає в своїй роботі Геродот. Проте стабілізувався рівень Чорномор'я, і землеробство, скотарство опанували інші регіони Терену, річкові ж магістралі не втратили своєї визначальної ролі на довгі і довгі роки. Таким чином, не заполітизоване і ще більш не заангажоване свідчення Геродота про певну природну геопсихічну цільність давньоукраїнського терену, є надважливим свідченням цієї тяглості і до наших днів. Навіть той факт, що згодом ця унікальна етнологічно-географічна збірка відбула свого значного «рецензування» фахівців міста Александрія в Єгипті, є тільки підтвердженням саме тієї тяглості стосовно природно-географічної цілісності українського терену з найдавніших періодів.

Мова, писемність та географічні назви, одяг

«Канонічний» поділ слов'янських мов на три умовно-лінгвістичні групи почав себе як такий утверджувати із початку XIX ст. Цей поділ О.Трубачов¹ назвав «історичним». Ф.Палацький², зокрема, запропонував таку тричленну схему:

- 1) східна група (Русь і Болгарія);
- 2) південно-західна група;
- 3) північно-західна група.

---

¹ Этимологический словарь славянских языков : праслов. лекс. фонд / ред. О. Н. Трубачев. – М. : Наука, 1974 – 1994. – Вып. 1–21.

² Palacký F. Geschichte von Böhmen / F. Palacký – Praha, 1836. – Bd. 1. – Цитується за : Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри : монографія / О Царук – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. – 324 с., С. – 11.

«Подібний поділ був здійснений М.Максимовичем. Західна слов'янська група була ним поділена на дві групи, аналогічні підгрупам Ф.Палацького: північно-західну (венедську) й південно-західну (задунайську), до останньої увійшли й церковнослов'янська та болгарська мови. Східнослов'янська (руська) підгрупа слов'янських мов, у свою чергу, поділилася на дві чітко протиставлені: північноруську і південноруську (білоруська мова вважалася діалектом російської) групи»¹. Оформлення «руської» групи разом із спільною для східнослов'янських прамовою розпочато О.Востоковим², і його поділ підтримав І.Срезневський. Проте Л.Нідерле³ вважав такі дії бажанням виокремити в генеалогічній слов'янській типології як окремішню російську мову, а не констатацію правдивого природного процесу. Цикл статей В.Ягича⁴ наголошував на певному комплексі фонетичних ознак, який остаточно відокремлював східнослов'янську лінгвістичну групу із кола інших слов'янських мов. Таке вирішення розуміння умовно-лінгвістичного поділу слов'янських мов вельми поширене серед науковців. Проти цього рішуче висловився фундатор української наукової історії Михайло Грушевський: «Ділячи слов'янство на язикові групи: західню, східню й полудневу, він дивиться на цей поділ не з генетичного погляду, а з становища сучасної статистики»⁵.

Та й нинішні науковці бачили у такому умовно-лінгвістичному поділі хибність, хоча на пересічний погляд така класифікація сприймалася доречною. С.Смаль-Стоцький⁶ стосовно «південнослов'янська» та «західнослов'янська» вважав, що це є «тільки географічним означенням, яке нічого не говорить для історії мови».

---

¹ Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри : монографія / О Царук – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. – 324 с. – С. 11.

² Рассуждения о славянском языке, служащее введением к грамматике сего языка, составляемой по древнейшим оного письменным памятникам / Востоков А. Х. // Срезневский И. Филологические наблюдения А. Х. Востокова – СПб. : В тип Имп. АН, 1865. – С. 1–27.

³ Нидерле Л. Славянские древности ; пер. с чешск.– М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1956. – 450 с. : илл., карт. – Библиогр. : с. 170–172, 421–423. – С. 44.

⁴ Jagic V. Einige Streitfragen. 2 – Verwandtschaftsverhältnisse innerhalb der slavischen Sprachen // Archiv für slavische Philologie. – Bd. 20. – 1898. – s 13-48. – Цитується за : Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри : монографія / О Царук – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. – 324 с, С. – 11.

⁵ Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1991-1998. – Т.1, С. – 80.

⁶ Smal-Stockyj S., Gartner Th. Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache. – 1913. S. 497. – 550 s. – Цитується за : Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри : монографія / О Царук – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. – 324 с, С. – 10-11.

«Особливої шкоди славістиці завдало виділення східнослов'янської мовної підгрупи: якщо в інших угрупованнях жодна слов'янська мова не набула статусу абсолютної домінанти (хоча такі спроби й робилися, наприклад, з боку сербської мови у відношенні до хорватської або чеської до словацької), то тут усі групові особливості від зародження тріалістичної класифікації і фактично донині представлені лише однією мовою – російською [...]. Лише частково це явище зумовлене багатозначним наповненням терміну «руський» (кожна з трьох східних слов'янських мов і досі при відповідному доповненні його приймає), головним фактором виступає все ж політичний»¹. Російські словесники і філологи, які доклали максимум зусиль для «увіковічення» східнослов'янської мовної підгрупи, завжди, стояли чомусь осторонь загальнослов'янських процесів і займались, як вважає О.Шахматов², майже виключно політикою. Поступово утвердилося розуміння тієї обставини, що для знання усіх можливих особливостей слов'янських мов достатньо граматики російської мови. Тож нагадаємо, що 1643 року сталося видання «Граматики словенской...» автора Івана Ужевича, який перед тим успішно навчався у Краківському та Паризькому університетах. Ця праця є унікальною, бо являє собою першу з відомих граматик української літературної мови, написана ж вона латиною, в ній автором визначено й описано вісім частин мови, широко розкриті дієслівні форми й багато іншого. Збереглося два екземпляри (1643 та 1645 рр.) у двох бібліотеках Франції.

Зауважимо неодмінно за відомим українським фахівцем Іваном Ющуком, що національна мова не з'являється відразу, а генеза її триває найчастіше тисячі років. Численні покоління формують мову, розвивають, збагачують, удосконалюють, наповнюють власним життєвим досвідом, пристосовують до свого менталітету, до природного оточення, до мінливих умов життя. Мова – продукт тривалого історичного розвитку народу. Тож, коли читаєш т. зв. Велесову книгу у тлумаченні Б.Яценка, то цілком реально усвідомлюєш, що її написання та кількаразове переписування увібрали в себе усе те, про що вище нагадав І.Ющук. Ті ж, хто багато вимагає від цього твору, не враховують або й не уявляють усього складного процесу мовного становлення, і вони вірогідно вважають, що і Аристотель, і Геродот, і інші античні науковці, мислителі, винахідники

---

¹ Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри : монографія / О Царук – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. – 324 с. – С. 12.

² Шахматов А. А., 1864–1920 : сборник статей и материалов / ред. акад. С. П. Обнорский. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР. – 1947. – Вып. 3. – 474 с. – (Тр. Комис. по истории АН СССР) – С. 79.

написали свої праці у тому вигляді, в якому вони нині на полицях книгарень.

За родоплемінного чи кланового ладу майже кожне угруповання мало свою мову. Що далі одне від другого та третього жили племена, тим більше різнилися їхні мови. Племінних чи кланових мов було багато, і давньоукраїнський терен не був винятком. Приміром, І.Ющук¹ зауважує, що Пліній Старший (I ст. н. д.), говорячи про Таврику, тобто про Кримський півострів, стверджує, немовби на цій території живе 30 племен, із них 23 у внутрішніх областях; а от Помпоній Мела (I ст. н. д.) називає на терені України 16 племен – це через слабку поінформованість, бо Клавдій Птоломеї (II ст. н. д.) наголошує, що Сарматію населяють численні племена, яких не менше 60. Цілком очевидним буде вважати, що був період, коли на українських просторах проживало близько тисячі різних суспільних структур (племен, кланів тощо) з різними мовами. Ще й тепер майже кожне село має свої діалектні особливості – то чи це не залишки прадавніх племінних мов? Це питання ставить відомий лінгвіст.

1993 рік ЮНЕСКО проголосило роком трипільської археологічної культури через те, що сто років до того видатний український археолог Вікентій Хвойка віднайшов артефакти, які дали йому можливість назвати цю археологічну культуру Проукраїнською або «Культурою Стародавньої України». Як тоді, так і нині багато науковців, особливо «українських», доклали і докладають значних зусиль, щоби ані в назві, ані у вивченні не було й згадки «українська», «українське», тож назва унікальної археологічної культури з українського терену – трипільська. Хоча і відбулося вшанування її сторіччя, проте це мало чого змінило. Навіть те, що відомий український фахівець з вивчення санскриту і у сув'язі із ним індійської культури Степан Наливайко у книзі «Міфи давньої Індії»² наголошує, що давньоіндійські міфи склали арії, які прибули з теренів сучасної України і мова яких дала початок санскриту, не змінило неукраїнськості ані аріїв, ані трипільців, ані інших.

Уже в самому зародку праслов'янська мова мала ознаки діалектичної стратифікації і являла собою лише відносну єдність³. Разом із тим, хоча і є можливим погодитись з існуванням праслов'янської мови як реальної історично-лінгвістичної категорії,

---

¹ Ющук І. Про походження української мови / І. Ющук // Дивослово. – 1995. – № 1. – С. 27.

² Наливайко С. І. З незамуленого джерела // Міфи давньої Індії / упор., переказ з гінді, післямов. М. Пшінка – К. : Веселка, 1992. – 199 с. : іл. – С. 198.

³ Шахматов А. А. Введение в курс истории русского языка. Исторический процесс образования русских племен и наречий / А. А. Шахматов – Петроград, 1916. – Ч. 1. Исторический процесс образования русских племен и наречий. – 146 с. + III. – С. 148.

проте відзначеним є той факт, що вже на своїй правітчині ця мова почала розпадатися на діалекти¹. Проаналізувавши різноваріантні повідомлення, О.Царук наголошує, що «кінець праслов'янської мови як реально існуючої лінгвістичної системи припадає на III ст. н. е. (прагерманська мова припинила своє існування в II ст. н. е.), цієї пори слов'янський масив був чітко розподілений на кілька (щонайменше – на дві) виділених діалектних зон»².

Процес формування самостійних слов'янських мов – це не якась штучне моделювання на комп'ютері. Це життєво важливий не лише комунікаційно-інформативний процес, а й адаптаційний процес виживання – одна із форм впливу-дії соціоприродного добору. Тому цілком слушним є наголос на тому, що сучасне розмаїття лексичної, морфологічної, синтаксичної синонімії переважно зумовлене не власне мовними потребами, а є наслідком перехрещення кількох самостійних слов'янських мов.

«Тріалістична концепція розподілу слов'янських мов настільки глибоко ввійшла в структуру славістики як науки, що для багатьох дослідників стала методологічним кредо («вірую»), тому опонентом дуалістичної дистрибуції може бути не тільки наукова контраргументація, але й сама традиція розв'язання проблеми класифікації слов'янських мов. Як зазначив свого часу Прокопій Кесарієць, «люди пройняті якимось вченням, що бере свій початок у давнині, настільки його дотримуються, що не бажають уже працювати над подальшим дослідженням істини, переучуватися і брати до уваги все більш нові точки зору, для них усе старожитнє видається вірним і таким, що заслуговує на повагу, а те, що з'являється їхньої доби, вважають гідним зневаги та сміху». Сподіваємося, що запропонована концепція поділу слов'янських мов на антську і словенську мовні підгрупи знайде собі і прихильників. На користь цього – наявність подібного підходу в українській славистиці майже від самого її зародження, поступ у сучасній славистиці, усамостійнення української науки»³.

«При компаративному аналізі української та російської мов не можна зігнорувати численні українізми, якими насичені південно-західні російські говори (і не тільки вони одні); українські форми

---

¹ Огієнко І. Історія української літературної мови / упор. М. С. Тимошик – К. : Либідь, 1995. – 294 с.

² Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри : монографія / О. Царук – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. – 324 с. – С. 12.

³ Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри : монографія / О. Царук – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. – 324 с. – С. 28.

фіксувалися російськими діалектологами і відносилися до шару «древней русской лексики», сприяла цьому й офіційна ідеологія російського мовознавства, яка ніколи (за винятком хіба що М.Погодіна) не відмовлялася від визнання найбільшої близькості між цими двома мовами й представлення української мови у вигляді одного з архаїчних «древнерусских» діалектів. З нашого погляду в даному випадку потрібно слідувати такому критерію: якщо форма, яку можна тлумачити як антську (тобто якщо, крім української, вона зустрічається ще й в інших мовах антської підгрупи), одночасно є надбанням російських діалектів, ми повинні простежити також наявність подібного утворення в таких словенських мовах, як старослов'янська, болгарська, македонська. Якщо аналоги російській діалектній формі там відсутні, припускаймо, що це українізм російського мовлення. Очевидно, що шар таких запозичень у російській мові мусить складати одну з найбільших груп запозиченої лексики [...]. Коли ми стверджуємо змішаний характер усіх сучасних слов'янських мов, винятку не робиться для жодної мови, у тому числі і для української. [...] Об'єднані в одній державі (часто змушені до цього зовнішньою загрозою), різні за приналежністю до давніших етнокультурних союзів представники слов'янських племен (або їхніх фрагментів) утворювали один народ, поступово трансформуючи свою говірку в надтрайбальне койне. Перебіг цього універсального процесу яскраво визначив В.Липинський: «Коли германський лех і слов'янський полянин станули як один проти Германії і полянської Руси – народилася Польща». Додамо, що народилася не тільки держава і народ, але й польська мова»¹.

Зверну увагу, що напевне те саме було й на українському терені, коли об'єднались поляни-древляни із половцями проти Хозарії, і наш терен отримав протоукраїнців, також важливою і поки що майже не враховуваною є взаємодія із булгарським етносом, вірогідно з метою протистояння скандинавській експансії. «Сучасна українська мова з усім багатством її діалектів переважно формувалася на ґрунті однотипового лінгвістичного матеріалу – говорі племен корчацько-празької культури, який, розпросторюючись по українській території, скрізь ставав незаперечною домінантою»².

Природний фактор є провідним у безпосередньому становленні феномену мови. Його зв'язок з мозковою діяльністю і з подальшою

---

¹ Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри : монографія / О Царук – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. – 324 с. – С. 285–286.

² Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри : монографія / О Царук – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. – 324 с. – С. 286.

спільною генезою є унікальним. Складно однозначно погодитись із існуючим науковим стереотипом, що саме лінгвістичні дослідження є найістотнішим процесом вивчення давнини, зокрема, що дослідження мови в її розвитку невідривно пов'язане з історією народу – її носія. Поза жодним сумнівом, що саме мова з найдавнішого періоду генези є оригінальною та унікальною сакральною психо-містичною функцією, яка виникла у людини розумної та суспільноорганізованої у відповідності до адаптаційних потреб людських угруповань до певних природних умов конкретного середовища. Саме через те, що адаптаційних потреб неодноманітне докільля вимагало значну кількість, то через те і звукових форм спілкування і донесення певної інформації поміж собою в межах різноманітних угруповань існувала сила силенна. Тож і котроїсь одної спільної регіональної або навіть континентальної мови і бути не могло. Вона могла виникнути лише як результат значної дії подібних геопсихічних, а згодом і геополітичних чинників, які здійснювали значне мовне перегруповання із ущільненням.

Свого найважливішого, певне що й найвизначальнішого стану мова набуває з моменту набуття чинності процесу націєтворення. Націогенеза – психоідейний стан людської спільноти, найочевидніше етносу, коли визначальними стають ті унікальні надсистеми, які засвідчують оригінальність цієї спільноти, виразно відокремлюючи її від інших спільнот, навіть на пересічному рівні подібних поміж собою. Такі психоідейні надсистеми безпосередньо спричинюють загострене відчуття самоідентифікації. Мова виявляє себе щонайпершою серед інших (етноестетика, природне богорозуміння, мудрість харчування, пісня та інше) протиставлень себе Світу. Іще раз наголосимо, що саме мова є визначальною самоідентифікуючою обставиною в генезі, насправді це пункт перший в метричній довідці народу. Хоча і прикладів на кшталт австрійців чи громадян США, Канади, Австралії, Аргентини, Чилі, Перу, Мексики, Бразилії тощо достатньо. Разом із тим «картографування архаїчних слов'янських гідронімів і топонімів має важливе значення для пошуків стародавньої території слов'ян та визначення шляхів і районів їх розселення»¹. Найбільш вагомим у такому пошуку автори вважають картографування, виконане разом із аналізуванням архаїчних гідронімів В.Топоровим² та О.Трубачовим³ на теренах Верхнього та Нижнього Подністров'я. Ці дослідження

---

¹ Баран В. Д. Походження слов'ян / Баран В. Д., Козак Н. Д., Терпиловський В. В. ; О. П. Моця (відп. ред.) ; АН УРСР ; Ін-т археології. – К. : Наук. думка, 1991. – 144 с.

² Топоров В. И. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья / В. И. Топоров, В. Н. Трубачев – М. : Издательство АН СССР, 1962. – 266 с.

³ Трубачев О. Н. Этногенез и культура древнейших славян / О. Н. Трубачев – М. : Наука, 1991. – 269 с.

виявили, що слов'янські назви найчастіше і у значній кількості «виступають на південь від Прип'яті і Десни. Вони опускаються по Дніпру до р. Псел, сягаючи її верхів'я, і заходять на Лівобережжі в межиріччя Псла та Орелі. На півдні Правобережжя вони сягають верхньої течії Південного Бугу та Середнього Дністра, на заході – верхів'я Дністра та Прип'яті. На північ від Прип'яті та Десни виступають суцільним шаром балтські гідроніми, які дещо заходять на Правобережжя, де чергуються зі слов'янськими назвами. З півдня в лісостепову смугу території України, головним чином в межиріччя Дністра та Верхів'я Прип'яті, заходять гідроніми іллірійського та фракійського походження, а на лівобережжя – іранські. Германські гідроніми, що складають на схід від Вісли лише сім назв, розосереджені: на північному Підкарпатті (два), на правому березі верхнього Дністра (один), у верхів'ї Південного Бугу (два), на східній Волині (один) і на правому березі Орелі (один). Якщо поширення іранських гідронімів з південного сходу, фракійських та іллірійських з півдня, германських з заходу та північного заходу, балтійських з півночі не викликає сумнівів, то слов'янські пов'язують саме із зазначеною територією. Але для підтвердження цього припущення потрібні аналогічні дані з межиріччя Вісли та Одри, а також Подунав'я»¹.

Важливим аналітичним фактом вищенаведених досліджень є усвідомлення того, що: перше – ані мова, ані культура із вітром не може бути перенесеною із інших теренів, як насіння або спори, не можуть ці елементи виникати немов би із нічого («як гриби у лісі»); друге – збереженими вони «самі по собі» ніяк не можуть бути. Тож далі для виникнення, а в подальшому їхнього утвердження, потрібно з'явлення, а потім тривале перебування носіїв тих мов, які є відбитками у гідронімах. Для подальшого збереження потрібні носії – певні людські угруповання (а не одинаки мислителі чи пустельники), для яких ці назви близькі за змістом або ж терпимі, як певні стереотипові визначення, що використовуються у зносинах із сусідами, або ж терпимі у своєму регіональному психосуб'єктивному потрактуванні. Найпершим прикладом може бути річка Тетерів, що до тетерок – птахів не має приналежності, або Токмак-могила (Синя гора).

Мова як функція розвинулась із примітивних закладин у планетарного феномена людини. У жодної живої істоти мова не розвинена ані як засіб комунікації, навіть на рівні примітивного спілкування, ані як засіб функціонального самовиявлення практичного інтелекту. Слушно вважати, що саме мова виявилась однією з

---

¹ Баран В. Д. Походження слов'ян / Баран В. Д., Козак Н. Д., Терпиловський В. В. ; О. П. Моця (відп. ред.) ; АН УРСР ; Ін-т археології. – К. : Наук. думка, 1991. – 144 с.

найвидатніших обставин генези людства, зокрема визначальною подією в еволюційному розвитку останнього феномена планети Земля. Зародки нерозвиненого мовного апарату, такі собі «проектні закладки», присутні в організмах деяких живих істот, проте вони так і лишились зародками через відсутність аналізуючої психофункціональної дії, безпосередньо поєднаної з мозком. У людини ця система розвинулась в процесі еволюції і вдосконалюється ще й нині як процес розумової діяльності. Мова вдосконалювалась, вдосконалюючи творчість особини, таким чином сприяючи досконалості людського організму. А мовно-розумовий апарат цього організму саме вдосконалював і вдосконалює природо-естетичні та комунікативно-аналітичні особливості спільнот. Відбувається цей процес не за загальнолюдською уніфікованою схемою, а із урахуванням значного безпосереднього впливу регіональних природних особливостей довкілля. Тобто в певному природному ценозі і відбуваються унікальні людинотворчі процеси, а серед них і мовноформуючі.

Мова утворюється із конкретних подразнень, які проходять через мовну мускулатуру, що об'єднує м'язи гортані та дихальних шляхів. Звукова виразність мови контролюється слуховим аналізатором. Серед вищих мавп у мовному навчанні найуспішнішими виявилися шимпанзе, які, «розмовляючи», видавлюють із себе хрипкий шепіт без натяків на природну мелодійність звучання людської мови, бо їхні «проектні закладки» протягом мільйонів чи сотень тисяч років не мали спроб удосконалення. Функція безпосереднього утворення звуків напряду пов'язана з дихальною функцією, тож периферичні мовні органи одночасно є і органами дихання – ніс, рот, глотка, гортань, трахея, бронхи, легені, грудна клітина, діафрагма. Їхній загальний стан та функціональна розвиненість на етапі первинного становлення давньої людини і сприяли унікальним особливостям утворення певної системи звуків як адаптативної реакції людського організму на умови довкілля. Приміром, мутації гортані, які в наш час відбуваються в період т. зв. перелому голосу, суттєво впливають на розмовну мову, вони у давньої людини могли відбуватися під впливом алергенів з повітря або із регіональних харчових дієт. Саме тому на становлення мовної діяльності суттєво впливало довкілля, і не лише кліматичні умови, а і безпосереднє місце існування людини. Тобто навколишній ландшафт, який складався із найрізноманітніших рослин. Зокрема, повітря кожного ландшафту наповнене специфічними леткими фітогенними речовинами, які суттєво й впливають на гортань і які є характерними для кожного фітоценозу¹.

---

¹ Сніжко В. В. Нариси з психоеетнічної екології України / В. В. Сніжко – К. : Веселка, 2001. – 334 с.

Рослинний світ за умов природного відбору й істотної довготривалої еволюції сформував на Планеті унікальне повітря, яке значним чином уможливило існування людини та надало людському мозку можливості для активного розвитку і продуктивного функціонування. Якісно змінюючи склад повітря, рослини, окрім відтворення кисню, ще активно виділяють навколо себе у повітря леткі фітогенні речовини. Найперше призначення цих речовин – антимікробна захисна дія: склад і направленість дії кожної рослини індивідуальні й спрямовані на конкретну групу бактерій, грибів, вірусів та найпростіших, а об'єднавшись у природних умовах у співтовариства, рослини з різною індивідуальною дією летких фіторечовин створюють суцільний захист проти притаманної цій місцевості патогенної мікрофлори, представники якої є збудниками різних хвороб, навіть пандемій. Такі об'єднання – фітоценози – формувалися у кожній місцевості багато й багато тисяч років, одночасно устійнювався рослинний склад регіону, а до нього адаптувалися живі істоти, і серед них людина, особливо через мовно-розумову дію та систему травлення.

Флористичному складу дібров лісостепу України як стрижневі рослини притаманні: дуб звичайний, клен гостролистий, липа серцевидна, ясен звичайний. Ці домінуючі дерева разом з іншими, дещо менш поширеними (береза, тополя, граб, бук та сосна звичайна), а також багатолітніми кущами й трав'янистою рослинністю, активно напрацьовують свою «атмосферу», яка може здійснювати найрізноманітніший вплив на організм людини. Карпатська ж рослинна спільнота, як і кримська, степова чи поліська, утворювала свою «атмосферу», як і біля річки чи понад морем. Кожна рослинна спільнота має притаманний лише їй вміст летких фітогенних речовин й увесь склад повітря: у пустельної оазис він один, у глищевого лісу він інший, на альпійських луках третій, а в тропічному лісі четвертий тощо. Певне значення має й які саме види займають домінуюче місце – чи це дуб чи вільха, ясен чи береза, ялівець чи сосна. Для людини важливим, крім хімічного складу повітря, є ще й фізичний стан його молекул, який також контролюють рослини. Легкі іони збуджують слизову поверхню дихальних шляхів, нюхальних рецепторів, нервових закінчень, впливають на активність дихальних ферментів. Усі ці впливи відчутні на людині й нині. Якщо фітогенний вплив є шкідливим, то його або позбавляються в довкіллі, або лікують в людському організмі. Таких впливів позбавитись на початкових етапах генези людської особини було неможливо. Більше того, такі впливи мали дуже тривалий період дії, а через те і найсуттєвішу дію. Особливо відчутною була дія на мовно-розмовну функціональну систему, яка формувалась у дуже значний термін із урахуванням щонайменших нюансів довкілля,

не лише глобальних, а і локальних, які і формували звучання. Одночасно й формувались людські угруповання, для яких сприятливою була атмосфера регіону і які мали через звук порозуміння між собою.

Основні етапи людинотворення, які з народження проходить дитина, відбуло в своїй генезі і людство, тільки якщо у дитини це займає тижні, місяці і кілька років, то людство відбувало у цьому найважливішому й унікальному процесові еволюційно-адаптаційного удосконалення сотні тисяч, або й мільйони років, які не були одноманітними, а характеризувалися дуже значними змінами. Перші звуки дитини – це крик, як безумовна рефлекторна реакція на сильне подразнення, але найбільше через бажання привернути до себе увагу для піклування. Крик народжується разом з дитиною. Проте найдавніші габіліси (протолюдина) на стадії крику перебували з початку свого існування до періоду первісної людини розумної. До третього місяця у дитини з'являється лемент, його можна вважати інтернаціональним, бо він майже однаковий у дітей всіх народів і складається з реакції на позитивні подразники, приміром, – увага близьких, харчування тощо. Поступово лемент ускладнюється, збагачуючись у звуковому відношенні завдяки слуховим подразникам. Спочатку превалює самоподразнення, яке згодом захоплює в себе копіювання звуків, присутніх в довкіллі. Така особливість виявляє себе, наприклад, у деяких видів папуг або сойок (*Garrulus glandarius*) з родини дуже розумних воронових, як цікава забавка. Людина ж завдяки цій видатній особливості у поєднанні з початковими аналізуючими здібностями, згодом починає контролювати і свою мову, активно наповнюючи її звуками, відтвореними з довкілля і вже переробленими за своїм розсудом.

Стан глухої від народження дитини є аналогічним стану надавньої людини. Лише здолавши його котримось карколомним, феноменальним чином, ті істоти вийшли на шлях розвитку людини розумної з виявленням активної психотворчості, а вже за цього стану людина стала істотою мислячою осмислено. Разом з тим сталося дуже суттєве доповнення – саме ставши на цей шлях, у первісної людини виявилась потужна мовна залежність від умов довкілля! Полінози могли спричиняти звуження та заростання порожнини носа або викривлення носової перетинки. Деяке довкілля викликало у людини хронічну нежить або стабільні дефекти язика та деформації глотки – хронічні тонзиліти, ларингіти, фіброма носоглотки тощо. Патології активних органів вимови згодом закріплювались під впливом постійно діючого комплексу довкілля: кліматичних умов і присутності іонізації та специфічних летких фітогенних речовин. В таких умовах людина перебувала довготривалі періоди, і таким чином формувались певні мовні групи. Копіювання подальшими поколіннями робило цю мову

мовою клану чи племені, певною психоетнічною ознакою, яка сприяла градації: свій – чужий. Наприклад, придихальна атака при вимові українського *z* та німецького *h* не характерна для інших мов, натомість може свідчити про спорідненість умов довкілля давнього етноформуєчого існування цих двох людських угруповань. Загалом німецька мова знає такі слова (*In – sich – Selbst – Sein*), які називають «пташиною мовою». Маємо ще й інший приклад, коли давні греки вважали мову піфій, віщунок гурту дельфійського оракула, які не були місцевого походження, «щебетання горлиць». Те само із шиплячими звуками або різноманітними рівнями тональності тощо, які присутні в одних умовах і цілком відсутні в інших.

Оволодівши на первинному рівні своїм мовним апаратом та здатністю візуально аналізувати довкілля, людство почало «називати» усе побачене та відчуте. Кожен клан і кожне плем'я робило це за своїм психоетнічним уподобанням: якщо навколо ліс – то усе «видумане й не видумане» буде складатися з елементів лісу, а якщо море – то моря, відповідно те саме із степом та горами чи трясовинням. Наддавні кланові та племінні мови були досить обмежені, бо обмеженими були регіон їхнього існування і умови «професійної» діяльності та побутових бажань – словниковий запас дорівнював від декількох сотень до трохи більше ніж тисячі слів. В більшій кількості й не було потреби, бо їх треба пам'ятати, та ще й знати їхнє значення. Вважають, що нині дитина першим словом вимовляє «мама». Проте таке твердження є умовне, а яким, хоча б умовно, перше слово було у людства? У відповідності до світоглядної ідеї, висловленої в Євангелії від Івана, попервах було «Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово. Воно в Бога було споконвіку. Усе через нього постало, і ніщо, що постало, не постало без Нього. І життя було в Нім, а життя було Світлом людей. А світло у темряві світить, і темрява не обгорнула його»¹. Із тексту відчутно, що доцільніше сприймати сотворення із того, що спочатку була «думка», яка і породжує «слово», а далі й мову. Разом з тим Біблія переконує, що мова від свого народження не може бути національною, хоча певну приналежність вона обов'язково має. Думка є божественною ідеєю, слово ж, як виразник мови, – воістину земне творіння, суто людське і національне. «І жив кожний у своєму уділі, і був народ єдиний, і умножився людьми на землі, і намислили вони [...] спорудити стовп до небес, і зібралися [...] зводити на полі стовп до неба, і город біля нього Вавилон, і будували стовп сорок літ, і

---

¹ Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / пер. із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново І. Огієнко – К. : Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1159 с.+ 4 с. карт. – Івана. – 1 : 1–5.

не закінчили його. І зійшов Господь Бог подивитися город і стовп. І сказав Господь: «Се рід один і мова одна». І змішав Бог мови»¹.

Лексика прадавніх племінних мов була нестійкою, і за об'єднання племен мова домінуючого племені ставала провідною мовою усього об'єднання, збагачувалась за рахунок мов інших племен, витісняла ті мови як засіб зовнішнього спілкування і залишала їх як відживаючі тимчасові всередині племені (згодом вони зникають, як маловживані). Мова загального користування кожного об'єднання поступово ставала досконалішою, її словниковий склад значно збільшувався, якісно урізноманітнювався – з'являлись синоніми, розширювалися синтаксичні й морфологічні засоби. Така мова могла проіснувати триваліший термін, протистоячи мові сусідніх племінних об'єднань, впадши лише під тиском об'єднання з розвиненішою психоетнічною свідомістю. Звернімо увагу на те, що кожна мова не виявляє себе, як якась структура, яка поступово складається із, немовби цеглин, примітивніших структур – як стос паперу в архіві, до якого періодично долучають ще папірці чи інформацію, що безаналітично складається на картках чи в комп'ютері. Мова на кожному історичному та протоісторичному етапі й тисячі років тому була сучасним повноцінним організмом, який, як і усе в нашому Світі, здатний до постійних еволюційних змін, головно завдячуючи витісненню давніших форм сучаснішими. Застиглість – початок зникнення, лише рух і дія є життя.

Семантика, сутність, стиль мови, її літературність – це синтез символів осмислення довкілля, образність почуттів, системність певних світоглядів та багатолітній досвід злиття у спільній психоетнічній структурі інших людських структур. Таким чином, мова – така психорозумова структура, яка через природну адаптаційну пластичність може збагачуватись, а через етнічну адаптаційну консервативність може занепадати та руйнуватись². Увесь земний суходіл складається з неоднорідних регіонів, проте серед них існує достатня кількість подібних між собою. Саме тому людність, коли мігрує, то свідомо, а в більшості підсвідомо, відшуковує подібні регіони – не абстрактні омріяні землі, а цілком конкретні, тобто комфортні. Там збігається значна кількість ознак як у природного довкілля, так і у тих, хто його прагне, його мешканців. Однією з таких ознак і є мова – це не одна й та сама, проте вона дуже близька завдяки

---

¹ Яременко В. Золоте слово : хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX-XV століть: в 2 кн. / упор. В. Яременко, О. Сліпушко, В. Яременко (ред.) –К. : «Аконіт», 2002. – Кн. 1. – 784 с. – С. 462.

² Сніжко В. В. Мова, раса, археологічна культура / В. В. Сніжко // Українознавство – 2007. – № 1. – С. 241–247.

природній дивергенції. Найрозвиненіші суспільства минулого зверхньо ставились до сусідів: чужих, наприклад, римляни вважали варварами загалом, проте з часом почали помічати, що в деяких, дещо віддалених одне від другого, місцях живуть подібні між собою, щонайперше говіркою, людські угруповання. Тому і виникають у тогочасних теренових описах, портоланах, а згодом і картах, наприклад, венеди в різних регіонах, народи із спільними ознаками і, щонайперше, подібністю мови.

Повернемося до існування гідронімів іллірійського, іранського, балтського, германського або тюркського тощо походження на теренах сучасної України, про що їхнє існування свідчить? Свідчить цей факт про присутність за певних періодів носіїв цих мов на теренах Давньої України. Тож що має робити наукове українознавство, вивчати вплив кожної з цих мов на українську мову? Безсумнівно, що ні. Комплексне дослідження загального об'єкту вивчення «Україна» є цільовим завданням національної інтегративної науки – наукового українознавства. Бо ж, що сталося із тими суспільствами прибульців на Давньоукраїнський терен? Після тривалого перебування-накопичення деякі з них асимілювалися, а деякі мігрували в Світ, запитання – ким? Гетами, готами, гунами, сарматами, слов'янами? Ні, українцями, і це також досліджує наукове українознавство – шляхи поширення в Світі.

З теоретико-практичних спостережень відомих українських учених¹, південно-східне крило індоєвропейських монокультурних груп успадкувало якоюсь мірою досягнення трипільської культури, яка за доби енеоліту (V – початок III тис. до н. д.) на території України визначається високим злетом землеробства, общинних ремесел, особливого гончарства, виникнення протоміст, де нерідко проживало по декілька тисяч жителів (Майданецьке, Тальянки на Черкащині). Разом з тим, походження трипільської культури пов'язане з Балканами і Придунав'ям, тоді як культури кулястих амфор та шнурової кераміки, з якими археологи співвідносять частину індоєвропейців, з яких виділились герmano-балто-слов'яни, сформувались північніше цієї зони. Отже, тут не йдеться про їхню пряму спадковість. Ще менше даних існує, або їх немає зовсім, для порівняння степових культур з давнішими культурами Лісостепу. У III-II тис. до н. д. степове іраномовне населення ямної та катакомбної культур лише контактувало, тобто у них не було взаємопроникнення з тими племенами Лісостепу, які мали відношення до зародження праслов'янських старожитностей.

---

¹ Баран В. Д. Історичні витоки українського народу / В. Д. Баран, Я. В. Баран – К. : Генеза, 2005 – 208 с.

Безсумнівно, що «з покон віків» формуються в конкретних регіонах Світу певні людські угруповання-суспільства, їхні варіації під час розкопок отримують визначення як певні археологічні культури. Проте до стану «археологічних» вони мали стан цілком реалістичних і сучасних, змінюючись, як «позитив», під впливом технічного та господарчо-технологічного природного процесу удосконалення, а також міграційних процесів, або, як «негатив», під впливом екологічних змін – занепаду терену або катастрофи, а також загарбання терену чужинцями. Істотним прикладом можуть виступати сучасні суспільства, які існували й існують на теренах Південної та Північної Месоамерики. Складною виглядатиме можливість наукового розмежування давніх «культур індіанців» із західних теренів Південної Америки та Месоамерики у відповідності до сучасного геополітичного поділу мешканців цих територій: на рівні археологічних культур це можливо, а на рівні антропосоціосупільств? Тож цілком актуальним є запитання, а хіба не «з покон віків» (як європейські) формувалися суспільства американських континентів упродовж віків? Нині вони уміщуються в геополітичних кордонах Аргентини, Бразилії, Уругваю, Парагваю, Чілі, Перу, Болівії, Еквадору, Гватемали, Куби, Мексики, США, Канади та ще значної кількості країн і стали націями, що мають свої націогенези. А перед цим мали свої етногенези, дослідженнями яких ґрунтовно переймалася спільна наука американістика, а нині кожна країна вже набуває свого особистого національно-регіонального краєзнавства, яке враховує усі археологічні культури, та й загалом усі сучасні націотворчі процеси.

Безсумнівно, що становлення українського народу і як етносу, і як нації не є чимось відмінним від загального процесу інших країн, тобто котримося кучим археологічним опецьком, а є цілком природнім довготривалим процесом накопичення усього того, що утворилося автохтонним шляхом та привнесеним аллохтоністичним, яке з часом перетворювалось на автохтонне і згодом знов доповнювалось аллохтоністичним. Це нагадує приплив і відплив, які щось приносять і які щось, що не закріпилося, відносять у море. Такі процеси не лише відбувалися в минулому, вони, вірогідно, ще активніше відбуваються нині. Саме через це і є одним із важливих фактичних завдань наукового українознавства, зберігаючи здобутки минулого автохтонного (з урахуванням археологічних культур), адаптувати нове, що прибуває із міграційними хвилями, до українського, не спотворивши природної українськості як способу життя. В новітньому адаптаційному процесі – націогенезі – мова, особливо її розвиненість, тобто стан літературної мови, із широкомасштабною національною термінологічною наукою, є одним з найперших чинників утворення нації.

Вивчаючи загадки української історії – та й не тільки української, С.Наливайко пропонує залучати до наукового обігу нові джерела й факти, зокрема Велесову книгу – писемну пам'ятку IX ст., візантійські, індійські та іранські джерела й факти, «Рігведу» й «Авесту», «Махабгарату», «Шахнаме» й «Рамаюну», де писемно збереглося багато такого, що в інших індоєвропейських народів загубилося або фрагментарно збереглося лише у фольклорі»¹. Разом з тим слід уважніше ставитись до спостережень, здійснених видатними українськими дослідниками М.Костомаровим², А.Кримським та М.Грушевським. О.Пріцак в «Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела»³ англійською мовою аналізує значну кількість слов'яно-, скандинаво-, тюрксько-, арабомовних першоджерел. Цікава стаття О.А.Янчук, О.С.Янчук: «...в основу первісного значення індоєвропейських історичних етнонімів покладено назву головного стебла рослини (древка, кия тощо, як символу влади) при тому, що окремі роди (племена, члени союзів племен) могли іменуватися і на честь певної рослини – рослини-тотему. Використання різних, однак споріднених поміж собою індоєвропейських мов (також і «мертвих») в якості ключа одна одній надає змогу виявити семантичність (значеннєву тотожність) індоєвропейських етнонімів»⁴. У індоєвропейських природних флористичних релігійних культурах з прадавніх часів існувало уявлення про світобудову, де «...всесвіт, як повідує «Рігведа», виник, коли Бог-творець розділив Небо й Землю, доти злиті воєдино. У проміжному просторі між цими двома сферами – опора, яка підтримує їх»⁵. Стовп водночас символізує як центр Всесвіту (Вісь), так і місце, де в релігійних ритуалах відбувалося безпосереднє спілкування людей із Богами, а численний пантеон індоєвропейських Богів у своїх початках сходить до природних, зокрема флористичних Богів – Рослина (Дерево) – Бог. Про це говорять багато досліджень, разом з тим слід враховувати, що природний дерев'яний дрючок – це найперший ергономічний

---

¹ Наливайко С. Таємниці розкриває санскрит / С. Наливайко – К. : Вид. центр «Просвіта», 2001. – 288 с. – С. 28–29.

² Костомаров М. І. Слов'янська міфологія : вибрані праці з фольклористики й літературознавства / упор., приміт. І. П. Бетко, А. М. Полотай ; вст. ст. М. Т. Яценко – К. : Либідь, 1994. – 384 с. – (Літературні пам'ятки України) ; Костомаров М. Книги битія українського народу / М. Костомаров – Нью-Йорк: Наша Батьківщина, 1967. – 30 с.

³ Пріцак О. Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела / О. Пріцак // Хроніка 2000. – К. : 1992. – № 1. – С. 17–51 ; Пріцак О. Походження Русі : стародавні скандинавські джерела (крім ісландських саг) / О. Пріцак – К. : Обереги. – 1997. – Т. 1. – 1080 с.

⁴ Янчук О. А. Країна хатин-мазанок та лісових поселень / О. А. Янчук, О. С. Янчук // «Педагогічна Житомирщина» – 2004. – № 3. – С. 23–32.

⁵ Наливайко С. Таємниці розкриває санскрит / С. Наливайко – К. : Вид. центр «Просвіта», 2001. – 288 с. – С. 21.

штучний засіб перетворення давньої людиноподібної істоти в протолюдину. Тож, обоження його цілком очевидне, тим більш, що уся подальша творча діяльність пов'язана з деревиною. Наприклад, в одному із гімнів «Рігведи» є звернення до лісової феї, яку звати Араньяні, (від санскр. *аранья* – «ліс»), на кшталт мавки лісової в «Лісовій пісні». Згодом через заміну суспільної формації матріархату на патріархат зазнала природних змін і стать божеств, так Сонце змінило стать на чоловічу.

Не лише, наприклад, давньоанглійські історичні хроніки X-XIII ст. називали скіфів, руських скотами (етнонім *Scot, Scotch*)¹, Велесова книга також згадує боярина Скотеня, який був іраномовним, проте не був «іранцем», та й Волос був «скотім богом», тобто богом скотів (*scotch* в англ. мові – цурпалок, клин). Цей цурпалок спочатку був конкретним патином із сосни лісової, бо *scotch fir* – сосна лісова, і згодом вже перетворився на сакральне «цурпалок», «патик» чи «кий».

Цікавим є такий казусний приклад: деякі науковці за мовною спорідненістю із твердою переконаністю стверджують про певну тяглість ледве не в декілька тисяч років (повторюся – за мовними ознаками) – давня картвельська етномовна спільнота до загальної дивергенції прамови (не менше 5 тис. років тому) функціонувала в регіоні нинішнього поселення сучасних грузин, лазів, мегрелів, сванів; українській же мові загалом ніяк не можуть визначити місця зародження раніше пізньослов'янського періоду. Хоча слід визнати, що советська історіографія, користуючись ретроспективним шляхом спостережень, починала «історію Києва» з ранньослов'янського поселення празької культури, яке виникло близько 1500 років тому на Старокиївській горі, проте наголошувалось, що стоянка мисливців на мамутів з сучасних київських Кирилівських висот, яка має *трохи* більше 15 тис. років, до того «землеробсько-ремісничого селища» ніякого відношення не мала. Проте українська нинішня етнологія і разом із нею наукове українознавство повинні враховувати те, що оті і селище, і стоянки не лише на Старокиївській, а й на обсягах всього сучасного Києва, мали значний взаємозв'язок із загальною етногенезою українського народу, як і з його подальшою націогенезою. Бо щонайперше українська нинішня нація якраз і має досить виразну тяглість як спадкоємець культурних надбань минулого. Це стверджує порівняння елементів сучасного орнаменту із елементами творів мальованої кераміки, а також розписів та будівельних особливостей, притаманних сучасним українцям та мешканцям українського терену періоду розквіту трипільської археологічної культури. Чим же були ті

---

¹ Носовский Г. В. Новая хронология Руси / Г. В. Носовский, А. Т. Фоменко – М. : Факториал, 1999. – С. 107.

давні орнаментовані записи, розписи посуду та навіть петрогліфи? Записами мовної інформації, і якщо певна людська структура прагне їхнього збереження, то ж певне не лише як мовчазних артефактів! Навпаки, зберігаючи їх як візуальні виразники своєї тяглості із мовносвідомим записом минулого, свого! Стосовно ж спорідненості на генетичному рівні, складно говорити, бо у науковців нема фактичного матеріалу, з яким можливо порівнювати. Проте якщо картвельці-автохтони змогли зберегти мовні залишки на своїй досить обмеженій території, то чому на генетичному рівні цього не здійснили українці? Тільки тому, що про це не говорила советська історіографія? Так вона багато про що не говорила, і це вже достатньо відомо, і не лише науковому загалу.

Мова може мати міждержавне призначення, для широкого порозуміння між народами. Для цього мало бути утвердженим есперанто, а не штучним шляхом чи силовим тиском нав'язане мовносвідоме уявлення Світу певного людського угруповання. Людність «називає» реальність лише через психоаналітичне природне світобачення. Здавна в Ойкумені домінувало еллінське мовно-культурне світобачення, а «слово Боже» тлумачили греко-візантійською та латиною. Надалі пріоритетними були і світогляд, і мова германські, французькі, російські... Наразі – англо-американські. Це не прагнення до міжнародного порозуміння, а прагнення приневолити мислити тими світоглядними осмисленнями та орієнтирами, які визначає мова. Дуже відчутним є те, як змінюються поведінка, гумор, тема розмови тощо, коли людина переходить із одного мовного спілкування до іншого. Сакральність мови в тому, що вона як колись, так і наразі є носієм і виразником духовості народу, так званої ментальності. Продуманою є діяльність стосовно утвердження серед українських громадян, особливо серед неетнічних українців, російської мови як мови спілкування. Для того, щоби домінувало колоніальне минуле з ідеологією російського панування. Чим довше під дією цього синдрому будуть перебувати українські громадяни, за походженням болгари, вірмени, євреї, кримські татари, росіяни, чеченці тощо, тим довше в Україні триватиме політична напруга й соціально-економічне безладдя. Існування в країні як протиставлення україномовної та російськомовної мовносвітоглядних структур є основою того. Саме тому сучасне якнайширше утвердження української мови не лише як формалізованої «державної» мови, а як мови загального життя й існування такої геополітичної структури як Україна, має завершуватись, а не тривати роками.

Загальновідома подія – Троянська війна, – яка відбулася більше ніж 3 тисячоліття тому, на думку дослідників, спочатку згуртувала розрізнені племена у антитройську коаліцію проти зверхності й

панування суспільства, психоїдейною та культурною виразницею якого в літературі («Іліада», «Одисея») представлена Троя. Довготривала війна була невдалою для протоеллінських угруповань, аж допоки племена поступово не згуртувались в одне ціле із спільною ідеєю визволення, котра була закріплена спільною мовою, яка у подальшому сформувалася у т. зв. давньогрецьку. Якщо би цього не сталося, то не відбулося б ідеї єднання у спільний народ, бо не було б і щонайменшого порозуміння. Наступний приклад: наслідком Великої вітчизняної війни російського народу проти французької окупації стало порозуміння і «верхів», і «низів» тогочасного російського суспільства, і в цьому їм безпосередньо допомогла російська мова. Початок війни був катастрофічним. Усе керівництво армією було франкомовним, та й загалом вся еліта і спілкувалися, і мислили, і жили французькою свідомістю. Тому навіть уявити собі попервах не могли, як то так сталося, що одномовні і споріднені за світоглядом люди можуть воювати з ними. Життя усе розставило по місцях, а мова, російська, врятувала і значно зміцнила Російську імперію. Мова, яку розпрацював А.Пушкін, бо до того як не бився над цим геніальний енциклопедист М.Ломоносов, а значних зусиль докладали інші російські інтелектуали, проте лише А.Пушкін зміг створити ту мову, якою говорили і вчені, і селяни, навіть франкомовні гувернери та гувернантки заговорили російською. Так сталося, бо А.Пушкін увійшов у природну резонансну систему, яка відповідає підсвідомому цього етносу: як ми говоримо, так ми і мислимо! Ще більше здійснив Тарас Шевченко для українського народу – тією мовою, якою зазвучали його вірші, ладні були розмовляти й пани, й безграмотні селяни. Геній здійснив це, увійшовши у резонансну систему свого народу, який був окупований і покріпачений.

Культурні надбання, особливо візуально-світоглядного ґтибу, такі як, приміром, символіка орнаменту періоду трипільської археологічної культури, який на той момент загальної генези був кодованим записом певної, вірогідно, сакральної або світоглядної інформації, продовжують існувати протягом етногенези людності українського терену як культурницький об'єкт, який несе на собі мистецьку відмінність одного суспільства від іншого – це одне, а друге – ці культурні надбання об'єднують своєю спільною ідеєю різноваріантні людські об'єднання в спільноту, відокремлену від інших суспільних формацій. Треба врахувати, перелічуючи численні народи, які протягом усієї генези нинішнього українського терену невпинно мігрували сюди й звідсіль, що вони не були певними особинами, тобто носіями «твердо» закарбованого генофонду (генотипу). Вони, по-перше, як і все живе, є фенотиповими об'єднаннями, та ще й зібраннями різнотиповими за багатьма показниками, не лише біологічними, а й культурними, мовними, господарськими тощо. Приміром, хто дасть вичерпну

відповідь, хто такі люди, що ми нині об'єднуємо одним поняттям «трипільці»? Це ж до певної міри є аналогічним нинішнім визначенням «індіанець» (північноамериканський чи південноамериканський? іспано-, португало-, англо-, франкомовний? тощо), або ще повністю заполітизованому «китаєць», яке переносять на археологічну культуру яншао, чи мешканцю Та-Кему (самоназва Прадавнього Єгипту), якого, не переймаючись анічим, називають або «єгиптянином», або «давнім єгиптянином»? В лінгвістиці ще й не випрацьовано спільних критеріїв, щоби визначити розмежування між мовою та діалектом, тому 1998 року нараховували в Світі 220 мов, якими користалося більш ніж по 100 млн. (враховуючи двомовних) кожною. Приміром, однією із китайських мов гуаньхуа – 1052 млн., англійською – 508 млн., хінді – 487 млн., іспанською – 417 млн., російською – 277 млн., арабською – 246 млн., бенгалі – 211 млн., португальською – 191 млн., малайсько-індонезійською – 177 млн., німецькою – 128 млн., французькою – 128 млн., японською – 126 млн. Цілком логічним є запитання, а як же то сталося так, що виникла така кількість мов (проте напевне відомо, що було ще значно більше) на Планеті, якщо людство загалом виникло з однієї (найпопулярніший нині посібник «Біблія» говорить про «адамово» пару людей) популяції? Саме ця популяція (кількість її поки що складно виявити) є одиницею виду людини (гомо сапієнс), і от в ній якраз і є спільна генетична структура. Тому запитання, а чи є спільне коріння у вище зазначеної кількості мов, виникає як очевидне.

В лінгвістичному середовищі фахівців моногенетична концепція набирає все більшої популярності. Вона передбачає, що існуючі нині приблизно 5-7 тисяч мов загалом мають спільне коріння, і вони є результатом дивергенції якоїсь однієї мови, заперечуючи тим самим ідею декількох незалежних джерел виникнення сучасної кількості мов. На самому початку ХХ ст. данський науковець Х.Петерсен¹ висунув ідею віддаленої спорідненості достатньо великої кількості мов (Європи, Північної Африки, Західної та Північної Азії), назвавши цю групу ностратичною. Ностратичну концепцію обґрунтував В.М.Ілліч-Світич, ще й збільшивши кількість мов, що належали до цього гурту. Проте згодом деякими лінгвістами, крім значного розширення меж ностратичної групи (від латин. *noster* – наш), було вилучено з неї афразійську (семіто-хамітську) мовну спільноту, залишивши близькість її з індоєвропейською мовною спільнотою на значно давніших в часі рівнях. Афразійську (семіто-хамітську) мовну макрородину

---

¹ История Дании / [Палудан Х, Ульсиг Э, Расмуссен К. П., ... , Петерсен Э. С. и др.], ред. С. Буск, Х. Поульсен (ред.). – М. : Весь Мир, 2007. – XIV, 592 с. – (Национальная история).

виокремлено в самостійну, аналогічну за рівнем ностратичній мовній макрородині.

Застосовуючи глоттохронологічний метод в середині минулого століття, М.Сводеш¹ проголосив, що розпад ностратичної мовної спільноти відбувся приблизно 17 тис. років тому, хоча загалом межа цієї події й наближається до сучасності і дорівнює 13-14 тис. років тому. Безпосередньо пов'язуючи той процес із становленням голоцену, локалізуючи і з'явлення, і розпад цієї мовної спільноти межами Південно-Західної Азії, все ж слід чітко усвідомлювати, що географічні ландшафтно-просторові межі природних регіонів сьогодення не відповідають тереновим тогочасним реаліям. Приміром, існуючі нині масштабні природні водойми Середземне, Чорне або Червоне моря не існували, а Аравія ніяким півостровом не була, візуальний образ Кавказьких гір у нинішньому вигляді не існував тощо. Тому, коли прихильники ідеї В.В.Іванова та Т.В.Гамкрелідзе стосовно місцезнаходження материзни – терену зародження майбутньої індоєвропейської мово-основи, твердо переконані, що це в «Південно-Західній Азії між Верхньою Месопотамією та Закавказзям», а якщо певніше – приблизно на терені сучасного Курдистану, то треба реально собі уявляти, що це не лише не аналогічний нинішньому терен, а це і зовсім інший біоценоз, зокрема інша, приміром, ботаніко-географічна реальність!

Така ж реальність зароджує і обов'язково формує і візуальну, і світоглядну психоестетичну природну образно-уявну картину Світу, яка загалом відмінна від тієї, яку нинішні фахівці штучним шляхом витворюють, користуючись сучасними природними реаліями, і витлумачують як такі, що були притаманними тим далеким насельникам цих теренів. Цілком «очевидне» існування «прабатьківщини дравідів» майже на тому ж терені («сучасний терен Ірану»), а «уральців» між Уральськими горами та р. Об, «алтайців» в Середній Азії з дотичними районами Ірану² вимагає ретельного свого осмислення із урахуванням тогочасної географічної розбудови ландшафту, яка сприяла на той час значному комунікативному зближенню певних суспільств, які нині є значно відмежованими одне від одного природними перепонами. Проте відбувалося й навпаки – істотна тогочасна природна відмежованість людських суспільств давала змогу чи примушувала мігрувати не у бік вірогідних контактних зон, а в протилежні боки значного розокремлення.

---

¹ Лексикостатистическое датирование доисторических этнических контактов / Сведиш М. // Новое в лингвистике. – Вып. 1. – М., 1960. – С. 23-52.

² Пучков П. И. Дивергенция языков и проблема корреляции между языком и расой / П. И. Пучков ; ИЭА РАН – Режим доступа: <http://www/cbook.ru/peoples/obzor/index.shtml/>

Міграційні процеси, які відбуваються нині, є найкарколомнішими за усі відомі періоди існування людства, адже транспортні можливості дозволяють скоротити час пересування до мінімуму, а комфортність умов проживання одних регіонів приваблює туди, і навпаки, некомфортність проживання та низький культурний рівень інших регіонів сприяє значному відтоку людності із них. Такий стан справ за умов високого рівня комунікації робить можливим значне накопичення людності в регіонах із найбільш розвиненою економікою, а ще найреальніше із найбільш високою комфортністю, наприклад, сучасний Лас-Вегас у США. Це значним чином сприяє скороченню мовного розмаїття і примушує до значної мовної уніфікації. Тому, приміром, межі мовної індоєвропейської спорідненості включили увесь сучасний Світ. Нині мовами гіпотетичної ностратичної мовної спільноти загалом в Світі говорить 56%: 45% – індоєвропейські, 6% – алтайські, 4% – дравідійські, 0,5% – уральсько-юкагірські, 0,1% – картвельські. Мовами ж алеуто-ескімоської мовної спільноти володіє 0,0025% населення Світу – це приблизно 100 тис. людей. Мовами афразійської мовної групи – 5% населення, з них мовами семітської – 4 %, ганської – 0,6 %, кушитської – 0,6 %, берберської – 0,2 %¹.

Мова людини своїх відмінностей, як ми вже вище розглядали, набувала винятково через безпосередній природний вплив на мовно-розумову функціональну систему давньої людини. Цей формуюче-адаптивний вплив відбувався сотні сотень років. Нинішні дослідницькі можливості роблять можливим ґрунтовне вивчення всебічного стану кожної окремо виділеної території та у послідовній її сув'язі із загальною генезою певного регіону. І лише це робить можливим розглядати «конкретний етнічний організм з його пращурами» у щільній сув'язі, як і націогенез із його нащадками. Саме ґрунтовне вивчення усіх природних особливостей із детальним дешифруванням віднайдених артефактів роблять можливим зрозуміти становлення мов певних регіонів. Певні предметні свідчення культургенези, яка проходить спільно із формуванням етноестетики, що безпосередньо народжується із природної естетики терену: прості умовні символи, складні символи (орнамент) й зразки протописьма, малюнки, скульптурні та ужиткові керамічні вироби тощо – дають можливість фахівцям високого штибу досліджувати дуже складні природні процеси становлення мови. Врахованою має бути й тяглість побудови жител (архітектура) та типовість дизайну інтер'єру тощо. Тоді порівняльно-осмислювальний аналіз зможе розкрити ступінь культурно-побутового та духового впливу представників культур-мігрантів. Проте не на

---

¹ Пучков П. И. Дивергенция языков и проблема корреляции между языком и расой / П. И. Пучков ; ИЭА РАН – Режим доступа: <http://www/cbook.ru/peoples/obzor/index.shtml/>

генетичному рівні (хоча і це завдяки новітньому технічному рівню наразі вже стає усе більш можливим), а на культурному та мовному рівнях.

Віддалено спорідненою із ностратичною мовною макрородиною є достатньо наближена як територіально, так і біопсихічно сино-кавказська (або дене-кавказька), до якої зараховано географічно досить розкидані в просторі північнокавказькі, сино-тибетські, єнісейські мовні групи, а також баську мову та поширену в північноамериканському регіоні індіанську мову на-дене. Вважають, що дивергенція сино-кавказької мовної макрородинои відбулася достатньо умовно на терені Анатолії біля 10 тис. років тому, а вже безпосередньо прамови кавказька, сино-тибетська та на-дене розпалися 7-6 тис. років тому, а єнісейська прामова приблизно менше 3 тис. років тому. Носії кавказької мовної групи частково лишилися на своєму терені (хетти, хуррити, урартійці), проте в більшості мігрували в різні боки (вони нам невідомі), найближчим з відомих є прадавній терен нинішніх геополітичних структур адигів, абхазів, вайнахів та дагестанських народів.

Необхідно нагадати, що вище мова велась стосовно лінгвістичних перипетій із давніми племінними мовними групами та макрородинами. Бо після переселення (а на місцях нового поселення найочевидніше були інші насельники з іншою мовною формою спілкування) в майбутньому до вже осілого населення долучалися й нові прибульці із спорідненими або неспорідненими мовами, тому первісна мова або й залишки її конструктів свідчать лише, що мовою загального користування на цій території була та, про яку нині згадують лише лінгвісти. Проте це зовсім не є свідченням того, що етноси, які утворювались за сприяння цієї мови або що прийняли її як мову етнічного порозуміння, були цілковито спорідненими на генетичному рівні.

Кланові, племінні, етнічні, національні міграції завжди були і є вимушеними. Людство здавна психічно й функціонально-біохімічно є адаптованим до певного місця проживання, де вони і є тими, кого закарбовують назви гуни, готи тощо. Перебираючись до інших місць поселення, та ще й перебуваючи там певний термін, або й частково об'єднуючись із аборигенами, то вони обов'язково набувають певних психічних змін, найчастіше лишаючи певний період як згадку поміж «своїми» свою основну говірку. Якщо функціональні особливості є немовби менш помітними, то це лише зовні, бо рівні захворюваності людей-мігрантів в новій і непритаманній їм природній місцевості є високими й довготривало-стабільними. Військо Джингіз-хана не дуже розповсюдилось Європою (особливо Західною та Північною) через легеневі хвороби, а нестримні норманські вікінги ліпше терпіли холод, ніж комфортні, на погляд більшості європейців, умови

Середземномор'я. Тож бо розпад мовних макрородин, або й навпаки, єднання різноманітних мов та груп відбувалися найочевидніше як результат зміни природо-кліматичних та ландшафтних характеристик регіонів. Нинішні південно-турецькі гори Таври разом із Балканами колись істотним чином відокремлювали людність, яка зосереджувалася навколо декількох озер, що в майбутньому перетворилися на Середземне море, і терени цього регіону, особливо його східна і, вірогідно, частково південна природні зони, створювали сприятливі умови для формування т. зв. афразійської мовної макрородини, яка розпалась в часи утворення Середземного моря на мовні родини і в подальшому на мовні групи та мови. Вважають, що цей тривалий процес відбувався в південній Месопотамії, там само й дивергенція семітської прамови. Інші ж мови цієї макрородини згодом опинилися в результаті певних природних катаклізмів на сучасному Африканському розі, а це нинішні геополітичні утворення Еритрея, Джібуті, Ефіопія, Сомалі, деякі ж мовні групи ще й наразі лишаються в нинішніх оазах пустелі Сахари та навколо озера Чад. Слід ще й враховувати, що в Африці існує й існувала дуже значна мовна (конго-сахарська) макросім'я, яка включає в себе кількісно великі мовні нігеро-кордофську та ніло-сахарську групи. З українського пересічного погляду, ці мовні макрородини немов би є достатньо віддаленими, тож і не впливали на генезу українського терену і його суспільства, проте це не так.

Регіон, який з півдня виокремлювався Таврами та менш високими, ніж нині, Кавказькими горами, а з півночі (приблизно сучасні 50-52⁰ широти) морозами, пралісовою тайгою та болотами, тиснувся до озера, що в нинішньому вигляді зветься Чорним морем. Катаклізми цього регіону, приміром, потепління, виникнення Азовського моря, значне збільшення рівня Чорного моря із кількома грандіозними потопами, значне «виростання» Кавказьких гір, значні структурні зміни терен Балкан і Малої Азії, масштабне наповнення водою існуючих та виникнення нових річок Надчорноморського Межиріччя активно впливали на з'єднання та роз'єднання ностратичної та дене-кавказької мовних макросімей, як і подальші зміни мов та мовних груп, на які вони розпалися. Не враховуючи цих процесів, складно говорити про якісь наступні «загальноєвропейські закономірності» або про вивчення сучасною етнологією «закономірностей» етногенези якого б то не було народу, як і розуміння того, що сино-тибетське та єнісейське мовні угруповання могли мігрувати на схід винятково за «нитками Аріадни», зокрема «шляхами» своєї природної адаптованості. Приміром, «єнісейці» здійснювали це лісо-луковою із змішаними лісами ботаніко-географічною природною територією (подібно до більшості українського терену), а не абстрактною «помірно-кліматичною зоною»,

представники ж сино-тибетської – передгірною та степово-різнотрав'яною, подібних до сучасного Надчорномор'я, Північного Криму, Асканії-Нова чи Мадярського Терену.

Сучасне розуміння мовних спорідненостей та різнорідностей свідчить лише про те, що статус ізольованості деяких мовних груп та родин визначається нині можливостями сучасної лінгвістики, яка далеко не все може дослідити із того, що належить до її компетенції. Проте вже є досліді з генетики, за результатами яких можна припустити, що у народів, які спілкуються нині різними мовами, проте поєднаними спільною мовною макрородиною, є спільним генофонд. Приміром, вже дослідями групи генетиків під орудою Л.Л.Каваллі-Сфорца було виявлено, що індіанці, які користуються мовами амерідної (об'єднує більшість мов автохтонного індіанського населення Америки, крім на-дене та ескімосько-алеутських) гіпотетичної мовної макрородини, мають високу генетичну спорідненість, зокрема можуть мати не лише спільне мовне походження, а й значно глибше природне, разом з тим вони мають відмінні генетичні показники, ніж ті, хто належить до мовної групи на-дене. Ці ж вчені висловили сміливе припущення, що генетична й лінгвістична еволюції відбуваються однаково і є ланцюгом послідовних розділень: в двох популяціях, що утворилися в результаті поділу, починається диференціація як генів, так і мов, хоча швидкості їхні є дуже різними. Проте, на думку дослідників, вони обов'язково мають певну пропорційність¹, яку треба відслідковувати й досліджувати.

Генетично-лінгвістична спорідненість може відбуватися через пріоритетність певного мовного спілкування, коли різними суспільствами визнається зверхність носіїв однієї мови (фізична, інтелектуальна тощо). Тоді ця мова (найчастіше сленг) визнається мовою спільної комунікації всередині певного геопсихічного угруповання, яке згодом може перетворитися на одну чи декілька геополітичних структур. Найчастіше найперше відбувається певне владно-господарське зближення, і якщо спочатку воно більш психічного штибу, то згодом легше переростає і в суспільне, бо процес зближення жінка-чоловік відбувається легше, якщо є мовне порозуміння. Тривале ж психічне, мовне й побутове зближення у декількох поколінь сприяє відповідно й певній генетичній наближеності, що перетворюється і в генетичну спорідненість, проте це потребує досить тривалого періоду. Советський народ (мовно-політична спорідненість) не вніс істотних генетичних змін до багатьох його психоетнічних угруповань, проте для інших, для яких він тривав не 60-х і не 80-х років, а істотно більше, він

---

¹ Пучков П. И. Дивергенция языков и проблема корреляции между языком и расой / П. И. Пучков ; ИЭА РАН – Режим доступа: <http://www/cbook.ru/peoples/obzor/index.shtml/>

позначився дещо і на генетичному рівні. Нині «россіяни» як психо-геополітичне угруповання громадян Російської Федерації продовжують це зближення спорідненості, найактивніше користуючись мовою спільної комунікації – російською, яка за лінгвістичними ознаками належить до індоєвропейської з давноминулої ностратичної мовної макрородини. Та сама ситуація в Австралії, Новій Зеландії чи в інших геополітичних утвореннях – колишніх колоніях Великої Британії або Франції, аналогічно й стосовно Іспанії.

Громадяни Сполучених Штатів гуртуються нині не лише навколо спільної мови (на певному етапі державотворення це був важливий аргумент на її підтримку), а й навколо штучно випрацьованої ідеї спільної націогенези через культурогенезу. У багатьох з цих громадян є генетична спорідненість із носіями давньої мовної ностратичної макрородини, проте у інших – із носіями афразійської та конго-сахарської, і їх достатня кількість – це афроамериканці; також сино-кавказької і австричної, ще й індо-тихоокеанської (хоча мовою цієї останньої макрородини й спілкується лише біля 0,1% населення Планети, проте генетичні носії її лишилися). Далєбі дуже важливо, що в США присутні і генетичні спадкоємці колишньої амерідної (найбільш аборигенної) мовної макрородини. Тож, говорячи про етногенезу (а вона обов'язково передєє націогенезі) нинішніх громадян, треба говорити не лише виважено, а й науково-обдумано, і лише «історичності» замало. Вірогідно, що оце зібрання в нинішній геополітичній структурі Сполучені Штати генетичних представників колишніх семи мовних макрородин (ностратичної, афразійської, сино-кавказької, конго-сахарської, австричної та індо-тихоокеанської) істотно сприяє й певним нововиявленням на генному рівні як ніде нині на Земній кулі. Добре це чи погано? Це є природний процес еволюції на шляху до доцільно-досконалого, а сучасний стан суспільства за показниками економічного, технологічного, наукового, культурного розвитку, загальним рівнем комфортності умов існування та медичного обслуговування засвідчує, що воно прогресує значно успішніше, аніж інші. Та й за рівнем деяких показників процесу демократизації свідомості суспільство США наразі випереджає більшість суспільств Світу. Для того, щоби відбулося оце генетичне віче, треба було відбутися найнеочікуваніших етапів генези і прийти до найкарколомнішої зміни расової одноманітності. Розмаїтий спадок людських решток, спостережений антропологами в шарах трипільської археологічної культури, свідчить також про значну присутність і різноплеми́нних, і різнорасових представників тогочасної людності. Це робить можливим вважати ту давню культуру-цивілізацію розвиненішою, ніж деінде на той час, як, приміром, нині в США.

Виникає істотне запитання, а чи завжди існувала расова одноманітність і загалом чи можлива вона? Можлива, проте лише в

підручниках, і найочевидніше, для шкільництва. Для більшості вчених нині є незаперечною європеїдність генетичних «творців» ностратичної мовної макросім'ї, зокрема носіїв ностратичної прамови. Їхня ж расова однорідність нині не збереглась (навіть на рівні т. зв. великої раси*): приміром, збереглась картвельська малочислена мовна група, збереглась більша частина індоєвропейської групи, але народи індоарійської групи суттєво просякнуті австралоїдним елементом, деякі ж групи мають вагомий монголоїдний додаток. Так, в уральсько-юкагірській мовній групі юкагіри монголоїди загалом, а ханти та мансі монголоїдизовані досить виразно; носії дравідійської гілки мовної ностратичної макрородина, мігрувавши до Південної Азії, згодом перетворились на контактну європеїдно-австралоїдну т. зв. малу расу. Алтайська спільнота мовної ностратичної макрородина, виникнувши як форма комунікації певних європеїдів, мігруючи на схід, метисувалася з монголоїдами, проте лишилася мовно приналежною до ностратичної групи. Лише тюркська група зберегла (особливо у населення Туреччини, а також у гагаузів та азербайджанців) характерні морфологічні європеїдні ознаки, які все ж через довготривалі міграційні переміщення до регіонів Східної Азії у деяких етносів цієї мовної групи виявилися послабленими і генетично «розмитими» (казахи, каракалпаки, киргизи, туркмени, узбеки та інші – європеїдно-монголоїдні етноси), а ще є група і зовсім монголоїдів (долгани, тофалари, тувинці, якути). Так от саме на генетичному, а не на морфологічному рівні можливо углядіти слабку, не помітну зовні спорідненість, яка закладена ще за найдавніших періодів людської генези, зокрема раннього формування давньолюдських популяцій. Слід однак зазначити, що метисовані монголоїдні народи, потрапляючи шляхом міграцій на довготривалі перебування на терени європеїдної материзни, поступово зовні дещо втрачали свою монголоїдність.

Унікальним є перетворення носіїв дене-кавказької або сино-кавказької мовної макрородина, представники якої були в часи її зародження європеїдами, нині ж на 99% – монголоїди, крім малочисленого гурту північнокавказців, басків тощо. Давня монгольська мова належить до ностратичної мовної макрородина, а давня сино-тибетська прамова, що має значне поширення серед монголоїдних народів, лінгвістами зараховується до дене-кавказької макрородина. Натомість давні монголоїди розмовляли мовою, що належала до австричної прамови. Мовами, що належать до цієї макрородина, нині говорять метисовані монголоїди із домішкою австралоїдів.

---

* Великі раси – європеїди, монголоїди, негроїди.

Таким чином, дві мовні макрородини (ностратична та дене-кавказька) мають безпосереднє чи наближене відношення до терену, який центрувався навколо озера, майбутнього Чорного моря, поряд з яким утворилося ще й Азовське. Представники цих мовних макрородин виникали на європеїдному людському субстраті, подальші ж різнобічні міграційні процеси сприяли перетворенню користувачів мовами цих родин на антропонеоднорідні конгломерації, особливо поза межами материзни.

Коли іде мова про перебування чи пересування давньоукраїнським тереном за минулих історичних періодів, приміром, готів чи скіфів, то цілком доречним є запитання, чи готський етнос або скіфський повністю переніс себе (і як субстрат, і як продукт) із місць зародження (де він і є за усіма показниками саме готським або скіфським), чи вимандрувала лише частина, складена із «шукачів кращої долі», які були носіями певної мовної та культурної традиції? Приміром, в районі Чатал-Гуюк на півдні нинішньої Туреччини в прадавні періоди виготовлялися й експортувалися по різних краях Світу ножі з обсидіану (вулканічне скло). Ці ножі виявляють в найрізноманітніших районах майже усього Світу, як нині, приміром, сталеві речі. Але нині сталевиробники, як і в давнину обсидіановиробники, не мандрують Світом як комівояжери зі своєю продукцією. Обсидіанові виробники обмінювали свою продукцію у сусідів, а ті робили це далі й далі. І не слід представникам народів, що належали до археологічної культури мальованої кераміки, було вимандрувати зі своїми декоративно-ужитковими творами на Далекий Схід, твори їхні великої теомистецької ваги мандрували самі, тобто вони передавалися з народу в народ, вірогідно, що і на рівні сакральності, тоді і мова була їхнім важливим містико-визначальним доповненням. Через таке поширення і монголоїди «виявилися» носіями мов європеїдної ностратичної (та й дене-кавказької) мовної макросім'ї.

Висновок може бути наступним: людство ще з щонайдавніших часів своєї генези було спорідненим, бо ж і належить до одного спільного біологічного виду. Спорідненість є відчутною між усіма мовними макрородинами. Проте людство ж є і буде варіабельним, це є очевидним зовні, а також в розмаїтті мов. Нині в часи становлення багатьох народів як окремих геополітичних структур національна мова набирає неабиякої ваги. Саме мова й культура є важливими національними показниками. Втрата національної мови або її занедбаність є трагічними обставинами в процесі націогенези. Боротьба української мови за свою державність нині набирає рівня відповідальності за майбутнє усієї Нації.

Нині на різних рівнях різнобічно і досить широко, глибоко й аргументовано розглядається виникнення метаетнічного угруповання

«слов'яни» (склавини). Його розпад пов'язується на мовно-культурному рівні з розпадом геополітичної структури слов'яни (до певної міри найближча протоетнічна структура українців). Розпад слов'янської прамови спричинив виокремлення мови (чи діалекту), яка виявилась стрижневою у становленні достатньо великого територіально, хоча й не визначеного кордонами, утворення Київська Русь з великим мовним розмаїттям. В свою чергу розпад цієї держави спричинив різноманітні процеси, до яких належить і виникнення чотирьох мовних угруповань: українського, білоруського, новгород-псковського і володимиро-суздальського. Якщо два перших – протоетноси, згодом і етноси, то новгород-псковське угруповання було спочатку фізично винищене, а рештки згодом повністю асимільовані російським, його ж мова, як компоненти, увійшла в білоруський діалект, змінивши його на мову. Доля ж четвертого мовного угруповання найкарколомніша – найневиразніше як малочисельне угруповання підкорило собі племенні об'єднання, навіть такі значні як Моксель, і згодом утворили Московське царство зі своєю державною мовою – володимиро-суздальським діалектом. Найбільш розвиненою була державно-літературна мова Київської Русі, і її як мову міждержавного та внутрішньодержавного спілкування використовували й неслов'янські народи, зокрема балтські в геополітичній структурі Велике Литовське князівство, та й «Євангеліє», на якому присягали королі Франції, написане цією ж мовою. Проте мовою аборигенного населення була мова, тотожна українській мові, найбільш близькій до санскриту.

Експансія Римської імперії на північ від своїх теренів спричинила активність народів, які там проживали. Римська ж республіка, як і в подальшому, після Гая Юлія Цезаря, Римська імперія, сама постала як результат багатьох процесів, що проходили на Апеннінському півострові після того, як туди потрапили різноплеменні колоністи з різних країв, не лише Егеїди, а й людність з Африканського континенту – копти, лівійці, семіти, негроїди та інші, тож серед багатьох процесів державотворення та психоетнічного становлення був і процес мовотворення. Колонізація Давнім Римом різноманітних народів Європи надала можливості розвитку певної спільної писемності і розвою різних мов та діалектів, скорше того, що нині зветься сленгом (автохтонна говірка із латиною в суміші). Початок розпаду Римської імперії сприяв розвитку мовних особливостей, які своєю чергою прискорили етнотворчі процеси. Остаточний розвал імперії сприяв не лише виникненню слов'янського метаєтнічного угруповання, а й початкового його розмежування, щонайперше – мовного. Та й сама майбутня Італія отримала значну кількість мов та діалектів. Чому не уявити собі, що давні держави зі столицями в Празі, Києві, Кракові, Холмі тощо (нині вони описуються як археологічні культури), можливо

й імперії, сприяли утворенню мовних макрородин. Вірогідно, що, приміром, Натуфійська археологічна культура й була тим катализатором, що об'єднав певну групу народів у афразійську мовну макрородину, а деградація цієї культури чи загибель через природні катаклізми спричинили початок розпаду, який було завершено на сході Месопотамії*. Те саме стосується й ностратичної в період археологічних культур кукрек або кримської. Відповідно, подібні процеси притаманні й трипільській археологічній культурі мальованої кераміки (в період її існування – такої собі тогочасної конфедерації народів) на величезній за обсягом для того часу території із значною кількістю говірок, проте із котроюсь узагальнюючою мовою міжплеменного спілкування, закарбованою символами «мальованої кераміки». Цілком очевидно є контактність саме в часи трипільської археологічної культури поміж різними носіями мов і мовних груп ностратичної мовної спільноти. І не лише поміж собою, а і з носіями дене-кавказької мовної родини, бо ж існували на географічно спільному великому суходільному просторі. Зокрема, немає нічого дивного, що є відчутною мовно-культурна (можливо припустити, що й на генетичному рівні) присутність хеттів, хуритів тощо в трипільській культурі, дивлячись на її расово-етнічне розмаїття. Більше того, можливим є висловити припущення, що саме під час існування, а скорше занепаду трипільської культури і відбувся розпад індоєвропейської мовної групи, яку ще називають індохетською. Після ж чорноморського катаклізму (утворення Босфору і Чорного моря) можливим виявилось і зближення з певними носіями афразійської мовної макрородини, що розпочалося в часи занепаду натуфійської археологічної культури.

Кожний окремий рід творив свою фонетично відмінну основу, а позаяк на шлюби із представниками свого роду з прадавніх часів накладалось табу¹, то і первісні фонетично-значеннєві основи мігрували разом з їх носіями в інші роди через пошлюблення, яке сприяло лінгвістичному процесу етнічного мовотворення. Різні форми «перемішування» фонетично-значеннєвих основ, уживаних на означення різних елементів дерева або прізвищ на кшталт Боровичів чи Вовковичів та похідної від них лексики, активно поширювались Світом. Наприклад, цілком очевидно, що карпи, як і хозари, не зникли безслідно, а взяли участь у етногенезі українського народу – досить поширені серед українців прізвища із основами «козир», «карп»: Козир, Козерацький, Карпан, Карпенко, Карп(л)юк тощо. Доречно нагадати, що

---

* Ці події докладно розглядаються в багатосотлітньо писаній праці – Старий Заповіт.

¹ Косвен М. И. Нариси з історії первісної культури / М. И. Косвен – К. : «Радянська школа», 1955. – 200 с.

тесля в італійців – *carpentiere*, а прізвища Карпі та Карпіні достатньо поширені.

Хоча писемність* і мова значним чином пов'язані між собою, проте є дуже відмінними, особливо у своєму зародженні та психосоматичному сприйнятті Світу як природного та соціоприродного довкілля в залежності від регіонального суб'єктивізму. Писемність має чотири основні типи:

- піктографічне або картинне письмо – найдавніший конкретизований вияв думання, відображений у вигляді малюнка;

- ідеографічне або ієрогліфічне письмо – це конкретизовано-візуалізовані через символи слова або поняття. Знаки-ідеограми чи ієрогліфи є образно-символічними відображеннями думань, бачень, бажань, законів, правил, реального, надуманого, бажаного, вони характерні шумерському клинопису, давньокитайським, давньоєгипетським ієрогліфам та давньоукраїнським петрогліфам Кам'яної Могили і трипільської археологічної культури;

- складове письмо, в якому котрийсь склад позначається одним певним писаним знаком. Притаманне деяким з народів Індії та давньояпонському письму. Цей тип є перехідним від образно-символічного до фонематичного письма. Перші «літери», які позначали склади, а згодом і окремі звуки, було застосовано ще в царстві Та-Кем (Давньому Єгипті);

- фонетичне або літеро-звукове письмо складає нині писемність багатьох народів Світу. Знаки-літери (букви) складають абетку. Українське фонетичне письмо використовує 33 знаки, їх ще називають графемами, інші народи використовують хто більше, а хто і менше.

Вважають, що перехід від ідеографічного відображення до літерового, фонетичного відбувся завдяки фінікійцям, які були торговцями й мореплавцями, а тому завжди поспішали і вели скорочені записи знаками, які значно спрощували записуване (приміром, як знаки стенограми або т. зв. азбука Морзе). Проте ми переконані, що у цьому випадку якнайкраще себе виявив регіональний суб'єктивізм світосприйняття, а головне – світовідображення. Воно у племен Східного Середземномор'я та аравійців абстрактне – знакове, ми називаємо його дизайнерським, на відміну від європейського південно-чи північно-середземноморського. Саме тому західноазійці й не прагнули до реалістичного зображення богів, а згодом противились іконопису, сакральному зображенню, бо рівня античного мистецтва досягти не могли, а те, що могли відобразити, поєднувати із зображенням Бога було несумісним.

---

* Писемність – людський інтелект, засвідчений у символічних знаках.

Тож, використавши достатню кількість давньоєгипетських знаків-ідеограм, дещо їх стилізувавши-удосконаливши, фінікійці їхнім письмом успішно користувалися, навіть не використовуючи запису голосних звуків, які у них асоціювалися із жінками, а вони не могли бути врівень із патріархами – чоловіками. Коли взялися до справи реалісти давні греки, вони виправили усі хиби фінікійців і створили основу письма індоєвропейських народів. Яку значно згодом, у відповідності до свого виразного регіонального психосуб`єктивізму, прилаштували до латинського письма, і таким чином дали початок західноєвропейській писемності; слов`яни ж творчо інтерпретували грецьке письмо, і через давню глаголицю утворили версію свого, де є і українська версія. Трипільцям, як і більшості інших давніх народів, притаманним є поведінковий консерватизм (на кшталт традиціоналізму неандерталісу на відміну від побутової пластичності сапієнса). Зокрема, трипільський традиціоналізм – використання саней замість колеса або різноманітні мотики, а не дерев`яне рало (яке використовували в Центральній Європі), хоча воно було значно продуктивніше. Існує згадка, що боги подарували давньоукраїнським пращурам одразу золотого плуга (рало), не дерев`яне, а золоте, певно – з металу, вірогідно мідне...

«Виявилось, що в орнаментуванні посуду трипільців нічого не було випадковим. Схеми розпису утворюють символічні композиції – великі знаки у вигляді свастики або хреста. Всередині схем у визначених зонах розміщувалися певні знаки. Вони, на відміну від схем розпису, могли змінюватися при перенесенні на посудину іншої форми. Отже, зв`язок між ними менший, ніж між формами посуду та схемами розпису. Всього на майданецькому посуді було виявлено 239 знаків. Серед них є прості та складні. Простих 46, з яких 9 були в особливій пошані, бо повторюються 19-128 (!) разів кожен, ще 8 зустрічається 2-8 разів, решта 19 – по одному, але вживалися вони не самі по собі, а у вигляді комбінацій або блоків [...]. Найпопулярніших було 9. Встановлено і їхні «улюблені місця» – ручки, центральні частини мисок, метопи кубків. Встановлено 14 прийомів розташування блоків [...], такі прийоми створення блоків притаманні ієрогліфіці, для якої розвинений набір знаків є чудовою базою. Таку знакову систему цілком можна назвати піктографічним письмом [...]. В селищі спільними для багатьох будинків були прості найбільш поширені знаки, а ось блоки з них в кожному помешканні були свої [...], спільними для жителів селища були не блоки, а схеми розпису простими знаками [...], а також правила розташування знаків у блоках, а ті, у свою чергу, – у схемах розпису. Напевно, в кожній родині була людина, яка, знаючи прості знаки та правила їх розташування, створювала нові блоки. Вона ж, напевне, і передавала знання нащадкам. Більшість блоків (назвемо їх формулами)

слугувала, на думку Т.Ткачука, засобом для передачі інформації та спілкування невеликій групі людей, які належали до суспільної або культурної спільності»¹. Продовжуючи розгляд цієї теми, український вчений зауважує, що у випадку з трипільством маємо справу з історичним феноменом – початковими фазами виникнення ієрогліфічної писемності. Він вважає, що нині можна з упевненістю стверджувати, що у неолітичних та енеолітичних культурах Європи існувала певна знакова система. Її корені слід шукати в неолітичних культурах Анатолії. Чимало знаків європейці придумали самі, але не вони були творцями правил цього давнього мистецтва. Трипільська цивілізація – частина Світу давніх землеробів Європи, яка не тільки отримала Священні знання, а й розвинула їх, внесла своє, нове, як і кожна з культур того часу – Вінча, Гумельниця, Варна, Лендель та інші².

Давні розписи промовляють до нас із глибини шести тисячоліть забутими мовами так само, як звертались колись їхні творці до своїх богів, забутих нині, зрозумілою тільки їм мовою. Досконала ритміка орнаменту, його насиченість символами доносить до нас могутню давню магію, звертання людей до потойбічних сил і, можливо, намагання ними керувати. Однак трипільська культура зникла раніше, ніж ця система перетворилася на писемність. Мистецтво ж створення орнаментів і піктограм, одного разу народившись, пережило тисячоліття.

Національна пам'ять, закарбована в географічних назвах, складає значний патріотичний скарб, що має не меншу вагу, аніж історизм. Через те її істотно свідомо руйнують чужинці. В Україні лише в наш час вже двічі було виконано масові перейменування населених пунктів. Є ж такі, що лише за одне десятиліття 3-4 рази змінювали свої назви. Тому слушно зауважує М.Янко, що географічні назви, як ніщо інше, допомагають заглянути за обрії затьмареної давнини, через них і для них побачити горизонт безхмарного прийдешнього. Тому бережімо їх від зникнення³.

Назв із коренем «білий» дуже багато: Актаське озеро – біля Керченської затоки [білий і камінь – татарські, та український суфікс – ськ(е)]; Біла – річок з такою назвою принаймні 12, назву дістали через виходи крейди на поверхню, те саме і відносно Біла Ослава, Білий Потік. Біла може виступати як чиста – Біла Тиса, Білий Черемош, Білка (10 шт.), Білосток. Як протилежне «білому» завжди виступає «чорне»,

---

¹ Відейко М. Ю. Шляхами трипільського світу / М. Ю. Відейко – К. : Наш час, 2007. – 296 с. – (Сер. «Невідома Україна»). – С. 170–173.

² Відейко М. Ю. Шляхами трипільського світу / М. Ю. Відейко – К. : Наш час, 2007. – 296 с. – (Сер. «Невідома Україна»).

³ Янко М. Т. Топонімічний словник України : словник-довідник / М. Т. Янко – К. : Знання, 1998. – 432 с. – Бібліогр. : с. 403–429.

приміром, Чорна Ріка, проте таких річок, принаймні великих, можливо назвати сім: на кримському півострові (вона ж і Казикли-Озен) і ще одна річка, яка впадає в Північну бухту Чорного моря – ліва притока Дніпра в Херсонській обл., ліва притока Свічі, права притока Стиру в басейні Прип'яті, права притока Дніпра у м. Смілі Черкаської обл., Чорна Тиса, Чорний Ташлик, Чорний Черемош. Є ще такі річки як Черногузка – за однією з версій від сакральної птиці українців черногуза, а за іншою – Чорна Гузка, де гуз «вузька смужка землі». Чортомлик – від тюркського «щука» або «щучий», у кожному разі – річка, яка багата щуками. Чорторий (Чорторея, Чортория) – правий рукав Дніпра у передмісті Києва, де ще праслов'янське «чортория» – «болотиста місцевість», дослівно: «Ручай, який риє землю».

Чорнота, темний колір річок через те, що вони мають у своєму складі багато органічних домішок або через болотні води, а от, приміром, Чорне озеро в Західній Волині має низькі заторфовані береги темного кольору. Проте «найтемнішим» є Чорне море, яке в історичні часи мало багато назв, навіть протилежних за своїми ознаками – «Негостинне» і «Гостинне» море. Таким чином давні греки пристосували одну з автохтонних назв, значно переосмисливши приблизне звучання цього дуже давнього озера (у найближчі часи моря), яке означало, на думку С.Наливайка, те саме, що й Боспор, Ексампей, Оксфорт, тобто «Шлях Бика» чи «Море Бика», як і назва Руське море, в якій зберігся компонент із значенням «бик».

Тварина бобер в минулому була досить поширена в басейні Дніпра, мала таку ж пошану серед автохтонів, як і у близьких до нас в часі природошанувальників північноамериканських індіанців, про що ми добре знаємо з наукової та художньої літератури. Похідні від нього назви річок: Бобер, Бобрадъ, Бобри, Бобрик, Бобриця, Бобровиця, Боброва, Бібрка, Бобрівка, тощо. А приміром, Борсуківка, поодинокі річка в басейні Південного Бугу від назви тварини, свідчить про не дуже широке поширення цієї істоти або про її незначну популярність серед населення України.

Борова, Борове, Боровенька, Боровик, Боровицька, Боровиця, Боровичка і навіть Боровля – від поширених в Україні великих змішаних лісів із значним домінуванням глицевих рослин (сосен, ялин тощо).

А от р. Братениця не від поширеного наразі серед певних кіл наших громадян «братва», а від братки чи сокирки (*Viola canica*), трав'янистої рослини з родини фіалкових – віоли. Є ще й р. Брусниця, яка свідчить, що не лише у карелів та вепсів є ця ягода в достатку. Рослинне походження р. Буковина в басейнах Вісли й Дністра від колись дуже поширених у Східній Європі «буковин» – букових лісів (бук лісовий, *Fagus sylvatica*), корисних своїми горішками для людей та

багатьох лісових істот, проте похолодання та людська діяльність значно зменшили їх чисельно, тим самим надавши пріоритетності дубам (*Quercus*), близьким ботанічним родичам буків, далєбі більше пристосованим до морозів: Дубана, Дубина, Дубиця, Дубки, Дубниця, Дубна, Дубовець, Дубок, Дубравка, Дубрівка, Дубов'язівка, Дубровиця (те саме коріння – Дубляни). В Україні безліч річок, які походять від дерева береза, вважають, що первісна назва «береза» підкреслювало ознаку «білого» (дерева): Березанка, Березівка (принаймні більше 20 річок і річечок), Березнегувата, Березовець, Березовиця. Проте р. Берека походить від поширених колись берек (*Sorbus*) – дерев і кущів, більш відомих як горобини, а р. Береста від берест або в'яз (*Ulmus*), те саме й Берестова, Берестовенька, Берестовиця, того самого кореня й славнозвісне м. Берестечко.

Відомий острів Березань, який є при виході із Дніпровсько-Бузького лиману в Чорне море, не веде своє походження від березових дерев, його пов'язують із іранською або скитською назвами «високий» або турецькою «острів біля впадіння в море ріки Вовчої», переосмислене в подальшому українцями, проте на цьому острові, як відомо із літературних джерел, і в часи Русі були слов'яни. А от, приміром, р. Беш-Байрак від тюркського «П'ять балок», які впадають в річку.

Назви річок Бик, Бичок, Бугай є дуже поширеними не через господарську значимість цих істот, а ще прадавню їхню сакральність, вище ми вже цього торкалися.

Назви на кшталт Бистрик, Бистриця, Бистрівка тощо говорять самі про себе як про швидкоплинні водяні потоки, те саме і Божава, Борзна, Борзинка. А приміром, у Костянтина Багрянородного сьомий поріг на Дніпрі було поіменовано Вручим в означенні «вируючий» (від слів «вир» та «вирувати»), скандинави його називали Леант «кипучий», а приміром р. Шипіт – лівий витік Турії (басейн Тиси), місцевою говіркою – «гірське джерело, з якого вода б'є з шипінням», те саме стосується і Шепетівки – мінеральні джерела, які із шипінням витікають зі скель. А от р. Широка – під час повені широко розливається, р. Варва – вода, що кипить, р. Східниця – та, що сходить з височини, а от р. Сян – або текти, «волога», або ж не зрозумілого іллірійського походження. Річка Талова – від тюркського «верба, верболіз», зокрема «річка з берегами, порослими вербами»; р. Танискава – від германського «велика вода»; р. Тальянська – італійська, через те що за часів Австро-Угорщини там поселяли засуджених італійців; р. Тарган – через запозичене тюркськими мовами з корейської «вода» і ще «вузький, тонкий, дрібний» (а може від назви відомої комахи?); р. Татарина (Татарин, Татарінова) – від татарин; р. Ташлик – «кам'янистий, кам'яниста земля», р. Терєбля – «та, що тече розкорчованим лісом»;

р. Тилігул – «буйна річка»; р. Тня – «трясовина, болото»; р. Тікич – тексти; р. Тьма – «темна (чорна) вода»; р. Уда – «хвилі, джерело, потік»; р. Улу-Узень – турецьке «великий рукав річки»; р. Уразова – тюркське «щастя»; р. Урвихвіст – «іржава вода»; р. Сучава – «сочитися», р. Чингул – «неширока ковбаня»; р. Шкло – така прозора і чиста; р. Шурбанець (колишня Собранець) – «з'єднання декількох потоків», р. Яланець – «степова річка»; р. Ятрань – «швидка»; р. Цвітох – «поросла водоростями»; р. Свитязь, яка впадає в о. Світязь – «крива, зігнута, опукла форма»; р. Рипа – «голий кам'яний схил»; р. Остер – «швидкий»; р. Молочна – від кримсько-татарського «верба», яке через різні фонетичні зміни перетворилося на молоко і врешті-решт «молочна ріка»; дуже багато річок як «мокрих» (М. Волноваха, М. Заплавка, М. Котельва, М. Московська, М. Сура, М. Кагарлик, М. Тагамлик, М. Ташлик, М. Таланчик тощо), так і «сухих» (Суха, С. Аджалека, С. Альма, С. Балакля, С. Березанка, С. Березівка, С. Білосарайка, С. Волноваха, С. Грунь, С. Кінська, С. Котельва, С. Кагарлик, С. Сура, С. Омельничок, С. Ташлик, С. Торець, С. Яланчик, Сухі Яли, Сухолуцький Старик тощо); а от приміром р. Мена перейняла назву від давнього Менськ або Мінськ; р. Мерло – «річка з надто тихою течією»; р. Лохвиця – від «калюжна»; р. Локниця – або «звивиста» або «болотяне місце», те саме р. Локня і р. Локнянка; р. Литвинка – спочатку литвинами називали самих литовців, а згодом, коли відбувся етнографічний «зсув», зокрема литовці перебралися західніше аж до Балтики, їхнє місце зайняли білоруси (південна частина – українські поліщуки + литовські племена; північна частина – фіно-мордовські племена + балти, а в ХІХ-ХХ ст. ще й росіяни); р. Циганка – циган; р. Болгар – представник болгарського народу; р. Лемиць – від «лемиця» «драговина, мочар», зокрема «річка, багата трясовинням»; р. Латориця – «швидка, бурхлива»; р. Ларга – «широка»; р. Ланна – «та, що протікає серед ланів», від німецького лан (*land*), а через польську мову перейшло як «орна земля»; р. Лабич – на кшталт давньоруської *Labiten* «доброрічка»; р. Кулига – «луки на березі річки»; р. Кума – «там, де відбувається розворот супроти течії» або тюркське «пісок»; р. Крута – «вигнута»; дуже багато «кривих річок – різноманітні Криві, а ще Кривиця, Кривизна, Кривуля, Криворічка, Кривич тощо; р. Конча – кельтське «кінцева»; р. Кетроса – «кам'яниста», річки Кам'яна, Кам'яниця, Кам'янка, Кам'яниста тощо; р. Калюс – «калюжа»; р. Кальміус – «тонка, як волосина, і покручена, як ріг», р. Іржавець – «з рудуватим відтінком»; р. Ірша, р. Іршава – «звивисте русло»; р. Ірпінь – є корінь «пити»; р. Інгул – «лінивий»; р. Ібр – фракійське «вода, річка»; р. Зелена; р. Збруч – або «болото, багно» або «бруїти, струмувати»; р. Звараш – «джерело»; р. Жолоби – «подібна до жолобу», р. Жовті Води (Жовта Ріка) – через родовища залізної руди і жовтий колір.

З цього далекого від повного переліку назв річок можливо помітити, яке велике мовне розмаїття використане у назвотворенні. Слід врахувати, а бажано б і замислитись, чому різномовні назви збереглися, вони і раніше не змінювалися, а лише утверджувалися, проте не усі вони були прийнятними через спорідненість або дружнє ставлення племен одне до одного, збереглися назви далеко не споріднені. Далєбі відчутним є якась інша закономірність утвердження різномовних назв, попередньо ми заторкували це питання, проте вирішити його – це не в моїй компетенції. У кожного народу існують рослинні і тваринні уподобання в географічних назвах, це ж стосується і річок. Рослинний світ дуже широко засвідчений на Україні, крім вже вище наведених дерев, є р. Вільха – від «вільха», «ольха» (*Alnus*), те саме Вільхівка, Вільхова, Вільшана, Вільхова Говтва, Вільховець, Вільховий Дніпро; р. Горіхова – «болотяні горіхи» (*Trara natans*); р. Грушеваха – «груша» (*Pyrus communis*), те саме Грушева, Грушевиця, Грушівка тощо; р. Клевень – «клен» (*Acer*), те саме Кленна, Кленушка; р. Калинівка – «калина» (*Viburnum sp.*); р. Кодра – «та, що протікає через праліс» або від діалектної назви якоїсь болотяної рослини; р. Липа – «липа» (*Tilia cordata*), те саме Гнила Липа, Золота Липа, Ликовець, Липецька, Липчик, Лип'янка, Липка, Липчик, Липова Долина; р. Лісна – «ліс»; р. Лозова – «лоза» (*Salix alba, fragilis, caprea*), те саме Лозовенька, Лозовок; р. Кропивна – «кропива водяна» – рослина (*Ceratophyllum demersum*), поширена у застійних водах, наукова назва «кушир», те саме Кропивниця, Кропивник, Кропивня, Кропив'янка; р. Крушинка – «крушина» (*Frangula alnus*); р. Нехворощ – найменування стосується декількох рослин (*Artemisia sp.*); р. Осинище – «осика» або «тополя тремтяча» (*Populus tremula*), Осинівка, Осичка; р. Оська – «осока» (*Carax sp.*); р. Рогізка – «рогіз» або «комиш» (*Typha sp.; Phragmites sp.*), Рогізня, Рогожна, Рогозки, Рогозянка; р. Тиса – «тис» (*Taxus baccata*), Біла Тиса, Чорна Тиса, Тисовець; р. Фіалка – фіалка собача (*Viola canina*); р. Фундукли – «фундук», «земляний горіх», вірогідніше «горіхове»; р. Хвощова – хвощ або хвіщ (*Equisetum sp.*), в українській мові різні назви хвоща – ілець (илець), кобильник, скрипій – річки Ільниця, Скрипівка, Кобильниця; р. Хмелівка – хміль (*Humulus lupulus*), те саме м. Хмільник; р. Черемош – черемха (*Prunus padus*), Білий та Чорний Черемош, р. Черемошна; р. Уж – від балтського «ясен» (*Fraxinus*) і переосмислене уж (вуж), зокрема «вужька і покручена річка», а от р. Усок від того ж балтського «ясен» (*Fraxinus excelsior*), річки Ясенець, Ясенка, Ясенецький Рів; р. Узин – від давнього «б'зяниця» – бзина чи бузина – (*Sambucus ebulus, nigra, racemosa*) – собача, чорна, червона; р. Яблунівка – яблуня – (*Malus silvestris*).

Окрім культу дерев, в Україні здавна був вельми поширений і культ птахів, він певним чином і втілений в назвах річок. Хоча

«пташині» означення є значно менш характерними для назв українських річок, проте річок Журавок принаймні існує не менше 10, як і річок Журавець – журавель сірий (*Grus grus*), те саме і р. Чаплина – чапля – (*Andea sp.*); р. Гусь, як і озеро Гусяче можливо від гусь, гуска (*Anser sp.*), дехто вважає, що від діалектного усь «устя річки»; р. Куличиха від назви птаха кулик (з родини *Limicolae*); відома з давніх давен р. Либідь, проте попри деякі легендарні моменти утворення її назви, деякі фахівці вважають, що «вода» та «багнисте місце» – це коріння її походження. З цим ми не погоджуємось, бо пов'язуємо назву річки із перебуванням в південній частині Давнього Києва якогось із тюркомовних племен, а як це загально відомо, однією із самоназв тюрків є «лебеді» – як у деяких племен з українського терену, які рушили колись на Балкани, а згодом і на південну частину Балкан – Егіну, були «лелеги» (лелеки – *Ciconia ciconia*), які увійшли як складова загальної групи пелазгічних племен. Завдяки тому, що певні племена із тюркомовної групи народів, приміром, болгары органічно увійшли як складова українського етносу, то їхня назва і живий природний символ існує в українській психоетнічній семантиці, те саме і оз. Лебедине (як і балет відомого російського композитора, етнічного українця, Петра Чайковського), річки Лебединка, Лебединець, Лебедиха, Лебедишка, Левідь тощо від «лебідь» (*Cygnus olor*) – лебідь шипун.

Ще існують річки Козарки, назву яких тлумачать, як похідну від птаха казара, казарки (*Branta sp.*), які колись в достатній кількості були поширені в Україні. Саме слово казарка від турецького *kaz* гуска, проте вірогідним є й те, що річки Казарська, Козарка, Козаринівка тощо походять від «козар» пастух кіз, зокрема «чабан», і пастуші племена кочових чабанів отримали назву хозари в часи Київської Русі. Хозарський каганат – рабовласницька держава, була чи не найголовнішим і найзатятішим суперником слов'янства у територіальному протистоянні (як чорне та біле). За деякими історіографічними джерелами, через це протистояння її і розтрощив Святослав Великий, за що й набув легендарної слави.

Пам'ять про хозар виявилася стійкою і лишилася імовірно у багатьох природних символах сучасної України. В Російській Федерації етнічна пам'ять про хозар значно істотніша, бо вони щільно увійшли до російського метаетнічного конгломерату, суттєво, навіть визначально, вплинувши на суспільну духовість (ментальність). Від хозарів певним надбанням залишилися й кози, дуже не характерна свійська істота для традиційного націотворчого лісостепового ландшафту: р. Козин та р. Козівка, а також р. Козлівка (і багато населених пунктів на кшталт м. Козелець, Козятин) від козел (*Capra sibirica*), хоча вірогідніше від рослини Бедринець ломикаменевий (народні назви – козлики, козел, едранець – *Pimpinella saxifraga*). На

відміну від цих тварин-прибульців, приміром, р. Овечі Води – від вівці (*Ovinae*), яка мала з досить давніх періодів поширення майже в усіх регіонах України як свійська худоба.

Річки Медведівка та Медвідка – можливо, що це згадка про досить поширених колись ведмедів (*Ursus arktos*), і раніше існували такі назви, як приміром, «Ведмеже пойло» тощо, проте є й гадка, що назва річки Медвідки може походити від руського терміна «медведка» – «неглибока яруга», проте в усіх слов'ян здавна поширеним є природний продукт – мед.

Існує й група річок, назви яких походять від досить поширеної і вельми корисної істоти жаби (*Rana esculenta*): річки Жабина, Жабине, Жабник, Жабниця, Жаборічна, Жаб'яча тощо. Та й загальновідомим центром Гуцульщини було Жаб'є.

Ми вже попередньо згадували, що найпоширенішими живими істотами і природними символами на терені України є корова, бик, віл, а також дикий їхній прашур тур – основа багатьох українських топонімів: річки Тур, Турець, Тура, Туринка, Туричка, Турійка, Турія, Турянка тощо. Близьким родичем є і зубр (*Bison bonasus*): річки Зубравка, Зубри, Зубра, Зубринець тощо. Річка Кульна, вважають, походить від колуні «дикі коні» з молдавської, або з тюркської кулан – «дикий осел», у кожному разі підтекст – «строптивна річка», норовиста як дикий кінь чи осел. Не менш поширеним на Україні є традиційний для індоевропейської свідомості природний живий символ – вовк (*Canis lupus*). Проте як для річок, вважають, що основою тут є волок, існують ще річки Вовче Горло, Вовчинець, Вовчок тощо. Існує ще й р. Вільча – польського походження і означає «вовча», а також р. Сож – від фінського «вовк», крім того в басейні р. Сожі існують й інші назви, пов'язані з «вовк». Не менше поширення має й інший хижак, хоча й не такий виразний в українській семантиці, як, приміром, в західноєвропейській – лисиця (*Vulpes sp.*): р. Лисогір в басейні Сули і р. Лисиця в басейні Ворскли і Сули, де, до слова, велике сусідство балтських, іранських та слов'янських етнічних елементів у різних географічних назвах. Річка Лопань – латина *Lopaine*, литовське *Lapone*, *Lapines*, давньо-прусське *Lapino*, *Lapounen* – лисиця. Існує ще й р. Рокша – іранською мовою «лисиця». Зокрема, цей хижак є психо-містичним символом у багатьох народів, і хоч його образ не винесено на державні герби, проте він є дуже сильним психоетнічним показником етнічної ідеології, не притаманної українцям. Під впливом Й.В.Гете український філософ Іван Франко відтворив цей образ, трохи призначивши нас до західноєвропейських сусідів – «Лис Микита».

Одяг

Як ми вже неодноразово наголошували, людство є найяскравішим пристосуванцем (тобто хамелеоном) до різноманітних факторів земного (тобто планетного) довкілля, і така адаптація відбулася ще за найдавніших періодів загальної генези, коли ще протолюдські особини та їхні угруповання скеровувались лише дією архетипальних закладин психіки, що знаходилася на зародковому рівні. Тож головні реакції були вже психоемоційно значно вищими у своїй адаптаційній реакції на довкілля, аніж у «найрозумніших» тварин. Проте саме у своєму особистісному, а потім і груповому пристосуванні до довкілля, людство «тренувало» інтелект: штучне захищення тіла та створення будівель. У захищенні тіла штучними засобами людина у виявленні своїх характерних рис і психоповедінкових особливостей просувалася інтелектуально якнайвище і якнайоригінальніше, створивши унікальну систему краси – одяг.

Український народний одяг формувався упродовж дуже тривалого періоду, починаючи, вірогідно, ще з періоду трипільської цивілізації. І хоча значний вплив сусідніх народів позначився, український одяг відзначається загальною рисою – витонченою декоративною мальовничістю, широким застосуванням різних матеріалів (здавалося б, і непоєднаних), конструктивних, декоративних і технологічних засобів. Майже до кінці ХІХ ст. окремі елементи та їх комплекси зберігали локальні відмінності. Відповідно до природних умов, найпомітніша різниця комплексів одягу Лівобережжя, Правобережжя, Слобожанщини, Південної України, Поділля, Полісся, Карпат. Найстійкішими залишалися комплекси одягу сільського населення з домотканого полотна і сукна, які збереглися до початку ХХ ст. Найдавнішим одягом всіх слов'янських народів, особливо українців, вважаються шаровари – широкі чоловічі штани (штани до очкурні) із вшитою у поясі широкою складкою для мотузки. Назва цього одягу вперше згадана у Юлія Полівдека (ІІ ст. н. д.) як одяг таврів і скіфів.

Про крій та оздоблення одягу з давніх часів дійшло не багато писемних згадок. Певні знання про давні епохи дають археологічні артефакти – прикраси та зображення на фресках, іконах ранніх періодів живопису.

Взагалі на території України здавна для пошиття одягу використовували природні волокна конопель, льону. Відомий фахівець-етнограф Валентина Борисенко вважає, що ткацтво є одним з найдавніших ремесел українців. Для прохолодної пори року одяг шили вручну з домотканого сукна та вичиненої шкіри. Основним елементом вбрання жінок і чоловіків була сорочка. Пам'ятки І ст. нової ери свідчать, що чоловічі сорочки були тунікоподібного крою, з довгими

рукавами і розрізом посередині пазухи. Подібний крій бачимо на бронзовій фігурці з Полтавщини (VI ст. н. д.), у таких же сорочках зображені скоморохи на фресках Софіївського Собору в Києві.

Штани з'явилися, очевидно, під впливом кочівників, які перебували найбільше часу на коні і без сідла, а не маючи захисту для тіла, тобто без штанів, було дуже шкідливо. Скіфи носили вузькі полотняні і вовняні штани, переважно білого кольору. Та й сармати мали шкіряні штани. Жіночий одяг складався також з тканих незшивних форм, які кріпилися на стані крайкою. Це були запаски, плахти, дерги, обгортки. Плахта у словацькій, чеській мові означає тканину взагалі. Обов'язково одягали фартухи, які у давні часи мали назви: попередниці, запаски. За давніми віруваннями, жінка без попередниці не мала права вийти навіть до криниці. Цікаво, що й у традиційних суспільствах тропічних регіонів жінки також мали обов'язково носити фартух.

З X ст. (Ібн Фадлан) згадуються довгополі свити з сукна, які носили чоловіки і жінки, очевидно, з певними відмінностями у крої та оздобленні. Взимку в давній Україні побутували вироби з хутра – довгополі кожухи, хутряні шапки конусоподібного крою. Влітку головний убір – плетені з соломи капелюхи.

Одяг обов'язково підперізувався різними тканими поясами, крайками, що мали не лише утилітарне значення, але, як і сорочка, символічне. Пояс слугував оберегом від хвороб та напастей, приваблював удачу, тому на сватання обов'язково одягали нові пояси. У давнину існував звичай одягання першого пояса на хлопчика, коли йому виповнювалося три роки. В селах пояси були ткані з вовни або льону, знатні ж люди носили шкіряні або ткані золотим візерунком.

Взуття зі шкіри: черевики, чоботи, постолои, у вологій місцевості – личаки з лика дерева, найбільше – лози.

Дівчата ходили з заплетеними косами. На голову дівчата та жінки одягали рушникоподібний головний убір – убрус (пізніші назви намітка, перемітка), а також ткані хустки. У багатих вони були оздоблені хутром та золотим шиттям. У рушникоподібному убрусі зображено на мініатюрі княгиню Ольгу. Рудименти такого одягу найдовше зберігалися серед українців Білгорайщини (тепер Польща) та Полісся.

Одяг князів, бояр, воїнів, духовенства, вищих верств населення відрізнявся від селянського кроєм, оздобленням, якістю тканини, прикрасами. Одяг обов'язково позначав ієрархію певних осіб у суспільстві. Найбільше існує описів одягу заможних людей, який виготовляли із шовку, оздоблювали золотим шиттям. Різнилися і прикраси різних верств населення. Проте усім притаманні були грудні прикраси – гривні, намисто різної якості, що також мало силу оберегу. Заможні мали прикраси у вухах – ковтки, на руках браслети, жіночі головні металеві прикраси у вигляді чільця, архаїчні форми якого

найдовше збереглися на Гуцульщині та Буковині. Серед знаті використовували привозні тканини, оксамит, тафту, які були більш яскравих кольорів та мали різноманітне оздоблення. Одяг змінювався, відбувалася поступова еволюція форм, крою, матеріалу та оздоблення в одязі усіх верств населення. Селянський одяг був переважно кольорів натуральних домотканих тканин, де переважали білий, сірий, коричневий. Оздоблення вишивкою сягає дуже давніх часів. Переважала вишивка білим по білому. З метою оберегу використовувалася і червона нитка.

* * *

В розділі розкрито широко використовуване в монографії поняття «терен», під яким виведено безпосередньо осмислену, аналітично осягнену і реалістично географічно визначену раціональну теорію. Спираючись на це, обґрунтовується назва «терен відчутний» або «відчуттєвий».

На підставі того, що природна структура терену є динамічною, залежною від зовнішніх природно-кліматичних чинників і, одночасно, від внутрішніх соціо-природних факторів, робиться висновок щодо взаємозалежності терену (конкретного природного довкілля) і людини, яка перебуваючи разом з тереном у часопросторовому розвитку, є однією з рушійних сил усього процесу розвитку. Безпосереднє філософське осмислення терену підводить до розуміння того, що екологічна культура в генезі людства є визначальною.

Розглянуто увесь сучасний український терен, визначений державним кордоном, у відповідності до природно-регіонального поділу. Зроблено наголос на природних водних системах, які нині через споживацьке ставлення перетворилися на найбільш загрозливу з екологічного боку структуру.

Детально розглянуті описи античного вченого Геродота стосовно давньоукраїнського терену як найперше ґрунтовне повідомлення про територію, що відповідає сучасній політико-географічній території України.

Певний фактаж розділу зосереджено на процесі формування людності навколо Великого озера (нині Чорного моря), яке від початку останнього потепління (близько 13 тис. років тому) було прісним. Наголошується на тому, що людність, яка мала можливість вільно пересуватися навколо озера і спілкуватися між собою, мала споріднене світобачення, до якого увійшли елементи природної естетики, культури, одягу тощо.

Ґрунтовно розглянуто мову як важливий елемент спорідненості і водночас розрізнення народів, навіть етнічно близьких. Цілком можливими видаються лінгвістичні висновки сучасних вчених про поділ слов'янських мов на антську і словенську мовні підгрупи. Певна спорідненість мов виникає через належність людства до одного спільного біологічного виду, природне ж розмаїття умов існування зробило людство варіабельним у своєму пристосуванні до тих умов, а через те і виникла значна кількість мов. Проілюстровано регіональні природні особливості, що значним чином вплинули на формування мовних особливостей людства, і це відобразилося у тій кількості мов, які існували й існують нині. Робиться висновок, що втрата національної мови або існування національної мови на рівні лише розмовної структури є дуже трагічною обставиною у процесі націогенези.

Окремо розглянута писемність (позначення мови певними знаками) у своєму становленні, що є дуже відмінним від становлення мови загалом. Вагомий чинник мовотворення – національна пам'ять – складається із різноманітних соціо-природних етнічних колізій; в ній найкраще збереглися географічні назви, а серед них – щонайбільше назви річок. У розділі детально проаналізовано українські топоніми і гідроніми.

Обстоюється думка про те, що основні життєзберігаючі процеси утверджують людність на певному терені (зокрема на українському терені такими процесами є землеробство і будівництво), а мова і одяг утверджують етнічну і згодом національну самобутність.

Література автора за темою розділу:

- Сніжко В. В. Минуле і сучасне : дослідження психоетнічної екології для українознавства / В. В. Сніжко // Українознавство. – 2002. – Ч. 3. – С. 70–79.
- Сніжко В. В. Проблеми єдності етногенезу та розвитку природи в Україні / В. В. Сніжко // Українознавство. – 2002. – Ч. 1–2. – С. 46–53.
- Сніжко В. Ідеологія терену / В. Сніжко // Образотворче мистецтво. – 2003. – Ч. 2. – С. 47–56.
- Сніжко В. В. Символ та символізм / В. В. Сніжко // Українознавство. – 2006. – № 3. – С. 176–181.
- Сніжко В. В. Мова, раса, археологічна культура / В. В. Сніжко // Українознавство. – 2007. – № 1. – С. 241–247.
- Проблема національного природного довкілля в системі українознавства / В. В. Сніжко // Екологічне виховання, народне оздоровлення, традиційне харчування в українській концепції

національного здоров'я : українознавча монографія / Сніжко В. [та ін.] – К. : НДІУ, 2007. – Розділ І. – С. 11–76.

- Сніжко В. Брама / В. Сніжко – К. : Міленіум, 2005. – 386 с.
- Сніжко В. Ідеологія Терену : вибрані праці / В. Сніжко ; Журнал «Образотворче мистецтво» НСХУ ; Науково-дослідний інститут українознавства – К. : Софія А, 2004. – 176 с.

Розділ III

Осмислення Природи

«...Не любіть себе в саду, а любіть сад у своїй душі, тоді будете радіти успіхам інших...».

Левко Симиренко¹

Природа – це надсистема. Якщо нині вона об'єднує знання і про ДНК та РНК, і про будову живої клітини, і про мікрокосмос та макрокосмос, то для прадавньої людини Природа поставала, щонайперше, як природне довкілля, і воно було Бог. Треба неодмінно враховувати, що людство, зокрема, як певна структура, є складовою складної надсистеми. Воно не виняток із цієї системи, воно її найбільш досконале виявлення на певний момент часопросторової проекції загального Проекту Всесвіту. *Людина – найвищий символ природної досконалості в даний часопросторовий момент.* Неодмінно мушу наголосити, що цей «символ» є не однотиповим, а навпаки, дуже розмаїтим. Ця неодноманітність має своє виявлення не лише у зовнішніх (расових) відмінностях, вона має й психічну нерівність. Ось чому неоднозначно сприймається генетика – наука, що виявляє та вивчає спадкові особливості людства, які й засвідчують цю нерівність. Хтось, приміром, кмітливіший, а хтось ні. Мінімум біля 2% дітей народжується із розумово обмеженими можливостями, їхньої вини у тому немає, і добре, що сучасні суспільства допомагають їм подолати ту природну недоречність.

Психічні відмінності були завжди: ДНК не лишається постійним, змінюється, і часто трагічно. Проте саме гуманістичне, технічно прогресуюче людство, підсилене наукою (генетикою, генною інженерією тощо) спрямовує й неодмінно спрямовуватиме свої значні зусилля, щоби позбавитись трагічності. Людству потрібно не досягти однотиповості, а позбутися природних хиб, так би мовити, «підправити» Природу й «бути вище богів» у своїй гуманістичності, бо закони Природи досить жорстокі, і людство на першопочатках, користуючись дещо олюдненим природним правом, теж було жорстоким.

---

¹ Кононенко М. П. Українські вчені – натуралісти, математики, лікарі, педагоги / М. П. Кононенко, Г. С. Сазоненко – К. : Укр. Центр дух. культ., 2001. – 312 с.

Природне право

Нині загальновідомо, що коли люди народжуються в один період, то їхні вчинки є подібними. Цю обставину помітили здавна, згрупували людей і позначили ту групу певною ознакою, найбільш характерною в поведінці. Якщо більшість належала в племені до групи із цією ознакою поведінки, тоді плем'я перебирало на себе той символ, який об'єднував провідну групу і візуально відрізняв їх від інших. Приміром, символ, яким відображували сокола чи черепаха. Тварина ж найбільш виразно виявляла поведінкову дію більшості племені, яка характеризувалася рішучістю, гострим зором, мисливською вправністю, непіддатливістю тощо – ці ознаки певним чином відповідали образу сокола. Тож плем'я ставало «соколом». Розсудливість, повільність, виваженість і деяка наївність немовби притаманні черепаці, відповідно плем'я, більшість якого належала до групи, що схарактеризовувалась цими рисами, ставало плем'ям «черепахи». Не всі члени племені належали до цієї поведінкової групи, бо мали інші терміни народження, тож і характеризувалися іншими рисами, проте, проживаючи в племені, вони мали виконувати ті правила, які встановлювала більшість у відповідності із своїми вимогами і своїми бажаннями. Це стосувалося в першу чергу їжі, здобичі, господарювання, виховання й правил поведінки. Так виникало олюднене природне право – перший природний «звід законів» – етичних регламентованих дій.

Проте люди уособлювали поведінку не лише тварин, а й рослин. Далекі поведінкову особливість, притаманну групі людей, пов'язували із рослинним образом і визначали, керуючись лише господарським підходом (дає багато плодів чи має смачне листя, або від нього гарно ховатися від дощу чи у спеку). В цьому випадку важливими є «дух лісу» і «душа дерева» – це найважливіша обставина, яка була у людства ще в часи його найбільшої наближеності до стану дикої природи.

Відчуваючи Природу, бути в ній – це і є усвідомлення божественності. Цей стан життя є докорінно відмінним від стану, коли людина будує храми чи зводить грандіозні піраміди, статуї та інші споруди. Про давній час ми можемо лише здогадуватись: чи поважали кельти дуб, бо він дає багато жолудів і є високим, а його шелест нашіптує-навіює думки? Кельти – це спільнота, яка постала з кланів, в яких переважали групи людей, об'єднані спільними рисами характеру, яким відповідала «душа дуба», тож і уособлювали образ дуба. Отже увесь клан, а згодом і плем'я, і союз племен сповідували «ідею дуба». Вони виявились довгожителами із своїм символом-дубом, і хоча через багато поколінь в інших землях пересічний люд втратив усвідомлення «душі дуба», проте об'єднуюча сила дуба-символу лишилась. Їхні священики (друїди) зберігали зміст символу, його природну ідею,

перетворивши її в езотеричну, проте з їхньою погібеллю зникла й вона. Як, наприклад, століття, в якому панувала божественна ідея, втілена у музичних образах Ніколо Паганіні. Він пішов з життя, пройшов час і лишився лише дивний образ, в якому закарбувалася мелодія, а певне «одухотворення» втратилось. Тож людські спільноти із символами сосни, секвої, евкаліпту, криптомерії відрізняються від спільнот із символами дуба, ясена, падуба, тюльпанного дерева не витонченістю естетичних поглядів, хоча і цим, можливо, теж, а «душею» дерева, існуванням тієї душевності, яка ріднить ці рослини саме із цими людськими угрупованнями, які і поміж собою рідняться саме цими рисами. Разом з тим, вони й відмінні від інших саме через цю душевність. Потрапляючи в різні обставини, різні люди по-різному поведуться. Далекі саме невидимі флюїди або «нитки життя» об'єднують людей різного етнічного, національного, культурного, релігійного тощо рівнів і при однакових усіх цих показниках зовсім роз'єднують інших, не знаходячи нічого спільного. Якщо якась людська спільнота наповнена групами людей різних особливостей та характерів, то ця ситуація сприяє бездержавності, поганій керованості, різночитанню та недисциплінованості, тобто непідкоренню спільним стереотипам, іноді панує й повна їхня відсутність загалом. Це як у тварин: якщо хтось із хижаків не підкорюється «законам» зграї, то він опиняється поза нею і обов'язково загине; хтось в групі худоби хоче робити не так, як усі інші – його обов'язково вполює хижак. Тварини-одинаки виживають гірше і мусять мати потрібну силу, спритність, хитрість тощо. Клан-плем'я привчає силою до виконання певних стереотипів, які склалися роками, і якщо хтось з'ясовує, чому треба саме так робити, то певним чином ніхто до пуття це пояснити не може.

Далекі, стереотип племені чи певної етнічної спільноти – це відшліфована природним шляхом доцільність більшості. На давніх етапах розвитку людства певні спільноти мали певні дні, коли відбувалося парування, щоби дати життя тим, хто продовжить життя клану-племені. Такі дні «пропонувало» природне докільля. Приміром, панда може паруватися протягом десяти днів, а результативне зачаття відбувається серед цих днів лише протягом трьох. Погода, робота і сам устрій життя завжди спрямовувався природним шляхом на певну доцільність проведення спарювання, а це сприяло народжуваності в найбільш сприятливі для того терміни, тобто це були декілька певних днів. Згодом, коли люди навчилися пов'язувати їх із знаком зодіаку, то вони визначали, що найсприятливіші дні народження (або зачаття) настають для племені тоді, коли на небі яскраво сяє котрась зірка або Місяць знаходиться у повні (стадія повнолулля). Тож діти, народжені в цей термін, і склали той стандарт, який був канонічним для роду-клану-племені. Ті, хто опинялися поза межами цього терміну,

вважалися народженими у невідповідності до закону племені і приносилися в жертву: їх, наприклад, могли віддати на з'їдання хижакам, що мешкали поряд із родом. Тому народжені у племені були за своєю поведінковою діяльністю здебільшого одностайні. Звичайно, будова тіла, особливо голови (давні намагалися і це регламентувати, звертаючи увагу на форму черепа), сприяла виявленню певних особливостей характеру, таких як холеричність, сангвінічність, меланхолічність чи флегматичність. Значно згодом, коли найбільш розвинені спільноти вийшли поза межі існування лише клану-племені, а племінні союзи переформатувалися в «держави», такі угруповання через касту жерців-вохвів-друїдів-священників якраз і намагалися (використовуючи, наприклад, читання по зірках чи інші ритуально-магічні дії) регламентувати народження, щоби мати суспільну одностайність. Безсумнівно, що і вбивство немовлят, яке закидають юдейському царю Іроду, було саме такою регламентною акцією. Тож повторюю: Природа досить жорстока і людина, подоблячись їй, виконувала, на погляд сучасних людей, дуже жорстокі дії.

Природні передумови виникнення творчого мислення

Загальновідомою алегоричною версією становлення людства є та, що колись протолюди (жінка і чоловік) жили загальним тваринним життям, природо-кліматичні умови були гарні, а плодкових дерев і кущів удосталь: живи і плодись. Проте самиці цього виявилось замало, і у неї вперше виявилось прагнення пізнати щось, а це і є предтеча «творчості». Тобто її мозок спрацьовував нестандартно, всупереч божественному канону, який формалізував Божий Задум. І протолюди були викинуті із райського тваринного життя, що уособлювало принцип «їж від пуза» і нічим не переймайся», тобто не конкуруй із Творцем.

У еволюційному процесі жіноча стать дійсно першою закріпилася генетично, як більш придатна для імпровізованого існування в природному доквіллі. Приміром, у бджіл донині суспільство складається з істот жіночої статі, де народжує одна матка в певні періоди, а це дає змогу для однотиповості і спорідненості спільноти. Особини ж чоловічої статі недорозвинені й мають лише одне функціональне призначення – передача генетичного коду. Те саме було й на протолюдському рівні, де існувало всебічне функціонування жіночої статі, а чоловіки – для передачі коду (як і в гіеновій зграї). Проте неординарність поведінки (заперечення божого стандарту) протолюдської істоти жіночої статі призвела до творчості у віднайдені комфарту, а від цього виграла лише чоловіча стать.

Природні перепони сприяли відокремленню людських суспільств одне від одного, як і рослинних та тваринних ценозів. Кожне угруповання людей мало можливість утверджувати в своєму середовищі свої суспільні пріоритети, істотно закріплюючи їх протягом тисячоліть на генному рівні, а також через певний час на свідомому рівні у т. зв. звичаєвому праві. З часом, коли людство освоїло використання річок, відбувалися контакти більш істотні, ніж міжплеменні, що сприяло активній метисації між різноособливісними угрупованнями на рівні статевих стосунків та на рівні обміну ідей. Особливо це важливо у мовному, духовому й мистецькому сенсі. Так звані великі здвиги народів, викликані змінами природо-кліматичних умов, сприяли переміщенню значних людських мас з однієї місцини у іншу, іноді на досить значні відстані. Великі людські переміщення (міграції) сприяли безпосередній контактності, яка мала результатом значне перемішування (метисацію) різноособливісних людських угруповань, а іноді й тотальне жахливе винищення одних іншими. Під всебічне винищення потрапляли також деякі тварини та рослини, особливо їстівні.

Коли людство подорослішало, воно стало ще більш жорстоким, силою розокремлюючи різноманітні спільноти або з'єднуючи в одну із значним застосуванням сили, що призводило до фізичного зникнення не лише племен, а й різноетнічних народів. Під знищення потрапляло й природне довкілля, яке через зміну природо-кліматичних умов могло за два-три роки звести нанівець народ, що перед тим перебував у благополуччі. У з'єднаних силою людських угрупованнях силою здійснювалися й фізичні чистки – винищення тих, хто не підходив під пріоритетність стандарту та канонічну одноманітність думання. Вже цивілізоване людство використовувало побиття камінням іновірців із вбивством та спалюванням на вогнищах. Згодом засоби винищення ставали більш масовими й ґрунтовними стосовно «не таких як ми»: від гоніння на відьом до вивезення кораблями рабів, продажу кріпаків, створення резервацій, гетто, місць «лише для білих» тощо.

Останнє століття відзначилося «найкраще»: цивілізованими суспільствами віднайдені різноманітні форми суспільного домінування певних груп людей, а задля їхнього утвердження – масові засоби знищення: концентраційні табори, гулаги, голокост, голодомор, геноцид, хімізація ґрунтів, набута радіація, етноцид із застосуванням екологічних катастроф-катаклізмів тощо. Усі оці винаходи неприродної жорстокості значним чином посприяли такій карколомній зміні генетичних пріоритетів, що навіть складно собі уявити, щоби таке було запрограмоване у Божественному задумі, творцево-господньому проекті.

Західні європейці переконані, й це їхній стандарт, що «добро» може бути досягнуте через «зло», тобто заради очищення життя від лиха, потрібно вбивати носіїв лиха-зла. Західноєвропейський спосіб мислення нині превалює через панівне становище англосовітської психології та загальнопобутової (як спосіб життя) психодії й відповідно поведінкової філософії, які відображені в культурі. І світове співтовариство прилаштовується до цих англосовітських стандартів через т. зв. «оскари» та «нобелі».

Тож гуманістичність виникла через прогрес, який розвинув цікавість у мистецтво, а воно своєю чергою через Красу, обов'язково разом із Добротою (доброзичливістю, добродійністю, милосердям, щирістю) витворюють у людей Землі гуманістичність світобачення.

Бути сам-на-сам не те що із Усесвітом, а і з природним довкіллям окремо взятого котрогось ценозу чи ботаніко-географічного регіону, людина не спроможна. Люди з найперших періодів свого життя, як і їхні попередники протолюди, були поєднані в групи, і крок за кроком, простуючи генезою, укрупнювали ці групи: групи за родинною близькістю (по крові), групи за спільністю мети та засобами її реалізації (за інтересами), групи самоідентифікації за духовою близькістю, естетичними уподобаннями та моральністю (тотем, богорозуміння, світогляд, релігія). Такі психоповедінкові об'єднання в результаті внутрішньої природної генези удосконалюють свої внутрішньогрупові суспільні етнотворчі стосунки, а також і зовнішні, тобто співвідносини із Природою.

Першопочаткові стосунки з Природою були еволюційно визначеними і відбувалися у щільній відповідності із природним довкіллям. Довкілля – домінанта, а людина лише пристосовується до нього, намагаючись долучитися до цієї вже побудованої структури. Прикладом таких стосунків є нинішнє існування, приміром, решток бушменів на півдні Африки в пустелі Наміб. Вони в постійному пошуку рівноваги в системі «пустеля – людина» без активного впливу з боку людини, щоб не порушити її і щоб не витратити сили даремно. Те саме і у аборигенів Австралії – якщо котрийсь із них женеться за кенгуру, він повинен бути переконаним, що це не марно, ледь відчувши, що щось не здійснюється, він припиняє переслідування. Те саме і в природній тваринній поведінці: ні лев, ні ведмідь, ні гепард не будуть переслідувати жертву до свого виснаження – енергія сама по собі не відновлюється. Проте прогресуюче людство творило і творить усе, осмислюючи думанням.

Наступний еволюційний крок був у бік зміни психічних пріоритетів: людина пододала відчуття своєї еволюційної

меншовартості і все активніше розпочала впливати на довкілля, конкуруючи навіть в дечому із Божою Волею*. Здобувши значних досягнень, у людства настає період самозакоханості, коли «прогресивний прискорювач» перетворюється на штучно-природні катастрофи, навіть з апокаліптичними наслідками. Наступним етапом у аналітично мислячого людства є психічне усвідомлення згубності несамовитого людиноцентризму і прихід до толерантності нової екологічної ідеології, побудова партнерських стосунків-взаємовідносин у системі «довкілля – людина».

Напрацьовані етносами у глибині природного довкілля традиційність природного звичаєвого права та здобутки культурної еволюції природнім шляхом злилися в соціоприродному комплексі довкілля. Сучасна людина, як ніяка інша, мешкає не лише виключно у природному або ж тільки у штучному середовищі. Вона живе і активно функціонує, самовдосконалюючись, одночасно у природному і культурному соціоприродному середовищах, і тому завдання модерної екології – збереження надбань минулого природокультурного середовища та вдосконалення його у майбутньому.

Пристосованість у природному довкіллі – вияв природотворчості

В Світі усе побудовано на певних модифікаціях, приміром, у тваринному середовищі ця тенденція дуже помітна: пінгвіни в Антарктиді і тупики в Арктиці – одна модифікація у двох варіантах, які проживають в різних, значним чином дуже віддалених, районах Світу. Справжні пінгвіни (*Pinguinus impennis*) або антарктичний пінгвін чи гагарка безкрила, жили до 1844 року, коли останніх їх представників винищили ісландці. Раніше вони були вельми поширені в Балтійському морі, Британії, Ірландії, Шотландії, Скандинавії, Ісландії, навіть на узбережжях Іспанії, США та Канади, але їх винищили через західноєвропейську жадібність¹. Птахи, яких нині звать пінгвінами і які живуть в Антарктиці і прилеглих до неї районах Південної півкулі – імператорські, королівські, хохлаті, Аделаїди, південноафриканські та

---

* Під Божою Волею розуміються загальні закономірності Всесвіту стосовно нашої Планети, сиріч певне творяче начало як виявлення просторочасу через «ідею–дію». Також людство сприймає Божу Волю як Світ цінностей, який наголошує на тому, що повинно бути, але не говорить про те, що є.

¹ Акимущкин И. И. Трагедия диких животных ; [послел. и примеч. В. Е. Флинт] – М. : Мысль, 1969 – 175 с. – С. 8–13.

Гумбольдта¹, – лише перебрали на себе чужу назву через зовнішню подібність.

Не менш виразно подібність через належність до певних модифікацій була помітною на більш ранніх етапах загальної генези в рослинному середовищі. Певно, що тваринне і рослинне царства відбували і відбувають нині обов'язкових еволюційних змін в процесі своєї регіональної генези. Якщо видовий склад рослинного середовища, який існує наразі, еволюційно склався біля 70 млн. років тому, то це наголошує на тому, що і видовий склад тогочасного тваринного суспільства на той період повинен був також до певної міри скластися, хоча надалі обов'язково вдосконалюючись. Приміром, комахи-запилювачі повинні були в більшості складатися із тих, хто є адаптованим до співіснування із квітковими (покритонасінними) рослинами. На той час більшість комах з найдавніших епох планетарної генези зникли, проте частина з них, приміром, сучасні бабки, хоч і значно менших розмірів, дожили й до нашої доби. Те саме стосується птахів, плазунів і особливо ссавців. Далекі, наголошу ще раз, що зовнішні моделі лишались тими ж самими, лише анатомо-функціонально вдосконалились та адаптувались до «нового» довкілля.

Доречно звернути увагу, що, приміром, серед людей присутні «візуальні моделі»: «птах», «щур», «свиня» тощо. Це не психотип (хоча і психоповедінкова подібність в діях має своє місце), це зовнішній умовний обрис (*obris*) певної модифікації, тобто певна зовнішня уявна подоба, яка веде за собою і певні поведінкові риси. В психотиповому поділі щонайширшою градацією є два найдавніші психоповедінкові типи: осідлий – «людина – рослина» і рухливий – «людина – тварина». Проте і цей поділ є узагальненим, бо під ним є розподіл у залежності від, щонайперше, груп крові – це біохімічна залежність від багатосотлітнього чи тисячолітнього харчування; надалі – адаптованість до певних умов довкілля: клімату, ландшафту тощо; згодом – господарської діяльності; ще згодом – суспільної, і врешті, до влади.

Так сталося, що наддавнім ящерам – динозаврам – дуже жорстоко протистояло рослинне природне довкілля, бо динозаври його використовували як їжу, і в значній кількості. А їжа перетворювалась на величезні обсяги поживних органічних добрив для ґрунтів, переробкою яких займалася сила-силенна мікробних істот, а також хробаків тощо. Гігантські динозаври потребували дуже багато поживних речовин через свої габарити. Під час цього протистояння – дуже довгої боротьби поміж динозаврами і природним довкіллям у складі тогочасного рослинного світу, одночасно якось непомітно розвинулась у одному

---

¹ Ганзак Ян. Иллюстрированная энциклопедия птиц / Я. Ганзак – Прага : Артия, 1982 – 582 с. – С. 32–40.

замкненому екологічному регіоні нова група рослин, так званих покритонасінних, не схожих на усі існуючі до того. Їх відрізняла від попередників, крім будови, стрімкість розвитку, здатність відносно легко пристосовуватись до зміни клімату й вижити після витоптування тваринами. Таким чином, до своєї загибелі динозаври своєю брутальною діяльністю, спрямованою на різнодієве тотальне нищення природного довкілля, посприяли формуванню у жорстоких обставинах квітковим рослинам, які згодом, пристосувавшись до нових умов, поширились усією Планетою. І не тільки масово поширились, а й сформували складні спільноти з найрізноманітніших життєвих форм, що надало їм змогу для найраціональнішого використання різноманітних умов довкілля й успішного освоєння все нових і нових регіонів Планети та природних ніш. Нині майже немає місць на Землі, де б не було квіткових рослин. Проте найважливішим виявилось те, що нові рослини споживали активно вуглекислий газ і сприяли перетворенню кисню у активний стан. Кисню ж кількісно в складі повітря значно зменшилося, і саме ця обставина виявилася згубною для тодішніх гігантів.

Рослини, ще ведучи боротьбу із ящерами і через те змінюючи свою будову, виробляли різні біохімічні розчини в різних органах своєї будови, які були здатні відлякувати тварин і комах. У деяких рослин, які співіснують із грибами, останні виробляють галюциногенні речовини, приміром, в насінні іпомеї. Проте для рослин є більш загрозові вороги – це різні мікроби, що, проникаючи всередину живого організму, знаходять собі поживу, порушуючи життєдіяльність усього організму. Тому рослинам було необхідно увесь час свого існування боротися й проти цього страшного ворога, який здатен проникати усередину живого організму. Тому усі рослини обов'язково виділяють леткі речовини, які не дають змоги розмножуватись бактеріям, а у деяких випадках і знищують їх. Сильніша бактерицидна (яка знищує бактерії) дія у молодих листків, пагонів, слабкіша у старших і ще більш низька у відживаючого листа. Жива здорова рослина увесь час виділяє задля свого захисту леткі речовини. У конкретний період розвитку рослин, а також у конкретний річний сезон леткі речовини кожної рослини здатні на більш сильну чи слабшу бактерицидну дію. Далєбі не кожен антибіотик, що входить до складу таких комбінованих природних структур летких речовин, є активним фітонцидом, який здатен виконувати захисну роль для рослин проти їх хвороб.

Фітонцид рослини – це комплексне, дуже складне біохімічне поєднання багатьох речовин. Дія летких речовин кожної рослини дуже індивідуальна й дуже вибіркова. Кожна рослина здатна знищувати конкретну групу бактерій. Лише об'єднавшись природним шляхом у співтовариства, де різновиди з різним індивідуальним складом та дією

летких речовин, стало можливим своєю об'єднаною дією утворити суцільний природний захисний бар'єр проти хвороб, характерних для цієї місцевості. Таким чином, щоби виживати, мікробам проти цієї дії природного відбору треба було змінювати свою тактичну дію, і як це вони робили, ми нині спостерігаємо на варіабельності, наприклад, вірусів грипу чи захворювань картоплі. Тож хоча кожен біоценоз мав особливе повітряне середовище, це не завжди уберігало його від нових штамів вірусів і варіацій бактерій. Людина з'явилася на Планеті значно пізніше від усього живого, коли збудники її хвороб вже існували, і це примушувало організм людини функціонально пристосовуватися до певного місця, адже леткі рослинні виділення здатні вести боротьбу проти збудників деяких людських хвороб. Таким чином рослини допомагають людині, наповнюючи повітря фітонцидами і тим самим значно дезінфікуючи усю атмосферу Планети. Проте саме люди винищують значну кількість рослин, тим самим змінюючи фітоценози і порушуючи захисні природні бар'єри проти хвороб.

Сучасні агротехнології активним робом замінюють ті рослини, які є найбільш пристосованими до умов довкілля, проте які людство вважає бур'янами, на т. зв. харчові й технічні рослини, які рослинами можна лише умовно назвати, бо це лише образи-модулі рослин, створені селекційним шляхом, а нині вже й штучно модифіковані людиною. Вони не мають імунітету ані від хвороб рослин, ані від хвороб людини, вони ж, загалом, не здатні й продукувати леткі фітогенні речовини. Природні рослини, існуючи увесь час у боротьбі за життя, пристосовуються, переформовуючи свою зовнішню структуру та функціонально-біохімічну будову, і тим само значно змінюючи склад своїх співтовариств. Вони формували повітря, збагачуючи його леткими фітогенними речовинами, одночасно роблячи кисень більш легко засвоюваним тваринами, а згодом і людиною. Таким чином рослини створили умови, придатні задля комфортного існування та розвитку Інтелекту людини. Нині ж людство замінило природний добір тотальним винищенням рослинного світу. Через функціональні зміни в організмі людство починає пристосовуватись до штучно забрудненого довкілля, втрачаючи взаємозв'язок із рослинами, а це призводить до значних негативних наслідків. Людина органічно поступово «одвикає» од природного рослинного довкілля: воно стає для неї «чужим» – крок за кроком людство втрачає природний імунітет, й людський організм стає дуже вразливим для дії рослинного пилку, як результат, виникають різні полінози, алергічні реакції.

На теренах України за період у 70 млн. років, коли склалися більшість сучасних видів рослин, багато разів склад рослин змінювався, але мав постійну тенденцію розвитку від теплолюбивої до помірної. І якщо спочатку це головним чином були ліси, навіть такі, що за своїм

складом дещо близькі сучасним тропічним, то згодом вони переформувались і вже більше нагадували ліси помірної зони Північної Америки з представниками китайської, південно-японської та австралійської флор. З наступним похолоданням площі болотяних лісів зменшились, як і загальна кількість субтропічних та теплолюбивих видів, проте видовий склад не змінювався. Нове потепління сприяло збільшенню видового розмаїття, але не кількісного. В середині міоцену ліси півдня України збільшують кількість широколистяного представництва з поодинокими екземплярами субтропічної флори із значним зменшенням кількості сосен, така флора близька до середземноморської.

Існуюча постійна природна еволюція виду закономірна для усього живого: найпростіших, рослин, комах, тварин та людини. Вид – це група вільно схрещуваних природних популяцій, в репродуктивному відношенні ізольованих від схожих груп. В еволюційному формуванні виду щонайважливіша обставина це ізольованість, бо тільки за її умови неможливий вільний обмін генами, а можливе виникнення функціональних та структурних відмінностей¹. Географічна ізольованість може виникати завдяки пралісам, пустелям, гірським масивам або водному простору – океану, морю, річкам із швидкою течією. Це допомогло у формуванні власної ендемічної флори та фауни, наприклад, Новій Гвінеї, Мадагаскару, Австралії, пустелі Наміб, Заполяр'ю та Коста-Ріці. Проте не менш важливим фактором є алелопатія, себто комплексна хімічна взаємодія рослин: пряма або опосередкована шкідлива дія однієї рослини (разом з мікроорганізмами) на іншу шляхом утворення хімічних сполук, які вони виділяють в довкілля².

Ізольованість стимулюється й поведінкою – коли особини двох популяцій уникають партнерства одне одного для спарювання. Далєбі те, що генетична різниця поміж двома групами робить таке партнерство природно неможливим, нині це вже долає генна інженерія, роблячи багато з неможливого можливим. Наприклад, гібридні потомства пальми та дуба, або собаки та кішки. Проте вони не будуть існувати наперекір самій Природі. Гібрид, що народжується після схрещення коней та віслуків, можливий тому, що вони достатньо генетично близькі поміж собою. Далєбі гібрид цей стерильний, таким чином репродуктивна ізольованість збережена, і в цьому випадку гібрид не

---

¹ Эволюция / Е. Майр // Эволюция / Е. Майр [и др.] ; пер. с англ. Н. О. Фомина – М. : Мир, 1981. – 264 с.

² Гродзінський А. М. Основи хімічної взаємодії рослин / А. М. Гродзінський – К. : Наук. думка, 1973. – 208 с. ; Райс Э. Аллелопатия / Э. Райс ; пер. с англ. / ред. чл.- кор. АНУССР А. М. Гродзинский – М. : МИР, 1978. – 392.

продовжить потомство і не закріпить його. У рослин із гібридами ми бачимо те саме, вони дають великі та гарні плоди, багато гарних квітів, проте і з відсутнім імунітетом, та й без втручання людини продовжувати себе в потомстві вони не можуть – репродуктивна ізолюваність зберігається. Якщо два види тварин розділились, маючи одного спільного пращура, зовсім наближено в часі, то у них і лишається деяка можливість до схрещення, але їхнє потомство не буде придатне до подальшого розмноження. Хоча декілька мільйонів років тому подібні природні варіації отримували шанс на виживання і мали право на продовження роду. Але за мільйони років ці варіації накопичили певні функціонально-генетичні комплекси, які їх дуже різнять поміж собою, а це врешті-решт сприяє утворенню їх як повністю самостійних видів. І вони вже є остаточно різними, не дивлячись на те, що колись на певному щаблі еволюційної генези мали спільного предка – еволюція не має зворотної генези, бо сама Природа стоїть на заваді творення нових варіацій чи повернення до давно минулого одного спільного виду. Еволюція – це постійний процес вдосконалення організму, і він має тенденцію руху лише вперед. Революційним є лише «стрибок» по вертикалі – виникнення виду, а його подальший розвиток – еволюційний процес лише по горизонталі. Зміною цих природних канонів переймається напрямок штучної людської діяльності – генна інженерія, яка нині теоретично, а у багатьох випадках і практично, знецінює той розмежувальний декількамільйонний або кількасотлітній простір, переводячи його в площину штучного запліднення із успішним виконанням усіх «дозволяючих» маніпуляцій. Проте подальша доля отриманих таким чином людей, особливо їхні репродуктивні можливості і життєві здатності вже їхнього потомства, якщо воно буде отримано, – ще невідома та ґрунтовно не проаналізована творча дія людини. Зауважу, що стосовно клонування домашніх тварин, то нині в Кореї вже приймає замовлення на комерційній основі Сеульський університет, який 2005 р. здійснив клонування афганського хорта. Наразі вже планують засвідчити свої досягнення через мертвого пітбультер'єра, у якого за півтора роки до смерті було відтято шмат вуха, і от з його тканини й планують «відновити» тварину. Мені це дещо нагадує «кладовище домашніх тварин» Стівена Кінга, яке читаєш із певним захованим жахом. Мова там не іде про клонування, там відбувається відновлення не лише померлих свійських тварин, а і людей, в дещо інший, містичний спосіб. Проте це і є найжахливішим висновком тієї умовно фантастично-містичної праці – «відновлені» істоти не несли із собою ані радості, ані чогось іншого позитивного, лише негативну, достатньо жахливу психічну дію. Тож, починаючи виконувати масові клонування, треба уявляти собі усю психічну особливість «відновлення» померлих,

бо нині усе більш доказовим є існування «душі» як певного психоенергетичного носія інформації від, означимо умовно, Космічного Розуму. Після смерті цей інформаційний фантом роз'єднується із тілом, і одне для другого припиняють існувати. Клонування ж тіла є лише відтворенням певного візуального образу, позбавленого не лише інформаційного «фантома», а й психічних поступальних характеристик істоти, тож і дії цього клону є повністю не прогнозованими. Разом із різними правовими, сиріч юридичними, питаннями, постануть і, назвемо їх національними, неузгодженості. Зокрема, до якої він належатиме нації? Для деяких особин, ми про це знаємо і з літератури, і з історії, нагальним було бажання бути «людиною Землі» або «людиною Всесвіту», проте це стосовно людини. Клон – це інше, навіть у порівнянні із модулем «людина», створеним штучним шляхом Богом, як це засвідчено Біблією.

Далекий пращур пралюдини, що колись був спільним для багатьох варіацій, мабуть, нині не міг би дати репродуктивне потомство з людиною сучасною, а можливо й зміг би за певних умов, далєбі в цьому випадку на заваді тому стоїть ізольованість в часі. Час спростовує можливе внесення змін в еволюційні процеси. Натомість все ж в еволюційних процесах людини є обставини, які суттєво відрізняють їх від еволюційних процесів інших живих істот, хоча на морфоструктурному рівні є багато спільного. Людина завжди була мислячою істотою, тобто, існуючи на найпримітивнішому рівні, вона завжди була здатна аналізувати обставини, які склалися, або й свої вчинки. Наприклад, у похованні, якому 60 тис. років, було знайдено 9 маленьких букетів рослин, які мали певний зміст стосовно похованого – ці рослини й наразі вважаються лікарськими, наприклад, деревій. Людство – частина цілісної системи планети Земля. Далєбі людина – унікальна саме завдяки тому, що їй надана можливість осмислення того інформаційного потоку, що надходить з Космосу, хоча фізично особина його безпосередньо й не відчуває. А чим тоді є інтуїція, як не наслідком такої інформації. Головним у людини є дія не на рівні рефлексів (хоча й вони спрацьовують в організмі й психіці людини), а на рівні змістовної дії.

Найсильніша психоенергетична напруга концентрується періодично у певних регіонах Планети. Людство цих регіонів (на це вказує періодичність на кільцях дерев – катаклізми повертаються майже кожні 510 років) підходить до стану глобального психічного стресу, це відбувається як процес природного катаклізму, війни чи епідемії. До природних катаклізмів, а це і є дія природного відбору, слід віднести геологічні зміни, які відбуваються у відповідності із дією земного ядра, дрейфом континентів, космічний вплив, бо Планета обертається не в однорідному вакуумі, а у всесвітньому космічному середовищі, яке має

істотну різноманітність через свою масштабність та різноманітні параметри, якісні просторові характеристики тощо. Хворобоносні епідемії можуть бути не лише прямими людськими хворобами, а й опосередкованими катаклізмами, як наприклад, в Ірландії в середині ХІХ сторіччя через хворобу фітофтороз загинув майже весь урожай картоплі – за рік через голод померло 2 млн. людей, а 100 тис. емігрувало в США, сприяючи в цій країні новій колізії в її майбутній геополітичній стратегії.

Ще раз зауважимо, що природне довкілля – складний біологічний комплекс, в якому Життя, на пересічне розуміння – жорсткий, себто прагматичний, природний процес відбору. У ньому відсутні сентименти, що є неодмінним людським атрибутом родинного або й суспільного життя, хоча іноді вони й проглядають у ставленні, приміром у ссавців, матері до дитинчати. Та лагідність, яку відображують популярні видання, є надуманою і такою, що не відповідає ідеології Планети, реалістичним виявленням якої є природний відбір. Природний відбір нині було визнано телеглядачами й науковцями різних галузей (хіміками, фізиками, біологами, астрономами, палеонтологами тощо) як відкриття номер один. Це відкриття складалося із значної кількості спостережень, виконаних багатьма поколіннями дослідників різних груп людей Планети, а обґрунтоване і після багатьох років вагань оприлюднене і таким чином винесене на наукове та привселюдне обговорення Чарльзом Робертом Дарвіном. Воно випередило, на думку вчених та телеглядачів з багатьох країн Світу, такі відкриття, які здійснили сер Ньютон та Альберт Ейнштейн, Михаїл Ломоносов, Ніколо Коперник або Дмитрій Менделєєв, обґрунтування тектонічного руху плит, віднайдення бактерій, антибіотиків і багато інших. Об'єктивності заради треба нагадати, що окремо від Дарвіна, самостійно розробив теорію природного відбору Альфред Рассел Уолес. Разом із Дарвіном вони виголосили спільно свої ідеї 1858 року. Розійшлися вони пізніше, бо А.Р.Уолес був переконаний, що людську феноменальність неможливо пояснити лише безпосередньою дією природного відбору.

Питання, яким переймався п. Дарвін – що таке закони Природи?! І от він зрозумів, що найголовнішим з них і є природний добір, у результаті якого жива істота або еволюціонує, або зникає. Поза сумнівом, що і кожна теорема, правило, традиція, закон не є застиглою догмою, такою не є й сама наука загалом – усе існує в динаміці. Науковці здійснюють свої відкриття, висловлюють гіпотези, накопичують матеріали на підтвердження відкритих закономірностей, щоби підправити їх або ж і спростувати попередні, для того й існує наука, щоби удосконалюючись, удосконалювати пізнання Світу. Безсумнівно, якщо б Ч.Р.Дарвін дізнався, що визначена ним та іншими

його попередниками (приміром А.Уолесом) теорія не еволюціонувала з моменту її виголошення, був би в стані психічного стресу. Нинішня біологія є еволюційною біологією – усе живе складає на Планеті спільне «Дерево Життя». А, приміром, модерну медицину навіть уявити собі без урахування теорії еволюції неможливо. Разом з тим виглядає також дивним, коли інколи у науковому нестримі переконують, що на людину (відповідно, і людство загалом) формуючий вплив мають лише гени, а не середовище. І як невігластво згадують советського науковця Трохима Лисенка, який наголошував, що саме природне довкілля, як безпосереднє середовище, формує людину, а не гени. Т.Лисенко був сміливим дослідником. Ганебно для науковця, що він головним аргументом у відстоюванні своїх наукових гіпотез і переконань зробив моральний та фізичний тиск на опонентів, згодом навіть перетворивши це загалом на репресії (а як інакше могло бути за панування тоталітарного режиму?). Доречно нагадати, що і «яфетична теорія» відкидалася советськими вченими як продукт «психіатричного світобачення», проте порівняльно-історичне мовознавство є дуже близьким до «нового вчення про мову М.Я.Марра» з єдиною увагою, що ідеї Миколи (Ніко) Яковича Марра ближчі за своєю побудовою до природного середовища.

Потрібно сміливіше наголошувати, що на формування людини обов'язково впливає середовище-довкілля – нині це і природне, і соціоприродне, і нове квазіприродне. Не відкидаймо того, що материнське лоно для ембріона є щонайкращим природним середовищем-довкіллям. І лише нині наукові дослідження впливу цього середовища і його безпосередніх особливостей свідчать про важливість цього етапу у формуванні. Якщо ж не вважати за найгрунтовніший природний вплив Природи на закладення інформації в гени на найдавніших етапах становлення усіх систем протолюдини, тоді слід визначити за основу усього раптового моменту створення людини Богом, як остаточної незмінної моделі, а еволюційного процесу природного творення у напрямку досконалого не було. Проте нині науковці, завдячуючи вдосконаленню дослідних можливостей, змогли переконатися, що вплив генів стає істотнішим в процесі загальної неспинної еволюційної генези людства, бо до активної дії доєднуються усе нові й нові із т. зв. «сплячих генів». Якщо ж не визнавати первинної формуючої ролі середовища у становленні людини, то самі гени, як і генну систему загалом, в людину «задув» у сталому їхньому вигляді Бог (Божа Воля тощо), становлення ж не відбувалося та й не відбувається наразі.

Повернімося до жорстокості в природному довкіллі. Доцільність є жорстокістю: той, хто отримує шанс вижити, випереджає того, хто такого шансу не отримав. Якщо у пташиному гнізді 4 яйця і з

них вилупилося четверо пташенят, дорослі птахи «вирахували»^{*}, що сей рік за погодних умов докільля надає їм можливість вигодувати й поставити на крило лише двох пташенят, то вони обов'язково позбавляться інших двох, яких вони через інтуїцію визначають такими, що не мають шансу. Чи є ті, що залишилися, найдосконалішими? Ні, бо тоді ж звідкіль з'являються ті, яких вполюють хижі птахи як слабких, неспритних тощо? А ті, яким не лишили шансу на виживання, то їх позбавляються, викидаючи з гнізда і їх з'їдають інші істоти, або ж і поготів затоптують у самому гнізді, вони якщо й не загинули одразу, то покалічені й без їжі загинуть обов'язково, а їхніми рештками обов'язково скористаються комахи або інші дрібні істоти, у відповідності із існуючими природними харчовими закономірними ланцюжками.

Чи були якимись неповноцінними ті особини, яких лишили права на виживання? Одразу дати відповідь ризиковано, бо можливо помилитися. Замислімося над такою обставиною: по усій Україні, а також у Східній Польщі та на білоруському Поліссі поряд із людським житлом мешкають легендарні птахи слов'ян – лелеки, бусли, черногузи – біла птаха із чорною ознакою. Чому вони селяться так? Колись їхніх далеких пращурів спіткала примхлива доля природного відбору – їх визначили як безперспективних і позбавились, викинувши з гнізда. Проте людина вирішила, що то не так, і надала їм свій шанс, яким птахи й скористалися: деякі з них роблять гнізда на запропонованих людиною колесі від воза чи дерев'яній корзині. Нині так роблять і в Центральній, і у Західній Європі, проте найбільше таких поселенців на землях слов'ян.

Елліністичне суспільство племена, що вимандрували з давнього ще допонтійського надозерного терену, називали пелазгами або лелегами. Можливо, давні пращури з нашого терену й вимандрували саме шляхом за лелеками на Балкани, бо ці птахи з нашого терену летять не через Чорне море навпростець, як багато інших птахів, а над Босфором та Дарданеллами і вже через Туреччину у два боки: одні – східним Середземномор'ям, східною Африкою і до півдня Африки, а другі – до північно-західної Індії (доречно нагадати, що, вірогідно, цим шляхом до Індії втрапили й арії). Птахи, які мешкають у Західній Європі, летять над Гібралтаром до Центральної Африки, деякі із них далі до Південної Африки^{**}. Крім лелек, багато інших птахів відлітають

---

* Ця форма інформаційного пізнання докільля й виживання в ньому конкретної істоти наразі ще не піддається реєструванню приладами.

** Цікаво, що саме цими невидимими повітряними шляхами, проте суходолом, рухались давні люди: через Гібралтар – пращур неандертальця потрапив до Західної Європи, а через

з терен України, наприклад, до Центральної Африки на зиму летять косарі й коровайки, до Ірану й Іраку летять кулики. До Північної Африки й на Кіпр – ластівки та лелеки, а чаплі, качки, мартини – до Греції й Болгарії, проте іноді вони лишаються на півдні України: в Чорноморському біосферному заповіднику, Дунайських плавнях і в Криму, на Карадазі. За теплих зим дрозди, зяблики, качки й чаплі залишаються в Центральній Україні. Спостереження показують, що якщо до першого жовтня журавлі не відлетіли, то до середини листопада холодів не буде. Граки відлітають у кінці жовтня і через кілька тижнів після того, у листопаді, випадає перший сніг. Перші заморозки спричиняють міграцію із півночі Європи до України снігурів, омелюхів, кедрівок, північних лебедів та синиць. На зиму до Центральної України з Уралу прилітають граки, а місцеві є теплолюбними, тому перебираються на південь. За повідомленнями еллінських міфів відомо, що пігмеї (люди, що мали зріст від кулака до ліктя), які жили на південному узбережжі Океану, щоосені чомусь воювали, ворогували із лелеками, які летіли на південь.

Тож що засвідчує приклад збереження птахів, викинутих із гнізда? Що люди перебирали на себе природне право вирішувати життєпридатність живих істот до подальшого існування. Таким чином люди взяли під сумнів канон природного права як надпозитивного та універсального процесу, натомість виявилось, що людський суб'єктивізм подолав природний об'єктивізм, зробивши його залежним від певних людських світоглядних уявлень, зокрема дійсним виявилось визначення латинянами природного права – правда, а не сила визначає право. І це є відповідним природному праву, бо людство є частиною Природи, людство є складовою загальної генези усього живого на Планеті, людство є одним з дієвих елементів еволюційного процесу природного відбору, не беззаперечного, а двічі осмисленого. Проте так статися могло лише тоді, коли деякі людські суспільства усвідомили, що вони здатні успішно протистояти вимогам природного доквілля, себто тоді, коли людина постала на розумну конкурентну протидію із Природою, не боротьбу із силовим знищенням, а мудру конкурентність.

Нині існує значна необхідність осмислення, усвідомлення того, що урбаністичне середовище, створене людиною як друга Природа чи квазіприрода, не є антагоністом природному середовищу. Усі давні природні релігії були безпосередньо і найщільнішим чином пов'язані із природним доквіллям і Природою. Нове богорозуміння, зокрема космополітичні релігії: іудаїзм, християнство, мусульманство – міські

Левант і попід Таврами, тобто сучасною Південною Туреччиною, до Надчорномор'я – сапієнс, пращур майбутнього крामаньйонця.

релігії, їхні адепти – міське населення і те сільське населення, яке підлаштовується під новий світогляд. Приміром, всесвітньовідомий український вчений-природничник Микола Холодний¹, коли проаналізував вплив антропоцентризму, а космополітичні релігії утверджують саме антропоцентричне світобачення у ставленні до природного довкілля, то він цілком реально уgliedів жахливі наслідки такого розуміння Світу. І оптимістично проголосив поступ гуманістичного людства як еру антропокосмізму, виходячи з того, що дім людині увесь Світ, сад її – уся Земля; людина живе та творить вільно, врівні з іншими такими само вільними людьми, вона повноцінно обдарована шляхетною якістю співчуття та доброзичливості до природи, піклування про неї; по-новому усвідомила свою історичну роль в природному довкіллі, і не Світ прилаштовує, примушуючи служити собі, а живе й працює для усього світу².

З ХХ століття визнання наукової правомірності «божевільних» ідей цілком очевидно свідчить за те, що наука, нарешті, подолала сліпе довір'я до емпіричної очевидності й пересторогу проти всього, що на перший погляд суперечить здоровому глуздові, таку собі «дитячу хворобу» ранніх етапів її розвитку, проте, звичайно, не можна вважати, що в попередні століття розвиток науки відбувався лише в межах «здорового людського глузду» – нові ідеї завжди були парадоксальними³. Споглядання і бачення – інтуїція, яка, як невидимий «кріт», потрапляє в середину об'єкта і звідтіля опановує його сутність. Хоча і розрізняють чуттєву та інтелектуальну інтуїцію, проте на нашу думку, вона є синтетичним, гіпотетичним психовізуальним відтворенням образу, і досвід в цьому відтворенні відіграє дуже важливу роль. Інтуїція в науці відіграє визначальну роль, як і у філософії. Проте інтуїція, хоча і є загальнолюдською ознакою, має свої регіональні особливості. Так от саме такі особливості, які в деяких напрямках інтелектуальної діяльності означають як «здоровий глузд» на противагу певній ризикованості думки або «божевіллю ідей», є наслідком виявлення рис психотиповості.

Отже, як зазначалося вище, нині в Світі превалує англосвідоме світосприйняття – це не лише мовні пріоритети, це ще багато чого, що є приналежним до психоемоційної та інтелектуальної діяльності, інтуїції зокрема. Нині в науці є пріоритетними «ризикові» чи «креативні», або й

---

¹ Кононенко М. П. Українські вчені – натуралісти, математики, лікарі, педагоги / М. П. Кононенко, Г. С. Сазоненко – К. : Укр. Центр дух. культ., 2001. – 312 с.

² Лаптев И. Д. Надежды зелёного дома. Общество и природа в истории, сегодня, в будущем : науч.-худож. лит. / И. Д. Лаптев / ред. И. Б. Новик ; худож. Ю. Жигалов – М. : «Детская литература», 1980. 270 с. ; илл. – («Люди. Время. Идеи»).

³ Філософія : підручник / укл. І. В. Бичко, І. В. Бойченко, В. Г. Табачковський та ін. – 2-ге вид., стереотип. – К. : Либідь, 2002. – 408 с.

«божевільні» світоглядні ідеї. Тож регіональні носії таких ідей займають провідне місце, як, наприклад, в античні періоди виразники аттенської наукової школи або згодом римської. Історія науки має достатньо прикладів такого домінування світоглядних засад у залежності від регіональної приналежності носіїв чи продукувачів їх. Нині це є англо-американські пріоритети в науці, проте домінування носіїв цієї психоетнічності спостерігається і в літературі та мистецтві, різноманітні «оскари» є тому свідченням. Демонстрація цієї пріоритетності значно поглиблює її на побутовому тощо рівні. Ми вважаємо, що творчість – це прямий продукт інтуїції, логіка ж, як вправний дизайнер, вводить образ-ідею в «прокрустове ложе» доцільності та досконалості. Що є доцільним під природним добром, те є досконалим, в кожному разі в природному доквіллі. Тоді т. зв. вищі живі організми є більш стійкими перед наступними природними (екологічними) кризами чи катаклізмами, ніж нижчі. Проте сучасні експериментальні дослідження того не підтверджують: «Живі організми виявляють таку ступінь стійкості, яку складні структури, які утворені з багатьох різних молекул, поза сумнівом, зокрема не можуть мати тільки на основі фізичних та хімічних законів. Тому до фізичних та хімічних закономірностей мусить бути щось долучено, поперед того, щоби повністю зрозуміти біологічні явища»¹.

Усі експериментатори вважають, що факт є об'єктивним, а розмірковування, думання, аналізування є суб'єктивним, тобто другорядним. Натомість, один із засновників постпозитивізму К.Попер вважав, що, по-перше, треба перевіряти на життєздатність усі теорії і, по-друге, якщо є котрісь заперечення або навіть недоречності, котрі не сприяють цілісному сприйняттю цієї теорії, то такої теорії не існує. Разом із тим, приміром, Г.Мюллер (засновник мутаційної теорії) вважав, що через накопичення саме щонайменших, навіть незначних на пересічний погляд змін та відхилень від норми, утворювався еволюційний шлях природного добору. Хоча в додарвіновський етап розвитку науки деякі науковці, і з ними Ламарк, були переконаними, що зміни у напрямку доцільності й ускладнення організму відбуваються через безпосередній вплив зовнішніх факторів середовища. Ще й нині живучим є приклад із жирафом, у якого шия видовжилася, бо з такою йому було зручніше споживати смачне соковите листя, яке знаходилося на значній висоті. Нині звертають увагу на інше – на недосконалість та слабку прилаштованість до доквілля живих організмів. Найвідоміші приклади – панди. Так само спеціалізація хижака споживати впольовану

---

¹ Тартаковский М. С. Человек – венец эволюции? / М. С. Тартаковский – М. : Знание, 1990. – № 10. – 48 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Знак. вопроса»; № 10'90). – С. 7.

дичину, а копитних – траву, ставить їх в скрутне становище за відсутності цього харчу.

Стереотиповим нині є те, що в природі існує котрийсь закон єдності біоценозу і середовища, а доказом немовби слугує існування сукцесій, сиріч послідовна зміна біоценозів, яка відбувається під дією зовнішніх і внутрішніх впливів та взаємовпливів різних факторів.

Зокрема, природна єдність організму із довкіллям вимагає, що в результаті зміни умов довкілля усі організми – складові біоценозу – відбувають істотних змін, а зміни можуть бути і неочікуваними. Характерні особливості сукцесій дуже різні, і якщо в минулі епохи спочатку усе залежало від зовнішніх факторів (зміни клімату тощо), то згодом значним виявився вплив мікроорганізмів, а ще згодом – вже значно істотніше рослин та тварин, і врешті – антропогенний вплив.

Нині існує поділ антропогенних сукцесій на культурні фітоценози і акультурні. Сукцесії ведуть до клімаксу – сублімованого стану рівноваги між біоценозом і довкіллям. Проте ми вважаємо такий стан тимчасовим через обов'язкові протиріччя. Наприклад, система адаптована довготривалим процесом до чогось, але система накопичила більше, ніж можливо метаболітів, і їх вже ніхто не знешкоджує. Створюється ситуація, до якої складники системи, організми, не адаптовані, вони деградують і гинуть, а інші, які були пригнічені, виявляються еластичнішими, і система перебудовується.

Сучасні елементи життєдіяльності людини, які сприяють забрудненню, є дуже різноманітними, тож і наслідки від їхнього забруднення є різноманітними. Безспірною є переконаність фахівців, що процес «забруднення» біотопів продуктами метаболізму – універсальний процес у Природі. Свідченням є кинуті в давнину міста в джунглях, що нині поглинені лісом.

Дехто змальовує як ідилію стабільності біоценозу степ, де копитні об'їдають рослинність (ковили, типчак, осот), а гризуни розпушують ґрунт, і без втручання людини така система може існувати довго. Проте пожежа змінює її, іноді змінює докорінно.

«Генетична неповторність доповнюється позагенетичною індивідуальною інформацією, сприйнятою органами відчуттів у вигляді сигналів, її можливо назвати сигнальною. Сигнальна інформація, набута в результаті навчання та особистого життєвого досвіду, формується та закріплюється у корі великих півкуль головного мозку і є предтечею людського інтелекту»¹.

---

¹ Тартаковским М. С. Человек – венец эволюции? / М. С. Тартаковским – М. : Знание, 1990. – № 10. – 48 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Знак. вопроса»; № 10'90). – С. 25–26.

Сигнальну спадковість Л.Гумільов вважає такою, що провокує стереотип поведінки, коли він є вищою адаптаційною формою існування, тобто щільного пристосування організму із довкіллям. «Це явище у людини поіменовано спадковістю цивілізації, яку забезпечує «сигнал сигналів – мова».

Ведучи мову стосовно сигнальної спадковості, советський вчений розглядає етологію і як науку стосовно поведінки тварин, і як науку щодо вивчення поведінки людей. Пріоритетним в природному довкіллі є пасивне пристосування, хоча помітним є й активне. Натомість людська генеза переважно активне пристосування. І якщо пристосування-освоєння врешті перетворилось на брутальне споживацтво, то подолання цієї брутальності відбувається нині усе активніше. «Олюднення природи» розгортає перед нами вражаючу картину випереджаючого розвитку мозку, інакше кажучи – цефалізації. Саме мозок стає головною крапкою докладання еволюційних сил. І ми бачимо зростаючий злет еволюції¹. Тварини не є механічною структурою гонів (рефлексів), і закладини інтелекту у них поза сумнівом є, через це дехто веде мову навіть про зоопсихологію. Проте це є значним перебільшенням.

Звернімо увагу на значимість своєю глибинною ідеєю давнього еллінського міфу про Галатею та Пігмаліона, на відміну від «едіпового комплексу», себто різноваріантного еллінського міфу навколо Едіпа, що його психічна значимість була певним чином вивершена відомим психологом З.Фройдом як важлива складова психоаналізу. Ідея ж міфу Галатеї та Пігмаліона – вічна, бо як Бог створив собі штучним шляхом Живу істоту, подібну до свого особистого образу, втіливши в цей модельний «образ» те найкраще, що він, сотворитель, вважав, так і Пігмаліон створив прекрасну Галатею, яка, як і протолюдство, вийшла із природного стану цілковитого підпорядкування своєму сотворителю. Людина завжди мріяла створити собі штучним шляхом істоту, яка б була цілковито підкореною волі свого сотворителя. Через це й існує значна кількість різноманітних переоповідань про творення найрізноманітніших біороботів (Галатея, Буратіно тощо) і навіть своє особисте творення.

Тож уся подальша теоретично-практична творча діяльність людства була підпорядкована прагненню створення найкомфортнішої системи існування для людського суспільства, тож бо сучасна генна інженерія, електроніка та біоробототехніка є чи не найпоспідовніші етапи цього процесу.

---

¹ Гумилев Л. Н. Етносфера: история людей и история природы / Л. Н. Гумилев – Санкт-Петербург: СЗКЭО «КРИСТАЛЛ»; М. : АСТ. – 2002. – 572 с.

Роздуми з приводу природності узагальненої моралі та конкретної моральності суспільства, а також ступені цієї моральності в певних суспільствах різних регіонів мешкання та інші питання з цього важливого психоповедінкового комплексу розглядалися завжди, проте неодмінно дуже суб'єктивно. Суб'єктивно і через регіональність, і через те, що мораль у розумінні кожної окремої людини є дуже індивідуальним поняттям. Наприклад, Велесова книга на своїх дощечках частенько з сумом згадує «роки минулі» як ідеальні, такі, що були більш моральними, ніж нині. А, наприклад, суспільство США є цілковито переконаним, «що американський стиль життя не підлягає обговоренню», бо є ідеальним, тож бо усі інші суспільства мали б прагнути перейти й самим на схему цього «стилю». Тож можливим є виправдання того, щоби зробити мільйон невинних громадян іншої раси знедоленими тільки тому, що хтось не готовий ризикнути життям навіть одного професійного солдата, як, приміром, у Косово чи деінде в Світі, де з'являються військові США і гине безневинне населення. Тож і виникають, відповідно, питання фундаментальної етики, щоби усвідомити, якою мірою мають бути обмежені дії, які ведуть до процвітання громадян однієї країни через знецінення добробуту громадян іншої країни. Нині не існує єдиної світової політичної спільноти, лише є допоки що невдалі спроби – ООН (до того Ліга Націй), Європейський Союз та інші регіональні міждержавні об'єднання. Існують і ще достатній період існуватимуть національні країни, в яких державне правління має бути не лише таким, яке надає пріоритетності своїм громадянам, а і таким, яке б враховувало усі глибинні засади, які характеризують соціоприродні та психоетнічні особливості державної нації у першу чергу, і прискіпливо та з повагою і розумінням ставилось до т. зв. національних меншин. Нині неможливо уявити, щоби обраний голова держави не ставив інтереси громадян своєї країни вище за інтереси громадян інших країн. Чи ставить він або інший зверхник життя і смерть мільйонів інших людей у залежність від інтересів своїх громадян, це безпосередньо залежатиме від морального виховання кожного члена суспільства. Тож бо саме моральне виховання і визначатиме етичний підхід до усього, що існує поза власне особистістю. І це також є безпосереднім природним правом.

Моральність, як рівень суспільної адаптованості людинності до певних природних, а згодом і соціоприродних умов, тримається в підсвідомості ще з існування найпримітивніших життєвих форм пралюдини. Родинна моральність – основа суспільної генези, бо родина була адаптаційною формою виживання. Сформоване підсвідомо і закріплене на генно-автоматичному рівні виявилось в психоповедінковій діяльності наддавніх поведінкових психотипів («людина – рослина», «людина – тварина» тощо) – із відстані сотень тисяч років

говоримо нині про складний психічний комплекс новітньої людини, моральність.

Утвердилось таке розуміння, що для людини як «позасоціальної» особини сприйнятим є все те, що сприяє її виживанню. Вбити слабкого, захопити його майно, дружину, житло для первісного мисливця нібито морально, вважають деякі дослідники. Немовби цих принципів дотримується і сучасний злочинець, який через котрісь обставини має знехтувати стосунки із суспільством, тож-бо втрачати йому нічого, і його мораль спрощується до першооснови своєї суті. Тобто моральним виявиться все те, що людині корисне, незалежно від того, корисно це чи шкідливо для інших. Ця формула моралі з певними змінами повторюється на всіх етапах розвитку суспільства.

Та порівнювати прадавнього мисливця із сучасним (чи хоча б історичного періоду) злочинцем – це антинауково. Первісний найдавніший мисливець не є «позасоціальною» істотою, більше того, він належить обов'язково до котрогось, великого або замалого кількісно, проте обов'язково суспільства, тому для нього природним є те, що не можна вбивати одноплемінну із тобою істоту (це навіть поширено в тваринному суспільстві), проте цілком природною є і можливість знехтувати життям подібного до себе, коли він прагне позбавити тебе твого терену, котроїсь твоєї речі (приміром, гарного патики), коли хтось прагне позбавити тебе твого. Це є цілком очевидним, взятим від Природи правом, коли сильніший, спритніший, вірогідно що й мудріший, тобто досконаліший, використовуючи свою здібність, бажає отримати щось таке, що він вважає за потрібне. Пам'ятаючи про всевизначальну роль природного відбору – ця істота діє цілком виправдано, природно, так само, як і та істота, що першою віднайшла дерево із соковитими плодами або пташине гніздо на верхівці дерева. Природний шлях до такого складного психо-поведінкового комплексу «моральність» був дуже складним й не менш жорстоким. Микола Холодний у своїй натхненно інтелектуальній праці «Думки натураліста про природу та людину» робить значний наголос на тому, що «велику роль у житті сучасної людини відіграє естетичне ставлення до природи [...] Людина не тільки змінює природу стосовно до своїх матеріальних потреб, вона значною мірою і *прикрашає* її у межах антропосфери, користуючись при цьому всіма досягненнями мистецтва, науки і техніки»¹. Вчений наголошує на тому, що «різноманітність інтелектів, що доповнюють і спрямовують один одного у загальній праці по дослідженню природи та оволодінню її

---

¹ Думки натураліста про природу та людину / М. Г. Холодний // Вибрані праці – К. : Наук. думка, 1970. – Ч. 1. Природа та людина – С. 400–436. – С. 413.

силами, дає право говорити про *колективний розум* як про справжнього творця наукових і технічних цінностей»¹.

Важливе визначення «природному» (рос. *естественному*) праву наводить Енциклопедичний словник: «Природне право, антинаукова теорія, відповідно до якої, окрім права, устанавленого державою, існує «природне право», притаманне людині ще до виникнення держави. Вчення про природне право відзначено метафізичністю: воно бере людину поза суспільним середовищем, без її приналежності до того або іншого класу. Природне право, що зародилося ще за античного світу, набуло широкого поширення в період розпаду феодального суспільства й слугувало ідеологічною зброєю буржуазії у боротьбі з феодалізмом». Натомість звичаєве право у цьому ж словнику визначається як «*обычное право*» від «*обычай*» – «звичай, правила суспільної поведінки, які виконуються в силу устанавленої звички», і таким чином «звичаєве право – сукупність звичаїв, за якими держава визнає значимість правових норм. З. п. є основною формою права на ранніх щаблях історії держави. В деяких капіталістичних державах (Велика Британія) З. п. застосовується й нині»². Українська радянська енциклопедія потрактує природне право як ідеалістичне вчення, де право виникає з розуму і природи та існує незалежно від держави. Ф.Аквінський розглядав право, тобто вічний закон, як вияв Божественного розуму – мудрості. Та й Аристотель визначав природне право як універсальне право, основою якого є універсальний розум. Підбиваючи підсумок, наведемо слова М.Холодного: «треба розрізняти релігійне *світорозуміння*, яке розглядає всю природу як арену діяльності надприродних божественних сил, і релігійне *почуття* [...], релігійні почуття живучі»³, бо вони *природні*.

Оаза в посушливих регіонах (справжня пустеля, напівпустеля чи полиновий степ, савана тощо) це єдине місце, де жива істота може знайти цілком пристойний прихисток. Проте якщо цей природний ценоз вбирає у себе занадто велику кількість мешканців, то перетворюється на не придатного їх усіх прогодувати або надати їм можливість перебути спекотної днини. Або оазу заселило багато хижаків, то хіба зможуть із ними спільно співіснувати травоїдні тварини чи людина? Цілком очевидно, що людина вижене хижаків і намагатиметься створити в подальшому захист від них, щоби вони не захопили її зненацька. Якщо

---

¹ Думки натураліста про природу та людину / М. Г. Холодний // Вибрані праці – К. : Наук. думка, 1970. – Ч. 1. Природа та людина – С. 400–436. – С. 416.

² Энциклопедический словарь : в 3 т. / гл. ред. Б. А. Введенский – М. : «Большая Советская Энциклопедия». – Т. 1. А–И, 1953. – 720 с. ; Т. 2. К–Праща., 1954. – 720 с. ; Т. 3. Пращур–Яя, 1955. – 744 с.

³ Думки натураліста про природу та людину / М. Г. Холодний // Вибрані праці – К. : Наук. думка, 1970. – Ч. 1. Природа та людина – С. 400–436. – С. 409.

ж з'являться інші люди, а ця місцина вже перенаселена, то місцеві мають боронити своє помешкання й свій терен. Проте й прибульці, не маючи іншого, пристойного для проживання терену або не маючи здібностей віднайти такий, мають загарбувати цей, конкретний. Чи це морально? Цілком природно, як і те, щоби з'їсти м'яса, треба вполювати котрусь дичину, себто нагло забравши у неї життя, як і з'ївши плід. Людська ж істота усеїдна, тож і знайти, окрім фруктів, може ще щось інше. Більшість живих істот так вчинити не можуть, бо так визначило шляхом природного добору природне докільля. Приміром, бамбуковий ведмідь або велика панда (*Ailuropoda melanoleuca*) харчується лише одним видом бамбука, людина ж цю рослину використовує у будівництві житла, для вудлиць та як основу для дмухової зброї. Людині конче потрібен бамбук, бо він сприяє комфорту, а комфорт, як система життєзабезпечення, конче потрібен людині, бо ж є стимулом прогресу і покращення репродукції. Як результат активної життєдіяльності людства зникли тарпани в європейських степах, леви в Західній Азії, квагги у Південній Африці, а також морська корова (*Hidrodamalis stelleri*) та гордість ще з княжих часів на українському терені, величезний лісовий бик чи тур (*Bos primigenius*) тощо. Тож виникає цілком слушне запитання: що ми, сучасне людство, визначаємо як «природне право», а що – як «моральність»? Григорій Сковорода в основі моральності та справедливості вбачав споріднену працю, яка корисна усьому суспільству, бо вже сам процес виконання її як улюбленої роботи надає насолоду. Мисливство як тотальне винищення живих істот багатьом людям приносить насолоду, як і «глушіння» риби або інші «природні» дії, які є руйнівним протиріччям моральності.

Право Природи в межах природного докільля еволюційним шляхом здійснювати конкурс на виживання – це і є природний добір. Людство прагне здійснювати такий само процес через штучний вибір на свій розсуд. Мета і одного процесу, і другого одна – еволюційним шляхом набути досконалої доцільності, відмінними є лише критерії, проте і це лише на поверхневий погляд. Бо Природа свій процес відбору здійснює як результат Божої Волі, людина – за інтуїцією, а в подальшому сприяють допоміжні критерії якості, кольору, краси, гармонії тощо. Що ж таке інтуїція? До певної ступені розуміння психобіотичних процесів – внутрішній голос: на рівні підсвідомого скеровування Божою Волею. Разом з тим, сучасна людина одягає нині на себе навушники і включає, приміром, плеєр, на якому записані музика, уроки іноземної мови чи котрісь правила, або і новини чи котрась інша інформація, яка в результаті тривалого використання починає сприйматись як внутрішній голос. Таким чином і ця ситуація підпадає під «скерування» дій в залежності від Божої Волі, лише передавачі інформації, які здійснюють її прийом та переносять до

споживача (користувача) різні, і в цьому процесі обов'язково виникають корекції, відповідні із регіональним світобаченням, які залежать від регіонального психоетнічного суб'єктивізму.

Слід вважати важливим фактором природного відбору хвороби. Багато видів ссавців* були і є носіями і зберігачами дуже шкідливих інфекційних захворювань у природному довкіллі, або ж є обов'язковими ланками життєвих циклів паразитів людини, тому ця обставина примушувала людство ставитись негативно до співіснування із такими істотами, наприклад, пацюками. Загалом, причин, через дію яких котрийсь різновид може опинитися перед загрозою цілковитого зникнення або довготривалого перебування у пригніченому стані, наближеному до вимирання, існує дуже багато, і усі вони дуже різноманітні. Щонайперше – це природне вимирання різновидів, що є реальним наслідком еволюційного процесу загальної генези усього живого на Планеті. Слід зауважити, що масове зникнення усього розмаїття динозаврів у кінці мезозою аніяким чином не пов'язане із людиною, як і вимирання багатьох крупних за розміром різновидів ссавців, приміром, в кінці плейстоцену, хоча останні й намагаються пов'язати із активною мисливською діяльністю тогочасної людини. Проте така переоцінка є надуманою, бо тогочасні ссавці, як свідчать викопні матеріали, вимирали протягом усього плейстоцену. Загалом вимирання ссавців до пізнього палеоцену аніяким чином не залежало від людини, а було наслідком різноманітних обставин природного походження. Наприклад, похолодання, яке відбувається періодично, проте постійно, змінюючи потепління, яке відбувається так само, сприяло зменшенню листяного рідколісся та збільшенню територій, вкритих трав'янистою рослинністю – мешканці лісу, до харчування яких провідною компонентою входили гризуни, вимирали, кількість гризунів значно збільшувалась і, відповідно, зростала й кількість дрібних хижаків. Натомість ослаблений природним чином стан організму, зокрема, мамутів, робив їх уповільненими істотами, що і робило можливим вести на них полювання людей. Проте більш загрозовою така уповільненість була для нормальної життєдіяльності і безпосередньо для репродукції виду.

---

* Ссавці – нині серед багатоманіття тваринного світу одна з найзначніших груп високорозвинених хребетних тварин. Походження своє ведуть від неспеціалізованих мезозойських рептилій, утворивши природним шляхом новий клас теплокровних організмів із внутрішньоутробним розвитком ембріону та тривалим вигодовуванням дитинчат речовиною спеціалізованих залоз – молоком. Завдячуючи значним адаптаційним можливостям та широкій екологічній пластичності, ссавці поступово опанували усі придатні для проживання регіони Планети (Соколов В. Е. Редкие и исчезающие животные. Млекопитающие : справ. пособие / В. Е. Соколов – М. : Высш. шк., 1986. – 519 с.).

У більшості випадків вимирання кожного різновиду має свою специфічність саме тому, що природне довкілля впливає комплексно. Таким чином, розмови про «природне право», яке перебрало в останні періоди генези Планети на себе людство, і які, з огляду на це, результати людської діяльності свідчать про «моральність», а які ні, потребують свого глибоко аналітичного, філософського підходу.

Кожна *ера* обов'язково мала, має і певно що матиме і в подальшому свої особливості, кожен життєвий період людської генези також мав свої регіональні геопсихічні особливості, поки слабо зрозумілі, якщо не всебічно їх розглядати, а лише як геополітичні, психоідеологічні чи культурно-суспільні. Приміром, нині ми сміливо аналізуємо мозкоподібність комп'ютерних систем і значно більш виваженіше ідеї комп'ютероподібності мозку. Проте електрони, позитрони, мюони, нейтрино, теони – це не називання новими термінами «корпускул». Це аналітично-технологічне проникнення в «божественне», зокрема невидиме тут, на Планеті. А попереду ж *те* «невидиме», далєбі безмежне, і не лише як *le soleil à la tete* (тобто цілком зрозуміле), а як в суперелектронному мілкоскопі: мюони, нейтрино, теони, *лептони...* Сучасна наука оперує поняттям «світовий лептонний газ», який немов би пронизує усі об'єкти у Всесвіті. *Лептони* – надлегкі із масою 10^{-40} - 10^{-30} г мікрочастки. Вони є носіями інформації і, на нашу гадку, саме людському мозку-комп'ютеру належить здатність уловлювати лептони, носії енергії Всесвітнього Комп'ютеро-генератора Розуму. За гіпотезою Бориса Ісакова, саме взаємодією світового лептонного газу з предметами матеріального світу і людським мозком можливо пояснити багато явищ, які донині вважають таємничими, такі як телепатія, ясновидіння тощо. Сенейтиви давнини, вірогідно, могли спостерігати квантові оболонки померлих людей і бачити критичні моменти, коли їм потрібне підживлення думками та відчуттями рідних та друзів¹. Вірогідно, що колись було більше живих природних мілкоскопів, зокрема тих людських осіб, які цього не осмислюючи і не усвідомлюючи, були здатні проглядати матеріальні людські тіла й *ту* субстанцію, яка має безпосереднє відношення до фізичного тіла – душу. Проте кількість цих людей зменшувалася через тотальне їх знищення.

Тож, якщо в певні періоди в певних регіонах відбувалися енергетичні напруження, які мали своє акцентне виявлення у завойовницьких процесах (Александр Великий, син Філіпа Македонського; Ганнібал, син Гамількара Барки (блискавка); Тамуджин – Джингіз-хан) або новітніх гуманістичних виявах у науці і мистецтві (антична Геллада, італійське Відродження, українське Барокко) тощо, то слід зазначити, що й певні інфекційні хвороби, вивчені нині, як і

---

¹ Рязанцев С. Філософія смерті / С. Рязанцев – СПб. : СПИКС, 1994. – 319 с.

хвороби, що немов самі собою зникли, виникали раптово, винищуючи значні кількості людей і одночасно переходячи з ними з континенту на континент.

Нині також існує певна кількість страшних хвороб як локалізованих, приміром, в Африці, так і поширених Світом, наприклад, туберкульоз та СНІД, як перед цим віспа, тиф, чума тощо. Проте відомі і періоди психічних хвороб, приміром в Європі т. зв. «епідемія істеричних танців» у XIV ст. Підвищену істеричність у суспільстві та непритомний стан, з якими ми зустрічаємось в літературі XVIII-XIX ст., нині ані в літературі, ані в побуті на пересічному рівні майже не зустріти. Дивну хворобу зареєстровано у Середньовіччі як «англійський піт», яка виникла в Англії 1486 р. Тривалість її у людини була декілька годин або декілька діб із майже 100% смертельним закінченням, проте діти і літні люди на неї не хворіли. А десь під кінець XX ст. поширення набула т. зв. «раптова смерть», яка вражала чоловіків після 30 й до 50 років. «Англійський піт» спалахував до 1551 р. декілька разів, кожного разу заторкуючи обов'язково Лондон і обминаючи Ірландію та Шотландію, потім в один період, крім обов'язкової Англії, – Францію, і наступна хвиля – Англію, Германію, Пруссію, Польщу, Литву й Росію. Останній спалах в Англії 1551 р. – і все, більше ані згадки. Цікаво, що різноманітні епідемії психічного штибу є найбільш характерними для Західної Європи, і не загальною, а із конкретними районами, і вже через сприяння імміграційних процесів поширювались в інші регіони, проте не масово й не у загальноєвропейському масштабі.

Ще хочу звернути увагу що, приміром, природні біоактивні речовини, що надавали певної тонізуючої дії, також є характерними лише в певні періоди та для певних регіонів. Ледве не як еліксир безсмертя чи вічної молодості вважалася настоянка з женьшеню, а нині його вирощують масово й використовують у виготовленні парфумів. Селеру (рос. *сельдерей*) використовувала легендарна спокусниця та чародійка сексу, остання цариця Давнього Єгипту з Македонської династії Птолемеїв (засновник був соратником Александра Великого) Клеопатра як найефективніший засіб для чоловічої потенції, а нині його масово споживають у різноманітному вигляді, безцільно валяючись у фотелі перед телевізором. Те саме стосовно різноманітних якостей та властивостей чаю (англ. *tea*), згодом настала «зоряна доба» кофе (напій з нього називається чорна кава), какао, кориці й багатьох інших рослинних препаратів, як з часом і деяких штучних, нині забутих нанівець: ну хто, приміром, нині вгамовує головний біль пірамідоном, а шлунковий – бесалолом?!

Ці приклади наведено, щоби краще усвідомити, що не лише хвороби, їжа, пісні, танці, малювання є психоемоційними ознаками людності певного регіону, які еднають їх у певні суспільства, а й

наголосити, що певні поведінкові психоідеї об'єднані в цілком конкретні для певного регіону світоглядні системи знань, які утворюються із комплексного поєднання привнесених і адаптованих разом із автохтонними. Кожна така природна психоповедінкова система не є застиглою, а є динамічною і залежною від рівнів впливу. Так і нинішня епоха, усвідомлюючи той попередній відтинок генези як дуже довготривалий, проте ознаменований устійненням агротехнології як засобу життя і протиставлення свого божественному, активно прогресує на значно досконалішому рівні. Сучасне суспільство осмислювачів, комфортно і впевнено спираючись на найзначніший технологічний рівень, починає різноваріантно тлумачити, відповідно до новітнього періоду розуміння, роль людства на Планеті як дійової особи, наділеної активною гуманістичною «творчістю». В атеїстичному віровченні ця роль визначається як роль творця, одним чином перекреслюючи усі теїстичні побудови, проте і не відповідаючи на більшість психоідеологем минулого.

Роль людства – вберегти і вдосконалити Планету – як важлива психоідеологема сучасності утверджує себе. Проте що означає «вберегти»? На деяких яскравих листівках і тигри, і лані разом із людьми милуються квітами, дітьми й метеликами – цілком бажане «Не убий!»... А природна система – «жертва–хижак = хижак–жертва», де кішка їсть мишку, проте ж і мишка, як і пташка, яку їсть мишка, їсть хробака! Чарівний метелик, якого дехто в естетичному замилюванні вважає «душами ніжними», відкладає яєчка, які за певний час перетворюються у лялечку й хробачка, який харчується яблуком, сливою або капустою. Та й ми ніжно називаємо «друзями» нашими городні зелені рослини. А друзів хіба їдять? Так, їдять нині не лише «зелених», а й свійських істот – кроликів, гусей, гарненьких поросятток, грайливих теляток, щоправда хом'ячків та папужок вже не їдять, як і кішок та собак. Проте в минулі періоди, наприклад, з'їдали тіла сміливих, щоб сміливішим бути, рідних – щоби краще пам'ятати, а символічне «тіло господнє» то й нині споживають в християнських громадах, і що б хто не казав і яку б ідеологему не підводив, а споживання є споживанням, нехай і багаторазово символічним.

Процес гуманізації – надважливий процес розвитку людських суспільств у ставленні до природного довкілля загалом та його елементів зокрема, проте гуманізація – це і зміна всієї поведінкової стратегії тваринного світу під дуже активним впливом людства, бо люди починають ставитись до тварин із співчуттям, наприклад, розуміючи складність добування їжі і підгодовуючи їх. Крім того, замінивши полювання на фото, тобто мисливську рушницю на фотоприлад, людина прагне змінити і ставлення тварин до себе, щоби вони не лякались, а спокійно сприймали присутність людини. Для того,

щоби це краще здійснити, тварин підгодовують, проте тварини не завжди є задоволені цим, бо кількість охочих побути в «дикій природі» збільшується – збільшується і кількість харчових продуктів, якими приваблюють живих істот.

Дослідники поведінки людиноподібних мавп для приваблювання тварин використовують значну кількість бананів – і не природних, маленьких, і не смачних, а гібридів – солодких, великих і дуже калорійних. Після цього дослідники спостерігали не природну поведінку тварин, а їхню поведінку як адаптивну реакцію на штучне підгодовування людською їжею. Цінність таких наукових спостережень важлива, проте вона не є відображенням природної поведінки в своєму рідному природному довкіллі. В Індії, де різноманітні макаки та інші т. зв. нижчі мавпи є в значній пошані, при храмах для них в певні періоди завжди влаштовували святкове поїдання значної кількості харчів, а в звичайні дні лише підгодовували. Нині задля приваблювання туристів такі наїдення створюють значно частіше і масштабніше, із використанням великої кількості людських харчів, дуже шкідливих для тварин. Дайвери, тобто підводні плавці, шукачі пригод, для гарних знімків в своїй діяльності застосовують підгодовування, і для цього використовують значну кількість риби. Якщо ж спостереження має бути повтореним знову, спостережуваних істот знову приваблюють рибою. Таким чином щонайперше т. зв. гуманістичність піклування про «дику природу» зникає нанівець – нищиться велика кількість риби, безневинних живих істот, долю яких людина визначає як приведення їх у ранг субстрату, приміром, як фарби для маляра. По-друге, змінюється уся поведінкова стратегія тих, кого підгодовують для фото, спостережень чи милування життям «в обнімку із скатом чи акулою». Таким чином, ці тварини отримують за раз таку кількість їжі, яку вони мали б вишукати або й відстежити протягом досить тривалого часу – днів або і тижнів. Крім того, завдяки великій кількості поживних елементів таке масове та регулярно повторюване годування перетворює довкілля на сприятливе середовище для масового розмноження різноманітних найпростіших або мікробних живих істот. Усе це сприяє значній зміні природного довкілля котрогось морського регіону. Проте те ж саме відбувається і з хижими ссавцями, яких підгодовують м'ясом вбитих для цього живих істот, приміром, антилоп або й більш габаритних травоядних. Далєбі відбувається вбивство заради задоволення – духової комфортності людини та харчової насолоди хижаків. Деякі з хижаків не задовольняються несвіжим м'ясом, і тоді їм готують «свіжину», а іноді підставляють і живу істоту, яку хижак шматує – це природний процес, і дуже реалістичне виглядає на кіноплівці чи цифровій камері. Або ж сцена під навчальний фільм для дітей, коли богомол, як справжній гурман, поступово, по частинах з'їдає

стрибунця, чи змія заковтує пташку, а удав кролика – такий собі природний неореалізм.

Стратегія виживання здичавілих собак або котів у містах має вибір дуже обмежений – сміттєзвалища або безпосереднє випрошування у людей. Така стратегія обов'язково сприяє значним конфліктам у тваринному середовищі і загальній зміні суспільних стосунків, іноді вони перетворюються на огидні (але ж це і є виживання!) на погляд людини – людини комфортно існуючої, а не жебрака. Нині широко використовуються харчові замітники, та й загалом штучна їжа для домашніх тварин та певним чином для свійської худоби. Нові штучні харчі, вірогідно, є підґрунтям майбутньої загальної стратегії виживання без прямого вбивства, що має в своїй основі гуманістичну ідею. Разом із тим треба реально усвідомлювати, що штучні харчі хоча і враховують максимально склад поживних елементів, проте їхнє біохімічне походження, а відповідно і біохімічний вплив на організм, зокрема поведінкові дії, будуть сприяти і новим реакціям організму, і поведінці в довкіллі.

Природа. Матеріальний світ, буття (єство) взагалі є об'єктом людської практики і пізнання. Природознавство переймається вивченням невичерпної різноманітності якісно відмінних частин об'єктивної реальності або видів рухомої матерії і їх перетворень. Об'єктивний, оточуючий нас матеріальний світ, його явища і закономірності вивчаються природознавством з метою пізнання і використання сил природи в інтересах людини. Нині ж природознавство повинно щонайперше прагнути вивчити й осмислити мудрість Природи, а тоді долучити до свідомості усі можливості збереження природного довкілля загалом на Планеті.

А що то за ідея «трансплантація»? Де її (чи в ній) норми моралі, які не будуть порушувати і суперечити природним? І чи загалом існували вони, норми моралі, як системи свідомої поведінки, чи їх дотримувались лише через примус, покарання та жах? Подолання останніх очевидніше, ніж дотримання, бо ж реальними є свідчення найдавніших пограбувань пірамід фараонів та захоронень найжахливіших деспотів, царів, імператорів, піратів і містиків, у яких крали не лише гроші, штани, взуття, а й голови та інші фрагменти їхніх тлінних та нетлінних решток. Безперечно, подолавши великий загальний шлях планетної генези, людство і в своєму особистісному розвитку не лише генетично змінилось, а й значним чином ще більше духово (хоча визначити, що це таке, не перетворюючи увесь процес у формування структури «знань та визначень», не так-то й легко) збагатилось. Бо чого лишень вартє усвідомити суспільством, що вбивство ані заради чого не є гуманізмом – це є значною психоаналітичною подією. Лише завдяки великим надбанням мистецтва

склалося враження, що в далекі роки життя Піфагора чи Архімеда й усі їхні сучасники були на тому ж самому високому інтелектуальному та моральному рівні. Проте так не було ніколи: не можуть усі бути на одному інтелектуальному рівні, а ще більш – моральному: виваженому й добродійно-доброзичливому.

Далєбі лише нині людство свідомо надає великої ваги саме моральності. Тож і нинішнє поглиблене психоїдейне розуміння ролі людства є дуже складною парадигмою сучасності, яка потребує послідовного як теоретичного переосмислення, так і практичного, через навчання. Далєбі усе це повинно бути «посаджене» на ґрунт національної світоглядної системи. Усілякі ж космополітичні узагальнення є загрозливим явищем. Яким чином збирається суспільство в США істотно змінювати свою систему освіти для пересічних громадян? Вірогідно, їхні теоретики цим не переймаються, а якщо й переймаються, то не дуже-то й реалістично, це помітно із їхнього невибагливого кіна для пересічних громадян. Людство, опинившись у ролі Творця, опиниться і перед «ноєвою»* дилемою: які проблеми варті того, щоби ними перейматись, а які – ні, яким живим істотам (а їх мільярди – від трипсів, мікробів і кліщів до буйволів і акул) буде даровано подальше існування на Планеті, а яким – ні. Викопні здобутки палеології демонструють, що величезна різноманітність живих істот, в певні періоди існувавших на Планеті й достатньо успішно адаптованих до тогочасного усього комплексу «довкілля», загинуло, і до цієї гибельної ситуації щонайменшим чином не причетна людина. А ще ж окрім викопних решток було багато тих, чиї рештки відсутні.

Багато філософів замислювалось, а ще більше замислюється над тим, що є природним. Значний внесок здійснили філософи античного періоду, що їх зараховують до греко-римської світоглядної системи чи до давньогрецьких або атенських мислителів. Проте слід наголосити, що атенськими чи повніше гелладськими більшість їх була лише за мовою, якою навіть не переповідані, а записані їхні думки. Бо ще з найдавніших еллінських чи давньоантичних періодів проживали тогочасні мудреці на островах Егейського моря, які щонайближче до теренів Малоазійського півострова та на самому Малоазійському суходолі. У цьому регіоні опісля Троянської війни було втрачено безпосередній троянський вплив, проте ще тривалий період лишалась традиція, притаманна тому навколочорноморському аборигенному

---

* Ной – біблійний персонаж Старого Заповіту, якому Всевишній Творець своєю волею надав можливість під час тотального потопу на Планеті врятуватись і разом з тим ще й врятувати інших мешканців на унікальному плавзасобі, який отримав назву “ноєвого ковчега”. В такій гіпотетичній формі матеріалістичного факту висловлено ідею вибірковості природного відбору

світогляду, до якого належало й суспільство Трої. Це особливе природне світосприйняття лишалося особливо на підсвідомому (геопсихічному) рівні. Натомість носіями іншого світогляду було багато безпосередніх вихідців із сирійсько-палестинського регіону, а ще більше мігрантів з цього регіону, які на довгий час осіли на Кіпрі та інших островах центру, півдня й заходу Середземномор'я. Вплив північноафриканської карфагено-семітичної світоглядної системи був відчутним.

Мушу обов'язково зауважити, що якщо ми говоримо про скіфомовний регіон, який було ретельно змальовано Геродотом, то історично його засвідчено постаттю мудрагеля Анахарсіса, й це слід вважати підтвердженням тяглості мислительства Циркумпонтійської або Навколочорноморської геопсихічної та культуроприродної зони. У більш давні періоди її виразницею елліномовною літературою засвідчена Троя, після загибелі якої певний енергетизм не зник, а тривав і триває, імпульсивно то уповільнюючись, то періодами набираючи дуже значних обертів. Приміром, якщо козацько-гетьманський акцент у XVIII ст. мав значне уповільнення і занепад, то в наступному сторіччі, особливо з другої його половини – видатний психо-філософський акорд: «І саме відтворення європейського та світового контексту показує нам, що наші класики, скажімо, не тільки не випадали з нього, а часом і виходили за його межі вперед. Феміністичні погляди Ольги Кобилянської виграють не лише у порівнянні із феміністичними ідеями Жорж Санд, а й ідеями скандинавських авторів, а також Ромена Ролана й Стефана Цвейга: вони радикальніші й життєвіше, психологічно повнокровніше за рахунок болючого національного наповнення. Михайло Коцюбинський глибоко психологічно розкрив тему страху як екзистенціального почуття до того, як вона широко увійшла в європейські літератури; в нього ж можна знайти загадкові елементи того методу, що дістав назву потоку свідомості. Я вже не кажу про Т.Шевченка, І.Франка, Лесю Українку, В.Стефаника, в яких немало моментів випередження сучасного їм рівня ідейного та художнього мислення, так само як і в Курбаса, Архипенка, Леонтовича, М.Бойчука, К.Малевича, О.Довженка, раннього П.Тичини, М.Бажана, українська філософська думка в особі не лише Сковороди, а й П.Юркевича, В.Лесевича, надто ж О.Потебні [...] новаторські зусилля «модерністів» [...] і музика Сильвестрова, Грабовського, Станкевича та ін., фільми Параджанова та Ілленка, і живопис І.Марчука, Гуменюка та багатьох раніше «підпільних» художників, і поезія «шестидесятників» та «вісімдесятників»¹.

---

¹ Дзюба І. Україна і Світ / І. Дзюба // Вісник міжнародної асоціації українців. – 1991. – С. 28–44.

Зауважимо, що у давній час був не лише один скіфомовний Анахарсіс – з різних територій Причорномор'я долучалися до любові у мудрості, вірогідно також, що свої знання долучали й прибульці із значно віддаленіших теренів тогочасної Ойкумени. Згодом першість у них перебрали мудрагелі, висловлювання яких виявилися збереженими латиною. Це стосовно Європи, бо ж в Азії існують в незнищеному стані різні мудрості, записані різними міжетнічними та етнічними угрупованнями, є записані санскритом, ієрогліфами, рунами тощо. «Ноеву» проблему в усі минулі періоди генези Планети вирішувала природним шляхом Вища Сила – кого лишати для палеонтологів, а кого переправляти до наступної ери. Поза сумнівом, що Вища Сила чи Вищий Розум вдосконалюється, чи, користуючись загальновизнаною термінологією, скажемо – Бог еволюціонує і, відповідно, змінюється. Не може бути *щось* дотичне Планеті, яка виразно еволюціонує, що лишатиметься незмінним.

Перебравши на себе багато із дій Творця, людство створило штучне довкілля і здатне, аналізуючи свої вчинки зокрема і усю свою діяльність загалом, *свідомо її змінювати*, традиційно знаходячись на розпутьті: 1-й принцип – кинутись із головою в руссоїзм; 2-й принцип – свідомо вдосконалювати довкілля і себе; 3-й принцип – емігрувати в Космос. Із першим принципом усе дуже просто: не вимислювати та не вигадувати, потрібно шукати те, що Природа творить та дає. Це приблизно так ще давні римляни задовго до Ж.-Ж.Руссо визначили – *non fingendum aut excogitandum, sed iveniendum, quid natura faciat aut ferat*, тобто не треба нічого видумувати та намислювати, а шукати те, що творить і надає Природа. В третьому принципі головною є проблема кого брати і скільки, бо відоме «по парі» не відповідає реаліям.

Другий принцип найскладніший, бо є очевидним. Саме він із найбільшою нагальністю буде навантажуватись на людство, яке повинно його осмислити і *психоідеологічно вирішити*, а опісля практично здійснити. Наразі людство усе більше концентрується в містах і поступово схиляється до харчування штучними відповідниками тваринної їжі, а домашні кішки й собаки до такого харчування вже перейшли повністю. Диким істотам треба створити екологічно відповідні їхньому природному існуванню умови, їх називають заповідними територіями та національними парками тощо. Зокрема, на кшталт резервацій для аборигенів Америки, Африки, Австралії та островів Тихого океану. Філософи не замислюються, а ветеринарні лікарі замовчують ту величезну кількість різноманітних хвороб, які допікають «диким» тваринам в природних умовах. Спостерігаючи гавайські чи полінезійські танці «дітей природи» у вигляді кіно- чи телепродукту, ніхто й не переймається тими хворобами, які існують не у тих «природних людей» з екрану, а у справжніх мешканців «вільної»

Природи. Перебуваючи безпосередньо із цими людьми в повністю відповідних умовах, без ані найменших засобів захисту (навіть полишивши розчин йоду), той, хто себе «відправить» у таку мандрівку в минуле, якщо виживе, відчує нестримну потребу допомагати цим людям подолати ту помилку, якою доля перетворила їхнє життя на страждання. І той, хто переконує, що для тієї (гідко використовувати термін «дикої») людини життя в отих природних умовах прекрасне, вірогідно, не переймається ані найменшою часточкою гуманізму.

Коли страждає *жива істота* – це горе. Вона не має страждати. Ніхто не народжується, щоби страждати. Усе живе на Планеті *вдосконалюється*, щоби не страждати. Людина вдосконалюється духовно, щоби усвідомити потребу не страждати і каратися *за когось*, а щоби допомогти не страждати живому. Проте отут і виникає ще одна значна психосвідома пастка. Жук-деревоточець робить під корою ходи, і коли кора опадє, то ті ходи нагадують мистецькі графічні твори або декоративне різьблення по дереву – природна естетика? Мистецтво? Краса? Разом із тим дерево трухлявіє і гине. Морські паразити занурюються глибоко в шкіру кита кашалота, завдаючи йому досить істотних страждань, він прагне позбавитись їх, обдираючи спину об скелі, в більшості випадків невдало, значним чином шкодячи своїй шкірі глибокими подряпинами. На тілі мавпи пухлини, викликані кліщами, які туди проникли, поступово, надаючи значних страждань, фізично dokonують ту мавпу, і вона вмирає. Те саме відбувається й у багатьох ссавців. Гедзі увесь час, як і багато інших кровоссучих комах, кусають худобу, а та лише відганяє їх хвостом, знаходячись у постійному стражданні, проте забезпечуючи їжею інших живих істот... В Африці певної пори року деякі з кровоссучих комах (як муха цеце) стають хазяями тяжких інфекційних хвороб, які при укусах уражують худобу. Деякі тварини розчісують до тяжких ран ті укуси, рани гниють, а до тих гнилісних ран злітаються інші живі істоти, які з тих речовин мають поживу. Хворі тварини страждають і перетворюються у малорухливих, їх полюють хижаки: ссавці, птахи, ящіри тощо. Усе це живе і хоче жити, і шановний західноєвропейський філософ Альберт Швейцер¹ закликає цьому життю не заважати жити!

Ті величезні кількості рослин, які споживають жуйні тварини, а також бур'яни (зайва рослинність), які виполує людина, також є *живими*, і хоч по їхнім судинам не відбувається руху крові, проте присутній «рослинний сік», який живить рослини, як кров ссавців. Рослини ж продукують кисень і фітогенні речовини, які роблять повітря живим, а не мертвим. Нині британські фахівці мають намір з'єднати

---

¹ Швейцер А. Благоговение перед жизнью ; пер. с нем. / сост. и посл. А. А. Гусейнов – М. : Прогресс, 1992. – 576 с.

людські клітини з яйцеклітинами кролика. Ще 2003 року китайський фахівець з генної інженерії повідомив, що здійснив експеримент, результатом якого виявився ембріон, в основі якого яйцеклітина кролика. Британські ж дослідники мають намір пересадити шкірні клітини людини з нейронними захворюваннями до яйцеклітини кролика, позбавленої ядра. Як результат – отриманий ембріон в основному міститиме людські гени, і через тиждень існування із такого ембріона стане можливим вилучити стовбурні клітини, щоби поки що детально вивчати їх з метою подальшого лікування хворих людей. Слід нагадати, що людство здатне нині існувати завдяки дуже складній штучно створеній системі захисту здоров'я людини, і якщо ту систему відкинути, від людства лишаться рештки... Довкілля впливає на розвиток особистості і людського суспільства в цілому. Природна структурованість людського організму та родинна спадковість створюють найзначніші відмінності між ними, що відображується на рівні розуму та інтелекту, бо в коло життєдіяльності соціуму входять різноманітні види енергії – від природних фізико-хімічних і біотичних до земних енергоносіїв. І хоча певна частина енергії асимілюється рослинами і тваринами, їхній саморозвиток і енергія разом з іншими її видами сприяють інтелектуальному розвитку людини, накопичують у ній потенційну енергію, яка своєю чергою стимулює життєдіяльність, потребу до праці, а створення якісно нових матеріальних і духових цінностей у процесі діяльності породжує творчість.

Сукупність людей, що історично склалася на певній території і характеризується спільними рисами й відносно сталими особливостями психіки, мови і культури в цілому, становить етнічну спільність. Як відзначили вчені ХХ ст., етнос є дуже щільно пов'язаним із біосферою і соціосферою. Приміром, на думку В.Вернадського, етнос має спеціальне призначення в будові біосфери Землі, де жоден живий організм не є вільним. Всі організми нерозривно й щільно взаємопов'язані з навколишнім середовищем, – перш за все харчуванням і диханням. Історія живої речовини – це повільна зміна форм життя, форм живих організмів, генетично безперервно пов'язаних між собою від одного покоління до іншого. На переконання вчених-гуманістів¹ ХХ ст., ноосфера – сучасний стан еволюції біосфери в геологічній історії Землі. Загалом слід зазначити, що усе довкола є енергія: енергія Сонця, енергія Землі, енергія Космосу і енергія як результат саморозвитку живих організмів. Етноси як життєдієве, історико-культурне, географічне та, найважливіше, психофункціональне явище складають етносферу Землі – простір, який заселяють не

---

¹ Ситник К. М. В. І. Вернадський і ноосфера / К. М. Ситник // Укр. бот. журн.– 2003. – № 2 (60). – С. 113–121.

абстрактні чи аморфні антропоструктури, а регіонально психофункціонально адаптовані етнічні спільноти. Отже, етносфера Землі є частиною її біосфери. В.Вернадський був переконаним, що сила етносу втілена в енергії живої речовини біосфери. Кожна особистість створює навколо себе енергетичне поле, яке спрямовує її емоції, психіку і поведінку до певної вібрації біострумів. При взаємодії людських осіб зі спорідненими біострумами створюється об'єднаний біоритм – сильне, спільне біополе всієї громади: на різних рівнях такі об'єднання визначають як рід, клан, плем'я, союз племен тощо. Така спорідненість можлива лише в суспільстві не тільки кровноспоріднених людей, а і тих, які мають спільну духовість (менталітет), спільні морально-етичні, світоглядні орієнтири, окреслені певною архетиповістю та етноестетичною світоглядністю спільної «картини Світу». Отже, етнічна енергія – це сукупність і взаємодія всіх представників одного етносу.

Етнічна культура – це сукупність матеріальних і духових цінностей, які склалися еволюційним соціоприродним шляхом у етносі упродовж усієї його генези на його геопсихічній території засобами етнічного самовираження (особлива система харчування, етноестетика, богорозуміння, рідна мова) обов'язково із включенням привнесених зразків, наприклад, релігії. Етнокультура виступає своєрідним генератором життя. Поза етносом культура не може існувати, і не лише в регіональній означеності. Важливим чинником культуротворення виступає праця, яка визначає напрями і форми створення культурних цінностей, що безпосередньо залежать від природних умов етнічного соціоприродного довкілля. Проте не менш важливим світоглядним чинником є ставлення суспільства до Природи і природного довкілля, як особистісне, так і колективне свідоме.

В одній зі своїх праць Л.Гумільов¹ зазначив, що етнос – це «явище географічне, завжди пов'язане з місцевим ландшафтом, який годує адаптований етнос». Ось чому ми на перший план висуваємо аналіз ландшафтних особливостей окремих регіонів з метою кореляції впливу як місцевих, так і регіональних природних комплексів і їх компонентів на формування психіки, а відповідно і духовості української нації. Опис життя організмів (рослин, тварин і людини) в умовах ландшафтних взаємозв'язків з різними формами земної поверхні, кожна з яких являє собою лише незначну частину всього життя нашої Планети², слугує матеріалом до вчення про Космос, яке ще й досі є для нас індуктивною

---

¹ Этно-ландшафтные регионы Евразии за исторический период / Л. Н. Гумилев // Доклады на ежегодных чтениях памяти Л. С. Берга – Л., 1968. – XIII–XIV. – С. 118–134.

² Фон Гумбольдт А. Картины природы / ред. С. В. Обручева ; пер. с нем. Т. И. Коншина – [4-е рус. изд.] – М. : Географгиз, 1959. – 270 с. – С. 92–93.

наукою, але узагальнення фізичних законів та виклад загальних висновків належить саме цьому вченню. Важливо те, що спостереженим є поступове, повільне відмирання егоїстичного ставлення особини і суспільства до довкілля, натомість утвердження нового світосприйняття, за визначенням Миколи Холодного, антропологізму. Важливим є той факт, що до усвідомлення такого світосприйняття прийшли Володимир Вернадський і його послідовник Микола Холодний, як і його наступники Андрій Гродзінський¹, Костянтин Ситник², Дмитро Гродзінський та їхні учні й послідовники, не через філософію, а через глибоке вивчення Природи, природознавства, яке як природний екологізм (виважені стосунки та моральне поводження в природному довкіллі) є життєвою складовою існування українців.

Ставлення до Природи завжди виявляло себе як мірило Людяності, а нині воно є таким особливо, крім того наразі це ще й важлива психотипова й характеристична національна риса. Людству, зокрема провідний його верстві – інтелігенції, і щонайперше науковцям, притаманні крайнощі: від «Природа безмежна і невичерпна, а якщо щось потрібно отримати від неї, то треба взяти силоміць!» до «планета гине: потепління, чорні дірки, екологічний колапс – це уже все, кінець!». Людина завжди була свідома того, що довкілля губити не треба, але завжди сумлінно знищувала його. Бо кожне відтворююче господарство спочатку антиприродним чином розчищає місце для відтворення. Людина прогресуюча і мисляча не пристосовується до природного довкілля, а прагне на свій розсуд змінити його. В етапі своєї генези, коли людина лише пристосовувалась (ще до неолітичного «перевороту») до довкілля, вона його обожнювала, а тому й вирішила для себе, що довкола все живе.

В залежності від ступені розгортання генези людства деякі народи, особливо землеробські, окультуривши багато зернових та городніх рослин, ще й плодових дерев, не знали як їх лікувати від хвороб та шкідників, а природний імунітет ці рослини втратили, бо людина спрямувала свою увагу не на їхню природну стійкість, а на родючість, яка досягалась за рахунок втрати імунітету. Тож бо, перебравши на себе піклування і опікування долею рослини і не знаючи, як їй допомогти, землеробська людина ранішніх часів утвердження відтворюючого господарства вчиняла аналогічно тому, як співає один російськомовний американець, що він в дитинстві страждав на енурез,

---

¹ Гродзінський А. М. Серед Природи і в лабораторії / А. М. Гродзінський – К. : Наук. думка, 1983. – 159 с.

² Ситник К. М. Ми і природа / К. М. Ситник – К. : Тов-во «Знання» УРСР, 1990. – 48 с.; Ситник К. М. Ботанічні зошити або дванадцять подорожей у світ рослин / К. М. Ситник, В. С. Галузинська – К. : Академперіодика, 2004. – 310 с.

а «батько мене від нього дубиною лікував». Себто захворіла рослина – її сікачем або сапкою. Те саме було і в пастуших середовищах, серед скотарів. Тому гуманістичнішою в найширшому змісті стає сучасна людина, і буде ще гуманістичнішою, бо людство розумнішає завдяки культургенезі та освіті, особливо екологічному вихованню. Ті ж суспільства, які не розумнішають і інтелектуально пробуксовують, вже нині мають значні ускладнення, подальша ж доля їхня сумна. Сучасне людство вже спроможне виправити помилки минулого, і воно до цього готове. Проте треба не здійснювати нових прецедентів, інакше Природа просто викреслить людство із загальної планетарної генези, наприклад, як динозаврів або багатьох інших попередників: еволюційний процес удосконалення вічний.

Тож і потрібно сучасному молодому поколінню продовжувати активно набувати екологічної обізнаності, і здійснювати це потрібно свідомо, враховуючи досвід минулих епох (і позитивний, і негативний) і всі сучасні здобутки науки, проте і національні традиції, як і давні природні культи та сучасне богорозуміння стануть у нагоді: природний екологізм – життєва позиція українців.

Забруднення довкілля – це поки що головний визначальний фактор, який є негативною складовою науково-технічного процесу, що призводить до порушення рівноваги існуючої природної системи життєзабезпечення. Забруднення середовища (біологічне, фізичне, хімічне) є результатом свідомої і несвідомої діяльності людини і дії природних процесів. Видобування, використання й спалювання природних речовин порушують нормальний потік елементів крізь атмосферу, суходіл, водні простори, змінюючи при цьому біологію й географію Планети та увесь її клімат. Як наслідок значно змінюється рослинний і тваринний планетний склад живих істот. Проте не тільки завдяки діяльності людини йде забруднення довкілля, дуже часто воно виникає проти її бажань. Позбавитись наслідків порушення гармонії довкілля можна або виключенням із середовища фактора-забруднювача, або його використанням із наступним утворенням нової рівноваги, чи змобілізувавши діяльність вищої рослинності таким чином, щоб вона метаболізувала та деактивувала хімічні сполуки. Ця природна функція рослин для біосфери унікальна й неповторна¹.

Нині питання знешкодження, нейтралізації та зняття негативного впливу на людину у її життєвому середовищі вирішується шляхом різнобічного використання різноманітних живих рослин. Наразі використання вищих рослин має багато як екологічних, так і оздоровчих

---

¹ Гродзинский А. М. Фитодизайн. Научное использование высших растений в среде обитания человека / А. М. Гродзинский, В. В. Снежко – К. : ЦУОП ГосАгроПром УССР, 1987. – 37 с.

напрямків, наприклад, фітоергономіка, фітосоціологія, фітодизайн чи фітотерапія¹. Уся ця діяльність спрямована на стабілізацію здоров'я людини і є тією комплексною компонентою, яка традиційно втілена в українському природному екологізмі: фітоергономіка – використання рослин для підтримання й відновлення працездатності людини; фітотерапія – лікування та оздоровлення з використанням рослин; фітосоціологія – вивчення природного впливу рослин на етнопсихологію людства, традицій використання їх різними народами; фітодизайн – складова частина єдиного дизайну.

Головне завдання дизайну – оптимізувати функціонування кожної речі в системі «людина – штучне середовище». Необхідність зробити штучне довкілля людини ефективним для використання техніки й нешкідливим для здоров'я, привабливим і з якостями комфорту, зробило дизайн ще в ХХ ст. важливою сферою інноваційного використання накопичених досягнень людства з нормальної фізіології та загальної психології людини, механіки, матеріалознавства і багатьох інших сфер діяльності. Наразі це дуже плідна практична галузь, що відповідає прагненням сучасного науково-технічного прогресу.

Ергономіка – це проблема урбаністичного суспільства «людина – середовище – машина», вона вивчає взаємовідносини людини з технічними засобами у промисловому середовищі. Фітоергономіка – активне використання самих рослин та їхніх певних якостей в ергономіці. Робота спрямована на психічну корекцію, покращення, вдосконалення умов праці з метою підвищення її продуктивності. Вперше комплексно цю проблему було розглянуто в монографії «Фитоэргономика»². З психо-філософських позицій відродження широкого рослинного використання обумовлює заміну хімічної парадигми біологічною, яка відбувається в людській свідомості і спонукана усвідомленням того, що широке використання ліків хімічного походження, невпинна «хімізація» їжі та води, «синтетичність» різних видів одягу, посуду, будівельних матеріалів тощо, реальне забруднення довкілля дали відчутні наслідки: збільшилась кількість захворювань печінки, органів травлення та дихання, набули значного поширення різноманітні алергійні захворювання тощо. Медицина поступово зменшує домінування хімічних ліків та загальної хімічної парадигми, звертаючись до біологізації медичного лікування. Це не цілковите повернення до

---

¹ Сніжко В. Оптимізація предметного середовища / В. Сніжко – К. : Укр. Видавнич. Спілка, 1997. – 68 с.

² Фитоэргномика / [Иванченко В. А., Гродзинский А. М., Черевченко Т. М. и др.] ; под ред. акад. АН УССР Гродзинского А. М.; НА УССР, Центр. Респ. Ботан. Сад – К. : Наук. думка. – 1989. – 296 с.

традиційної медицини минулих епох, коли були зовсім відсутні найелементарніші хімічні витвори. Наразі охорона здоров'я повинна максимально спиратись на заходи підтримки закладеного в людині гомеостазу здоров'я та природного оздоровлення і лікування хвороб, які формуються на ґрунтовному вивченні механізмів, закладених в рослини Природою, та їхніх взаємних зв'язків та впливів із людським організмом, соціоприродним та урбаністичним довкіллям.

Значна демократизація модерного суспільного життя сприяла актуалізації бажання зробити ще комфортнішим штучно-предметне життєве довкілля. Одночасно сучасна людина намагається зробити його ще й не шкідливим для здоров'я і емоційно-естетично цікавим, до того ж наділити ознаками природного комфорту. Все це значно розширило сферу діяльності щодо пошуку корисного та доцільного як дизайну в цілому, так і ергономіки зокрема. Тому в наш час закономірно став дуже актуальним новий науково-практичний напрямок – штучне моделювання систем психобіологічного комфорту або фітодизайн. Це галузь діяльності сучасних науковців й фахівців-практиків, направлена на поглиблене наукове вивчення засобів і можливостей використання ергоногенних властивостей рослин та опосередкованої дії їх в приміщеннях. При цьому чи не головною метою є створення, першочергово у дитини, різноманітної екологічної свідомості: не лише жити й творити за законами природної краси, а й піклуватися природним довкіллям, оберігати його. Разом із фітотерапією, фітоергономікою й технічними заходами, фітодизайн має усі можливості для вирішення завдань охорони здоров'я. Відродження забутого традиційного давньоукраїнського широкого використання в повсякденному побуті різноманітних рослин викликало й поглиблене його вивчення з боку усіх галузей медично-біологічної науки. Бо, наприклад, в харчуванні різноманітні рослинні дієти сьогодні є модою, і пересічні добродії розробляють їх самостійно, враховуючи лишень те, щоби складові були лікарськими рослинами, та ще й із високим коефіцієнтом біофункціональності.

Уважно погляньмо на різноманітні національні харчові кухні – усі вони дуже різні, бо харчування – це в першу чергу загальне оздоровлення лише певної нації або людності певного географічного регіону. Пріоритетність чи відсутність в їжі котрихось складових не є забаганкою чи то примхою якогось народу. Це випрацювані на підсвідомому рівні складові самотності нації, завдячуючи яким нація виживає, тримається в Світі, й відкинувши які вона зникає, зливаючись з іншими. Наприклад, сало в українців та кисле коров'яче молоко, як у інших народів кумис, є домінуючими, натомість у інших народів вони в харчуванні відсутні. Крім того, їжа – це дуже індивідуальний, навіть

інтимний процес, тому важливо, чи він відбувається разом з усією родиною, наодинці чи з коханою людиною.

Фітотерапія в Україні має дуже давню традицію як лікування, як профілактика та як загальне оздоровлення – традиційна природна ароматерапія, ванни для дітей або літніх людей та багато іншого. Проаналізувавши великий емпіричний досвід використання рослин у культурі, релігії й побуті, можна говорити про фітосоціоергономіку. Фітосоціологія виходить з етнопсихічних та національних особливостей народу, з його культурного надбання, яке історично сформувалось завдяки багатющим традиціям, індивідуальності побутових, духових та релігійних здобутків етносів. Саме з цього боку переплітаються обрядодії, культурні й санітарно-гігієнічні традиції, разом вони об'єднуються у соціальну етногігієну, розділом якої є традиційна українська фітосоціогігієна, а в найширшому оздоровчому сенсі – фітосоціоергономіка. Доречно вважав Ле Корбюз'є, видатний архітектор ХХ ст., що кожне місто повинно бути справжнім великим природним парком зі своєю власною симфонією зелені, листя, гілок та виблискуючих кризь гущу дерев споруд-діамантів¹

Прискіпливо розглядаючи різноманітні тенденції формування та будівництва сучасних міст, все більш очевидним стає пріоритетність просторових містобудівельних утворень у вигляді великих міських структур, суттєве посилення вертикального росту та значного заглиблення під землю, що безпосередньо пов'язане із значним збільшенням комфортності – йде використання простору для житла, праці, а особливо відпочинку. Нині, крім технічних, будівельних та соціальних, ще і природничі розробки втягнуті в інтенсивний пошук реалізації проблеми рекреаційної діяльності в сучасних містах. Ця проблема дуже актуальна в Україні через вкрай незадовільні життєві умови промислових конгломерацій східного та центрального регіонів. На багатьох конференціях ООН з проблем та сучасного стану довкілля завжди звертається увага на невпинний ріст сучасних урбаністичних конгломерацій. Міське населення має чітку тенденцію до зростання, а проживання в містах докорінно змінює увесь життєвий уклад сучасних людей, часто повністю закреслюючи національні пріоритети та сільські традиції. Особливо це непокоїть відстороненістю від природного довкілля. Проте цей аспект неабияк турбував ще мешканців давніх міст Світу. Здавна відчувалося, що місто є ворожим здоров'ю та психічному становленню людини, проте воно є значно технокомфортнішим, ніж село. Далєбі донині антропогенний фактор виступав переважно як ворожий стосовно Природи. Проте слід реалістично сприймати генезу

---

¹ Кучерявий В. А. Природная среда города / В. А. Кучерявий – Львов: Вища школа, 1984. – 141 с.

живого, а також і те, що антропогенний фактор є безпосереднім чинником загальної генези Планети. Зокрема, антроподіяльність є унікальною, проте не є винятком із загального еволюційного процесу, як і прогресу загалом. Либонь те саме відбувається із містом, яке одночасно є і складовою антропогенези, і жорстоким гальмом в позитивістському становленні духовості людства. Для України ж саме міста ставали здавна центрами антиукраїнськості. Наприклад, «згідно з переписом населення Києва 1874 р., у місті українців було 93,9 тис., росіян – 16,9 тис., але українською мовою розмовляло 38,5 тис., а російською – 58 тис. Отож нащадки тих українців, які понад 100 років перейшли на російську мову, сьогодні вже майже всі росіяни»¹.

Як вважає більшість екологів, місто – це караюча сокира еволюції, і вони мають рацію. Караюча сокира із дуже довгим держактом. Приміром, деякі психологи та соціологи США вважають, що спричинення істотних проблем в духовому стані (ментальності) сучасної людини відбувається через те, що міська людина постійно занепокоєна чимось та невдоволена, і це без будь-яких на те причин. Вона потерпає від безсоння і дуже часто прагне уникати безпосереднього спілкування. Натомість у неї постійно присутнє відчуття особистої правоти на фоні невизнання її через упередженість у інших, а упередженість виникає через помилковість міркувань; стабільний стан роздратування та безпідставний страх. Усе це спричинює швидкоплинні зміни настрою (від глибокої депресії до надмірної піднесеності) та брутальну поведінку загалом. На мій погляд, оцей увесь комплекс є характерною ознакою психічного стану сучасного міського жителя загалом, без географічної та національної приналежності. А саме національні природні регіональні психосуб'єктивні адаптаційні пріоритети, що напрацьовані «село», надають аборигену психічного комфорту. Тож традиційний український екологізм ладен надати сучасним міським українцям певного психоконфорту за умілого приживлення традиційного до урбаністичного.

Щоби уникнути психохиткого стану, як вважають фахівці, потрібно на особистісному рівні, усвідомлюючи власні хиби, намагатися не повторювати їх, розумітися в головних життєвих цінностях і через них усвідомлювати життєві пріоритети, бути щирим та комунікативним, щоби із радістю виконувати родинні та громадські обов'язки. Натомість на практиці для міського жителя поширена модерна ідеологема «праця (робота) – другий дім», в якій нічого ані

---

¹ Русанівський В. Міжнародне співробітництво в галузі української культури: стан і перспективи / В. Русанівський // Вісник Міжнародної асоціації українців. – 1991. – С. 17–28.

нового, ані сучасного немає. Античне суспільство через увесь психічний комплекс родинних стосунків, через міфічне їх виявлення свідчить не про пріоритетність родинності, а про «роботу» і «виробничі стосунки» із супутніми статевими зносинами як домінуючі в тогочасному суспільстві. Та й західноєвропейське, від патріархального до модерного, накидає жінці – «церква, діти, родина», чоловікам – «служіння Прекрасній Дамі, визволення труни Господньої та праця, праця й праця...». Щастя, любов, порядність, моральна чистота тощо – чесноти, якими наділена людина, якщо казати, що її створено за «подобою», то від Бога. Я ж сподіваюся, що накопичено їх для майбутнього. Позитивне мислення – найважливіший чинник у формуванні позитивістської духовості.

Предметне середовище нині перетворилося на провідну складову світосприйняття нової людини. Проте прадавня традиція пов'язує більшість народів Європи, як і усього Світу, з лісом. Ліс був суттєвою складовою побуту та гарантував незнищенність природних оздоровчих комплексів. Карпатські ліси довгі роки вважалися легенями Європи. Загалом ліс – це стрижень усього здоров'я українців, основа їх безпеки. Натомість сучасна діяльність фітодизайну, враховуючи втрачене природне, має поєднувати рослини із штучним, урбанізованим довкіллям людини та ще й наділяти значною часткою гуманізму (спілкування) та екологічної свідомості. В ергономічній структурі, комплексно із фітотерапевтичними та різноманітними архітектурно-технічними заходами, фітодизайн вирішує в модерному соціокультурному довкіллі питання підтримання й відновлення високих позицій життєдіяльності людини. Для цього фітодизайн використовує сумісність рослин, їхні адаптаційні можливості в умовах різноманітних типів приміщень, естетичну специфічність та здатність виділяти леткі фітогенні речовини, частина яких знешкоджує патогенну мікрофлору повітря, інші сприяють активації кисню, детоксикації та іонізації повітря, ще інші пробуджують в клітинах людини імунні механізми, викликаючи збуджуючу або заспокійливу дію¹.

Суспільні процеси в собі вже несуть певне визначення середовищу – урбанізація визначає пріоритетність формування середовища. Пріоритетність завжди присутня в соціальних процесах, які стимулюють розвиток певних установок особини в середовищі. З іншого боку, ці ж установки чи оцінки стають основою діяльності людини, тоді вони втілюються в практичну сферу і набувають статусу

---

¹ Сніжко В. В. Заирни далеко, за обрій! (до 80-річчя академіка Андрія Гродзинського) / В. В. Сніжко // Українознавство. – № 4. – 2006. – С. 109–113 ; Снежко В. В. Оживление второй природы / В. В. Снежко // Ботаника и микробиология : Современные горизонты : сб. трудов / ред. А. А. Созинов. – К. : Академперіодика, 2007. – 332с. : ил.

традиції. Є переконання, що надання переваги – це скоріш генетичний фактор, ніж вплив самого середовища. Нейросоціологічні фактори виявляються в історичному процесі культури, і вже вони визначають типологічні характеристики якоїсь просторово-часової «картини світу», яка виявляє себе тут як на базі історичної пам'яті, так і з генетичної пам'яті, і з народних уявлень, із знань, помислів, мрій і сподівань, із структури народної свідомості, її планів, а головне – із ідеалів, що постають у творця, з його відчуттів-передчуттів мовою поетично-образних картин цього й того світів. Проте врешті прийшло усвідомлення, що і урбанізація – це природний процес, коли будівля є живою істотою, створюючи яку, потрібно уподібнюватись живій Природі. Не завадить наразі пам'ятати, що найпростіше в Природі – набагато складніше і багато функціональніше за найскладнішу систему «другої природи», створену людиною. Помилковим є вважати, що моделювання систем біокомфортності є «суб'єктивним» або «натхненним» процесом тільки через те, що на відміну від традиційно-сталих принципів архітектурно-просторового планування, фітодизайнерські принципи не піддаються чіткій формалізації. Звичайно, в цьому процесі багато мистецько-творчого, спертого на інтуїцію, тож процес залежить від натхнення майстра, але ж не більше, ніж в інших сферах діяльності з необхідністю художньо-проектного мислення. Наразі слід зауважити, що в понятті «комфортність» втілюється багато функціонально обумовлених параметрів соціокультурного середовища, які мають свій розвиток у діалектичному взаємозв'язку від давньої традиції українського села до сучасного модерну українського міста.

При моделюванні психо-біологічних систем комфорту не відбувається «сліпого» копіювання Природи, тому необхідно враховувати духові потреби різних верств населення. Особлива увага повинна бути приділена таким категоріям суспільства, які особливо потребують соціальної уваги та корекції психо-емоційного стану – зняття стресу, депресії, почуття відчуженості й покинутості, – наприклад, в хоспісі. Крім того, слід враховувати і те, що сучасна людина третього тисячоліття в умовах свого житла буде все більше часу виділяти на інтелектуальний відпочинок, творчі та аматорські заняття усією сім'єю, виховні ігри та спілкування з дітьми тощо, а це буде значно сприяти підвищенню ступеню гуманістичності та гармонізації психічного розвитку особи.

Серед естетичних факторів предметного середовища, які впливають на комфортність, досить вагоме місце належить використанню природних і штучних кольорів у інтер'єрі. Поєднання кольорів у Природі дуже різноманітне: що здатна поєднати Природа, не завжди можливо штучним шляхом здійснити людині. Природний

жовтогарячий колір, як і жовтий, шанований українцями, у квітах завжди ніжний й теплий і дуже подобається людям, хоча жовтизна лица самої людини не є бажаною й викликає лише стурбованість за здоров'я. Так і бузковий, присутність якого на обличчі свідчить про серцево-судинне захворювання, а в квітах він вабить своєю вишуканістю. Жовті й особливо жовтогарячі кольори присутні в малярстві і українців, і деяких народів Африки, особливо Південної, проте традиційне поєднання їх з іншими кольорами робить і малюнки, і світосприйняття відмінними: африканські – яскраво-жагучі, українські – пастельно-імпресіоністичні. Світло-синя фарба в усіх своїх нюансних поєднаннях нагадує небесні простори. Космонавти свідчать, що Планета наша голубого кольору, голубі очі завжди милі людині, а для українця світлоокі слов'яни – це таке ж природне, як льон на Поліссі. Як життєствердно виглядають жовтогарячі квіти кульбаби на голубому тлі квітучого барвінку, а про нюанси зеленого кольору годі й казати!

Лише Мистецтво разом з Природою спроможні відродити гуманістичний світогляд кожної людини окремо і нації загалом. В природному ландшафті можна побачити і гармонію, і симетрію, і природну красу; краса ж рослини – це значно більше, ніж гарні квіти, стовбур, листя. Красу можливо відчувати лише через відчуттєво-духове світосприйняття доквілля, а саме так людство одвічно сприймало містичність божественного начала. Проте Бог існує лише для того, хто впевнений в очевидності його існування. І не існує лише для того, хто переконаний в очевидності його відсутності. І те й інше присутнє в реальному роздвоєнні усвідомлення свого існування людиною в Світі. Таке світовідчуття є природним і найхарактернішим для українців.

З найдавніших часів рослини були символічними втіленнями різних богів. На ранніх етапах генези людства вони являли собою психовізуальний образ того чи іншого Бога. У більшості слов'янських народів найшанованіші дерева – це верба (мати роду), сосна, липа, дуб, береза, берест, явір, бук. Зачарування квітучими вишневими садами присутнє в українського народу з наддавніх часів, і як свідоцтво ця фантастична зачарованість втілена у фольклорі. Вишні українці везли із собою на Північ Росії і до Канади. Слід одначе зауважити, що в дикому стані вишні як величезних розмірів дерева зустрічаються в багатьох лісах деяких країн Центральної та Південної Європи, де вони й квітнуть. Проте гарне плодоутворення можливе лише у культурних сортів вишні в Португалії, Італії чи Румунії. Хоч вишня гарно приживається на українському терені і не занадто вибаглива до ґрунтів, далєбі далеко не усюди культурні сорти дають однаково гарні урожаї, сиріч праці вони потребують значної. Тож і в Канаді українцям довелося докласти суттєвих зусиль, щоби вишні завітували в цій далєчині і своїм виглядом нагадали рідний український Терен. Та й Шевченкове «хрущі

над вишнями гудуть» є таким реальним і очевидним для кожного українця! Цікаве спостереження наводить А.Регель, що билинний половецький Соловей Будимирович насправді відмовився від Володимирових хоромів, а забажав «загон землі у зеленому саду в вишневе та орешенє». Половці ж – невід’ємна південна та південно-східна частина українського етносу. Суспільство нині не відчуває духової піднесеності в символіці Природи, а через те і не шукає значущості в сучасних міських природних ландшафтах та міських парках. Дехто можливо вважає, що цього їй не потребує модерна свідомість, тому міський парк виконує інше психоінформаційне завдання, ніж у попередні періоди. Приміром, за дохристиянського періоду, коли панувало природне богорозуміння, серед тих, хто сповідував флористичні культури, шанованими були природні гаї-храми, які сприймалися як божелісся та гайбожі, і саме там, де була Природа недоторканною, а тому і непорушною, людина безпосередньо єдналася із Всевишньою Волею – Космічним Розумом. Зміна богорозуміння призвела до знищення священних природних гаїв-храмів і побудові на їх місці храмів із деревини, а згодом і цегляних. Проте поряд із рукотворними храмами лишалася рослинність, а при монастирях створювалися штучні за біблійним сюжетом сади і квіткові посадки. Не дивлячись на заборону, на українських цвинтарях обов’язково висаджувались рослини. Як пам’ять про гаї-храми в українських містах значне поширення мали міські парки та приміські природні зони. Загалом традиція паркобудівництва є традицією природного мистецтва, як зближення людини з Богом. Видатний київський частково природний, а частково штучно утворений Церковний парк існував у Голосієві за часів митрополита Петра Могили.

Найпоширенішою формою використання рослин в інтер’єрах різноманітних приміщень є фітодизайн середовища. Далєбі прогрес сучасної комфортності спонукує до т. зв. садів здоров’я. Сади здоров’я – це парк під дахом, міцно пов’язаний візуально й емоційно з довкіллям, бо це ще й елемент живої Природи. Життєстверджуюча краса обов’язково повинна створити певну ілюзію природної психічної світоглядної стабільності. Рослинна естетика в ергономіці набуває потужного психо-емоційного та еколого-виховного значення.

В тропічних регіонах серед великого природного рослинного розмаїття, яке існує і активно функціонує протягом усього року, присутність рослин у приміщеннях є постійною, навіть в хижках у сільській місцевості. Умови помірної кліматичної зони, де велику частину року місцева флора знаходиться в періоді спокою, нагально спонукують до створення психо-біологічних сучасних систем комфорту із найповнішим використанням рослин, особливо дерев, кущів, трав’янистих представників національного природного довкілля, не

знищуючи тих рослин, які занесено до Червоної Книги України. Застосування теоретичних здобутків фітоергономіки сприяє й безпосередньому використанню лікарських чи профілактичних якостей рослинної сировини з рослин природної флори України. Об'єми заготівель невпинно зростають, а площі природного ландшафту, де росте ця рослинність, значним чином зменшуються. Тож корисні українські рослини невпинно перетворюються на такі, що потребують своєї охорони заради природного збереження. Таким чином ця проблема перетворюється в проблему охорони українського природного довкілля, що залежить від всебічного екологічного виховання. Слід нагадати, що рослини – живі чи сушені, чи їх елементи на свята, чи в творах ужиткового мистецтва (ковдри, стінні розписи, рушники тощо) – завжди були присутніми в українському сільському помешканні.

Усе попередньо висловлене значним чином стосується кожного регіону Світу. Разом із тим, міграція, метисація й адаптація – процеси, які складають основний природний комплекс людського творення, – дуже гарно сприяють інформаційно-інтелектуальному «переміщенню» і значному прогресу людства. Далєбі психоекологічний адаптаційний природний комплекс має обов'язкову природну оригінальність, напрацьовану регіональним геопсихічним суб'єктом. Тубільці українського терену безпосереднім чином формувалися цим комплексом з періоду найпершого з'явлення людських спільнот на давньоукраїнському терені, враховуючи і значний вплив змін природного довкілля. Вважаю, що саме Україна є природною федерацією того метаетнічного угруповання слов'янських народів*, яке склалося в історичні часи. Стрижневою основою її слід вважати давньоукраїнське трипільське джерело протослов'янського коріння. Слід сприймати як нісенітницю багатотисячне наповнення значної території сучасної території України та Молдови докорінно (певно, генетично) відмінним людським мандрованим елементом, та ще й за відсутності автохтонного людського субстрату. Мігруючі угруповання могли бути лише носіями культури, і кількісно не надто великими. Уявімо собі міцну таку людську природну «підщепу», до якої не дуже то й бажаним чи очікуваним живцюванням було прищеплено досить багато мігруючих до цього терену-підщепи людських спільнот-прищеп. Які загалом і склали широкобарвне суспільство, утворили спільне живе дерево, чи спорудили будівлю «протоукраїнство».

Ієрархічна структура «...українство – Храм, у якому фундаментом є тріада: етнос–природа–держава; серединна частина – держава і нація, мова й культура; а бані й дзвіниці – ментальність, доля, історична місія

---

* Слов'яни використовуємо як слов'янські народи.

українства»¹, укладена Петром Кононенком. Проте усе це постало згодом і поступово. Спочатку ж постала витворена цілком природним шляхом – оригінальною геопсихічною дією – відтворююча ідеологія цього одного з перших на Планеті, особливого гуманістичного геополітичного суспільного утворення – землеробська творча образотомисляча свідомість. Тож-бо це і є основа-основ, непорушний фундамент українства. Українство має свою ідею – українізм. Це не релігія, не богорозуміння – це спосіб життя, який будується на цілковитій своїй природності. Він має бути відновленим із замуленого річища, бо є одвічним звичайним сенсом життя. Як ковток води – коли треба пити, й подих – коли треба дихати. Тож кожен, хто народився українцем, одразу увібрав у себе таке розуміння сенсу життя. Багато українців мандрують Світами і оселяються на чужині, багато чоловіків прагнуть одружитися з українками. Багато живе Світами українців. Вони мають пам'ятати, що одна єдина в Світі земля, де щастя дивитись, жити, існувати – це твій Край! Не той, що сунеш у землю дрючка, а він тобі грушами-яблуками вродить, які надурно від пуза жерти можна... Це той Край, де луками, лісами, річками, верховинами та по ріллі у чистих білих вишиванках гарні люди ходять, щасливі й усміхнені, Красу Життя спостерігають! Кожен із нас, де би хто не спинився у житті на своєму Шляху, має згадувати й розповідати про Україну. Кожен, кого в ній роджено, бо «доля України, світового українства та українознавства (їх стан, розквіт чи занепад) є ідентичними й взаємозалежними»².

Більшість сучасних істориків, а за ними й культурологів, геополітиків, політекономів тощо твердо переконані, спираючись на відомий творчий стереотип: з переходом до відтворюючого господарства людство рішуче вирішує свої «продовольчі проблеми» і стає менш залежним від примх доквілля, головним чином завдячуючи землеробству³. Стосовно відтворюючого господарства та його провідної ідеології землеробства, наразі цілком свідомо в наукових колах наголошується, що сучасні етнографічні дослідження свідчать: «життєва практика первинних племен, які зберегли свою культурну самоідентичність до теперішніх часів, не має нічого спільного із повсякденною «виснажливою і знесилюючою працею землеробської

---

¹ Українці у світовій цивілізації і культурі : колективна українознавча монографія / [П. П. Кононенко (кер. проекту), В. Д. Баран, В. К. Борисенко та ін.] – К. : НДІУ, 2008. – 400 с. – С. 17.

² Українці у світовій цивілізації і культурі : колективна українознавча монографія / [П. П. Кононенко (кер. проекту), В. Д. Баран, В. К. Борисенко та ін.] – К. : НДІУ, 2008. – 400 с. – С. 17.

³ Скларов А. Какова ты родина богов? / А. Скларов // Открытия и гипотезы. – 2003. – Ч. 12. – С. 26–29.

людини «від зорі до зорі», – говорить автор статті¹, посилаючись на деякі дослідження (А.Лобок, «Привкус истории»). Погоджуючись стосовно землеробства із вищенаведеною думкою, я не погоджусь із прикладом суспільств, які зберегли свою культуру, бо якби у с і лише зберігали культуру, привласнюючи «дари Природи», то не було би можливим про це написати через елементарну відсутність паперу, чорнил чи олівців. Проте ще раз погоджусь, що раннє землеробство надзвичайно тяжке, а його ефективність дуже і дуже низька. Мистецтво землеробства – це надзвичайно тяжке мистецтво, щоби новачок без досвіду спромігся досягти якихось суттєвих успіхів. Мистецтво землеробства могло відбутися спочатку лише як містично-мистецька дія, спрямована на пошанування богів. Такий висновок напрошується неодмінно: давні зернові культури, а саме вони є основою землеробської діяльності, були маловрожайними рослинами, навіть у порівнянні з хлібними деревами помірної кліматичної зони – дубами (доречно нагадати, що кельти блукали європейським суходолом у пошуках дубів, а на Північноамериканському континенті росте дуб червоний, який дає значні врожаї). Щонайперше серед давніх зернових це дика пшениця-однозернянка, двозернянка та дикий дворядний ячмінь. Якби людина цілком зайнялася ними, знехтувавши привласнюючу господарську діяльність, вона б опинилась у скрутному становищі: урожайність була вкрай невеликою, і без інших запасів пережити зиму, хоча й не люту морозну, проте ж і без урожаїв, було би неможливо. А що таке одне-два неврожайні літа, продемонстрували події 2003 року на Україні. До того ж зерновими харчуються шкідники, приміром, сарана, опісля діяльності якої протягом двох років підряд на Україні відбувався голод. І гетьман України Богдан Зиновій Хмельницький під тиском неврожаїв того часу вимушений був підписати сумнозвісну угоду із Московією в 1654 році (Переяславська угода). Після підписання московити допомогли поставками жита.

Тож треба уявити, що землеробство-зерновирощування виникло як культ вшанування Природи і Сонця при достатній харчовій забезпеченості від рибальсько-збиральницького привласнюючого господарства. Цей культ утверджувався і вдосконалювався як теїстично-естетична форма жертвоприношення Всевишній Волі богів у найрізноманітніших виявленнях.

У Мадрасі ще донедавна існувала традиція вирощування зернових разом із квітами в маленьких ємностях, які в певний час пускалися на воду як пожертва тим самим богам. Можливо припустити, що спогад

---

¹ Склярів А. Какова ты родина богов? / А. Склярів // Открытия и гипотезы. – 2003. – Ч. 12. – С. 26–29.

про тих мандрованих прибульців – арії, які принесли із собою агротехнологію вирощування зернових. Сама ж акція є подібною до тієї, коли на Україні пускають на воду за течією шкаралупи від великодніх крашанок на Брахманський Великдень. Культ землеробства потребував великого терпіння, праці та інтуїтивно-абстрактного бачення, можливості побачити реальним бажане, зокрема, що із зернин можна отримати врожай. Така діяльність була більш змістовною, ніж будівництво пірамід або вежі до неба, які також могли здійснитися лише як акт пошанування богів. Проте зерновирощування є у значно більшій спорідненості із Природою, тому через нього відбувалося зародження майбутнього всесвітнього культу – перехід *Homo sapiens* до *Homo sapiens sapiens*: мислячого осмислено, із першою у Світі великомасштабною перелоговою агротехнологічною землеробсько-теїстичною системою відтворюючого господарювання.

Наступні етапи становлення на Давньоукраїнському терені нової, розумно мислячої людини – це, по-перше, загальновідоме Давньоукраїнське або трипільське землеробське осіле суспільство не лише із теомистецьким культом-ідеологією землеробства, а вже із цілісною і новою для ойкуменічного тогочасного цивілізаційного процесу системою відтворюючого господарювання, досконалим практичним перелоговим землеробством; а по-друге, т. зв. арійське індоєвропейське суспільство, сформоване в північно-західному Надчорномор'ї, із оригінальною картиною світосприйняття і вже новітнім культом-ідеєю колесо-коня – невпинного рухо-часу.

Теоретичні праці Р.Летема, Ф.Шпіля, В.Бенфея, А.Потебні, К.Ріттера, Ф.Боппа та практичних дослідників П.Кремера, В.Георгієва, Г.Чайлда, М.Гімбутас, С.Пігготта, В.Сафонова, Е.Грантовського, В.Абаєва, Т.Гамкрелідзе, В.Іванова, В.Даниленка, О.Трубачова, А.Шахматова, М.Чмихова, С.Наливайка, Ю.Шилова та ще багатьох інших зробили суттєвий внесок у вивчення такого істотного питання в контексті вивчення генези людства, як джерела індоєвропейства. У зміцненні позицій українознавчої ідеї найсуттєвішими є роботи Г.Чайлда, М.Чмихова та С.Наливайка. Якщо ж оцінювати внесок до цього доробку А.Тойнбі, то відзначаючи масштабність його праці, можливо лише зауважити, що через західноєвропейську упередженість, зверхність та стереотипність наукового світобачення він не зміг «угледіти» генези певних суспільств на українському терені. Без сумніву, важливим є його вислід правонаступництва західноєвропейської метаєтнокультурної цілісності із елліністичного суспільства.

Навіть велика ерудованість та глибина інтелекту не допомогли Л.М.Гумільову подолати російського шовінізму, тому він і не помітив нічого українського на надчорноморському терені чи в трипільській

цивілізації, як і України загалом у всесвітній генезі. Проте здійснив обґрунтування етнічного правонаступництва російської метаєтнокультурної цілісності від хазарського суспільства із ґрунтовною золотоординською бюрократичною свідомістю (яка з моменту свого виникнення мала наймення «москальщина»).

На пересічний погляд може виглядати як прикрість, що і видатний вчений-біолог Н.І.Вавілов, вивчаючи походження і географію світових центрів культурних рослин та землеробства, лише між іншим згадав «південноросійські» степи, та й то немов випадково. Ґрунтовні ж його дослідження, в яких Україні загалом та унікальним особливостям трипільської археологічної культури зокрема видатний вчений виділяв у плануванні окремих грубезних том, так і не побачили світ, оскільки російсько-більшовицький злочинний режим знищив видатного вченого, як і його колеґ-соратників та усі зібрані ними із усього Світу матеріали досліджень, спостережень та унікальні осмислення.

Історична література оперує розмаїттям археологічних культур, і виникає враження, що увесь суходіл, зокрема європейський, був щільно заселений. Проте це було далеко не так, бо більшість територій були не придатними для проживання там людей. Для того, щоб в тих місцевостях можливо було вижити, їх потрібно було значним чином перероблювати – звільняти від значної кількості каміння, ям, урвищ, корчувати дерева та осушувати болота тощо. Стосовно боліт, наприклад, вважають, що провідник гунів Аттила відійшов від Гарденського озера, коли готував штурм Рима, саме через значні хвороби, якими відзначалась тамтешня болотяна місцевість¹. Доречно згадати, що усі давньоукраїнські трипільські поселення розміщувались біля річок, озер, лиманів, де завжди чисте повітря. Крім того, це свідчить, що тогочасні землероби займалися ще й рибальством, як і їхні нащадки південноукраїнські козаки, а головним їхнім транспортним засобом ще задовго до коня, колісниці та гарби був човен. Тож їхнє тогочасне містично-мистецьке світобачення могло припускати, що Небо такому неагресивному суспільству мало б подарувати крім рала ще й зручне дерев'яне весло, проте запопадлива народна психологія в подальші роки перетворила його на спис, меч, пастуший жезл і навіть кий. Наразі багато говорено про чотири соціальні стани-касти, які набули свого певного поширення в давньоіндійсько-арійському суспільстві і які немовби притаманні усім суспільствам Світу через те, що мають природну закономірність. На думку сучасних осмислювачів, такий поділ є реальним для усіх країн, які розвиваються. Ці особливості доволіно переносяться на регіональну етнічну психотиповість, а через

---

¹ Беккер К. Ф. Мифы Древнего Мира : от Древней Иудеи до падения Римской империи / К. Ф. Беккер – Симферополь : «Реноме», 1998. – 576 с.

неї на новітню історію, політологію, мистецтво, науку тощо. Та цей поділ не є природним, а створений зверхниками-чужинцями. Приміром, ще на початку XIX ст. в Індії існувало 600 держав, і в них було 2300(!) каст. Важливо, що 14% населення належало до каст знехтуваних (знедолених) – це доля усіх аборигенів при владі чужинців-завойовників: так в Єгипті стосовно коптів, автохтони в Київській Русі були смердами, в Литовському князівстві та Польському королівстві – бидлом, а в Російській імперії – хохлами-малоросами... Природним є поділ кожного суспільства принаймні на три стани. Та лише два з них будуть профільними. Доречно, що нині серед найдавніших цивілізацій, які виникли в небагатьох районах земної кулі, вже згадують і терен України¹: 1) Месопотамія; 2) долина Нілу; 3) долина Інду; 4) долина Жовтої ріки; 5) лісостеп України; 6) Егеїда; 7) Месоамерика; 8) Анди. Таким чином, в різних регіонах Планети – у великих річкових долинах та в лісостеповій Україні – були створені принципово відмінні відтворюючі агротехнології: басейнового і перелогового землеробства. Неодмінно зауважу, що в євразійському, та й світовому цивілізаційному контексті щонайдавнішою недорозвиненою землеробською культурою-протоцивілізацією на Планеті була та, яка виникла в дельті давнього Дону. Де і було створено уперше басейнове землеробство.

Наразі використовується назва Аратта як самоназва землеробської трипільської цивілізації, зрідка як самоназва трипільського об'єднання землеробських племен на українському терені, як і для означення протоарійського суспільства із відгінним скотарством як системою господарювання. На переконання Степана Наливайка, назва Араштра-Аратта означає Не-держава, Не-країна. Що цілком відповідає уявленням про Аратту і її людність, відбитим у «Махабгараті» й інших давньоіндійських літературних пам'ятках. Прикметно, що й шумерський епос вважає жителів Аратти людьми, яких бог Думу відокремив від інших людей. Маємо переконаність, що усе оце негативне сприйняття якогось іншого суспільства – тільки через усвідомлення їх «ненашості». Тобто суспільство із домінуючою господарською землеробською ідеологією із виразним негативом сприймається суспільством, у якого стосовно вирощування злакових рослин лишається лише культове ставлення, як до «дарів богам». Колове розташування будинків в трипільських протомістах говорить про їхню орієнтацію на Сонце, яке є центром культу. Не як у інших народів – орієнтованість на схід, захід, чи у давніх єгиптян на північ, а колом, центром якого є Мати-Богиня Сонце. Зернові масово

---

¹ Білоусько О. А. Україна давня : євразійський цивілізаційний контекст : карти, таблиці, ілюстрації : посібн. для вчит. / О. А. Білоусько – К. : Генеза, 2002. – 271с. : іл. – (Серія «Україна з найдавніших часів до початку XXI століття» ; кн. 1).

виросшуються, а священні кола-коржі печуться богам для споживання, священники ж арії принесли до Інду ще давній культ «землеробство» і праведне молоко. Принагідно згадати ставлення у висловлюваннях княжого київського публіциста Нестора до деревлян та інших «неполян» – вони і їдять не те, і поведінка у них кепська, та й самі вони якісь не такі – чужі, варвари. Тому можливо вважати, що Аратта – це щось зневажливе, як приміром «дика країна», що підтверджує і український дослідник-санскритолог С.І.Наливайко¹, за твердженням якого Аратта може бути хіба що умовним вузько локальним терміном на означення, скажімо, сіндів-сувірів із позицій таврів-русів, або сіверів-сіверян та інших східнослов'янських племен із позиції полян-русів і київського літописання. Назву Аратта не слід ототожнювати і з назвою Бгарата (назва Індії індійськими мовами), Аратта й Бгарата – етимологічно різні назви й несуть різне смислове навантаження.

З цією фаховою думкою вченого варто погодитись. Приміром, ми користуємося для визначення певної частини германських племен терміном німці (тобто *німаки*, бо колись слов'яни не дуже розумілися на їхній мові), проте для самих дойчів ця назва анічогісінько (крім вияву слов'янської зверхності) не несе. Вірогідно вважати й назву Аратта шовіністичною, якою, наприклад, користувалися релігійні фундаменталісти нового богорозуміння стосовно ортодоксів старого світобачення або навпаки.

Загальновідомим є те, що *Homo habilis*, *H. erectus*, *H. Sapiens* – шлях еволюційного поступу земної природної моделі «людина» у своєму пристосуванні (адаптації) до умов суходолу Планети. Разом з тим, нині, як і в усі попередні сторіччя, не припиняється на усіх пізнавальних рівнях з'ясування питання «як виникло життя?», зокрема – як результат біогенезу чи абіогенезу? Ще інтенсивніше точиться протистояння між креаціоністами та еволюціоністами, головним чином представниками наукового креаціонізму та синтетичної еволюційної теорії. Є певні цікаві досягнення у одних, у других, у третіх тощо. Та допоки існує людство і його прагнення до творчо-аналітичного пізнання, точитиметься суперечка – пізнання безмежне, а самопізнання – подвійно (чи потрійно) безмежне. Ґрунтовною вважаю гіпотезу, яку називають «теорією одного виду». Вона зокрема наголошує, що ніколи не існувало на Планеті *декількох видів* прямоходячих пращурів людини. Це завжди був один вид, і це основа антропогенезу. Ті пращури були унікальними, оригінальними, тож – це феномен! Загалом для біології є цілком очевидним, що *два однакові види* не можуть існувати в одній екологічній ніші одночасно. Лишитися може лише більш

---

¹ Наливайко С. Таємниці розкриває санскрит / С. Наливайко – К. : Вид. центр "Просвіта", 2001. –288 с.

екопластичніший вид, інший вимушений загинути, якщо є зятим традиціоналістом. Інший вихід – змінити природну нішу, якщо угруповання є менш консервативним. Тоді неодмінно зміниться й уся поведінкова система. Напевно, що такий рішучий адаптаційний крок здійснила істота, яку ми нині визначаємо протолюдською. Здійснила ця істота такий рішучий зворот у своїй генезі, певно, не самотійно і не зі своєї волі, а з Вищої Волі. Розпочавши своє тотальне опанування суходолу, вона одночасно відступила від попереднього наближеного до водного способу життя¹, лишивши його іншим істотам, які опановували водну екологічну площину, еволюціонуючи і вдосконалюючись кожен в своєму куті природної еконіші вже самотійно, без людиноподібних, поділивши це середовище на сфери впливу – кити, акули, дельфіни та інші. Неодмінно зауважимо, що виникнення людиноподібної істоти, протомоделі майбутнього феномену, могло відбутися лише за найсприятливіших умов природного довкілля на Планеті загалом і обов'язково в декількох конкретних районах планетного терену зокрема. Один із тих теренів став найбільш сприятливим для збереження та розвитку моделі нової життєвої форми. Напівводні умови, як місце збереження і подальшої репродукції нової істоти, напевне, були найбільш вдалим у той далекий етап планетної генези. Найпевніше, що вода домінувала над суходолом, надаючи пріоритетності тим організмам, які у різний спосіб були пов'язані із нею. Проте, сталого не існує і не існувало, тож обов'язково відбулися істотні часопросторові зміни, кліматично природні умови пожорстокішали загалом на Планеті. Тому Еден*, коли людиноподібна істота (габіліс) опинилася поза напівводним проживанням, як новий, вже суходільний район, надав можливість протолюдininі остаточно обумовити рух на двох задніх кінцівках із активним використанням передніх кінцівок. Нові умови – зокрема, умови саванного рідколісся, примусили значним чином змінити саме харчування та способи його добування, що сприяло виникненню хвороб травлення, які властиві людству й нині. Якщо докорінно змінюється стратегія добування їжі, то змінюється і уся психодієва поведінка. Нове існування сприяло значному погрубішанню усього людського кістяка, черепа й ротового апарата, особливо щелеп та зубів. За цими показниками габілісів поділили на тих, що мали грубезний кістяк, і тих, що мали грацильний (значно ближчий людині), більш ранній в своєму розвитку. Грацильних було за нових умов кількісно значно менше, проте вони

---

¹ Сніжко В. В. Природний міт для українців. Книга I: Шлях / В. В. Сніжко – К. : НДГУ, 2006. – 488 с.

* Еден (давн. євр. *приємний*) – Старий Заповіт визначає як першотворене природне середовище, божественний Сад. В майбутньому означає Рай.

обов'язково були прив'язані до озер, лакун тощо. Істота з грубим кістяком вимушено мандрувала рідколіссям, яке згодом під дією посушливого клімату перетворилося на савану. Якщо грацильна істота мала більш різноманітнішу їжу, і це робило її більш просунутою інтелектуально, то грубезна істота повинна була перетравлювати велику кількість рослинної їжі, користуючись грубими зубами на кшталт зайців або верблюдів. Яка із цих протолюдських варіацій виявилася тупиковою, а яка прогресивною, достеменно говорити складно, проте важливо те, що вони дали основу *людині умілій (Homo erectus)*. В книзі американських авторів¹ наведено приклад, що серед більш ніж 50 видів співаючих птахів, які прилітають влітку до Північної Америки, немає конкуруючих, бо кожен вид має свою екологічну нішу. Якщо ж ареали декількох видів перекривають одне одного, тоді птахи живуть у різних місцях – хто в чагарнику, хто в листяних або глицевих лісах, а також у різних ярусах дерев, головне, у них різні об'єкти споживання. Таким чином, еволюційним шляхом здійснилася можливість співіснування великої кількості подібних птахів, ссавців, комах, рослин. Те саме, вірогідно, вважають автори, було і серед гомінід. Можна цілком погодитися із цим висновком, зауваживши, що одночасно співіснували не лише варіації із грубою та грацильною структурою тіла, а й інші, яких допоки не виявлено науковцями.

Тож і через мільйон років, які минули з того періоду, деякі представники сучасної людини, існуючи суцільно на усьому суходільному терені Планети, мають не лише психічні уподобання, а й значну функціонально-біохімічну адаптованість організму до конкретних природних фітоценозів. Приміром, на нашому українському терені *степ*. Далеко не всі людські особини можуть успішно жити в умовах цієї природної структури, яка утворилася не лише завдяки природним умовам. Той *степ*, який панує в національній уяві ледве не як сакральний символ, створено художньою літературою й осмислено філософами, тож нині він виявляє себе «одвічною колискою українства». Це ж зовсім не відповідає дійсності. Справа навіть не в тому, що, приміром, в лісі прохолодно, а в степу спекотно, та й повітря більш насичене різними фітогенними речовинами, а через те більш корисне, хоч для деякого алергенне. В лісі існують і домінують одні комахи, а в степу – інші, те саме і стосовно хвороб. Тож ніколи слов'янство не заселяло пустельних, саванних чи степових районів. Більше того, якщо котрийсь із теренів у результаті активної землеробської діяльності і знищення лісів деградував і перетворювався із лісолукової зони у ковилово-полинову, то слов'яни відкочували з

---

¹ Джохансон Д. Люси: Истоки рода человеческого ; пер. с англ. / Д. Джохансон, М. Иди – М. : Мир, 1984. – 295 с.

такого регіону і трималися в контактній зоні – на межі з лісом. Степ же поступово обживався скотарями, кочівниками, сиріч половецькою людністю, майбутніми степовиками-українцями.

Такі міграційні рухи характерні на українському терені, тому український етнос (народ), а нині і українська нація не були і не є одноманітною психотипово геополітичною структурою. Хоча нині через значну урбанізацію люди, на пересічний погляд, значно менш залежні від природного довкілля, проте зовні різницю між мешканцями Волині й Полісся та мешканцями Миколаївщині, Черкащині, Полтавщині й Слобожанщини помітити нескладно. Якщо крім деяких українських регіонів та південної Польщі і Словаччини ще деяку зовнішню слов'янськість зберігали балканські народи, особливо в Чорногорії, то наразі це вже майже непомітно. Відповідно до природних стосунків, нині в кожному суспільстві присутні усі чотири гемолітичні групи: О, А, В, і АВ групи крові. Раніше завжди були присутні три групи в кожному етносі в різних пропорціях, четверта ж або дуже невиразна, або зовсім відсутня, проте і серед трьох лише дві є такими, які визначають «етнічне лице» суспільства. Приміром, для західноукраїнського суспільства профільними є О і А гемолітичні групи, а для східноукраїнського – О і В гемолітичні групи; проте і для тих притаманні два суспільні стани: 1) абстрактно-образно мислячих мистців, конструкторів, філософів тощо; 2) творців-виконавців – землеробів, ремісників, бджолярів-пасічників, раціоналізаторів тощо. Нині носії рідкісної за минулих часів четвертої гемолітичної групи АВ мають вже досить значне поширення, їхня психотипова поведінковість не є характерною як українська психотиповість, така особливість нині значним чином відхиляється від «українськості». Західним європейцям набуттю певної яскравості жіночої краси значним чином сприяла здавна т. зв. слов'янська компонента. Особливо це довгий час було помітно в кіно, на цьому наголошували відомі кінозірки Марина Владі й Катрін Деньов, які були за походженням слов'янками. Нині під дуже інтенсивним масованим мігрантно-метисованим натиском «східної», особливо азійської компоненти, східноєвропейськість програє, і Європа виразно змінює своє метаєтнічне обличчя, а з ним і унікальну психотиповість, яка розповсюджувалась в минулому до Канади, на Південь Африки, Австралію та Нову Зеландію. Проте вже й там європейська компонента значно програє іншим європеїдам, а найбільше метисованому неєвропейському* азійсько-європеїдному населенню. І це цілком закономірно, турбує лише одне – якщо такі

---

* Європеїди, негроїди, монголоїди – великі раси одного виду людини розумної. Індійці, іранці, араби тощо – неєвропейські європеїди, а індіанці, ескімоси – неазійські монголоїди.

коливання будуть різкими, вони обов'язково сприятимуть геополітичним струсам, які вирішуватимуться не завжди політичним шляхом. Усе є неодмінно минучим в житті на Планеті, за антропогенного етапу загальної генези усе вимірюється у відповідності до терміну життя людини. Проте є нібито вічні константи, пошук яких приводить до певних систем, а згодом виявляється багато різноманітних причин, які пояснюють тенденцію піднесення або занепаду тих мудrogenних систем.

Дивлячись на територію, яка нині охоплюється геополітичною одиницею «Україна», безсумнівно, потрібно частіше згадувати, що за часів керівництва гетьмана Павла Скоропадського Україна була визнана європейськими країнами в кордонах, які сягають на сході теренів до Волги, обіймаючи тут Дін, Кубань, Азовське море, а на півдні – Криму. Неодноразово згадувана праця Геродота Галікарнаського «Історії» виразно засвідчила, що в усіх ботаніко-географічних регіонах терену проживають люди із різними господарськими, культурними та іншими особливостями, які помітні як у зовнішньому вигляді, так і у споживанні їжі, проте це стосується і менших за розміром структур регіональних біоценозів. Споживання їжі важливий чинник біохімічних впливів на організм і, що особливо важливо, на мозок і його діяльність.

Разом з тим, вищезгаданий біоценоз «степ» має не лише велику кількість кровоссучих комах, а і таких, приміром, істот, як каракурт та інші види павуків, від укусів яких нині, щоби вижити, потребують введення сироватки. Така акція очевидна наразі, проте в минулі періоди покусані не завжди й виживали або довго хворіли. Проте лихі павуки кусають не лише людей, а й тварин, багато яких після того гинуть, особливо корови. Крім того, у павуків на тілі волосинки, які здатні викликати алергічні реакції, а за несприятливих обставин – це тяжкі захворювання.

Степ багатий не лише величезною кількістю різноманітних комах, до дії яких на людину мають слабку природну відпірність більшість представників нащадків правдивих слов'янських пращурів. Степ має ще й достатню кількість різноманітних рослин, здатних спричинити полінози, тобто алергічну реакцію на рослинний пилок. Щонайперше, це польові квіти та злакові трави, які квітнуть з кінця червня до початку липня, а також т. зв. бур'янові трави, які квітнуть в серпні-вересні. Найагресивніший пилок у тимофіївки, вівсяниці, рейграсу, грястиці (єжа). Проте раніше різноманітні злакові природні культури широко використовували як харчовий продукт, вони й спричиняли тяжку харчову алергію. Харчовим алергеном, і дуже сильним, є мед, бо це продукт, отриманий від переробки рослинного пилку за безпосередньої участі бджіл. Доповнюють кількість алергенів,

та ще й в деяких районах в значних кількостях, дерева, які, як відомо, квітнуть у першій половині літа та наприкінці весни.

Агресивний вплив рослинного пилку виявив свою дію не лише у ХХ ст., як вважає більшість населення. Він був важливим та визначальним завжди, виявляючи собою один із значних векторів природного відбору у заселенні певних регіонів – ті, хто хворів, мусили переселюватись, а хто відчував терпимість та мав екопластичність, природну чи набуту, лишалися. От через це в південних та східних регіонах за минуле тисячоліття утвердилась українська людність, якій притаманні у більшій ступені «східні» риси. Нині із збільшенням українського населення та його постійною «перемішуваністю» від алергійних хвороб страждає у різній ступені від 1% до 3% населення за офіційною статистикою, проте за неофіційними даними – кожен третій в країні є алергіком. Проте це не є унікальною ознакою української території – в Світі страждає від різних форм алергії велика кількість людей, а викликають її найрізноманітніші збудники, які іноді навіть складно собі уявити. Приміром, люди хворіють на водну уртикарію (алергія на воду), яка робить неможливим перебування у воді (басейні, морі, річці, ванні тощо). Така ж негативна реакція є й на холодне повітря чи на вплив сонячного проміння. Дружина одного відомого посадовця Німеччини хворіла через сонячне світло та яскраве штучне, й через це вкоротила сама собі життя. Алергійна реакція може бути не лише на природні фактори, як дія природного відбору, а й на штучні матеріали чи ювелірні вироби тощо. Навіть слина може бути алергеном – молодик з Великої Британії мав проблеми із поцілунком, після якого його лице вкривалося висипом.

Проте науковці помітили й таку обставину, що діти, які від народження контактують із домашніми собаками, значно рідше підпадають під вплив полінозів та інших алергійних хвороб. Висловлюється припущення, що ранні контакти імунної системи дитини із різноманітними алергенами, які потрапляють у дім на лапах та із вовною, відіграють як подразнювачі позитивну роль. Сучасна ж людина, переважно перебуваючи в містах, обмежена в контактах із більшістю природних чинників природного довкілля, тому імунна система більшості городян є послабленою проти них, і за щонайменшого контакту хворобливо реагує на рослинний пилок або на кімнатні ковдри, вовняні речі, книжки (у масових їхніх зібраннях накопичується специфічний пил) тощо. Проте іще гірше буває, коли городяни потрапляють у сільську місцевість і прагнуть допомогти близьким, беручись косити сіно, ворухити його й скирдувати у період покосу. Безсистемне застосування антигістамінних засобів може лише поглибити хворобливість алергійної реакції.

Археологічні пошуки завжди були дуже значною галуззю досліджень минулого людства, і важливі не лише дослідженнями самої генези людства, а й археологічними дослідженнями минулого певних регіонів Планети й загальної генези Планети. Такі групові дослідження виокремили із середовища традиційних археологів палеонтологів та палеоботаніків, бо лише їхні фахові результати досліджень можуть допомогти створити наближену до правдивої картину, охарактеризувавши стан довкілля (надати вичерпну інформацію не дозволить стан дослідного обладнання). Природний стан довкілля може пояснити, чому поводитися людські угруповання тим, а не іншим чином; що споживала людність певного регіону, якими леткими фітогенними речовинами було насичене повітряне середовище цього регіону. Все це впливало безпосередньо на імунну систему людності, а тому окремі людські структури й не заселяли ці терени й були вимушені мігрувати в інші райони, більш сприятливі як за складом повітря, так і за іншими показниками. Приміром, такими показниками можуть бути такі харчові продукти як м'ясо тварин, птахів, риби або молочні продукти, чи овочі та фрукти. Проте вони можуть мати неоднакову ступінь алергенної активності в різних регіонах. Наприклад, конина та баранина споживаються народами регіонів на кшталт напівпустель та степів, а свинина – лісостепових. Високоалергенними вважаються різноманітні плоди яскраво-червоного та жовтогарячого кольору, більш природними є, наприклад, зелені та жовті яблука. Нині на українському терені усе більші обсяги обіймають посадки сої, хоча до цієї рослини людність українського терену не є адаптованою. Більше того, ботанічно близька до сої (має природне поширення в Японії і звідтіля людиною розвезена Світом) рослина біб (походить із Середземномор'я, проте більше використовується як кормова, а не харчова сільгоспкультура) ще 2,5 тис. років тому викликала рішуче заперечення у великого Піфагора. Певно, що він мав аргументи для застереження у використанні цієї рослини. Сучасні дитячі дієти використовують т. зв. соєве молоко, проте наразі багато випадків алергійної реакції на соєвий білок. Алергійна реакція певної кількості людства на коров'яче молоко спричинила збільшення уваги до козиного молока та продуктів на його основі. Проте не слід вважати, що до нього однаково позитивно налаштоване усе людство. Більшість тих регіонів, де мали з давніх періодів значне поширення кози, безсумнівно, будуть мати людність, стійку до негативних впливів козиного молока, проте наразі ці регіони мають певну кількість мігрантів і їхніх нащадків, частково метисованих, частково консервативних – вони можуть мати якщо не відверто алергійну реакцію, то приховану або дуже незначну, хоч і дратівливо діючу на нервову систему.

Нині до складу сумішей, заміників грудного молока, які створено на основі козиного молока, додають сполуки відновлення кишкової флори, а також білки з метою покращення процесів розвитку мозкової діяльності й інтелекту немовляти, крім того, до їхнього складу введено антиоксидантний комплекс (він має селен, бета-каротин, вітамін ДЗ, таурин, інозитол, холін), який сприяє опірності організму дитини до негативного довкілля. Проте чи потрібні усі оці штучні доповнення? Напевне, що потрібні – суспільство активно переводить себе на штучні продукти не лише споживання, а й побуту, одягу тощо. Нині виникають зовсім нові різновиди мистецької творчості, докорінно відмінні від традиційних, а це є відчуттям зміни пріоритетів людської психіки, певно, що це є свідченням «включення» нових центрів, крапок мозку чи окремих генів. Можливо, до таких реконструкцій та переформатувань і спонукують нові речовини та їхні сполучення, які використовуються у дитячому харчуванні, або біологічно активні препарати чи харчові добавки для дорослих. Сільська місцевість повільніше переходила на використання в різних сферах свого побуту штучних речовин, проте якщо нині в економічно розвинених країнах між речовим та побутовим забезпеченням сільської місцевості та міст не існує ніякої різниці, то в менш розвинених країнах сільське населення має тенденцію до переселення у мегаполіси (Мехіко, Найробі, Київ тощо), де домінують штучні речовини. З того усього можливо зробити висновок, що людство цілком змінило свою стратегію життя і тактику виживання.

Нині великої шкоди завдає й сучасна техніка. З усіх домашніх побутових приладів, найбільшої шкоди здоров'ю наносять НВЧ-печі, їхнє випромінення дорівнює випроміненню холодильника, пилососа, пральної машини, міксера, кавоварки, електроплити, праски та люмінесцентної лампи разом узятих. Є переконання, що під час роботи мікрохвильової пічки чи духовки потрібно виходити з кухні. Також жінки, використовуючи електрощипці та фен, негативно впливають на мозок, тому цими приладами потрібно користуватися зрідка й тримаючи їх подалі від голови. На думку японських вчених, тримати мобільний телефон бажано біля того органа, який найменше, на вашу думку, вам потрібен. Шведські вчені вважають, що випромінення мобільних телефонів робить кров більш в'язкою; британські – що скорочує кількість сперматозоїдів та їхню рухливість, а у дітей на 45% збільшує можливість пухлини мозку; японські – провокує розвиток різних хвороб: екземи, астми, сінної лихоманки тощо.

Вимкнений прилад із не витягнутою з розетки вилкою шнура струму продовжує випромінювання. Вночі ця ситуація перетворюється на дуже загрозову, бо електромагнітні побутові прилади заважають виробляти *мелатонін* – речовину, яка необхідна для відновлення організму і синтез якої відбувається лише під час сну. Низькочастотні

випромінювання комп'ютера та мобільного телефону сприяють зміні еритроцитів – червоних кров'яних тілець.

Зробимо попередній висновок: на біохімічні процеси людського організму значний вплив здійснювався різнобічно природним довкіллям, сприяючи тим еволюційному процесу. Прагнення комфорту змінило активною творчою діяльністю людства природне довкілля на соціоприродне, ще активніша технологічна діяльність створює квазіприродне середовище із дуже високим впливом на організм людини надприродних чинників.

Нині з'явилися повідомлення про «нових» дітей, їх ще означають як «індиго». Ведеться мова про таку собі «закономірність» з'явлення нової людини, яка сприятиме й зміні суспільства загалом. Загальновідомо, що людина як індивідуум відбуває увесь термін свого розвитку через певну етапність, на кожній сходинці якої і є «нова людина». По горизонталі це має такий вигляд, коли кожна особа еволюціонує від клітини, ембріон, дитинство, юність, молодість та інше, чим кожна фаза розвиненіша фізично, інтелектуально тощо, тим вона відрізняється на кожному етапі від попередньої. По вертикалі ж на генезу людства впливають планетарні катаклізми, прогрес мислення тощо. Зауважу, що пряме ходіння (ногами), яке існувало у пралюдини, як і мова, вдосконалювались еволюційним шляхом, так само як і дельфін та кит у водному середовищі, чи слон, який за їжею не лізе на дерево, хоча там і багато для нього ласих плодів – у кожної істоти існує своя природна (екологічна) ніша і, відповідно, своя генеза розвитку. От в цьому випадку й визначає себе певна креаціоністична ідея – стабільність природної ніші і особистісного еволюційного процесу. В еволюційному процесі мовний фрагмент займає своє місце. Найрозвиненіші в розумоводієвій функції тварини не створили того, що у людства визначається як «мова». Проте нині загальновідомим фактом є змістовне спілкування тварин. В цих інформативно-комунікативних системах не «слово», як упорядкована звукова психоінформативна структура, відіграє свою визначальну роль, а мікрохвильова вібрація та резонансність.

Є суттєве застереження проти уявлення стосовно еволюції як однолінійного, незворотного шляху прогресу генези людства, яку в минулі роки ХХ ст. деякі філософи представляли як невинний, направлений лише вперед, однолінійний рух прогресу. Існуванню живого не притаманна однолінійність генези, нині є свідчення того самого в генезі Всесвіту, тож майбутнє не є лише доцільно-позитивним у космічному розвитку, а безпосередньо земна генеза людства у дуже значному ступені є залежною від т. зв. людського фактору, який у безпосередній залежності від мозково-аналітичної діяльності. Нині ми спостерігаємо, що значним чином відбувається збільшення значимості

соціальної інформації, проте раціональність набула приналежності великим бюрократичним організаціям, які узурпують усе винятково в інтересах власної потреби. Проте є переконання, що провідною в новітньому суспільстві буде ситуативна організація, орієнтована на безпосереднє вирішення певного завдання. Нинішня Верховна Рада України намагається використовувати таку форму роботи у своїй діяльності. Можемо вважати, що саме це і є становленням нової демократії, коли влада бюрократії переходить до влади фахівців. Зауважу, що подібних спроб в історії було достатньо.

Слід зауважити, що постійне перемішування геопсихічно близьких угруповань на просторі спільного терену, періодичні обов'язкові міграційні вторгнення (різні за своєю формою впливу) наближених територіально, проте відмінних геопсихічно та світоглядно-ідейно угруповань, а також руйнівні рейди загально відмінних людських формацій, психотипових як колективно, так і расово та гемолітично, й відповідно із докорінно відмінним світосприйняттям – загалом і є етноформуєчим прогресивним шляхом генези людства. Тереново, геопсихічно та антропоморфно консервативні традиційні суспільства є тупиковими гілками генези людства, і їхні представники, які певним чином збереглися й донині, не можуть свідчити про людство, яке пережило різноманітні психогенезні зміни на кшталт «неолітичних революцій». Тому помилковим є те, що етнологи та інші, вивчаючи їх, складають моделі людствотворення. Ці традиційні суспільства не склали іспиту, який називається еволюція, і мають «зійти» із шляху генези Планети. Не слід вважати, що лише через бурхливу і одночасно brutальну стосовно Природи діяльність прогресуючої людини вимирають рослини, тварини, риби, птахи, змінюється клімат та деградують ландшафти. Людство за найсміливіших припущень (крім гіпотези про космічних «прибульців») існує 3-4 млн. років, Планета ж існує значно довше, і навіть в Біблії помітно, що на Планеті відбулися зміни: і динозаври, і додинозаврові доміанти Планети зникли, декількох докорінних змін відбув рослинний світ, те саме стосується і самої Планети, її розмірів, конфігурації тощо. Тож – найбільш досконале існує, при тому постійно змінюючись, недосконале ж раніше чи пізніше зникає. Така доля не лише у горил, орангутангів, носорогів, панд та китів, а й у традиційних людських суспільств. Якщо їх загалом і кожного окремо не врятує прогресуюче людство. І з них ті, хто може мислити, сприйме це як «подарунок богів». Чому традиційні суспільства психічно завмерли і зупинилися в своїй прогресивній генезі? Прогрес первинних суспільств відбувся через здатність осмислювати дійсність і активно співдіяти із довкіллям, а усе це відбулося через активне образотворче світобачення, зокрема безпосередня теомистецька діяльність виокремила людину із середовища протолюдських істот

(габілісів), і надалі ця ж діяльність спонукала людину активно мислити, мріяти, творити, вдосконалюватись. Відповідно, що гуманістично мисляче, прогресивне суспільство повинно й мати гуманістичне літочислення, коли етапність розвитку буде ґрунтуватися на створенні, здійсненні, вдосконаленні, народженні...

Вважають, що збільшення населення та нестача можливостей прохарчуватися примушували людські угруповання мігрувати. Проте, на моє переконання, значно більш визначальною для міграцій причиною були різноманітні інфекційні хвороби. Всебічні дослідження генези людства настирливо не враховують цієї обставини, далєбі вона є головною у тих змінах шляхів генези, бо саме вона «виносить вирок» еволюції, тобто є щонайпершим тестом конкурсного відбору на виживаність. Саме інфекційні хвороби, а не щось інше, в щонайбільшій ступені спричинюють мутації і стимулюють наслідки від них. Кожен спалах захворювання, епідемія, пандемія тощо примушують до змін природної та культурної традиційності.

Кожне рослинне угруповання, фітоценоз, є визначальним у формуванні психоеетнічних настанов для особистого життя людини. Пустеля не є природним станом земного суходолу, й існування живого на ньому – це вимушений стан, спричинений порушеннями через певний негативний тиск на Природу. З періоду інтенсифікації дії антропогенного фактору як складової загальної генези Планети, діяльність людини сприяла нарощуванню саме такого негативного природного тиску на природне довкілля різних регіонів суходолу. Слід враховувати, що людина, хоча і є беззаперечним феноменом, проте вона є *природним* феноменом, а тому і безпосередньою природною складовою генези Планети, відповідно її діяльність не може бути антиприродною. Тож і виховання з дитячого віку має будуватися на якомусь спеціальному освітньому предметі, який навчить дітей любити Природу, це має бути цілком звичним кожнохвилинним усвідомленням – щоби жити, треба обережно поводитися із природним довкіллям. Приміром, природні процеси метаболізму, які притаманні як живому, так і неживому (вулкани та радіація зокрема), якщо вони не перевищують екологічно збалансованих рівнів, знешкоджуються природним шляхом. Перевищення ж цих рівнів викликає самознищення, загибель не лише наслідків, а і причин, які викликали цей процес, що суттєво (іноді катастрофічно) впливає на оточення. Збільшення чисельності тваринних суспільств у савані зменшує чисельність рослин, а це разом із зменшенням можливостей харчування змінює клімат у бік посушливого, що своєю чергою сприяє випаровуванню води, особливо з водойм, зменшуючи їх чисельно й об'ємно. Крім того, велика кількість живих істот сприяє великій кількості різноманітних екскрементів, які накопичуються і їх не встигають утилізувати комахи, які цим

процесом переймаються, як і хробаки, чисельність яких через посуху зменшується в ґрунті. Велика кількість екскрементів накопичується біля водойм, куди йдуть пити усі живі істоти, та в самій воді через велику скупченість, зокрема, таких великогабаритних істот як бегемоти, крокодили, черепахи тощо. Усе оце сприяє поширенню різноманітних хвороб, а для людини особливо кишкових. Але ж це природні процеси, знешкоджувати які цілком здатна сама Природа, проте допомога їй в цьому з боку людства не завадить. Здається, що саме на цю діяльність і покликав Бог Адама в Старому Заповіті, а не на бездіяльно-споживацьку блуканину «божественним садом». Проте завдячуючи іншому, значно активнішому шляху генези людства, вплив його виявився дещо шкідливим, хоча і не слід його перебільшувати. Проте приклади негативного впливу мають бути очевидними. Ми нині добре обізнані, що активна як агротехнічна, так і техногенна діяльність істотним чином змінюють якість ґрунтів, системи природного водозабезпечення й біорозмаїття. Тобто опустелення котрогось району суходолу як наслідок позначається на загальних кліматичних процесах. Тож треба цілком осмислено сприймати, що занадто активна агротехнічна діяльність на давньоукраїнському терені достатньо тривалий період трипільської археологічної культури спричинила не лише трагічний стан цього регіону, а і спряла значній дестабілізації в усьому тогочасному Світі. А перенесення агротехнічного досвіду «аріями» в інші райони суходолу, зокрема індійський регіон, лише значно поглибило цей негатив. Тільки рослинні ценози здатні, завдячуючи своїм летким виділенням, до певної ступені утворювати природно чисте та біоактивне повітря. Пустелі цієї можливості не мають, лише оази напрацьовують поживне й корисне повітря, проте їхні можливості обмежені. Образ пустелі, як фактору психовпливу – пекло. І воно в такому теомистецькому психовитворі існує як домінуючий символ тотального жаху-покарання, проте слід обумовити, що існує як символ очищення, певного лікування. Зокрема, як відомо, очищення пов'язане не лише з усезмиваючою і даруючою життя водою, а і з жаром-парою. Проте, вірогідно, не від оздоровлення парою, а від проживання у спекотному кліматі люди з півдня поступово рухаються у векторі «південь-північ». І це відбувалося й відбувається на рівні підсвідомості – прагнучи позбутись «пекельності». Цей рух надавав можливостей до активного світосприйняття через візуальні психоінтерпретації творчого теомистецького мислення. Вживлення в новий ландшафт, в його природні умови відбувалося довгі і довгі періоди, знову спустошуючи цілі регіони і викликаючи «кару» небесну у вигляді страшних інфекційних хвороб. Дезинфікуючу функцію брали на себе посухи та природні пожежі. Разом з тим людство відчувало потребу в цьому акті обробки вогнем і активно його застосовувало,

приміром, на наших теренах в часи давньоукраїнської трипільської цивілізації, коли під спалення підпадали не лише окремі будівлі, а й суцільно агроміста; в подальші періоди цей культ мав місце і в зороастризмі, і в купальських стрибаннях через вогонь, і як прогін тварин повз вогонь, смолоскипові марші, різноманітні парові-сауни тощо.

Нинішні дослідження дають змогу дізнатися, що люди живуть довше в північній півкулі, а пріоритетнішими є субтропічні, а ще більше – помірні кліматичні регіони. Проте зазначимо, що нормальний розвиток та прогресуюче існування людства відбуваються в регіонах із рослинністю. Вже наразі досить впевнено ведеться мова про душу, головне ж це те, що сприймається така інформація хоча й не як очевидна, проте й не як така, що протирічить науковості. Нині вже існує достатньо чутливі дослідна апаратура та технічне обладнання, які дозволяють реєструвати і навіть дещо тривалий термін спостерігати, що було неможливо ні здійснити, ані навіть уявити ще два десятки років тому. Тож коли наразі дослідники ведуть мову про спостереження чи хоча б приладове засвідчення «душі» як візуально спостереженої за допомогою обладнання ефірно-енергетичної структури, їх вже не сприймають як таких, що несповна розуму.

Коли тіло і душа розлучаються, то остання має в чомусь перебувати до наступного об'єднання із котримось тілом. Проблемою реінкарнації або «безсмертя душі» науковці переймаються вже не одне тисячоліття. Про безсмертя душі казав Сократ, опосередковано про те саме говорить і Старий Заповіт, засвідчуючи, що ідея про безсмертя душі існує з моменту Німрода, правнука Ноя. Якнайкращим живим об'єктом-вмістилищем може бути рослина. Саме для цієї функції усі народи мали недоторканні рослинні угруповання. Тотальне винищування лісів травмує «душі» тим, що примушує шукати інші об'єкти-вмістилища для відбування певного часового терміну перед новим потраплянням в певне тіло, процес того потрапляння ще є далеким від візуального спостереження та наукового дослідження.

І от тут ми повертаємось до інфекційних хвороб. Виникнення пустель і певних хвороб примусило людність емігрувати у більш привабливі для здоров'я райони, то посприяло їхньому активному формотворенню й прагненню комфортності – переробці докільля на доцільне і не хворобливе – це шлях урбанізації. В своїй глибинній ідеологемі це шлях творення умов аналогічних пустелі – місто (найдавніші – давньоукраїнські агроміста Трипілья) не є природнім станом існування людини – це вимушений стан. Один з модерних творців сучасних міст Ле Корбузьє наголошував на необхідності присутності серед найновіших будівельних матеріалів (скла та бетону) живих рослин. Він вів мову не лише про створення на теренах міст

парків, скверів та інших, штучно створених, «зелених зон», які є, безсумнівно, обов'язковими. Ле Корбузьє, як і деякі інші архітектори (наприклад, Гауді), наголошував на присутності природних фрагментів, які лишилися від масштабних рослинних формацій, фітоценозів, які існували в природному стані здавна.

Вимушений стан спільного співіснування значної кількості людей в котромусь місці є спровокований конкуренцією людини з Природою, активним прагненням підвищення рівня комфортності. Проте цей стан як жоден інший рівень генези людства засвідчив, що один з феноменів Планети виявився настільки досконалим, що здатен конкурувати, щонайперше на дизайнерському рівні, і це відбувалося й відбувається на рівні підсвідомості, а втілюється свідомістю. Як ми вже згадували, людство відчувало потребу в акті обробки вогнем і активно його застосовувало, найяскравіше тому свідчення – давньоукраїнська трипільська цивілізація. Проте неодмінно слід зауважити, що нинішні активні спроби подолання спричиненого людською діяльністю опустелення можуть мати сенс і позитивне вирішення лише за умови усвідомлення необхідності здійснення тих заходів самими мешканцями терену, які безпосередньо потерпають від цього катаклізму і які мають долучитися до цієї справи й конкретно перейматися кожноденним її здійсненням. Бо хоч як це прикро констатувати, більшість людства дуже лінива і готова вичікувати, коли хтось за них виконає місію їхнього ж спасіння, або ж усе виправить божа воля. Божа воля обов'язково природним шляхом усе виправить, проте це може здійснюватися протягом тисячі або й ста тисяч років.

Давньоукраїнські трипільці з часом посунулись зі своїх початково-традиційних позицій на нашому терені до північної його частини у майбутнє київське Подніпров'я. Полишені під впливом хвороб, хоч і оброблені вогнем, терени через певний час займалися іншими прибульцями. Тут слід враховувати, що то не були прибульці з інших регіонів суходолу, навіть, визначаючи нинішньою термінологією, інших континентів чи расово стабілізованих областей – як і аборигени, так і прибульці (навіть попри те, що усе людство має своє одновидове походження) були близьковаріантними представниками гомосупільства, які мали значно більше первинних природних спорідненостей, ніж психоетнічних глибинних відмінностей. Тому, вірогідно, усі ті локально-археологічні пам'ятки-знахідки, приміром «коломиїщинська», «канівська», «лукашівська» або «софіївська», чи значно більш віддаленіші, є лише матеріальними виявами різного містично-мистецького світобачення достатньо антропоспоріднених структур із спільного геопсихічного терену. Згодом виявилось, що не лише на дизайнерсько-творчому мистецькому рівні, а й на образотворчому конкуренція можлива.

Сьогоднішня екологічна освіта нічого путнього не навчає тому, що сьогоднішнім її носіям вона анічого путнього не дала. А якщо дала, то де те, що вона дала? Які вчителі, такі й учні, бо завтра ці учні вже вчителі, і у них нові учні, а користь та ж сама. Якщо це не так, то чому нині не чути про якісь екологічні позитиви? За 50-60-х і навіть 70-80-х рр. минулого століття в міських парках у розвішаних на деревах шпаківнях жили шпаки. Наразі шпаків у парках немає не через те, що немає шпаківень, а через те, що шпаківні заселяти нікому. В ті ж роки, щоби побачити деяких пташок (приміром, снігура), можливо було сісти на паркову лаву і почекати. В парках було достатньо білок, і їх можливо було дітлахам погодувати з руки, були їжаки, кажани. На парковій лаві (якщо є парк), якщо не спить п'яна людина, то вільно почувуються пролетарі, маргінальний елемент, бо це їхнє право...

Є багато різноманітних екологічних центрів, зокрема тих, що переймаються питаннями Природи та природного довкілля, бо існують наразі й такі, і їх більшість, які переймаються «екологією слова», «екологією освіти, культури» тощо. Крім екологічних центрів існують екологічні спілки, союзи, партії. Але чи знають в них, чому в міських парках відсутні птахи й білочки, чому в містах обмаль голубів? Усі підземелля (разом із бойлерними) в містах насичені щурами, усі вулиці, двори та звалища насичені зграями бездомних собак, а усі парки, сквери чи найменші ділянки рослин – гавами (рос. *вороны*). Гави винищують як пташину, так і більшину малечу, не панькаються і з дорослими, а нині демонструють агресію стосовно дітей і вже дорослих людей. Собаки роздирають усе живе (тому немає в парках їжаків), фахівці-ветеринари переймаються (і фінансово, і фахово) стерилізацією собак, а їхня кількість збільшується через ханжество більшості громадян, які не заважають живому жити – дають своїм «домашнім друзям» народжувати, а приплід підкидають у парки, сквери, сусідні будинки, а де є, і в ботанічні парки. Це те ханжество, коли суспільство виступає за заборону абортів. Так, саме Природа робила обмеження кількісному збільшенню народжуваних своїм природним правом, вбиваючи при пологах і матір, і дитя, а більшість дітей не виживала в подальшому. Не кожна породілля могла одужати від того і фізичного, і психічного стресу, або помираючи, або страждаючи усе своє життя-кару. Хто дав право вирішувати патріархам, що і як робити? Бог не кожному жінку наділяє можливістю народжувати, чому? Те знає Бог. Але він допоміг людству через медицину зробити те, що не є потрібним, не потрібним. То чому хтось має право переінакшувати «ідею Бога», якщо Він це підказав?! Тож людство має цінувати й шанувати Природу, оберігати природне довкілля та життя на Планеті, а серед

нього і життя та здоров'я людини. Тому необхідно дієво та аналітично прислуховуватись до думок, приміром, ботаніків¹, які наголошують, що враховуючи недостатнє розуміння частиною суспільства, що керує нашою біосферою, природних закономірностей, треба закликати тих, хто має відношення до навчального процесу у вищих школах та університетах усього Світу, поширювати та заохочувати вивчення основ екології й охорони природного середовища. Разом із урахуванням ідей сучасного міжнародного екологізму та різноманітних його світових і регіональних течій, природничий напрям наукового українознавства має вивести свою модель, в якій має бути присутнє розуміння психофілософських та соціальних проблем природознавства та природокористування в Україні, а також традиційних українських особливостей біоетики та побутового екологізму.

* * *

У розділі представлений сучасний погляд на взаємозалежні структурні елементи системи «людина – природне довкілля – людство», де Природа – надсистема, а людство – найвищий символ природної доцільності і досконалості в даний часопросторовий момент. Спираючись на те, що поведінковий стереотип громади здавна робив можливим виживання людей у найскрутніших умовах природного середовища, обстоюється думка про те, що прогресу сприяє якраз нестереотипність мислення. Натомість з певного часу прогрес почав сприяти виживанню людства через жорстокість у поводженні із природним довкіллям. Проаналізовані факти з історії людства переконують у тому, що людство «перебирає» на себе роль Природи у природному доборі через удосконалення засобів убивства і навіть повного винищення, тим самим утверджується людиноцентризм. Поступово створилася ситуація, коли людство, усвідомивши наслідки попередньої своєї життєдіяльності, зрозуміло, що для вдалого розв'язання проблем у системі «людина – природне довкілля – людство» потрібно проаналізувати природні стосунки у живому природному довкіллі. За допомогою сучасного дослідного обладнання є можливим углядіти і зареєструвати найменші природні закономірності, і людство ставить аналітичне осмислення цих закономірностей над сліпою неупередженою доцільністю Природи, а через те і має

---

¹ XII Международный ботанический конгресс : отчёт (Ленинград, 3–10 июля 1975 г.). – Л., 1979. – Цитується за : Муравьева Д. А. Тропические и субтропические лекарственные растения / Д. А. Муравьева : 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Медицина, 1983. – 336 с., с илл. – С. 319.

превалювати гуманістичне світобачення гуманістичної людини – «людини серця» за Г.Сковородою. Доводиться думка, що «моральність», як унікальний показник соціальної адаптованості, нині стає визначальним у стосунках «людина – природне довкілля – людство».

Детально розглядається зв'язок людини з природним довкіллям через поділ людства на два найдавніші психоповедінкові типи: осідлий – «людина–рослина» і рухливий – «людина–тварина». Проте і цей поділ є узагальненим, бо під ним існує розподіл щонайперше за групами крові (це біохімічна залежність від багатосотлітнього чи тисячолітнього харчування); надалі – адаптованість до певних умов довкілля (клімату, ландшафту тощо), згодом – адаптованість до господарської діяльності; ще згодом – до суспільної, і врешті – до влади. На підставі того, що етнос щільно пов'язаний із біосферою і соціосферою, робиться висновок, що вони разом як життєве, історично-культурне та психофункціональне явище складають етносферу Землі. Обґрунтовується думка, що для розсудливого перетворення природного довкілля конче необхідно усім верствам населення активно набувати екологічної обізнаності, і за такої умови народний екологізм має перетворитися у життєву позицію людства загалом і українців зокрема.

В минулі періоди суб'єктивна адаптованість формувалася безпосередньо через особисте здоров'я в конкретних природних умовах. Нині, завдяки досягненням медицини, такий підхід не є визначальним, хоча і не втратив повністю своєї ролі. Наразі більш важливими адаптаційними аспектами сучасного існування вважаються психічні підходи «вживлення» людей в котрийсь регіон. Висуваючи на перший план аналіз ландшафтних особливостей окремих регіонів з метою кореляції впливу як місцевих, так і регіональних природних комплексів і їх компонентів на формування психіки, а відповідно і духовості української нації, наукове українознавство, зокрема його природний напрям, прагне створити таку модель, де обов'язковою є присутність сучасного розуміння психо-філософських і соціальних проблем природознавства та природокористування в Україні, а також традиційні українські особливості біоестетики та національного побутового екологізму.

Література автора за темою розділу:

- Сніжко В. В. Минуле і сучасне : дослідження психоетнічної екології для українознавства / В. В. Сніжко // Українознавство. – 2002. – № 3. – С. 70–79.

- Сніжко В. В. Проблеми єдності етногенезу та розвитку природи в Україні / В. В. Сніжко // Українознавство. – 2002. – № 1–2. – С. 46–53.
- Сніжко В. Від Природи до Мистецтва шлях широкий і прямий / В. Сніжко // Образотворче мистецтво. – 2003. – Ч. 2. – С. 43–47.
- Сніжко В. В. Ad fontes / В. В. Сніжко // Українознавство. – 2003. – Ч. 4(9). – С. 104–113.
- Сніжко В. В. Оживление второй природы // Вісник АН України. – К., 2006. – С. 63–72.
- Вступне слово / Сніжко В. / Психоетнічне та природо-естетичне «дерево» українознавства – основа концепції національного здоров'я // Українознавство ХХІ ст. : виміри розвитку / П. П. Кононенко (гол. ред.) ; Т. П. Кононенко, Н. М. Істоміна, Т. Л. Ренке (ред.-упор.). – К., ННДІУ. – 2009. – С. 316–325.
- Сніжко В. В. Навчання в красі / В. В. Сніжко – К. : Планета-медіа. – 2008. – 384 с.

Розділ IV

Виявлення психоїдеї Добра

Геопсихічний чинник (соматично-географічний) у комплексі із мовою та природною естетикою є основою формування особистості, а також відтворення національного психічного типу. Вивчати його в світлі методів котроїсь окремої науки недоречно та й загалом неможливо, тож в процесі дослідно-аналітичної роботи на межі психології та природознавства утворився певний методичний підхід у вивченні психічної діяльності людності конкретного регіону. У нашому цілком конкретному випадку таким регіоном є Україна, тож процес вивчення визначає наукове українознавство зі своїми особливими підходами, коли пріоритетним є вивчення етноформуючого впливу українського природного довкілля у створенні нині вже традиційного і стереотипового психотипу українців, як жіночого його характеру, так і чоловічого. Сиріч «одним з основних первнів українознавства є наукове узагальнення еколого-адаптаційних якостей та психоетнічних настанов особи та етносу взагалі»¹. Разом із тим є потреба наголосити на термінах.

Етнопсихологія – «згідно з етимологією слова (по-грецьки): етнос – народ; псіхе – душа; логос – слово, в похідному значенні – наука – це наука про психічні особливості народу. Особливість, своєрідність, специфічність – це поняття, тісно пов'язані з розумінням окремішності, зумовленої та визначеної відрізняючими прикметами. Знову ж окремішність призводить до питання про характер цього самотійного буття, в даному випадку – духового буття самотійного народу: чи народ є якимсь окремих організмом, чи має народ і чи може мати власну душу. Перше питання є доволі скомпліковане, друге просто метафізичне, і на нього наука – за сучасного стану знання – відповіді дати не може, подібно, як не може дати відповіді на те, чи людина має душу – в розумінні, яке ми душі звикли надавати за релігійними віруваннями. Поняття окремішності народу натрапляє також у порівнянні з людиною на зарисовану трудність: людина – незаперечно – є організмом, що родиться, живе й умирає. Чи в подібному сенсі організмом є також народ, а чи тільки є він спільнотою людей, що його творять? І це питання є метафізичне, і ми добре знаємо, що на нього були різні відповіді. Тому ми мусимо його в науковому досвіді залишити поза полем нашої уваги [...] Поруч із практичним значенням

---

¹ Сніжко В.В. Україна: природа та психологія етносу : наук.-метод. розробка на допомогу лектору-викл. нар. ун-ту українознавства / В.В. Сніжко, М.П. Кононенко – К.: Т-во «Знання України». – 112 с. – С. 5.України». С. – 5. – 112 с.

етнопсихології при застосуванні її в політичному житті, треба відзначити її функцію у педагогіці, завданням якої є формувати – на науковій базі – нове покоління. Отож, формування полягає на скріплюванні в дитини її добрих нахилів, на послабленню чи викорінюванню її злих прямиць»¹.

Виникла етнопсихологія в XIX ст.: в Російській імперії як психологічна етнографія, в Західній Європі як психологія народів. Важливий внесок до психологічної етнографії здійснили М.Миклуха-Маклай та П.Чубинський. Павло Чубинський, зокрема, першим розпочав етнопсихологічні дослідження в Україні, а перед цим виконав дослідження у Архангельському краї, перебуваючи там як політичний висланець. Одночасно із ним, проте в значно сприятливіших умовах займався дослідною роботою німецький психолог В.М.Вундт, який видав значну кількість наукової літератури, а в період 1900-1920 рр. створив 10 томів «Психології народів»², прожив він 88 років. П.Чубинський прожив лише 45, куди увійшли вислання на Північ та чотири роки дуже тяжкої хвороби, і створив 7 томів (ще 2 – з доповненнями) з психологічної етнографії України³. Значний внесок

---

¹ Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / упоряд. М.Шафовал. – 3-тє вид., стер. – К.: Знання, 2006. – 341 с. – С. 9.

² Вундт В. Проблемы психологии народов / Вильгельм Вундт – М.: Космос, 1912. – 132 с.

³ Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-Русскій край, снаряж. Императорск. русск. географич. общ. Юго-западн. отд. : матер. и изсл. / собр. д. чл. П. П. Чубинский. – Т. ., издан. подъ наблюд. д. чл.-сотр. П. А. Гильтебрандта. – СПб. : Типогр. В. Киршбаума, в Мин. Фин., на Дворц. площ. – 1872. – 468 с. ; Т. II. Малорусские сказки, издан. подъ наблюд. д. чл.-сотр. П. А. Гильтебрандта.– СПб. : Типогр. и хроматорг. А. Траншеля, Стремянная, 12. – 1878. – 688 с. ; Т. III. Народный дневник, издан. подъ наблюд. д.-чл. Н. И. Костомарова. – СПб. : Типогр. В. Безобазова и Комп. (Вак. Остр., 8 л., д № 45.)). 1872. – 486 с. ; Т. IV. Обряды : родины, крестины, свадьба, похороны, изданъ подъ наблюд. д.-чл. Н. И. Костомарова. – СПб. : Типогр. В. Киршбаума, в Мин. Фин., на Дворц. площ. – 1877. – 713 с. + Приложение. – С. 1.–45. ; Т. V. Пѣсни любовныя, семейныя, бытовыя и шуточныя, изданъ подъ наблюд. д.-чл. Н. И. Костомарова. – СПб. : Типогр. Майкова, въ домѣ Мин. Фин. на Дворц. площ. – 1874. – 1209 с. ; Т. VI. Народные юридическіе обычаи по рѣшениям волостныхъ судовъ, изд. подъ наблюд. чл.-сотр. П. А. Гильтебрандта. – СПб. : Типогр. К. В. Трубникова, Литейная, д. № 42. – 1872. – 406 с. ; Т. VII., изд. подъ наблюд. чл.-сотр. П. А. Гильтебрандта. – СПб., 1872. – 608 с. + 3 карти.

також здійснили М.Костомаров¹, Х.Вовк², О.Кульчицький³, Б.Цимбалістий⁴, В.Янів⁵ та інші.

У вирішенні наукового спостереження⁶, чи є «народ» суспільним «організмом», ми дійшли висновку, що як у кожного живого організму є виникнення, розвиток та закінчення, так вони є і у функціонуючого організму «народ». Тож до виникнення геопсихічної структури «етнос», існування й активний розвиток якої аж до переходу у геополітичну структуру «націю» вивчає етнопсихологія, сиріч психічний розвиток та функціонування етносу. Далєбі виникненню етносу передують певні процеси, які спричинюють єднання, перетворення в організм – етнос. Це і є психоетнічні чинники, їхній розвиток із переходом до досконалого і передує, і сприяє становленню етносу як злагодженого організму. Якщо за несприятливого розвитку етноси занепадали та асимілювалися, а за сприятливого – націогенези – переформатовувалися в нації, то на сучасному етапі загальної генези навіть «тупикові» етноси за гуманістичного ставлення прогресивних етносів-націй можуть успішно подолати початковий колапс. Загалом же у спадок етносу передається «дух» групи – психоетнічні особливості на генетичному рівні особин, що розвинулися на основі архетипальних першозакладин мозку, а також колективної пам'яті групи, яка в процесі становлення формується в традиції етносу. Обов'язковими є постійні кореляції, залежні від метисацій, які успішно здійснюються прогресуючим етносом.

Земний усесвіт наповнений життям, яке існує у бурхливому взаємосприянні та розвитку як суцільний мікро- та макроорганізм: різнофункціональний, багатоформний та різнокольоровий. Природа – найвеличніша реальність та духовна субстанція цього Світу у нескінченній сукупності об'єктивних з'явищ і процесів, серед яких людство – невід'ємна частка Природи. Відповідно, Природа «ліпила» людину, використовуючи для цього параметри різних природно-кліматичних умов: змінювалось доквілля, яке було немов декорації для

---

¹ Костомаров М.І Книги битія українського народу / М. І. Костомаров – Нью-Йорк: Наша Батьківщина. – 1967. – 30 с.

Костомаров Н.И. Две русские народности / Н. И. Костомаров / Бюро пропаганды худ. лит. Союза писателей Украины. – К.; Х.: Мейдан. – 1991. – 72 с.

² Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології / Хв. Вовк – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.: іл.

³ Кульчицький Олександр. Основи філософії і філософічних наук / упор. А. Карась – Мюнхен – Львів : УВУ, 1995. – 164 с. – («Підручники ч. 16»).

⁴ Цимбалістий Б. Проблема ідентичности Україна чи Америка? / Б.Цимбалістий. – Чікаго: б.в., 1974. – 56 с.

⁵ Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / упор. М. Шафовал. – Мюнхен : УВУ– 1993. – 217 с. – (Серія: Підручники ч. 13.).

⁶ Сніжко В. В. Психоекологічне доквілля України / В. В. Сніжко – К. : УВС, 2000. – 82 с.
Сніжко В.В. Нариси з психоетнічної екології України. – К.: Веселка, 2001. – 334 с.

актора, намовляючи тим само до цілковито певної поведінки і навіть зовнішності, тим самим створюючи різноманітні модульні варіації. Найефективніше еволюціонував мозок. Саме його удосконалення є найунікальнішим дизайнерським доробком видатного творця – Природи. Тому природне – в самому організмі людини, особливо в її розумово-осмислюючій дії: людина – творіння Природи, і водночас в творчому процесі через унікальну психічну дію протиставлена їй. Виникнення й уся генеза людини відбувалися в істотно різних та достатньо сформованих умовах конкретних регіонів земного доквілля. На той момент це було самодостатньо гармонійно-неодноманітне середовище. Тож з'явлення нової істоти не могло бути з'явленням зовсім інорідної живої форми. Проте ця істота мала своєю основною дією протиріччя. Тож середовище виявляло себе не лише як іноді агресивно-вороже Середовище, а це було реальне природне доквілля, і саме воно ставало активно ворожим коли людство прагнуло «випростатися» й діяти (творити) самостійно, як алегорія це засвідчує початок Старого Заповіту¹. Тому хоча людство значним чином увібрало в себе і загальні унікальності особистої генези, проте людина повинна була виявляти котрісь «утаємнічені» резерви-закладина організму: «добро» і «зло». Психофункціональні ж особливості кожної людської спільноти формуються на певному природному терені з властивими лише йому особливостями (структура рельєфу місцевості, природні та абіотичні характеристики разом із різноманітними електромагнітними та мікролептонними полями тощо), які виникають незалежно від побажань людства та під впливом внутрішньо-зовнішніх контактів в самих людських спільнотах та поміж ними. Разом із тим усім, найунікальнішим феноменом, символом Живої Планети є Людина, зокрема людська особистість, не лише як організм, а як неспинно прогресивно еволюціонуючий модуль мислення.

Проте модуль цей є не одноманітним, а багатоваріантним через способи мислення, які Леві-Брюль назвав «ментальністю». Поза щонайменшим сумнівом, саме ментальність або духовість, сиріч різноспрямоване та різноформатне мислення, робить відмінними людські суспільства поміж собою. Читаючи переклад праць давніх китайських філософів, французький філософ Л.Леві-Брюль був вражений тим, що реально відчув існування типів мислення, закритих одне від одного. Етнографічні праці утвердили його в цьому. «Ми маємо тут його перший постулат про мислення: а) існують народи, які можна назвати «первобутніми»; б) спосіб мислення, менталітет –

---

¹ Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту: Із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / Іван Огієнко (пер.). – К.: Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1159с.+ 4 с. карт. – Буття, 3:5-12.

спільна риса для всіх цих народів. Іншими словами, спільним знаменником для них може слугувати не стільки рівень техніки, науки чи способів виробництва, скільки спосіб мислення, тобто спосіб пізнання реального через категорії розуму; в) це специфічне мислення відрізняється також від нашого, яке характеризується, просто кажучи, науковим знанням і здоровим глуздом; г) звідси ми повертаємося до нашого вихідного постулату, зважаючи на те, що сказане в попередньому пункті передбачає деяку одноманітність «західних суспільств», тобто нашого суспільства. Вирішальним є поділ Світу на «нас» і «їх», на «розум» і «первобутнє мислення». Ці тези становлять основу всієї теорії Леві-Брюля¹. Це є видатна праця Л.Леві-Брюля «Розумові функції в нижчих суспільствах», яка мала продовження і в інших працях на кшталт «Надприродне й Природа в первобутніх суспільствах». Одразу зауважу стосовно пункту г), що «специфічне мислення» відрізняється від нашого перш за все тим, що ми маємо гени прогресуючого суспільства, яке активно протиставляє себе Природі, а те інше суспільство має гени тупикового суспільства, яке кориться природі і прилаштовується під диктат умов природного довілля. Проте «тупикові» вони або «первобутні» лише на погляд іншого, яке вважає себе прогресуючим або науковим. Як висловлювався Л.Леві-Брюль, «все, що побачимо ми, вони не бачать, а ми не бачимо багато з тих речей, які бачать вони». Разом з тим, як зауважує Е.Еванс-Прітчард², англійський антрополог, якщо чогось із нашого суспільства немає в тому, відмінному, за яким спостерігають, то замість цього чогось функціонує щось інше: у когось немає держави, проте існує сегментарна структура, а хтось замість науки має свою теорію причинності. Тож цілком слушно стверджує американський етнолог К.Гірц³, що всюди є люди хоробрі й боягузи, лагідні й жорстокі, чесні й підлі, і які б відмінності не спостерігали етнологи через філософію відмінності, люди, врешті-решт, лишаються людьми. Ми до того приєднуємось, бо це поза всяким сумнівом, тому що людство – один різновид, лише в різних його адаптаційних варіаціях. Тому зовсім немає потреби сідлати коней чи ладнати гарби, щоби перевозити протягом тисячі або дещо більше чи менше років і привезти у незмінному вигляді котрусь культуру – чи археологічну, чи мистецьку, чи світоглядну, чи

---

¹ Робер Дельєж. Нариси з історії антропології. Школи. Автори. Теорії. – К.: Вид. дім «Киево-Могилянська Академія», 2008. – 287 с. – С. 75.

Леві-Брюль Л. Сверхестественное в первобытном мышлении. М.: Педагогика-Пресс, 1994. – 608 с.

² Эванс-Причард Э. История антропологической мысли.: М.: Восточная литература, 2003. – 360 с.

³ Гірц К. Інтерпретація культур: вибрані есе / Кліффорд Гірц; Пер. з англ. Н.Комарової. – К.: Дух і Літера, 2001. – 542 с.

геополітичну. В цьому потреби не існує – мозок сформований Природою однаково, лише природні відмінності сприяють функціонуванню різних мозкових центрів, а подібні природні умови сприяють функціонуванню одних і тих самих мозкових центрів, що і сприяє утворенню споріднених психообразів і виявленню подібних світоглядів. «Відмінності ментальностей спричиняють і відмінність світу. Звісно, у дикунів такі самі органи чуттів, як і в нас, і такий самий мозковий апарат, проте сила ментальності така, «що вони нічого не сприймають так, як ми». Сприйняття формується колективними уявленнями»¹.

Людність, яка знаходиться в помірних кліматичних умовах нинішньої східноєвропейської частини суходолу, була примушена природними особливостями, як то ландшафт, температура тощо до спільної праці, яка об'єднувала значну кількість особин. Коли терен знаходився під впливом оледеніння, що охопило сусідні північніші території, то людність вимушена була утеплювати своє тіло одягом, а житло будувати штучним штибом. Спочатку це були чуми, зручні для міграції тереном, для будівництва яких використовувалась мала кількість льоду. Коли ж певна осідлість примусила до поселень із будівництвом громіздких будівель (вище ми на цьому спинялися) із використанням значної кількості кісток, рогів та черепів тварин, то така діяльність потребувала значної кількості людей. Подальше їхнє проживання, мисливість та господарча діяльність сприяли й виникненню тривалого природного духовного дійства, не як короткотривалої екзальтованої дії-свята, а як постійного ритуалу, свідченням того є існування окремих приміщень із музично-ритуальним приладдям в Мезині.

Увесь цей життєвий комплекс сформував певний світогляд із певною системою мислення, значно відмінною від такої в кліматично теплих регіонах, де превалував індивідуалізм, а колективізм був винятково вимушеним, а згодом і примушуваним. Важливо, що природний колективізм за холодного періоду в помірній кліматичній зоні не мав тимчасово-періодичного характеру, як це нині (сто років тому) є у народів Півночі, зокрема у ескімосів. Відмінність в тому, що прадавньоукраїнський терен останнього холодного періоду не був тереном вічної мерзлоти, як терени ескімосів. Разом із тим, і про це свідчать зразки теомистецьких виробів, саме у насельників прадавнього українського терену відчутним було домінування активно-аналітичних центрів мозку та генів прогресу.

---

¹ Робер Дельєж. Нариси з історії антропології. Школи. Автори. Теорії. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2008. – 287 с. – С. 77.

Із настанням активного періоду глобального потепління близько 14 тис. років тому, звичка до спільного проживання та господарювання, сиріч природного колективізму, відіграла найкращої своєї ролі. Землеробство із значними урожаями, масштабні т. зв. трипільські агроміста є тому свідченням. Безсумнівно, що і природне богорозуміння, як вислід природного колективізму, сприяло тому. Відповідно відсутні адміністративна зверхність і примус, що присутні в Та-Кем, Шумері, Аккаді, Вавілоні, Інків тощо. На багатьох тропічного клімату територіях навіть в родині жінка має свою латку землі, а чоловік – свою, тож окремо вирощують та збирають урожай. Колективізм у них виявляється зрідка. Разом з тим зауважу, що і на українських теренах згодом почав перебирати значного поширення індивідуалізм як більш вдала система виживання при адаптації до чужинецької влади.

Тож наголосимо, що саме на надчорноморському терені відбулося природним чином утвердження раціонального менталітету, сиріч прогресуючого способу мислення на відміну від дологічного (за термінологією Л.Леві-Брюля, дологічне і раціональне). Вже мігрувавши з Мезино-Тройського Терену, прогресивно-раціональне мислення еволюційним шляхом перетворилося у раціонально-раціональне.

Український етнос ніколи не був антропогенно одноманітним. Він не є таким і нині, складається з різних людських екотипів, вони своєю чергою – з різних психотипів та їхніх варіацій, сформованих під впливом різних природних ландшафтів (гори, долини, рідколісся, болота, степи, лучне різнотрав'я, моря, річки) та різних за терміном і масштабом міграційних процесів. Така адаптаційно-еволюційна розмаїтість та психотипова специфічність започатковані були, на наш погляд, двома основними прадавніми поведінковими архетипами життєтворення.

Психоетнічна адаптація – це соціоприродна система творчого комбінування як природного процесу, так і осмисленої людської дії, коли здійснюється подолання старих і створення та пошук нових, оптимальних форм поведінки, коли більшість складових майбутнього етносу спрямовують кожну фізичну дію, кожен рух, кожну думку й психічне переживання на прагнення створення нової дійсності в Довкіллі – заміна старих, архаїчних стереотипів новими прогресивними, динамічними.

Категорії «свідомість» та «психоетнічні особливості» – не рівноцінні в науковій ієрархії поняття. З психоетнічних характеристик людських спільнот складається свідомість людства і, відповідно, психоетнічні риси (особливості) складають свідомість особи. Приміром, загальна психоетнічна тотожність українців, яка їх вирізняє в метапсихоетнічній надспільності слов'янства, хоча вони мають суттєві

регіональні психоетнічні особливості, саме і стосується традиційного філософсько-естетичного замилювання Красною, втіленою в розмаїтому ландшафті Українського Терену і, що найголовніше – в сприйнятті цього як протиставлення Добра Злу. На думку Івана Франка, милосердними треба нам бути задля всього живого, бо життя – це клейнод, хіба ж є що вище від нього. «Непорушність, тиха погідність. Це мабуть про них казав Ніцше: «Ваше безжурне споглядання хочете звати ви контемпляцією»; все – «чого можна діткнутися боязкими очима, вам хочеться охрестити гарним» – «садок вишневий, верби, могили, придорожні хрести, застигле сонце – закам'янілий рух», – як кінчить вже сам Донцов від себе, інтерпретуючи ще, що українцям далека краса драматизму. Іншими словами, за Донцовим, для українця чужа краса величного [...]. Мелодрама – не місце драми, як іронічно зауважує Донцов; фотографований з природи натуралізм, не формований волею експресіонізм»¹. Теоретичне закликання до бою, до карколомного нападу, то не одне й те саме, щоби самому практично здійснити сміливу акцію. Хоча Д.Донцов і прагнув відтворити ідеологію українського націоналізму, проте він був чужим природній ідеології українського етносу, так само як, приміром, Н.Бердяєв² російському суспільству. Питання націоналізму заторкували фахівці різних галузей з різних боків³. Разом з тим відчужене та недовірливе ставлення до влади (кожної влади!) – це найочевидніша психоетнічна риса, яка єднала досить різні метаетнічні угруповання на протигагу сусіднім владопокірним метаетноугрупованням прусів, московитів, кипчаків, мадярів, болгар – немов би кожна влада від Бога. Така недовіра у людських стосунках згодом виявила себе не лише стосовно влади, а й поміж собою, створивши такий собі побутовий іронічно-недовірливий комплекс спілкування, який корився лише необхідності виживання через примус.

Тож прагнення виконати гарно роботу – архетипові закладини землеробської свідомості, які вбачали Добро в Природі, в чарівності доквілля, Зло – влада, проте її треба сприймати такою, як вона є, бо вона від людей.

---

¹ Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. – Мюнхен: УВУ / Упор. М. Шафовал. – 1993. – 217 с. – Серія: Підручники ч. 13. – С. 26.

² Бердяєв Н. А. Русская идея / Н. А. Бердяєв – СПб. : Азбука-классика, 2008. – 319 с.

³ Сміт Ентоні Д. Націоналізм : теорія, ідеологія, історія / Ентоні Д. Сміт ; [пер.з англ. Р. Фещенко] – К. : К.І.С., 2004. – 170 с. – Бібліогр. : с. 146–163 ;

Гелнер Е. Нації та націоналізм ; Націоналізм ; пер. з англ. / Е. Гелнер – К. : Таксон, 2003. – 300 с. – (Ex professo). – Бібліогр. : с. 191–192 ;

Кононенко П. П. Національна ідея, нація, націоналізм / П. П. Кононенко ; МОН України; НДІ українознавства; Міжрегіональна академія управління персоналом. – К. : МАУП, 2006. – 358с. – Бібліогр. : с. 354–356 ;

Жижко С. Нація як спільнота : наук.-публіц. вид. / С. Жижко – К. : Дніпро, 2008. – 806.

Одноманітність етносу є нереальною, як і одноманітність землян. Проте є етноси, у яких жорсткіше світосприйняття – «або-або», двовимірне; існують ті, у яких воно тривимірне: «біле – сіре – чорне» чи «день – ранок – ніч». Як існує обов'язково «інь» і «ян», так обов'язково існує чоловік із жінкою, проте зовсім по-різному поєднуючи свої стосунки коли у них немає дитини або спільної ідеї, і коли вони є.

Певні людські угруповання об'єднуються на незадоволеності чимось або на прагненні чогось (здобути, здолати, загарбати тощо). Як зауважує Роберт Дельєж (антрополог), «ментальність здирника» (що то за ментальність!) – брудна ментальність; або Олександр Довженко (кінорежисер): мистецтво війни – шизофренія. Ці матеріальні чи духові потреби виявляються психічною спільністю, ідеологічно однонаправленою. Поступово в таких об'єднаннях-спільнотах відбуваються внутрішні процеси метисації (зовнішні, тобто між об'єднаннями-спільнотами, процеси обміну жінками та чоловіками відбуваються обов'язково, проте вони мають виразний політичний зміст і через свою поодинокість не можуть вважатися процесами метисації, які впливають на формування етносу). Разом із процесом метисації відбувається і розбудова нової геопсихічної структури навколо стрижневого проекту психоетнічної ідеології нового суспільного утворення. Згодом з проекту утворення переростає в національну ідею, а утвердившись в рамках країни – в національну державницьку політику із своєю доктриною безпеки та подальшими тактичними і стратегічними етнопсихічними та геополітичними вирішеннями.

Найочевиднішим і, безсумнівно, вражаючим сучасним прикладом є процес становлення США, які утворені першопочатково з т. зв. «ризикових» людей*, мрією яких було збагачення та гарне життя (гарно жити – це узагальнене бажання кожної людини на Планеті – погано жити ніхто, навіть за психічного збочення, не ставить собі за мету), досягнути якого можливо було яким завгодно шляхом, не занадто переймаючись поняттями загальноновизнаної (на той час) в Світі моральності. І до цього новітнього процесу, визволившись із кріпацьких імперських кайданів, ідеологи і провідники масово і добровільно залучали широкі верстви «спраглих і голодних». Проте аборигенне населення т. зв. північноамериканських територій, яке не розуміло новітньої ідеології, винищували. Відбувалося тотальне винищення на рівні «нелюдей». Згодом примус в усвідомленні ідеологічних імперських засад модерного суспільства почав домінувати –

---

* Зауважимо, а яке суспільство першопочатково розпочинало своє становлення не з гострих у справі і ризикових у пошуку осіб? Мандруючи-мігруючи, шукаючи, прагнучи чогось, лише вони здатні досягти чогось: чи то вони пасіонарії, носії унікального генетичного коду, чи брутальні харцызяки і жебраки.

формувався держава: з'являлося усе більше і більше ворогів (дійсних, а особливо уявних), шпигунів, та й таких, які живуть як їм бажається, через це «електричний стілець» запрацював із навантаженням. Таке національно-державницьке реформування ледве не призвело до фашизму. Імперія «американського способу життя» існує і активно формує модерну національну ідею на культурницьких засадах «американського культуралізму» для новітньої психосуб'єктивно самобутньої «американської» нації.

Українці ще з щонайдавніших періодів мали повністю відмінну від більшості сусідів геопсихічну ідеологію, яка за своїми психоетнічними засадами споріднена з балкано-дунайськими народами. Проте значною є різниця із геопсихічною свідомістю аборигенного населення шпилькових лісів поміж Уралом та Балтикою, незважаючи на існуючу певну генну спорідненість із давньою культурою міст Південного Уралу.

«Я – українець. Оце і вся моя біографія!» – Василь Симоненко. Лаконічно і щиро, проте біографію України знати треба, – позбавлену застарілих стереотипів. На це спрямовує свою пошуково-дослідницьку діяльність наукове українознавство.

Існує значна кількість психогеографічних стереотипів, які визначають, як «штампи», найбільш характерні психотипові колективні ознаки, що ними немовби наділений певний етнос. Справді, такі ознаки існують, і вони як візитівка котрогось етносу, – це психоетнічні чинники, які є складовими т. зв. геопсихічної діяльності людності на певному терені. Терен не зхарактеризовується лише біотичними й абіотичними ознаками. До останніх традиційно не зараховують існування різноманітних полів на кшталт геомагнітних, мікролептонних тощо. Тож і їхня дія є дуже важливим природним впливом на розумову діяльність як людини особисто, так і певного гурту, саме і гуртуючи людність з певного терену у структури із спільним світосприйняттям. Дехто вважає такі поля «ефіром».

Погляньмо на традиційний літературний західноєвропейський територіальний стереотип «обмеженості» і українського «безмежжя». Україна має приблизно 603 тис. км² і населення, наразі вважають, біля 45 млн. осіб, а в 1983 р. було 50 млн. Західна Європа територіально найбільшою має Францію – 551 тис. км² і населення на 1983 р. трохи більше 54 млн. чол. та Іспанію – приблизно 505 тис. км² і майже 38 млн. чол., далі Велика Британія – 224 тис. км² і 56 млн. чол. (1982 р.), Італія – 301 тис. км² і 56 млн. чол. (1982 р.). Проте Австрія – майже 84 тис. км² і 7,5 млн. чол., Норвегія приблизно 380 тис. км² і 4 млн. чол., Швеція – 450 тис. км² і ледве більше 8 тис. чол. Як зазвичай, найгірша ситуація в Нідерландах – 41,2 тис. км² і дещо більше 14 млн. чол. та в Німеччині – 356 тис. км² і приблизно 76,5 млн. осіб. Проте у порівнянні з Японією –

372 тис. км² і майже 119 млн. населення (1982 р.) – європейські показники є далеко не такими вже катастрофічно щільними.

Кожна сучасна спільнота відчуває певний ландшафт спільним національним завдяки певним психічно-географічним константам. Саме завдяки цим системам індивідуум подумки спроможний осягнути увесь його національний територіальний простір, навіть не будучи в окремих його місцевостях. Візуальним втіленням такої комплексної системи нині є мапа, де накреслені кордони, які відмежовують від не національного простору. Тож у формуванні психоетнічної свідомості певного людського угруповання масштаб території, яку займає цей етнос, відіграє значно меншу роль, ніж природничі якості і пейзажна етнічна естетика (краса ландшафту). Проте виявилось, що певні етноси (приміром, курди, вірмени та значна кількість африканських суспільств) є розділеними саме цими кордонами, накресленими без їхнього на те бажання і згоди.

За наддавніх періодів суспільства тримали психоуявний образ свого простору (Терену) через перекази, носіями яких були волхви-чародії. Далєбі існують суспільства, яких їхня природна психоадаптованість, закарбована свідомісною типовістю, «примушує» триматися певного терену. Це безпосередньо стосується українського етносу, далі контактної зони його представники масово мігрувати не прагнуть, а якщо розселяються й поширюються вглиб сусідніх територій, то не вважають їх своєю національною. Інші ж етнічні та метаєтнічні об'єднання з іншою адаптаційно-свідомісною спадковістю активно мігрують зі свого терену й загарбують усе більше й більше територій, долучаючи їх до своєї етнічної, і виховують світоглядну переконаність у месіанстві або цивілізаційній місії своєї людності. Усе більше й більше збільшуючись територіально, психічно вони втрачають правдивий «образ» свого корінного терену. Таким спільнотам дуже легко уявити собі увесь світовий суходіл своїм національним, приставши до якоїсь космополітичної ідеології. Наприклад, шовіністичної, або на кшталт «пролетарії усіх країн, об'єднуйтеся!». Це і є духовий мондіалізм, стосовно ж автохтонів він буде шовінізмом. Не усі людські суспільства психічно зорієнтовані природним шляхом до мондіалізму як загарбання чужого і шовінізму. Українське психоуявне безмежжя від обрїю й до обрїю – ковилово-полинові степи на півдні України – є наслідком багатолітньої інтенсивної господарської діяльності разом із низькою екологічною свідомістю. Бо чорноземи хоча й унікальні в Світі, проте багаті не тоді, коли з них безглуздо беруть, а коли їм, чорноземам, гарно добрива дають. Тому і до праці на чорноземі прагнуть не всі, а лише ті, що наділені ще з архетипальних закладин землеробською свідомістю. Приміром, людність Та-Кем, сиріч чорноземної країни, могла б гіпотетично прагнути давньоукраїнського

чорноземного Терену, проте на заваді цьому мали стати мінусові температури. Тож більш вираженою виглядатиме міграція із давньоукраїнського регіону до давньоєгипетського, якщо брати до уваги сучасний температурний режим, за нинішнього природно-кліматичного поділу Землі. Разом з тим можемо взяти до уваги, що глобальне потепління, про яке так багато і безрезультатно говорять, саме й розпочалося із останнім тотальним похолоданням. Тож, приміром, температурний режим періоду трипільської археологічної культури, особливо у своєму ранньому етапі, значно відрізнявся від сучасного українського у бік потепління. Тому міграції мали напрямки, значним чином відмінні від тих, які можливо уявити, спираючись на температурні режими сьогодення.

Вивчаючи археологічні шари, виникає щире здивування: після високорозвиненої культури на її місці через значний проміжок часу виникає примітивна, «дикунська» археологічна культура. Давня історія українського терену, крім температурних змін, відбувала немало вивержень радіоактивної магми, свідченням тих періодів є «українські граніти». Відбувалося природне радіоактивне забруднення території, можливо, ще більш інтенсивне, ніж 1986 року «чорнобильське». Деякі з післярадіаційних мутацій закріплювалися в потомстві, проте найбільше – преадаптація до впливу дії природної радіації. Радіаційний вплив – процес не безболісний і в онтогенезі, і у філогенезі. Після виходу на поверхню найпотужніших джерел уранової радіації відбувалося зростання смертності, яке істотним чином винищувало людність терену. Масові тяжкі захворювання ставили людську спільноту на шлях повільного вимирання та виродження або зміни терену проживання. Результат такої дії широкомасштабного процесу із значно негативнішим впливом, аніж пандемія, були суцільні психо-генетичні зміни, розумова відсталість, хвилі масової міграції тощо. Вірогідно, що після таких впливів терен недовго являв собою здичавілу безлюдну територію. Нащадки мігрантів або окремі особини із значної кількості мігрантів на інші терени досягали значних здобутків, особливо у сфері розумової діяльності. Потомство аборигенів, що вижили, було кволе, і загальне відродження відбувалося дуже і дуже повільне. Проте з часом (перебувши «Кошчіві часи») посилюються міграційні процеси із сусідніх територій. Треба реально уявляти, що ті виверження мали локальний характер, і міграції здійснювалися найближчими сусідами. Таким чином, здійснюючи міграцію в певних природно-теренових межах, тим само закріплювалася геопсихічна структура «Україна». Рослинний світ під впливом підвищеної радіації набуває гігантських розмірів, а через тимчасову відсутність великої кількості тварин, які харчуються рослинами, в кількісному втіленні об'єми на першому етапі стають величезними. Через те згодом покращується структура ґрунтів,

сприяючи зростанню нової рослинності – до тих пір, аж коли відроджена людність повернеться до давніх засад традиційної гуманістичної землеробської свідомості. Археологи стверджують: людські спільноти повертаються, що найістотніше – повертаються не лише фізично, а й духово! Нові суспільства не дублюють минулі культури, проте «всмоктують» в себе спадок природоестетичного та психокультурного минулого, навіть фізично пониживши значну кількість цих здобутків.

Відновлення повноцінного функціонування людської спільноти – це довготривалий процес, і нове становлення відбуватиметься успішніше за умов певної ізоляції. Подібне сталося в умовах Циркумпонтійського геопсихічного регіону в період, коли Чорне море було озером. За нашої доби відновлення автохтонного етносу та його повноцінне становлення, як це не дивно на пересічний погляд, відбувається значно триваліше через вплив найрізноманітніших міграцій іззовні (і що найгірше – із далеких і абсолютно не споріднених регіонів), які призводять до випадкових метисацій... Людство через сто, а краще триста років буде констатувати, що наприкінці ХХ і початку ХХІ століть відбувався чи не найбільший за усю генезу людства «рух народів», «прискіпливо» придивившись до наслідків найпотужнішої техногенної катастрофи.

Західноєвропейська історіографія міцно утвердилась в «науковості» тих стереотипів, котрі сама собі і витворила: розпочинати історичний розвиток людства винятково із Північно-Східної Африки та Західної Азії, з усім подальшим розквітом цивілізаційного процесу лише з цього унікального регіону. Хоча доречно нагадати, що в тій же Африці, тільки в центральній її частині, на теренах сучасної Сахари, обробка злакових зерен розпочалася значно раніше, ніж в Та-Кем (Давньому Єгипті), і свідченням того є наскельні фрески багатьох тамтешніх печер. А те, що прочитання тих петрогліфів допоки що не має свого практичного втілення, то це не дає права у дослідженні історії людства їх ставити поза нею. Самі мешканці Та-Кем, як і Шумери, говорили про те, що вони є прибульцями до цього терену. Дивовижні фрески Кам'яної Могили та її петрогліфи вважались позаісторичними для дослідників, аж допоки не розпочали дешифрування петрогліфів¹. Доречним є ставитись до археологічних з українського терену аналогічно археологічним культурам з теренів сучасних Єгипту, Китаю, Перу, Мексики і сприймати їх як давньоєгипетська, давньокитайська, давньоперуанська, давньомексиканська тощо, не використовуючи їхніх

---

¹ Кишишин А.Г. Древнее святилище Каменная Могила: Опыт дешифровки протошумерского архива XII-III тысячелетий до н. э. Том 1. – К.: Аратта, 2001. – 872 с., ил.

самоназв, бо більшість з них невідомі, деякі лінгвістично перекручені, а деякі нині належать іншим політичним структурам. Давньоукраїнські ж культури з українського терену мали безперечний вплив на формування української нації. Вивчення цієї тяглості відбувалося у відповідності із натурфілософськими, психолого-історичними та еколого-естетичними дослідженнями.

У відповідності до того дуже важливим, а певне і визначальним в подальшому становленні давньоукраїнського терену є розвиток протонеолітичної землеробської культури, яка існувала головним чином на Палеоазовській рівнині давнього загальноукраїнського терену, що нині є дном сучасного Азовського моря. При цьому необхідно підкреслити, що та культура є малопомітною через слабку археологічну виразність. На Півдні вона доходила до тогочасного озера (сучасного Чорного моря), в яке впадало багато річок, не ідентифікованих нині, деякі з них і зовсім зникли, а деякі тоді обминали озеро, несучи свої води до інших водойм. Це була початкова археологічна культура відтворюючого господарства, і хоча використання риби та іншої продукції озера й річок в харчуванні було домінуючим, проте культ зерна вже існував. Його вирощували вже досить масово, бо існувало досконале, як на той час, землеробське знаряддя: жниварські ножі, мотики, камінні розтирачі зерна, схрони для довготривалого зберігання збіжжя, а відбитки зерен злакових культур присутні на рештках керамічного посуду. Терміном існування та формування цього суспільства вважають VIII тисячоліття до н. д.

Існує висловлена А.Тойнбі¹ слушна геополітична гіпотеза, що кордон старої геополітичної структури за певних соціоприродних умов ладен перетворитися на центр нової структури, завдячуючи перетіканню ідеології суспільства. Так і відбулося на Палеоазовській низовині: природний катаклізм знищив археологічну культуру, яка була на стадії свого становлення як протоземлеробська, а рештки її людності мігрували з центру через потепління у північніші райони, в бік контактної зони мішаних лісів, поступово освоюючи локальні території, випалюючи там рідколісся і перетворюючи їх на випаси для худоби. Процеси періоду до великого катаклізму змінили височини суходолу та ухили тодішніх озер і рівні морів. На думку біогеографа В.Поліщука², вся історія Землі свідчить, що катастрофи на ній, якими б страшними вони не були, верталися мозаїчними наслідками: вражені ділянки плямовидно чергувалися з придатними для виживання живого.

---

¹ Тойнбі А. Дж. Дослідження історії: у 2-х т. – К.: Основи, 1995.

² Поліщук В. В. Історична біографія Дунаю або нагальні потреби сьогодення в світлі особливостей великої європейської ріки / В. В. Поліщук, В. В. Шепя – К. : Вид-во «Краса і мода», «Бруклін – Київ ЛТД», 1997. – 512 с.

Природні ж коливання властивостей географічного середовища в минулому не тільки вирішальним чином визначали динаміку господарської діяльності стародавніх колективів, а й були головною причиною їх вимирань, деградацій, міграцій в інші райони.

Одним із психічних елементів творення етносу є господарська діяльність, яка виникає еволюційним шляхом як дуже складна і тривала психоадаптаційна з опанування терену конкретного природно-географічного регіону. Наприклад, не трипільська археологічна культура визначила, що її людський склад населення буде займатися на значному обширі території активним вирощуванням зернових рослин. Ні, різноплеменна людність через складні обставини збиралася на сприятливих для проживання теренах, далєбі ця людність прибувала, знаючи, чим вона буде займатися. Шанування зерна й колоса єднало прибульців, більшість із них приносили із собою засоби праці, проте більшість несла ідеї, які стосувалися обробки землі і вирощування на обробленій та угноєній землі зернових рослин. Створився значний археологічний комплекс, який включав найрізноманітніший реманент, значний склад різновидів рослин, тваринне стадо – як для допомоги, так і продукувачів основи органічних добрив. Увесь комплекс постійно удосконалювався завдяки безпосередній творчій праці, а також аналітичним спостереженням за кліматичними закономірностями та більш масштабними небесними процесами, від яких залежала успішність ведення відтворюючого комплексного господарювання, зокрема певної землеробської осілої археологічної культури. Не якась раса (мала чи велика) творили культуру, а певна господарська діяльність і природне пошанування богів збирали навколо себе різноманітну людність, яка прагнула до землеробської праці, і тоді в тривалому психодієвому процесі первинні генетичні закладки розгортались у творче мислення, й суспільство починало своє психоетнічне творення. Це значним чином визначило у людності цього теопсихічного терену особливе світобачення та унікальну землеробську гуманістичну свідомість.

Культури Балкано-Карпатського регіону з глибокої давнини відрізнялись оригінальністю та регіональною самобутністю. Загальний регіон разом із Малою Азією утворював одну-єдину природно-географічну зону, в якій у VII-VI тис. до н. д. відбулись значні світоглядні зміни, т. зв. неолітичний еволюційний стрибок. Цей видатний комплекс змін висунув регіон на передній край всесвітньо-історичної генези. Далєбі у контексті того аналізувати вірогідність «перетікання психоїдеї» з археологічної недорозвиненої землеробської культури Палеоазовської рівнини в Подунав'я та поширення її далі не є метою цього дослідження. Переймають лише думки про поширення господарських та містично-мистецьких здобутків у Балкано-Дунайській

інтерпретації через Карпати на Схід, аж до утвердження трипільської високорозвиненої землеробської цивілізації, що відбувалось у зовсім відмінному від теперішнього природно-географічному вигляді. Була відсутність морської глибини не лише там, де нині Азовське море в межах Циркумпонтійської геопсихічної зони, а й в межах сучасного Адріатичного моря – 65% від його сучасної площі займала нинішня Паданська низовина, а річка По, маючи зовсім іншу, ніж наразі, конфігурацію і будучи вдвічі більшою, впадала в котрись водойму біля островів Манола та Палагружа, яка була чи затокою тогочасного Середземномор'я, чи окремим озером, однозначно стверджувати важко. Важливо, що в ту саму водойму впадала і річка Дунай об'єднаним руслом, яке складали західноєвропейський Хітен* (Дунай) і східноєвропейська частина – Істр. Саме оця східноєвропейська магістраль і пов'язала Циркумпонтійську зону із суспільствами поза її межами на Заході та на Півдні. Соціоприродний господарський та культурний розвиток трипільської археологічної культури на той час був одним з найдосконаліших у Світі, а в умовах помірної кліматичної зони є допоки що унікальним! Хотілося б одразу застерегти, що у вивченні процесів генези людства на Планеті слід уважно розглядати всі можливі і неможливі (на сучасний пересічний позирк) варіанти, разом з тим не слід розглядати ані суходіл, ані моря, океани та річки, які існують нині, як такі, що в аналогічному вигляді існували 2 чи 10 тис. років тому, а дехто навіть сприймає аналогії в геобудові поверхні як незмінні й 100 тис. років тому. Одночасно глибоко помилково накреслювати роль людства в усіх давніх процесах еволюційної діяльності природного відбору як негативну й ледве не фатальну. Зокрема, це стосується загибелі багатьох живих істот в регіонах сучасної Африки та Євразії, при цьому загалом обходять увагою постійну, грандіозну за масштабами впливу, діяльність космічну та планетну. Найвиразніше ця діяльність себе виявила через періодичні, проте дуже довготривалі періоди похолодань (навіть зледенінь) та потеплінь, які невпинно діяли, діють і діятимуть незалежно від ступеню вивченості процесів їхнього виникнення. Слід нагадати, що позаземні сили, приміром, чорні енергії та гравітація, активно протидіють одна одній – перша прискорює розширення Всесвіту, інша гальмує. Така дія може виявлятися як боротьба протилежностей чи Зла із Добром. Безмежжя Космосу має Чорні дірки, за об'ємом кожна дорівнює багатьом мільйонам Сонць.

---

* Дунай – так називали його римляни, а західноєвропейці ту частину Дунаю, що протікала їхньою територією, називали Хістен, східноєвропейська частина називалась Істр, а разом вони складали Дунай.

Із щонайперших часів свого існування людина мігрувала. Відбувалося це як при збиранні грибів чи ягід в лісі – гурт людей (обов'язково гурт, бо поодинокі ані *Homo sapiens*, ані габіліси не існували) вишукує для себе поживу, віднайшовши, живиться, аж допоки кількість поживи їм це дозволяє, потім рухаються далі, шукаючи нові придатні місцевості. Поступово, із прогресом аналітично-інтелектуальної діяльності, під час бездумного пошуку навмання прадавні почали помічати, що певний об'єкт їхньої зацікавленості знаходиться в певних умовах довкілля, і зачали свідомо відшукувати певні райони, обминаючи інші. Так відбувалося у збирачів, бо щонайпершою сферою харчування давніх людей були плоди рослин. Дерев ж із їстівними плодами, якими можливо наїстися, в більшості своїй ростуть понад водоймами, тому найдавніші *Homo sapiens*, а згодом підсвідомо і *Homo sapiens sapiens*, обживали території навколо водойм, як, приміром, в Центральній Африці, довкола Нілу, Палеоазовської долини Дону або Дунаю, чи Гуан-Ге, Єнісею, Меконгу тощо. В їхній свідомості вже існував відбиток психо-естетичної пріоритетності, в далекому-далекому майбутньому – це етнічна естетика з характерним національним ландшафтом (а це природний психообраз «пам'ять про ландшафт»). Тому вже за періоду більш кращого комунікативно-транспортного сполучення люди, мігруючи, прагнули дістатися психічно близького їхньому образково-мистецькому та містично-господарському баченню ландшафту. Проте гірські, болотяні, пралісові та великі водні масиви ставали цьому на заваді. Лише в певні періоди збігу природного стану та певних сприятливих життєвих обставин людство долало їх, несучи із собою регіональний психосуб'єктивний образ – «пам'ять про ландшафт», та певну психофункціональну оригінальність. Геопсихічні засади, «мудрість території» або етноестетику штучно суцільним культурогенезним пластом перенести неможливо, і цьому свідченням є загальний розвиток людства та розмаїття його психогенетичних структур.

Міграції неодмінно впливають на автохтонну світоглядну культуру, якщо археологічна культура існує саме там, куди відбувається міграція. Недоречно вважати, що кожен кілометр суходолу 100 чи 10 тис. років тому було заселено на кшталт сучасного. Світоглядна та господарська культура є характерною лише для певного суспільства в певних природних умовах певного природного ландшафту. Тому давні культури-цивілізації Трипілля, Хараппа, Мохенджо-Даро, Яншао, Та-Кем, Шумер, Бабілон тощо є автентичними. Тут слід наголосити, що вони не були ані мовно, ані етнічно однорідними, і про це нагадують археологічно-антропологічні здобутки. Кожен із цих регіонів знаходився під впливом свого геопсихічного комплексу. Не варто вбачати нічого дивного в тому, що в культурах Давнього Подунав'я та

Українського Межиріччя трапляються сліди різних метапсихоетнічних угруповань: протогерманських, протосемітських, протоіранських чи давньокельтських; крім того реєстровані й сліди негроїдів та монголоїдів. І це є аналогічним присутності слідів протослов'ян у північно-східній Африці, західній Азії чи в північній Індії. Потрапивши до якогось геопсихічного регіону, кожне інше (яке б воно воєнізоване не було) угруповання, принісши здобутки своєї культури чи містично-мистецького бачення, неодмінно підпадало під дію «духовості» цього нового терену. Зазвичай людство, чисельно збільшуючись, увесь час переселяється: міграційних процесів людство потребує, як цукор потребує перемішування у склянці з водою.

Сучасна Західна Європа склалася за історичного періоду із масових переселень під впливом різноманітних природних та соціальних катаклізмів – іберійці, протогерманці, протослов'яни, протосеміти, тюрки тощо – з цього робити висновок, що західноєвропейське суспільство має правонаступництво від елліністичного Світу, як це робить більшість науковців, приміром А.Тойнбі, не зовсім правомірно. Давнє елліністичне суспільство формувалося із мігрантів з Балкано-Дунайського регіону, племен пелазго-лелегів, які прибували зі своїм родо-клановим світоглядом, етностетикою та психофункціональними особливостями організму та харчовими й імунними пріоритетами. Вони неодмінно підпали під місцевий геопсихічний вплив різних природних психоінформаційних полів і створили свою нову психоетнічну світоглядну систему, яка згодом зазнала еволюційним шляхом суттєвого впливу від племен Західної Азії та Північно-Східної Африки. А вже сформовані в результаті конкурентного відбору новоутворені метиси як мігранти занесли свою ідеологію до Апеннінського півострова, де разом із автохтонами та іншими більш давніми мігрантами створили «своє» нове метисоване суспільство із абсолютно новою світоглядною системою, котра ідентична стосовно еладагрецької як північноамериканська стосовно англосакської психоетнічної ідеології. Те саме із Росією: її психоетнічна ідеологія не може бути ідентичною ані стосовно українськомовної Чернігіво-Києво-Холмської Русі (як і давньослов'янської), ані тюркомовного Великого Булгару, ані фіномовної Моксель. Вона має свою окремішню, оригінальну психоетнічну світоглядну систему, яка сформована (і продовжує своє формування) на основі мордово-фінської геопсихічної дії, проте із великомасштабним руйнівним слов'яно-тюркським психоетнічним впливом і з менш впливовими семітськими і сибірськими психоетнічними особливостями. Завдяки довготривалому еволюційному процесу існують пріоритетні, зокрема більш стійкі, ніж психічно-емоційні, генетично-функціональні риси. Наприклад, якщо поза межами

східноазійського терену монголоїдні риси менш помітні, то на своєму терені вони є дуже стійкими, і у дітей від змішаних шлюбів є доміантними. А риси, приміром, семітського походження у дітей метисів менш стійкі і значно малопомітні поза межами умовного семітського терену (аравійсько-західноазійського), і лише в літньому віці вони стають виразнішими і засвідчують себе. Це лише зовнішні ознаки, а про психічні чи психо-біохімічні повинна бути значно ґрунтовніша розмова.

Важливо те, що гігантські трипільські агроміста відомі лише на теренах сучасної України. На території нинішніх Румунії і Молдови за площею їхні розміри в багато разів менші. На Україні ж найбільші – Тальянки (450 га), Чичеркозівка (300 га), Майданецьке (270 га), Доброводи (250 га), Веселий Кут (150 га) і концентруються на сучасних Звенигородщині та Уманщині. Найістотнішою обставиною цього аспекту слід вважати те, що наближене розташування великої кількості великих за площею поселень без системи спеціалізованих оборонних укріплень є свідченням неагресивної психоїдеї її мешканців. Зокрема, слід зазначити, що то були поселення людності осілого способу життя та землеробського господарчого устрою, психічною особливістю яких було не пошук загострення конфліктності, а уникнення конфліктної агресивності. Натомість геопсихічні прикмети вказують на те, що елліністичне суспільство формувало свої стосунки між містами-державами на випереджувальній конфліктності, і епос їхній ґрунтується на культурі «героя», а історія римського суспільства – взагалі суцільне утвердження культу «сили» та «зброї». Того ж, хто прагне працею утверджувати себе, елліни вважають божевільним.

Протоукраїнсько-трипільське суспільство формувало свої стосунки на демократичних засадах, і семантичним втіленням цього є зображення Великої Матері Природи – годувальниці і Тієї, що сприяє плодороду, добробуту, достатку коштом «народження», на противагу загарбання силою. Активний психічний процес виявлення Краси в Добрі, а Добра в Природі потребував свого обов'язкового візуального виявлення, і його було віднайдено і теомистецьки тиражовано. Про Красу, а особливо про її візуальний образ не сперечаються. Образ Великої Матері Природи – втілення Краси – Добро. Розташування ж довжелезних і великомасштабних Змієвих валів як відмежовувальної від зовнішнього Світу системи, вказує на великі можливості спільноти землеробських ареалів трипільської цивілізації – науковці вираховують об'єми ґрунту, використаного у Змієвих валах, рівноцінними об'ємам давніх великих пірамід Та-Кему. Такі споруди гуртували загал із спільною свідомістю і відокремлювали від неочікуваних мангрових чужинців. Проте і хижі звірі, що існували у значній кількості, вимагали

відокремлення, приміром, у суспільствах інків будували грубезні, могутні й міцні кам'яні стіни.

Велика кількість населеників в одному місці свідчить про існування спільних для тогочасного суспільства психоенергетичного простору, богорозуміння, геополітичної ідеї та засобів комунікації. Доречно звернути увагу, що ті давні протоукраїнські міста не будувалися вгору – лише вшир і по колу розбудовані поселення Трипілля. В цьому чи не найголовніша їхня психоеетнічна особливість, бо більшість міст Давнього Світу мали тенденцію до зростання уверх: храми, піраміди, башти, зіккурати створювалися гігантських розмірів і тягнулися вгору. Засвідчували вони, як і палаци володарів в подальшому, силу і велич, що мали домінувати над свідомістю тих, хто існував навколо них, відчуваючи свою мізерність і нікчемність. На противагу цій архітектурно-езотеричній деспотії існують демократичні за своєю ідеологією планування та комфортністю житла, розташовані одне біля одного тогочасні прадавньоукраїнські протомегаліполиси, суцільно сформовані із двоповерхових будівель. Сучасні дослідницькі матеріали аерофотозйомки тих міст, малюнки та макети реконструйованих будівель, тогочасні маленькі скульптурні моделі будівель із глини, колосальні колекції глиняної пластики та керамічного посуду (справжні мистецькі скарби!) вочевидь засвідчують високий рівень добробуту та комфортність житла пересічних землеробів із їх витонченим естетичним смаком (згодом ці здобутки увібрала в себе українська етноестетика). Також дуже відчутною є підсвідомо-глибинна, не така виразна, проте явна гуманістичність. Двоповерховість є найкращою можливістю уникнення під час постійних річкових повеней контакту із великою кількістю павуків-тарантулів, скорпіонів та гризунів, а також різноманітними зміями та ящірками, хоча й не габаритними, як динозаври, далєбі загрозливими для людини. Крім того, двоповерховість і щільність розташування – уникнення конфліктних стосунків із суходольними хижими звірами, яких того часу на давньоукраїнському терені було дуже багато, і вони були значно істотнішою загрозою, ніж люди-загарбники, які з'явилися лише згодом. Традиція будівництва такого житла характерна для Лісостепу, проте такого рівня комфортності житла для пересічного люду аж до наших днів більше не виникало.

Аналізуючи усе це, усвідомлюєш, якого високого рівня соціальних здобутків та демократизації сягнуло тогочасне трипільське суспільство! Натомість західноєвропейське сучасне суспільство визнає лише мальовану кераміку, в усьому іншому надаючи трипільській археологічній культурі тавро примітивізму. Причиною того є стереотип свого бачення загальної генези, де немає місця стосункам більш прогресивним, аніж шумеро-аккадська система стосунків із Близького

Сходу, що, опанувавши потому Гелладу і Картаген, утвердилась згодом як найдоктринніше в Римській імперії, а нині є соціальною домінантою сучасного західноєвропейського суспільства. Тут доречною є думка Е.Фрома¹, відомого психолога, який прагне зупинитися на трьох феноменах, що лежать, за його переконанням, в основі найбільш брутальної і загрозливої форми людської орієнтації: на любові до мертвого, закономірному нарцисизмі і симбіозно-інцестуальному бажанні. Узяті разом вони утворюють «синдром розпаду», який примушує людину руйнувати заради руйнування і ненавидіти заради ненависті. Натомість «синдром росту» складається з любові до живого, любові до людини і до незалежності. Лише у небагатьох людей один із цих двох синдромів отримав повне розвинення. Проте немає сумніву у тому, що кожна людина рухається у певному, обраному нею напрямку, сиріч, живому чи мертвому, до добра чи зла.

Господарчо-виробнича система трипільської цивілізації за свого психосупільного розвитку не потребувала необхідності виникнення пануючого жорстокого адміністративно-бюрократичного прошарку із земельною власністю та визискуючою владою, властиво, що не формувалися і надплеменні тоталітарні політичні структури. Уся світоглядна система цього суспільства була демократичною і, вірогідно, те суспільство стояло на значно коротшому шляху до настання епохи сфери розуму (ноосфери) Планети, ніж той, на якому опинилось людство тепер. Влучно 1975 року висловився ботанік з Великої Британії Е.Д.Х.Корнер, що «ноосфера, люба Вернадському, який під цим терміном розумів реформовану та покращену розумом людини біосферу, ризикує перетворитися в дійсності у техносферу або, правдивіше, у сферу неналежності, скеровувану духом загарбання, посередностями, відсутністю суспільної свідомості, ідеалом руйнації та егоїстичною доктриною «після мене нехай і потоп»². Тож саме те, протоукраїнське суспільство, було найрозвиненіше з усіх боків, певно, окрім військово-агресивного, – воно не мало злиднів. Як вірогідну можливо висловити гіпотезу, що існування інформації про те суспільство прислужилося для філософських оповідань Платона у вигляді «одкровенень Солона».

Природно-кліматичні особливості не забезпечили прогресивного поступу, і замість благополуччя й технічного вдосконалення виробництва протягом IV тис. до н. д. поступ трипільців вичерпався,

---

¹ Фром Э. Душа человека: Перевод. – М.: Республика, 1992. – 430 с.

² XII Международный ботанический конгресс : отчёт (Ленинград, 3–10 июля 1975 г.). – Л., 1979. – Цитується за : Муравьева Д. А. Тропические и субтропические лекарственные растения / Д. А. Муравьева : 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Медицина, 1983. – 336 с., с илл. – С. 319.

вони увійшли у стан стагнації. Відбулося значне погіршення загальних природно-кліматичних умов довкілля, яке втілилося в першу чергу в довготривалі посухи. Основою ж господарського устрою трипільської цивілізації, як і суспільств Балкано-Дунайського регіону, було неполивне землеробство, для якого 2-3 роки суцільної посухи – Катастрофа. Зокрема довготривалі посухи є згубними не лише для якогось одного регіону – вони є джерелом різноманітних екологічних змін, котрі призводили в давнину, та й нині спричинюють значні за обсягом катаклізми. Свідченням цього є різноманітні події в природному довкіллі кінця ХХ і початку ХХІ ст.: великі повені, зсуви ґрунту, буревії, довготривалу спеку тощо ми спостерігаємо й нині. Щоби усе це розпочалося, поштовхом може стати існування великих за площею розораних, аграрно-окультурених територій, де вирощуються технологічні, харчові та інші сільськогосподарські рослини, територій, понівечених техногенною діяльністю, а також катастрофічне зменшення територій, які знаходяться у природному чи хоча б рекреаційному або наближеному до природного стані. Проте основою основ є взаємовплив і зв'язок періодичних космічних циклів активного впливу на Планету та планетна діяльність внутрішніх факторів, приміром, активність ядра Землі.

Слід зауважити, що кожна суспільна система потребує свого розумного впровадження в саме суспільство, психоусвідомлення та визнання на усіх рівнях суспільних відносин. Саме цим і займається освіта. Виховання закладене в людині ще на рівні архетипів, воно присутнє в усіх ссавців, бо без нього не відбудеться виживання, і природне виховання його розвиває. Освіта ж притаманна винятково людству – це діяльність, яка пов'язана із аналізом, усвідомленням та врахуванням попереднього досвіду. Нинішня освіта прагне свідомого розуміння особливості етики поведінки в природному довкіллі, стосунків із суспільствами з відмінним світоглядом і богорозумінням. Тому на освіту покладалося і покладається багато сподівань і очікувань. Візьмемо за приклад «Поучення», в котрому князь київський Володимир Мономах, як вважають сучасні дослідники, визначає умови та критерії, за якими «подобает человеку бити», зокрема, жити неодмінно у згоді. «А куди ви ходите в путь по своїх землях, – не дайте отрокам шкоди діяти ні своїм, ні чужим, ні в селах, ні в хлібах [...] напоїте, нагодуйте краще стороннього»¹. Проте чи дійсно воно те поучення дітям справило користь, наприклад, сину та онукам князя?

---

¹ Крисаченко В.С. Людина і довкілля. Антологія: У 2 кн. / Міжнародний фонд «Відродження» / Упоряд., автор вступ. розділів, біогр. довідок та коментарів В.С. Крисаченко. – К.: Заповіт, 1995. – Кн. 1 : Природа і людинність України в пам'ятках світової

12 березня 1169 р., другого тижня Великого посту, після триденної облоги і штурму столицю Русі було захоплено й пограбовано. Киян убивали або брали в полон і продавали в рабство. Більше того, літопис свідчить, що нападники «два дні грабували все місто, Поділ і Гору, і монастирі, і Софію, Десятинну Богородицю, і не було помилування нікому і нізвідки. Церкви горіли, християн убивали, інших різали, жінок вели в полон, силоміць розлучаючи з чоловіками й дітьми. Немовлята плакали [...]. Узяли з собою майна безліч, церкви оголили, зірвавши в них ікони, і ризи, і дзвони познімали всі». Оце розповідь про князя Андрія Боголюбського, онука Володимира Мономаха. Князь Андрій шанував ікони, тож забрав із Вишгорода ікону Богоматері, нині вона ікона Володимирської богоматері. Тож зауважимо, що нападники нічого нового чи надзвичайного не вчинили – так чинили в усьому Світі і тоді, і нині. І саме вчинки засвідчують рівень корисності від освіти, а не кількість написаного та підготовлених провідників освіти. Важливо, як оте мудре й корисне доходить до відома тих, кому воно спрямовано, і як воно відображується у них у свідомості. Тож, наприклад, досягнення та рівні впливу сучасної освіти треба вивчати в приміських потягах (т. зв. електричках), на дискотеках та на вулицях приміських селищ, в селах же майже нема серед кого й вивчати. Такий досвід людство має можливість набувати з досягнень т. зв. природних релігій, які ведуть свої джерела від найдавніших світоглядних пошуків в царині пізнання усього.

Українські дослідники наголошують на тому, що описане вище пограбування Києва здійснили загони суздальців, володимирівців, муромців, ростовців – суспільні складники неслов'янського етносу, проте ж керували тими загонами безпосередні онуки князя Володимира Мономаха. Прикро виглядає, коли сучасні дослідники зверхньо ставляться до племен чудь, весь, меря, мурома та інших. Це є автохтони своїх теренів із своєю певною генезою розвитку в умовах лісового ботаніко-географічного ландшафту, який складала ліси, дуже відмінні від тих, які заселяли древляни, поляни та інші слов'янські, протослов'янські та слов'яномовні угруповання. Ліси, в яких перебували суздальці та володимирівці (назви ці не стосуються місцевих етносів, а є похідними від укріплених сіл, де перебувала колоніальна адміністрація), – це головним чином глищеві із дубами, на відміну від київського та чернігівського листяного лісу. Русь була імперією, в провідництві якої домінував неавтохтонний елемент. Князі у значній своїй більшості були чужинці, і першою чергою за огорожею ховали себе від автохтонів. В Русі не існувало загальноприйнятого

і національної культури. – К.: Заповіт – 432с.; Кн. 2: Людина і довкілля в українській духовності. – К.: Заповіт – 432с. – (Трансформація гуманітарної освіти в Україні).

порядку успадкування великокнязівської влади. Бо ще здавна народне віче князів кликало чи запрошувало, щоби вони місцевий люд (який князі в подальшому визначали як смердів чи бидло) обороняли від харцизяк, їм же і подібних. Природний світогляд не визначав у автохтонів одвічних представників Божих на землі як спадкових. Те саме було й за існування Козацької держави – виборність. Формування ж нових, на той період більш сучасних саме у державницькому правлінні геополітичних структур, які попирали чи відкидали існуючі до того основи природного звичаєвого права, як і силове утвердження Володимиром Великим християнства у візантійській версії як державної релігії, яке затвердило зверхність нової імперської влади на кшталт Візантійської, – це було необхідно, бо в цій геополітичній структурі відбувалося формування регіональних геополітичних структур із пріоритетом певних психоетнічних особливостей: новгородської, київської, чернігівської, переяславської, смоленської, суздальської, холмської, тмутараканської, які через певний термін відбули нових переформатувань. Слід зауважити, що у тогочасних войовничих набігах за провідництва різних князів, провідну військову верству утворювали найманці, деякі з яких осідали і лишалися легіонерами чи ландскнехтами, бо місцеві автохтони мали займатися творенням достатку і комфортності, і здійснювали вони це не коштом грабунку й визиску з інших чи торгівлею людьми. Тож і ставитись сучасним українським історикам, а за ними й пересічному громадянству, до сусідніх правдивих етносів треба по-сусідськи, а не як шовіністи. Сприяти відновленню давньої самобутності і чуді, і мордві, а можливо й вепсів із правдивими булгарами, так само як і бойків чи лемків.

Психічний стан перевтоми робить людину несприйнятливою до «проблем» інших. Більше того, втомлена людина сприймає довколишнє оточення зовсім неадекватно, із роздратуванням. Тому, наприклад, повідомлення в транспорті про ввічливість стосовно інвалідів, літніх людей чи тих, хто із дітьми, не є почутими. Ці ж таки заклики, відтворені на склі вагонів метро, не прочитуються, як і написи «вхід» чи «вихід», які загалом ігноруються. Тому виникає цілком очевидне запитання – а чи здатне суспільство з психічним домінуванням таких рефлексій до рішучих перетворень, і не лише в побуті, етиці й моралі, а й загалом в світогляді? Ні, воно спроможне лише «пливти за течією» та виконувати, а не творити, тобто – це не шевченківська людина. Індивіди такого суспільства заради свого комфорту ладні навіть погодитись із тим, що його (суспільство) потрібно у конкретний момент «твердою» рукою скинути з сидіння, де воно перебуває у напівлежачому стані. Далєбі саме «твердою» і лише у «момент». Бо ж прагнення існує одне – захопити гарне місце й нічого або якомога менше робити «зайвих» рухів. Провідна установка про конкурентність

вбачається в боротьбі за те, щоби першому вскочити (приміром, у вагон метро, трамвая, автобуса або електрички) і зайняти зручне сидяче місце. Тож боротьба у вигляді прудкості, а вона зазвичай вища у молодій істоти, аніж у інваліда чи літньої людини, буде завжди спрямованою проти старішого. Більше того, за ідеєю конкурентної боротьби молода особа повинна обов'язково відштовхнути «конкурента». А далі психоадаптаційна реакція: вмовившись, зробити вигляд, що заснула або безсила чи читає конспект – результат виправдовує засіб!

Проте слід визнати, що урбанізація вплинула на приміську молодь ще трагічнішим чином, бо їдучи в приміських потягах, вона налаштована не лише «аби сісти», а ще й виконує це відверто брутально, із злістю і малоприхованими ненавистю та садизмом. Це те єдине, що отримано від сусідства із віллами та багатоповерховими котеджами, заселеними поодинокими багатіями (більшість яких складають відверті негідники), та перегляду трилерів по телевізору, які свідомо насаджують культ брутального героя, психічно стійкого лише до знищення, але не до створення. Така ситуація є найтрагічнішою, бо через усілякі психоідейні переформатування український народ міг «переходити», зберігаючи свою оригінальну ідентичність, винятково завдяки своєму сільському населенню – це і язичництво (язик – народ), і поганська мова, культура та богорозуміння (поганське – сільське). Тому українці й отримали наймення сільської нації, тому і втіленням у життя української національної ідеї переймалося українське сільське населення. Тому ж антиукраїнський російсько-більшовицький режим на чолі із Сталіним, Кагановичем, Молотовим, Ворошиловим та іншими карними злочинцями тотально винищував український народ через спланований голодомор українського селянства. Проте воно втрималось, як і після винищування періоду Другої світової війни, тому і вибороли Українську державу як демократичну країну-республіку. Далєбі українське патріотично свідоме суспільство нині виявилось знекровленим підступно зсередини, особливо психічно.

Суспільна життєдіяльність сучасного урбанізованого суспільства в своєму еволюційному процесі через відокремленість від безпосереднього свого природного тла утворила уявний комплекс «перевтоми», і він отримав своє значне утвердження на рівні особистого «Я». Про суб'єктивну втому організму міських громадян, особливо молоді, ми вже трохи згадали, ця «перевтома» уявна, проте в сучасному суспільстві вона переросла в стійке психічне переконання. Таке переконання мало б цілком реальне місце за справді тяжких зусиль при виконанні фізичних навантажень. Слід констатувати, що такі навантаження відсутні, а уява про них присутня. І якщо ця уява мала раніше лише внутрішнє коріння, то нині вона має як існування, так і виявлення «Ми». Лише «Ми», в якому домінує «Я». Така ситуація, коли

молоді люди або підлітки голосно говорять у сусідстві із літніми та старшими людьми, ще й навмисне використовуючи «ненормативну лексику», тобто брутальну словесність, нині є повсякденною і повсюдною. Це є дуже важливим психоідейним моментом у націоформуючому процесі, бо то не лише словесна підміна – то занепад національної мови у порівнянні із нестримним зростанням російськомовних тенденцій, які активно нестримно проводять у всій країні, навіть там, де вони не мали місця упродовж попередніх періодів існування українців. Головний психоемоційний тиск на молодь відбувається у багатьох напрямках під прикриттям тези про непотрібність насильницької українізації, немов би виконуваної «брутальним чином на кшталт більшовизму». І це на двадцятому році цієї т. зв. «насильницької українізації». Особистість створює мисленнєві образи лише у відповідності з тією мовою, яку вона розуміє, у відповідності до її резонансної структури, тим самим утворюючи стійкі образи й переносячи їх у певні символи. При устійненні цього психофункціонального зв'язку реакції можуть однаково відбуватися від символу до образу й від образу до символу. Чуючи звучання котроїсь мови і не розуміючи її, особа не утворює ніяких образів, якщо ж це пісня, то сприймається лише мелодія. Очевидною є необхідність перемін, проте яких? Ті, що пропагуються нинішніми освітньо-виховними установами, довіри не викликають. Нові, розроблені теоретиками педагогічного процесу та психологами, варті такого ж ставлення, як і перші.

Природна етноестетика

Що об'єднує людей у певну спільноту? Лише ідея. Вище ми вже наголошували, що вічних ідей, як і непорушних законів, не існує. Природне право як незмінно правдиве нині все більше підмінється правом людства, і від того не перетворюється на гірше, бо прагне гуманістичнішого світоустрою. Наприклад, одна книга¹ 1980-х років прогнозує, що у 1990-2000 роках відбудеться значне збагачення знань про генетику старіння; 1993-2010 роки – існуватиме генетичне лікування спадкових хвороб; 2000-2045 роки – успішно функціонуватиме генетична медицина. На кінець ХХ ст. це був прогноз мрії, а нині – це реальність. То хіба гірше стає, коли розумна людина дещо перебирає на себе право Природи? Спільна життєва позиція як світоглядна ідея і відповідна віра в неї примушують або принаджують

---

¹ Штробова С. Кто Мы? Книга о жизни, клетках и ученых / С. Штробова ; перев. с чеш. канд. хим. наук З. Е. Гельман – М. : Прогресс, 1984 – 139 с. – С. 131.

до єднання. Ідея сама собою і абияк з нічого не виникає. Мова може лише сприяти, бо вона, як вимовляння, робить можливим називати, щоби краще розуміти свої ідеали, похідні від спільної ідеї, або її складові. До складових потрібно залучити щонайперше розуміння природної естетики як візуалізації «Добра». Це розуміння утворюють пріоритети природного довкілля – ландшафт і його компоненти, особливо рослини (найперше – дерева, кущі, виразно ефектні та використовувані в споживанні трав'янисті), а також поведінкові риси тварин та їхні характерні ознаки. Розмови про зоопсихологію спрямовують вивчення поведінкових дій та різноманітних реакцій, пов'язаних із процесами розумової діяльності тварин (але не інтелектуальної), це справді корисно і конче потрібно у вивченні шляхів і особливостей еволюційного процесу. Психологія – наукова діяльність, яка переймається дослідженням інтелекту, особливої функції людини, через наявність якої людство і являє собою унікальний феномен на Планеті: духовість робить людство унікальним навіть серед інших безперечних феноменів. Тож, вивчаючи розумову діяльність та поведінкові дії і реакції тварин, не слід підмінювати Природу і наділяти живих істот Планети не притаманними їм функціями, зокрема, психікою – аналітичною здатністю певних систем і структур мозку людини, які, можливо, у вигляді зачаткових й недорозвинених центрів присутні у мозку та нервовій системі тварин загалом. Виконуючи досліди, моделюючи експерименти і навіть тести, дослідники закладають в усе це і навіть в результат інтелектуально-аналітичну дію, як реакцію, так і аналіз людини, яка у тварин відсутня. Навчання тварини певним реакціям, як на гаряче чи на харчування – це ж реакції вимушені через людську дію, ніякої зоопсихології тут бути не може. Проте ж якщо розглядати поведінкові реакції як попередні приблизні аналоги психічним у людських спільнот, то це може мати значний сенс. Та такі дії і є новацією, бо саме зображення богів як істот із людською поставою тіла, а головою тварини чи птаха, і підкреслювали поведінкові риси певної живої істоти, як аналоги психічних рис людинобогів. Тож проводити таке порівняння-аналогію рис характеру людей і поведінки тварин є цілком обґрунтованим, бо Природа на своєму еволюційному шляху-пошуку досконалого цілком очевидно вже заклала певні особливості будови організму, зокрема й ідею мозку із його недорозвиненістю через недовершеність чи недосконалість будови протопсихічної моделі майбутніх визначних схем людини. Тож як для прикладу наведемо наступні аналогії. У східній Африці та в Аравії були поширені стада павіанів, в яких існує патріарх – найспритніший і найсміливіший самець, він запліднює самок, надаючи потомству найкращі гени. Насправді впоратися із усіма самицями він не в змозі, тож йому допомагають інші, менш виразні, проте більш кмітливі й

нервово спокійніші самці. Те саме й у суспільствах з т. зв. гаремною системою суспільства. Інша система – прайд, де лев домінує, анічогісінько практично не роблячи, лише, як і його аналог орангутанг, лякає ворога явного, а більше уявного. Самиці-левиці полюють, а впольовану їжу може (і так і робить) відібрати самець. Його функція – запліднення: «кохати, кохати й кохати», бо так накреслено природним правом. Тож самиці терплять і неробство, і жорстоке катування, іноді прикриваючись малечею. Така система також відома у людей, а нині особливо у афроамериканців. Є ще такі групи, де домінують в усьому самиці – гієни, слони або горили тощо. Існує ще й «попарне», як у шимпанзе, птахів тощо.

Пріоритетом в існуванні тварин є важлива складова їхньої життєдіяльності – споживання певного їдла (харчем його назвати неможливо, бо тварини їстівний продукт не виготовляють, а споживають його у природному вигляді без найменшої обробки чи зміни складових). Тож провідною і до певної міри свідомою ідеєю є пошук того, що можливо з'їсти, і визначення його серед багатьох об'єктів, що перебувають одночасно із пошукачем в природному довкіллі.

Що є чи може бути життєвим пріоритетом чи провідною ідеєю серед рослин? Можливо припустити, що це захисна дія від зовнішнього впливу та навіть агресії – шкідники, хвороби, кліматичні умови тощо. Проте це лише здогадування через людське усвідомлення життєдіяльності в природному довкіллі.

Якою ж провідною ідеєю життєвої поведінки людства може визначатися функція існування? Звичайно, провідна ідея має бути усвідомленою або інтелектуальною дією мозку, а саме результатом такої дії і є духовість. Але ж що саме може продукувати духовість таке, що виявляє себе як унікальне і провідне, оригінальне і поєднаньне у співтовариства. Так, саме цим основним фактором-ідеєю є *усвідомлення краси*.

Одразу виникає запитання, а що ж то таке Краса? Усі добре це розуміють, коли радісно вигукують, потрапивши на справжню мистецьку виставку, наприклад, образотворчих робіт. І неодмінно – потрапивши до лісу, морського узбережжя (незагидженого людиною), до гірських узвиш, степової рівнини, болотистої місцини, порослої чагарниками, татарським зіллям та іншими рослинами. Або ж захоплюючись гармонійним поєднанням різноманітних склепінь у архітектурно-будівельній споруді чи гігантських розмірів дивовижними пірамідами й монументом Сфінкса з терен давнього царства фараонів Та-Кем, чи витонченими соборами Саграда-Фаміліа або Каса Міла у Барселоні, божественної легкості Тадж-Махалом, храмом Мінанші чи Золотим храмом. Нині багато тих, хто захоплюється конструкцією вежі

Ейфеля, Собором св. Юра у Львові чи Василя Блаженного у Москві, чи замком Нойшванштайн. Когось закохують в себе споруди Бруклінського мосту, Будинок з химерами Городецького, Емпайр стейт білдінг чи Крайслер білдінг, ратуша в Токіо. Не лишаються поза увагою водоспад на Ніагарі, фіорди у Норвегії, Монблан або Доломітові Альпи, Долина монументів, каньйони в Арізоні та Криму. Когось зачаровує кістяк кита чи динозавра, когось живий лев або дивовижні витвори людини – гільйотина, гармата, сокира, ракета чи підводний човен, хтось ніяк не намілується красою запальнички чи олівця. То що ж таке краса? Краса Красі – різниця!

Формування трипільського орнаменту як виявлення психоестетичного сенсу довкілля з його духово-семантичним змістом відбилосся на всіх видах мистецько-містичної діяльності, насамперед у оформленні свого тіла – одязі. Скрупульозна праця дослідників із різноманітними тогочасними стилізованими малюнками-розписами та археологічними знахідками жіночих теракот трьох видів – оголені з розписом, оголені з елементами одягу й одягнених – засвідчила: «Трипільські жінки рясно декорували свій одяг розписом, вишивками, аплікаціями, носили прикраси, традиційно татуювали своє тіло, вміли робити нарядні зачіски; успадкувавши з попередніх часів техніку в'язання і плетіння, виготовляли своєрідні головні убори – сітки, шапочки [...] Енеолітичний одяг часів Трипільської культури був багато насичений розписом. «Матиссівський» декор заповнював майже увесь силует вбрання, що само по собі не потребувало додаткових прикрашань. Тому за археологічними матеріалами цього часу майже немає прикрас або вони незначні. В основному це нечисленні мідні браслети, талісмани і зразки із черепашок, що в цілому не заважало декоративності розпису. Вони виконували функцію оберегів. Різноманітне взуття, дивовижні зачіски та головні убори в поєднанні з багато декорованим одягом, створювали підкреслено-пластичні силуети, унікальні і самобутні комплекси вбрання, що склалися на території України в V-III тис. до н. е. раніше Єгипетської культури»¹.

Звернемо увагу, що археологічні антропоморфні фігурки та зображення на трипільському ритуальному і ужитковому посуді після опрацювання науковцями разом із художником-етнографом З.О.Васіною засвідчують свою подібність із давньогрецьким одягом, з тією лише різницею, що давньоукраїнське вбрання має значно давніше походження. Деякі екземпляри демонструють візуальну спорідненість із значно наближенішим до нас вбранням Давньої Русі. З приводу давньогрецько-середземноморської спорідненості із давньоукраїнською

---

¹ Васіна З. О. Вбрання племен трипільської культури / З. О. Васіна // Від трипільської культури до сучасності. Путівник-довідник – К., 2004. – С. 56–60.

трипільською тенденцією вбрання, то слід зауважити, що період трипільської культури українського терену характеризувався значно теплішим кліматом, ніж нині і за періоду Русі, в часи ж похолодання пізня трипільська тенденція вбрання чи то разом з мігрантами пелазгами-лелегами, чи завдячуючи візуальним зразкам набула поширення в Середземномор'ї.

Доречно зауважити, що чеський дослідник Б.Грозний¹ свого часу висловив низку певних припущень щодо т. зв. культур мальованої кераміки, зокрема, на думку цього відомого тлумача хетських клинописів, виникнення й подальше поширення мальованої кераміки на обширних теренах від Чехії й до Китаю відбувалося з терену проживання одного з давніших європейських народів. Розповсюджувачами, вважає він, були «індоевропейські тохари або який інший середньоазійський народ, який в процесі просування з якої-небудь центральної місцевості, що знаходилась можливо у Туркестані або, у всякому випадку, між Каспійським морем, Паміром та Алтаєм», розповсюдив мальовану кераміку, а разом з нею і досягнення землеробського господарства². Стосовно тохар – це більш ніж слухна думка. Інший зміст гіпотези від Б.Грозного є схожим із ідеєю євразійського степу, проте і різниться від неї своєю ботанічною характеристикою, бо саме лісостепова (більш реалістичніше – лісолукова: різнотрав'я та рідколісся) смуга з терен українських перетікає на азійські і збігає аж до гірського масиву Алтай. Або навпаки, збігаючи з гір Алтайських, спрямовується в Європу (засвідчивши перебування відповідної людності мистецько-містичними настінними фресками в печерах на Єнісеї) тим самим лісостеповим (помірнолистопадним упереміш із різнотрав'яною саваною) шляхом. Це був важливий суходольний комунікативно-інформаційний простір пересування та проживання людності із психотворчим світовідчуттям, яке сформувало свої природні естетичні пріоритети, рослинні та тваринні табу-ідеали, закарбовані в колективній пам'яті та візуальних символах. Ці символи також можливо вважати як первинні теомистецькі відтворення побаченого та через вроджений інтуїтивізм відчутого, коли природне у великій ступені залежне від нежорстокого природного довкілля в цьому ботаніко-географічному та геопсихічному біомі. Саме тому науковці зустрічають і в археологічних розкопках Підуралля поселення, які відносять до давньоукраїнської трипільської

---

¹ Грозный Б. Доисторические судьбы Передней Азии. – ВДИ, 1940. – № 3/4.

Грозный Б. Хетские народы и языки. – ВДИ, 1938. – № 2. – С. 27.

² Черняков Иван. Концепції автохтонного, міграційного походження племен трипільської культури та їх зв'язок з теорією постійності землеробського населення в Україні // Трипільська цивілізація у спадщині України, К.: Вид. центр «Просвіта». – 2003. – С. 41-55.

археологічної культури. Саме тому і є великою подібність у високоестетичних зразках мальованої кераміки в таких далеких на відстані археологічних культурах – трипільської та яншао. Разом з тим, не слід в тому вбачати безпосередню перенесеність ужиткових та ритуально-сакральних кольорових глечиків й розмальованого посуду, бо психічно через великі відстані містично-мистецьку психоідею нав'язати складно, а подібність образного мислення, природно-естетичного осмислення та унікального світосприйняття можлива – за умови об'єднання навколо привнесеної «ідеї».

Матеріал для виготовлення спочатку сакрального, а надалі й ужиткового посуду, зокрема спеціальна глина, визначав місця поселення. Важливість глини у людській генезі є визначальною, бо саме змістовне її використання й сприяло щонайпершому відокремленню давньої людини від подібного до тваринного існування. Навіть Старий Заповіт говорить про першолюдину «адам», себто червоний, створений з використанням червоної глини. Ужиткові речі, виготовлені з глини й оброблені вогнем, символізували природно-естетичне єднання життєвих стихій: землі, води, повітря, вогню. Прогресуюче раціональне мислення формувало відтворююче образне світобачення, що сприяло відтворюючому господарюванню (землеробству і підгодовуванню диких тварин). Це в свою чергу спонукало до випалювання та розорювання великих територій, недоторканість яких через тогочасну екологічну легковажність все більше втрачалась, з'явилися ознаки напівпустельності та активного захоплення залишених людиною територій степовою рослинністю, яка значно скоріше відростає, ніж листянолісова. Все це сприяло зміні природного довкілля, і такий його стан був геопсихічно відповідним іншим суспільствам – утворена ситуація закликала до проживання на новому терені нової кочової людності. Такі зміни в першу чергу втілилися в системі господарювання (відгінне скотарство) та харчуванні, й відбилися в змісті осмислення Світу – в богорозумінні та мистецько-містичному світовідчутті. З'явилися зовсім нові міфологеми (казки, оповідання, перекази), а відповідно, і нові психодієвості суспільства. Проте цей простір як визначний для людства суходольний шлях не перетворився ані на Сахару, ані на Аравійську, Гобі чи Намібійську пустелі, бо екологічні занепади та відновлення поєднували комунікативно-інформаційним коридором досить великі відстані або періодами роз'єднували і надавали можливості одному суспільству відокремлено від іншого «закріпити» набуте та психоемоційно сформувати в нову психоідею суспільства. Вірогідно, орди Атіли йшли лісостеповим шляхом, бо його сучасники згадують про палац із дерева з чудовим різьбленням. Не палаци, проте гарні дерев'яні одноповерхові та двоповерхові будинки із чудовим різьбленням вікон, підвіконь, наддверників тощо я спостерігав

у 80-х роках минулого століття у місті Мінусінську в Саянах, як і в усьому тому регіоні.

Якщо ж скористатися географією, та ще й попередніх періодів, ми побачимо, що від річки Гуан-Ге і до Надчорномор'я простягнулися терени т. зв. Євразійського степу. Аналогічний йому фрагмент зберігся майже на всьому терені Малої Азії, перетікаючи на землі сучасної Сирії та трохи північного Іраку (Курдистану). Вище зазначали, що не одвічно це був степ, порослий ковилою (тирсою) чи типчаком й полином. Це був правдивий лісостеп: різнотрав'яно-листопадне лісове рідколісся. Не випадково, що на сучасних просторах нинішнього «степу» існували найвиразніші суспільства з традицією оригінального розпису посуду (мальованої кераміки), а в центрі цього унікального простору Давній Тохар із щонайцікавішою індоєвропейською мовою, наразі вже давно неіснуючою. Степ від цього терену був значно південніше, та завдяки значному комплексу різноманітних обставин, серед яких і зміна природно-кліматичних умов, а також занадто активна агротехнологічна творча діяльність тощо, степ опанував цим тереном. І вже в XIII ст. степовим шляхом пройшлися Джингізиди. Провідна ідеологія їхнього суспільства – «війна»; головний культ – «герой»; психодомінанти – «привласнююча свідомість»; архетиповість – «богочоловік»; III (B) група крові; кінь, пацюк і сокіл – природні символи світосприйняття. Саме в степу їм могли протистояти болгари, сиріч степові кипчаки, але їхня міць була втрачена через протистояння із лісостеповою людністю, суспільствами слов'ян. Тож поневоленими опинилися і ті, й інші.

Е.Тайлор¹, якого вважають засновником теорії еволюційного розвитку культури (вважають, що його спостереження з еволюційного розвитку справили певне враження на Ч.Р.Дарвіна; проте найвидатніша його праця – виданий 1881 р. підручник «Антропология»), розглядав культуру, синонім цивілізації, як свідомо створений раціональний прилад для покращення життя людей у суспільстві: для перетворення свого життя на комфортне люди винайшли моральні норми, парламентську форму правління, моногамію, капіталізм, сучасний стиль одягу та інше. Вчений визнавав нерівномірність розвитку людських суспільств та збудував універсальну шкалу культурного прогресу, верхівку якої опанували західні суспільства. Кожне наступне покоління людей у будь-якому суспільстві живе в інших, більш прогресивних культурних умовах, ніж покоління попереднє. Чим більше вихованих і

---

¹ Тайлор Э.Б. Антропология: Введение к изучению человека и цивилизации / Пер. с англ. д-ра И.С. Ивина. – С.-Пб.: Издание И.И. Билибина и К^о, 1882. – 434 с. +78 рисунков в тексте.

Тайлор Э.Б. Первобытная культура. М.: Государственное издательство политической литературы, 1989. – 573 с.

культурних людей у суспільстві, тим розвинутіше воно. Наголошував на поступальності історичного розвитку суспільств, які увесь час удосконалюються та покращуються. Він намагався дістатися до першовитоків суспільних уявлень. Одним із основних об'єктів його дослідження були первісні релігійні уявлення. За його переконанням, релігійні уявлення беруть свій початок від анімізму, віри в існування духів – надприродних, надчуттєвих об'єктів, які уявно відтворюються діючими силами (вірогідно – енергіями) у всій Природі й управляють всіма явищами матеріального Світу, включаючи і людину. Якщо душа є безпосередньо пов'язаною з окремою істотою, то дух має самостійне існування й здатність впливати на різноманітні структури.

Якщо сприймати усі творчо-функціональні процеси через чинник їжі – можливості харчуватися та економічно збагачуватися через надлишкову кількість харчів, зокрема, за Гордоном Чайдлом¹, через «неолітичну революцію», яка трансформувала людську економіку і надала людині контроль над її власними запасами їжі, – то такі значні перетворення інтенсивно відбувалися саме на теренах лісолукового різнотрав'яно-лісового рідколісся, чи то на просторах від Надчорномор'я і до зони помірних мішаних лісів, поєднаних із глицевими пралісами (крайні віхи: південь – від Трої (Трояні) пасмом малоазійських гір Тавр до оз. Севан і гір Кавказьких, а північ – Полісся, де Мезин, як контактна зона із північною глицево-ліською зоною), чи в іншому геополітичному центрі – Левант (т. зв. Близький Схід або Східне Середземномор'я – Західна Азія), а чи Підуралля, чи річка Гуан-Ге (т. зв. Далекий Схід).

Температурні коливання та зміни природного довкілля примушували осідлі землеробські суспільства помірної кліматичної зони із відновлюючим господарюванням мігрувати за «своїм ландшафтом», і не лише за його психо-візуальним чи природо-естетичним образом «листяне дерево – річка – луки – кущ», а і за значним підсвідомим комплексом «здорове довкілля». Проте слід зазначити, що людність суспільств цього психотипу масово ніколи не прагнула виходити за межі свого геопсихічного ареалу, тому й переймаються М.Біляшевський, В.Городців, А.Спіцин «привнесеністю» мальованої кераміки з Малої Азії, бо ж вона ближча, ніж з-поза горами Леванту, не припускаючи міграції в межах спорідненого геопсихічного терену, зокрема, з Центрального Дніпра, Побожжя та Подністров'я до Криму, Подунав'я та Малої Азії – в межах свого психоетнічного та психоестетичного кола. Не випадково й знаний фахівець-лінгвіст

---

¹ Чайлд Гордон. Арийцы. Основатели европейской цивилизации / И.А. Емец (пер.с англ.). – М.: Центрполиграф, 2008. – 270с.: рис. – (Серия "Загадки древних цивилизаций"). – Перевод изд.: The aryaans/ V.Gordon Childe. – Тит. л. на рус. и англ. яз.

Микола Марр говорив про мовну спільність «кавказців» та «українців». Це свідчення коштувало йому життя за злочинного російсько-більшовицького режиму.

І вже зовсім заплутався Л.Гумільов в питаннях геопсихологічних та мистецько-містичних, спираючись лише на археологічні здобутки, а не аналізуючи мистецькі традиції, оригінальні здобутки в ужитковому мистецтві від давнини до сучасності, в орнаментиці, плануванні міст, архітектурні унікальності та побутові етноестетичні пріоритети. Варто також уважно придивитись до реконструкцій, виконаних видатним вченим М.М.Герасимовим¹, та мальованих зображень (зроблених на рельєфах палацу в Персеполі) представників народів, які населяли державу Ахеменідів приблизно 2,5 тис. років тому – звичайно, що це не часи Хетської імперії, проте анатомо-морфологічні зміни не відбуваються миттєво, та й порівняння їх із сучасними типами дасть значно більше, ніж порівняння із стилізованими фігурками трипільських скарбів (де особливо яскраві риси етнічної приналежності жіночих постатей – із великими стегнами та по-рубенсівськи пампушковими сідницями). Безсумнівно, все це допомогло б цьому серйозному вченому самому розібратися та не плутати в цьому матеріалі інших. Бо, приміром, ще С.Бібіков, аналізуючи матеріали з розкопок поселення Лука-Врублевецька на Дністрі і порівнюючи їх із аналогічними з інших регіонів, в своїй монографії ще 1953 року зміг розгледіти, що «риси схожості відчуються за допомогою археологічного та етнографічного матеріалів і представляють той шлях, який не можна обминути при вирішенні питання етногенезу слов'ян»². Про ґрунтовність же аналізу В.Даниленка в «Енеоліт України. Етноісторичне дослідження»³ годі й казати, як і про особливості аналізу Б.Рибаківа в «Язычество древних славян»⁴ – на його переконання, протягом тисячоліть основне населення на теренах Східної Європи постійно проживало на тому ж місці, лишаючи достатньо давні в часі тривалості автохтонні ідейні пріоритети. Хоча, приміром, Ю.Павленко⁵ вважає, що носії трипільської культури як такі не лише не були

---

¹ Герасимов М.М. Восстановление лица по черепу (современный и ископаемый человек) // Труды Института этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая (ТИЭ), Т. 28. – М., 1955. – 585 с.

² Черняков Иван. Концепції автохтонного, міграційного походження племен трипільської культури та їх зв'язок з теорією постійності землеробського населення в Україні // Трипільська цивілізація у спадщині України, К.: Вид. центр «Просвіта». – 2003. – С. 41-55.

³ Даниленко В. Н. Энеолит Украины. – К.: «Наук. думка», 1974. – 176 с.

⁴ Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. – М.: «Наука», 1981. – 608 с.

⁵ Павленко Ю.В. Передісторія давніх русів у світовому контексті. К.: Фенікс, 1994. – 398 с.; примітки та карти.

Павленко Ю.В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства: Навч. посібник. Вид. 2-ге стереотип. / Відп. ред. та автор вст. слова С.Кримський. – К.: Либідь, 1999. – 360 с.

українцями, протоукраїнцями чи навіть праслов'янами, а й узагалі не можуть вважатися безпосередніми етномовними предками останніх. Сам же себе підкореговуючи, він веде далі, що цей висновок не заперечує участі посттрипільської людності у тих складних і тривалих процесах етномовної консолідації, які врешті-решт призвели до утворення праслов'янської спільності. Так само з трипільських часів на теренах Лісостепової України збереглися певні елементи господарчо-культурного комплексу, які через ряд трансформацій увійшли до традиційної культури українського села. Разом з тим, вважаємо, що оригінальність сприйняття довкілля через перенесення елементів природної естетики у свій світогляд, не може психічно так міцно закріпитись, особливо щоби згодом безпосередньо увійти до традицій етнестетики, і не в урбанізованому поліантропному суспільстві, а в консервативному сільському (особливо на Волині та Поліссі, де найдавніший автохтонний тип). Ю.Павленко далі веде думку, що в етномовному відношенні трипільці прямими предками слов'ян не були. За цією ознакою вони, скоріш за все, були досить близькими до предків абхазців і адигейців, а також басків, меншою мірою – чеченців, інгушів та лезгинів. Вірогідно, як і маври та туареги. Проте цікаво, до кого із майбутніх земних спадкоємців найближче були «в етномовному відношенні» біблійні першолюди – особливо червоношкірий Адам та його невідомого кольору партнерка Єва?

Той же Ю.Павленко як беззаперечний постулат висловлює переконання: «Витоки релігійно-міфологічних уявлень носіїв трипільської традиції пов'язані з комплексом вірувань анатолійсько-балканського неоліту. Останнє засвідчується безліччю глиняних, часто орнаментованих, жіночих статуєток культово-магічного призначення. Вся матеріальна культура відповідних суспільств просякнута жіночою символікою, що повною мірою стосується і кукутені–трипілля. Образ жінки-родительки створював навколо себе широке асоціативне поле і був пов'язаний з уявленнями про відтворення поколінь людей, родичів та взагалі всього живого – природи, культурних рослин (особливо злаків), свійської худоби тощо. Тому він і стає центральним в усій системі релігійно-міфологічних уявлень трипільців. Для них, як і для представників інших давньоземлеробських спільнот, типовим було уявлення про органічний зв'язок між родючістю землі та продуктивною (сексуальною) здатністю людей»¹. Дивовижний висновок, як і «тому». З

---

¹ Павленко Ю. Етномовна ідентичність носіїв трипільської культури // Трипільська цивілізація у спадщині України: Конф., присвяч. 110-річчю відкриття трипільської культури (Матеріали та тези доп. конф., що проходила у Києві 30-31 травня 2003р.) / Український благодійний фонд "Трипілля"; Всеукраїнське товариство "Просвіта" ім. Т.Г.Шевченка / Іван Тихонович Черняков (голов.ред.). – К.: Вид. центр "Просвіта", 2003. – 328 с.: іл. – Бібліогр.: в кінці ст. – С. 118-136.

чого, з якого аналізу робляться висновки? Із фрейдових спостережень за хворобливою «тривожністю» міського віденського певного прошарку та психічною замкненістю суспільним «поясом вірності», і тому занурених в себе жінок?

Якщо вищою поставою культу є узагальнений (без лиця, а із великими сідницями) образ жінки, відчутне домінування жіночого начала (через тиражування статуєток, малюнків «брами» – жіночого символу) і усе те, що наводять фахівці, то це першочергово свідчить про пріоритетність архетипу «богожінка», а через це і її особливу роль та суспільну значимість. Така психічна зануреність не вивірюється раптово, навіть під тиском зовнішніх сил. Функціональність жінки в суспільствах з терен Малої Азії протягом останніх семи віків, як і нині, не свідчить про її піднесеність. І як протилежне – на теренах України, як в Надчорномор'ї, так і в західних чи поліських районах. Виключенням є періоди насильницьки насаджуваних прийшлими режимами психічних напрямків «культу зневаги та зверхності», проте і тоді лишались піднесення та особливість жінки в обрядах та, через перехід традиції, в нових віруваннях, богорозуміннях, а особливо в мистецтві.

Як заперечення може йтися про культ Кібели. Так, він справді був дуже поширеним в Малій Азії, як і пов'язане із ним шанування сонни. Чи лишився цей культ після зміни провідної ідеї циркумпонтійської геопсихічної зони та світоглядних засад подальших суспільств, які мешкали після природних змін, або нині, приміром, в мистецтві, – запитання є риторичним.

III ст. до н. д. висунуло Александрію (Давній Єгипет) на рівень наукової столиці тогочасного Західного Світу. Проте в часи домінування в Світі римської психоідеї фізичної сили, образа воїна-загарбника значимість науковості й інтелекту стає другорядною. Грабунок та колотнеча стають значно більш пріоритетними, аніж творча осмисленість. Вірогідно, що останньою краплею, яка переповнила чашу накопичення дурості, переважила інтелект і тим самим знецінила науковий абсолют античності у величчі Александрії, що повалилася у руїну віків, була загибель чарівної жінки-математика (вважають, першої), що засвідчена в історії як одна з найерудованіших у Світі астрономів та математиків і яка безпосередньо сприяла створенню астролябії. Вона у своєму світогляді мала богорозуміння у вигляді т. зв. язичництва, часи ж були утвердження ортодоксального християнства як панівної в суспільстві ідеології. Авторитет Іпатії в місті був беззаперечним не лише як науковця, а й як духовного провідника, тому архієпископ Кирил наслав на геніальну жінку фанатиків-монахів, які підступно її захопили і потягли до храму Кесаріона. Там перед розп'яттям Ісуса її замордували чим під руку втрапить: рештками посуду, камінням тощо, аж допоки не розбили її вщент, вірогідно, як

Ісуса у страшному своїм садистським натуралізмом фільмі Гібсона. Понівечене тіло ще довго тягали вулицями і врешті розідрали, розрубали на шматки, які спалили на багатті. Це був акт-попередження майбутньої просвіченої Європи, що влада, озброєна навіть найгуманістичнішою ідеологією «не убий», для утвердження свого новітнього світосприйняття не зупиниться ні перед чим і силою накинє «возлюби ближнього свого»: біснування Савонароли в Західній Європі, пришествя західних європейців у вигляді апокаліпсису на обидва американські континенти тощо. Іпатія була останнім відголоском Софії – Мудрості, і образ її є достатньо промовистим і виразним.

Український чорнозем – оригінальний за своїм геохімічним складом і зовсім відмінний від чорноземів євразійських степів, котрі подібні між собою на заході, сході та півдні. Українські чорноземи природним шляхом виокремили «острів»: сьогоднішні Східна, Центральна, Правобережна, Прикарпатська Україна аж до Берестейщини та Підсяння, поетично окреслені «від Сяну до Дону», утворюють собою особливу природну зону. Це дає змогу говорити про унікальність усього довкілля цього регіону: геогідрологічні та біологічні процеси формували цю унікальність в землі, воді й повітрі сотні мільйонів років, а згодом уже рослинні фітоценози формувались та переформовувались, зумовивши тим самим сприятливе середовище для настання людності з оригінальною еколого-етнічною психікою, з образним баченням, найбільш адаптованим саме до цього унікального природного довкілля. Це довкілля разом з надземними особливостями біоенергетичних та електромагнітних полів сприяло утвердженню творчого землеробського архетипу людства. І сьогодні магічність цього довкілля нестримно впливає на нащадків того прадавнього автохтонного населення, які є підсвідомими носіями унікального генетичного коду з візуальним виявленням в етноестетиці.

Унікальні археологічні знахідки: одна – (періоду Мезинської пізньопалеолітичної археологічної культури Північного Придніпров'я) поміж селами Гінці та Духове Лубенського району Полтавської області, на правому березі р. Удай на стоянці мисливців на мамутів*, яку датовано 15-13 тис. років до н. д., знайдено уламок бивня із нарізками, його вважають зразком одного із найдавніших календарів Світу; інша – поблизу с. Софіївка Каховського р-ну Херсонської обл., де віднайдено в кургані (вважається арійським похованням) 12-частинний зодіак, присутній в орнаментиці посуду, датованого XXVIII ст. до н. д. З найдавніших музичних інструментів віднайдено флейту в с. Молодове на Дністрі, і ударні в Мезині.

---

* Потрібно не копіювати російське «мамонт», а брати за основу міжнародно прийняте *Mammuthus Jeffersonii* та *Mammuthus primigenius* – мамут.

В с. Молодовому¹ на глибині 11 метрів віднайшли будинок овальної форми; в цьому ж районі на Буковині Чернишом було виявлено музичні інструменти, зокрема сопілку. Проте інші дослідники в тому ж селі на глибині 16 м, тобто в іншому періодичному прошарку (неандертальському, $\approx$ 150 тис. років тому) віднайшли скам'янілу сопілку з трубчастої кістки оленя.

В образно-містичній уяві поселників наддавньоукраїнського терену завжди священним був вогонь, який знаходиться в індивідуальному храмі-печі. Тому піч – це найпотужніше у своєму духовому та ідеологічному значенні місце для мешканців українського терену. Зокрема, оригінальний принцип побудови протягом тисячоліть виявляється традиційно-спадковим символом домашнього вогнища.

Глиняна трипільська модель із села Сушківці із піччю, посудом та фігуркою господині демонструє візуально, наскільки значним містично-мистецьким було житло трипільців і як його орнаментика та декор повторюються нині: внутрішні стіни декоровано численними ромбами, а на зовнішніх – намальовано кількох жінок, які молотять зерно й готують тісто – зображення умовні, культові, форма ж печі для ритуального випікання священного хліба уподібнена до вагітної жінки, уособлюючи Матір – Всевишню Богиню. Зокрема випікання в печі – це ритуал вогнепоклонства. Згадаймо, в давньому переказі (міфі), який згодом перетворився на казку, стара чаклунка пропонує Івасику на спеціальній лопаті помандрувати у піч! Опісля жертви з печі видобуваються культові символи Сонця. Нині такі печі називають «руськими», то це не від назви росіян «русскими», а від Русь (Київська, Чернігівська, Переяславська, Галицько-Волинська). Проте доцільніше називати «трипільською», бо відомі вони ще з того (4-3 тис. років до н. д.) періоду.

Доба неоліту подарувала Світу керамічний посуд різної форми та розмальованості. Хоча і в подальшому, приміром, у т. зв. слов'янський період, на нашому терені археологи виявляють значне розмаїття гончарних виробів², кожна археологічна культура має свої унікальні зразки. Наші сучасники із захватом сприймають витвори мальованої кераміки трипільської цивілізації, балкано-дунайських культур чи давньокитайської культури яншао як зразки високого рівня образотворчого мистецтва, де гармонійно сполучено формотворення, підбір та поєднання кольорів. Тогочасне ж суспільство сприймало їх як символічні витвори містично-мистецького значення. Це те, що нині

---

¹ Черныш А.П. Ранний и средний палеолит Приднестров'я. – М.: Наука, 1965. – 137 с.

² Баран В.Д., Баран Я.В. Историчні витоки українського народу / НДІ українознавства МОН України; Інститут археології НАН України. – К.: Генеза, 2005. – 208 с.: іл. – Бібліогр.: с. 197-205.

визначається як культове, образково-ритуальне приладдя. Слід нагадати, що один із життєдайних процесів, харчування, набув у тогочасної цивілізованої людини (як і в багатьох етносів нашої доби, які цілком не відкидають природність та не поривають остаточно свого взаємозв'язку з Природою) значення утаємниченої, езотеричної дії. Відшукувалися такі рослинні елементи їжі, які були біологічно-активними, бо профілактика, лікування, стимулювання й утримання природного імунітету на високому рівні – це вага існування людства. Нині сучасному суспільству складно уявити, як в суцільному стані поширення інфекційних хвороб, епідемій могла вижити мисляча істота. Ми підкреслюємо «мисляча», бо ця активна функція мозку значно послабила інші природні життєві функції природного походження, такі як імунітет. До речі, споживання м'яса сприяло біохімічним процесам живлення мозку, проте пріоритетним для цього є риб'ячий жир. Далєбі цей процес погіршив можливості «споживання» негативних іонів та фітоіонів безпосередньо з повітря тощо.

Віднайдені очевидні археологічні джерела, яким 120-150 тис. років, не лише засвідчують присутність на протоукраїнському суходільному просторі Планети нової людини, а й її осмислену дію у будівництві житлових споруд та досконалих, як на той час, помешкань і виготовленні різноманітних містично-мистецьких та функціонально-ужиткових витворів – втілення від спостереження образів та елементів природної естетики із безпосереднього довкілля. Проте найбільш успішно людність скористалась власними спостереженнями і втіленням їх як конкретних психообразів у свій побут через природну естетику певного природного довкілля вже у післяльодовиковий період своєї генези.

Західноєвропейський дослідник Г.Чайдл, один із небагатьох об'єктивних дослідників давньоукраїнського терену, вважав, що суспільства привласнюючої економіки живуть коштом Природи, а суспільства із відтворюючим господарством вступають у співробітництво з нею. Проте відома генеза стосунків людина-Природа засвідчує, що згодом це співробітництво обов'язково переростає у нав'язування природному довкіллю своєї людської волі. Якщо ж ця воля стає безконтрольною (а так було раніше завжди), то це призводить до значних катастроф. Доречним є нагадати, що загальновідомий Євразійський (із присмаком євшан-зілля) ковилево-полиновий степ – витвір людського споживацтва, як і пустеля Сахара в Північній і Центральній Африці. Євразійський степ утворився на місці листяного деревного рідколісся із луковим різнотрав'ям. Північна частина того давньоукраїнського терену за достепоного періоду була із рідколісся, гаїв, річок, озер, озерець і різнотрав'я, а в південній частині більше різнотрав'я і дещо менше гаїв – це справжня Лісолукова зона. Це

найсприятливіша природна зона для існування людини, і вона є щонайкращим психоетнічним природним довкіллям слов'янської метапсихічної спільноти. Цілковито звичним є використання рослинних елементів в традиційній національній символіці, проте чомусь вважають, що сприйняття семантики в минулому і сьогодні є значно відмінним. Це помилково. Лісолуковий терен, його пейзажна побудова міцно в підсвідомості утримують зорову протилежність ковилово-полиновому та тирсовому степу, який є психоетнічним довкіллям, що сформувало кипчаків. Глицеві ж ліси чи тайга, або ще праліси, які не є характерними і можливими для проживання українців і слов'ян загалом, є психоетнічним довкіллям фіно-мордовського мовного об'єднання та інших аборигенних народів Північної і Західної Європи. Природна естетика, перетворюючись у етнічну естетику, закарбовувалася в підсвідомому з дуже давніх періодів.

Великий природний катаклізм, який відбувся із Чорноморським озером та Палеодонською рівниною, ґрунтовно біогеографічно змінив регіон. Загалом катаклізм виявився нищівним (як і для легендарної Атлантиди) для кримської археологічної культури кукрек – однієї з перших в Світі землеробської осілої культури. Наразі фрагменти цієї культури віднаходять в гірській частині сходу Криму, до неї належить, вірогідно, і містично-естетичний центр «Кам'яна Могила», петрогліфічні написи якої вже прочитуються. Класичність кукрекської землеробської культури в тому, що виникла і сформувалася вона в гирлі двох річок, в регіоні із необмеженими природними запасами харчових ресурсів. Свідченням цьому є існування подібних суспільств найрізноманітніших рівнів розвитку, як із використанням водоймищ через розвиток рибальства (яке існує досить успішно й наразі), так і з аграрним комплексним господарюванням на кшталт Нільського, Месопотамського, а також і з досить розвиненим скотарством.

Протонеолітична землеробська осіла культура кукрек мала високотехнологічне для того часу землеробське знаряддя, приміром, жниварські ножі, мотики, розтирачки для зерна, а також обладнані схрони – свідчення про надлишковий товар. Відбитки зерен присутні в орнаментуванні ужиткового посуду. Крім твердої (походить із Північної Африки) та м'якої (південно-західна Азія, Іран, Закавказзя) пшениць, існує ще й однозернянка, місцевого походження, генетично консервативна, як віслик своєю поведінкою в тваринництві, і дуже працемістка зернова культура. В дикому стані вона існує із прадавніх часів ще й донині у гірських місцевостях Криму та Балкано-Карпатського регіону. Вона і була тією харчовою сільськогосподарською культурою, навколо якої кукрекська осідла археологічна культура набула своєї особливості та землеробського змісту разом із доместикацією бика та свині, як культура яншао –

навколо рису, а північноамериканські землеробські (приміром, Пуебло) культури – навколо кукурудзи. Ці агрокультури є сакральними психоетнічними природними культурними символами та харчовою споконвічною традицією.

Найважливішим фактом Палеодонського землеробського центру є психічний аспект розвитку людності тієї доби – набуття творчого землеробського світогляду, який у підсвідомому вигляді стає визначальною психоетнічною рисою того чи іншого метапсихоетнічного об'єднання людей. Після потопу залишки носіїв цієї визначної землеробської культури вимушено мігрували в різні регіони, близькі за своїм характером материзні. Вони надали суттєвого поштовху розвитку новітніших історико-культурних спільнот на периферії одного з тодішніх землеробських центрів Ойкумени. В подальшому за класичними схемами цивілізаційного розвитку периферійні райони виявились досить вдалим втіленням ідеології відтворюючого господарювання.

В генах не закладені поняття «не вкради», «не вбий», і розуміючи це, на цих морально-поведінкових людських нормах наголошували Будда, Сократ, Конфуцій, Мойсей, Ісус, Магомет і багато інших, менш відомих мислителів та просвітителів з минулого. Цим поведінковим позиціям потрібно навчати, а тому їм присвячено дуже багато уваги.

Разом з тим, головні поведінкові реакції в найпростішій своїй формі присутні в людському організмі в архетипових закладах. Людство – це оригінальна природна соціо-біотична структура, яка має свою приналежність до одного спільного, обґрунтовано визначеного наукою біологічного різновиду. Це дуже важливе фундаментальне положення, і його потрібно усвідомлювати усім представникам модерного «людства». Далєбі у їхніх давніх пращурів, що склали декілька груп, а *не лише біблійні дві особи*, були спільні визначальні психосупільні позиції: «що робити?» та «хто в домі господар?». Усе інше – то похідне від цих кардинальних модульних вихідних поведінкових позицій. Усі мудрагелі Світу завжди аналізували попередників, накидаючи їм стандарти сучасного, більше того, ще й утворили образ генези як «прямої покращення-удосконалення», т. зв. еволюціонізм, – в алегоричній формі цей факт (стереотип мислення) засвідчено в башті, що мала сягнути Неба, проте завалилась... І людність розпочала будівництво вже по-новому.

Далєбі ж те, що творити суспільну структуру потрібно, зокрема *будувати*, в головах усіх раціонально мислячих особин з усіх прогресуючих суспільств протягом усього часового терміну генези, що би не відбувалось, лишалося. Оце і є архетип. Лише спрямованість дії змінилась не на вертикальну, а на горизонтальну. Проте нинішнє

надзвичайно самодостатнє людство буде і значним чином удосконалюється саме по вертикалі, бо саме так і належить *феноменові*.

Архетип і архетиповість

Вільне використання термінології нині має казусний характер: екологію та генетичність застосовують де забажається, приміром «екологія любові», «генетичність створення моделей одягу» тощо. То ж бо й «архетип українця» має «узаконене» право користування не лише в спеціальній літературі. Потрібно говорити про певний «психотип українця», що закладався ще в давні (архаїчні) періоди генези, або хоча б про певну «етноархетиповість», та й то аби «виразніше» виглядало.

«Архетипи є типовими засобами розуміння й усюди, де ми натрапляємо на однакові та регулярно відновлювані засоби розуміння, ми маємо справу з архетипами...» – це сказано так, немовби «архетип» не визначена класична категорія, а така собі *якась категорія*, яку нині використовують як кому кортить. Архетипами К.Г.Юнг вважав «первісні типи, тобто споконвіку наявні всезагальні образи» – це той підсвідомий зміст, який у вигляді наддавніх «моделей-закладин» через розвиток і здійснював формування певної психотипової діяльності людини. І хоча, як вважав Юнг, міф є виразним виявом архетипу – колективного несвідомого, К.Леві-Строс називав міфом щось проміжне між музикою і складною мовою, яке, цілком зрозуміло, перебуває за межами свідомого сприйняття. Музична мелодія обов'язково складається із нот, які ми об'єктивно не знаємо – чи хтось їх створив, чи надав як частину проєкту, і якщо мелодія розпадеться чи втратить свій сенс, свою гармонію – ноти залишаться. Вірогідно, коли за умов зміни світоглядної парадигми міф втрачає свій сенс і розпадається на якісь друзки-ідеї, то це найархаїчніші ідеї, наддавні психообрази, які К.Г.Юнг визначив як «архетипи».

Психе (*psyche*) – душа. Говорячи про комплекс психічних явищ, які є результатом процесу рефлексорної відображувальної діяльності мозку, яка характеризує т. зв. внутрішній або суб'єктивний світ людини, виявляючи ставлення до самого себе, довкілля (соціального, природного), до ідеалів, переконань, моральності тощо, то треба говорити про душевність, як і душевні якості, дії тощо. Через те, що ми ведемо мову не про дух, а про душу. Осмислюючи це, а не лише констатуючи та спостерігаючи, ми в своїй роботі прагнемо висловлювань, зроблених у штибі психо-філософського погляду конкретної дослідної галузі наукового українознавства.

Досліджуючи взаємозв'язок різних типів українського національного ландшафту та його складових на формування

оригінальних психоетнічних настанов українського етносу (типи національного характеру), одразу відчутною постала необхідність вивчення результатів психічної адаптації, а це відповідно потребувало й розгляду наробок з геопсихології, формування підходів, методів дослідження тощо. Через це сучасний психологічний підхід українознавства завдяки відповідним методичним засобам вивчає індивідуальні психічні особливості людини, і узагальнивши ці здобутки, прагне вивчати складний поведінковий комплекс психічних настанов української людини. Аналізує, як цей поведінковий комплекс у взаємодії з різними чинниками як неприродного походження, зокрема створеними людиною, так і українського природного довкілля безпосередньо сприяє активному функціонуванню досить складного українського суспільства. Українознавча етнопсихологія (етнічна психологія) досліджує поведінкові особливості, вироблені українським етносом у процесі свого існування як певної спільноти, якості психічної адаптованості до умов українського природного та соціокультурного довкілля, а також процеси гармонізації міжетнічних стосунків в країні і геополітичні особливості, які визначають зовнішні стосунки між сусідніми державами, етнічні та державні кордони тощо. Вивченням цих питань також займаються етнологія та геополітика.

Психоетнічні настанови, як ми вже згадували, передують виникненню етносу, бо вони є результатом загальної генези розумової діяльності особини, які в процесі соціоприродного етнотворення стають оригінальними для конкретної діяльності української спільноти. Саме вони, унікальні, і сприяли свого часу об'єднанню окремих людських особин у групу-клан. Завдячуючи неупинному прогресу цих чинників в осмисленні довкілля та Світу, людські спільноти перетворюються на суспільство, яке в результаті загальної генези (біофункціональної, природоекологічної, психічної, культурної, соціокультурної тощо) трансформується в етнос, національну спільноту. Якщо ж не відбувається прогресу, а застій, то суспільство регресує й асимілює.

Архетип – позасвідомий найдавніший поведінковий модуль, який існує в генетичному фонді як щонайперша та найдавніша складоформуюча поведінкова основа психіки. Виявлення таких закладин виникло як природна від'єднувальна межа між тваринним і нетваринним станами живого. Живі організми не здатні відтворювати те, чого не існує в Природі, вони можуть лише збирати та використовувати те, що закладено в загальних якостях Світу. Тому, відповідно, ці якості мають бути присутніми і в неживій сутності Природи. Коли із допомогою наукового пізнання точними науками стане можливим вивчити причину Всесвіту, тоді можливим буде прокласти шлях іншого прогресу, який не веде до руйнації, а до

посилення життя Природи. Саме тоді й устійниться гармонія людини із Природою¹.

Саме поступове мисленнєве навантаження на аналізуючі центри людського мозку з подальшою найрізноманітнішою функціональною діяльністю людського тіла, за значної диференційної спеціалізації окремих органів індивіда із зворотньою інформацією мозковим центрам й складало те, що нині визначається психічною дією людини. Проте ті найперші архетипові «цеглини», як найпростіша модульна психічна система, є незмінною категоріальною якістю в кожному процесі існування людства. К.Г.Юнг визначав їх як базовий структурний елемент колективного підсвідомого. «Мої погляди на «архаїчні залишки», які я назвав «архетипами», або «первісними образами», постійно критикувалися людьми, які не володіли достатніми знаннями психології сновидінь чи міфології. Термін «архетип» часто розуміють невірно, як котрийсь зпова конкретний міфологічний образ чи мотив. Але останні є не більш ніж сумнівними репрезентаціями; було б абсурдним стверджувати, що такі перемінні образи могли успадковуватися. Архетип є тенденцією до утворення таких виявів мотиву, які можуть значно коливатися в деталях, не втрачаючи за цього своєї базової схеми. Існує, наприклад, багато уявлень про ворожу істоту, проте сам по собі мотив завжди лишається незмінним [...] За суттю архетипи є інстинктом, вектором, спрямованим трендом, точно таким, як імпульс у птахів вити гнізда, а у мурах будувати мурашники. [...] Те, що ми звемо інстинктами, є фізіологічним спонуканням і досягається відчуттями. Але одночасно інстинкти виявляють себе у фантазіях і часто засвідчують свою присутність лише через символічні образи. Ці виявлення я і назвав архетипами. Вони не мають певного походження; вони виявляють себе кожен час і у якій завгодно частині Світу – навіть там, де безпосередня передача чи «перехресне запліднення» шляхом міграції повністю неможливі»².

Не менш важлива та обставина, що К.Г.Юнг вважав саме архетипи як первні найархаїчніших уявлень першоосновою усієї психічної діяльності людини, і кожен архетип, репродукуючи позасвідомі психічні людські порухи, вводить їх в свідомість як образи, хоча й невиразні, проте стійкі. В своїй дослідній роботі ми³ щонайперше

---

¹ Козырев Н.А. Избранные труды. Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1991. – С. 401–409.

² Юнг К.Г. Человек и его символы. / Пер. с англ. – СПб.: Б.С.К., 1996 – 454 с., ил. – С. 75-76.

³ Екологічне виховання, народне оздоровлення, традиційне харчування в українській концепції національного здоров'я: Українознавча монографія / Сніжко В.В., Кононенко М.П., Присяжна Т.М., Кухарчук С.В., Снежко Є.В., Лавренчук І.І., Отрошко Л.Г., Новосад С.О., Чешков О.А., Воронова Г.І. – К.: НДІУ, 2007. – 438 с.

такими модульними системами означаємо достатньо стійкі і виразні блоки «людина–рослина» та «людина–тварина», «бого-жінка» або «бого-чоловік» тощо. Перший блок об'єднує два модулі, які немов би визначають лише господарчу діяльність людини, бо вона є результатом як осмисленої (аналізуючої) творчої дії, так і неосмисленої (рефлексноінстинктної), спрямованої на здобування їжі; або визначають візуальне символічне відображення психоповедінкової дії людини. Їжа – системний комплекс різноманітних сполук для давньої людини лише природного походження, який дає людському організму загалом і мозку зокрема енергію. Якщо поведінка тварини на здобування їжі закладена, ідеалісти вважають – Богом, а інші – що це гони (інстинкти), то людині притаманна інша поведінка у пошуку та споживанні їжі – вона може *обирати*, яким чином їй харчуватися. Далєбі процес «обирати» скеровується саме архетиповою поведінкою – або «людина–рослина», або «людина–тварина». Комплекс, суб'єктивно означений «природне довкілля», колись і визначив початково тип і в подальшому безпосередні взаємовідносини із природним довкіллям. Другий архетиповий блок – це модульна пара – «бого-жінка» та «бого-чоловік». Наприклад, архетип «бого-жінки» на поверхневий позирк будується на сприйнятті біоенергетичного потенціалу, який надходить від жінки в мозок дитини. Разом з тим, це виявляється зовсім іншим робом, бо архетипи на практиці визначають провідництво, а теоретично – спосіб мислення і світосприйняття.

І перша пара, і друга, й інші поведінкові первинні модулі, що поступово еволюційно себе виявляли, та подальші психоетнічні похідні від них «зріли» в глибинах людської феноменальності, вдосконалюючись як унікальне психовиявлення — творчість та мова людини – в залежності як від біотичних так, і абіотичних складників природного довкілля, а особливо від кліматичних та ботанічних умов. Якщо нині людина замислює змінити інтер'єр свого помешкання чи іншого приміщення, то ця людина, здійснює дизайнерську дію: змінює меблі, декор, нині навіть кімнатний клімат (кондиціонер, вентилятор чи обігрівач) – це впливає поза сумнівом на її світогляд та здоров'я. Проте не в тому ступені, як це відбувалося у давньої людини в її дуже залежних стосунках із природним довкіллям. Поступова (декілька поколінь чи, приміром, 600 років) еволюційна зміна клімату і, відповідно, ландшафту вносить свої обов'язкові природні зміни до діяльності певного людського угруповання. Або ж відбувається раптова зміна клімату природним катаклізмом, спричиненим космічними силами чи, найскорше, опосередковано, як наслідок активної господарської діяльності людини, приміром, через використання деревини для підтримання вогню, виплавки металу або будівництва осель. Зміна клімату неодмінно викликала й зміну рослинності: зникав

ліс і відкривались вільні простори для небажаних холодних вітрів або суховіїв, які ще й сприяли появі таких голодогенних чинників, як, наприклад, сарана. Відбувалася повна зміна усього ландшафту, а це своєю чергою примушувало місцеву людність до певних рішучих дій: більша частина активно мігрувала, менша ж докорінно змінювала свою природну психічну поведінку.

Якщо природні умови змінюються істотним чином, то людність якщо не гине, то обов'язково мігрує. Якщо ж більшість гине, то людські залишки меншості, які виявили себе як нездатні до міграції, деградують й асимілюються серед прибульців. Останні згодом обов'язково заново наповнюють зовсім структурно інший для них ландшафт: вони є носіями підсвідомих психічних особливостей, означених іншим архетипом. Провідною етноархетиповістю для автохтонної людності певного географічного і геопсихічного регіону зі зміненою природно-кліматичною та естетико-ботанічною образністю ландшафту стає нова модульна психосистема. На пересічному рівні це яскраво виявлено у відомій генезі українського терену, де осілі змінюються блукаючими, потім землероби, згодом кочівники, потім знову землероби.

Зміна природної парадигми сприяє зміні активності архетипових закладин у нових прибульців, а згодом психоетнічна образність, крім своєї естетичності, несе за собою і зміну хвороб, присутніх в регіоні, яких знищували легкі фітогенні речовини минулих рослинних ценозів. Зміна фітоценозу через зникнення його провідних складників – дерев, чагарників та трав'янистої болотяної, лукової та побережної рослинності – викликає значні біоценотичні зміни. Вплив нових хвороб і різних комах, обов'язково кровоссучих, є дуже істотним, хоча і не дуже помітним для істориків. Здійснювані цими комахами агресивні дії легше переносяться людьми одних гематолітичних груп і не переносяться іноді зовсім іншими. Саме тому в суспільствах конкретних природних регіонів живуть лише носії певних гематолітичних ознак і не виживають носії інших. Проте зазначимо, що і одні, й інші, як і решта, обов'язково мають складати структуру, в якій вони є носіями однієї спільної психомодульної системи.

«Під містико-телепатичним флером, що огортає поняття колективного несвідомого, ховається раціональне зерно [...] колективне несвідоме Юнга – неусвідомлюваний індивідом досвід роду, який формує універсальні зразки, стереотипи інтуїтивно правильного сприйняття, розуміння й поведінки, так звані архетипи. Вдосконалюючись з прогресом людства, вони відтворюються психікою індивіда як неусвідомлені апріорні передумови конкретного досвіду. У формі полісемантичних символів архетипи втілені у міфології, релігії, творах мистецтва, відтворюються у сновидіннях, галюцинаціях тощо. Це – своєрідні апробовані поколіннями людства схеми, що формують

творчу активність уяви»¹. Цей текст, як і багато інших, тлумачить архетип як певну *змінну*, більше того, таку собі пластично-чуттєву функцію людського організму-мозку, яку невпинно формує довкілля (природне й штучне). Проте, на нашу думку, – *це не так*. Приміром, ікла довші у хижака, ніж у жуйної тварини не через те, що перша їх такими уявила, а друга – ні, а через те, що така природна структура *цієї* істоти. Каркасний модуль створений в основі своїй природними земними процесами, Богом, Вищою Волею, Космічним Розумом чи Природою – то уже питання дослідників-аналітиків, але те, що ця модель *так* створена і вже в результаті довготривалого еволюційного процесу вдосконалювалась (ікла ставали на міліметри більшими, різці ставали дещо меншими, а паща пружнішою, чи кут зубів в щелепі дещо змінювався) або гинула – то інша реальність. Хочемо ми того чи ні, еволюція – природне удосконалення каркасу проектного модуля, а от яким чином одноклітинні організми об'єдналися в багатоклітинні, – наприклад, людський організм утворює 100 трильйонів клітин, кожна яких віднайшла своє місце і «усвідомила» завдання-функцію, а ще кожен тип клітин має й певний термін життя (одні – декілька годин, інші – десятки років) – це також питання до «проектанта». Але це не архетип.

Архетипальні закладки – це ті «істини», які «вкладено» на кшталт декартівської вродженої ідеї, а їхнє вдосконалення – природна адаптація до умов довкілля (один з напрямків еволюційного процесу в генезі людства), яка себе виявила в людській міміці, нюховій, слуховій, дотиковій та зоровій аналітичній досконалості. Інтелект, розвинений природною адаптацією, після вдосконалення мовно-розумової функції людини надав можливості для створення міфів, і вже згодом виявився в танцях, ритміці і співах, а з усвідомленням символу – в малюнках, письменах, музичних нотах і в тому, що зветься нині релігією. На моє розуміння, не слід до цього творчого штучного процесу діяльності людини приєднувати сновидіння.

Архетипальні закладки – це те «зерно» мозку, яке робить можливим найдавнішій людині знати, що то є мати. Приміром, те саме знають і тварини, от вони і знають через те, що закладене немов би й саме собою. Щоби рефлекс-ідея перетворилася на рефлекс-дію, їй, первинній, потрібно виникнути. І дитинча динозавра, і каченя, угледівши біля себе те, вважають його рідним чи матір'ю, чи богинею, чи ще кимось через те, що в цьому їм допомагають архетипальні закладки. У людства вони мають тенденцію сприяти розвитку, тож

---

¹ Сучасне природознавство: когнітивний культурно-історичний вимір / Склали: Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Храмова В.Л., Озадовська Л.В., Мороз О.Я. – К.: Наук.думка, 1995. – 269 с.

найдавніші екземпляри протолюдини, перебуваючи в певних природних умовах, і карбували специфічність генетичного розвитку через архетипальні закладки.

Ідея прообразів пізнання та культури висловлена Платоном, який посилався на віковічні ейдоси, що стоять за діями людини. Цю ідею розвинули стоїки у вигляді концепції пролепсису як феномена вихідної схильності пізнання до певних форм. Разом з тим, думки про якісь наддані структурні утворення, які перебувають в основі діянь людини, висловлювали в різній формі майже усі мудрагелі. Найповніше про праформи як основу психічних дій і «дороговкази буття» висловлювався Данте, а у системній формі як концепцію архетипів розвинув К.Юнг, який під архетипами розумів деякі символічні схеми «колективного підсвідомого». Коли індивід, на думку К.Юнга, доходить до цих прообразів, то він починає говорити немовби тисячами голосів, і завдяки цьому «підносить особисту долю до долі людства»¹.

«Праформи чи, за сучасною мовою, архетипи, характеризують розвиток соціокультурних явищ. Вони не заперечують соціального та культурного прогресу, а навпаки, виступають показником фундаментальності його результатів», – так вважає С.Кримський². Адже чим ґрунтовніше є культурне звернення, тим глибше воно проростає в історичний ґрунт цивілізації, тим більше людських досягнень залучено до його підготовки та здійснення. Тому найвищі досягнення людства є в сьогоденні, а їхні джерельні витoki укорінені в усій генезі людства. Те ж стосується і науки, якщо її розглядати окремо, і культури загалом, в якій наскрізними є архетипи Добра та Краси. Архетипу ж «істини» не існує, бо це є процес пізнання та пошуку: як купальської ночі шукають «квітку папороті», якої не існує, так і процес пошуку «істини» кожен розвинений народ обумовлює як «національну ідею». Більше того, можна твердити про універсальні архетипні символи як науки, так і культури загалом. До них належать, наприклад, формула троїстості буття, символіка протилежностей (світла та тіні, верху та низу, солярного та хтонічного, плоті та духу тощо), символи проєкцій та відображень, розумного порядку (софійності) та хаосу, довершеності кола та невизначеності лабіринту тощо.

Розглядаючи архетипи національних культур, можна помітити, що схильності, тенденції в різні епохи реалізуються образами, які структурно утворюють певні прототипи чи можуть бути

---

¹ Юнг К.Г. Об отношении аналитической психологии к поэтико-художественному творчеству // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX века. – М., 1987. – С. 230.

² Кримський С.Б. Архетипи української культури // Феномен української культури: методологічні засади осмислення. Збірка наукових праць. – К.: Фенікс, 1996. – 477 с. – С. 91-112.

реконструйовані як прототипи. Такі реконструкції асоціюють аналітичне бачення, коли перетворене у символи минуле окреслює зміст майбутнього, а архетипи висвітлюються як «культура попереду нас». Ось чому реконструкції архетипів можуть набувати актуального значення і допомагати оцінювати ті чи інші культурні процеси як національні феномени. А це дає змогу вивести питання про належність якогось мистецького стилю чи напрямку або котрогось культурного діяча до певної національної традиції за межі довільних суперечок про мову чи регіон проживання, як нібито єдину підставу для його національної ідентифікації.

Перевагою методу аналізу архетипів, на відміну від соціально-психологічного аналізу, герменевтичного підходу, феноменології, порівняльно-історичних досліджень, усього арсеналу прикладних методик літературознавства, фольклористики, мовознавства, культурології взагалі, є здатність архетипів до висвітлення найдавніших та майбутніх часів культурно-історичного життя етносів. Це становить досить адекватний і такий, що відповідає умовам наукової раціональності метод дослідження національної культури та національного способу мислення і світогляду, праісторії та майбутнього етнічних утворень. Він потребує емпіричного доведення наскрізності певних структур, які можуть застосовуватись для характеристики етнічної індивідуальності людей та спільностей, і пов'язує історичні методики дослідження з логікою структурних реконструкцій культурно-історичного процесу. Замість інтуїтивних міркувань потрібне комплексне уявлення певних психічних характеристик етносу та частотний аналіз їх виявів. І поки цього не робиться, будь-які дослідження національної «душі» лишаються прерогативою романтично-уявних висновків поетів, які до того ж стосуються не індивідуального, а особливого аспекту національної характерології. Індивідуальне, як показав ще К.Г.Юнг¹, найефективніше виявляється через архетипні уявлення особи чи етносу. Він навіть виявив особливий архетип «самості», того, що стосується виключно «Я» суб'єкта*. Аристотель у своїй «Аналітиці»² аналіз вважає зведенням складного до першопочаткових елементів (на кшталт

---

¹ Юнг К.Г. Человек и его символы. / Пер. с англ. – СПб.: Б.С.К., 1996. – 454 с., ил.

* Сказане не означає, що метод архетипів є єдино науковим засобом дослідження національних культур. Є багато інших, не менш раціональних щодо науковості методів вивчення національних феноменів типу не характеристика, а омріяний умовний «образ», як і «золотий вік», «край» тощо, а тому і не слід плутати із архетипом чи психотипом. Цим метод архетипів істотно відрізняється від інтуїтивно-психологічних міркувань про «душу» націй. Адже риси, якими, наприклад, характеризують «українську душу» (такі як сердечність, «романтичність», «емоційність» тощо) не є ознаками виключно українців.

² Аристотель. Аналитики первая и вторая / Перевод с греческого. – М.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1952. – 438 с.

архетипових закладин), до принципів («начал» як розгортань архетиповості). Він сам виводить силогізм як висловлювання, в якому при утвердженні чого-небудь, із нього неодмінно витікає дещо відмінне від того, що утверджуються, тому що воно є. Особливо друга Аналітика нагадує «Залізну флейту»¹, збірку канонів дзен. Зокрема дзен – одкровення по той бік слів та знаків; досвід, що передається «від серця до серця», що веде до просвітлення. Просвітлення кожна система осмислювання розуміє у відповідності до спрямованості своєї природної психодії, в глибинній основі якої – первообраз із першоелементів, сиріч архетипових закладин.

Вивчення ж праобразів архетипів національних культур слугує й аналізу їх взаємодії, усвідомленню транснаціональних процесів. Скажімо, творчості Н.Гоголя властиві всі особливості українського національного менталітету. Саме це значним чином допомогло йому збагатити ними російську культуру, стати її класиком, більше того, надати їй європейськості й посприяти позитивному входженню російської літератури в порозуміння із західноєвропейською літературою. Але що від цього українській літературі, мові, свідомості?! Те саме можливо говорити і про Бердяєва в Росії.

Першообрази історично споріднених національних культур можуть розвиватись у єдиному смисловому просторі, на коліях взаємних асоціацій, забезпечуючи при цьому своєрідність власного субстрату. Наприклад, Н.Бердяєв підкреслював визначальну психотипову для російського менталітету піднесеність, словесну надмірність етичних норм та ідеалу, тому в Росії майже до кінця XVII ст. провідним жанром літератури були житія святих. Такий жанр був притаманний і українській культурі, проте не набув у ній принципового значення, бо тут істотну вагу мали й різні форми полемічної літератури, і всі жанри поезії. Те саме підтвердили і спостереження Н.Гоголя, який вважав, що російський спосіб мислення спрямовано на прагнення піднятися над життям у найвищі виміри ідеальних сфер, тоді як для української духовості найбільш психотиповим є намагання злитися з буттям, увійти до його складу. Цим, зокрема, пояснюється особливе, акцентоване значення в інтелектуальному житті України практичних та моральних аспектів д у х у . Як продовження цього можна навести і уявлення С.Кримського, що «для світоглядно-ціннісної свідомості української культури стає характерним висування на передній план не формалізму розуму, а того, що є корінням морального життя, «серця» як метафори інтимних глибин душі. Цей архетип «філософії серця» розкривається як принцип індивідуальності та орган відчуття Бога

---

¹ Железная флейта (Сто канонів дзен) / Под ред. Н.Сэндзакі и Р.С. Мак-Кендлс – К.: Общество ведической к-ры, 1993. – 126 с.

(П.Юркевич), як мікросвіт, вираження внутрішньої людини, основа людяності (Г.Сковорода), як шлях до ідеалу та гармонії з природою (Т.Шевченко), як джерело надії, передчуття, провидіння (П.Куліш) та ключ до «господарства душі», її мандрівок у вічність, сферу добра й краси (М.Гоголь)»¹. Натомість лише зауважимо, що «ідеологія серця» – це саме Ідеологія Розуму, зокрема гуманістичної людини.

Ідеологія серця – ідеологія гуманізму

Світогляд, в якому мудрість серця пов'язана з ідеєю двосвітості буття та його поділом на «внутрішній» та «зовнішній» світ, з ідеєю подільності природності людини як «сердечної» (глибинно-емоційної, таємничої, надчуттєвої, ірраціональної), так і інтелектуально-раціональної, концептуально має загальнозначущий зміст і навіть досить повну розробку в буддизмі та східній мудрості взагалі. В особливому християнському розумінні така мудрість виходить з ідеї побудови людської моралі на «палаючому серці» людини як органа відчуття Бога і протистоїть античному (сократівському) розумінню моральності як функції від розумності людей та знання. Такий світоглядний першообраз мудрості серця був присутнім в українській культурі від періоду Київської Русі до праць К.Транквіліона-Ставровецького, П.Юркевича та інших. Більше того, образ «палаючого серця» входить як повсякдення у побут громадського життя в Україні. Проте унікального національного витлумачення першообразу «серця» як гуманістичної свідомості набуває, починаючи з ідей Сковороди.

Конфуцій, один із найвиразніших представників «східної мудрості», як і давньогрецькі натурфілософи надихнув відомі космологічні міфологеми новим змістом, одночасно дещо послабивши тиск антропоцентризму і спрямувавши думання у бік абстрагування й узагальнення разом із певним психічним суб'єктивізмом. І в конфуціанстві, і в грецькій натурфілософії пріоритетність належить поетичності на відміну від логічної доказовості. Ця характеристична обставина є притаманною й усьому життєвому та світоглядному устрою українців. Створене ґрунтовно із міфів, тобто історично-опоетизоване тло, сприяло народженню давньогрецької натурфілософії. Конфуцій творить своє мудрствування не на підйомі міфоїдеї, а навпаки, на занепаді духово-міфічної традиції. Тож якщо елліни-мудрагелі відшуковують першоїдею та природні закономірності і в природному

---

¹ Кримський С.Б. Архетипи української культури // Феномен української культури: методологічні засади осмислення. Збірка наукових праць. – К.: Фенікс, 1996. – 477 с. – С. 91-112.

довкіллі, і в суспільстві, виразник східної ідеології утверджує як універсум духовний (релігійний) ритуал із домінуванням культу пращурів і Неба. Натурфілософія тяжіє безпосередньо до природності, до безпосереднього природного довкілля, і такий підхід сприяє виникненню та розвитку природознавства та в подальшому природничих наук. В основі ж афоризмів далекосхідного мудреця-аналітика – афоризми, які спрямовано до етики й політики¹. От саме ця обставина й робить можливим багатьом аналітикам порівнювати Конфуція із Сократом, бо саме грекомовний мудрець здійснив зміну мудрісних пріоритетів, перевівши їх із натурфілософського світогляду до людини і безпосередньо моралі. Він ототожнює думку людини із б о г о м , таким чином його новий «бог» – це думка, до того ж вона стає прагненням пізнання. Якщо систему д з е н сприймають як цілісне одкровення, що є по той бік слів та знаків і як досвід життя, який передається від серця й до серця, що веде до просвітлення, то те саме виводить і Конфуцій. У його системі майже відсутнім є логічне аналізування, натомість семантичний склад його термінів є безмежним. Сократ навпаки, немовби уникає протиріч і різнотлумачень і прагне конкретики та визначеності у розумінні застосованих термінів. Натомість сама поведінка цих аналітиків є дуже відмінною: Сократ – балакучий сперечальник, Конфуцій – стриманий і малослівний, як, приміром, і Джонатан Свіфт, готовий і загалом відмовитись від розмови, щоби не марнувати часу. Бог в сократовій мудрості є позбавленим і міфу, і культу, небо – потойбічна реальність, ототожнена одночасно і з культом, і з мудрістю. Тож і образ, і мислення Сократа є земними й людянішими. У Конфуція ж усе, як і він сам особисто усім своїм життям, є уособленням містичності та жертвності. Конфуцій, як і Сократ, з різними людьми розмовляють по-різному: із мудрим – без каверзи, а із невігласом – із підтекстом. Напевно, що саме так і Сковорода вів себе, бо за зовнішньою його простотою і у розповідях, і у поведінці присутньою є неоднозначність. Разом із тим М.Шлемкевич, говорячи про один із психотипів українця як про «сковородинську людину», зокрема зауважує, що ми й «досі хилимо голови перед душевною чистотою й глибиною тієї людини. Ми називаємо самого Сковороду українським Сократом. [...] Сократ проповідування моральної відбудови й очищення виніс на атенські базари і протиставив її мужньо й одверто панівній тоді софістиці. Він смертю заплатив за свою мужність. Сковорода зі своєю правдою жив по затишних пасіках поміщиків, здалека від широких шляхів і їх сутолоки. Тому Сократ і його вчення означають початок нової духовості Геллади, тоді як

---

¹ Семененко И.И. Афоризмы Конфуция. – М.: Изд-во Московского университета, 1987. – 301 с.

Сковорода при всій шляхетності й величі означає тільки кінець епохи, а не початок нової»¹. Проте інший науковець зазначає, що «безперечно, природа виліпила Сковороду з того коштовного матеріалу, який вона переховує в малому запасі для людей, що «роблять епоху». Проте Сковорода ніякої епохи не зробив. Видно, природа зробила щодо Сковороди помилку: він з'явився в неналежний час і в неналежному місці»². Стосовно таких висновків заперечує інший науковець, і так повинно бути, бо це і є процес порівнювального осмислення: «Помилка природи» як доказ «випадковості» появи того чи іншого мислителя, який «не зробив епохи» – виразний, але надто поверховий аргумент. Більш переконливою здається думка про те, що «природа не помиляється», що вона здатна творити «про запас», в теперішньому «готує» духовну базу для майбуття. [...] Уникаючи спокуси «осучаснити» мислителя минулого, ідеалізації його передбачень та настанов, зазначимо, що загальний етос та головний зміст сквородинського вчення напрочуд актуальний»³. Важлива така обставина: «демон у Сократа – феномен, що знаходиться поміж богом і людською самосвідомістю, тобто «особистого бога» людини, конфуцієві небесні «чесноти» є голосом Неба в людині, що і є Тим, що судить людські вчинки. Сковородинська ж ідеологія «серця», зокрема, як ідея гуманістичної людини, поставила його у XVIII ст. провісником унікальної філософії, бо здобуток тогочасного філософського загалу Росії був привозним і неорганічним»⁴. Разом із тим, «пишаючись, що його «жребій з голяками», Г.Сковорода виходить з положення про рівність людей з природою, звідси його вимога «нерівної рівності» [...] Необхідною умовою реалізації вищих потенцій як особи, так і суспільства в цілому, за Г.Сковородою, є свобода [...] Свобода – це головна мета, до якої мають прагнути всі люди. Сам мислитель називав її «головною метою у своєму житті» [...] Бог, світ, буття, природа в Г.Сковороди виступають як рівнозначні й водночас як абсолютні початки всього існуючого»⁵.

Виразом унікальності Київської інтерпретації концепції софійності буття є Софія Київська. Християнська релігія немає нічого того, що мотивувало б назву цього храму. Назва «Софія» символізувала саму премудрість Світу, створеного Богом, і в такому розумінні є основою становлення концепції софійності в українській культурі. Будучи

---

¹ Шлемкевич М. Загублена українська людина – Нью-Йорк: Життя і мислі, 1954 – 160 с.

² Єфименко О.Я. Філософ із народу // Южная Русь. – Т.2. – СПб., 1905, с. 437.

³ Пазенок В. Г.Сковорода – етик, «перевідкриття продовжується» // Сковорода Григорій: образ мислення, К.: Ін-т філософії НАН України, С. 66-89.

⁴ Лосев А.Ф. Русская философия // Страсти к диалектике. – М., 1990, С.84.

⁵ Кондрашова В., Максимов О. Гуманістичні ідеї Г.Сковороди // Сковорода Григорій: образ мислення, К.: Ін-т філософії НАН України, 1997, С. 95–99.

втіленою в ідейно-художній програмі храму Ярослава Мудрого, вона розгортається в паралельному викладі у творчості Іларіона та підкріплюється літературними перекладами, зокрема, змістом «Ізборника» 1077 року. Надалі дуже виразно концепція софійності в давній українській традиції продовжується в творчості полемістів (М.Андрелли, І.Вишенського, Л.Барановича), у представників християнської антропології (П.Могили, Д.Туптала, Г.Кониського), у мудрості серця (П.Юркевича) та в мистецтві бароко, зокрема, гравюрах Л.Тарасевича і Г.Левицького із зображенням квітучого космосу, саду буття, загалом українській поезії XVII-XVIII ст. із її знаково-алегоричним менталітетом та провідним символічним значенням образу Світу як «вертограду» божої мудрості. Наприкінці XIX ст. концепція софійності Світу осмислюється російською філософією через систему В.Соловйова, а також у світогляді Л.Толстого. Російські мислителі безпосередньо посилаються на Сквороду як свого попередника, чим сприяють його визнанню.

Первообраз софійності має подвійне значення, бо з ним асоційована ідея «радісного художества», свого роду «онтологічного оптимізму», поза яким важко зрозуміти багато явищ як культури Київської Русі, так і подальшого розвитку української духовості. Звертає на себе своєю відвертістю те, що психо-ідейна концепція та художня програма Софії Київської дивує не притаманними християнському храмові вирішеннями архітектури та художнього розпису. В Софії Київській немає такого фрагменту як «Страшний Суд», а також відсутнє трагічне прозріння матір'ю хресних мук сина, тобто присутня інша загальна ідея. Зі світоглядного боку, такий нетрадиційний виклад християнської теми пояснюється впливом ідей Кападокійського гуртка діячів патристики. Ідея апокатастасису – благосного повернення людства до первинної чистоти, набула великого поширення в українському богослів'ї. Віра в це в Середньовічній Україні мала визначний вплив на розвиток християнського й художнього життя. Разом з тим, не слід і відкидати присутньої ще з давніх природних богорозумінь традиційної природної оптимістичності над «жахом» довкілля – карою та апокаліпсисом.

В українській культурі аж до І.Франка та Лесі Українки не існує ліричного аспекту трагедії. Трагічне подається як загальнонародне лихо, що має бути переборене: «Якось воно буде» (тобто подолається ходом подій). В геродотових «історіях» у «підправленому» варіанті про Давню Україну-Скіфію мова ведеться у розділі «Мельпомена», але «трагедія» там виступає як процес ж и т т я – його еволюціонуюча генеза.

Концепція мудрого та мудрості Світу мала особливе значення в Україні, адже Київська Русь закріпилася на березі великої ріки, яка єднала північ і південь, листяно-шпилькові ліси із лукоморським

різнотрав'ям Надчорномор'я. Того легендарного козацького євроазійського степу ще не було, тож і психоідею важливості «степу» сучасні філософи значно перебільшують, значним чином підмінюючи правдиву психічну дію слов'ян, мешканців мішано-листяних лісів та луково-різнотрав'яних із багатьма річками просторів, відвертою степовою кипчацькою психікою. Кипчацький степ був джерелом постійних нападів кочових племен, і тому розглядався як «безодня», хаос, а хаосові потрібно було протиставити «розумну ойкумену», якою виступало місто як носій софійності, де степ із простору кочовища перетворився на зоране поле, річки – у комунікативно-транспортні магістралі, околиці міст і сіл – у хутори, осередки української духовості. Слово «край» починає пов'язуватись зі словами «країна» та «україна», а остання асоціюється вже навіть зі Світом – Всесвітом, як про те свідчать, наприклад, слова пісні: «Ввесь світ-україну кругом облітала»¹.

Поширення феномену «українського поля» стало свідченням рідкісної в історії перемоги осілої цивілізації над тиском степу, що відбувається здавнини – чи трипільської археологічної культури, чи скіфської етнічної свідомості. На передній план тепер висувається не опозиція «місто – степ» (як альтернатива порядку та хаосу, софійності та безодні), а зіставлення «місто – хутір», де останній символізує трансформацію степової стихії не у закуток, а у обжитий фрагмент Природи, а це вже зовсім інше осмислення довкілля. Прикладом є те, що в ідеології кирило-мефодіївців співвідношення «місто – хутір» трактується як опозиція типу «розум – серце», «чоловіче – жіноче», «тлінне – вічне», «раціональне – чуттєве».

«Отже, рідна земля – це вже не тільки ґрунт, а рідний соціум, що асоційований з національною державністю. [...] на відміну від загальнослов'янського поганства, в якому «мать-сира земля» трактується у подвійному плані – і як життя, і як смерть, в українській культурі архетип природи має винятково позитивний смисл. Природа тут наповнюється символами життя і підноситься над поганською, пантеїстичною поетизацією зовнішнього буття тим, що виступає як резонатор людської душі. Це як у пролозі до «Гайдамаків» Шевченка: кобзар співає і у відповідь йому – море грає, степ з вітром розмовляє та розкривається Висока могила.

Така відповідь природи на душевний настрій людини – не виняток для Шевченка, як і для спрямовуючих тенденцій української літератури. І у автора «Слова о полку Ігоревім», в українських думках, у М.Гоголя, П.Куліша, М.Коцюбинського та Лесі Українки природа стає дзеркалом почуттів і бажань людини, її мрій та ідеалу краси. [...] Спільний для

---

¹ Потебня А.А. О некоторых символах в славянской народной поэзии // А.А. Потебня. Слово и миф. – М., 1989. – С. 376.

людини та природи символічний світ не є прерогативою лише української культури. Він формується в значенні, близькому до менталітету українців, ще в Упанішадах. І в цьому немає нічого випадкового. Бо культура індоєвропейців, до ареалу проживання яких входила й Україна, передувала появі світогляду українців, що так яскраво виражає символіку єдності людини та природи¹». Хотів би привернути увагу до такого немов би й буденного факту, що «Артхашастра – давньоіндійський трактат про мистецтво політики й управління державою, датований I ст. до н. е., написаний на таких самих дерев'яних дощечках, нанизаних на шворку, як і «Велесова книга»². Напевно, що і цей факт є даниною індоєвропейської традиції, до якої найближчими є слов'яни, а їхня складова – і терен, і природна ідея, і духовність українців.

З появою християнства визнання особливої символічності світогляду пов'язане в українській культурі зі Словом, яке започатковується від так званої «алфавітної молитви» Кирила (засновника слов'янської писемності), яка проголошувала слово даром Святого Духа та явленням Божої Премудрості, витвором «алфавіту Світу».

Надалі Слово в українській культурі, згідно із загальнохристиянською позицією, трактується як Логос, бо ж за християнською ідеєю явлення Христа людям – це процес, що відбувається через Слово, яке стало плоттю й жило серед нас.

Тож і Г.Сковорода, як український мислитель, розглядає «Слово» як модель Світу або як скорочений міф. О.О.Потебня³ вважав, що в кожному слові є внутрішня форма, яка наочно уособлює понятійне бачення Світу. Навіть таке побутове слово, як люлька, втілює водночас і семантику гри (від «лал»), і натяк на Ладо – Бога веселощів, весілля, втіхи, і образ коханої людини – чи жінки («лель, лалана»), чи батька («лелька» – у гуцулів), і враження від дитячої колиски, тобто ціле міфологічне світобачення. «Взагалі, філософсько-лінгвістична концепція потебніанства виходила з того, що слово – то не просто мовний засіб, а

---

¹ Кримський С.Б. Архетипи української культури / Феномен української культури: методологічні засади осмислення. Збірка наукових праць. – К.: Фенікс, 1996. – 477 с. – С. 91–112.

² Наливайко С. Таємниці розкриває санскрит. – К.: Вид. центр "Просвіта", 2001. – 288 с. – С. 28–29.

³ Потебня А.А. О некоторых символах в славянской народной поэзии // А.А. Потебня. Слово и миф. – М., 1989. – С. 376.

принцип мовної свідомості нації, в який закладено наочне та абстрактне бачення буття»¹.

Вимушено перейшовши до нового світобачення в Середньовіччі, давні українці отримали як взірць візантійську культуру, проте не прийняли її психічної основи – основного принципу візантизму панування загального над індивідуальним. Московське князівство, а згодом і царство, якраз і зробило саме цей провідний принцип візантизму основною своєю ідеологією, закріпивши ідею символом-образом – гербом, двоголовим орлом-мутантом. Стихія вільної самодіяльності українців, без якої не можна було вижити в умовах кордонної цивілізації, яка протистояла набігам степовиків та лісовиків, ріднила і республіку козаків, і вольницю бурсаків, і городян у містах, які аж ніяк не могли без Магдебурзького права. Така ідея сформувала США, Канаду, Австралію, а задовго до того Латинію, про що оповідає «Енеїда» Івана Котляревського. Античність для людства – не тільки Платон та Арістотель, а й мандрівки Одиссея, а щодо новоєвропейської цивілізації – не лише конкістадори Пісарро, а й люди магелланового штибу, які не лише плюндрували й грабували, нищачи усе заради наживи, а й здійснювали світоглядно-розширювальні великі авантюри.

Спрага до авантур та героїчних дій в українського козацтва нині відомі як національна вдача і буяння вільної індивідуальності та особистісного світосприйняття. Хоча на початках свого становлення у відповідності до історизму Запорізька Січ не була зразком патріотизму та національної мужності. Літературна творчість увібрала в себе народні ідеали та кращі риси національного характеру і витворила з козацтва спільноту веселого багатирства, братства, характерництва та життєвого авантюризму в його найкращому розумінні. Тому і козак в українській та неукраїнській літературі немовби на сцені перед очима глядачів. Тому і вдаються «вільні легені» у побуті до театральньо-демонстративної поведінки. Формування патріотичних і культурних національних цінностей в Україні як процес відбувається ще й нині, залучаючи до цього різні культурні форми. Цей пошук є тим націєтворчим процесом, в якому моделювався образ народу для його входження до світової спільноти. Почала це унікальна «Енеїда» І.Котляревського, яка безпосередньо нагадує про давню приналежність українського народу до родини середземноморських культур. Здійснено це у традиційній одвічній психосемантичній іронічно-глузливій формі, яка дозволяє глузування над собою лише своїм, самим із себе. Це робить і легендарний літературний метаслов'янський персонаж Йозеф Швейк

---

¹ Кримський С.Б. Архетипи української культури / Феномен української культури: методологічні засади осмислення. Збірка наукових праць. – К.: Фенікс, 1996. – 477 с. – С. 91–112.

або персонажі чеського письменника Грабала й українських Павла Губенка та Юрія Черногуза.

Ані один народ не складається із представників котрогось одного психотипу чи однієї соціогрупи, це аналогічно складу сучасної геополітичної структури за геополітичним розподілом чи ознаками людського організму та рисами психоповедінкової дії. Українознавець М.Шлемкевич вважає, що за психотиповими характеристиками «українську людину» можливо поділити на: «старосвітських поміщиків» або гоголівську людину; скovorодянську людину; шевченківську людину. Зокрема, на думку вченого, сучасна українська людина – це шевченківська людина. Вона перейняла репрезентацію сучасного українства, яке відверталось від старосвітського поміщництва із усім його пристосуванством до чужої сили в Україні. В тихих наукових установах знайдемо «відблиски» тієї скovorодянської людини, як тиху відданість духові без огляду на потреби нового життя. Приміром, Архімед креслив свої проекти також у тиші, проте вони давали його батьківщині, Сіракузам, найсильнішу зброю в обороні незалежності. Українська «скovorодинська» людина вміє надумувати свої проєкти в такій віддалі від реального життя, що ніхто й не рветься здійснити її невидиму роботу. Нове суспільство й нова людина, сперті на знання й справедливість – це ідеал Шевченка й шевченківської людини. Опертям її світогляду є наука, а головною рушійною силою – інтелект. Шевченковий ідеал, як і «шевченкової людини», є вічний революціонер, що «Духа рве до бою, рве за правду, поступ, волю» (характеристичні і часто повторювані слова одного з найсвітліших лицарів світогляду шевченківської людини, Івана Франка). Інтелект – це потуга, проти якої немає сили, яку в генезі не можна спинити. В обширі шевченко-франкового світогляду наука є ядром, а релігійність і мистецтво – це натхнення сил душі, серед яких заблиско яскраве сяйво мислі¹. От саме через те й поборюються та знецінюються розмірковувально-толерантними поглядами осмислювачів українські Шевченко, Франко та Леся Українка.

«Той блукає за морями,
Світ перепливає,
Шука долі, не знаходить:
Немає, немає! –
Мов умерла. Інший рветься
З усієї сили
За долею...
От-от догнав...
І – бебех в могилу!

---

¹Шлемкевич М. Загублена українська людина – Нью-Йорк: Життя і мислі, 1954 – 160 с.

А в третього, як у старця,
Ні хати, ні поля,
Тільки торба, а з торбини
Виглядає доля –
Як дитинка; а він її
Лає, проклинає
І за чвертку закладає.
Ні, не покидає».

(Тарас Шевченко «Сліпий»)

Можна углядіти своєрідність мудрості «життя – це гра» у поданні теми «гри» в національних культурах як «кальки» провідництва чи «гостросюжетності» в побуті. У російській літературі філософського звучання набуває тема картної гри. Вона розробляється з унікальною психологічною глибиною та фаховою майстерністю ще у А.Пушкіна і в подальшому аж до Ф.Достоевського та Л.Андрєєва у сенсі людської екзистенції, немовби протистояння фатальним силам, індивідуального бунту та виниклої неможливості. Важливе особистісне – випробовування долі через цілком реальну природну сутність випадкового розподілу шансів на щастя. Далєбі в такій дещо гротескній, аж ніяк не гумористичній, ситуації несподіванок єдиною безперечністю виявляється смерть. Тому в російській літературі тема «гри» мала й інший аспект – аспект гри зі смертю, як це виразно зображено у «Фаталісті» М.Лермонтова. Можливо, тому й Н.Гоголь краще сприймався західними європейцями як російський видатний письменник, а самі росіяни на нього ображались, бо він, немов фокусник, починав для них гру, але не завершував її так як вони хотіли, а лише показував їм під покривалом дзеркало.

В українській духовості близька до цієї проблематики тема «гри» проводиться частіше в безпосередньому (не опосередкованому підставним персонажем фатуму – банкоматом) зіткненні людини з долею, а сама гра з нею асоціюється з життєвою буденністю. Показову з цього погляду, вражаючу своєю художньою силою сцену гри з долею створив Іван Франко у «Терен в нозі»¹, де автор більше торкається впливу *доли* на людину, і у нього це відбувається не як трагедія, переляк або і жах. *Доля* виявляє себе як життєвий процес із різними сторонами його повчання.

Водночас в українській літературі, як і в культурі загалом, присутня яскрава, сповнена гумору й таємничої сакральності гра з представництвом потойбічної чи нечистої сили. Улюбленою сценою вертепного театру в Україні завжди було саме це гротескно-

---

¹ Терен в нозі // І. Франко // «О, гарний ти, краю» : твори про Гуцульщину і гуцулів – Косів : «Писаний камінь», 2006. – 460 с.

гумористичне суперництво із чортом, відьмами та іншими подібними персонажами, які за усієї своєї підступності зазнають поразки. Постановка не несе в собі трагізму (навіть смерть Хоми Брута), а лише є осміюванням. Саме це й використав Н.Гоголь, і це надало не дивовижної чарівності, а жахаючої лякалки його творам перед російськими та західноєвропейськими читачами.

Не притаманно українській традиції копіюватися «в душі» на кшталт творчості унікального психоаналітика Ф.Достоевського та інших росіян, які в цьому приєднуються до західноєвропейської традиції «Жаху». В українців такі спроби не утвердились в минулому, нині ж то вже інша розмова. Загалом ставлення до представників т. зв. потойбічних світів (русалок, мавок, нявок, навіть упирів) ніколи традиційно не було негативним. Така особливість, як і етична цінність індивідуальності, мудрість серця, вимудрованість Світу та статус природного довкілля дають певну характеристику своєрідності української культури та регіонального світоглядного психосуб'єктивізму. Утверджуючи свою етнічну винятковість, українська культура має сфери інтерпретації світового досвіду та транснаціональних цінностей.

«Знаменно, що саме національне самовизначення українського народу в драматичному XVII столітті загостило інтерес суспільства до універсальних основ європейської цивілізації – античності, християнства та просвітництва. [...] У цю добу веління часу виявляється не лише в посиленні боротьби за національну незалежність, а й у тому, що засновуються Києво-Могилянська колегія та інші заклади, починається використання загальноєвропейських програм освіти, обстоюються гуманістичні цінності латині як міжнародної мови культури, збільшується загін «вагантів» – студентів, що блукають по різних країнах, утворюється «республіка духу» вчених Європи, про яку писав Г.Сковорода. Під час зростаючого протиборства католицизму і протестантизму, коли на Заході підноситься хвиля контрреформації, П.Могила проголошує ідеї екуменізму, християнської єдності усього культурного Світу, формулює концепцію синтезу східнослов'янських та західноєвропейських культур. Його програма всебічно обґрунтовується у XVIII ст. Ф.Прокоповичем, який ідейно мотивував реформи Петра I в Росії»¹.

Слід зазначити, що ідеї Ісуса Назорея, висловлені стосовно свого народу, це далеко-далеко не те само, що Ісусове вчення, інтерпретоване олександрійськими мудрагеями, тож бо із першовисловленими ідеями

---

¹ Кримський С.Б. Архетипи української культури / Феномен української культури: методологічні засади осмислення. Збірка наукових праць. – К.: Фенікс, 1996. – 477 с. – С. 91–112.

мають дуже мало спільного державні ідеології Римської імперії чи у римсько-західноєвропейському каноні, чи у візантійському. Тому не слід витлумачувати гуманістичні першоідеї християнства як саме християнство, що є глобалістичною релігією, духовим «начинням» мас або філософствуванням мудрагелів. Тож і світоглядні позиції або міркування таких гуманістичних постатей, як Петро Могила, Ондрей Шептицький, Іоан-Павло другий Войтила, є зовсім не дотичними із мондіалістично-імперськими доктринами європейських правителів.

Національна психотиповість, втілена в літературі, завжди відповідала універсаліям світової культури – це твори І.Франка, М.Драгоманова, Лесі Українки, В.Стефаніка, М.Коцюбинського, М.Грушевського, В.Винниченка, О.Єфремова, О.Бердника, П.Загребельного, В.Шевчука та значної групи поетів – Т.Шевченка, М.Зерова, П.Тичини, М.Рильського, В.Симоненка, Л.Костенко Д.Павличка, П.Кононенка і дуже багатьох інших. Бо є, як і трипільська та зарубинецька культури, світовою культурою, лише зі своїми геопсихічними унікальностями.

Один із різновидів функціонування живого організму – сон, він притаманний, приміром, усім ссавцям, відповідно вони мають і сновидіння. Разом із тим різні мудрагелі накреслюють і різні функціональні «навантаження» сну. З розвитком суспільства, і особливо його науково-дослідницької галузі пізнання людиною самої себе, розпочато вивчення й психічних особливостей сну. Різне й неоднозначне ставлення до сну людини у античну пору та в ХІХ-ХХ ст. нашої доби. Обов'язково треба ретельно розмежовувати сон – процес життєдіяльності організму, та сновидіння – психічне виявлення образів.

Більшу частину життя, приміром, хижі ссавці відбувають у стані сну, то яким чином без прирівнювання до життєдіяльності людини ми зможемо визначити, що в їхньому житті є провідною функцією? Яким станом у рослин ми зможемо визначити функцію «сну»? Ссавці зчитують інформацію завдяки нюховим аналізаторам, хоча багато з них користується й ультразвуком. Плазуни здійснюють це іншим чином, акули – іншим, птахи, комахи, рослини тощо – ще іншим – більшість цих інформативно-аналітичних систем вивчається або вважається паранормальними. Яка фаза у габіліса була провідною психоформуючою: «сну» чи «руху»? Слід зауважити, що нині значною інформативною фазою може бути «сон», підсилений технічно, зокрема через підключення до інтернету, носіїв інформації, радіоприймача тощо, і він виявиться більш духово багатшим, ніж інший стан, стан т. зв. активного функціонування. Тож «несон» в активному стані інформаційного сприймання чи пасивному є головною функцією всевишнього задуму?

Нинішнє урбанізоване суспільство в свідомості тримає «образ» перевтоми, ця психічна ідея діє не лише на рівні уяви, а й як цілковита переконаність у втомленості організму через подолання значних навантажень (праця), яких не відбувалося в реальності зовсім чи вони були, проте їхнє здійснення не вимагало значних зусиль, а не те що надзусиль. Ця психічна «установка» сприяє організму відчувати на собі дію фізичного перевантаження як реальність, і людина, відчуваючи перевтому, прагне зміни рухомої дії. Відомий політичний діяч Великої Британії ХХ ст. Уїнстон Черчілль вважав, що сидіти, як процес життєдіяльності, значно краще для функціонування різноманітних систем організму та ефективніше для інтелектуальної дії, аніж стояти, а якщо є можливість лягти, то це буде іще краще і ефективніше. Далєбі слід зауважити, що мислення в лежачому стані буде значно відмінним від того, яке відбувається в рухові і перпендикулярно площині підлоги, землі тощо. Лежання наближує до так би мовити паралельного мислення, яке є прерогативою тваринного царства в еволюційному процесі і є докорінно відмінним від феноменального вертикального, представленого поки що лише людиною.

Саме однією з найунікальніших оригінальностей феномену людини є здатність мислити об'ємно. Вона розвинулась через унікальну поставу істоти протолюдини — перпендикуляр, що й сприяло успішному здійсненню певного комплексу образно-аналітичного бачення. Приміром, леви вилежують більшу частину своєї життєдії, окрім часу і енергії витраченого на здобування їжі. Самиця ще має стан вигодівлі й виховання малечі. У самців найбільш провідною дією є сон, безсумнівно що він не підпадає під те психічне навантаження, яким його (сон) наділяє видатний психолог З.Фрейд. Та й, наприклад, хатні істоти більшу частину доби перебувають у стані сну – виникає цілком очевидне запитання, який стан є правдивим їхнім життям? Звернімо увагу і на фізичний стан сидіння, який загалом для давньої людини був неприйнятним, і хоча людство прагне нав'язати саме цей стан собі як домінуючий, проте проблеми хребта та стан інших функціональних систем організму свідчать про відмову організму від такої статичної позиції. Певно, що підсвідомо психофункціональна ідея самого організму запрограмована на інше...

Використання людськими суспільствами в давні чи в наддавні періоди галюциногенних речовин є важливою акцією минулого: перше – як форми пізнання різних біотичних, фітогенних тощо елементів природного довкілля, а друге – як «внутрішнє» пізнання непізнаного візуальним шляхом, третє – як безпосередній біохімічний вплив на біохімічні процеси організму людини, процес обміну речовин. Сучасне суспільство із своєю «твердою» моральністю нині навіть не вправі оцінювати як негатив використання в давнину різних засобів, які нині

вважаються «негромадськими», більше того, «антигромадськими», приміром, тютюну, винограду, маремух, коноплі, коки тощо. А ще ж було досить поширеним і споживання м'яса тварин, в якому відбувалися під дією бактерій процеси, аналогічні дії галюциногенних грибів.

Нинішнє застосування телевізорів та комп'ютерів, перед цим – радіо, звукозапису, писаних джерел, живої музики, танців, пантоміми, пісень, театру, ляльководства, магічних містерій, небесних виявлень, малювання в печерах, шаманізм, війни, мандрювання, навіювання, віщування – активна людська діяльність як феномену, який послуговується не лише тим, що йому надано безпосередньо чи опосередковано, а й тим, що здобуто завдячуючи значному пізнавальному пошуку і в результаті застосування для унапруження психіки (уяви, сновидінь, марень) речовин природного походження. І така діяльність є дуже суб'єктивно-регіональною. «Немає істотної ідеї або погляду без їхніх історичних прообразів. Усі вони беруть початок кінець-кінцем у покладених в основу архетипічних проформах, образи яких виникають тоді, коли свідомість ще не думала, а сприймала», – вважав К.Г.Юнг. Фізик же В.Паулі поціновує новітню психологію через те, що вона спромоглася розгледіти в минулому, як ще на архаїчних щаблях пізнання були очевидними не поняття, а «образи колосального емоційного заряду», які були найпотужнішими здійснювачами звершень. Хоча сприйняття їх і було наочним і безпосереднім, проте значним чином невизначеним, переважно індивідуальним і дуже залежним від рівня особистісної уяви. «Радість пізнання – від усвідомлення збігу таких напередіснующих первообразів – архетипів – з поведінкою сприйнятого зовні. Оскільки ці образи – вираз передчуваної, але ще не пізнаної сутності, – Паулі називає їх «символічними». У їхньому світі архетипи діяли як «упорядковуючі оператори й формуючі фактори», а тому й виконують роль «моста» між чуттєвим сприйняттям та ідеєю. Як і пізній К.Юнг, В.Паулі не вважає архетипи вродженими. На його думку, вони можуть поволі, поступово трансформуватися й залежати від тієї чи іншої пізнавальної ситуації»¹.

В своїй роботі ми найглибшим чином прагнемо переконаності, що *першоідеї* є генетично «поціновані» як найменші «жариночки» на протогенетичному рівні, ще в стані габілісів, коли їхній мозок ледве перевищував тенісний м'яч за своїм об'ємом. Саме розділившись на різні варіації, котрась ланка габілісів почала скеровуватись на гоновому рівні першоідеями, що й спричинило її оригінальність, тим самим поглибивши модель феномена-виродка. В усіх інших варіаціях

---

¹ Сучасне природознавство: когнітивний культурно-історичний вимір / Склали: Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Храмова В.Л., Озадовська Л.В., Мороз О.Я. – К.: Наук.думка, 1995. – 269 с.

першоїдеї лишилися невиявленими на рівні котрогось психічного атавізму. Коли варіабельність і міграційне розпорошення посприяло максимальному поширенню людства Планетою, то ті, хто потрапляв до споріднених геопсихічних умов (клімат, природний ландшафт, різний ступінь гравітації, геополя та інше), могли психовізуально виявляти психоідеї-архетипи у вигляді споріднених образів та аналогічності поведінки, не зважаючи на неоднозначність свого виявлення. «Адже найважливіші закономірності розвитку людства неодмінно виявляються (хоча й неоднаково) на його різних етапах. Нерідко й форма вираження певних закономірностей, що мали місце багато років тому, може бути подібно до її сучасної «аналогії»¹. Приміром, гончарні вироби трипільської археологічної культури з терен сучасної України і археологічної культури яншао з терен сучасної КНР; те саме й стосовно зіккуратів Давньої Месопотамії та подібних споруд давньої культури ацтеків і майя; курганів Центральної України та маундів з теренів центральних США. Це приклади з минулого, як давнього, так і наддавнього. Проте мають місце і різноперіодні приклади. Так мальоване масштабне мистецтво археологічних культур майя та ацтеків з терен сучасної Центральної Америки має реальне виявлення в модерному монументальному мистецтві Мексики багатьох митців (Давід Сікейрос, Дієго Рівера, Фріда Кало). Значну спорідненість із ними відчули українські митці 60-х років ХХ ст., які творили в умовах російсько-більшовицького режиму СРСР (Віктор Зарецький, Алла Горська, Григорій Синиця, Веніамін Кушнір), і це відобразилося в їхніх роботах ще до безпосереднього знайомства зі зразками модерного мексиканського монументалізму. Приклад із сучасними українськими вишиванками і орнаментами трипільської археологічної культури нікого нині не дивує, а їхня подібність із національним вишиваним одягом туркменського народу є значимою та навіть унікальною обставиною.

Тож вроджені й генетично ретельно заскарбовані* першоїдеї (архетипи) за генези людності в різних своїх варіаціях, адаптовано до певного природного довкілля із певною природною естетикою та першопочатковою геопсихікою, народжували першообрази, які й були підмурками регіональної психотиповості, сиріч, природними чинниками – психоетнічними основами поведінкових та світоглядних традицій, які гуртували людські угруповання-клани в більш значні суспільні структури, етноси, які виявляли себе багатоманітно в різнотворенні. Бо *творення* і є практичним виявленням у людини як першоїдеї, так і

---

¹ Чмихов Микола. Від яйця-райця до ідеї Спасителя: – К.: Либідь, 2001 – 432 с.

* Заскарбовані від слова *скарб*. Не *закарбовані* – накреслені, а як *скарб* – генетична пам'ять.

першообразу, якими було наділено ще на початковому рівні долюдини. Вірогідно, такі «апендикси» існували у зародковому стані не лише у наддавніх людиноподібних істот. Певно, що й у інших тодішніх приматів – свідченням того може слугувати поведінка сучасного молодого самця шимпанзе, що живе у п. Дурової в Москві. Він до неї потрапив із Сухумського державного мавпятника. Тож його загалом невимушена поведінка, певні незвичні для більшості тварин здібності та здатність до аналізу свідчать про значні інтелектуальні можливості. Виявлення тих здібностей і обґрунтованість вчинків у його поведінці надало змогу виписати цьому шимпанзе особистого паспорта громадянина Росії. Поведінка багатьох тварин (не лише дельфінів) свідчить за те, що можна говорити із впевненістю про закладені в мозку «першоїдеї», які у людей отримали прогресивного розвитку, зокрема, спрацювали, злучившись у комплекс думка–звук–дія. Саме тому людство – феномен. А у інших приматів або ссавців чи птахів не спрацювали, бо вони «нефеномен», і у них вони є функцією, а не дією-ідеєю, яка через осмислення набуває більш вищого статусу – образу.

Звернімо свій уважний погляд до Давнього Єгипту, він як ані один із природних регіонів, де розвинулась цивілізація, є подібним до українського чорноземного, а відповідно, і землеробського, який мав такі врожаї зернових рослин, що робили можливим продавати збіжжя іншим країнам, і здійснювати це у значних масштабах. Розвиток генези Єгипту загалом складає три великі етапи: перший – т. зв. давньоєгипетський, коли ця країна – царство фараонів, мало самоназву Та-Кем (Чорна земля); другий етап – т. зв. коптсько-християнський, його називають в Біблії давньоєврейською мовою – Міцраїм, а при перекладі грецькою – Єгипет; третій етап – мусульманський, арабською мовою Миср, на місцевому діалекті Маср і жіночого роду. Кожен із періодів є дуже відмінним від іншого, проте і сам період, чи давній, чи коптський, не є суспільно чи культурно одноманітним, навпаки, є дуже строкатим. Саме вивченням цієї строкатості й переймаються вчені-єгиптологи. Тож порівнюючи той ґрунтовний і вдумливий підхід у вивченні генези давньоєгипетського терену, який існує в єгиптології, дивним виглядає, коли унікальний етап процесу розвитку людності на українському терені, трипільський період, розглядають як такий собі суцільний господарсько-культурний, майже тритисячолітній, моноліт. Безсумнівно, що Єгипту більш поталанило на увагу вчених, які ґрунтовно займалися дослідженням щонайменших гіпотез, версій, припущень тощо, а не переймалися бажанням переконати Світ, що, приміром, сучасний чи загалом мусульmano-арабський період не має нічого спільного із найдавнішим періодом чи часами Верхнього та Нижнього царств. Натомість прискіпливо вивчали їх лише як етапи спільного розвитку як самого терену, так і цивілізаційного просторового

становлення людства цього терену, його впливів на сусідні суспільства і ті особливості, які виникали під впливом цих суспільств безпосередньо чи опосередковано на суспільство єгипетського терену.

Не завжди зацікавленість у дослідженні мала розумний та корисний сенс, проте хоча б не визнавали тих, хто висловлював різні версії, приміром, про походження найдавніших мешканців цього єгипетського терену, недоумками, невігласами та негідниками. Принаймні зауважу, що найдавніші мешканці сучасного єгипетського терену не з'явилися з невідкілясь (про прибульців з Космосу я не веду мову, хоча і таке розглядали і розглядають) – це перше, а друге, чи нагадують зовні (я не згадую розріз очей) бородаті мусульманські мудрагелі тих, хто є зображеним на стінах пірамід чи скульптурних фігурах, у яких навіть дуже давнім феліхам прикріплювали символічного замітника бороди? Переконаність була, що цивілізація мала з'явитися з Месапотамії (так на грецькій мові звучить Дворіччя, але ж це не самоназва). І дійсно, згодом виявили, що спочатку був Шумер, а прогрес мав з'явитися в кожному разі не з Сахари. Під свідченням тогочасної ґрунтовної наукової аргументації вважалося цілком переконливо те, що Сахара була дном висохлого моря, зокрема, «однією з тих проклятих місцин на землі, звідкіля здавна було вигнано людство». Проте ж моря у четвертичному періоді ніколи там не було, в кожному разі, з моменту з'явлення людства, згодом цей факт легко довели вчені, оснащені більш досконалим дослідницьким обладнанням. Чому Сахара стала пустелею, то це вивчають ще з перших описів Геродота, а згодом Страбона та Плінія Старшого. І якщо нині 4% території давнього Нілу є життєздатним тереном від загальної території країни пустелі, то в період п'яти тис. років тому загальний терен був саваною, а довкола Нілу була найбільша в Світі оаза. Ще за греко-римського періоду в пустелі життя вирувало, бо джерела води були розташовані не надто віддалено одне від другого. Лише в III ст. нашої доби аборигени вимушені були замінити коней на верблюдів, бо до цього спонукала пустеля.

Дослідники XX ст. віднайшли в самому центрі Сахари досить багато доісторичних стоянок стародавньої людини. І якщо залишкам рибальських стоянок декілька сотень тисяч років, то іншим – лише біля 5 тисяч (біля давно зниклих озер). Серед доісторичного сміття зі стоянок та серед викопної фауни достатньо свідчень стосовно існування великих прісних річок, які починалися в гірських місцинах сучасних Ахаггару, Тассілія-Аджер тощо, утворюючи гідрографічну сітку, яка єдналася із великою річкою Нігером та озером Чад. Авіаційна зйомка показує багато таких, що лишилися, проте як сухі русла річок. Тож умови для проживання у центрі нинішньої Сахари були сприятливі для мисливства, рибальства та землеробства. Проте залишки стоянок

виявили дослідникам не лише сліди господарської діяльності, а й унікальні витвори мистецтва, особливо наскельного монументального малярства. Дослідники виявили дуже значну кількість розписів, де зображено десятки тисяч людей і тварин, а також рослин, побутові речі й багато різних свідчень змістовного життя й світобачення давніх людей. Розписи, як окремі малюнки, так і масштабні зображення, поєднані композиційно. Увесь цей мистецько-побутовий комплекс є виразним свідченням життєвого циклу різних народів, які жили в цьому регіоні Світу, в центрі сучасної пустелі Сахара, в районі, де нині жахливі природні умови, які не те що не сприяють проживанню людності, а не надають навіть тимчасового прихистку – вдень страшна спека, вночі холод із майже арктичним вітром.

Люди із зображень на стінах природних гротів мають явну подібність із європейським типом європеїдів, інші зображені із круглими або й прямокутними головами. Серед тварин жирафи, бики, коні, слони, хижі звірі, муфлони, собаки, є також люди верхи на конях, колісниці тощо. Для розписів найхарактерніші два стилі: другий є натуралістичним і в ньому відчутною є спорідненість із культурою Нілу; перший – більш давній і символічний, найвірогідніше, негроїдного походження. Головне – ці малюнки не подібні ні до печерних, віднайдених у Франції, ні до тих, що у Південній Африці – це спостереження французького дослідника А.Лота¹. Яке відношення до цих народів, творців малюнків і зображених на малюнках, мають сучасні туареги – частина автохтонів Північної Африки, напевне невідомо. Туареги свого часу не схотіли коритися волі арабів й обрали кочів`я сахарською пустелею, хоч нині вони вже осіли в містах і селах.

Цей опис природного довкілля сучасного терену Сахари, найбільшої в Світі пустелі, засвідчує: коли ведуться археологічні розкопки, то потрібно, щоби їхні знахідки ставали здобутками для подальшого комплексного аналізу багатьох фахівців, а не лише самих археологів і хіба ще істориків. Приміром, як це засвідчує попередній текст, є необхідність тісної співпраці палеоботаніків та психоантропологів, які співпрацюють в царині етнології. Бо розглядаючи, приміром, котресь суспільство через здобутки археології без результатів спостережень палеоботаніків стосовно стану природного довкілля, натомість вважаючи довкілля аналогічним сучасному, результати виглядатимуть дуже хибними.

Вважати, наприклад, що котрась досліджувана місцевість була лісовою, це зовсім мала інформація. Бо тайга або глицевий ліс має на

---

¹ Лот Анри. В поисках фресок Тассили // Гржимеки Б. и М. Серенгети не должен умереть. / Пер. с франц.; послесл. М.Б. Горнунга / Лот А. В поисках фресок Тассили / – М.: Мисль, 1976. – 398 с.

грунті гарну пружну підстилку із малородючого ґрунту, а також зарості чагарників. Натомість листяний ліс зони помірного клімату має пухку підстилку родючого шару землі, який пахне гумусом, в якому ростуть різноманітні їстівні гриби, є різнотрав'я, а деревинна рослинність має як, наприклад, дуб, бук, шипшина, їстівні плоди. Тропічний ліс на своєму ґрунті підстилки майже (2 см) не має, бо усі органічні рештки перероблюють ґрунтові гриби, усе інше, що лишається, змивають зливи, тож трави немає, а на ґрунті майже суцільна ніч. Проте у верхніх шарах лісу (20-30 м) суцільне листяне шатро, де і відбувається засвоєння сонячної енергії: атоми усіх потрібних елементів та енергія сконцентровані у листі та в гігантських колоноподібних стовбурах. Тож ведучи мову про п'ятитисячолітню генезу чи трипільської, чи індської або давньоєгипетської археологічних культур, треба не лише теоретично усвідомлювати, що природний, а згодом соціоприродний ландшафти значним чином змінювались, а й безпосередньо враховувати у намаганні зрозуміти, чому відбувалися різноманітні, іноді докорінні зміни суспільства, його склад, світогляд із богорозумінням, господарську і побутову структуру устрою.

З'явлення на терені Єгипту досить розвиненої цивілізації завжди виглядало, як на пересічній позирк, немов би це сталося раптом і одразу. Бо вже, приміром, за перших фараонів присутні писемність і відображувальний стиль малярства, який свою традиційність в головних принципах зберігає і нині, як і певні зображувальні принципи трипільської археологічної культури зберігаються в сучасному українському та слов'янському мистецтві. Безсумнівно, що різні народи на шляху свого становлення, зустрічаючись поміж собою, обов'язково обмінюються різноманітними надбаннями. Якщо нові співпадають з автохтонними за своїми природними принципами, чи хоча б не контрастують гротескно, тоді вони обов'язково потрапляють до психоуявної скарбниці і згодом успішно адаптуються до нового суспільства. Якщо природні принципи не сумісні, то їхні духові надбання будуть обов'язково суспільством відторгнуті. З'явлення досить розвиненої писемності у ранньодинастичний період Та-Кем, хоча і має котрийсь натяк в додинастичному періоді, може свідчити цілком про певну привнесеність, тобто, у котромусь вигляді – запозиченість. Про це говорить й існування т. зв. таємної мови, відповідно, і її таємних записів.

Разом з тим, відомо, що езотеричні вчення в давнину мали обов'язково передаватися лише в усній формі, і це мало здійснюватися не абикотримсь адептом, а лише окремими людьми-чародіями (на нашому терені існують терміни волхви, характерники, мольфари, у когось – шамани, друїди тощо). Про підготовку та подальші випробування такого посвяченого оповідається в «Казці про Оха». Тож

писаних джерел на прадавньому українському терені, приміром, за існування велетенських агроміст в період трипільської археологічної культури, стосовно світогляду, богорозуміння, світосприйняття тощо могло й не бути саме через розвиненість усної мови – загальновідомо, що рівень усної народної творчості в Україні за усіх періодів був і є високим: казки, перекази, байки, билини, думи, пісні...

Побутова ж інформаційність висвітлена ще у виразних розписах-символах мальованої кераміки та майстерному мистецькому натуралістичному розписі, яке в масовому своєму виявленні поруйнував антиукраїнський більшовизм. Проте, навіть ті свідчення, що збереглися з трипільського періоду мальованої кераміки давньоукраїнської цивілізації, свідчить про певну унікальну інформаційно-мистецьку систему кожної родини. Інший рівень інформативності писаних і мальованих джерел зберігся і поки що не знищений в гротах Кам'яної Могили. Разом з тим, найбільш утаємничені світоглядні ідеї не лишалися записаними на котромусь матеріалі через те, що, як вважали, за котрогось відображення втрачається таїна і трансформується в іншому психоідейному тлумаченні зміст, його метафізична духовість. Навіть дещо цього торкається Старий Заповіт: нову ідеологію було надано Мойсею на скрижалях, котра ж була духовою провідною ідеєю до цього моменту – невідомо. Змістовних записів не було, а усі пізніші оповіді про неї – то лише хибні здогадки непосвячених, а тому й нетямущих у тій метафізичній духовості. Через хибні тлумачення того, що було закарбовано Єговою на скрижалях, їх і було знищено і надано згодом дещо нове, більш легке для засвоєння повідомлення, що й до чого, воно згодом і посіло своє місце в Книгах Моїсеєвих, особливо в четвертій.

Якщо дуже потужним дослідницьким поштовхом у єгиптології виявилась праця по дешифруванню ієрогліфічного письма 1822 р. Ж.Ф.Шампольйоном, французьким вченим, то в українознавстві намагання А.Кіфішина для широкого загалу є невідомими, академічна ж думка вже традиційно доклала визначних зусиль, щоби їх зневажити й знецінити. Єгиптології дійсно дуже поталанило на натхненних і фахових дослідників, а також у тому, що виявлені можливості надали змогу багатьом свідомим науковцям докласти копійку праці і відтворити давньоєгипетську мову, еволюцію якої можливо розглянути на відтинку 5 тис. років до її останньої стадії – коптської, яка ще й нині використовується у традиційному коптському боговшануванні. Із мовою на українському терені такого чуда не сталося, вірогідно, через об'єктивні природні обставини, проте відсутності писаних джерел посприяли найбільшим чином суб'єктивні обставини.

Стосовно виникнення мистецтва на Планеті висловлено достатньо аргументованих гіпотез. Стосовно ж цього процесу на сучасному

українському терені, поза сумнівом, потрібно брати до уваги деякі артефакти мезинської археологічної культури, яка розміщується на сучасному терені Коропського району Чернігівської області: браслет із унікальним меандровим малюнком, різьблені стилізовані фігурки жінок та птахів, деякі фарбовані, а деякі із складним геометричним малюнком із ромбів, трикутників, меандра і прямих ліній. Дуже цікавою є важлива антропоморфна особливість (про неї далі згадуватиметься): «Довгий загострений стрижень позначає голову, шию і торс, різко переходячи в повні стегна. В одних статуеток верхня частина тіла довша за нижню, в інших – навпаки»¹. Унікальні за своєю природністю фігурки хижих птахів: «У них маленька голівка, що трохи виступає, широкий короткий тулуб із сильними опуклими грудьми. Довгий, широкий унизу хвіст виконано з особливою старанністю. Крила позначені дуже умовно: вони вирізьблені на тулубі птаха тонкими орнаментальними лініями. Якщо дивитися збоку, наче птах ширяє в небі, широко розправивши крила»². Цей майстер творив 15-12 тис. років тому! Слава йому. Проте найунікальнішим є меандр, він набуде поширення всюди в Світі як популярна модна прикраса через багато тисячоліть.

Ще мезинська археологічна культура порадувала і здивувала унікальною і найдавнішою в Європі музичною збіркою із кісток, тобто виконавським реманентом тогочасного оркестру. Тож усі, знайдені на теренах Мезина мистецькі твори, засвідчують значний рівень естетичної досконалості. Це важливо, бо мистецтво певним чином є презентаційною основою народу, зокрема – це метричне посвідчення культури. В країні ж без культури не існує й історії. Мистецтво палеолітичного періоду, зазначене вище, не є найдавнішим у його формуванні на українському терені, проте й те, що знаємо є значним. За неолітичної ж доби витвори мистецтва високим рівнем засвідчили себе у артефактах трипільської археологічної культури, яка є, зокрема, найвидатнішою у 5-4 тисячоліттях до н. д. у Східній Європі в межах природного Лісостепу. Про цю найунікальнішу археологічну культуру на українському терені можливо багато чого розповідати такого, що применшує її значимість в загальній генезі людства, чим і переймаються т. зв. українські науковці. Разом з тим, це те саме, що докласти зусиль, щоб знищити епоху Ренесансу в середньовічній Європі, або ж намагались довести привнесеність, неавтохтонність та запозиченість особливостей тієї епохи. Далєбі це ані найменшим чином не зменшить значимості здобутків італійського (ще не існувало Італії в сучасному

---

¹ 100 найвідоміших шедеврів України / Автор. колек. під загал. ред. к. і. н. М. Ручаєвої – К.: Автограф, 2004. – 496 с. – С. 9.

² Там само. С. 9.

розумінні), германського (не існувало ані Німеччини, ані Австрії), іспанського (не існувало сучасної Іспанії) та інших європейських мистецтв, як і їхніх народів. Розвиток трипільської археологічної культури на терені Лісостепу від р. Дністер на заході та на сході до Середнього Придніпров'я тривав, нині вважають, загалом більше 2-х тисячоліть. Різноманітні пам'ятки цієї оригінальної найдавнішої землеробської цивілізації широко представлені на усій території сучасних Молдови та Румунії, маючи свою назву – кукутені. Дехто визначає такий розвиток людства як «неурбаністичний». Це може лише дивувати як занижений науковий погляд, бо не існує якогось однотипового світоглядного мислення, а особливо в генезі, та ще й вузько осмислюваного. Урбаністичність Шумеру має свої особливості, Та-Кему – свої, а Давній Рим чи імперія Інків свої. Як і урбаністична система з терен Давньої України. Проте важливою рисою, яка роз'єднує істотним чином спільну землеробську археологічну культуру трипілья-кукутені, є структура і масштаби житлових об'єднань. Відомі житлові масиви з терен Румунії, Молдови і західної частини українського терену займають досить малі площі та мають малу кількість будівель. На більшості терену, який обіймала трипільська археологічна культура, на сучасному терені Центральної України, житлові комплекси сягають значних об'ємів і вражають кількістю будівель. Найкраще вдалося дослідити розбудову таких агроміст на прикладі Майданецького, де представлено унікальний тип житлово-побутових споруд. Двоповерхові будівлі, достатньо щільно розташовані поміж собою, площею від 60 до 100, зрідка 200 кв. м, утворювали два кільця, вхід цих будівель орієнтовано до центру. На рівні ж другого, житлового поверху усі будівлі поміж собою поєднувались системою переходів. Можливо вважати таку розбудову оборонною, сиріч захисною, проте від кого? Марксистсько-енгельсівська ідеологія привчала советське суспільство до усвідомлення постійної ворожнечі у природному довкіллі і, поза сумнівом, – людському суспільстві. Тож і уявити собі можливо було лише те, що боронитися треба від сусідів із «розкосими і хижими очима». Натомість слід врахувати існування у великій кількості хижих тварин. Напевне, це не були динозаври, далєбі і не кролики, натомість цілком реальні печерні ведмеді й значна кількість хижаків з родини великих кішок та багато інших тварин зі специфічно зацікавленим ставленням до людини. Наприклад, Західна Європа повністю винищила вовків лише у ХІХ ст.

Натомість якщо уявити собі, що таким був захист від загарбників, то останні спалили б ці, повністю із дерева та під солом'яною стріхою, споруди. Про те, що це робилося, існує достатньо оповідок, деякі з них переповіли руські літописи стосовно з'ясування стосунків між княгинею Ольгою та деревлянами. Хоча, якщо розглядати існуючі факти спалення

будівель на той період, то можливо припустити, що то здійснювалося або ворогами, або свідомо, щоби не підпасти під владу ворога. Двоповерховість можлива як обставина від значних снігових заметів, або, приміром, повені, жах перед якою підтримувала згадка про Великий потоп, який відбувся в межах спільної Циркумпонтійської географічної зони проживання.

В попередніх розділах ми вже декілька разів спинялися на тому, що земний терен є розподілений на певні природні зони, які схарактеризовані певними географічними, гідрографічними, ботанічними й іншими особливостями, а також штибу геомагнітних чи електромагнітних полів. Нині почали реєструвати інші, важливі своїм геопсихічним впливом на людину – мікролептонні, торсійні тощо поля. Через це й потрібно розглядати давні періоди генези людства як такі, що відбувалися у відносно наближених до сучасних географічних межах (а не політичних кордонах) із істотною поправкою на минулу структуру.

Дослідник В.Круц розрахував, що на побудову такого будинку, як в Майданецькому, потрібно 26 куб. м будівельного лісу¹. Врахуймо, що і для опалення, готування їжі, гончарних робіт і багато чого в господарстві потрібен матеріал для спалювання. Самі ж будівлі через певні періоди – близько трьох поколінь, або 60-80 років, також повністю спалювались. Деякі агроміста мали 10 або й 14 тисяч мешканців. Усе це свідчить про значний негативний вплив на природну систему Лісостепу. Зведення лісів сприяло значній зміні природного довкілля і, очевидно, не в бік його покращення, бо, врешті-решт, відбувся повний занепад трипільської археологічної культури. Відповідно, автохтонна людність вимушено значним чином деградувала, за це свідчать артефакти. Проте зникнути до пня не могла.

Дослідні занурення в Чорному морі експедиції Р.Баларда надали фотографії на глибині 90 м, на схід від міста Синопа (Туреччина), решток будівлі з дерева, обмазаної глиною. Це і є найвірогідніші залишки помешкань людності з допотопового періоду із спільного навколоозерного терену. Будівлі з терен трипільської археологічної культури також було побудовано тим само чином з деревини й обмазані глиною. Можливо уявити, що частина людності, яка вбереглася після Великого Потопу, з терен нинішнього Азовського моря, зокрема т. зв. кримської археологічної культури кукрек, об'єдналась із мігрантами археологічної культури кукутені на теренах між Дністром та Середнім Дніпром, де поєднали свої здобутки в археологічній культурі Трипілля і утворили агроміста із двоповерховими будівлями як згадку про повені.

---

¹ 100 найвідоміших шедеврів України / Автор. колек. під загал. ред. к. і. н. М. Ручаєвої – К.: Автограф, 2004. – 496 с. – С. 15.

Нова обставина – значне зведення лісів – надало сучасним нащадкам трипільців жахливої пам'яті про спалення лісів.

Найвідоміша в мистецтві Трипільля розписна кераміка виготовлена без застосування гончарного круга. Різні посудини ліпили вручну й обпалювали при високій температурі в спеціальних двоярусних печах. Їхні, іноді фантастичні, форми можна впізнати одразу – це неодмінно вази на підставках, грушоподібні жбани з кришками, «кратери» з широким горлом, подвійні «біноклеподібні» жбани, горшки, миски, чашки. Разом з тим, в середньому періоді розвитку культури виділяють особливі варіанти, які свідчать про існування певних локальних культур у межах трипільсько-кукутенського суспільства. Чи трипільське, чи кукутенське, чи трипільсько-кукутенське суспільство не могло бути антропно та світоглядно одноманітним, і ще більш того з одноманітним мистецтвом. Не був одноманітним загал Римської імперії – «народ римлян», те саме й стосовно імперії СРСР – «советській народ», те саме й стосовно КНР – «китайський народ», навіть США, хоча й має ледве не 90% прибульців, проте і там кожен регіон, кожен штат досить виразно різниться від інших. Навіть в Старому Заповіті досить виразно відображено розмаїття південної частини Східного Середземномор'я із т. зв. семітомовним метаєтнічним суспільства.

Про що може свідчити одноманітність мистецтва? Про одностайне, одномисленне сприйняття докільця? Ніколи – кожне угруповання, кожен клан має своє світосприйняття, закарбовуючи його в мистецтві, ще й створюючи своє колективне «Я». Зачудоване розмаїття загальнотрипільської кераміки можливо розокремити на декілька домінуючих типів: «посудини із заглибленим орнаментом у вигляді спіралей; тонкостінну кераміку з полірованою поверхнею, прикрашену канелюрами; кераміку з тонкої рожевої маси зі спіральним орнаментом, нанесеним чорною, червоною чи відразу білою, чорною та червоною фарбами. Кожен із цих типів поділяють ще на безліч груп, які відрізняються за кольором глини, випалюванням, обробкою поверхні й технікою нанесення орнаменту¹». Подібне у своєму розмаїтті декоративно-ужиткове мистецтво мало поширення усім етнічним українським тереном до тотального винищення усього українського російсько-більшовицькою системою у ХХ ст.

Стилістичні зміни в орнаментиці, в різнокольоровості поєднань тощо відбувалися постійно, фахівці наголошують, що саме орнаментальні композиції побудовані на тогочасних світоглядних та інформативних осмислювальних системах. Т.Ткачук висловлює слушну ідею, що знакова система трипільської орнаментики – пульс культури,

---

¹ 100 найвідоміших шедеврів України / Автор. колек. під загал. ред. к. і. н. М. Ручаєвої – К.: Автограф, 2004. – 496 с. – С. 18.

яка реагує на зміни в стані суспільства. «Традиція зображувати людські фігури збереглася з перших відомих нам давньоєгипетських рельєфів і до останніх, зроблених вже на початку нашої ери за римського володарювання. Відповідно до цієї традиції, голова зображувалась у профіль, а от око та брова – анфас. Плечі та груди також анфас, а нижня частина тіла – у профіль. За усіх періодів існує звичай, загальний для чоловіків та жінок, – носити перуку, а для фараона – штучну довгу і вузьку борідку, яка підв'язувалась двома ремінцями. Лишається традиційною і поза статуй: права нога трохи попереду, руки витягнуті «по швам». [...] в період греко-римського володарювання робляться спроби робити твори, які синтезують давньоєгипетський і класичний стиль. З'являються статуї, що зображують людину чи бога в загальній традиційній позі, із випростованими уздовж тіла руками і ледве висунутою уперед лівою ногою, з несподівано романтичним лицем молодого грецького красеня і грецьким реалістичним потрактуванням торсу»¹. Цим звертаємо увагу на дуже важливу природну особливість – домінування мозкових центрів лівої або правої півкулі. Фахівці зазначають, що давньоєгипетський маляр створював немов би подібність діаграми, яка прагне надати найбільше інформації стосовно того, що зображено – присутні усі характерні риси об'єкта наперекір тому, що в реальному відтворенні того не буває. Така традиція відмінна від європейського зображення у відповідності із перспективою – це безпосередній або опосередкований вплив ідей елліністичного мистецтва. Приблизно із середини ХІХ ст. розпочалося активне дослідження функціонування мозку, а відкриття Полем Брока, що центр артикуляції мови розташований у лобовій частині лівої мозкової півкулі, неймовірно вразило навіть тодішніх науковців.

Дуже по-науковому цікавою стосовно дихотомії «праве-ліве» є стаття Робера Герца «Першість правої руки: есе про релігійну полярність». Окрім іншого, вражає те, що автор пішов із життя таким молодим (1881-1915): виявилось, що цей унікальний французький науковець загинув у одному з боїв Першої світової війни. Влучно про нього висловився ще один видатний французький мислитель-емпірик М.Мосс: «Герц був учений, а не просто філософ»², сиріч мудрагель-вчений, дослідник. Загальновідомою є різнофункціональна дія частин тіла у залежності від впливу правої чи лівої півкулі мозку. Проте хоча автор заторкує достатньо тривіальну на перший погляд тему, сиріч

---

¹ Ковтунович О.В. Вечный Египет. Очерки прошлого и настоящего долины Нила. / Предисл. Р.Г. Ланды.; послесл. А.Васильева. – М.: Наука. Глав. ред. восточ. лит-ры, 1989. – 151 с.

² Дельеж Робер. Нариси з історії антропології. Школи. Автори. Теорії. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 287 с. – С. 70-71.

різницю між правою і лівою рукою, він підкреслює універсальність полярності і першість правої руки. І вже в наш час стосовно цієї праці, та й самої проблеми загалом Р.Дельєж робить висновок, що наведені спостереження і зроблений з них висновок спроможні сформулювати загальну проблему і дати їй теоретичну відповідь, яка, як він вважає, буде справедливою для всіх культур. Проте саме із висновком, що ґрунтовне дослідження Р.Герца спроможне дати відповідь, справедливу для усіх суспільств, не варто погоджуватися. І от чому.

Здавна в Україні було поширеним прізвище Шульга, воно було поширене на рівні Гончарів, Бондарів, Карпенків тощо. Далєбі якщо останні визначали їхню професійну діяльність, то шульги – це ліворуки. Аналогом цьому прізвищу в Італії є Сцивола, а от у Росії прізвища Ліворукий немає, як і немає його замітника, як в українців. Відома в Росії оповідка про дивного майстра Лівшу виглядає як розповідь про чудодія. І це цілком зрозуміло, бо він унікальне явище і найвірогідніше прибулець, а не автохтон. Звернімо прискіпливого позирка на «Автопортрет» (23-26.XI.1843) Т.Шевченка: в якій руці талановитий маляр і геніальна людина тримає пензля? Так, у лівій, тож, можливо, він не «швець», а «шульга». А вірогідно, шевці майстрували лівою рукою. Тож відомий український футболіст А.Шевченко на футбольному полі краще грає з правого його боку, щоби краще потрапляти в ціль, пробиваючи по м'ячу лівою ногою? Стосовно французів зауважимо, що у них «гош» – це не лише лівий, а й незграбний, недоладний, нісенітний, відповідно і прізвище Гошер чи Гоше несе в собі дещо негативний зміст («недотепа»), на відміну від не лише шанобливого, а й вельми поширеного здавна в Україні Шульга. Та й в Італії «манса» чи «мансіно» визначає не лише «лівий», а ще і «брехливий», «дефектний», «зіпсований», та й у німців від «лінк» (лівий) отримуємо «невправний», «незграбний», російське ставлення до лівого – «лівша – хибна душа», «лівий» здобуток чи заробіток, «піти наліво», «встати з лівої ноги» – все це не свідчить про позитив. Стосовно ліворуких, сиріч правобічно мислячих, «брехливість» – скоріше за все «мрійливість»: те, в чому вони переконані, є «бажаним», а не очевидним, реальним, і через свою реалістичність праворукі сприймають його як «нереальне» і «брехливе». Тож Р.Дельєж зауважує, що «на сто людей знайдеться приблизно двоє, які є лівшами від природи; більша частка, яку дехто оцінює в 17%, є від природи правшами, а між ними лежить маса людей, які, коли б дати їм волю, могли б користуватися тією чи іншою рукою. Не можна, адже, заперечувати навіть органічних тенденцій до асиметрії, але невиразна схильність до праворукості, яка вочевидь поширена серед людей, буде недостатньою, щоб визначити абсолютну перевагу правої руки, якби вплив іззовні організму не закріплював її й не посилював. Більше того, навіть якщо саме природа визначила цю перевагу правої руки, слід

пояснити, чому до цієї природної переваги додається перевага людського інтелекту, чому тренують і культивують тільки найздібнішу руку. Хіба розум не радить прагнути виправити вихованням недосконалість найменше поважаної кінцівки?»¹.

Питання стосовно «коли б дати їм волю» є дуже цікавим, бо хто дає ту «волю»? Бог, Природа, Обставина, Випадок, сиріч хто? Можливо, «коли б дати їм волю» обирати, скеровуватися провідною роллю правої чи лівої півкуль мозку, то людство б успішно вибрало собі можливість вільно користуватися тією чи тією частиною мозку або обома одразу, як спільною одноцільною системою, як і більшість тварин? Ні, з цього нічого не буде, бо ж людство це є феномен, у якого не колір шкіри чи форма волосся є визначальною відмінністю поміж варіаціями, а спосіб мислення, який саме і веде до різкого регіонального суб'єктивізму розуміння «тіла» як символу живого на Планеті.

Тож якщо розглядати людство як професійного збирача, приміром, щось на кшталт сучасних орангутангів, то за тих обставин активно функціонувати мали неодмінно дві передні кінцівки, сиріч руки. Функціонували вони однаково, і це не мало якогось певного значення, чи збиральництво відбувалося на суходолі із плодами, корінцями, травами, молодими пагонами тощо, або на побережній смузі, під водою озер, морів, річок. Збиральництво* не сприяло отриманню від їжі лише насолоди, враховувати неодмінно потрібно, що конкуренція як фактор природного добору у збиральництві існувала і була визначальною у виживанні.

Цілком зрозуміло – щоби одна із півкуль головного мозку почала більш активно іннервувати м'язи протилежного боку тіла, ніж інша, потрібно було щось таке, що дійсно було вартим того. Що є тут причиною, а що є наслідком, однозначно складно визначити. Далєбі очевидним є те, що аби превалювала котрась частина мозку, мозок мав бути досить розвиненим. Він повинен був аналізувати, усвідомлювати причину і наслідок. Котрою кінцівкою, ще недосконалим органом – проторукою, давня людина тримала першу ергономічну систему «дрючок», достеменно не відомо, проте коли він перетворився у спис, сиріч зброю, якою можливо було нападати на супротивника – не тварину, а людину, – тоді і склалася зміна. Найспостережливіша істота

---

¹ Дельєж Робер. Нариси з історії антропології. Школи. Автори. Теорії. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 287 с. – С. 70-71.

* Збиральництво виховало у людини стійку психічну дію «бажання красти», зокрема заволодівати чим-небудь. Лише постійне навчання, іноді під страхом смерті. Усі піраміди царства Та-Кем чи таємні поховання інших народів, усі були пограбованими. Крали й крадуть сакральне, брутально нехтуючи «мораллю». Маленька дитина прагне обов'язково щось поцупити. Це закорінено в генах тривалим привчанням збиральництва. Лише виховання відучує від цієї звички – конкурентної боротьби за виживання.

на Планеті – людина, саме тому вона і є найунікальнішим із усіх феноменів. Саме спостережливість підказала, що більш вразливим під час агресивного штрикування гострим дрючком у людини є лівий бік, відповідно його треба захищати. Подальший культ героя вже у людини розумної і ще більше у людини мислячої осмислено утвердив цей принцип пріоритету у захисті лівого боку правою рукою – правицею, примусивши таким чином активніше функціонувати ліву півкулю мозку. Подальше домінування в суспільствах лівостороннього мозкового мислення шляхом штучно-природного добору закріпило цю функцію у суспільствах мисливців, воїнів, загарбників. У деяких традиційних суспільствах, що їх вивчали науковці XIX-XX ст., ліву руку кріпили до тулуба, не даючи змоги нею користуватися дитині.

На думку психологів¹, ліву руку утискають не тому, що вона непотрібна, і будь-яке зусилля, спрямоване на її використання, приречене на невдачу. Навпаки, у тих випадках, коли ліва рука натренована, вона надає послуги, більш або менш подібні до послуг правої руки: згадати гру на роялі, на скрипці або роботу хірурга. Якщо хтось, на лихо, втратить праву руку, то за певний час він користуватиметься лівою не менш вправно. Отже, ліву руку ігнорують не через те, що вона немічна й безсила. Ліву руку піддають справжньому каліцтву. Праворукість не лише приймається, але вона є також і ідеалом, якому кожен має відповідати, а суспільство зобов'язує нас поважати його позитивними санкціями. Анатомія не в змозі пояснити походження і сенс цього ідеалу.

Новий Заповіт вирішує цю проблему однозначно: «коли ж прийде Син Людський у славі Своїй, і всі Ангели з Ним, тоді Він засяде на престолі слави Своєї. І перед Ним усі народи зберуться, і Він відділить одного від одного їх, як відділяє вівчар овець від козлів. І поставить Він вівці праворуч Себе, а козляти – ліворуч»². І далі він цілком конкретно визначає тих, хто праворуч, як «благословенних», котрим «Царство уготоване», бо вони прихильними були за життя земного до Сина Божого, а ті, хто ліворуч – «прокляті», і шлях їхній пролягає «у вічний огонь, що дияволів та його посланцям приготований». Із цього видно, що негативним є сприйняття не лише ліворуких, а й тих, хто виступає їхнім природним символом – козлів, відповідно і жертвними мають бути «козлята». Тож відомо, що в юдеїв за язичницького періоду існував т. зв. «цап-відбувайло». Першопочатково цапа, який слугував за

---

¹ Дельєж Робер. Нариси з історії антропології. Школи. Автори. Теорії. – К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2008. – 287 с.

² Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту: Із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / Іван Огієнко (пер.). – К.: Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1159 с.+ 4с. карт. – Новий Заповіт. Матвія. – 25:31-41.

жертву, приносили головному духу пустелі Азазелу (який сам зовні був козлоподібним, а ім'я його тлумачиться як «бог-козел»). Тож того жертвовного дійства спалювали живцем – це й було очищення. Очищення вогнем.

Звернемося до ґрунтовної наукової праці Володимира Яніва, де наголошується, що «виходячи із слухного заложення, що «кожний народ творить собі богів, на себе глядячи, і по своєму смаку дає їм форми по своєму психічному характеру», *І.Нечуй-Левицький* дає основну характеристику: «в українській міфології ми бачимо давні форми бита пастушого й патріархально-хліборобного, [...] український народ любив собі творити богів в найбільшій формі сім'ї багатого господаря-хлібороба, [...] в колядках і щедрівках колядники славлять господаря, його жінку, сина й дочку, – славлять ніби сім'ю, для якої співають Різдвяні пісні, [...] господар не воїн, а старий чоловік, поважний і смутний». В цій характеристиці головного бога в українському Олімпі слідно відомий факт української не войовничості (в ієрархії українських богів бог-воїн – Громовик займає підрядне місце). Ми знаємо з інших дослідів (головно *В.Щербаківського*), що в Україні – якщо, може, й не було цілком виробленого матріархату, то все таки роль жінки є дуже великою в родині (до речі, сам Щербаківський, а за ним і Г.Ващенко здецидовано стоять на становищі матріархату, який пов'язують саме з хліборобською психікою українця). Це потверджувала б і українська міфологія, коли божество Сонця (отже, джерело життя на Землі) є Жінкою, при чому вона представлена в постаті княгині, матері або удови. [...] таким чином українська міфологія, на підставі представлення Левицького, здається потверджувати старовинний поділ ролей в українській родині, тобто, що здецидованого патріархату не було ніколи. *І.Нечуй-Левицький* підкреслює обдарованість українця «добрим розумом та багатою фантазією», але – проте – «форми українських міфів близькі до природних форм». Ми не бачимо в народній фантазії охоти до негарних, неестетичних велетенських міфічних образів, – до тих величезних, страшних головатих та рогатих багатирів зі страшними ненатуральними інстинктами, які люблять німецька й великоруська міфології. Український народ у своїх міфах держиться міри; його фантазія не любить переступати за грані ненатуральних форм. Вона любить правду й естетичність [...]. Отож *І.Нечуй-Левицький* відзначав пантеїзм української примітивної релігії: «Пантеїстична релігія дає широке місце для народної поезії; вона сповнює весь світ, небо і землю богами, дає життя в фантазії чоловіка мертвій натурі, дає мисль, язик, голос зорям, сонцеві, місяцеві, лісам, квіткам, птицям і звірам, тоді як монотейзм однімає од усього життя, а дає його тільки Богові та людській душі. Перед єврейським Єговою все мусить дрижати, вмирати од одного його

лиця; перед ним усе смерть, і в йому тільки життя, тоді як пантеїстична релігія була причиною, що народна українська поезія розкішно розвивалася, за поміччю розкішної природи й багатой народної фантазії». А дещо далі ще одно дуже виразне ствердження: «Пантеїстичний мотив зробив для українського народу свою природу живою, розумною, говорючою й думаючою. Од того любов до природи в піснях надихана її живим духом...»¹. Уся творчість українського маляра, академіка Російської академії живопису Тараса Шевченка проникнута усім тим, про що оповідано вище: життєрадісна природна вібрація є цілком реалістичним і природнім фактом у образному баченні усіх насельників українського терену. Приміром, те, що виявило себе як мистецький метод у французьких малярів-імпресіоністів 1863-1865 рр., було ще за 15 років до того як природне бачення довіклля в чарівних роботах геніального українця Т.Шевченка.

«П о н я т т я Б о г а , як джерела автократизму й деспотії в Росії, цілком інакше від поняття Бога в Україні. Бог у Росії – це чиста абстракція, це закон, часто строгий і немилосердний, тоді як в Україні «міцне почуття божої всеприсутності, душевна скруха, внутрішня розмова з Богом, тайне думання про божу волю над собою, сердечний порив у світ невідомого, таємного, радісного». У висліді тих двох різних постав – у росіян перевагу має формалізм («буква закону») і сама форма, зовнішність, обряд, коли в українців на перший план виходить істота відношення до Бога. тому знову таке розрізнення в *М.Костомарова*: «Розглядаючи великоруський народ у всіх його верствах, часто стрічаємо людей справжньої християнської моральності (мораль – це вплив закону, припису, засади – *В.Я.*); релігійність їх звернена на практичне виконання християнського добра, але внутрішньої побожності, пієтизму в них мало. Ми стрічаємо облуднів, бузув'їрів, строгих виконавців назверхніх практик і обрядів, але без правдивої побожності, – людей переважно байдужих до релігійних справ, котрі зверхні потреби релігії ставлять за тим, що звикли вже до того, але не здають собі справи з того, чого й нашо все це діється». Іншими словами, в українців більше внутрішнього прив'язання й розуміння, в росіян більше ригористичної практики»². Розрізненість між тими 150-річної давнини етносами українців та росіян була очевидною. Більше того, за той часовий період, що минув з описуваних видатним українським науковцем Миколою Костомаровим³ подій, ці два етноси

---

¹ Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / Упоряд. М.Шафовал. – 3-тє вид., стер. – К.: Знання, 2006. – 314 с. – С. 31-33.

² Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / Упоряд. М.Шафовал. – 3-тє вид., стер. – К.: Знання, 2006. – 314 с. – С. 31-33.

³ Костомаров Н.И. Две русские народности / Бюро пропаганды худ. лит. Союза писателей Украины. – К.; Х.: Мейдан. – 1991. – 72 с.

ще більше змінилися внутрішньо у бік роз'єднання. Російський етнос, перейшовши у стадію націогенези з початком минулого сторіччя, а до активної її стадії, хоча і несвідомої, з подій 1917 р., свідомої – з 1926-1929 рр., маючи імперіалістичну сутність, увібрав (поглинув) у себе значну кількість етносів цілком, а ще більшу кількість лише представників певних етносів (в тому числі й українського). Натомість український етнос за цей період, хоча і зазнав гігантських людських втрат та психічного етноциду від російсько-більшовицького антиукраїнського режиму, проте постійно знаходячись на своїй території (географічно ще окресленій відомим античним дослідником Геродотом), зокрема, в природній зоні постійного геопсихічного впливу, не асимілював, а подолавши депресію і вдало поєднавшись із прибульцями, успішно увійшов 1991 році у активну стадію націогенези. Таке природне відновлення є аналогом, приміром, відновлення загальновідомої групи живих організмів грибів (*Mycota* чи *Fungi*), які здатні навіть за тотального винищення виживати завдячуючи загальному вегетативному тілу грибів – міцелію або грибниці, яка опановує терен свого перебування часто майже невидимими живими нитками (гіфами), і таким чином зберігає його від зазіхань інших.

Злами епох¹ призводять до істотних світоглядних змін в суспільствах, а часто й до суттєвої зміни «конфігурацій» самих суспільств. Суспільства, які пізнали свою провідну національну ідеологію, етностетичне світосприйняття, психотиповість, «прив'язану» до архетиповості тощо, ладні без істотних втрат відбутися до нової епохи. Багато політологів прагнуть переконати, що з конкретно-історичних причин українці є тим унікальним народом, якому можливо настирливо тлумачити, що він аніяк і донині не склав ані про етнос, ані про свою генезу якоїсь певної уяви. Вони ж, ці добрі публіцисти, вважають, що вийти із цього «інфантильного» стану не допомагають навіть українознавчі видання, «які останніми роками щедро публікуються на наших ідеологічно відпрямованих теренах». І цьому «факту» надається багато пояснень, які самі по собі є цікавими, проте слід нагадати, що «матерія» за своєю суттю аніяк не може бути «ефемерною», а «українська ідея», як і кожна «ідея», якщо вірити Платону (саме він започаткував цей термін), то це початок, основа, первообраз, зокрема, – духове першоджерело, яке і становить суть та основу всіх речей. Якщо матерія – це матеріальне, то ідея – це духове, яке, відповідно, щонайтісніше пов'язане із поняттям суспільної свідомості.

---

¹ Чмихов М.О., Кравченко Н.М., Черняков Т.І. Археологія та стародавня історія України – К.: Либідь, 1992. – 376 с.

В дійсності ж усе набагато простіше та очевидніше. Разом із тим зауважимо, що сучасні новітні засоби дослідництва роблять можливим створювати т. зв. «карти спадковості» чи «метричні довідки спадковості» або «ДНК-паспорт»: ким були пращури росіян, євреїв, грузин, білорусів чи башкирів і звідкіля вони прийшли на терен свого проживання. Те саме можливе і для українців.

Вважаємо, що науковому українознавству не є доцільним докладати зусиль для обґрунтування основ «россієзнавства», сиріч розшукувати і відтворювати російську оригінальність. Якщо би їхні «дослідники» свого часу не знищили за безпосереднього старання графів Орлових наукове надбання Михайла Ломиноса, що походив із слов'ян-поморів, то сучасним російським історикам було би значно простіше. Бо колись їхні проторосійські «собірателі земель», прагнучи долучитися до «сильних Світу», спробували прилучити себе шляхом фальшування до «Київського столу», який і сам почувався етнічно не твердо. Доречніше було би пошукати спадкову близькість із кримцями, кримсько-татарською спільнотою, розрізненість із якою криється в релігійній площині, а ніяк не в етнічній.

Розглядаючи «праве-ліве», український науковець Вадим Щербаківський¹ звертає увагу, що селяни хліборобських народів і, зокрема, українці, з наддавніх часів використовували вола як в обробці землі, так і як транспортний засіб, а тому й повертають на дорозі при зустрічі ліворуч, тож у тих народів, що звертають уліво, очевидно є «психіка хліборобська, осіла». У тих же, хто звертає управо, вглибині «сила кочова». Проте науковець робить висновок, на наш погляд, хибний – немов би керуючи правою рукою чи конем, чи волом, зручніше повертати одного вправо, а іншого вліво. Хибність тут у тому, що керувати саме вправніше, повертаючи вола вліво, через те, що це здійснювали лівою рукою, а от коня – правою рукою. Так відбувалося, що із волом працювала хліборобська ліворуко пріоритетна людність архетипу «людина-рослина», із конем же, а це сталося значно пізніше, – тип людності, що, як ми вище зауважували, обороняв лівий бік – праворуко пріоритетна людність архетипу «людина-тварина». Це зовсім різна світоглядна основа розвитку, бо зовсім різне світосприйняття. Хліборобська людність заселяла не лише «мальовничі простори» через їхню естетичність – спочатку заселення відбувалося не підсвідомо-свідомому рівні у пошуку к о м ф о р т н о с т і : є вода (але не болотна трясовина), і не обов'язково річкова, а може бути й небесна, як рясні дощі (але не зливи) або сніг (але не мерзлота), тепло (але не спекотно), сиріч всього має бути помірно. Українці не мандрують світ за очі ані

---

¹ Щербаківський Вадим. Українське мистецтво: вибрані неопубліковані праці / Упоряди., вст. стаття В.Ум'яновського. – К.: Либідь, 1995.

морем (хоча на Чорному морі вони були домінуючими), ані суходолом; вони усе вбирали в себе, були найвиразнішими інтровертами, а їхній терен своєю геофізикою, природною енергетикою лише сприяв цьому. Подібна ситуація, напевно, є і для давнього терену Та-Кем чи археологічної культури яншао (нині КНР), або індської – вони не мандрували Світом. Якщо й ходили Середземним морем, то лише понад берегами, натомість фінікійці подолали значні відстані. Прив'язка до свого терену на підсвідомо-свідомому рівні є реальністю осілих землеробських суспільств, людної архетипу «людина-рослина». Загалом, коли землероб порається на землі і переймається прагненням щось виростити, то це він здійснює не лише у відповідності із споживацькою метою, хоча, поза сумнівом, превалює бажання нагодувати себе й свою родину, близьких своїх. Далєбі в процесі творення він починає розуміти гармонію, вбачає певні закономірності, а згодом і усвідомлює, що творінням своїх рук здійснює красу. Таке об'ємно-цілісне ставлення до Світу, яке охоплює і естетичне, і етичне, і господарське, в своїй генезі врешті приводить до гуманістичного світогляду. Тому землеробська і гуманістична свідомість відігравали на усіх етапах формування українського етносу провідну роль, на тому й тримається українська культура і головні її суспільні цінності. Тож бо це і є та головна риса української духовості, яку, приміром, Іван Мірчук визначив як український антеїзм¹ – не долання Природи чи боротьба із нею до знекровлення природного довкілля, а осягнення через неї змісту Світу. Тому ми так пишаємося тим, що саме давньоукраїнський терен дав місце розвиткові найвиразнішої стадії своєї генези – трипільській археологічній культурі із найвиразнішим культом – землеробством і найвищим ієрархічним щаблем землероба, де неполітична влада над суспільством, тож не є відчутним домінування котроїсь зверхності (влади) у життєвій ідеології суспільства. Хоча сучасні дослідники і прагнуть підвести суспільство цієї археологічної культури під традиційний психостандарт, в якому неодмінною є присутність боротьби за владу, починаючи зі статевих відмінностей і до нерівності між групами та окремими обставинами. Саме це суспільство багато в чому заперечує стереотипи політичної антропології. Цьому сприяє розуміння символів як засобу передання інформації, і символіки загалом як способу мислення. Тож таке розуміння, що поширене поза українською свідомістю – чоловік священний, а жінка – та, що оскверняє, – не лише не є притаманним, а й зовсім відсутнє. І то вочевидь засвідчує прадавньоукраїнська ідеологія (умовно –

---

¹ Мірчук І. Месіанізм Липинського. Цитовано за текстом: Кульчицький О. Іван Мірчук – дослідник української духовості // Збірник на пошану Івана Мірчука. – Мюнхен – Париж – Нью-Йорк – Вінніпег, 1974. – С. 54–66.

трипільська) своїми символами «ян–інь», «сваргою», й надалі «блакитно-золотаве» чи «золотаво-блакитне», де хто є хто достеменно неможливо визначити, бо усі частини рівноцінні, як і ліво-право, землеробство-скотарство, космічна «темна енергія» (складає 95% Всесвіту) і червона кров живої Планети Земля «Червоно-Чорне», яке в українському підсвідомо-свідомому є рівновартісним.

Традиція в мистецтві, побуті, загалом в культурі – це важлива психічна ознака, а не така собі забаганка. Світогляд – це значний психоетнічний комплекс генетичних, традиційних і набутих рис і поглядів, як природне, так і поєднане природне і людське. Психічна ж направленість індивіда – це його мета, цілі та скерування, які є визначальними в усій його діяльності. Безпосередня діяльність мозку – комплексна взаємодія безлічі найрізноманітніших електричних та біохімічних процесів, де кожна функція мозку і взаємозв'язок з організмом забезпечуються різноманітними зонами, центрами та крапками дії. «Дуальність має місце в усіх галузях діяльності культури, особливо в асиметрії засобів вираження культури. Латерація півкуль мозку є механізмом регуляції особистісного та соціального зв'язку культури і природи. Функцією лівої домінантної півкулі є розпізнавання об'єктів, якостей, їх аналіз, структуризація за якостями. Результат цього закріплюється в мові. [...] Права півкуля обмежено володіє мовою, але для вияву свого пізнавального досвіду використовує невербальні засоби: зоровий, тактильний, кінестетичний та слуховий. Вона оперує кольоровими, просторовими, складними звуковими та предметно-звуковими, музичними образами, жестами, скеровується емоціями»¹. Тож і увагу привернемо до того, котра нога попереду на 2-3 см. Ще раз наголосимо – не заради констатації мистецької примхи прадавнього майстра, а щоби підкреслити велику значимість закарбованого мистецтвом, котре кожним своїм символом накреслює психічну традицію і зберігає її як психічну візитівку чи метричну довідку про психотиповість котрогось народу. Саме через те, що у давніх єгиптян функціонально активнішою була ліва півкуля мозку, вони перші звернули увагу на різну психотиповість, і тому зображували богів з різними головами тварин – риси поведінки, більш помітні і виразні для спостереження у порівнянні «людина – тварина».

Важливим мистецьким досягненням трипільської доби є витворення антропоморфної пластики – це, головними чином, жіночі зображення, значно менше чоловічих. Усі зображення дуже різноманітні і протягом процесу мистецького розвитку відбували значного змінювання. За середнього періоду генези жіночі фігурки

---

¹ Сніжко В.В. Нариси з психоетнічної екології України. – К.: Веселка, 2001. – 334 с.: іл. – Бібліогр.: с. 323-333. – С. 120-121.

ліпилися з рожевої глини: стилізовані граціозні жіночі постаті із пласкою схематизованою головою, із двома отворами замість очей, ніс виконано одним щипком глини. Відсутність рук, плечі – кутасті виступи з наскрізними отворами, ноги – звужені донизу конуси. Деякі прикрашені імітацією татуювання, або ж із спадаючим на плечі чорним волоссям. Наприкінці середнього періоду розвитку відтворення набуває реалістичності, тож з'являються портретні образи мешканців Трипілля, за якими, дехто вважає, можливо визначити етнічну приналежність зображених, відображено одяг та взуття. Пізній етап Трипілля повертається в мистецтві до узагальненого схематизму, лише за нових форм. Тогочасна усвідомлювана естетика людської краси виявляла себе у гіпертрофовано розвинених стегнах жінок середнього зросту, серед яких є ті, у кого довшою є верхня частина, а є, у яких довшими є ноги. За пізнього періоду – фігурки із значно видовженими ногами, і на цій морфологічній особливості будови робиться виразний візуальний наголос. Стосовно трипільського мистецтва загалом, фахівці роблять висновок, що його розвиток відбувався умовно замкненим циклом: найперший лаконізм, простота і схематизм змінилися умовним реалізмом, який за певного періоду знову повернувся до схематичних антропоморфних форм. Видається, що цей розвиток – не коло, а загальновідомий процес-спіраль, яку полюбили малювати трипільці як важливий для них світоглядний знак-символ.

Скарб, віднайдений в кургані на Одещині біля м. Бородіно, який знаходиться в Історичному музеї в Москві, засвідчив Світові новизну срібними наконечниками списів, крім того, разом з ними було виявлено інші речі, виготовлені також із срібла, й дещо із золота, бронзи, рідкісних різновидів нефриту й білого тальку із орнаментациєю. Археологи І.Черняков та О.Лєсков висловлювались стосовно скарбу як про матеріальне свідчення рівня високої майстерності місцевої металообробки середини II тис. до нашої доби. Загалом з моменту віднайдення скарбу 1912 року німецьким колоністом висувалося багато припущень місця виготовлення зібраних в ньому речей. Як основне його значення, як факт загальної генези терену, де його віднайдено (український південь), – це ланка в загальному ланцюгу пам'яток бронзового віку Середземномор'я та майже усїєї Європи. Натомість, якщо більш конкретно стосовно окремих речей, то наконечники, на думку Є.Черних, – сибірського виробництва, а інкрустовані трансильванським золотом в котрійсь карпатській майстерні, де обробка золота була досить поширеною. Сокири ж виготовлено із нефриту, який було видобуто з Оспінського родовища в Саянах. Проте подібних сокир

немає ні на Уралі, ні в Сибіру, хоча близькі за формою, але давніші за часом знайдені Г.Шліманом у Трої¹.

Слід дійсно погодитись із тим, що цей скарб, зібраний у глечики, є унікальною колекцією із 17 речей, більшість із яких є зброєю. Це коштовна зброя не лише на наш час, а й на той, зокрема приблизно 3,5 тис. років тому, бо є срібною з унікальним орнаментом із золота, а також із нефриту та білого каменя талькової породи. Можна припустити, що це не зброя вбивства, а виготовлена лише як символ-прикраса сили та знаменитості. Металургійний сеймино-турбінський регіон, із якого припускають походження деяких речей південноукраїнського скарбу, простягався в минулому від Уралу уздовж Сибіру до Іртиша, і отримав свою назву від Сейма і Турбіно, що на Уралі. Вважають, що цей транскультурний металургійний регіон веде своє походження із Циркумпонтійського металургійного регіону, який функціонував 5 тис. років тому. Проте хотілося б дещо конкретизувати, що величезний металургійний комплекс існував на території сучасного Донецького регіону, тож певно що його традицію роботи з металом і успадкували майстри більш північного регіону. Саме в цьому металургійному регіоні з українського терену відбулася значна технологічна подія – зміна арсенистих (миш`якових) бронз на олов`янисті сплави, що зробило можливим тонкостінне литво. Саме таку технологію і використано при виготовленні срібних речей із давньої колекції. Природний катаклізм, який стався у центрі Циркумпонтійської зони в Проточорноморському озері, сприяв потужному відцентровому руху народів. Вважають, що це були індоєвропейські метаєтнічні мовні угруповання, які йшли теренами сучасних Європи і Азії в різних напрямках. Зокрема, стосовно міграції у східному напрямку вже неодноразово наголошувалося² на тому, що ця міграція, як загалом і усі інші міграції в Світі, не відбувалася як бездумне блукання суходолом. Міграції відбуваються із урахуванням життєвого досвіду конкретного суспільства як певної екопсихічної структури, адаптованої до відповідного природного ценозу: відповідного до подібного. І здійснюються вони на підсвідомому та свідомому рівнях. Наприклад, вважають сенсаційним відкриттям віднайдені фортецю, храм-святилище та могильник воїнів із колісницями (XVII-XVI ст. до н. д.) на річці Сінташта у Челябінській області. Ця місцевість є охопленою сейминсько-турбінською

---

¹ 100 найвідоміших шедеврів України / Автор. колек. під загал. ред. к. і. н. М.Ручасвої – К.: Автограф, 2004. – 496 с. – С. 24.

² Екологічне виховання, народне оздоровлення, традиційне харчування в українській концепції національного здоров`я: Українознавча монографія / Сніжко В.В., Кононенко М.П., Присяжна Т.М., Кухарчук С.В., Снежко Є.В., Лавренчук І.І., Отрошко Л.Г., Новосад С.О., Чешков О.А., Воронова Г.І. – К.: НДПУ, 2007. – 438 с.

металургійною областю. Знахідки з цього регіону мають багато подібного із знахідками з одеського кургану. Тож природний фітоценоз давньоукраїнського терену періоду існування в стані Проточорноморського озера мав листяні ліси або рідколісся із різнотрав'яними луками (те, що нині називається Лісостепом), і людність того періоду у разі потреби мігрувала подібною природною зоною. Саме таким і був шлях від Дону повз Урал навколо озера (майбутнього Каспію) і до Саян та Алтаю. Усе те, що існує нині, приміром, «піски Майинкум», «Бетпак-Дала», «Кизилкум» тощо – це результат діяльності людства у ближчі до нашої доби періоди.

Завжди слід пам'ятати, що еволюційний процес – це зміни розмаїття шляхом пристосування до усього, а не лише до природного довкілля, і це стосується не лише природної, а і культурної еволюції людини. Саме еволюційний процес культургенези з певного моменту відіграє істотну роль у становленні людини, – як спільного виду, так і окремих його варіацій: великих рас, метаєтнічних мовних спільнот, етносів, націй. Певні культурні винаходи, чи це твори образотворчого мистецтва, чи будівельного дизайну, декоративно-прикладного мистецтва чи ужиткової творчості та багатьох інших видів діяльності, на котромусь моменті розвитку людства виявляють себе як винахід певного людського угруповання із унікальним світосприйняттям, що спирається на притаманні йому уподобання природної естетики, домінуючого господарського устрою, природної світоуяви, адаптаційних особливостей та певних наддавніх психоповедінкових закладин. Проте згодом ці винаходи стають загальнолюдськими із обов'язковими привнесеннями в них регіональних доповнень.

Наведемо досить слушну обставину із давньої всесвітньої історії: після того, як політично деградує давньоєгипетське суспільство опинилося під владою македонської династії, нове керівництво країною намагалося залишити незмінною фараонову систему правління країною, при цьому лишивши поза межами влади автохтонів. Дещо змінити ситуацію примусили обставини – збройне протистояння із Селевкідами за правління Птолемея четвертого змусило використати місцевих єгипетських воїнів, які й вирішили позитивно боротьбу. І лише після цього певне коло автохтонів було долучено владою до еллінізму, усе ж інше населення, усі його верстви, від землеробів до священників, жили традиційним життям своїх попередників. Таке розмежування виникає між завойовниками та автохтонами завжди: воно було і в період панування імператриці російської Єкатеріни другої між козацькою старшиною та селянами-автохтонами, те саме і з королівською владою Польщі, а це врешті призводить до національно-патріотичного становлення та пошуку можливостей утвердження першої тези національної ідеї – виборювання своєї національної держави.

Постійні зміни, викликані бажанням різноманітних прибульців посісти український терен, а також в значній більшості випадків через природні катаклізми у вигляді локального чи ойкуменічного їх масштабу, послаблювали т. зв. пасіонарну енергетичну напругу автохтонного населення. Прибульці ж на українському терені, що здавна промігровували ним, зупиняючись на тривалий термін чи досить швидкоплинно полишаючи його, не могли докорінно змінити чи навіть спотворити те, що було закладено еволюційним процесом в психотиповості автохтонів ще задовго до мезинської археологічної культури на півночі чи на південних теренах до кримської археологічної культури кукрек. Натомість слід неодмінно зазначити, що прибулі наїзники ніколи не були в радість автохтонам. Та вони й не могли бути радо зустрінуті через психічну несумісність – бо неодмінно силою накидали свою систему управління, примушуючи місцевих до нового політичного устрою, світогляду та й богорозуміння, ще й визискуючи із них здобутки їхньої натхненної праці. Безсумнівно, що прибульці (звичайно, не їхні провідники) привносили щось нове, і з тих нововведень було й корисне, проте це ставало очевидним не одразу. Наприклад, коли ведеться мова про позитивний вплив прибулих аріїв на автохтонне населення Індського регіону, то слід уважно ознайомитись із станом брахмана (нащадка аріїв) чи парія (нащадка автохтонів). Перший міг убити другого аби за що, не відповідаючи ні перед ким, і ще багато чого прикметного можна викласти про «благодійні» вчинки прибульців до Індського регіону, проте ми маємо іншу мету. Загалом арій витлумачується як землероб, проте навіть не дивлячись на зображення оного на рельєфах палацу в Персеполі за періоду центральноазійської імперії Ахеменідів, відомо, що арії – кочовий народ. Тож вони могли лише як носії чогось (несвідомо – хвороб, чи свідомо – ідей) принести місцевому індському населенню нову агротехнічну систему користування землею. До чого вони й прилучили автохтонів Раджастану та Сінду — після освоєння степів та лісів долини Гангу там відбувся найбільший культурний розквіт. Тож користь від прибуття аріїв очевидна, далєбі чи такою її відчували автохтони? Вірогідно, що аналогічно колгоспникам в СРСР за тоталітарного російсько-більшовицького режиму, особливо в період сталінізму.

Наголошуючи на безпосередній залежності історії країни від культури, якимось самозрозумілим вважається, що мова ведеться про мистецтво як найбільш виразний вияв культури. Поза увагою лишається культура харчування. Зокрема, не сам процес споживання їжі, а його світоглядна основа. Слід визнати, що здавна це був певний осмислений психоприродний ритуал – процес приготування їжі. Напевне, що після того, як давня людиноподібна істота почала харчуватися не аби чим, що втрапило до рук, а готуючи їжу на вогні, із використанням солі та інших

присмачок, та істота стала справді людиною у нашому сучасному розумінні, і відтоді виготовлення страв для споживання стає творчим процесом – мистецтвом. В майбутньому його назвуть кулінарією, тобто мистецтвом кулінарії. Воно має традиційні природні регіональні особливості і пріоритети, які незмінними лишаються дуже тривалі проміжки часу. Багато з них закріплено в національному світогляді, природних богорозуміннях, а також в релігійних канонах, наприклад, в Старому Заповіті чи Корані.

На національні особливості споживання їжі пильну увагу звертає В.Крисаченко, наголошуючи: «Хліб не має безпосередніх аналогів ні в природі, ні в культурі [...], хліб єднає собою субстанційний світ, з якого вийшла людина, і світ ментально-духовний, який вона витворила. Таким чином, хліб об'єднує природу й людину, олюднює першу і націоналізує другу»¹. Біблія правдиво використовує поняття «хліб» як їжа загалом. Відомий ботанік В.Комаров звертає увагу, що серед 500 тис. відомих людству видів рослин використовується лише біля 6 тис. Свідомо вирощується біля 90, провідними ж агрокультурами нині є пшениця, жито, ячмінь, просо, овес, кукурудза, квасоля, горох, боби, соя, батат, картопля, арахіс, оливи, соняшник, буряк, капуста, банан, морква тощо. На українському терені провідною їжею є хліб з борошна грубого млива, який має особливу пахучість та смак. Традиційно в Світі для якісного і поживного хлібопечення використовують зерно пшениці, жита, ячменю, рису, проса, кукурудзи. Проте і до використання цих культур вживалися в їжу рослини, які мали у своєму складі поживні борошняні речовини. Такі рослини були переважно із зерном, та були такі, що борошно у них отримували із кореневищ чи стебел².

«Ідеологія життя українців, його вартості найбільше виявлені у хлібові, який віддавна є не тільки щоденним спожитком, великою совістю, а твором мистецтва. Його цінність виявляється у трьох потребах: побутовому вжитку, в родинних звичаях, мистецькому образотворенні. Творчість має тут суцільний вияв, вона у вчиненні самого тіста, в оформленні та випіканні хліба, його мистецькому оздобленні та звичаєвому застосуванні, котре супроводжується діями, піснями, образними словами [...] його називають даром Божим»³. Спочатку було «даром божим» усвідомлення того, що зерна треба зібрати, висадити в підготовану для того, поживну землю, а коли проростуть, то доглядати за ними. Потім «даром божим» були рало, серп, плуг, молотарський ціп та й інший землеробський реманент –

---

¹ Крисаченко Валентин. Хліб – мірило українського буття // Український світ. – 1993. – Ч. 3-12. – С. 6-7.

² Рева М. Л., Рева Н. Н. Дикі їстівні рослини України. – К.: Наук. думка, 1976. – 165 с.

³ Мицик Вадим. Дар Божий із раю // Народне мистецтво. – 2003. – Ч. 1. – С. 7-9.

важливі об'єкти ужиткового мистецтва, як і пекти в унікальній давньоукраїнській печі кождоденний хліб, символ Сонячного кола. О.Потебня й зарахував хліб до «числа сонячного Бога»¹.

Мистецтво обробітку ґрунту (агротехнологія) на українському терені здавна було вищим ступенем фаховості: перелогова система обробітку землі має чергувати декілька років засіву і вдвічі більше передиху. Фаховим мистецтвом було зробити цей довготривалий перепочинок землі таким, що збагачував би ґрунт поживними речовинами. Так і визначилась відома й нині трипільна, можливо ще й трипільська система, за якої поля поділено на три частини: на одній сіяли озимину, на іншій – ярину і ще на іншій – випасали худобу. Система вдосконалювалась і вдосконалювалась, згодом до цього вже долучилися й науковці, наприклад, В.В.Докучаєв з працями «Руський чорнозем» та «Наші степи колись і тепер». Випікаючи хліб, майстрині надавали йому дивовижних форм, лишаючи в основі коло. А вже готовий коровай викладали обов'язково на вишитий рушник, орнамент якого – закарбований світогляд давніх українців із найдавніших археологічних культур. Рушник вишиваний в українців має особливу значимість і посідає визначне місце і в побуті, і в свідомості. Не дарма ж «рушник» – наче «доля». Проте допоки буде хліб готовим і спечеться коровай, усе розпочинається із пікної діжи. Саме діжа є важливим символом, який розпочинає суспільне життя. В піснях діжа символізує сонце, а у весільному обряді навколо неї обводять молодих. Як в гарній діжі має утворитися тісто із закладених в неї складників, так і родина має статися із молодих, які єднаються, щоби витворити життя.

Новонароджене дитя відбувало своєї купелі в новій коноці чи цеберу. Усі бондарські вироби несли на собі, окрім господарсько-побутової цінності, ще й магічну значимість. Кожна деревина є носієм ізотерики, а тому вироби з неї і називали ласкаво: бочечки, барилочки, цебрики, діжечки, а ще була й бодня. Робилися усі ці мистецько-побутові речі умілими майстрами, це змістовне мистецтво, бо потребувало, крім майстерного володіння реманентом, ще й досконалого розуміння деревини, усіх її якостей та властивостей. Ще донедавна кожне місто мало вулицю, де жили династії бондарів, як і гончарів та інших майстерових. Є така вуличка і в Києві, тільки там вже не живуть бондарі, останній із них – справжній маестро Михайло, пішов з життя майже 30 років тому.

Сукупність крапок, ліній та інших знаків утворюють композиційно-знакову систему, що виконує певну магічну функцію, завжди зрозумілу лише сучасникам. Такі структурні комплекси ще й нині можливо спостерігати в Кам'яній Могилі. Значно зрозуміліші

---

¹ Мицик Вадим. Хліб як твір мистецтва // Артанія. – 1999. – № 5. – С. 22-24.

знакові системи на артефактах мезинської археологічної культури, і вже зовсім очевидні орнаменти з теренів трипільської археологічної культури. Є припущення, що ці знаки-символи мають цілком конкретну значимість, а порядок їх розташування є певним кодом, ключем, з допомогою якого наш видимий, фізичний тривимірний Світ співпрацює з невидимим, духовим (тонким), багатовимірним. Щонайперше це духи стихій – стихіалії, елементали, власне робота з якими і називається магією¹. Та давня орнаментика щільно увійшла у всі українські вишивки, а особливою вона є на вишивках рушників, які вважають такими, що знаддавна виконували сучасну функцію ікони. Про звичай розвішувати рушники у гайбожах чи божеліссях за дохристиянського періоду згадує М.Карамзін, посилаючись на літописні джерела. Та й нині те саме можна спостерігати в давній православній церкві с. Криворівня Верховинського району Івано-Франківщини. Та й доміантний кут хати – покуть, завжди прикрашений рушниками, іконою чи портретом Т.Шевченка, а у советський період – збіркою родинних фотографій, і неодмінно на рушнику. Дехто додумувався, щоби уберегтись від поневірянь, тримати на рушнику зображення нелюда Сталіна, але до того спонукало горе. Проте не завжди та заповідливість рятувала.

Науковці, ще здавна займаючись систематизацією та аналітичним стилізуванням орнаментів, зробили висновок, що велика «кількість узорів, множинність їх варіантів та варіацій зводяться до порівняно невеликого кола образів та мотивів, що знаходяться між собою в строго визначеному зв'язку; більшість з них – зооморфні та рослинні мотиви; антропоморфні становлять меншу частину»². Багато видатних вчених намагаються розкрити зміст вишиваних орнаментів, углядіти утаємничене і розтлумачити його іншим. Тому існує багато висновків та їх інтерпретацій. Проте цього здійснити неможливо нам, нинішнім. Бо і Марія Примаченко, і Юрій Ілленко, й Іван Марчук та багато інших фахових майстрів своєї справи неодмінно казали, що якась-то невидима сила сприяла їхній думці, направляла руку лагідно, далекі твердо... Тож придивимось уважніше та прискіпливіше до орнаменту вишивки, і побачимо його нинішню спадковість із тим давнім. Тож і відчуємо ту тяглість духу, нехай і не безпосередньо українського, а протоукраїнського, прадавнього, що і відображується психічними символами-образами у візуальних мотивах народного мистецтва через усі археологічні культури з наддавнього часу й донині. Разом із тим

---

¹ Мельничук Ю. Магічність української вишивки / Юрій Мельничук // Артанія. – 1999. – № 5. – С. 49.

² Нестерук Л. Від мамонтів до інтер'єрів / Лариса Нестерук // Артанія. – 1999. – № 5. – С. 45.

відзначимо видатну працю фахового мистецтвознавця М.Селівачова «Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія)»¹.

Не відчувши писанки в руках і уважно не оглянувши її, не пізнаєш себе як українця. Бо ж то і є писане джерело, яке шукають і не помічають, що ріднить українців із давниною їхнього терену: знаки розміщені на писанці у певному порядку та відповідності. Такими є давні писанки, бо новітні писанки – лише гарна пам'ять про пращурів, щасливих своїм сакральним мистецтвом. Гарна сучасна писанка, та не інформуюча, – лише мистецька річ. Знаки на писанці, як і на вишиваному чи різьбленому орнаменті, є закарбованими у сакральних знаках-образах історичною розповіддю. Тут і семантика Світового Дерева, тут і потреби клану-роду, звернені до Всевишньої Волі, тут і мрії-сподівання про майбутнє... Ми нині на своє сучасне світосприйняття визначаємо, про що сповіщали для тих минулих насельників спільного із нами українського терену «безконечник», «меандр», «хвиля», «трипільська спіраль», «ромб», або «рожениці» чи «кривий танець» із «колесом». А чи зрозумілі були б тим прадавнім протоукраїнцям писанки під назвою «вазон із соняшником», «лавровий лист», «тюльпан», «сорок клинців», «дубовий лист і жолудь», а також усі «павучки», «міштуганки», «гребінці», «кручені рукави», «смерічки», «білий пояс», «попові ризи» й багато-багато іншого? З першого візуального розглядання оцих нових зображень складається враження котроїсь наївності і оцінка на кшталт вже традиційного мистецького примітиву. Навіть об'єднання у певний мистецький стиль робіт Г.Собачко-Шостак, К.Білокур, М.Примаченко й багатьох інших видається нахабно-зверхнім, протиставляючи їх як такий собі кіч глибинному авангардному, щонайперше західному, мистецтву. Проте саме новітні писанки несуть в собі природну гуманістичність, такий собі мистецький український екологізм.

Ми нині маємо свої, зрозумілі нам, визначення тризуба, п'ятикутної, шестикутної або семикутної зірки, сварги, хреста, півмісяця та інших знаків. Так і вони, ті давні насельники українського терену, мали свої знакові світоуявні визначення. Те саме стосується загалом усіх зображень на мистецьких чи ужиткових речах, які згодом виявились лише німими символам, а їхнє світоглядне потрактування

---

¹ Селівачов М. Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія) / Михайло Селівачов – К. : Редакція вісника «Ант»; Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. – XVI, 400 с., іл. (Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського Національної академії наук України, Київський державний інститут декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. М. Бойчука. Музей українського народного декоративного мистецтва. Наукове товариство ім. М. Трохименка).

зникло. Разом з тим воно нині не є цілковито адекватним минулому, а іноді наближене до наших світоуявних думань, приміром, коли ми спостерігаємо зображення богів у вигляді тварин чи із головами живих істот, то висловлюємо припущення на кшталт психопримітиву із Волосом – «скот'їм богом», тобто «богом скотарів», а не божеством племені «скотів» із уособленням божественності через образ Священного Бика. Те ж відносно котроїсь божественної істоти із рослинним вінком на голові або із гербарним зразком у руках – як божественної персони, яка опікувалась певною рослиною чи є рослинним богом певного регіону. Давня людина не розмірковувала так приземлено. В кожному випадку, провідна верства мислителів, тогочасні мудрагелі були дуже допитливі й аналітичні, інакше вони не знали б тих основ космогонічної світобудови, наприклад, зоряного простору чи еволюційних шляхів розвитку живого з неживого на планеті Земля. Разом із тим зауважимо, що нині через модерне переосмислення й іноді навіть бруталне використання давніх символів-знаків як заманеться, попри їхню сакральну приналежність, вони викликають у сучасної пересічної людини потрактування із котримось смутком, а то й неприязню, а у осмислювачів – образи та ілюзії, далекі від їхнього справжнього психоідейного змістового наповнення та семантичного призначення.

Без сумніву, слід визнати, що давня людина мусила бути дуже самозаглибленою та одночасно спостережливо-аналітичною істотою, бо експериментувала у більшості із собою. Вірогідно, що й перебувала вона на більш високому рівні філософічності тоді, аніж більшість нині. Цілковито очевидним буде запитання – котра ж людина була найбільш аналізуючою, філософськи осмислюючою себе і довкілля людиною? Може ще з етапу габілісів? Бо ж доводилося абсолютно усе здійснювати із чистого листа, усе випробовуючи на собі та радячись із собою й, одночасно, постійно цікавлячись, а що ж воно отам, за тим кущем? До обр'ю ще було далеко, проте і туди потрібно було прагнути, а прагнути можливо було лише спільно, і це неодмінно вимагало колективного порозуміння замість конфліктності, дискусії, спільного мислення та осмислення. Та людина-істота ще нічого не знала про те, чого сама особисто не бачила.

Тож бо ще задовго до Д.Юма, І.Канта, Т.Г.Гекслі, Г.Спенсера ті люди визнавали реаліями лише те, що було перед ними. А перед ними було природне довкілля, тож воно і обожнювалося як таке, що має пізнаватися, далєбі пізнається лише із значними надзусиллями інтелекту. Напевне, коли виникло колективне свідоме, яке можливо було порівняти й обговорити, от тоді й відчуття виявилися загостренішими. Для цього було потрібне значно розгорнутіше та вагоміше довколишнє розглядання та мистецтво природного

світоспостереження, а не система невербальних знаків порозуміння, якою б вона не була досконалою, і навіть не злагоджена кланова спрощена звукова система порозуміння. Потрібною була обов'язково багатоформатна звукова система із залученням значної кількості спостерігачів-аналітиків із різноманітним світобаченням. Той інформативний скарб, що було накопичено значним дослідно-експериментальним природним психоаналітичним періодом еволюційного процесу генези людства, потребував не лише значної кількості аналітиків-осмислювачів, а щоби ця спільність інтелектуалів могла порозумітися, тому потрібним було активне функціонування мовно-розумового апарату. Тож котрийсь вплив примусив людський мозок до більш активної діяльності його лівої півкулі. Така функціональна діяльність в подальшому мала найвизначніші, справді фундаментальні наслідки: широкий цивілізаційний поступ Планетою. Проте нагадаю висловлювання Л.Виготського, видатного радянського психолога: «Боротьба усного мовлення з мімікою, незважаючи на усі добрі наміри педагогів, як правило, завжди закінчується перемогою міміки, тому що вона – це істинне мовлення в усьому багатстві його функціонального значення».

Багато науковців найпрогресивнішим цивілізаційним етапом вважають античний середземноморський період генези Планети. Такий висновок робиться через розмаїття віднайдених в наступні періоди багатьох артефактів, які самі по собі були значними мистецькими досягненнями, але ж вони й несли в собі і на собі багато інформації, накопиченої іншими пращурами інших регіонів за інших періодів. «Передумовою грецького мистецтва є грецька міфологія, тобто природа і самі суспільні форми, вже перероблені несвідомо-художнім способом народною фантазією. Це його матеріал. Але не всяка міфологія, тобто несвідомо-художня переробка природи (тут під природою розуміється все предметне, отже, включаючи і суспільство)»¹.

Проте саме античне мистецтво, щонайперше в греко-елліністичному світобаченні, ще й підкріплене значним чином давньоримським досвідом усвідомлення Світу, щонайбільше збереглося і поширилося тогочасними ойкуменістичними просторами. Разом з тим, було ойкуменічне мистецтво, що увібрало в себе той всесвітній досвід багатьох народів, особливо «варварських», які лише вкладалися в прокрустові рамки цивілізованих еллінів і висловлювалися тією ж мовою. Усі здобутки СРСР корегувалися під стандарт російсько-більшовицької свідомості і виголошувалися російською мовою. З ХХ ст. англomовне середовище виявило себе як провідне і домінуюче у

---

¹ Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – К. : Вид-во політичної літератури України, 1966. – Т.12. – С. 693.

Світі, а мова, як мова міжнародного спілкування, виявилася такою, що домінує в Світі і примушує до американо-свідомого думання як прогресивного. Відповідно і мистецтво американо-світоглядного штибу є домінуючим, як і англомовна наука, котра лише у такому вигляді і дає нобелівських лауреатів. Тож і греко-античне мистецтво та мудрість, висловлювані тією мовою, були еталонними і впливали на формування різноманітних суспільств як цивілізованого напрямку розвитку, а також певним чином прогресивно впливали на варварські суспільства. І хоч багато творів образотворчого мистецтва та ужиткового мистецтва зникло природним робом або було знищено й загинуло зовсім або частково, все ж згодом дещо було віднайдено. І саме завдяки цим творам виникло Європейське Відродження, що відродило і врятувало рештки минулого, проте воно народило нове, зокрема, сучасне, прогресивне світобачення людини та її природного оточення.

В античний період прогрес і значимість елліністичної основи утворились завдячуючи об'єднанню великої кількості різногалузевих мудрагелів у спільний гурт. Він, той античний гурт мудрагелів, не був таким собі всеойкуменічним товариством на кшталт Ліги націй чи Спільки мудреців Середземного моря. І все ж таки вони усі, різного психоетнічного походження, об'єднувалися до спільного гурту із спільним світоглядним розумінням завдяки широкоформатному, всеохоплюючому психоідейному утворенню – загальній мові. На той період не існувала лише одна мова, хоча дехто так і вважає, на кшталт отієї оповідки із побудовою протохмарочоса на давніх теренах Іраку, що мав поєднувати небо й землю – та побудова була не до вподоби Всевишньому, і через руйнування того давнього хмарочоса відбулося найвидатніше перемішування мов.

Мов ще й нині існує велика кількість, й наразі повідомляють, що кожного року зникає котрась їхня кількість. Проте є мова науки, зокрема, якою систематизовано всі назви рослин, комах, риб, птахів, бактерій, тварин, і це завдяки означенню їх мовою давніх римлян – латиною. Античний період тримався на визначному стрижні – еллінській мові. Помилково вважати, що нею розмовляло чи володіло усе населення тогочасної Ойкумени. Це аналогічно, якби нині усі мешканці Землі були англомовними або російськомовними. Еллінська мова, як і мистецтво, античного періоду була мовою обраних – мудрагелів, бо лише нею вони спілкувалися поміж собою: богорозуміння, світогляд, міфи як відображення світоуяви – це все розмовляння з богами, і абихто ним не володів. Тож та таїна, яка зберігалася в Та-Кем, Шумері, Бабілоні священниками в закритій мові, в елліністичному суспільстві також існувала в мові, яка поширилася Ойкуменою не лише через війни та загарбання, а й завдяки своїй

демократичності й інтелектуальному мондіалізму. Тому і двісті років тому, і нині здається, що давні греки були в Світі всюди.

Поширення християнства, що реально розпочалося близько 2000 років тому, яке використовувало Старий і Новий Заповіти, спричинило неузгодженість, бо за Біблією на початку становлення усього були юдеї (нині їх визначають як давніх євреїв), а до них не було нікого і нічого. А давні греки? Коли давньогрецькою переклали Біблію і, відповідно, назвали усе грецькою: Месопотамія, Єгипет, Скіфія тощо, то й у Біблії усе набуло не лише еллінського найменування, а й значного елліністичного світосприйняття. Багато хто й нині не розуміє, що грецька назва – це не самоназва, а назва країни з певного етапу її розвитку. Як, приміром, Єгипет. Грецькою – це «пиха», і мешканців цієї давньої імперії сприймали як пихатих та чванькуватих людей. Близькі ж сусіди означували цю країну як Рагав – крокодил чи страшна морська потвора-символ. Інші ж Левітян – крокодил, як символ країни фараонів. А приміром Горлиця – це символ Давнього Ізраїлю. Палестина ж грецькою – Пишнота, вірогідно через тогочасний природний стан регіону.

«Та вже поміж усіма науками останньої доби, які так могутньо захитали основами релігійних вірувань теперішньої доби, перше місце займає археологія [...] Більше 100,000 глиняних рукописних табличок відкрили досі учені в руїнах прастарих вавилонсько-ассирійських міст, oprіч великого числа усяких інших предметів домашнього й публічного вжитку тих прадавніх народів. Усі ті дорогоцінні пам'ятки дали можливість ученим змалювати нам докладно образ життя, звичаїв і обичаїв, інституцій й релігійних вірувань старинних Вавилонян, Ассирійців, Гітїтів, Єгиптян і пр., й показали понад усі сумніви, що культурне життя тих народів сягає далеко-далеко в замерклу минувшину шість, сім, а може й більше тисяч літ перед Христовим різдвом [...] Виїмково великі скарби відкрила нам відома вже нам бібліотека царя Ассурбаніпаля, а опісля й таблички найдені в другій славній старовавилонській бібліотеці в Телло [...] В остатніх часах велике вражінне викликала в цілім культурнім сьвіті відомість про відкопанне третої прастарої бібліотеки в старовавилонськїм місті Ніппур...»¹. Іван Франко щиро радів тим відкриттям, здійсненим наприкінці ХІХ ст. тогочасною археологією, які значним чином змінювали картину Світу і знання про її генезу на відміну від

---

¹ Франка Ів. філософії доктора Біблійне оповідання про Сотворенне Сьвіта в світлі науки / [Доповнив, додав пояснення, образки і мапу проф. др. Ол. Сушко]. – Вінніпег, Ман. : [коштом Івана Ковалюка] – 1918 [опис мовою оригіналу] / Іван Франко Сотворення Світу. – Видавець : Славин Яворський – 1984 [перевидано 1993 р. Піснюк І.]. – 118 с. – С. 113–117.

канонізованих християнством. Проте на той період видатний український мислитель не міг знати про майбутні грандіозні відкриття у різних регіонах Світу на усіх континентах, і не лише на суходолі, а й під водою. Значні відкриття здійснювали згодом не лише американські та західноєвропейські археологи, а й багато українських, та ще й на давньоукраїнському терені.

Геродот не згадує про святилище Кам'яна Могила, можливо ті, хто надавав йому інформацію, не знали про той центр або не хотіли розповідати іноземцеві, або й самі не розуміли його значимості через інший рівень світосприйняття й богорозуміння. Можливо, Кам'яна Могила знаходилась у заповідному (священному) регіоні або й загалом в так би мовити законсервованому стані, аж доки в минулому столітті її не розконсервували, аналогічно гробниці Тутанхамона. Якщо читаючи античних авторів, як і Геродота, про походження котрогось народу від якогось відомого героя, вважати, що то іде мова про походження етносу чи про етнічне походження, то це буде помилковим, бо мову античні автори ведуть, як і подальші, приміром, руські літописи, лише про зверхників. Таким чином можливо довідатись, яке ім'я мав котрийсь провідник певної людності, або від кого він веде своє походження, та й то це мало ймовірно, як із Києвичами або Рюриковичами. Тому, коли говорить Геродот, що народ називали греки скіфами, а А.Білецький каже, що Скіф (Скютес) було власне ім'я у греків, а не етнічна приналежність, то це виглядає на кшталт того, що, наприклад, росіян називали «іванами», а німців «фріцами» та євреїв «мойшами». Геродот каже, що самоназва була «сколоти» – «від імені їхнього царя», натомість як же звали царя, невідомо. У Старому Заповіті, наприклад, Міцраїм – назва від провідника Єгипту, а Арам – Сирії. Або Київ і Київська земля – від Кия, хоча існує достатньо цілком обґрунтованих сумнівів щодо цього, разом з тим є і багато підтверджень того, що це саме так.

Цілком очевидно, що коли на давньоукраїнському терені з'явилася кочівна військова орда іраномовних скіфів, він перебував у занепаді. Слід зазначити, що нині не є дивиною та обставина, що до скіфського періоду Припонтійський терен входив до складу Циркумпонтійської зони, яка мала спільну культуру та загальну мову спільного порозуміння на кшталт есперанто або ще простіше, котрогось сленгу, бо цього потребували можливості користання спільним тереном навколо Великого (на той період в декілька разів меншого за нинішнє море) озера. Тож фракійці, борисфенці, колхи й багато інших складали певну природним чином наближену поміж собою метапсихоетнічну спільноту. Беззаперечно, що в усіх спільнот цього геопсихічного кола було багато спільного, особливо загальний світогляд, сформований під впливом Зоряного Неба, проте і відмінностей було багато, бо це є цілком

природним фактом: особливості природної естетики, а від цього і богорозуміння чи природопошанування, господарчий устрій та індивідуально-груповий (колективний) спосіб мислення, залежний від домінантних наддавніх психоповедінкових закладів діяльності мозку (у одних груп торговці, у інших землероби, ще інші – ремісники, винороби, знахарі, цигани тощо) тощо. Приміром, у запам'ятовуванні слів домінує ліва півкуля мозку, а у запам'ятовуванні образів – права півкуля.

Ментальність – особливе сприйняття Картини Світу і розуміння себе і собі подібних в ній. Тому ментальність може бути складовою частиною свідомості і не більше. Тож із півдня цей регіон відокремлювали від іншого (варварського) Світу гори Таври, які нині на півдні Малої Азії, а Троя входила до кола Припонтійської цивілізації. Вірмени могли подорожувати навколо озера, а не перепливати, хоча й те можливо, бо Геродот, приміром, вважав, що Давня Вірменія була заселена тими, що подолали море, фракійцями. «Ці фрігійці на той час, коли вони перебували в Європі і жили там разом із македонянами, називалися бріги, а коли переселилися в Азію, разом із країною змінили і свою назву на фрігійців. Вірмени мали таке саме озброєння, як і фрігійці, бо вони були переселенцями з Фрігії. Їх обох проводарем був Артохм, чоловік однієї з дочок Дарія»¹. А. Білецький вважає, що це переселення з Фракії до Малої Азії пов'язане з рухом на південь дорійських племен і переселенням вірменів. Вірмени справді були споріднені з фрігійцями.

Можливо, така поширена особливість зовнішності вірмен, як досить виразний гакоподібний ніс, саме завдячуючи протовірменам присутня на давньоукраїнському терені і відображена у глиняних статуєтках періоду трипільської археологічної культури. Бо віднайдені і віднесені до того періоду як найхарактерніші артефакти раннього етапу генези, статуєтки характерні не увагою до обличчя, і деякі із них мають досить виразний ніс, який утворено прищепом глини. Ця ознака спонукала деяких фахівців углядіти саме в цій морфологічній означеності лица семітську характерність. Семітське мовне угруповання є досить різноманітним в своїй психоетнічній суспільній розбудові. Тож погляньмо на зображення з рельєфів палацу в Персеполі, до яких ми вже звертали неодноразово, бо саме ці зображення дають візуальне відображення представників етносів, які входили до складу держави Ахеменідів (VI-IV ст. до нашої доби), заснованої давньоперським царем Кіром і розваленої македонським царем Александром, який започаткував нову елліністичну мовно-культурну імперію. Серед

---

¹ Геродот. Історії в дев'яти книгах / Переклад, передмова та примітки А. О. Білецького – К. : Наук. думка, 1993 – 574 с.

зображень Персеполя помітимо, що гачкуваті носи мали не лише вірмени, а й сирійці, мідяни, арії, согдійці, гондхарці, араби, а особливо фракійці. Чи були вони усі тоді, 2,5 тисяч років тому, семітованими (семіто-хамітська або афразійська мовна спільнота), ми напевне не знаємо. Хоча в період трипільської цивілізації (найбільший розвиток археологічної культури кукутені-трипільля) вже відбулася дивергенція афразійської мовної родини. Разом з тим відомо, що терен поширення носіїв мов цієї макрородини простягався від озера Чад у напрямку Африканського Рогу та Аравії і перебував у безпосередньому контакті із областю розповсюдження конго-сахарської мовної макрородини. На етапі занепаду трипільської цивілізації й археологічної культури загалом, свого природного розпрацювання семітські мови відбували на терені від Східного Середземномор'я до Перської затоки в межах інших географічних характеристик.

Так багато уваги приділено роботі Геродота «Мельпомена», що увійшла до його монографічної праці «Історія» в дев'яти книгах, тому що вона містить в собі щонайбільше інформації стосовно давньоукраїнського природного терену. Монографія Геродота є унікальною за своїм рівнем інформативності, але не історичності, на якій наголошують ті, хто не читав цієї дуже важливої збірки різнофахового матеріалу. Ця ґрунтовна наукова праця по інформативності стосовно Надчорномор'я оцінюється дуже високо, тож можливо вважати наближеною до неї т. зв. Велесову книгу, збірку давньослов'янських текстів-дощечок. Звичайно, що ця друга за своїм інформаційним об'ємом не досягає рівня «Мельпомени», проте значимість у осягненні давньоукраїнського терену істотна і ґрунтовна для детального вивчення і осмислення. Дуже важливим в цих збірках є те, що відсутні заполітизованість і штучне притягування до т. зв. історизму, як, наприклад, у різних «Літописах». Щодо них, приміром, наразі відомо, що початкові глави «Повісті минулих літ» є текстом «Сказання про перших князів», які літописцями у вільній формі заповнювалися художніми домислами різного походження. Згодом вони проголошені істориками «історичними» і канонізовані Російською імперією (комісією на чолі з імператрицею Єкатеріною другою), а затим підтвержені російсько-більшовицьким режимом ССРСР. Зокрема, М.Грушевський вважав, що науковці без нових відкриттів у сфері літописної традиції ніяк не обійдуться, і сподівався на наукові «доповнення». Такими і є дощечки Велесової книги, які потребують ретельного вивчення, а не брутальних «спростувань». Прикро, що дощечки з'явилися не за періоду активної аналітичної діяльності предтеч української наукової історії М.Костомарова, П.Чубинського, І.Франка, М.Грушевського.

На думку батька української історії (науки та аналітичного процесу) М.Грушевського¹, «збірку переказів і комбінацій редактора», яким, вважають, був чернець Нестор (хоч дехто вважає за такого ченця Сильвестра), виконано в Києві в XI ст. Її називають Початковою, Начальною, Несторовою, тож бо творцем її є чернець Нестор, який за свої художньо-політичні твори нащадками прозваний «літописцем». Подальше ж писаніє «збірки» продовжив у Суздалі Лаврентій (Лаврентіївський кодекс – близько 1377 р.), в творі якого і з'являється згадка про твір немовби Нестора: «Се повісті временних лет, откуда есть пошла Русская земля, кто в Кіеве начал перве княжити, и откуда Русская земля стала есть» – цей загальний витвір М.Грушевський вважає «північною» версією й датує XIV ст., а волинську XIII ст. і як «полудневу» версію.

Проте неодмінно слід нагадати, що і видатне Геродотове творіння не є автентичним, бо протягом сторіч неодноразово переписувалося. «Існує близько 50 середньовічних пергаментних рукописів і кілька папірусних уривків. Лише п'ять з рукописів філологи вважають найближчими до оригіналу. Вперше цього унікального твору було видано друком у Венеції 1592 р. (видання Альда Мануція). «Історії» було поділено на дев'ять книг, кожна з яких названо іменем однієї з дев'яти муз. Цей поділ не був справою самого Геродота, але напевне його зробили видатні фахівці того часу Александрійської школи осмислювачів Ойкумени колись у III чи II ст. до н. е. Сам Геродот поділяв свої «Історії» на «логоси», тобто оповідання, наприклад, «Лідійський логос» – оповідання про лідійські справи, «Єгипетський логос», «Скіфський логос» тощо, але кожен його логос не відповідає якійсь книзі того варіанту, якого має Світ, бо, приміром, перша книга містить у собі «Лідійський логос», «Перський логос» і «Вавілонський логос»².

Сам Геродот зазначав, що спостереження і їхній аналіз зроблено «щоб зроблене людьми з часом не забулося і щоб великі і дивовижні справи, довершені як еллінами, так і варварами, не залишалися незнаними і, крім того, щоб з'ясувати причини, чому вони воювали між собою»³. Коли Геродот в своєму творі робив поділи на «логоси», то те не лише відповідало переказам баченого чи почутого ним, а й аналізу та певному осмисленню того, на кшталт «чому вони воювали між собою».

---

¹ Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М. Грушевський / [ред. кол. : П. С. Сохань (гол.) та ін.] – К. : Наукова думка. 1991. – Т. I. – 736 с. – (Памятки історичної думки України).

² Білецький А. Передмова // Геродот. Історії в дев'яти книгах – К. : Наук. думка, 1993. – 574 с. – С. 8.

³ Геродот. Історії в дев'яти книгах – К. : Наук. думка, 1993. – 574 с. – С. 14.

Александрійські ж мудрагелі розглядали цю монографію в іншому світовимірі, тому у них – *Музи*, саме світоглядне визначення яких є унікальним. Тому осмислення лише взаємозв'язку між «Музою» і текстом розділу є важливим фрагментом у процесі психофілософського осмислення цього видатного твору.

Вчитуючись у тексти «Мельпомени» (переклад і пояснення А.Білецького) й Велесової книги (переклад Б.Яценка), навіть складається враження, що пізнаєш щось споріднене – бо немає тих притягувань «за вуха» Борисфена до Дніпра, Дніпра до Прип'яті, Танаїсу до Дону, тому відчутною є чарівність природності давнього Терену, нехай не зовсім реального, а уявного, проте це той образ, який має кожен етнос стосовно свого Терену, й кожен мислячий індивід стосовно свого рідного Терену, навіть свого особистісного центру Світу. Прикро усвідомлювати, що не збереглися гліфи – малюнки-символи, що передували тексту дощечок безцінної Велесової книги, бо вірогідно, що саме вони й були тим найдавнішим, ще доглаголичним текстом найдавнішого писемного джерела українського етносу, його священною книгою. Текст же, котрий лишився, є тлумаченням того давнього ієрогліфічного, сокровеного змісту.

Етноси безпосередньо і щільно пов'язані з природним довкіллям через свою господарську діяльність, бо вона таким же чином від нього залежна. Етнос пристосовується до певного ландшафту в процесі свого еволюційного складання. В наступні часи, при переселенні чи розселенні, етнос шукає собі життєвий простір, схожий на той, в котрому дане суспільство склалося. «Так, угри селилися головним чином лісами; тюрки та монголи – степами; руськіє, освоюючи Сибір, заселяли перш за все лісостепову смугу й береги річок; англійці колонізували землі з більш помірним кліматом (Канада, Нова Зеландія тощо), ніж іспанці (Південна Америка)»¹. Цитата з комплексного дослідження ґрунтового дослідника з питань етнології свідчить, що етнос – структура не випадкова, бо підтверджує і наголошує – розселення є осмислюваною у відповідності з регіональним суб'єктивним мисленням та геопсихічною дією. В іншій роботі Л.Гумільов² пояснює, що кожен етнос має свою особистісну внутрішню структуру і стереотип поведінки. У етносів, що розвиваються, те й інше знаходиться у динамічному стані, нове покоління відтворює життєвий цикл попередників. Внутрішня структура етносу – строго визначена норма відносин між колективом та індивідом, та індивідів між собою.

---

¹ Гумилев Л. Н. По поводу «единой» географии / Л. Н. Гумилев // Ландшафт и этнос : VI. Впервые опубликовано // «Вестник ЛГУ». – 1967. – № 6, вып. 1. – С. 120–129.

² Гумилев Л. Н. Етносфера: история людей и история природы / Л. Н. Гумилев – СПб : СЗКЭО «КРИСТАЛЛ» ; М. : АСТ. – 2002. – 572 с.

Ця норма негласно існує в усіх областях життя та побуту, відновлюючись у даному етносі як єдино можливий засіб співіснування. Тому для членів етносу вони не обтяжливі, бо ж вони для них непомітні. І навпаки, стикаючись з іншою нормою поведінки в іншому етносі, кожен член першого етносу дивується, бентежитьесь й прагне розповісти своїм одноплемінникам про дивовижі інших народів. Стереотип способу групового мислення щільно єднає етнос, бо своєю основою має індивідуальну, розвинену в процесі еволюційного поступу в природних умовах конкретного середовища, інтелектуальну діяльність, об'єднує котрусь кількість індивідів у людську спільноту (клан, плем'я, етнос) не механічно, а тривалим шляхом природного відбору, де об'єднавчим стрижнем виступає пам'ять (свідома, а щонайбільше – підсвідома), яка матеріально виявляє себе в харчуванні, символах, одязі, мові. Тож мистецтво, особливо образотворче, акумулює це і виявляє назовні у візуалізованому вигляді. Ті ж, кому припадають до смаку певні дії, стосунки й увесь світоглядний комплекс, прагнуть долучитися до того суспільства. Тож і сучасний склад новітньої структури «нації» прагне самовиявлення в різних напрямках життя. Разом з тим, неодмінно слід усвідомити, що найгрунтовнішим психообразом, провідною ідеєю стереотипу групового мислення є міф, вважаємо, без нього аж ніяк не можна. Не обійтися без нього й Україні. Нині Україна потребує свого справжнього Українського Міфу.

Кожен народ (етнос), і український зокрема, маючи таке прагнення за національну ідею, здійснює її у відповідності із регіональним колективним психічним суб'єктивізмом, який і називається попервах суспільним патріотизмом, а за подальшої культурної генези суспільства – націоналізмом. Бо пріоритетною вбачає націю, проте не абияку, а саме свою націю, яка складається із різноманітних суб'єктів природних геопсихічних та геополітичних структур. Тому-то цей процес самоутвердження разом із самоідентифікацією, із притаманними йому унікальними психоетнічними рисами та адаптаційно-регіональними особливостями, є новітньою демократичною структурою, на відміну від шовінізму. Шовінізм – це процес, коли суспільство перебуває у психофункціональному стані зневаження інших суспільств і прагне утвердження такого стану шляхом безпосереднього приниження тих суспільств. Шовіністичне суспільство досягає того, що його громадяни перетворюються на побутових мізантропів, які усіх, крім себе зневажають і ненавидять, правляча ж шовіністична верства отримує від своєї панівної ідеї безпосередній коштовний (економічний) зиск.

Інтелектуальне людство визначило для себе хронологічну послідовність генези планети Земля, означивши різні періоди геологічними або іншими умовними періодами, т. зв. ерами, наприклад, мезозойська чи кайнозойська, або епохами чи такими відтинками часу

як «наша доба» чи «до нашої доби», або «історичний» і «доісторичний» періоди. Всевишня Воля, Абсолют, Найвищий розум чи Природа такими відтинками чи кавалками часопростору не розмежовувала – чи то генезу Планети, чи живого на Землі, чи мислячого у Всесвіті. Таку диференціацію часопростору здійснює наділене наукою людство самостійно, уявляючи собі розвиток Планети у Всесвіті і самого себе у цьому розвитку. Тож однією із таких умовних одиниць генези розумного людства і є етнос із його процесами загального та інтелектуального розвитку, етногенезом. Особливостями існуючих етносів і вірогідністю їхнього зникнення переймається етнопсихологія. Психоетнічні ознаки чи особливості – це ті, які передують виникненню етносу, створюючи передоснову і тим самим сприяючи його появі. Наприклад, українська психоетнічна екологія¹ у контексті наукового українознавства намагається розгледіти процеси розвитку наддавніх психодієвих закладин під впливом українського природного середовища у доетнічному часопросторовому періоді генези людства, зокрема в кланово-родовому суспільстві. Якщо основа етногенезу – соціальні та природні фактори, то вже націогенез – урбаністичні та соціоприродні. Наведемо таку гірку спостережу Василя Стуса: «У нас немає майбутнього. Коріння нації – тільки в селі, а «хуторянським» народом ми довго не проживемо, пам'ятаючи про вплив міста, про армію, про всі інші канали русифікації». Вивчення ж українськості ведеться на рівні традиційного національного культурного та світоглядного осередку – села. Сиріч у величному природному психообразі – міфі. Разом з тим, українського села як глибинного носія природного джерела національної ідеї нині вже зовсім не існує – тотально свідомо винищено його значну і більш активну частину, а полишене місце в генезі заповнене головним чином неукраїнським елементом, у більшості – антиукраїнським із споживацьким світоглядом. Разом з тим, зауважимо, що давні великомасштабні поселення періоду трипільської археологічної культури – протоміста, хоча більш відповідно – агроміста, бо жили в цих міських структурованих поселеннях аграрії. Далєбі їх мешканців слід вважати міськими, які мали свою особливу міську самобутність, відмінну від мешканців давніх відомих міст Старого та Нового Світу. От через те і необхідно докладати значно більших зусиль у вивченні давньоукраїнської трипільської археологічної культури як унікальної оригінальної урбаністичної структури. Особливо важливою виглядає подальша зміна життєустрою як відмова від суспільств великомасштабних міст. Така ситуація дещо нагадує події із давніми індіанськими суспільствами Центральної та Північно-Західної

---

¹ Сніжко В. В. Нариси з психоетнічної екології України. – К.: Веселка, 2001. – 334 с.: іл. – Бібліогр.: с. 323-333.

Америку, зокрема, існування гігантських міст із величними палацами та храмами Чечне-Іца, Аско Поцалько, Кулуакан, Тескоко, Тіаунако, Чан-Чан і багато-багато інших. І раптом – занепад. Під час їхнього розквіту достаток здобувався війною, яку вважали служінням богам, для яких, вірогідно, було насолодою спостерігати вбивства та пограбування. Тож прихід жорстокої білої людини був немов би очікуваним – зламано стереотип мислення. У трипільському суспільстві не помітно ідеалу війни, і не помітно їхнього завоювання кимось. Тож чому змінився стереотип мислення?

З кінця ХІХ ст. і в першій половині ХХ ст. українські поселенці в Канаді досягли значних успіхів в окультуренні трьох провінцій, і навіть значним чином наповнили їх чисельно. Те саме стосується і французів, проте вони виявилися більш сконцентрованими у провінції Квебек, і завдяки своєму стереотипу мислення виявили себе у прагненні державності та розпочали достатньо тривалу боротьбу за свою національну оригінальність та політичну окремішність. До слова, ті ж тенденції давно себе виявляють у Північній Італії. Будучи в Канаді чисельно третьою громадою із досить щільним компактным поселенням, українці й не прагнули своєї офіційної та навіть культурної автономії. Це виглядає на позитив – немовби до відсутності серед провідних психотипових рис мондіалізму можливо ще долучити і відсутність сепаратистських тенденцій. Як це виглядає насправді, однозначно казати складно, бо поціновано й проаналізовано це має бути у порівнянні і в процесі розвитку. Приміром, єврейські мігранти також не виявляють сепаратистських тенденцій на теренах свого проживання в тій же Канаді чи ще десь. Навіть на теренах Російської імперії, за тяжких умов проживання, не кидаючи терен, гуртувалися лише завдячуючи шовіністичній державній обмежувальній межі розселення, і лише за умов російсько-більшовицького режиму ССРСР прагнули автономії – її на початках ССРСР планували в Криму, проте сталося інакше. Не прагне поки що сепаратизму й кримськотатарський народ, як і в Російській Федерації Татарстан (така назва – це наруга над історією давньої Булгарії та болгарського народу). На півдні України закріпилось не грецьке, а урумське (метисовані нащадки давньогрецьких мігрантів) населення – більшість їх депортувала Російська імперія з Криму 230 років тому у Приазов'я, а закінчив депортацію російсько-більшовицький режим, разом із кримськотатарським і українським народами.

Натомість нині в Криму закріпилося і отримало свою автономію антиукраїнське, антидержавне загалом суспільство як геополітична структура. Більшість його складають бувші співробітники караючих структур російсько-більшовицького режиму ССРСР (НКВД, КГБ,

ГУЛАГ тощо), і вони мають автономію, а їх і їхніх нащадків переповнюють сепаратистські тенденції.

Період т. зв. Княжої Русі завдяки російській історіографії та мистецько-культурологічній діяльності засвідчений в європейській свідомості, а напевне і в Світі, як час прогресу кіннотного сполучення. Проте це зовсім не так, хоча такий прогрес дійсно відбувався на пізнішому етапі загальноєвропейської генези і більш пов'язаний зі становленням Литовського й Московського князівств, а згодом і Польського королівства. Ранній же руський період – водоплавство, як найважливіший спосіб і транспортний, і комунікаційний, і військовий – ще з періоду легендарного Кия, Прабатька Аскольда Мудрого й Святослава Хороброго.

Розвитку кіннотництва як військової верстви сприяло знищення Святославом Хоробрим, київським князем, Хазарської держави, бо це примусило переможених військовиків-кіннотників емігрувати з метою найманства до вищепоіменованих князівств, королівств та імперій. Руська військова верства, як і в подальшому українські козаки та чесько-моравські гусити, мали дуже високу піхотну вправність, певно, що й морська піхота була здобутком русичів, можливо, ще давніше, ніж періоди захоплень візантійських фортець. Та й козацький штурм з моря Дюнкерка є свідченням тієї досконалості. Тож коли йдеться про річково-морські походи (а не набіги, як це виглядає з «літописних» розповідей), то треба усвідомлювати, що базуватися флот мав би аж ніяк не в Києві.

Коли ведеться мова про Боспорське царство, то його виникнення відносять до V ст. до нашої доби, проте Геродот про нього не згадує – певно, що воно набрало рівня царства пізніше, бо занепад його співвідносять із IV ст. нашої доби. Це унікальне геополітичне об'єднання склалося із елліномовних і еллінокультурних міст-держав східної частини Кримського півострова, населення яких, разом з тим, мало автохтонне походження. Деякий період правлячою династією у царстві були Археанактиди. Проте їх досить скоро змінив Спарток, і започаткована ним династія Спартоکیدів була домінуючою протягом трьох століть. Спарток вважається негрецьким ім'ям, і хоча більшість зі Спартоکیدів мали грецькі імена, проте це не може свідчити про їхнє походження з Геллади. Те саме, значно обґрунтованіше, засвідчує етнолінгвіст і індолог Степан Наливайко¹. Загалом і тогочасні греки вважали грекоіменних царів Боспору варварами. Проте схиляючись перед геніальністю античних греків, традиційним є вважати, що правителями цього геополітичного об'єднання автохтонів могли бути

---

¹ Наливайко С.І. Таємниці розкриває санскрит. – К.: Видав. центр «Просвіта», 2000. – 288 с.

лише греки, а їхня данина місцевим – використання їхніх імен. Проте нині, коли дослідницькі можливості розширюються, а зачарованість різноплановою геніальністю вихідців з Геллади трохи зрівнюється із не таким вже й низьким рівнем різноманітних досягнень та здобутків місцевого населення Надчорномор'я, здібності до керування певним геополітичним об'єднанням у місцевих виглядають цілком очевидними.

Авторитет Боспорського царства і протистояння його в подальші періоди ворогам і природним процесам сприяли його легендарності. Та обставина, що легендарний правитель великої Понтійської держави Мітрідат шостий Євпатор виховувався на теренах Боспорського царства і один з боспорських правителів заповів йому боспорський терен і нескореність у боротьбі із римлянами, і навіть зрада та горда смерть саме на Боспорі, надають дуже значного шарму цьому регіону. Та ще й сіндсько-меотські значні геополітичні структури на північно-східному чорноморському узбережжі, де активно господарювала також легендарна цариця, тамтешня тогочасна правителька Тіргатао, а також не менш легендарна цариця Камасарія, донька Спартока. Крім цих славетних жінок, відзначимо ще й засновника Пантікапеї (Керчі-Корчева), столиці Боспора, сина колхідського царя Аста, брата Медеї, онука Геліоса-Сонця, а також причетних до цього регіону Аполлона Лікаря (в Пантікапеї на його честь був храм) та культу Афродіти і Кібели – це усе робило регіон значущим. Безсумнівно, що далеко у подальшому управителі Московії це відчували, і до своєї легенди із Третім Римом ще й обрали назвою своєї могутньої імперії Россія. Саме із двома «с», на відміну від боспорської Росії, можливо, цим надаючи собі ваги і, особливо, імперської пихи. Українські ж філологи заповідливо прагнуть імперську Россію та нинішню Російську Федерацію, як і усіх россіян, наблизити до давньої чорноморської Росії.

Архонти виконували функцію вищих посадових осіб в Гелладі, щонайперше в Атенах, вже з VII ст. до нашої доби. Боспорське царство з державною давньогрецькою мовою й культурою увібрало в себе і певні державотворчі процеси, в кожному разі – символи. Як, приміром, нині в багатьох країнах застосовують як взірець закони, а особливо назви (як парламентська республіка навіть за відсутності парламенту) з королівства Велика Британія як найдавнішої демократичної системи або США як найфаховішої демократії тощо. Так і для усього античного Світу, зокрема для тих, хто проводив еллінську культурницьку традицію, у вжитку були архонти. Степан Наливайко¹ наводить посвячувальні боспорські написи, де з повагою зазначається, що «...присвятив цю статую Аполлону Лікарію, при Перісаді, синові

---

¹ Наливайко С.І. Таємниці розкриває санскрит. – К.: Видав. центр «Просвіта», 2000. – 288 с.

Спартока, архонтові Боспору й Феодосії, цареві сіндів, усіх меотів та фатеїв». Тобто, архонт «Боспору й Феодосії» – це і є верховний правитель царства. Подальша, зокрема після IV ст. нашої доби, доля цього геополітичного утворення менш вивчена дослідниками і, відповідно, значно менш піднесена в своїй значимості.

Разом з тим, привертає до себе увагу величання від імператора Візантійської імперії Костянтина Багрянородного (Порфірогенета) до київської княгині Ольги, як це записано в трактаті «Про церемонії», тобто в записах про протокольні прийоми імператорського двору – архонтеса Росії Ельга із послами і купцями архонтів Росії та архонтесами-родичками. Безпосередньо гостювала архонтеса Росії Ельга у імператриці Єлени, дружини імператора Костянтина сьомого, який правив Візантією на той час разом із сином Романом другим. Це не відповідає т. зв. літопису «Повесті временних лет», в якому початкові глави є текстом «Сказання про перших князів», та це вже інший твір. Ці художні твори, як і подальша «Книга Степенная царскаго родословия, содержащая историю российскую с начала оныя до времен государя царя и великого князя Иоанна Васильевича», є лише «Збірки переказів», як їх визначає М. Грушевський, та через те є тільки наближеними до дійсних історичних подій. Проте вони є історією государства російського, і російський народ може сприймати їх як свій націоналізований Міф. А у відповідності з цим і виклад світової історії буде таким чином усвідомленим, яким його представляють науковці-історики. Така мистецька (історичність через літературний твір) психоідеологічна діяльність відбувається у кожного народу, а нації – безсумнівно. Те, що цю канонізовану «історію» батьків російської державницької ідеології поширено й на фізично та духовно окуповані народи, так це цілком відповідає імперській політиці чи то Османської імперії, чи Давньоєгипетської, Великобританської, Російської, КНР чи ССРСР. Роль наукової верстви тих народів, які отримують юридичну незалежність від імперій, – чи сприяти народному духовному визволенню, чи лишатися ідеологічно закріпаченими минулим, – безпосередньо залежить від психоетнічної скерованості, колективно акцентованої мозкової дії усього народу-нації, його природного психічно-філософського відродження замість існуючого літературно відтвореного «художньо-історичного факту».

Цікавим і важливим у повідомленні про Ельгу-Ольгу є й те, що її приймали не як представницю правлячої еліти нової геополітичної структури – слов'янської держави, а як представницю давньої елліністичної Понтійсько-Боспорської аристократії. Тож найголовніший висновок, що київська княгиня Ольга (якщо тут мову візантійські документи ведуть про неї) є правонаступницею давньої державницької традиції на нашому терені. Аналогічне твердження обґрунтовується ще

одним випадком – вшануванням Великого гетьмана України в Києві за присутності найвищих осіб Всесвітньої Православної Церкви. Московія та її провідна еліта це зрозуміли, а тому й взяли собі за мету зміцнити свою «россійську» позицію.

Розповідаючи про свої етнолінгвістичні дослідження, Степан Наливайко¹ наголошує, що греки лише пристосували первісну назву Чорного моря, яка існувала задовго до них і означувала «те саме, що й Боспор, Ексампей, Оксфорд, тобто «Шлях Бика». І таке значення давньої назви Чорного моря зберегла й писемно зафіксована пізніше слов'янська назва Чорного моря – Руське море, в якій зберігається компонент із значенням «бик». Пов'язується з поняттям «бик» і назва Росія, теперішня Керч і колишній Пантікапей»². Стосовно «бичачих» пріоритетів у назвах давньоукраїнського терену і його складової Надчорномор'я – це справа лінгвістів, а ми звернемо увагу на те, що Чорне море назване так не за його особливий колір (навіть є слова пісні: «саме синє – Чорне море моє»), а через те, що «чорний» як символ – це царський колір, зокрема – оксамит, тож Чорне, Оксамитове – Царське море. Напевне ж воно було чимось близьке київській княгині Ользі, якщо величали її, а не її попередників та сучасників «архонтесою Росії». Певно, що це море ближче, аніж пролетарське походження із Пскова, якого при її народженні ще й не існувало. Проте ніхто не може заборонити Ользі-Єлені «народжуватися» на півночі, яка протистояла тевтонам у XII-XIII ст., як і забороняти євангелісту Андрію «мандрувати» далекою йому північчю. «Володимирський літописець» (XV ст.) прямо каже, що «Ігоря одружив Олег у болгарях, узяв за нього княжну іменем Ольга. І була дуже мудра». Цікаво, що давньоболгарський звід літописів «Історія Джагфара», не так давно введений у науковий обіг, називає князя Ігоря болгарським принцем Угером, а його дружину Ольгу – дочкою тмутороканського хана, уродженкою місцевого Плескова (саме так звучить назва в більшості літописів)»³. Цитований автор ненавмисне, проте відверто вносить плутанину, не розокремлюючи «болгари» та «булгари». Тож вище ведеться мова про Ігоря як про болгарського принца Угера з т. зв. волзько-камських булгар, спадкоємців Великого або Чорного Булгару, який поступово деградував як визначне геополітичне утворення свого часу. Один із князів Булгару, що був у Приазов'ї, князь, каган чи хан Аспарух у VII ст. нашої доби мігрував на ті землі, де нині Болгарія і,

---

¹ Наливайко С.І. Таємниці розкриває санскрит. – К.: Видав. центр «Просвіта», 2000. – 288 с.

² Там само.

³ Наливайко Сергій. Етнічна історія Давньої України / С. Наливайко. – К.: Євшан-зілля, 2007. – 624 с.

відвоювавши у війні із Візантією слов'янський терен, утворив із автохтонами-слов'янами спільну країну, засновником якої вважається і нині. Таким чином важливе геополітичне утворення – Великий або Чорний (Царський) Булгар якимось «дивним» чином через безпосереднє сприяння «істориків» Російської імперії і їх російсько-більшовицьких послідовників зникло. Разом із тим зникло і таке геополітичне утворення як Моксель. Більше того, російська імперська історієлогія самовільно інтерпретувала і затвердила самоназви давніх народів, які існували на теренах майбутньої Московії. Разом з тим, «всі самоназви древніх фінських племен, які жили від Балтики до Волги, були тотожні і споріднені [...] Мер(я) – людина (об'єднавча фінська назва людей, що живуть у лісі, серед боліт, у низинних місцях, на суші й на воді); мар(і) (черкеси) – людина (те, що й меря); мур-о-ма – людина на землі (мур – людина, ма – земля, тобто люди, що живуть на землі); мор-д-ва – люди на воді (мор – людина, ва – вода, тобто – люди на воді); ме-ще-ра – видозмінене меря (мається на увазі: мордва – мокша – мещера – меря) [...] У межах так званої ростовсько-суздальської землі навіть у ХІХ столітті проживали представники фінських племен – як західної, так і східної гілок. Фінами були всі, хто не прийняв на той час християнство, тобто – «не обрусів» і сповідував свою давню релігію. Об'єднавчим елементом фінських племен завжди була мова і язичницька релігія [...] Усі фінські племена поклонялися рікам, озерам, скелям, але особливо – деяким окремим каменям»¹. Волга, яка витікає з Валдайської височини, здавна була «головним водним шляхом мирянських поселенців», була й рікою Волзького Булгару, саме цією рікою відбувалися зносини між Каспієм (тобто мусульмано-арабським регіоном) і скандинавською північчю, поза межами впливу Київського князівства. 922 р. Муктадир-Халіф (провідник величезної тогочасної імперії – Арабського Халіфату) на прохання царя Булгарії надіслав місію ісламістів для прийняття ісламу. В подальшому це сприяло появі арабських вчених, відомих істориків, таких як Ібн-Фадлан, Ель-Балхі, ібн-Даст тощо. Тож тогочасний ісламський вплив відбувався не лише на Моксель, а і на Новгород, і про це згадує О.Пріцак в «Походженні Русі». Дослідження стосовно фінських народів, замовчувані російсько-більшовицькими істориками, були широкомасштабно проведені російським археологом графом О.С.Уваровим². Отримані результати заперечують «історичні» канони, затверджені російською імператрицею Єкатеріною другою і удосконалені науковцями СРСР. До слова, українського етнографа

---

¹ Білінський В.Б. Країна Моксель, або Московія. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, книга 2, 2010. – 320 с. – С. 79.

² Уваров А.С. Меряне и их быт по курганным раскопкам. – М.: Синодальная типография, 1872.

Павла Чубинського за дослідження, виконані на Півночі Росії, було нагороджено Уваровською премією, однією із найвищих наукових нагород Російської імперії.

Вважають, що Тмутороканське князівство виникло у XII-XIII ст., і першим князем був Мстислав Хоробрий, онук Святослава Хороброго. Омелян Пріцак¹ розповідає, що коли Володимир Мономах відібрав собі Чернігів, то тамтешній князь Олег Святославович (дід Ігоря зі «Слова») втік до Тмуторокані (до речі, Степан Наливайко наголошує, що в Україні є 10 Тмутороканей). Візантія дуже дорожила чорноморською Тмутороканню, бо мала з неї нафту. Тож там створилася ситуація, яку можна порівняти із сучасною ситуацією на Близькому Сході, і візантійський імператор вирішив її мудро, надіславши у гості до втікача, тобто князя Олега, молоду візантійську аристократку Феофану Музалон, щоби вона заволоділа серцем Олега. Вони побралися, й імператор зробив їх обох архонтами (губернаторами) з тим, щоб Олег мав титул «архонта Тмуторокані, а Феофана стала архонтесою міста Росія, віддаленого від Тмуторокані на 27 миль». Тут дуже виразно помітно, що значимість «архонта» значно впала і, напевно, була лише почесною – це звання надає імператор Візантії спадкоємиці еллінської величі. Це дещо нагадує, як Галицькому князю Германський імператор Оттон надає титул короля на Галицьких теренах, або як Польське королівство та Російське царство своїм українським холоуям надавали свої звання та підкріплювали маєтками на українській землі. Цікаво, що архонтом Тмутороканським надали змогу бути представнику слов'янського княжого роду, а Росії – візантійці-еллінці. 1068 р. князь Гліб виконав обмір відстані від столиці князівства, м. Тмуторокань, до Керчі, він здійснив це по льоду, і виявилось 14 тис. сажнів або приблизно 20 км.

Слід вважати, що саме Чорноморська Росія була тією базою, з якої Святослав Хоробрий водив бойові кораблі на Каспій, на Великград та на Дунай. І це розуміли московські правителі, які й перейняли собі назву Росія як правонаступництво Боспорського царства, Понтійської держави, Чорноморської Русі – сильних морських країн.

Богорозуміння

Україна пропонує себе Світові як унікальний гуманістичний проект, проте нинішній Світ наскрізь проникнутий ідеологією с и л и . Тож лише нині Світ починає усвідомлювати дієвість протиставлення

---

¹ Пріцак О. Коли і ким було написано «Слово о полку Ігоревім». «Київська бібліотека давнього українського письменства». – К.: Обереги, 2008. – 360 с.

силі ідеології Краси в дійсності, а не у риторичі. Далєбі т. зв. цивілізований, зокрема західний Світ імітує усвідомлення того, що пропонує Україна. Україна ж як молода нація із найбільшим життєвим досвідом народу в Світі на підсвідомому рівні простує унікальним гуманістичним шляхом: позбавлення з доброї волі усієї території (крім тимчасово відлученого Севастополя) найбільш антилюдської зброї у 90-х роках ХХ ст.; незруйнування Варшави й загалом Польського Королівства в середині ХVІІ ст. Великим Гетьманом Богданом Зиновієм Хмельницьким; непроведення ані одної широкомасштабної агресивної військової акції протягом другого тисячоліття сучасної доби.

В одному зі своїх інтерв'ю знаний український письменник Павло Загребельний висловився таким чином, що немовби нас, українців, творить лише мова, ані історія, ані територія, а саме національна мова. І надалі він наголошує на важливості викладу Біблії українською мовою, тут таки засвідчуючи, що найповніший її переклад здійснено митрополитом Іларіоном (професор І.Огієнко), проте за повнотою перекладу втрачена поетика тексту. Натомість переклад, здійснений П.Кулішем, хоча й має істотні огріхи у відповідності тексту, зокрема деяке вільне тлумачення, разом з тим в ньому присутня не лише поетика, а й навіть містика. Письменник також зауважує, що містика і християнство не тотожні, не сумісні. Проте ця остання теза є дивною, бо що ж тоді релігія? Релігія – це записана (Старий Заповіт, Тора, Новий Заповіт, Коран тощо) містика, утверджена й сакралізована в обрядах, традиціях, канонізованих подіях, обставинах й постатях. Словники свідчать, що релігія – це віра в існування надприродних сил, зокрема і надприродного Світу загалом. Тобто це є усвідомлення та використання певного світогляду, спільного та конкретизованого для тих, хто його сповідує і є прихильником котрогось духовного (релігійного) суспільного об'єднання. Але таке об'єднання (релігія), яке б воно не було об'ємне і масштабне, не є уніфікованим, як би того не хотіли його адепти. Воно обов'язково матиме певні регіональні особливості, саме світоглядної якості, які є залежними у відповідності до регіонального чи теренового психічно-світоглядного суб'єктивізму. Тобто це виглядатиме таким чином, що божественне має своє особисте обличчя – національне богорозуміння, розуміння Бога як надприродної сили, але конкретної регіонально-природної якості.

Відомий український фізик-філософ Анатолій Свідзинський¹ висловився, що немовби джерелом релігії, тобто усвідомленого зв'язку людей з Богом – вищою творчою, організуючою силою світового буття – є, по-перше, безпосереднє відчуття Бога людиною і, по-друге, –

---

¹ Свідзинський А. Релігія і сучасне природознавство // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 11-12. – С. 33.

природознавство. Природа релігійного відчуття, яке можна назвати надсвідомістю, доволі загадкова, вона виглядає як результат вищого синтезу діяльності глибин підсвідомості й свідомості. Певно, що і перше, і друге пов'язане із генетично обумовленими структурами мозку людини, разом з тим, не однозначно детермінованим чином, а у стані потенційних можливостей. Вони саме і є в архетипальних закладах, про що ми вели мову вище.

Нинішні формування сучасної парадигми світосприйняття для України загалом і для української науки зокрема є конче важливим процесом. Генеза цього процесу не є раптовою, штучною, нагально твореною мислительною діяльністю. Вона має глибинно-змістову унікальну самобутність, проте вона настільки замулена, що навіть за першого поглибленого розгляду не виглядає як оригінальна, а лише як місцеве виявлення певних психоідеологічних напрямків. Хоча нині й відбувається активне переосмислення усталених підходів та систем філософської культури, проте домінуюча тенденція традиційної плюралістичності розуміння філософсько-історичного минулого значним чином заважає правдивому відродженню. Окрім цього, як ще з античного періоду закорінилося, так і нині домінує на усіх рівнях «культ сили» і його модерна похідна – «культ зброї». Лук і стріла (близько 10 000 літ до н. д.) – це епохальний винахід далекобійної зброї, ліпший від списа і праці, який перетривав аж до винаходу стріляного пороху, – в захваті радіє історик¹, – проте атомні заряди у комплексі із реактивними ракетами – ще епохальніший винахід.

Протягом усієї тієї генези Планети, яку виявилось можливим дослідити і сучасним, і попереднім дослідникам, існували й існують певні періоди, їх обумовили як *ери*, і кожна з них за прискіпливого позируку має певну «ідею» та її виконавців. Відповідно, є й *ера* людства, яка, як і усі попередні, має «ідею» та виконавців. Проте яким би чином не підходили до осмислення цих обставин, лише дуже високий рівень технічних можливостей досліджень та вивчення пізнавальних процесів надає найширші для цього можливості. Саме співдія найновітнішої комп'ютерної метатеоретичної метафори та метатеоретичної антропної метафори (сучасної метафори інтелекту) робить можливим, коли у «сучасній психології пізнання розглядається як конструктивна активність, направлена на створення відповідно до вимог завдання», а тому і «провідною метатеоретичною метафорою таких досліджень звичайно стає комп'ютерна метафора – аналогія поміж пізнавальними процесами та переробкою інформації в універсальному

---

¹ Паїк В. Корінь безсмертної України і українського народу. – Львів: “Червона калина”, 1995. – 237 с.

обчислювальному пристрої»¹, а тому мозкоподібність має бути основною функцією діяльності комп'ютера.

Якщо би щонайперший переклад біблійних текстів робився не грецькою, а наприклад, сучасною англійською, то той зміст, який тепер вкладають в «логос», міг би бути «скріпт», тобто сценарій. Доречним є нагадати, що і «логос» має такі визначення як проект або задум, і саме такий зміст вкладає Геродот, означуючи розділи «Історій». Та й багато філософів різних періодів останніх трьох тисяч років говорили про певний задум, який скеровував виникнення Планети та становлення на ній людства. Ерік Берн², американський психіатр, стосовно людей вважає, що кожен сценарій існує в нашій підсвідомості як життєвий план, який формується реально у ранньому дитинстві і надалі поступово втілюється у життєві процеси особистості, головним чином поза її бажанням. Аналогічно і загальний розвиток Планети розгортається поступово, проте цілеспрямовано із задуманим планом чи сценарієм, як задум Всевишнього чи Космічного Розуму. Елементи задуму в житті людей виявляють себе обов'язково, як фрагменти інтуїтивного натхнення або котрихось містерій, не відомих загалу. Якщо одні люди усе життя простують за ниткою Аріадни – за очевидним сценарієм, то у інших присутня вільна імпровізація або так званий «його величність випадок». Проте вище ми згадували, що «випадок» чи «випадковість» – неочікувана закономірність або елемент іншорівневого сценарного плану.

«Релігійне відчуття схоже на мову: вона не закладена в генотипі, як часто твердять, у генотипі закладені передумови розвитку мови. Проте на відміну від мови з її досить жорсткою логіко-семантичною структурою, релігійне відчуття надто індивідуальне, і спалахи осяянь, під час яких присутність Бога відчувається з великою гостротою, є надто непередбачувані і стихійні. Якщо не брати під увагу станів клінічної смерті, у яких бачення Бога для всіх людей, що його засвідчували, подібні, розвиток і прояви релігійного відчуття настільки неоднакові, що досвід однієї людини часто буває непереконаливим для іншої. Ба навіть розуміння змісту, який покликані відображати релігійні символи певного віровчення, не є однаковими. Ця неоднаковість сприйняття Бога призводить до того, що передати іншому свій релігійний досвід, живе відчуття Бога хоч і не зовсім неможливо, але досить важко. Тому атеїст залишається не переконаний чужим

---

¹ Величковський Б. М. Современная когнитивная психология / Б. М. Величковский – М. : МГУ, 1982. – 340 с. – С. 35.

² Берн Э. Трансакционный анализ и психотерапия ; пер. с англ. – СПб. : Изд. «Братство», 1992. – 224 с.

досвідом, що ж до логічної аргументації, то вона тут зовсім безсила, оскільки не має відношення до сфери відчуттів»¹.

Усі процеси на Землі, як і життя кожної людини, мають свої сценарії, як і в театральних виставах є сценарії драматичні, комічні, трагічні, а є і гротескні або т. зв. абсурдні. Проте їх сприймають по-різному, і гумористична вистава котрогось народу не в усіх куточках Планети місцевими мешканцями буде сприйматися як така однозначно. Важливими є містерії, вони безпосередньо пов'язані як з давніми культурами, так і з новітніми релігіями. «Релігія» з латини – «відновлення зв'язку чи спілкування» людини з Богом. Тож і «хаос», про який немов би згадує Старий Заповіт (але в грецькому варіанті), є певною системою, сценарієм, який є незрозумілим лише для тих, хто його не розуміє. Хаотичний (броунівський) рух або молекулярна чи атомна побудова – це системи, які такими не вважались, допоки прилади не допомогли із цим розібратись, як і Всесвіт та Космос загалом.

Важливим нині є те, що людство так і не осмислило, та навіть і не зрозуміло загалом – а яка ж то його (людства) *роль* на Планеті? Яке завдання воно (людство) має *виконати* та *виконувати*: із хтивістю перетворювати грецьке *logos*, розтлумачене в перекладі «70-ти товмачів» (Септуагінта) давньогрецькою з давньоюдейської Давнього Заповіту, яке своєю чергою перетлумачує асиро-бабілоно-шумерське, – загубивши ту крупиночку або й крапельку *ідеї завдання із того «задуму-проекту»?*

Ані жодне богорозуміння, яке б воно не було наддавнє, не дає на це відповіді, як і усі створені з них релігії. Та й світоглядно-побутові сюжети минулого, заховані в міфах, як і подальші психоідеологічні системи, ходячи кругами, лише нині наближаються до видобуття тієї перлини, що є *роль* людства на Планеті, і відблиском від неї – а навіщо для виконання тієї *ролі* людство було і є різноманітним. Тож бо й здійснення виконання тієї *ролі* у вигляді завдань буде різним, далєбі вони мають скластися, врешті-решт, в єдине ціле – то є *гармонія*. Відомі тлумачі античних еллінів, римляни, висловлювались: *Nec vero terrae ferre omnes omnia possunt* – не здатна земля родити яку завгодно рослину! І вже один із ґрунтовних західноєвропейських аналітиків-психоідеологів (філософ-пантеїст) висловився про тотожність божественного із природним – *Deus sive Natura*, фундатори ж діалектичного матеріалізму висловлювали ідею *aut Deus, aut Natura*. Проте ані перші, ані ще менше другі не розуміли та й не говорили про *роль* людства на Планеті ані через божественне, ані через природне. Натомість звернемося ще раз до А.Свідзинського: «Інакше кажучи, на

---

¹ Свідзинський А. Релігія і сучасне природознавство // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 11-12. – С. 33.

перший план мають вийти ті людські якості, в яких проглядає задум Творця щодо людини і людства. Це, по-перше, здатність до абстрактного мислення, яке є передумовою і основою наукового пізнання. Це, по-друге, здатність до відчуття вищих сил світу, яке є передумовою розвитку релігійної свідомості. Це, нарешті, здатність до скоординованої діяльності, спрямованої на трансформацію природних структур у штучні. Якщо виходити з положення, що усі ці унікальні здібності виникли згідно з волею Творця, то їх розвиток і застосування слід визнати нашим призначенням у цьому світі. [...] Сучасна квантова механіка висунула новий фундаментальний принцип – так званий антропний принцип, в якому людині відводиться важлива роль фіксатора вектора стану Всесвіту»¹.

Національна психіка як термін часто використовується науковцями, хоча слід вести мову про певний стереотип способу мислення, який щонайбільше виявляє себе у суспільних відносинах, а особливо у геополітичному природо-регіональному психосуб'єктивізмі. Тож вивчення цього процесу є дуже залежним від рівня науки, суспільно-політичного та релігійно-культурного стану і ще багатьох інших процесів, що схарактеризовують те суспільство, в середовищі якого відбувається певне наукове дослідження, головню у його емпірично-індукційному підході. Наприклад, уся система знань набиралася, як у дитячій іграшці кольорові кружальця на стержень, так от тим стрижнем-стержнем була і є біла людина. Коли науковці висловили припущення, що давня людина була темношкірою, то виникло значне здивування та загальне несприйняття того, що перша людина була «негром». Насправді ж ані давня людина, ані біблійний персонаж не були «негром» чи «негроїдом», чи «білим» або «європеїдом», як і не були й «жовтими» чи «азіатами» тощо. Давня людина, сиріч та людська істота, тіло якої не було вкрито ані вовною, ані щільним волоссяним покривом, а тогочасна атмосфера значно менше затримувала проникнення до Землі космічних хвиль, повинна була мати шкіру темного кольору, інакше сонячні промені завдали б їй значної шкоди. Але в домінуючому світогляді давня людина як природне творіння чи богоподібна істота була світлошкіра. Науки про людину чи природне довкілля, походження Землі, зірок, планет, структуру живого та неживого або слова чи мовних родин, навіть історія – це сфера знань європеїдів, а згодом європейців, і врешті, у найповнішому себе виявленні – західноєвропейському розумінні. Тож коли розглядаються питання, приміром, антропології чи філософської антропології, то вони розглядатимуться обов'язково через призму чи скельця мікроскопу

---

¹ Свідзинський А. Релігія і сучасне природознавство // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 11-12. – С. 125.

західноєвропейського світобачення, хоча гасло, що наука – вселенська галузь знань – вічне. Так і риси, які визначаються наукою характерологією для котрогось народу, будуть такими, які різнять або зближують цей народ із західноєвропейським стереотипом. XX ст. значно розширило рамки дослідницьких можливостей як технічно, так і аналітично, проте основа усієї науки лишилася й лишається відповідною західноєвропейському стереотипу.

За певних періодів цивілізаційного розвитку в основах західноєвропейського світогляду домінуючими періодично ставали погляди філософів матеріалістичного штибу або ідеалістичного. Вивчаючи різні народи, по-європейськи мислячі вчені розглядають їх не через їхню життєву ідеологію та світосприйняття, а навпаки, накидають їм т. зв. західне, сиріч західно-європейсько-американське світобачення. Зазвичай представники тих народів не «вміщуються» в цьому західному форматі, бо вони дивляться на усе з о в с і м по-іншому: у них інший напрямок думання, інші варіації архетипових виявлень і, відповідно, інші психообрази. Це є у традиційних суспільств із островів Тихого океану, високогір'їв та тропічних лісів Азії, Південної та Месоамерики, різноманітних регіонів Африки й Заполярних районів Світу. Крім значного накопиченого матеріалу біологічного, етнографічного, лінгвістичного тощо штибу, немає іще чогось важливого. Вести мову про антипсихологію як результат порівняння антропоархеологічного матеріалу із вищенаведеним з традиційних суспільств XIX-XX ст. – далеко не об'єктивна, а надумана «реальність». Проте осмислення обов'язково потрібне, лише обов'язково багаторівневе, із застосуванням новітніх інформаційно-аналітичних технологій та обладнання.

Проте і тоді 100% об'єктивності очікувати не варто. Хоча думка й матеріальна, проте якщо вона не засвідчена візуальними символами – письмо, малюнок, фото, комп'ютерна програма, – зберегти її цілісною неможливо. І тому справді є надважливою психофілософська, сиріч осмислювально-аналітична дослідна програма-методика, яка значним чином сперта на порівняння сучасного способу мислення як певного спадкового світоглядного світосприйняття із регіональним психосуб'єктивним світоглядом, закарбованим у візуальних символах. Найвідоміший приклад – протодавньоукраїнський орнамент у вишитих сорочках, рушниках, писанках. Цей аспект є важливим, бо лишається збереженим через значний процес зміни світобачення, через богорозуміння, яке за той згаданий період багаторазово змінювалось, і неоднотайно та неоднотипово на усьому давньоукраїнському терені.

Приміром, те, що нині існує як рідновір'я, є лише фольклорно-умовним дійством, яке претендує на регіональну неорелігію. Хоча в мистецтві те вже існувало і у Лесі Українки в «Лісовій пісні», і в «Снігуроньці» А.Островського, і у гоголівських малоросійських творах

та інших, гарно інтерпретованих у музичному втіленні В.Кирейка, Н.Римського-Корсакова, М.Мусоргського, і мальованих Васнецова, І.Рєпіна, М.Рєріха, М.Врубеля тощо. Давнє світосприйняття через богорозуміння бачимо завдяки археологічним доробкам у вигляді поховального обряду, археологічних культур, артефактів, планування будівель та поселень тощо. Тож достеменно відтворити (навіть на рівні фольклорно-умовного дійства) неможливо ані загалом, ані окремі світоглядні засади. Через це науковці використовують свої особистісні дослідницько-аналітичні узагальнення як правдиве регіональне психофілософське світобачення. Потрібно це чи ні? Потрібно, лише не слід його перетворювати в «об'єктивний» канон, давній стереотип, засвідчений котроюсь групою науковців чи науковою школою, або ж політичною доктриною, як в часи більшовицько-російського антиукраїнського режиму.

Розгляньмо, як приклад, сучасну ситуацію у Африці. Сучасні країни є реальністю, якою африканські народи в кінці 50-х – на початку 60-х років ХХ ст. обдарувало добродійне благодійництво західного суспільства, що було переповнене відчуттям розкаяння за свою людиноненависницьку багатотисячову діяльність.

Проте благодійництво, як і їхнє каяття, було брехливе і підступне: кордони були відображенням геополітичних світовідчуттів колонізаторів, а не затвердженням природних територій у відповідності з геопсихічними усвідомленнями власних теренів самих етнічних угруповань. Тож майже усі етнічні структури виявилися поза психоетнічним усвідомленням свого права як права людини на самовизначення: етноси опинилися поділеними поміж декількома країнами на дві-три-чотири частини. Для чого це було зроблено? – для своєї західної зверхності.

Багато віків африканські народи грабувалися найрізноманітнішим чином. І однією з найжахливіших, антилюдських форм грабунку було рабство – людьми торгували у дуже великих масштабах. Згодом автохтонне африканське населення цивілізували: охрестили, вживили одну з європейських мов і наділили європейською культурою. Тож чи лишився природним спосіб мислення? Ні, він перетворився на соціоприродний, проте не автохтонний, а злочинним чином психічно викривлений.

Навіщо нам навіть для прикладу розглядати африканські суспільства, коли ми маємо зовсім іншу ситуацію? Згадується, як на початку 90-х років ХХ ст. один із нинішніх політиків, тоді молодий та запальний, із обуренням на західноєвропейсько-російське ставлення до нас, українців, вигукнув: «Ну ми ж не Уганда якась!». Україна дійсно не Уганда, проте вона ж і не якась, бо тоді, коли найдавніші пращури

землян починали устійнювати свій генетичний код, то вони ще не мали поділу на сучасні Уганду, Кенію та Ефіопію.

Тож дійсно, для нас важливо розглядати надбання різних наук, як археології, антропології чи етнології тощо, як матеріал для комплексного українознавчого аналізу, і хіба аналіз африканського матеріалу не є допоміжним порівняльним для українознавства?

Найдавніші архетипи «адам» та «єва» (використовуються як поняття, наведені у «Старому Заповіті») ще й нині мають свої виявлення. Перший як принцип «Природа дає достатньо усього того, що має задовольняти природні потреби» (*Sufficit ad id Natura, quod poscit*). Другий «перемагати Природу можливо лише підкорюючись їй» (латиною приблизно *Natura non nisi parendo vincitur*). Перший мав протягом усїєї еволюційної генези людства домінуючу більшість, та й нині його представники складають пересічну більшість «народних мас» навіть передових суспільств; крім того це т. зв. традиційні суспільства усіх регіонів Світу, окрім, певне, Європи (де його складають «пролетарі» – люмпен) та Антарктиди. Проте слід зауважити, що і в середовищі традиційних суспільств протягом усїєї їхньої генези також відбувалася конкуренція поміж «цивілізованими» і «варварами». За спостереженнями дослідника¹, на Амазонці перші обов'язково прагнуть землеробства, певного комфорту, естетики, «культурного» ставлення до жінки. Ті, хто спостерігав ті суспільства 200-300 років тому, вважали, що вони думають лише о тих речах, які мають безпосереднє відношення до їхніх буденних матеріальних потреб, характеризуються майже повною відсутністю цікавості, тому не переймаються походженням природних явищ, які відбуваються навколо. У них відсутнє поняття бога, проте разом з тим вони позбавлені огидної забобонності – їхня релігійна уява не виходить за межі віри в злого Духа, який вважається чимось на кшталт домовика і вважається причиною усіх мілких невдач – на полюванні, пошуку дерева із плодами, рибній ловлі тощо. За такої обмеженої духовної діяльності, слабкої збуджуваності відчуттів і бажань та повної відсутності духовості, життя цих людей тече, відповідно, одноманітно й тоскно, й добродійство їхнє лише негативної якості, проте це відображення безневинного та невибагливого вдоволення, яке є радісним у порівнянні із станом диких рас в багатьох інших частинах Світу.

Tanto plus in illis proticit vitiorum ignoratio, quam in his cognitio virtutis – наскільки тим (скитам) більше користі несе незнання пороків, ніж цим (грекам) знання добродійності. Ці суспільства «незнаннялюбних» землеробів архетипу «людина-рослина» немовби *самі*, без допомоги ззовні, через випадковість (інституція) поступово

---

¹ Бейтс Г.У. Натураліст на Амазонке. – М.: Гос.изд-во географ. лит-ры, 1958. – 430 с.

еволюціонують культурою. Якщо ж з'являється вища за рівнем культура (приміром, білі, без відвертого грабунку, вбивства, рабства), то в них неодмінно прокидається цікавість, і вони переймають досвід. «Варвари» (представники диких расових варіацій, у яких є відсутнім ген активного прогресу, як і у молюсків, птахів, риб, рослин, тварин) з людської психоповедінкової варіації архетипу «адам» нічого путнього, щоби їх наближувало до прогресу, вдосконалення, не виявляють. «Вони не мають постійного місця проживання, тож і не утворюють плантацій, а усе життя, як дикі звірі, блукають лісом, орієнтуючись за сонцем; там, де їх захопила ніч, вони влаштовуються на ночівлю, підвішуючи між деревами свої личані гамаки (цей факт, а не спання в гнізді на дереві, слід вважати актом культури комфорту – *В.С.*), які несуть їхні жінки. Річки, що трапляються на їхньому шляху, вони долають в човниках з кори, які роблять, приходячи до води, й лишають, зійшовши на протилежний берег (це, як і гамак, не є їхнім продуктом розумової діяльності, а є привнесеність від побаченого – *В.С.*). Плем'я багаточисельне, проте різні групи підпорядковуються лише своїм особистим ватажкам»¹. Така орда-плем'я стихійно об'єднується під час нападів на поля та плантації землеробів, як це здійснюють стада павіанів та гурти макак й інших примітивних мавп. Найбільш психічно відсталі і культурно непрогресуючі поступово самі себе винищували, вимирали від хвороб та голоду, а рештки асимілювалися.

«Варварські» спадкоємці «адамового» архетипу в найдикішому своєму стані жінку не вважали за людину, а як істоту на рівні тяглової худоби, або ж як свійську худобу. Божественність акту зачаття дитини не усвідомлювалась загалом, тож безпосередньої користі від жінки не було – таку ж худобу-істоту можливо силою захопити-відбити у іншій ватазі. Кліматичні умови, біотичні особливості та мікролептонні впливи створили такий оригінальний геопсихічний комплекс, за якого усе суспільство є творчо активним і творчо рівноцінним, виразним символом якого є поєднання двох кольорів (блакитного і золотавого), з яких ані один не є пріоритетним, бо складають вони спільну суспільну одиницю – родину, яка є основою клану-племені. При злитті ці два кольори утворюють колір життя – зелений – найкомфортніший колір планети Земля. Те саме і з відомим символом «і н ь - я н », відомим як східно-азійський сакральний символ, проте він існував ще в трипільській символіці, демонструючи єдність жіночого і чоловічого начал в людині. Така єдність себе виявляла лише в лісолуковій ботанічно-географічній помірковано-кліматичній зоні. Жінка може бути лише служницею або коханкою на сході, рабинею – на півдні та півночі, «ніким» в тайзі, і лише в помірному кліматі «усім» разом із чоловіком.

---

¹ Бейтс Г.У. Натураліст на Амазонке. – М.: Гос.изд-во географ. лит-ры, 1958. – 430 с.

У деяких ситуаціях кожен із них має природний пріоритет – наприклад, комфорт і психічний, і фізичний надасть лише жінка. А це великий психоемоційний статус ж и т т я . Тому й здатен утворитися х у т і р . Духовий хутір – комфортний, затишний, захищений, а тому і цілком геопсихічно унікальний. Лише землеробські об'єднання традиційних суспільств (хоча Г.У.Бейтс та інші вважають, що вони нічим не цікавляться) вважали, що зачаття відбувається через проникнення «божого начала» через отвори в голові у жінки до мозку, і лише опісля *цього* (коли «процес пішов») згодом зформовується дитина, тож-бо й жінка є прилученою до «божественного фокусу», а статеві зносини до цього не мають причетності. Натомість прогресуючі з найдавніших суспільств жінку обожнювали, дорівнюючи її образ до Великої матері: Матері-Сонця, Матері-Природи, Матері-Всесвіту. Найвиразнішим виявом такого світоуявного ставлення є відображення «Оранти» в київському храмі Святої Софії. І це в християнському храмі, де домінування бого-чоловіка. Образ київської «Оранти» – образ оберігаючий не лише киян, а і всієї України. Таким чином, слід визнати, що активна духовість і повага до жінки є складовими прогресу і в такій якості можуть формувати – ідеологію богорозуміння.

Тобто духовість, як певний спосіб мислення (й осмислення) – це прогресивний поступ до вищих цінностей, які збагнути може людина, у якої є функціонально розвиненим ген активного прогресу, вірогідно, що він є у безпосередній взаємозалежності від унікальних позицій конституювання не лише особистісних позицій, а і пошанування жінки, природного довкілля, душ пращурів тощо. Ми не уподібнюємо духовість до душі (нині є до певної міри визначено, що душа це енергетичний модуль) або психо-емоційної чуттєвості. Душа може виступати лише як один із суб'єктів духового і духовості, а не як особистісність, тобто це є буття, скеровуване д у х о м . Це те, що Бердяєв визначав як першожиття, де об'єднані як природні матерієві (зокрема біотичні) субстанції, так і природні ефірні (різних полів на кшталт лептонних), а також і не зареєстровані поки що субстанційні складові буття.

Генетичні особливості кожної варіації виду спрямовані на безпечне існування в конкретних умовах. Але крім формування такого життєвого захисту цієї варіації, довкілля формує і духовість людинності, що постійно мешкає на теренах цього ландшафту. Наші далекі пращури дуже поважали своїх Предків. Звичай глибокого вшанування Душ Предків займав вагоме місце у їхньому богорозумінні та світогляді в цілому, бо саме поклоніння Душам Предків мало велике патріотичне значення. Воно не давало змоги забувати минуле у різноманітних його проявах, а також Терен, пов'язаний із виявленням патріотичних актів заради збереження Роду. Історичні традиції були невід'ємною

складовою тогочасної природної релігійності-духовості. Важливим був перехід Душі у різні стани, вважали, що Душі пов'язані з рослинами або тваринами. Цікавими й аналітично глибокими є роздуми А.Свідзинського: «Зауважу одразу: гносеологічні підстави для критики релігії одійшли в минуле, а поширена донедавна думка, ніби освічена людина не може вірити в Бога, нині є анахронізмом. [...] Важливим і цікавим фактом є те, що відродження релігійної свідомості почалося на рівні найсвітліших розумів людства – великих вчених ХХ ст., зокрема геніальних творців атомної фізики. Вирізняю цю категорію дослідників, тому що не знаю глибшого і точнішого аналізу релігії, ніж той, який виконали провідні фізики копенгагенської школи: Нільс Бор, Вернер Гайзенберг, Вольфганг Паулі. Цінність їхніх думок підвищується тим, що ці вчені позбулися ілюзій за доби двох світових воєн і революцій, пройшли крізь горнило нищівної критики всякої метафізики з боку позитивістів, а концепція доповнювальності Бора навчила їх рафінованих методів аналізу широкого кола найделікатніших проблем не тільки у фізиці, а й за її межами [...] Тут гранично стисло схарактеризую ідейну еволюцію Гайзенберга. Вихідною позицією для нього стало усвідомлення того, що наука і релігія належать до різних сторін людського буття. Наука має справу з об'єктивним світом, її мета – зрозуміти зв'язки між явищами, що існують реально. «Релігія ж має справу зі світом цінностей. Вона говорить про те, що повинно бути, а не про те, що є. У природознавстві йдеться про істинне, у релігії – про добро та зло». «З цього погляду конфлікт між обома сферами, що розпочався у XVIII столітті, ґрунтується на непорозумінні, яке виникає, коли образи та символи релігії тлумачимо як природничо-наукові твердження, що, звичайно, безглуздо». [...] Для сучасного вченого вже не існує провалля між Богом-розпорядником природи і Богом-законодавцем моральних норм. Це провалля зникає, як тільки ми усвідомлюємо, що самоорганізація є добро, а її брак – зло»¹. Слід відмітити, що А.Свідзинський не лише ґрунтовно розглядає, а й детально аналізує роботи Гайзенберга².

Давні протосуспільства, які початково осмислювали себе та своє життя і протиставляли його свідомо самій Природі, осілими ставали не лише використовуючи те, що пропонувала Природа, а й із осмисленого докільля пропонували Природі осмислений продукт своєї творчості – витвори і послідовні вчинки, спрямовані у бік практичного активного

---

¹ Свідзинський Анатолій. Самоорганізація і культура. К.: Вид. ім. Олени Теліги, 1999. – 288 с. – С. 39-41.

² Гейзенберг Вернер. Шаги за горизонт. – М.: Прогресс, 1987. – 368 с.

Гейзенберг Вернер. Фізика и философия. Часть и целое. Пер. с нем. – М.: Наука, Гл. ред. физ.-мат.лит., 1989. – 400 с.

виявлення інтелекту. Тварини використовують увесь свій життєчас на пошук і здобування їжі. Житло їм потрібне щонайбільше для збереження потомства. У людства з найперших життєчасових етапів пошук їжі займав дуже значну частину, проте цей пошук постійно прогресував, творчо удосконалювався і значно змінювався, усе більше віддаляючись від першонаданої дії примітивного живлення. Приміром, свійська худоба такою ставала, досить тривалий період співіснуючи у вільному стані поряд із людиною: коли людина освоїла і вдосконалила різноманітні можливості використання вогню, вона почала випалювати певні території лісу, перетворюючи їх на різнотрав'яні лукові простори, де мали гарне харчування різноманітні жуйні тварини, людина ж періодично полювала на них, оберігаючи від хижаків. Випалювані території дуже часто перетворювались в ковилово-полинові степові ценози, проте у більшості своїй вони згодом ставали напівпустельними районами. В такі періоди починалась деградація ландшафту Планети: сучасні пустелі й напівпустелі, як, приміром, євроазійський степ – наслідки активної господарської діяльності прадавніх людей. Екологічне виховання прищеплювалося лише через трагічний особистий досвід, фрагмент божественного покарання. Проте лихо не без добра: різнотрав'яні луки і степи гарно угноювались природним шляхом через велику кількість худоби, яка на них випасалась, і згодом ці суходоли родючої землі за умови великої землеробської людської праці ладні були перетворитися на світові годівниці. Це сталося значно згодом, коли для вирощування було залучено високоврожайні харчові і технічні агрокультури із регіонів, де вони мали природне виникнення (Карпато-Балкани, Кримські гори, Гіндукуш, Східна Африка), проте не мали значних і поживних площ для вирощування й «божественного» спонування до копіткої творчої праці на землі. Аналогічною є північноамериканська прерія.

Значна більшість тропічних і субтропічних регіонів Світу мають досить багато різноманітних їстівних плодових рослин: декілька різновидів «хлібного дерева», банани, плоди фікусів (найкращий з них – інжир або смоківниця, плоди ж називають фігами, тому іноді й саму рослину називають фіговим деревом), пальми (фініки, вино, масло), цитрусові, миртові тощо. Ця обставина давала можливість людині не впроваджувати масштабне землеробство. Воно було там не потрібно, бо домінує збиральництво – провідною є ідеологія привласнюючого господарювання, аж допоки не почалось у деяких регіонах масове збільшення населення.

Помірна ж кліматична зона та її складова лісолукова зона, яка є психічною основою виникнення й існування людності нашого типу, за періоду існування розумної людини не мали такого харчового плодового розмаїтого багатства. Відповідно, що і терен зони помірного

клімату мав свого періоду гарні плоди, бо ж була тропічна рослинність, проте катаклізм спричинив зміну, й з'явилась інша рослинність, особливо після останнього похолодання. У озері майбутнього Чорного моря було достатньо риби і молюсків, і це було важливим елементом харчування, який відводив від полювання на звірів. Далєбі харчування від суходільної рослинності було закорінено в підсвідомості ще з протолюдини, для якої рослини – 90% усього харчування, тож ця «ідея» і є закарбованою на генному рівні.

Зазначимо, що крім трав'янистої і найчастіше грубої рослинної їжі, з прадавнього українського терену широко використовувались і дуже поживні й багаті на корисні речовини плоди деревинної рослинності, найдавнішими з них були горішки бука лісового. Бук росте в тепліших районах, ніж нині в Україні загалом, і колись був дуже поширений в Центральній та Східній Європі, особливо в південних районах. Бук своїм листям, що опадає на землю, гарно її угноює, а горішками (насінням) харчуються усі живі істоти, а особливо свині. Проте у бука є одна вада – він дуже повільно росте, хоча б і за теплих умов докїлля, в цьому його значно випереджає ботанічний побратим – дуб, який більш холодостійкий і довговічний, цілком нормальними для дубу є екземпляри від 300 до 800 років. Існують в Світі і екземпляри, яким по 1,5-2 тис. років. В Україні є загальновідомі довгожителі – Козацький дуб та Шевченковий. Найвизначніші природні об'єкти Планети – це безсумнівно дерева. Найбільшим з усіх нині існуючих є секвоя (секвоядендрон гігантський або мамутове дерево), яка росте в Національному парку секвой у штаті Каліфорнія (США): висота 84,8 м, вага 2000 тон, обхват стовбура у найнижчому місці біля землі 32,12 м, вік її дорівнює 2300-2700 р., названо її Генерал Шерман на честь героя громадянської війни США. 1905 р. загинула від шторму секвоя Лінді Крік вагою 3600 тон, яка вважалася на той час найунікальнішою рослиною. Зараз найвищим є секвоядендрон з Каліфорнії, його назвали Гїперон, який має 115,55 м, але місце його знаходження не розголошується, щоби любителі через свою надмірну цікавість його не знищили. В Азії найвідоміші дерева – легендарні ліванські кедри, вважають, що їх є біля чотирьохсот екземплярів у горах Північного Лівану на висоті 2300 м – цей ліс має назву Кедри Бога, і про нього сімдесят разів згадується в Біблії. Загалом він вважається символом м е с і ї (Христа). Середній діаметр кедре 2,5 м, висота 40 м, живуть кілька тисяч років. Нині його дуже шанують турки, а тому масово висаджують по усій Туреччині. В Швеції виявлено норвезьку блакитну ялину, яку назвали Стара Тьїкко, вона має 9550 р. В Європі найпоширенішими з довгожителів є дуби. Найстаріший нині живе у Польщі, його звать Бартек, за легендою йому 1200 р., в Німеччині ж є

Івенак, має висоту 35 м і 800 р. Литовський дуб на ім'я Стельмуж має біля 1500 р.

На Україні у Верхній Хортиці 1944 року впав могутній т. зв. Козацький запорозький дуб. Його вважали найстарішим на теренах України, тому навколо нього існувало багато легенд та оповідок. Вважають, що за Хмельниччини йому було 400 років. Діаметр стовбура був 208 см, висота – 36 метрів. Нині у селі Стужися Великоберезнянського району Закарпаття є Дідо-дуб, нараховують, що йому 1200 р. Заввишки – 30 м, а обхопити його можуть сім чоловіків. 1893 р. біля нього звели дерев'яну церкву. В легендарному урочищі Холодний Яр у селі Буда (Черкащина) є дуб, що має більше 1000 р., його величають дубом Максима Залізняка. Є поки що дуб Тараса Шевченка у селі Будище також на Черкащині, територія якого колись належала графу Енгельгарду. Гілка дуба відламалася (а вони важать до тони), вирвала шмат серцевини, і впало дерево. В дуби влучають блискавки, приміром, у дуб М.Залізняка – 6 разів. Якщо душло трухляве, дерево може згоріти*. Біля Державного історичного музею (Львів) є одна із найстаріших лип нашої країни, і ще одна біля Києво-Печерської лаври – 800-літня рослина. Із давніх дерев є ще полуничне дерево, йому 1000 р., росте на горі Ай-Нікола біля Ялти (Крим). Найстарішими рослинами нашої країни є ялівець (1500 р.) в Криму, фісташкове дерево в Нікітському ботсаду (Крим), Дідо-дуб та холодноярський дуб з-під с. Буди (де 1943 р. німецькі окупанти розстріляли велику кількість селян). Загалом в Україні зареєстровано 16 тисячолітніх дерев: 8 дубів, 3 тиси, 2 фісташкових дерева, 2 ялівці, одне полуничне дерево, а ще є 8 лип, яким від 600 до 900 років.

Плоди дуба – жолуді по 1,5-3 см, а в гарні роки і по 5-6 см – найдавніша хлібна культура. Борошно із жолудів присутнє в археологічних знахідках трипільського періоду, і використовувалося воно разом із зерновим борошном. В давніших дібровах, де основними рослинами були дуб та сосна, відчувається піднесеність духу, одухотвореність – творча наснага. Вони й правили давнім пращурам українців за правдиві храми Духової величі. Дуже високого рівня мистецька наснага виникає навіть лише від споглядання таких природних гаїв! Зауважимо, що давні кельтські племена на теренах Східної та Центральної Європи не пристали до правдивого землеробства із зерновими культурами. Їхнім хлібним деревом був дуб, і вони мандрували своїм Світом – Світом дубових гаїв. Це і визначило їхню світоглядність. Проте з дерев плодоносні не лише дуби. Поживними і дуже корисними є плоди горіха волоського, в колишні

---

* Після тисячі років дуби не ростуть.

часи він мав значне поширення в південних та центральних регіонах України, як і шовковичні, вишневі та черешневі дерева.

Елліністичний мудрець Анаксимандр (610-546 рр. до н. д.) вважав походження живого від апейрону, сиріч безмежного, що є першоосною буття. Карл Лінней, класифікуючи людей, використовував фізичні, психічні й культурно-побутові особливості, при цьому застосовував такий підхід, коли негативні риси притаманні неєвропейцям, позитивні ж лише європейцям, і чим ближче до Західної Європи, тим вони яскравіші. Ж.Л.Л.Бюффон, сучасник Ліннея, у своїй грандіозній праці «Природничі історії» серед шести основних расових* груп згадує татарську, сиріч монголоїдну. Відповідно до цього й використовувалося поняття татарське іго як монголоїдне, де татари – поняття не етнічне, а расове, а от монгольське (в советській термінології – татаро-монгольське іго) – етнічне. Сучасник згаданих вчених Й.Блуменбах в «Книзі про природжені відмінності людського роду» серед виведених п'яти рас має кавказьку, сиріч європеїда, і від його південної гілки – негроїда та монголоїда. Кавказ прабатьківщиною людства вважався через його важливість в Старому Заповіті і як ключова географічна територія стосовно Азії, Африки та Європи, зокрема, як такий собі умовний центр Ойкумени.

Важливе місце серед учених Російської імперії належить Д.Анучіну, сучаснику М.Чубинського та М.Миклухи-Маклая, проте прожив він удвічі більше цих вчених, а тому і значно більше здійснив. Тож Д.Анучін висловив аргументовану ідею «праслов'янського» характеру певних антропологічних ознак українців, зокрема на його думку, до цих ознак цілком реально зарахувати і високий зріст, саме у якому давні слов'яни й змагалися з давніми германцями, а от зменшення зросту європейських росіян – вплив низькорослих іномовних племен, яких було асимільовано в Середньовіччі східними слов'янами. «Взагалі малоруський тип не позбавлений східної домішки. Не кажучи вже про кочівницькі народи княжого періоду – печенігів, козарів тощо, які б могли хоча б частково осісти в краю, – тут на Україні поселилися тюрки, берендеї і чорні клобуки. Потім постійні набіги татарів, захоплення жінок не могли не впливати як на татарський, так і малоруський типи», – засвідчує у своїй найгрунтовнішій як на свій час, комплексній антропо-етнографічній праці П.Чубинський.

Стосовно «історизму», отриманого з писаних джерел:

1) літописи, як носії «історичної правди» або «історизму», можуть слугувати такими лише за великого бажання тих, хто на них посилається, бо ж документи, що дійшли до сучасників – це т. зв. пізні

---

* Саме Ж.Л.Л.Бюффон уперше використав стосовно людей поняття «раса», до того його живили лише стосовно собак, а іноді й стосовно свійської худоби.

списки, сиріч це не безпосередні записи, а здійснені через чийсь згадування та переповідання, а від того обов'язковими є помилки та доповнення переписувача;

2) враховуючи те, що найдавніші з них є твореними лише з майже другої половини XI ст., а мова ж в них ведеться стосовно подій, які сталися за сторіччя до того, вони не можуть претендувати на цінність як історичного свідчення, а лише як суб'єктивної реакції суспільства, з якого походить писач, на давно минулі події;

3) деякі описувані події відбувалися в період дохристиянський, який для переписувача, християнського монаха, є суцільним мороком і дикістю;

4) враховуючи те, що суспільство, зокрема автохтони, сприймали Світ не тотожно із владою князів, які утвердили самі себе, нарикши «великими князями», протиставивши місцевому люду, а для особистого утвердження використали нове віровчення та безпосередньо його поширювачів – монахів, то й засвідчені писемні джерела аж ніяк не можуть засвідчувати правдиве, а не суб'єктивно викривлене минуле;

5) дуже важливо, що писачів (чи скоріше їх замовників) цікавило не те, що є важливим для нинішніх дослідників. Тому й потрапляють в «історичні» події щонайперше війни та смерть «благодійників», сиріч князів та архієпископів, або їхнє пришествя «за волею божою» до влади, ще побудова храмів і значно менше про епідемії та недорід. Про побут та світогляд тощо пересічного автохтонного люду – то не варта уваги тема. Навіть світогляд попередників як богорозуміння не є правдиво засвідченим, а лише фрагментарно та лише у відповідності із котримось вузько регіональним світобаченням, відомим писачу як забобон. Суцільної ж, зокрема космополітичної, притаманної, приміром, усьому тому регіону, що нині означається як Русь, дохристиянської релігії не було. Можливо, що котрась світоглядна спільність і пов'язувала поміж собою пересічний люд, наприклад, Великого Новгороду та Києва й Любича. Навряд така спільність могла існувати поміж відомими нам суспільствами «меря», «хорвати», «ліви», «уличі» чи «сіверяни». Навіть складно щось конкретне говорити про чорних та камських «булгар» і дунайських болгар. Проте, до прийняття деякими із них християнської релігії, а іншими магометового віровчення, у поіменованих народів, як і у багатьох інших, самоназв яких не знали і їхні сучасники, як і про саме їхнє існування, безсумнівно, були якісь об'єднуючі і обов'язково роз'єднуючі і психоетнічні, і світоглядні обставини. «...Для того, щоб висновки філософської антропології могли мати практичне значення, її міркування не можуть обмежуватися роздумами над сферою загальнолюдського, що на ділі є тільки ідеальною абстракцією. Адже загальнолюдське існує насправді у конкретних постатях національних чи епохальних (пов'язаних із історичною добою) типів, формування

яких зумовлене національними та епохальними («історичними») психічними структурами. [...]. Аналізуючи геопсихічні чинники, здатні впливати на формування психіки людини, ми розрізняємо, як це зроблено у сучасній психології (Е.Ротгакер, О.Лерш), у межах загальної психічної структури шари нижчих і вищих, більш складних психічних явищ (таких як мислення, воля, що здійснюють контроль над нижчою психічною сферою). Так, наприклад, психолог Тіле визначає у людській психіці три шари: соматопсихічний (смилові відчуття, гоніві намагання), тимопсихічний (почуття та зв'язок із ними намагань) і пойопсихічний (мислення і свідомо воля). Користуючись Тіле, ми вважаємо, що з огляду географічних умов на соматопсихічний шар діє підсоння, на тимопсихічний – краєвид, а на пойопсихічний – природні ознаки географічного середовища. Все це так чи інакше позначається на потребах, схильностях та настановах людини, впливає на її світосприймання, ставлення до світу. [...] У вищому тимопсихічному шарі (за Тіле, – шар почуттів і пов'язаних із ними намагань) за посередництвом процесів вчування виявляється вплив т. зв. «краєвидного мотиву» географічного середовища. Відчуття – це складний психічний процес внутрішньої активності, насамперед уяви, що супроводить сприймання усіх форм, зокрема, й форм географічного рельєфу. [...].

Третій і найвищий пойопсихічний шар волі й мислення особливо піддається впливу природних ознак геопсихічного середовища. Світосприймання залежить не лише від своєрідності відчуття, а й від характеру світу. Вибір світосприймальної настанови зумовлений (бодай частково) особливостями географічного середовища. Невипадково з містичною настановою так часто зустрічаємось на «даху світу» – в Тибеті, а країни із чарівним пейзажем, як Греція чи Італія, багаті на індивідуальності з естетичною настановою (Тан). Але, крім цього, й окремі світосприймальні категорії (причиновість, час, простір, взаємодія, розвиток) наповнюються конкретним змістом, залежно від географічного середовища, конкретних зображень «субстрактного змісту», що має свій вплив на ставлення до світу»¹.

Погоджуючись із усім висловленим, неодмінно слід зауважити, що крім дії видимих та загальновідомих «природних ознак географічного середовища», як ми вже неодноразово про це нагадували, діють невидимі різноманітні поля на кшталт природних електромагнітних та мікролептонних. Вплив цих різноманітних полів є достатньо важливим, і якщо його досконало розглянути, то, приміром, т. зв. «містична

---

¹ Кульчицький О. Основи філософії і філософічних наук / Матеріали упорядкував і здійснив наукову редакцію Анатолій Карась. – Мюнхен-Львів: Український Вільний Університет, 1995. – 164 с. – С. 146-147.

настанова», про яку згадує О.Кульчицький стосовно Тибету, буде цілком поясненою, як і «естетична настанова» Греції, та й не лише Греції, зрозумілою стане і унікальна дія-вплив українського терену. Тож бо «вчування в процеси природи для хліборобської людності – це вчування у «плодючість землі», її лагідність та щедрість. «Добрій землі» надається подвійного значення: як феномену хліборобської життєздатності й у морально-містичному витлумаченні, як «обдаровуючої любові», бо із землею начебто співдіють інші прояви природи: сонце, дощ, вітер [...]. У поїопсихічному шарі геопсихічне середовище української лісостепової височенної смуги, як поле вияву переважно сприятливих для людини сил, не творить активної настанови у світовідчуванні [...]. Категорії причинності й сили спираються в такому середовищі на досвід і збагнення постійних розмірених дій, що не виявляють стрибкового характеру. Для категорії якості в цьому середовищі існує багатий субстратний зміст, що поглиблює розуміння індивідуального. Для категорії кількості й «величини» в її просторовому аспекті цей вільний, але не безмежний лісостеповий простір дає для людини такі субстратні змісти, що виявляються посередниками між обмеженістю лісового й необмеженістю степового краєвидів. Категорія цілісності та її розчленування часто досить виразна і зазначена, але не впадає в око, її іноді треба «відкривати» лише як краєвидну цілісність. Світосприймання, що виникає за подібних передумов, накладає відбиток на формування людини, а також землі. Степова смуга з її великою амплітудою найвищих і найнижчих річних температур і тривкими періодами шпаких морозів та літньої спеки певною мірою (бодай тимчасово, в періоди морозів і спеки) знижує життєвий потенціал людини. Разом з тим така ситуація не сприяє вияву сталої енергії та діяльності, а сприяє періодичним змінам самопочуття й настрою»¹.

Коли Ч.Р.Дарвін здійснював свої спостереження, аналізував їх та робив висновки стосовно природного добору, він не знав ні про існування носіїв спадковості – генів, ні про науку генетику, яка досліджує і самі гени, і ту інформацію, яку вони в собі містять. Більше того, мало хто з науковців другої половини ХХ ст. міг уявити, що можливе існування, приміром, прозорої живої істоти. Нині ж існують прозорі жаби і прозорі золоті рибки, дивлячись на які, можливо спостерігати, як функціонують їхні внутрішні системи життєзабезпечення, і ці істоти не ефемерні істоти, що здатні

---

¹ Кульчицький О. Основи філософії і філософічних наук / Матеріали упорядкував і здійснив наукову редакцію Анатолій Карась. – Мюнхен-Львів: Український Вільний Університет, 1995. – 164 с. – С. 146-147.

проіснувати декілька годин або днів, вони здатні активно прожити 20 років. Чи реально це? Цілком.

Тож більшість науковців-аналітиків початку ХХ ст., активно розпочавши більш глибоке, аніж попереднє, дослідження людства із застосуванням психоаналізу (ми ведемо мову не про напрямок психології, розпочатий видатним психіатром та психологом З.Фрейдом, а про загальний аналіз психічної діяльності людини зокрема і людства загалом), помітило і вплив природного середовища на поведінку людини та роль природних чинників довкілля у формуванні суспільств. Визначили цю природну дію як дію геопсихічних чинників, сиріч географічних чинників, які можуть формувати психіку людини. Загалом навіть визначили, що геопсихологія¹ – це спеціальна галузь психології, яка вивчає зміни у поведінці людини, які виникають під впливом зовнішніх природних факторів (зокрема географічних та метеорологічних). Ці явища впливають за певних умов і на формування характеру людини та його індивідуальних особливостей. До кола явищ, що вивчаються геопсихологією, входить також періодичність деяких процесів, яку пов'язують з періодичністю явищ у природі (зміна пір року, атмосферні явища тощо). Геопсихологія як прикладна дисципліна надає достатньо цінних для психології фактів, далєбі як напрямок психологічного мислення вона має істотні недоречності, ігноруючи певним чином обґрунтовуючі психіку соціальні явища та намагаючись звести усе до залежності від широких космічних закономірностей – приблизно таке визначення давала «Советская енциклопедія» у п'ятнадцятому томі за 1929 рік, посилаючись на відомих на той час німецьких фахівців². Майже із тих же позицій, хоча і значно аргументованіше, про «геополітичні чинники» веде мову енциклопедія з українознавства³, в якій використано дослідно-аналітичний матеріал знаного українського закордонного науковця О.Кульчицького, наведений вище. В своїй роботі О.Кульчицький, спираючись на наукові праці західноєвропейських вчених Е.Ротгакера, О.Леша, К.Ясперса, І.Тена, докладно розглядав як «українську людину», так і її психічні особливості в залежності від терену, а також психотворчий вплив

---

¹ Большая советская энциклопедия. В 65 томах / Под общей редакцией Н.И.Бухарина, В.В.Куйбышева, М.Н.Покровского, В.П.Затонского, Л.Н.Крицмана, Н.Л.Мещерякова, В.М.Молотова, Н.М.Лукина, В.П.Милютина Ф.А.Ротштейна, Г.М.Кржижановского, Н.Осинского, Ю.Ларина, Е. А. Преображенского, О.Ю.Шмидта, А.Б.Халатова. Главный редактор О. Ю. Шмидт. Том пятнадцатый: Гельборн – Германия. М.: Акционерное общество «Советская энциклопедия», 1929.

² Hellpach W., Die Geo Psychischen Erscheinungen, 3 Aufl., Leipzig, 1923

Hellpach W., Psychologie der Umwelt, "Handbuch der biologischen Arbeitsmethoden", hrsg. Von E. Abderhalden, Abt. 6, Teil C, H. 3, Berlin – Wien. 1924.

³ Енциклопедія Українознавства – Т. I (загальна частина) / Заг. ред. В.Кубійович, З.Кузеля. Мюнхен–Нью-Йорк, 1949. – Том 2. – 5–368 с. С. 708-718.

історичних, соціопсихічних, культурних та глибинно-психічних чинників. Проте не розглядався, не згадувався й не враховувався вплив геоенергетичних та біоенергетичних полів. Не розглядався ніколи і вплив малих доз природної радіації, про який почали вести мову з періоду т. зв. Чорнобильської катастрофи, коли надактивно виявляв себе вплив «набутої» радіації, бо був він не помітним візуально, як і не помітні усі ті енергетичні поля, що існують.

Розглядання біотичного впливу українського природного довкілля на формування геопсихічних особливостей місцевої людності, коли підпадає під дію західноєвропейських підходів, втрачає свою українську оригінальність. Тож коли О.Кульчицький, знаний фаховий мислитель, наголошує, що «вчування темної зелені лісу та його шелесту спричинює якщо не настрій суму, то, принаймні, – поваги. Вчування статичної форми лісу, його вкоріненості й непорушності, що отримують очі від гущавини й таємничої похмурості її прогалин, зумовлює переживання на зразок «стриманої рухової форми», почуття обачності й підозрілості, очікування й терплячості. Як реакція на вчування загрозової таємничості лісу можуть інколи постати почуття панічності, лякливості (пан – божок лісу). Вчування гущавини лісу як життєвого процесу – це вчування, пов'язане із змаганням за життєвий простір, відгомін постійної жорстокої боротьби за існування»¹. Читаючи цей опис, від якого «стигне у жилах кров», якимось одразу ввижається, що от-от з'явиться над болотяною трясовиною замість котрогось там «божка лісу», у хатинці на куряче-динозаврових «ніжках» звичайнісінька казкава Баба-Яга. Таке відчуття є правдивим, тільки одна недоречність, що правдиве воно буде у іншому регіоні із іншою рослинністю. Це може бути біом т. зв. тайга або глицевий ліс, який є в Скандинавії, на півдні Північної Америки і в Росії. В південній частині тайги ростуть високі й міцні вічнозелені глицеві ліси, або це можуть бути й мішані ліси – глицеві разом із холодовитривалими листопадними деревами та кущами. Українські ж північні ліси після останнього льодовика – мішані світло-глицеві: сосна звичайна, модрина європейська, береза біла, а також тополі, верби й дуби. В Карпатах – темно-глицеві ліси через діяльність людей, які перетворили природне довкілля майже у моновидові біоми, де лише ялина смерека. «Якщо йдеться про оцінку впливу північно-українського лісового середовища на психіку через психічний шар думок і волі, то лісове довкілля суцільністю своїх данностей, безумовно, вимагає від людини активної світосприймальної настанови. [...] Властиві лісу як театрові боротьби різних форм співіснування прикмети надають зрештою світоглядів мешканця

---

¹ Кульчицький О. Основи філософії і філософічних наук. – Мюнхен – Львів: УВУ. – 1995. – 164 с.

низової лісової смуги (наприклад, поліщуку як «лісовій людині») песимістично-позитивістського забарвлення. Географічне середовище лісостепових височин своїм більш теплим і сухим підсонням, своєю розміреною силою сонячного світла впливає в соматопсихічному прошарку психіки на самопочуття й життєвий настрій у напрямку життєрадісності та оптимізму. [...]. У тимопсихічному шарі вчування безмежної степової рівнини зосереджується навколо краєвидного аспекту «безкрайної далечини». Як схема чуттєвих, рухових можливостей цей краєвидний мотив означає для вчування нічим не сприйманий рух у безмежність, якому із психічного боку могло відповідати почуття любові чи «безпредметної туги», яка сповнена ентузіазму від пошуку недосяжного. Цей же «рух у безкрайність», будучи «рухом у нікуди», заперечує сам себе і власне потребу руху; у такій формі переживання він відповідає психічним станам від байдужості до повної апатії через низку почуттів, споріднених із резигнацією, безнадією та розчаруванням, аж до розпаду. Степ не має рельєфу, й тому місце вчування окресленої форми рельєфу тут заступає вчування неоформленої безмежності, що зрештою призводить до переживання квактивного, кількісного, величного. Таку велич ми сприймаємо, чи радше відтворюємо в собі...»¹.

Національність, як відомо, характеризується спільною територією, мовою, побутом, звичаями, культурою, традиціями і, загалом, історією, яка вирізняє її серед інших народів. Песимістичний чи оптимістичний склад психодієвої поведінки людини за будь-яких типів характеру або й національних рис не є приналежним до котрихось конкретних типів. Вони, вірогідно, є залежними від будови мозку, великої розвиненості певних центрів або фрагментів мозку. З цього питання наголосимо на обставині, немов би безпосереднім чином і не впливовій. Загальновідомо, що адаптованість рослин до певного місця існування відтворена на їх загальній побудові і, що найбільш візуально помітно, на зовнішній формі. Хоча і менш помітно, проте й внутрішня будова є залежною безпосередньо і від зовнішньої будови самої рослини, і від її адаптивних функціональних та біохімічних особливостей. Адаптація тварин і так само людини є дуже залежною від певного регіону, особливо у людини, бо пристосування йде з різних боків, а найбільше на психомозковому рівні. Загальновідомо, що кожна рослинна форма в природному довікллі – відбиток умов тих місцезнаходжень, в яких відбувалося формування даного виду. Цей відбиток виявляє себе різногранно лише за об'ємного сприйняття усіх, навіть щонайменших деталей, які складають зовнішній образ рослини. Вчення про життєві

---

¹ Кульчицький О. Основи філософії і філософічних наук. – Мюнхен – Львів: УВУ. – 1995. – 164 с.

форми рослин в ботанічній географії розвинулося найбільш повно тоді, коли з'явилася нагальна потреба виокремлення таких груп рослин, які котроюсь мірою визначали б фізіономію ландшафту земної поверхні. Виокремлення цих груп відбувалось головним чином на сукупності усіх морфолого-анатомічних ознак, які складають візуальний образ кожної рослини або й природної рослинної групи.

Ботанічна географія визначала в своїй дослідницькій роботі лідерів адаптованості рослинних угруповань Світу за їхньою довговічністю, розвинутістю крони, кореневої системи, загальним габітусом тощо. І лише розпочавши відтворювати штучним шляхом природні ландшафти, іноді дублюючи їх, як, приміром, в більшості відомих парків Давнього Китаю, або використовуючи їхні утилітарні якості, як в Давньому Єгипті чи монастирських садах Західної Європи та Середньовічної України, фахівці садівники-дизайнери помітили різний вплив рослин на психічний стан людини. Цей вплив був достатньо різним, та і наслідки його були також досить відмінними за своєю психоемоційною дією. І це виявилось дуже важливою обставиною, адже рослинні природні угруповання в Світі не є однорідними, тому, відповідно, і вплив їхній не є однорідним. Ми вже дещо торкалися різного впливу легких фітогенних речовин, тут ми більше ведемо мову про вплив природної естетики, її елементів та природних фітокомплексів-фітоценозів.

Відомий український ландшафтний архітектор-ботанік Леонід Рубцов, наприклад, зауважує стосовно глицевого лісу, безпосередньо про його ялиновий тип, що він «характеризується щільним темним глицевим укриттям, гарно виявленою формою крони, великою тінетерпимістю та здатністю утворювати щільні темні насадження. Внаслідок чіткості форм, щільності глицевого укриття і темного кольору зелені фізіономічні типи цієї групи створюють строге і дещо сурове враження»¹. Стосовно соснового типу вчений зауважує, що він «характеризується світлим рихлим глицевим укриттям, мережевою, прозорою, без чіткої окресленості кроною, світлолюбством та здатністю до утворення світлих, сонячних насаджень. Загальний характер обрису дерев і утворюваних ними насаджень живописний та життєрадісний»².

Таким чином, поглянемо, приміром, на українське Полісся, де з глицевих – сосни та змішані з дубами діброви. Відповідно, і психоемоційний вплив – оптимістичний. Серед глицевих дерев, які, подібно соснам, утворюють світлі сонячні природні угруповання – модрини. Вони дуже подібні до справжніх ліванських кедрів, відміна в тому, що модрина скидає глицю та має ажурну пірамідальну крону.

---

¹ Рубцов Л.И. Деревья и кустарники в ландшафтной архитектуре. – К.: Наукова думка, 1977. – 272 с.

² Там само.

Колись в Карпатах мали поширення модрина європейська та польська, нині ж вони потребують обов'язкового відновлення, також необхідне введення модрина японської.

За попередніх періодів значного поширення набув тис ягідний або негній-дерево із яскраво-червоним плодом-ягодою. Загалом в Карпатах природні угруповання утворені з мішаного лісу: ялиця біла (із блискучою світло-зеленою глицею), модрина, сосна кедрова європейська (ефектна колосовидна крона), тис та смерека – глицеві, вони разом із буком, грабом, липою, явором та іншими деревами й кущами, особливо ялівцями, вільхою, бузком та жимолостю, склали приємні для погляду та здорові за впливом природні угруповання.

А от що ще зауважує Рубцов: «Листяні дерева живописні обрисом крон і більш світлою листвою, за зовнішнім виглядом чітко відрізняються від глицевих дерев і часто утворюють із ними контрасти високої художньої цінності. Зміна кольору їхньої листви у відповідності від сезону і багатство її відтінків вносять у зелені насадження перемінність та розмаїття»¹. Для природних умов, приміром Карпатського регіону, ця обставина є конче важливою, бо привносить оптимістичну рису до світогляду населення того регіону. Усвідомивши це, стає зрозумілим нездоровий вплив одноманітного смерекового (ялина європейська) середовища сучасних Карпат, створеного штучним шляхом для отримання максимально великої кількості деревини. Таким чином, суцільне природне ялинове тло створює постійний «присмерковий» психічний стан, й із масштабним споживанням горілки, алкогольного продукту, не характерного карпатському населенню (як і загалом усім гірським народам), сприяє загальній пригніченості – песимістичному світогляду, що притаманний природним регіонам тайги (північні чи бореальні глицеві ліси), особливо її північним районам, де дерева досить низькорослі і ліси на тисячі кілометрів одноманітні: північ Росії, Скандинавії та Північної Америки.

Крім вищенаведеного, слід звернути увагу, що й листяні ліси також дуже різноманітні, і своєю природною естетикою обов'язково впливають на психоемоційний стан людини. Цей вплив не є випадковим, як, наприклад, зазначають в літературознавчих джерелах: «природний стан довкілля відповідав стану головного героя твору», – він є стабільним і має дуже істотний етноформуєчий вплив, в подальшому визначаючи особливості світогляду як оптимістичної чи песимістичної спрямованості. Кожна рослина в структурі природної естетики має конкретні ознаки, особливості і різноманітні

---

¹ Рубцов Л.И. Деревья и кустарники в ландшафтной архитектуре. – К.: Наукова думка, 1977. – 272 с.

характеристики. Наприклад, береза серед листяних, як і модрина серед глицевих, щонайпершими навесні надають лісу радості життєвого пробудження, а згодом таких ознак набирає верба, згодом – ясен. Проте і листяне одноманіття несе із собою похмурість, яка сприяє депресії – втраті оптимістичності. Приміром, в Україні в природних угрупованнях дуба черешчатого (найпоширенішого аборигена терену) обов'язково присутніми є липа, клен гостролистий, в'яз гладенький, береза, ліщина, глід; в південних районах – берест, ясен, граб, явір, бук, польовий клен, груша, яблуня тощо. Це дає розмаїття форм крон, стовбурів, а особливо кольору листя (світлі, темні, пістряві), та й кора буває темна, світла, біла, матова, сиза, голубувата. Усе це активно сприяло відведенню песимізму. За сучасних можливостей у всіх урбаністичних структурах прагнуть створення природних ландшафтних зон, зокрема парків. Інтродукція рослин значним чином сприяє цьому дійству. Наприклад, крім традиційного дуба черешчатого, нині в українських парках набувають поширення дуб червоний, дуб скельний, дуб грузинський, дуб пухнастий, дуб двоколірний, дуб білий та каштановолистяний. Дуб червоний вже й має т. зв. плакучу (пониклу) форму. Потрібно лише уважно вивчати, вводячи нові рослини в структуру міста, чи вони можуть миритися із загазованістю та різною іншою забрудненістю повітря. Не всі рослини однаково адаптуються, приміром, більшість глицевих рослин не здатні існувати в містах. Нині хворіють тополя пірамідальна та кінський каштан. Хворобливий стан рослин обов'язково бентежить мешканців, а загибель рослин сприяє депресивності та стресам, бо людина прирівнює до рослини й себе. Таким чином, те, песимістичний чи оптимістичний світогляд є пріоритетним в котромусь суспільстві, залежить від складу більшості мешканців – чи це ті, пращури яких свого психоформуєчого стану набували у похмурих лісових угрупованнях, чи ті, хто формувався у світових сонячно-веселих рослинних об'єднаннях. Звичайно, що не лише фактори природної естетики формували психоемоційний стан у бік оптимістичності чи песимістичності, проте цей вплив був обов'язково присутнім в генезі психічного становлення людства. Але й інші фактори треба розглядати і вивчати.

Про те, що ми сприймаємо, достеменно й однозначно говорити ми не можемо, бо саме на підсвідоме сприйняття, а не лише нюхово-візуальне та дотикове здійснюють свій вплив енергетичні поля. Ці поля вже реєструються приладами, а їхні дія і вплив вивчаються і моделюються. А от стосовно уявного сприйняття, яке ми «відтворюємо в собі», то це і є одним із предметів вивчення геопсихології, воно є першою із унікальних ознак оригінальності етносу, яка і робить його етносом. Це і є пам'ять ландшафту, що закарбована в генах і яка розмежовує одних від інших. Степ має свій

рельєф, і він є достатньо реальним, як і сніговий покрив у Заполяр'ї, піски в пустелі, вода в морі чи в океані, а також як і ліс, гори, луки тощо. Бачення цього є стереотипом світобачення, який і визначає спосіб мислення, його спрямованість і життєву допитливість. Не блукала в «неоформленій безмежності» орда під проводом Атіли, вони знали певно, куди сунули і не плутались, а послідовно пересувалися до землі омріяної. Це пересування не одноденне – придбав квиток на потяг і поїхав. Це природний шлях, який є міграцією – важливою частиною природного добору. Орда Атіли рухалась до Середньо-дунайської низовини, до давнього протослов'янського природного центру, який згодом перетворився в Панонію, і вже через тисячу років туди само рухались угри-мадари. І ті до них, і вони рухались природною контактною зоною поміж лісо-луковою (рідколісся-савана) та степовою, і вони її читають не гірше, аніж нині топографічну карту, де кожна зміна кольору – це ціна життя.

Орди ж Джингізидів рухалися, як і усі кипчаки, лише євразійською степовою зоною, тільки перші пішли до Центральної Європи через Карпати до Панонії, а кипчаки зупинилися перед Карпатами. Та й кам'яні стели із зображенням т. зв. скіфських воїнів розставлені по лісостеповому простору не безтямно, а означали певні межі та центри того природного біому.

Разом із істотним етноформуєчим природо-енергетичним впливом (вище ми зазначали і специфіку харчування та профілактико-оздоровчого автохтонного протихворобного комплексу), важливе місце має домінуючий в Світі спосіб мислення. В житті символіста усе є символом, а не-символів не буває – вважала М.Цветаєва, російська поетка. Проте усе людство і є символістом, бо користується щонайперше писемністю, а це і є знаковим. Тож для людства не-символів немає. В християнському європейському середовищі витворений стереотип, що степ – природне поле, де гарно проглядають божественні шляхи, накреслені христовим мандруванням. Тож і мудрагелі окреслювали степ на різні боки, десь навіть у протиставленні Добра і Зла, навіть перекриваючи символ страждання – розп'яття. Тому цілком очевидною є констатація О.Кульчицького, який, підбиваючи підсумки аналізу впливу природного довкілля на людину, зазначає, що дійсність, яка формує психіку української людини, – це не тільки певними данностями заповнений географічний простір, а й наповнений конкретними історичними подіями час характерного для України історичного буття. А от щодо подальших стереотипних ідей про «історичний чинник формування української психіки», то вони мають значні хиби, які не виправлені і нині, а тому й перемижуються із уже новітніми «чутками». На якості тієї малої кількості, яка лишилася після значного політичного рецензування, ми вже зупинялися

неодноразово, тож знаємо, що ті образи і навіть події, котрими користуємося на усіх рівнях, є викривленими, а у більшості й зовсім надуманими і фальшивим вигадками, навіть у своїй вірі.

Через усе це зауважимо, що ми, українознавці, маємо витворювати сучасне наукове бачення саме із українського світогляду, сиріч із українознавчих позицій споглядання й осмислення, із українського терену, сповненого українським повітрям і проникнутого українською природо-енергетичною геопсихічною дією. «Гуманізм і свобода, високі принципи й доброта, патріотизм і повага до мови, культури, історичних прав кожної людини та нації, демократизм і законність – ось якості та ідеали тих, що впали на полях боїв 1917-1920, 1941-1945 рр., в катівнях і Гулагах у 60-80-ті роки ХХ ст., захищаючи право на буття Соборної України»¹. Не може бути Соборної без українського світогляду, міцно спертого на українську науку, мислячу по-українськи, радіючу по-українськи.

Дно сучасного Азовського моря є тим природним регіоном, який слід вважати місцем виникнення першого осілого землеробського суспільства із відтворюючою басейною формою господарювання, із домінуючою зерною культурою однозернянкою, яка наразі в дикому стані ще існує в Кримських горах. Осілі землеробські суспільства Та-Кему (навколо р. Ніл) та Шумеру (між річками Тигр і Євфрат) із поливною системою землеробства – наступний етап генези планетарного суспільства, землероби якого використовували окультурену пшеницю, проте зовсім іншого виду – т. зв. єгипетська пшениця*. З прадавньоукраїнського терену кукрексько-палеодонська археологічна культура була першою осілою недорозвиненою землеробською культурою. Ця унікальна археологічна землеробська культура завдяки регулярним повеням, родючим мулистим наносам, не дуже холодному й не занадто спекотному клімату та настирливій праці спромоглася отримувати великі, як на той час, врожаї зернових культур, щонайперше однозернянки. Це надало можливості сприймати такі врожаї як грандіозний «дар божий», тому це і закарбувалося у свідомості народів як містична подія казкових часів. Ці врожаї сприяли вивільненню певної суспільної верстви із безпосередньої господарської праці, обсягом діяльності якої стало прискіпливе спостереження за доквіллям. Спостерігачі завдяки гену активного прогресу були наділені спостережливістю та образним абстрактним баченням. Ретельні ж першопочаткові астрологічні спостереження й відповідно передбачення

---

¹ Кононенко П. «Свою Україну любіть...» / Худож. оформл. Б.О. Прокопенка. — К.: Твім Інтер, 1996. – 224 с.

* Єгипетська пшениця (*Triticum compositum*) – рослина, у якої кожен екземпляр має декілька колосків на одному стеблі.

робили тогочасне життя виваженішим, спокійнішим та впевненішим у майбутньому. Зразки тогочасних теїстичних спостережень збереглися у настінних розписах культового центру – Кам'яної Могили, проте передбачити та застерегти від катаклізмів планетарного масштабу ті прадавні віщуни, як можливо зробити висновок із трагічних наслідків, не змогли.

Скориставшись спостереженнями інших дослідників¹, зауважимо стосовно привнесеності (інтродукції) культурних рослин та релігійного культу «землеробство», що ще й сьогодні в т. зв. недорозвинених суспільствах існує жах перед сільськогосподарськими обмінами – адже пересажене на інший ґрунт насіння може перетягнути за собою дух рослини, який таким чином зникне з місця свого виникнення. Одружившись, кожен з подружжя (вони обов'язково походять з різних кланів) приносить своє ямсове насіння, що вирощується на різних городах і ніколи не змішується. Безнадійним є становище того, хто не має насіння – жінка без насіння не знайде чоловіка, їй доведеться задовольнитись становищем рибачки, злодійки чи жебрачки. Землеробство тут можливе лише завдяки магії, бо саме ритуал змушує ямс примножуватись. З цих спостережень є виразно помітним те, що культурні рослини не могли вільно мандрувати Ойкуменою, як це існує нині в сучасному Світі. Рослини, як і атрибути праці та побуту, могли потрапити лише «своїм» від «своїх». Землеробство було великим культом поклоніння богам, подібно до будівництва пірамід, храмів, величезних башт та ідолів... Абстрактні знання стосовно природних закономірностей – привілей розвинених цивілізацій, проте закладені вони прадавніми осмислювачами, астрологами-інтуїтивістами. В давніх суспільствах т. зв. окультизм був комплексом спостережень, досліджень і аналізу різноманітних боків генези природного довкілля та суспільних стосунків, який досяг в деяких галузях нині незрозумілого рівня. «В трипільській культурі мали достатньо широке використання в агротехніці такі зернові рослини: пшениця двозернянка, пшениця однозернянка, голозерний ячмінь, плівчастий ячмінь, нині забуті, проте ще 80 років тому вирощувались в Україні, а на полях Європи вони з'явилися 8000 років тому і майже весь час були важливою складовою раціону мешканців континенту. [...] Пшениця однозернянка, пшениця двозернянка, пшениця спельта (всі вони мають спільну назву – плівчасті пшениці), ячмінь голозерний, ячмінь плівчастий, просо, горох, віка ервіля – цей набір з різними варіаціями був поширений і вирощувався на теренах України й після завершення трипільської культури, лише у Причорномор'ї поступившись іншим видам злаків, які були завезені

---

¹ Леві-Строс Клод. Первісне мислення / Пер. з фр., вступне слово С.Йосипенка. – К.: Український Центр духовної культури, 2000. – 324 с.

сюди грецькими колоністами у часи заснування Ольвії, Боспору та Херсонесу»¹. Нагадаємо, що пшениця беотійська, що походить із Південного Кавказу, Криму та Балкан, в процесі окультурення дала пшеницю однозернянку (*Triticum monocossum*), саме вона присутня найбільше в археологічній культурі кукрек, її знайшли археологи і в Ірані та Туреччині (біля 7-8 тис. років тому). Продовження окультурення однозернянки дало двозернянку (*Triticum dicoccoides*), що належить до полб і уже була поширена на полях археологічної культури Трипілля. Отже, безсумнівно можна стверджувати, що усі інші території з землеробством як відтворюючою системою харчування, використовували «трипільську спадщину». Зерно у плівчастих пшениць не опадає легко, а тримається колоса, тому тільки обламуючи колосся, а потім ретельно вимолочуючи його, можна видобути зерна, проте можливо і зберігати у снопах, що й дало дідуха, одного з найшановніших символів українства.

Найперше, що засвоїли громадяни з ССРСР, то це те, що «гуртом і батька гарно бити». Це *антиукраїнська, спростовуючи етичне минуле, психічна установка*: не гуртом справу робити чи хоча б кашу їсти, а «батька бити». Бити – замість поважати. Тож і влада нам не влада – обирай та переобирай... А давня слов'янська приповідка наголошує, що *хто батька шанує, тому й Бог обов'язково допомагає!* Тож нам за що допомагати? І це далеко не риторичне запитання.

Циклічно-спіралеве світоуявлення, притаманне носіям архетипу «людина-рослина» і втілене в класичних землеробських цивілізаціях з теренів сучасних України, Китаю, Північної Індії разом із Пакистаном та Афганістаном, мало ще й домінування не менш важливого архетипу «богожінки» – Великої Матері Природи, Краси в Мудрості... Цивілізації ж на кшталт Шумеру чи Та-Кему (Давнього Єгипту) мають елементи як цього світоуявлення, так і наступного лінійного знаково-семантичного, основою якого є архетиповість «людина-тварина» і домінуючою психоідеєю від архетипу «богочоловік».

Подальше європейське усвідомлення Божої волі через християнську парадигму усвідомлення Світу канонізувалося як саме європейське, більше того, як світогляд індоєвропейськомовного суспільства. На побутовому рівні воно лишало природо-містичне одухотворення й керувалося інтуїцією немовби відчуття серцем («серце» в Біблії – розум), бо, як вважали мислителі, інтелект схильний за своєю еволюцією до догматизму, зацикленого на стереотипі за відсутності психопластичності. Генеза ж, як і усе природне, гнучка й непрямолінійна, і лише зрідка, в обмеженому часопросторі, відбуває

---

¹ Відейко М.Ю. Шляхами трипільського світу. – К.: Наш час, 2007. – 296 с.

прямолінійної апроксимації. Тому на інтелекті, наприклад, в мистецтві, й виникають з одного боку соцреалізму, а з іншого – неореалізму.

Разом з тим, існує переконання, що найкращим процесом подальшого розвитку є природний поступовий перехід від культивування інтелекту до плекання та розвою інтуїції. Разом із тим, очевидним є вважати, що визначні (як космополітичні, так і закрито-обмежені) релігійні течії відбуваються настільки, наскільки вони відповідають уяві Всевишнього Розуму. Й у тій же відповідності вони відбувають слухних оновлень та удосконалень. Таке натхнення притаманне просунутим, які не плентаються в кінці генези, пливучи, як тріска по воді. Вони об'єднуються, як приміром, гностики, розенкрейцери, суфісти, «тарасівці» тощо.

Поглиблене споглядання або медитація – самозосереджений процес осмислення, як мислепроцес творення здавна була притаманна митцям. Вважають, що вона притаманна лише логічному світовідчуттю. Це так, проте і митці без неї не обходились, починаючи з перших малярів печер, бо це ж підсвідомий рушій духу, як і усіх, хто мислить абстракціями. Азійські витвори світовідчуття – карма-йога, дзен тощо багато в чому побудовані на поглибленому, а не удаваному спогляданні.

Зауважимо, що протолюдських живих істот в стані до людини з тваринних спільнот вирізняли розсудливість та хитрість; особливо хитрість, яка була визначальною у боротьбі за виживання, як і тренувальною у функціонуванні самого розуму, який безпосередньо здійснював розсудливість. Важливим в тренувальному процесі було те, що зміна напрямку функціонального руху була постійною, стрибкоподібною та різного спрямування. На тому етапі генези ці унікальні новітні поведінкові риси надали можливостей габілісам значно перевершити притаманну тодішньому домінуючому тваринному світу систему інстинктів самозбереження та продовження роду, і значним чином зробили можливим утвердитись. Перехід із стану габіліса як природного хитруна до давньої людини мала здійснити творчість, як і спрямувати подальшу генезу поступом прогресу. Проте за умови відсутності розвиненої аналітичної психокомунікативної мовної системи «розум-мова», саме «творчість» мала сприяти розвиткові іншої психодієвої системи (нині її називають в одних ситуаціях – інтуїція, в інших – екстрасенсорика), особливо за слабкого зору і загостреного слуху. Таким чином внутрішнє «думання-розмова» сприяло народженню образів, і в довіллі людина відшуковувала відповідних символів – ще до виникнення голосу (звуку) – майбутні слова. До виникнення змістовного звуку зовнішнім висловлюванням була міміка, і її наддовготривале існування сприяло тому, що вона існує й нині.

Розглянемо мову рухів тіла, які ми використовуємо й нині і які були у людському спілкуванні як інформаційна система задовго до виникнення досконалої звукової мови. Ч.Р.Дарвіна згадують лише через його погляди стосовно походження людини та еволюційну теорію. Проте його дослідження «Виявлення емоцій людьми та тваринами», яке з'явилося на люди 1872 року, надихнуло дослідників на ґрунтовне ознайомлення, а надалі вивчення цього боку психоемоційної дії людини. Зареєстровано біля 1000 невербальних знаків та сигналів. Мова міміки, рухів тіла й жестів є результатом дії підсвідомого, і його імпульси не можуть через це бути фальшивими. Ще й нині 60-80% інформативно-комунікативного у взаємодії людей поміж собою належить до невербальних засобів виявлення, натомість 20-40% інформації дізнаються вербальним шляхом. Серед властивих всьому людству невербальних дій є агресивна поведінка, відмова, глузування, образа, насмішка тощо, є й елементи-репліки. Чим менше пов'язані котрісь рухи із певною метою, тим вони ритмічніші. Ритм – природні рухи життя, разом з тим це й особистісна дія-рух. Природна ритмічність сприяє приємним емоціям та фантазіям: ранок і ніч, морський приплив і відплив тощо...

Котримося чином ставлячись до тварин, люди зазвичай беруть за основу свої взаємостосунки з живими істотами. Нині ж дослідники поведінки тварин (іноді їх називають зоопсихологами) мають можливості, завдячуючи різній апаратурі, всебічно спостерігати тварин, не втручаючись в їхнє життя безпосередньо. Як результат, було помічено багато елементів спілкування між тваринами без застосування мовних, в даному випадку звукових, можливостей, а лише завдяки інформативності поз тощо. Разом із тим, і людство широко використовувало такі засоби, і дещо з тогочасного потенціалу засобів лишилося й нині, не зважаючи на розвиненість мови як найголовнішого засобу спілкування. Важлива обставина – територіальний простір людини у спілкуванні з іншими, сиріч зони спілкування. Найперша – це інтимна зона, найбільш особистісна, контакт в якій відбувається лише із близькими людьми: найчастіше у батьків з дітьми і не завжди у дорослих дітей з батьками; у коханців або дуже близьких друзів чи родичів. Вона становить від 15 до 45 см. Особиста – зона для знайомих, друзів, колег тощо – 45-120см. Соціальна зона – виробнича й ділова територія, на такій відстані тримаються із широким загалом у повсякденні – 120-360 см. Суспільна зона – виступи перед слухачами в аудиторії, на сцені, мітингу тощо – більше 360 см. Є форми контактності, які іноді викликають нерозуміння, або й відторгнення, яке не завжди можливо зрозуміти, приміром, коли юнака рідні, навіть мати, бажають погладити по голові, торкаючись волосся, і та само дія стосовно юнки – реакції дуже відмінні. Проте найвиразнішими є міміка

лиця і вираз очей. Так рухлива міміка свідчить про пожвавлення, якщо ж вона тривала або дуже виразна – внутрішні переживання. Малорухлива – про стабільну психоемоційність. Монотонність може свідчити про уповільненість реагування, якщо ж реакції занадто монотонні, то це свідчить про депресивність стану.

Міміку складають не лише рухи м'язів лиця, а й зморшки на лобі та очі – відкриті очі, похнюплені, занадто відкриті чи, навпаки, прикриті або й примружені; прямий погляд чи знизу або зверху, косий чи блукаючий або фіксований тощо. Участь у міміці беруть і брови, і ніс, і рот, проте чи не найвиразнішою є посмішка: невимушена, роблена, нудотна, усмішка, осмішка тощо. Виразною є й постава голови, жестикуляція або положення рук чи взаємодія «рука – лице», «рука – волосся», «рука – ніс», «рука – рот», «рука – вухо» тощо. Існує переконаність, що «жінка кохає вухами, а чоловік очима». Загалом інформативність рухів тіла є щохвилинною, імпульсивною, підсвідомою, саме від цього невербального комплексу й залежить комунікабельність людини, а не від її володіння мовним каналом спілкування. Тож слова (детонанти), якими означають різні речі або й абстрактні поняття (денотати), є лише моделями, дуже недосконалими, нечіткими, які часто призводять до протиріч і непорозумінь, особливо за тлумачення іншомовного висловлювання, бо не мають нічого спільного з самими речами і з дійсністю, а лише з її відображенням у мисленні з допомогою символів. Мистецтво семантичної культури знімає багато штучних проблем – виявів обмеженості інтелекту. Нині ті «рудименти» (неординарні виявлення мозку) лякають сучасників телепортацією чи телекінезом – дією на відстані. Разом з тим, існують гіпотези стосовно перетворення енергії руху ядерних часток на енергію тепла, яка сприяє природному чи штучному переходу із тривимірності нашого видимого Світу у котрийсь інший – чотиривимірний, багатовимірний... Найкращим прикладом таких вчень в літературі є праці Н.Гоголя та Н.Булгакова, в іншій літературі – Д.Р.Р.Толкіна й уся класична і некласична фантастика.

Помилковим є стереотип, що т. зв. пророцькі богорозуміння, в яких було закладено ідеологему, за якою від самої людини залежить майбутнє, обіцяне Богом, формувалися в суспільствах «пастушої» свідомості, і як приклад наводять давніх персів та євреїв. Проте слід наголосити, що перси розвинулись на терені давніх іранців, які відпочатково були суспільствами із землеробською свідомістю, як і племена Східного Середземномор'я до приходу туди мандруючих скотарів. Наприклад, Аль-Газаль, найдавніший центр землеробства у Східному Середземномор'ї, проіснував досить тривалий термін часу, близький до трипільського. Масштабне вирубування дерев у цьому регіоні призвело до їх повного зникнення, до того ж основні приручені

тварини – кози – винищили підріст і навіть кущі, з'їдаючи їх. Тож і з теренів сучасної Палестини людність вимушена була піти, лишивши збіднілі землі. Через дуже-дуже тривалий термін землероби відновились. А ті, що пішли, мігрували до Європи, зокрема, вселялися до південно-східної Європи, де деякі угруповання об'єдналися із місцевими збирачами, а інші жили окремо, проте досить щільно. Вони будували довгі будинки, в яких жили разом зі своїми domestикованими тваринами. Повільно мігрували півднем до сучасної Франції через Італію, далі Німеччиною. За відносно теплого періоду ці мігранти дісталися до Скандинавії і Надбалтики, де без ворожнечі жили поруч із аборигенами, збирачами-мисливцями. Та й ділити не було чого – кожен займався своєю справою, а природних можливостей було достатньо. Місцеві шанували каміння, як і значно пізніше. Прийшли ж, для яких через перекази усної народної творчості були пам'ятними страждання, привнесені із масштабним знищенням дерев, дуже шанували дерева, увівши їхній культ і більшість із дерев оголосивши священними. Натомість терен Надчорномор'я мав свій процес розвитку, значно відмінний від Східного Середземномор'я, і якщо в агротехнологічних технологіях за політичної різниці більше подібного, ніж різного, то щодо domestикованих тварин різниця відчутна. Найвиразнішою є коза, фізіономія якої має відчутну «демонічність» в своєму образному виявленні. Вона дає багато позитивів – молоко, вовну, м'ясо, проте природна конструкція її ротового апарату така, що тотально винищує рослинність. Козоподібний образ як котроїсь напівтварини-напівлюдини із демонічною психоознакою навіть є присутнім на настінному малюнку у печері Трьох Братів у Франції.

Обігово-колове сприйняття життєво-просторової візії вважають притаманним землеробським суспільствам: зародження – зростання – розквіт – занепад – загибель – за О.Шпенглером. Час швидкоплинний як гончарне коло – одне змінює інше, день-ніч, сонце-місяць, приплив-відплив... Проте усе обов'язково закінчується очищенням, і в цьому є животворна сила вогню – спалення минулого не лише тому, що накопичене є архаїчним, а і тому, що воно накопичило силу-силенну метаболітів. Вони нагромаджуються через постійне виникнення корисних досягнень людської діяльності (це в усіх рівнях живих структур), направлених на досягнення комфортності. Трипільські агроміста мали в своїй основі принцип сприйняття простору у вигляді кіл-хвиль, які колом ідуть від Сонця, апогеєм цього було спалення усього миттепростору із зміною місцепочатку. Через те найзмістовнішим психовізуальним символом був безконечник-спіраль – коловорот, вир, який певної миттєвості переносить тіло-човен, як «Ноев Ковчег» чи Лодія Життя, до Вирію... Цей символ є на камінні в

пустелях, у пірамідах Та-Кем, у слов'ян, скандинавів, він поширений усім Світом.

З найдавніших міфологем до слов'яно-християнського символізму зображень перебралися жінкоптахи (птахи із жіночим лицем та грудьми) – сирини. Наголошують, що походять вони з елліністичних міфів, де були також жінкоптахами, які живуть на островах і зваблюють своїм співом мореплавців. Проте, приміром, Орфей врятував аргонавтів від цих осіб звуками своєї земної пісні. В іншій міфологемі пташине тіло та курячі ноги вони дістали від розгніваної Деметри, коли не вберегли її доньки Персефони від викрадення Аїдом. Ще один варіант свідчить, що вони самі випросили собі пташине тіло з крилами та курячі ноги, щоби краще було шукати свою подругу Персефону. Далєбі доречно навести декілька висловлювань із Велесової книги: «А тут настала велика біда: жнива наші спалені, і нічого не лишилося, крім диму і попелищ. Тут бо прилетіла до нас птиця божеська» (дощ. 6а)¹; «То бо Магура співа пісню свою до січі. А та птиця од Інтри іде» (дощ. 6г)²; «І Мати співала, тая красна птиця» (дощ. 7б)³. Не лише ці, а й багато інших згадок говорять про велику повагу і значимість Птахи Слави – Материзни. Якось одразу згадується і давньоєгипетський бог з царства фараонів Та-Кем – Птах або Пта чи Фта (як, приміром, Дажьбо або Дажбог) – грецькою *Phthas*, *Phtha*. Спочатку він у давніх єгиптян був опікуном міста Мемфіс, а також опікувався ремеслами та мистецтвом. Згодом еллінський фольклор його згадує в своїх містичних ритуалах. Більше того, іноді його ототожнювали із кульгавим сином Зевса та Гери (є версія – особисто Гери без Зевса) Гефеста, бога вогню й ковальства, який, на відміну від інших еллінських богів, не цурався фізичної праці. В дитинстві він був скинутий Зевсом у море, проте врятований, а згодом став неперевершеним фахівцем у будівельному мистецтві, а також у створенні зброї, тронів, різної оздоби та посуду – усе він зробив уперше. Немов би й ні до чого чарівна, солодкоголоса птаха Фенікс (гр. *Phoinix*) в міфологемах давніх єгиптян, фінікійців тощо. Кожні 500 років прилітав той птах з Аравії до Давнього Єгипту, де живився лише бальзамом та деревинною смолою, а потім будував гніздо із пахучих сухих гілок на пальмі і солодкоголосо співав,

---

¹ Велесова книга: Легенди. Міти. Думи. Скрижалі буття українського народу I тис. до н.д. – I тис. н.д. / упоряд. Б. І. Яценко ; В. Довгич (заг. ред.) – К. : Індоевропа, 1994 (7502). – Кн. 1–4. – 316 с. – С. 30 (дощ. 6 а).

² Велесова книга: Легенди. Міти. Думи. Скрижалі буття українського народу I тис. до н.д. – I тис. н.д. / упоряд. Б. І. Яценко ; В. Довгич (заг. ред.) – К. : Індоевропа, 1994 (7502). – Кн. 1–4. – 316 с. – С. 35 (дощ. 6 г).

³ Велесова книга: Легенди. Міти. Думи. Скрижалі буття українського народу I тис. до н.д. – I тис. н.д. / упоряд. Б. І. Яценко ; В. Довгич (заг. ред.) – К. : Індоевропа, 1994 (7502). – Кн. 1–4. – 316 с. – С. 41 (дощ. 7 б).

зачаровуючи співом усе й усіх. На вранішній зорі у гніздо на сухі гілки потрапляла іскра, і гніздо із птахою згорало, а згодом із попелу під дією дощу із небесних вод птаха Фенікс воскресала молодою, гарною, щасливою і солодкоголосою, й так одвічно. Вважають, що в українському іконописі образ птахожінки – це птаха Фенікс.

Знаково-символьне, немовби лінійне миттєпросторове світобачення є тим самим спіралевим, лише спрощеним. Так зване «пастуше» світовідчуття або «скотарська» свідомість є дійсно більш психоідейно спрощеними, та не у бік примітивнішого мислення, либонь іншого осмислення із домінуванням у провідної верстви суспільства лівопівкульної психоорієнтації, понятійно конкретнішої, прагматичнішої. Існує ж в мистецтві суб'єктивне абстрактне поряд із суб'єктивним реальним.

Свідомість – оригінальна ознака феномену людини, відображаючи дійсність із урахуванням відчуття, сприйняття, почуття, дії, уяви... Складність побудови мозку є зрозумілою для дослідників завдяки діяльності мозку, спрямованій на самопізнання, але ж це не означає, що це і є саме такою здібністю. Аналізуючи центри, розташовані в різних місцях мозку, визначити, чому саме так вони розміщені, об'єктивно не є можливим, наприклад, чому зоровий відділ є значно відокремленим від інших аналізаторів, а слуховий, шкірний, нюховий, смаковий, руховий є досить наближеними поміж собою.

Звичним є поділ кори головного мозку на сенсорну зону, де зібрано центри, які сприймають сигнали від різних рецепторів, рухову зону – центри формування сигналів команд до певних ефекторів, та асоціативну зону – центри інтегрують напрацьоване двома попередніми зонами, ці центри присутні в усіх відділах великого мозку. І.Павлов увів поняття сигнальних систем кори великих півкуль мозку. Він вважав, що перша сигнальна система за безпосереднього сприйняття органів чуття творить чуттєво-конкретні образи, основу для утворення умовних рефлексів. Вона є у тварин і у людини. Саме в ній і було сконцентровано т. зв. архетипальні закладки, розвиток яких і сприяв початку виникнення, а згодом і процесу вдосконалення другої сигнальної системи, яка виявляє себе першочергово словами, мовою, поняттями, а також сприяє узагальненню та аналізу результатів першої системи, абстрактному мисленню, системі спілкування, спільній творчій людській діяльності. Порозуміння в межах людського угруповання відбувалося через те, що усі його складники (люди) перебували й виховувались, завдячуючи ретельному природному відбору, на одному терені і в одних природо-естетичних умовах, коли мікрорептонні поля активно впливають на ті самі центри та крапки мозку усіх в громаді. Тому, говорячи про щось, вони бачать спільні конкретні образи, а не психорозмиту абстрактну «ідею», зокрема, говорячи дим, одне другому

не передає його у фізичному витворі, але «передає» його конкретний «образ» – спільний для усього гурту. Таким чином еволюційним природним шляхом напрацьовується колективний регіональний суб'єктивізм, сиріч психоетнічна компонента, яка передує становленню етносу.

На думку українських науковців¹, пізнавальний процес відображає не саму реальність, а «конструктивні схеми» речей і процесів, що складають її, і тому відображає не тільки «здійснені» варіанти цих схем (дійсність, наявний стан речей), а й одночасно всю сукупність нездійснених варіантів, тобто можливості. Як можуть відображатися можливості? Таке відображення реалізується завдяки мові. Саме в ній можливості набувають статусу своєрідного «чуттєвого» (у субстраті звуків усної чи писемної мови) існування. Говорячи про минуле (про те, чого *вже* немає в дійсності) або про майбутнє (про те, чого *ще* немає), ми фактично безпосередньо маємо справу зі знанням про минуле чи майбутнє, яке відчутно існує для нас у вигляді «мовної реальності». Та й про теперішнє ми говоримо значною мірою маючи на увазі не стільки дійсні, скільки можливісні його аспекти. Цілком погоджуючись із висловленим, нагадаємо, що відтворюючи минуле в настінних зображеннях печер Альтамира, Комбарель, Лес-Ейзі, Мут на теренах сучасної франко-кантабрійської області, людність прадавніх суспільств в цьому конкретному випадку не переймалася «мовною реальністю», відображаючи реальність у вигляді візуальної образної інформації. І нині ми можемо бути в тому переконаними. Наприклад, існування і минулого, і майбутнього, а найочевидніше тогомоментного було втілено в геоцентричній системі існування Світу, і чи відображення того було засвідчене в «мовній реальності» гарних пісень та усних переказів, чи у візуально-образному відображенні ще на мамутовій кістці мезенського періоду, від того інформативна реальність не змінювалась. І чи знали про таке усвідомлення минулого Т.Г.Гекслі чи Дж.Берклі?

Мовно засвідчена краса ландшафту, сиріч естетичність, яку угледів спостерігач, буде представлена у архітектурному витворі, а ще очевидніше у живописі. Хоча і в цьому візуальному відображенні обов'язковим буде унікальне регіональне «бачення» краси ландшафту. Південні європейські відображувачі доквілля робили це *натуралістично* (як традицію перенесли до західноєвропейського світосприйняття мігранти), у східноєвропейській візуалізації природного доквілля відсутня натуралістичність, натомість відображуваний простір наповнений котроюсь «романтичною імлою», яка присутня в портретах та навіть іконах. І коли світський живопис

---

¹ Філософія: Підручник / І.В. Бичко, І.В. Бойченко, В.Г. Табачковський та ін. – 2-ге вид., стереотип. – К.: Либідь, 2002. – 408 с.

позбавився церковності, в ньому це стало дуже помітним. Приміром, малярські роботи, виконані Т.Шевченком під безпосереднім впливом К.Брюлова, характеризуються академізмом, проте і в них виразною є відмінність, а скоріше й відсутність стильової західноєвропейськості. В наступному ж періоді, значно звільненому від впливів, Т.Шевченко найвідвертішим чином виявив «романтичну імлістість» чи візуалізовану природну замріяність. Дещо згодом вона виявила себе в Парижі в малярських роботах різних за етнічним походженням майстрів і набула назви як мистецька течія «імпресіонізм», сиріч той, що справляє враження або вражаючий уяву. Тобто саме такими й були малярські Шевченкові роботи, який пішов з життя коли ще й не відбулася перша експозиція робіт імпресіоністів. В роботах більшості українських малярів, від кічу до класичних, присутня саме ця природна манера відображення.

Кантабрійські візуально-образні свідчення минулого не є винятком, а є частиною загальної генези планети, бо є подібні зі стін печерних гrotів Кам'яної Могили або в скельних заглибленнях під відкритим небом на сході Іспанії, центральноафриканських в Тассілі, бушменських в Південній Африці та енісейських у Центральному Сибіру. Теперішнє перестає бути таким після того, як його відображено на «малюнках» (візуальних образах) чи знаках Месопотамії (Шумеру та Аккаду) й Давнього Єгипту (Та-Кем) навіть за умови відсутності схем мовної реальності. Коли ми щось бачимо – воно є нині, і коли ми його матимемо в часопросторі, то воно для нас є минулим, разом з тим для інших воно існує нині. Пересвідчитись в цьому нам допомагає різноманітне наукове обладнання, створене завдяки творчій діяльності людства, яке не є залежне від мовних реалій минулого чи майбутнього і в ще найменшій ступені теперішнього. Жахливою для Гекслі виглядала «матерія» через обмеженість тодішніх природничих знань, а обмеженість відчувалась не через відсутність глибинних якостей «матерії» або відсутність мовної реалії стосовно цих якостей, а лише через відсутність «знань» про ці якості.

Цю інформативну реальність не обов'язково відображує мовна реальність, її першочергово виявляє візуалізація явно-уявного образу через дослідницьке обладнання, досконалість якого сприяє поглибленню пізнавального процесу із об'єктивним результатом – збільшенням об'єму «знань». Сама ж досконалість дослідного обладнання залежить від практичного втілення конструктивних схем «знань», де мовна реальність може бути цілком відсутньою. І те, що немовби закінчення ХІХ ст. ознаменувалося фактичним ототожненням мовної реальності із реальністю взагалі, утвердивши герменевтику та ідейно проникнувши в ХХ ст., зовсім не є свідченням того, що і ХХІ ст. лишилося на тому психомисленневому рівні усвідомлення реального.

Електронні конструктивні системи в своєму комп'ютерному візуалізованому знаково-образному вирішенні чи звуко-акустичному не потребують особистого мовлення. Таким чином, пізнавальний процес має свої нові, вже навіть і світоглядні, напрямні. Тож вважати, що як джерело свідчень про минуле можуть бути стародавні тексти, це аналогічно вважати джерелом знань про минуле, наприклад, тексти газет, журналів та науково-популярної літератури періоду російсько-більшовицького режиму 30-40-х років ХХ ст., та ще й поширювати цю «джерельну» інформацію на увесь тогочасний Світ. Будівлі ж та інші артефакти, як і мальовані на скелях та на стінах печер інформаційні образи, не є адекватними «текстами» мовної реальності. Бо у створенні їх задіяні інші мозкові центри, крапки і навіть зони, які і мали свій розвиток як унікальні психодії під час процесу вдосконалення архетипових закладин, в одних регіонах домінували одні, в других регіонах – інші, в третіх-четвертих-п'ятих – ще інші. Підводити ж їх усіх під уніфіковану істину буде істотною помилкою, що викривлятиме й деформуватиме розуміння регіональних світоглядів планетарного Людства.

Наприклад, виконуючи дослідження концентру наукового українознавства «Україна – природа, екологія», потрібно беззастережно усвідомлювати, що джерела українськості або ж психічної самості лежать в оригінальній творчій землеробській свідомості, зануреній в колективному підсвідомому, сформованому специфічними природними умовами лісо-лукової ботаніко-географічної зони України, врахувавши певні природо-варіантні зміни складу біоценозів, які безпосередньо впливали на психотипові й психоетнічні зміни. Таким чином, цей складний соціоприродний комплекс довкілля є ідентичним іншим регіонам, відповідно й регіональний світогляд не може бути уніфікованим для усієї Ойкумени в минулому.

Тож-бо і західноєвропейська філософська думка, хоча й герменевтично наповнена і психоідеологічно урізноманітнена, проте має стійкий пріоритет із домінуючим переконанням, що силою подолавши Зло, можливо досягнути добра. І що б не говорили про руссоїзм або більш сучасний швейцери́зм, крім теоретизувань це нічого не несе. Далєбі, природно-гуманістична людина, як і природно-гуманістичне суспільство, одночасно об'єднуючи духову та фізичну людську сутність, є психотиповим конструктом до перспективної моделі суспільства майбутнього. Об'єктивність істини як відображення довколишньої соціоприродної реальності не може визначатися уніфікованим всеохоплюючим універсумом. Об'єктивність істини має на думці незалежність змісту від особистісного та людства загалом, проте загальновідомо, що неможливо відділяти об'єктивний зміст істинного знання від неминуче суб'єктивного способу його існування.

В усіх періодах загальної людської генези людське знання, як ми вже неодноразово наголошували, не було сталою, статичною моделлю, воно завжди і неодмінно виступало діалектичною єдністю об'єктивного і суб'єктивного, єдністю, в якій ці структури настільки тісно взаємодіяли і взаємопроникали, що ні про яку «глуху стіну» між ними або про якусь «протистояння» не може бути й мови. Тож якщо говорити про ХХІ ст., то мовні реалії будуть дуже умовними і ніяк не провідними. Приміром, вже є роботи, які реагують на емоції – вираз лица та рухи тіла – вони нині поки вчать їх розпізнавати, далєбі надалі – це система у майбутніх андроїдів, яких будуть адаптувати до суспільства. І якщо ми нині висловлюємо побажання, щоби природознавчий напрямок наукового українознавства прагнув відроджувати й осучаснювати ті психоеетнічні здобутки української нації, які є замулені часом та імперським суб'єктивізмом, маємо пам'ятати, що нині є метою адаптувати ті здобутки до умов сучасного міста, тим самим сприяючи українізації сучасного урбаністичного суспільства. Проте слід зауважити, що це і завдання, і мета вже минулого дня, нині потрібна українізація андроїдів і адаптація їх для українського суспільства, проте ж як це робити, коли українське суспільство наразі не є українознавчовживлюваним у соціоприродне довкілля, а відповідно – неукраїносвідомим.

Загалом же процес думання, яким чином виникає котрась «думка» або і певний напрямок чи послідовність подій, очікуваних побажань, мрій, забаганок тощо, конкретизувати дуже складно. Експериментальним шляхом було визначено, що певні особливості будови мозку відтворюють і особливості мислення (думання), а із спостережень Ф.Галля навіть виникла френологія – у спрощеному вигляді це визначення особливостей поведінки та рис характеру у відповідності до особливостей будови черепа. Згодом цю науку з її дослідницькими методами заперечили, як і оригінальність та специфічність дії різних центрів мозку. Проте згодом англієць Адріан все ж експериментально «познущався» над мозком свині і виявив залежність частин тіла живої істоти від певних ділянок мозку. Слід зауважити, що накопичення досвіду у людства йшло різними шляхами і було залежним від тієї діяльності, якою безпосередньо переймається найдовший період конкретна група людей. Відповідно, що така діяльність, наприклад, як землеробство (відтворююче господарювання), не виникло раптово – «неолітична революція» спонукала харчуватися від вирощування зернових, городніх чи плодових рослин. Нині представники наукового експерименту поглиблюють свої можливості завдяки значній технічній і технологічній еволюції, приміром, наразі навіть на пересічному рівні можливо углядіти, що сітківка людського ока має 100 млн. паличок та колбочок, а також нейронні пласти, які

виконують біля 10 мільярдів обчислювальних операцій за секунду. Хоча значно складніше визначити еволюцію людського інтелекту як результату неупорядкованих змін у мозкових клітинах наших пращурів, проте все ж виникає питання: а як же відбувається упорядковане становлення людського інтелекту? Те, що інтелект не виник раптово у цілком сформованому вигляді, ні для кого не є дивиною, бо, наприклад, ті карколомні зміни в побутовій техніці (як вияв інтелекту) протягом відтинку часу у 10 років, є вражаючими. Усі ці роздуми, зневіри, суперечки цілком правомірні, бо людство завдячуючи еволюції (процесу удосконалення) інтелекту перебуває у постійному стані самовивчення, й не лише себе як людини, а й узагальнює усі земні процеси як цілісну ідею загального розвитку організму планети Земля. Наприклад, спостереження за Землею, здійснені з літальних апаратів, надісланих науковцями до Венери, не виявили людської діяльності на Землі. Виявленими виявились лише присутність кисню та води, та найвірогідніше так сталося лише тому, що вчені, моделюючи свої прилади або розшифровуючи надіслану інформацію, знали, що і кисень, і вода присутні на Землі.

Психічні особливості кожної людини як особисті поведінкові риси істоти колективної, за свого природного формування закладалися в різних за кількісним та природоадаптованим складом угрупованнях. Одне з угруповань – це родина: батьки і діти або дитина. Проте така структура як соціоприродна не була найпершою і найстійкішою структурою. Вірогідно, що структурно родина склалася в процесі довготривалого вдосконалення людських стосунків, зокрема між людьми загалом; між чоловіками на рівні особистісному та на суспільному; поміж жінками на особистісному та суспільному; партнерські на особистісному «самець-самка», «самка-самець», а також на особистісному в клані як суспільні одиниці змішаного суспільства, де одиниці поєднані поміж собою «кровними» зв'язками, а згодом – в плем'я, зокрема тотемним природним правом.

Довготривалий природний відбір завдяки такому природно-суспільному життєвому циклу сформував еволюційним шляхом на позасвідомому рівні систему особистісно-суспільних стосунків, завдяки якій в тогочасному суспільстві змогли визначати для себе певну значимість особи протилежної статі, а також місце людини в довкіллі. Лише здійснивши це, суспільство почало формувати першу соціальну структуру, яку нині визначають як родина. Проте це не була та структура, яку нині усвідомлюють як родину, що означена й обмежена сучасними законами, правами й ступенями моральності суспільства. Лише сучасне суспільство, та й то ще в не зовсім задовільному обсязі усвідомлює поняття «родина».

Родина – це дійсно перлина, яку дуже довго і не дуже лагідно еволюційно відшліфовувало життя, тож-бо й парадигма суспільства, яке сперте на свою основу – родину, повстала не одночасно із людським життям. Науковий стереотип наголошує, що стосунки між жінкою й чоловіком будуються через бартерний обмін: жінка отримує статеве задоволення, чоловік – харчування й безпеку. Згодом ці відносини переростають в економічно-майнове право. Проте усе є значно складнішим, як і саме існування різних систем життєзабезпечення, репродукції та моделювання майбутнього в людському організмі, в якому усе залежне від «палива», коли завдяки певним біохімічним процесам переробки отримуються якісь речовини і котрась енергетика.

На ґрунтовному науковому рівні розглядати суспільні стосунки розпочав Л.Г.Морган¹, американський етнограф, безпосереднім об'єктом спостережень якого слугували північноамериканські індіанці. Деякі матеріали досліджень та висновки, зроблені Морганом, було використано Ф.Енгельсом в побудові його поглядів на розбудову суспільств минулого, а також безпосередньо у відомій праці «Походження сім'ї, приватної власності і держави». В працях Моргана «Давнє суспільство» та «Дім та домашнє життя американських туземців» є достатньо раціонального. Більшість його висновків мають розглядатися нині із урахуванням того новітнього наукового фактажу, що є накопиченим з другої половини ХХ ст. Нині, враховуючи різноманітні здобутки минулого, важливо розглядати суспільні моделі з різних регіонів, не зводячи до узагальнюючого висновку, а навпаки, приділяючи належної уваги саме відмінностям та унікальним особливостям, які мають під собою значну регіональну природну основу. Усі суспільні структури на рівні свого формування мають багато спільного, проте вони мають ще більше й відмінностей, саме спричинених особливостями природного довкілля, зокрема різнотиповим складом біоценозів.

Крім того, розглядаючи як приклад людей давнього суспільства сучасні т. зв. суспільства північноамериканських індіанських резервацій чи тропічних дощових лісів Гвіани, Суринаму, р. Конго, ескімосів Північної Аляски, аборигенів резервацій Австралії чи з деяких островів Тихого океану, потрібно обов'язково враховувати, що вони є людськими рештками тих суспільств, які через певні природні обставини потрапили до тупикової «пастки» природного відбору, а тому є значно відмінними від суспільств, які були носіями прогресу. Зокрема, такими, які слід вважати активно прогресуючими, були давні суспільства із сучасного українського терену, їхні особливості є значно

---

¹ Морган Л. Г. Древнее общество или исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации / Л. Г. Морган. – Л., 1933. – 193 с.

відмінними від інших, також прогресуючих суспільств, а особливо від тупикових, т. зв. традиційних суспільств, а тому є унікальними.

Чи є пращурами модерної людини (об'єднаної під егідою ООН) людиноподібні істоти (рамапітеки, австралопітеки: афарензіс, афріканус, робустус), габіліси, еректуси, сапієнс та інші протолюди і давні люди? Поза сумнівом, що безпосередньо ні. Можливим, певно, є спробувати уявити, а потім і відповісти, чи є нашим «пращуrom» котрась із тих праклітин, що започаткували основу, із якої іде початок генези живого на Планеті. Безпосереднім чином ні, а от опосередкованим – так. І якщо вести мову про біотичну спадковість, то виникне багато як заперечуючих обставин, так і підтверджуючих. Разом з тим, якщо братись до справи аналітично, заглиблюючись по-філософськи (розуміючи філософію не як метанауку, а як науку аналітично-плюралістичного розгляду довкілля), то саме ті праклітини чи та праклітина і еднають усе спільне, усе живе на Планеті. І тоді та «праматір-клітина» і є тією архімедовою крапкою, завдяки якій виявилось можливо перевернути Світ. А саме так воно й сталося, що з'явлення тієї «протоклітини» й перевернуло існуючий на той момент просторочасу «хаос». Завдяки такому «збігові» обставин і мультимікронній клітині Хаос і втілюється у нову часопросторову генезу – проект, протилежний (чи «перпендикулярний») попередньому. Бігме, в цій ситуації важливо, що якщо основою життя є клітина, а сучасні клітини є її біотичними нащадками, до певної ступені репродукцією, тоді удосконалення й доцільність природного відбору – це усе складові еволюційного процесу, себто конкретної земної генези. Ці складові проіснували протягом трьох мільярдів (сучасна дослідна апаратура дає і більш давні дати) років як господарі Землі й створили біохімічні системи, одним з результатів яких є та кількість кисню й інших складників повітря, які зробили можливим перехід на інший щабель подальшого розвитку життя. Проте сама будова клітини з тієї давнини подібна такій у нинішніх ціанобактеріях або синьо-зелених мікроскопічних водоростях. Тож певно що в мітохондріях і є та інформація, яку принесли із собою ті першоклітини, з яких саме і розпочалося життя на Землі.

Тож бо й аналогічно можна розглядати і протолюдей. Стосовно ж давніх людей, усіх варіацій того природного модулю, який мав пряме ходіння та активно використовував передні кінцівки у своїй життєдіяльності, поза сумнівом, що вони є опосередкованими пращурами сучасної людини. Саме усі ті варіації у своєму еволюційному розвитку нагромаджували досвід цілеспрямованого вдосконалення задніх кінцівок, щоби утримувати тіло у певному, перпендикулярному відносно земної поверхні розташуванні, яке є найбільш протиприродним, й успішно переносити тіло у такому

розташуванні на відстані. Це вдосконалення відбувалося, певно, мільйон років, проте воно сприяло активному розвитку верхніх, передніх якщо стосовно тварин, кінцівок до стану зовсім відмінної діяльності, яка врешті перетворила їх в руки умілі. Усі ці процеси зайняли дуже значний часопросторовий відтинок генези. Цей процес остаточно функціонально роз'єднав людиноподібну істоту з іншими рухливими живими істотами тваринного світу і значним чином зблизив із живими істотами рослинного світу. Постава і новофункціональні дії посприяли новій, відмінній від усіх попередніх активності, яка нині має своє визначення як психоемоційна діяльність або творчість. Усі представники давньої людини (і габіліс, і еректус-уміла, сапієнс-розумна) володіли цією дією, тому успішно використовували, наприклад, різноманітні природні дрючки й каміння. Така тренувана діяльність сприяла прогресуючому розвитку мозку і збільшенню його активної маси. Залежність від рослинного світу була значною – максимальне використання в їжу листя, коріння й плодів, а через це й поширення як допоміжних засобів дрючків, які згодом перетворилися в списи, посохи, весла тощо.

Разом з тим, все ж найголовніше – рослини наповнювали повітря активним киснем та леткими фітогенними речовинами. Тож давня людина була міцно прикріплена до рослини, як, наприклад, хворий до кисневої подушки. Розвиток давньої людини, найнехарактернішої для умов Планети істоти, набув своєї виразності. Проте усі процеси в живому організмі скеровуються виробленням певних біохімічних продуктів, наприклад, гормонів. Саме тому в тогочасному земному доквіллі мало щось відбутися, та й ще на такому значному рівні, щоби різні варіації (на кшталт, наприклад, сучасних рас) давньої людини змінили свої і тактику, і стратегію поведінки з виконавської на іншу. Деякі досліди та інтуїція дослідників визначають, що 74 тис. років тому відбулося грандіозне виверження вулкана в районі сучасної Індонезії. Вірогідно, що причиною, яка викликала цей природний катаклізм, а його визначають як вибух дуже значної потужності й унікальної сили, виявилось котресь космічне тіло на кшталт т. зв. Тунгуського метеориту*. Напевне, що те давнє космічне тіло не лише спричинило сам вибух, а можливо й принесло із собою клітини чи спори хвороби (на кшталт вірусів грипу), аналогічно, як ми вище згадували, першоклітини Життя. І в результаті цієї нової привнесеності

---

* Тунгуський метеорит. Йдеться про вибух, спричинений падінням котрогось тіла, що мало значне прискорення. Це сталося на початку ХХ ст. в Сибіру. Нині ту подію зараховують до винаходів Н.Тесли, прообраза інж. Гаріна, а наприклад, виготовлення туринської плащаниці – Леонардо да Вінчі. Таким чином кожна подію і кожен процес олюднюють, як давня людина – обожнювала.

відбувся процес більш важливий, аніж вулкан – природна планетарна катастрофа. Як вона вплинула на тодішній живий Світ Планети, нині не визначено, проте генезу людства вона змінила значним чином і дуже жорстко. Лишилася дуже обмежена його частина (гени поклали до скарбнички спадковості і цей досвід). Тож представники тих решток давнього людства, що лишилися, були примушені до нової психоемоційної дії – розмовляти: людей лишилося обмаль, тож треба відшукувати одне одного, як в наш час кити в океані, тож звуковим сигналом виявився голос. Потрібно ж давній людині зберігати свою інформацію, тримати її при собі, транспортувати її на відстані та в часі. Думка все активніше почала перетворюватися на унікальний психосемантичний та інформаційний символ – слово. Результат останнього спричинив безпосередню активну різноманітну творчість, що дуже важливо не лише як індивідуальна розумова психоемоційна дія, а як колективна інтелектуальна діяльність. З того періоду й нині Людство користується й еволюційно вдосконалює найрізноманітніші форми колективної творчості, бо лише вдосконалена особистість і перетворила зібрання особистостей у колектив творців. Згодом такі колективи, просякнуті гуманістичною ідеєю творчості, перероблюють на Планеті те, що є недосконалим, одномоментно продовжуючи еволюціонувати на особистісному штибі психічно безпосереднім включенням до активного функціонування нових зон мозку, а також т. зв. сплячих генів, до активування яких неодмінно мають важливе відношення різні гормони, досконально вивчаючи які науковці виявляють усе нові можливості і досягнення цих речовин в організмах рослин, ссавців, птахів, комах та людей. Це не нові речовини, та лише нині з'явилася технологічна можливість виявлення й подальшого дослідження їх у процесі свого функціонування. Майбутні кроки науки спрямовано на виявлення нових гормонів, нових залежностей і реакцій організмів на скеровування генами тощо. Нині про вплив адреналіну відомо достатньо, про роль тестостерону – ще з середини ХХ ст., та й допаміну теж. Це значним чином посприяло тому, що такі психічні реакції та функції організму як кохання, любов, статеве бажання тощо конкретизуються функціонально та біохімічно.

Тож, відповідно, і про формування родини, суспільної одиниці, можливо цілком аргументовано із підтвердженням біохімічними впливами розмірковувати, чи це кохання – прагнення насолоди (надлишок допаміну), близьке за своєю біохімічною реакцією до наркоманії, в нашому випадку отримання насолоди статевим шляхом; чи це любов – прагнення віднайдення спільних зацікавлень, поглядів на життєві процеси, визнання краси; чи це самовідтворення – продовження людського роду на Землі, воно є притаманною функцією усіх живих істот і є такою ж функцією, як наприклад, дихання на рівні особини чи

підкування на суспільному рівні. При цьому кожна біохімічна реакція в процесі розвитку та функціонування живого організму скеровується певним ферментом, який своєю чергою обов'язково контролюється певним геном.

Неодмінно зазначимо, що мутація (зміна гена) сприяє недостатності ферменту або його зміні, а це відповідним чином позначиться на самому організмі. Науковці вважають головною «сировиною» еволюції мутації¹. Деякі мутації викликають незначні зміни, інші ж навпаки, приміром, появу страховиська, що скоро загине, проте можуть бути й такі зміни, які сприятимуть групі з цими змінами закріпитись в нетрадиційному доквіллі. Першочергово це потрібно розуміти як різноманітні природоформуючі впливи на організм людини, і вже як продовження, зокрема, життєзабезпечуюча психоемоційна дія – по-друге, по-третє – це психоаналітичний поведінковий вислід: моральність, духовість-благородство, естетика-ілюзія, образ-традиція, право-закон тощо. Оце той соціоприродний комплекс, який впливає на формування соціальної, соціокультурної структури – родина. Проте нагадаємо важливу, колись одну з найголовніших концепцій біології, нині ж вона аксіома – усі живі організми, які населяють певну місцевість, перебувають у найбільших і взаємозалежних стосунках одне з одним та із самим доквіллям загалом. Рослинні й тваринні життєві форми й різновиди не розподілені на Планеті хаотично, немовби у броунівському русі (хоча і він є системним), випадково. Усе живе разом із неживим утворило співтовариства, всередині яких усе налагоджено й адаптовано на правах доцільності – результат конкурсного природного відбору. Людство довготривалий період не було винятком із цього природотворчого процесу. Проте згодом, значно утвердившись розумово, воно розпочало інтенсивно впливати на доквілля й на відтворення формування доквілля, обравши як найпростіший хибний шлях споживацтва. Споживацтво як провідна мета призвело не тільки до значного накопичення метаболітів (різних форм засмічення Планети) в атмосфері, гідросфері, під землею, всюди суходолом тощо, а й на продукування духових метаболітів, які своєю отруйною шкідливістю значним робом спотворили психоемоційну діяльність людства, яка створила, наче в ушкодженому дзеркалі, викривлене відображення дійсності. В людському суспільстві така «дійсність» віднайшла своє щонайбільше втілення й відображення саме в родині.

Проте нині набуває свого реального утвердження ера розуму. Це не є період перебування на Планеті лише геніїв – це період перебування на планеті Земля гуманістично мислячих та гуманістично виважено

---

¹ Вилли К., Детьє В. Биология (Биологические процессы и законы) / Пер. с англ. Н.М. Баевской, Ю.И. Лашкевича, Н.В. Обручевой – М.: Изд. «МИР», 1974. – 823 с.

діючих людей. Про таке суспільство розмірковували представники людства одвічно, і немає в цьому першості ані у одного народу, а тим більш ані у одної особини. Бо про існування мрій про *це* помітно в наскельних розписах (а там відсутні прізвища й прізвиська), в казках та книжках про Золотий вік, про краї або й небеса блаженні – еден, рай, комунізм тощо. Ера розуму – це новітня й унікальна ідеологія на Планеті. Війни й боротьба – це було багато разів, приміром, в період панування комах войовничі мурахи (як нинішні матабели – 2,5-3 см), об'єднані у бойові підрозділи на кшталт римських легіонів, проносяться усезнищувальним рейдом без співчуття територією, яку вони обрали для поживи, вони винищують, наприклад, термітів-будівельників, які будують тунелі, скріплюючи їх своєю спеціальною слиною. Тобто ті комахові війни були не менш жорстокими, ніж ті, які веде людство. Проте у людства є визначна функція – мислення, аналіз своїх вчинків та оцінка їх і прогноз майбутнього, інтелект та гуманістичність – яка і приведе до ери розуму.

Нині демократичне суспільство утверджує думку, немовби поганих учнів не буває, а є погані вчителі. Звідкіля ж з'являються погані вчителі? З поганих учнів! Ніхто не заперечуватиме нині, що поганому танцюристу заважає погана підлога, так само ніхто не заперечуватиме, що гарному танцюристу неодмінно сприятиме гарна підлога. Тож очевидним стає те, що нічого не може бути самостійним, відокремленим від іншого: природне від природного довкілля, а суспільне від людського. Наразі людина є щільно затисненою лабетамі природного середовища свого існування. Тому слід визначити, що «інформаційне суспільство» істотним чином змінює принципи існування попередніх суспільств. Можливо вважати прикритим, що докорінно нищаться певні канони традиційності, які значним чином укорінились в людській свідомості, як наприклад, регіональне «звичаєве право». Разом з тим зауважимо, що на усіх попередніх етапах генези людство саме так і чинило, винищуючи усе до пня, іноді навіть викорінюючи щонайменшу згадку про минуле.

Чи є виправданою така постановка питання про вагу накопичених знань в минулому? Однозначно критично чи лояльно ставитись наївно, виводячи висновок з нашого сучасного світогляду та усвідомлення моральності. Ми поціновуємо вчинки минулого, виводячи знання про нього з тих віднайдених фрагментів, які визначаємо як артефактисимволи творчості минулого. Куди б новатори дівали винаходи, лишаючи у сталому обсязі накопичене минуле, не забуваючи його? Західна Європа в образі своїх сучасних мудрагелів вважає, що нині існує нагальна потреба утворення нової системи моральних цінностей, яка б і відповідала сучасному технічно-інформаційному дегуманізуючому суспільству, проте й не спрямовувала б індивіда від

людини й Природи, тож бо лише соціальний баланс між стрімким технологічним прогресом і високими моральними якостями людини нині конче потрібен людству, вважають вони, без поділу на різні умовності – расові, територіальні, релігійні. Західна Європа свого часу присвоїла собі право визначати світоглядні рівні і напрямні людства, затвердивши євроцентристську світосистему. Лише Вольтер (Франсуа Марі Аруа) вивчав генезу людства на основі його внутрішніх світових особливостей та закономірностей, не виокремлюючи європейців від індіанців, китайців чи арабів. Суспільство, на його переконання, – сукупність «людських атомів», які потребують свого переміщення під волею розумної влади. Так само і К.А.Гельвецій вважав суспільство сумою ізольованих індивідів, моральні якості яких формуються у відповідності із докільям, і вже інтереси індивідуумів зумовлюють собою ідею суспільства. Основний інтерес – суспільний інтерес.

Серед творчих ідей, успішно поєднаних із природними, що найкращим робом втілені у повсякденне життя на самих ранніх етапах успішного освоєння Планети, виявилася ідея збереження живого як суцільне переформатування людського життя через естетику харчування, гігієну побуту та комфортність житла. Це усе увійшло в природну ідею доцільності, якою осмислено думаюче людство замінило для себе мовчазне (чи сліпе) підкорення природному відбору. Їжа мала, крім постачання до організму комплексу необхідних біохімічних речовин, лікувати, зокрема, оберігати від тих хвороб, які невпинно чатували на людину. Крім будівельників та господарників, суспільство налаштоване на прогрес, до певної ступені протиставившись, а не підставившись Природі, а через те обов'язково виникає гігієна харчування і пошук функціонально активних споживчих елементів та безпосередньо лікувальних засобів, бо незагоєна рана сприяла в кращому випадку інвалідності, в кожному іншому – смерті.

Природна народжувальність за найдавніших періодів була дуже низькою. Лише поодинокі жіноцтво мало розвинену дітородну систему. Смертність і дітей, і породіль була величезною, без спеціальних засобів збереження обох людство не перетворилося б в домінуючу суспільну структуру. Саме ця обставина й примушувала суспільство свідомо гуртуватися й визначати обряди збереження та системи піклування народжувальністю. Це у випадку прогресуючого людства, а не бездумних істот-«атомів». Можливим є припустити, що жіночі фігурки-образи, присутні в ранній період трипільської археологічної культури, є матеріальним символом-відзнакою тієї, хто дав потомство суспільству. Зокрема, різними антропними зображеннями як тоді, так і надалі уславлювали і сакралізували ту жінку, яку наділено було божим обдаруванням. Переводячи згодом цей комплекс у традиційно-побутовий, науковці, які займалися дослідженнями т. зв. традиційних

суспільств островів Тихого океану або найвіддаленіших регіонів пралісів півночі Південної Америки, зустрічалися із групами людей, котрі не розуміли, яким чином зароджується дитина, і не ембріонального процесу, а загалом.

Проаналізувати, що зібрані зернини треба закопати у ґрунт й оберігати, а то й доглядати – це не притаманне кожній протолюдській чи давньолюдській одиниці, а відповідно і суспільству. А осмислення дев'ятимісячного циклу, який є обов'язковим для народження дитини, і що дитина є продовженням подарованого життя – це дуже складна світоглядна проблема, яка розпочинає своє існування із архетипових закладин, якими наділені й тварини. Інакше як пояснити, що за 70⁰С холоду в Антарктиді стоять самці пінгвінів, оберігаючи і гріючи своїм тілом яйце, в якому закладене життя. Деякі суспільства, подолавши той значний відтинок генези, яким ми, людство, нині вимірюємо своє існування, так і не змогли цей процес усвідомити як систему, а тому ще й нині виголошують тези на кшталт випадковості життя. Що це, недоумкуватість? Ні, це поступова генеза аналітичності, здатності аналізувати. А це не проста психоемоційна функція. От її було закладено в «глину», як частину «живого», яка й зробила можливим сказати про нову (можливо мутантну) варіацію живої істоти – «за божою подобою». Не усі людиноподібні істоти є людьми, так і не усі давні люди виявились мислячими за божою подобою (інтелект – це і є аналізуючий розум). Тож і Р.Декарт, і Ф.Бекон у своїх світоглядних переконаннях виходили з того, що людство лише тоді існує, коли мислить. Проте не вина різноманітних живих істот, що риба не бігає по берегу, а верблюд не пірнає в океанські глибини. А от те, що їх усіх треба вберегти, навіть всупереч природному відбору-вироку, так це неодмінно. І здійснити це спроможна лише мисляча за «божою подобою» людина. Збереже й тих, хто певен, що життя можливе як факт випадковий, як і дитина... Але для цього людина має стабілізувати своє життя, а здійснити це, не вирішивши питання «здоров'я», неможливо. Разом з тим, і усвідомлення свого особистого здоров'я у кожного людського індивідууму виявляє себе у достатньо відмінних світоглядних розуміннях. Проте важливим є усвідомлення того, що здоров'я – це не лише відсутність хвороб, а ще й значна психічна стабільність, певний рівень інтелекту, гуманістичність духових потреб і ще багато іншого. Разом з тим, слід визнати, що людство без ліків (це не обов'язково пігулки, крапельниці тощо) не тільки нині, а і завжди було не придатне для повноцінного існування на Планеті.

Слід зауважити, що усі живі істоти на Планеті живуть відносно малий термін життя. Висловлюють припущення, що люди самі собі створюють перепони на шляху довготривалого життя, але чому ж тоді, наприклад, тварини живуть так мало? Перерахунки, які роблять, щоби

продемонструвати, що відносно тривалості життя людини, приміром, собаки живуть стільки ж, є суцільною нісенітницею – усі живі істоти живуть мало. Котрусь черепаху переселяли на о. Святої Олени десь після поховання французького імператора Наполеона першого, так вона ще живе. Хіба б вона жила в природних умовах стільки? Ніколи. Живі істоти на подовження життя можуть претендувати лише за умови сприяння їм у цьому людини. Звичайно, не в умовах утримання, наприклад, лисиці в просякнутій сечею клітці 2x2 м. Напіввільне турботливе утримання живих істот – і рослин, і тварин, і птахів, і метеликів, й усіх інших живунів, і Планети загалом подовжить значно Термін і життя, й існування усіх. Людина жила обмаль, бо це була боротьба за виживання. Усі оповідки про довгожителів у періоди давньої людини чи біблійні – це або плутанина із численням, або традиційна любов оповідачів до перебільшень (брехні), коли бажане видається за очевидне. І усі ті системи, про які існують давні легенди – чи то різні рівні йоги, тибетських та даоських монастирів, українських, російських чи сибірських пустинів тощо – то усе те саме, що означено перед цим. Проте досвід накопичений дуже значний, і от нині в еру розуму саме увесь оцей досвід, як і різних фітоетнологій чи, приміром, голкоколення й багато іншого, разом із засобами традиційної, гомеопатичної, нетрадиційної, альтернативної тощо медицини й багатьма системами комфортності, сприятимуть та будуть мати визначні наслідки у значному подовженні життя, про яке казали І.Мечніков, І.Павлов, М.Амосов, Є.Товстуха. Зокрема, це і є боротьба Добра із Злом, де, як віримо, переможе Добро.

Разом з тим нині в Україні голосно нарікають, що кількість тих громадян США й Канади, що вважають себе за етнічним походженням українцями, стрімко зменшується. Представники старших поколінь, які емігрували до Канади після Першої та Другої світових воєн, відходять з життя, а їхні нащадки поступово асимілюються. Цей процес є цілком природнім, а в соціоприродних умовах то й націотворчим, бо якщо б не відбувалось процесу асиміляції, то визначити, ким є громадяни США, Канади, Мексики, Аргентини, Бразилії, Австралії чи Південно-Африканської республіки було б неможливо, а при прискіпливішому розгляді виявиться, що це стосується усіх народів. Населення ж поіменованих країн складається переважною більшістю з людей, які мігрували туди примусово чи з особистої волі, проте усі вони були іноземцями для нині рідного для них терену. Перед їхньою масовою міграцією автохтонів було винищено силою або хворобами, а їхні рештки складають нині малий відсоток усіх громадян, більшість асимільовано. В Канаді в м. Торонто українські переселенці (емігранти) ще років 30-40 тому посідали перші місця за чисельністю, а в провінціях Саскачеван, Манітоба та Алберта українці утримували більшість. Проте

нині, тобто в останні 20 років, кількість українців значно зменшилась і вони втратили свої кількісні пріоритети. Цього ж часу значно збільшилась кількість мігрантів з Португалії, Тунісу, вихідців з арабo-ісламських країн та африканців. Еміграцію ж зі Східної Європи і України, зокрема, державні чинники і США, і Канади не підтримують, проте винятком є міграційна пріоритетність лише деяких громадян України, як і з інших теренів бувшого ССРСР.

На початку другої половини ХХ ст. відомого політичного діяча та французького патріота Шарля де Голля звинуватили у зазіханні своїми висловлюваннями на цілісність Канади. А висловлювався він таким чином, немовби особисто є квебекцем. Квебек – це досить значна територіально франкомовна провінція Канади. Тож сказане свідчило за те, що на той час саме в Квебеку була в етнічному сенсі французька спільнота у відсотковому вимірі значно більша, ніж у Французькій республіці, яка на той час мала 43 млн. населення і активну міграцію ззовні. А він, президент Французької республіки, хотів відчувати себе етнічним французом у французькому середовищі, і не лише мовно.

Франція нині має майже 60 млн. громадян. Завдяки збільшенню чисельності етнічних французів? Ні, хоча держава доклала значних правничих та фінансових зусиль (традиційне «лишайтеся та кохайтеся»), щоби посприяти демографічному зросту, і багато чого досягла. Проте стрімкість міграційних процесів іззовні є дуже значною. Якщо із другої половини ХХ ст. до Франції мігрувало головним чином франкомовне населення бувших французьких та бельгійських колоній з Північної, Західної та Центральної Африки, згодом з території Східного Середземномор'я, Центральної, Південно-Східної та Західної Азії, Центральної Америки та островів Тихого океану, то з кінця минулого століття міграційні процеси значно збільшились за рахунок Східної Європи.

Східна Європа – не територія проживання лише слов'ян. До Східної Європи, подобається це комусь чи ні, проте зараховуються усі європейські народи Російської Федерації, які ніколи не були за етнічним походженням слов'янами, а лише силоміць ослов'яненіми як бувші колонії слов'янської імперії Київська Русь. До східноєвропейців відносять нині громадян Туреччини та Кавказьких країн. Крім того, сюди ж входять більша частина України, Молдова та Білорусія. Балканські ж країни, дунайські та українське Закарпаття – це Центральна Європа. Східна та Центральна Європа перебувають в стані активної міграції. Якщо до Франції, Німеччини, Великої Британії, Нідерландів, Італії, Ізраїлю, Канади, Австралії в останні 10-12 років міграційний потік відбувається головним чином ззовні, то на територіях Польщі, України, Чехії, Румунії та інших країн, що раніше перебували під протекторатом Варшавського договору, відбувається дуже активна

еміграція громадян до країн ЄС, а на їхні території прибувають мешканці Центральної та Південно-Східної Азії, а також широкомасштабно із усієї Африки.

Що принесла західноєвропейським державам значна попередня еміграція до них великої кількості неєвропейських громадян? Спочатку нічого особливого, окрім кількісного збільшення населення. Прибульці до Франції були франкомовними, тож найбільш талановиті з них активно долучалися до французької культури, надаючи значного колориту в усіх галузях мистецтва. Навіть релігійно прибульці були спорідненими, бо сповідували християнство. Складнощі почали виникати, коли мігрували іншомовні та іншорелігійні громадяни, які виконували найгірші роботи в найбільших обсягах та за найменшу платню. Таким чином прибутки почали значно збільшуватись, громадяни-автохтони заможнішали та робили комфортнішим своє існування. Ніхто не вбачав в цьому лихого, більше того, присуд Нюрнберзького процесу, який підбив підсумки Другої світової війни, як страшне застереження нависав над усіма, хто починав вести мову не лише про існування певних расових особливостей та відмінностей у психотиповій поведінці, а й про відмінності етноестетичних уподобань тощо. Врешті-решт расова загостреність і в США устійнилась, а Японія, як і Норвегія, вже мають громадян виразного негроїдного походження. Покоління мігрантів щільно освоїли нішу робітників низької кваліфікації – т. зв. підсобних професій, обслуговуючого персоналу тощо. Попервах вони входили в державну систему як вдячні користувачі. Пройшло багато років, і складники державної системи почали змінюватись, чимдалі це ставало відчутним. Французька республіка почала впроваджувати не лише законодавство про вживання французької мови, а й різноманітні циркуляри стосовно обов'язкового вживання державної мови держслужбовцями. Досягнення відбулись помітні – усі гравці футбольної збірної Франції на чемпіонаті Світу співали гімн Французької республіки («Марсельезу») французькою мовою. Проте складнощі переформувалися в стійкі проблеми, і якщо в протестних акціях кінця 70-х минулого століття їх можливо було помітити лише за умови прискіпливого спостереження, то події, які відбуваються в тій самій Франції вже в новому столітті відверто демонструють початок переформатування побудови усіх державницьких систем, що були утверджені у відповідності зі світобаченням та державною ідеологією етнічних французів.

Особливо загрозливим є релігійне протистояння поміж громадянами однієї країни. Релігійні протистояння – не унікальні події, це постійні конфліктні процеси, і було б добре, якби вони несли в собі лише філософсько-дискусійний характер. Проте це не так, і хоч як прикро констатувати – релігії роз'єднують людей. Усі релігійні війни є

свідченням того, а т. зв. релігійна терпимість може бути лише уявною або умовною, коли державна ідеологія (релігія, що є основою державної системи) є терпимою стосовно підтримуючих державу інших релігій, допоки вони слухняно виконують волю старших. Релігія нині не відокремлена від держави, бо вона є її головним стрижнем, тож безпосередньо впливає на політику і оперує великими коштами. Переважна більшість європейських країн, як і США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, ПАР, Мексика, Бразилія, Аргентина тощо мають як провідну державну ідеологію християнство. Від свого початку утвердження в європейських країнах, як державна ідеологія християнство було безпосередньо пов'язане із технічним прогресом. Хоча християнський фундаменталізм місцями й виявляв Світові свою консервативність у ставленні до прогресу, проте це лише фрагменти загального процесу генези (і не повинно розглядатися як протиставлення між релігіями). Саме технічний прогрес сприяв економічному прогресу європейських країн, перетворюючи їх в заможні країни. Тому до них і мігрували як в період панування в Світі Великого Риму, так і в Середньовіччі – в більшості своїй залучались до тогочасного християнства зі Східного Середземномор'я, сприяючи поглибленню його основ. Прибульці переходили з різних регіональних релігій до християнства, і воно утвердилося в Європі, перетворившись загальною на культурний, морально-естетичний і ідеологічний комплекс європейського способу життя, а згодом постало і на американських континентах з одного боку як державна ідеологія, а з іншого як особистісне внутрішнє життя (щастя, горе, мрія, прагнення, творчість, смерть – цілковите індивідуальне єство людини). Величезна статуя Свободи в Нью-Йорку кликала до США не лише бідних матеріально, а в значній кількості, як і нині – «спраглих душею».

Наразі відчутним є протистояння не між ідеями, які висловлювали Будда, Ісус, Лао-цзи, Магомет чи Мойсей. Є протистояння поміж тими, хто ці ідеї проголошує і трактує як сучасні, тими хто вже ці ідеї сповідує. За загальною генезою відбувається протистояння між сучасними фундаменталістами – ідеологами Ісламу і економічно залежними країнами в бажанні примусити багатих ділитися з бідними. Протистояння помітне і між країнами, державну політику яких спрямовано на матеріальну допомогу іншим країнам за умови визнання останніми пріоритетності в Світі перших. Ці протистояння включають війни, від яких гинуть люди, а інші мігрують до заможних країн, прагнучи спочатку там захисту, а згодом створюючи напругу через свою, відмінну від місцевої, психоетнічну свідомість, яка є глибоко закоріненою і неодмінно себе виявляє на підсвідомому рівні. Тому у Франції і відбувалися деякий час тому відомі події. Те саме походження мають і події 11 вересня 2001 р. в США та спроби 2006 р. у Великій

Британії. Перевіркою ж єдності ісламістських сил є різноманітні акції, наприклад, з приводу карикатур на Магомета в Скандинавії, висловлювань християнського церковного лідера Папи римського Бенедикта чи носіння ісламської хустини у Нідерландах. Ті події, які викликали бурхливі протестні акції, були незначні, проте реакція на них підтвердила велику спільність прихильників ідеї захисту Ісламу. Таким чином було виявлено ослаблену спільність т. зв. християнського всесвітнього суспільства як здатність до протидії чи захисту своїх ідей. Як це співвідноситься із міграційними процесами? Самим безпосереднім чином.

Свого часу відбувалася тотальна міграція з теренів нинішніх держав, приміром, Західної Європи, усім Світом, іноді це відбувалося шляхом примусового переселення карних злочинців, повій, політичних та релігійних вигнанців, значно згодом – авантюристів, шукачів золота, діамантів тощо, врешті – самостійна трудова еміграція. Звільнену ж нішу в цих країнах у великому масштабі заповнювали іншосвідомі мігранти із нехристиянського Світу. Нині західноєвропейські країни поволі змінюють свою свідомість та державність, добре, коли це іде через гуманістичне оновлення або «притирання» світоглядів до спільноєвропейського в загальних питаннях, усвідомлення на побутовому рівні Ісусового «не убий» – на відміну, приміром, від покарання через смерть, чи через збереження рослинного й тваринного розмаїття планетарного докільля. В інших же випадках – це інше світоглядне світосприйняття та філософське осмислення, інше право людини і ще багато чого того, що, ставши визначальним у державі, обов'язково спотворить сталі процеси.

Стосовно християнської свідомості, яку ми бачимо з історичних хронік, повідомлень та іншої інформації, і яка панувала в країнах Західної та Південної Європи від прийняття в цих країнах як державної релігії – панівної психоідеологізованої світоглядної системи в суспільних стосунках всередині самих країн та в міждержавних, – то там неможливо углядіти нічого й наближеного до Ісусових ідей, про які оповідає Новий Заповіт. Іде ідолізація, фетишизація розп'яття за формою уподібненого хресту, одного із давніх природних сонячних символів, де розп'ято мученицьки людину, тіло якої канонізовано як страшну божественну жертву. Тож бо усі мешканці отих країн, немовби християни, системно й безсистемно знищували слабших: грабуючи, гвалтуючи, обдираючи, обжираючи, разом із похитливістю, ближніх своїх, та цілковито знищуючи інших, не спільників, і обов'язково значно слабших. Дуже виразно це відбулося разом із відкриттям та т. зв. християнізацією Америки. Мізантропічна скаженість іспанців, прибулих на виконання богопотрібної місії поширення «благородних» ідей до Нового Світу, може з наукового погляду розглядатися як

психічна «ломка» (аналог стану наркомана) після вивільнення із байстрюцького існування під тиском носіїв ідеології Ісламу – тоді загарбники й зверхники «втирали ноги» об чоловіків з Піренейського півострова, задовольняючи свої статеві потреби із жінками, тим самим істотно впливаючи на метисацію християнського населення та активно сприяючи етнізації його на Півдні Європи за періоду панування арабів. І от ця оскаженіла маса метисів кинулася грабувати, несучи ідеї немовби Нового Заповіту, як перед цим несли на Південь Європи їхні пращури ідею Ісламу. Так вчиняли вони за тим прикладом, який надавав їм Старий Заповіт, де мова ведеться про знищення Содома й Гомори, та й «єгипетського краю», які Господь вважав за потребу покарати, чи: «...і повбивайте кожен брата свого, і кожен приятеля свого, і кожен ближнього свого [...] і впало з народу того дня близько трьох тисяч чоловік»¹. Тож довгий період панувала жорстокість, і коли врешті почало входити розуміння Ісусового світогляду із Нового Заповіту, знову заявляються ідея Ісламу у відповідності зі світоглядом Талібану та Бен-Ладена, та екстремізм.

Визначити, які процеси, що відбувалися раніше, є доцільними, а які ні, поки що дуже складно, хоча вже існують потужні аналізуючі комп'ютерні системи. Нині виникають націоналістичні організації в західноєвропейських країнах на кшталт очолюваної Ле Пеном у Франції, які мають наразі своєю метою захищати інтереси громадян корінного етносу. Іноді це, як в Естонії, державна меншість. Проте ці партії не мають в своїй країні більшості, бо суспільство громадян складено з різноманітних мігрантів. Та й плутанина, що міцно закоріненена зацікавленими в цьому силами, між «націоналізмом» як виразником та показником національних пріоритетів, та «шовінізмом» як виразником домінування й панування над загалом представників (або тих, хто себе за них видає) певного етнічного чи класового угруповання, є неподоланою не лише в постсовєтському суспільстві, а в ще більшому масштабі – західноєвропейському.

Нині для декого в Україні є важливим питання, що чекати українському суспільству від сучасних міграційних процесів. Міграція – цілком природний одвічний процес розвитку, як і творення чогось, господарювання, побудова, навіть споріднений із такими процесами як дихання, обмін речовин й розмноження. На рівні сучасної достатньо мудрої людини цей природно-суспільний процес має бути дещо регламентованим та певною мірою скерованим.

---

¹ Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту: Із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / Іван Огієнко (пер.). – К.: Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1159с.+ 4с. карт. – Вихід, 32:27-28.

Нинішня міграція в межах країни сприяє тому, що в Києві та центральній Україні загалом чутно українську мову із західноукраїнськими варіаціями. Проте ще й досі в Криму і на українському півдні вона пригнічена і залякана, як поки й на Сході. Разом з тим, вже не дивує, що в західноукраїнському регіоні настирливим є проникнення не лише російськомовного суржика, але й такого ж гатунку культури, масово тиражованої в пісенному та гумористичному варіанті, зі сходу поширилися стосунки в родинях та ставлення до праці. Однозначної відповіді бути не може, добре це чи погано – затвердили ж, що гуртом і батька бити легко...

Добре це чи погано, що козаки віддали Запорізьку Січ? Так, віддали, бо хто ж це міг у славних лицарів та й без їхньої на те згоди відібрати святиню? Та ще й сплюндрувати! Бо ж як то сталося, що усі завоювання Хмельниччини розтринькали за вітром? Це ж найпатріотичніший державник, який по краплинам збирав землі українські. Слава йому й осанна має бути першому в пантеоні українському! Але не вберегли тому, що зберегти й зміцнити дуже складна справа, складніша, аніж вибороти волю!

З того часу й відбувається значна міграція як з терену українського, так і в терен український. Багато вивозили силою, а багато й тікало. Майже тогочасно вивозили й ірландців, а визволили їх англійці як перших рабів для майбутніх США. То їхні нащадки, такі як родина Кеннеді чи Клінтон, чи ще тисячі нам невідомих родин нині пишаються, що вони мігранти з Ірландії. Вони не зраджують США, бо є громадянами й патріотами цієї країни, коли потрібно вони за неї віддають своє життя, проте і пишаються з того, що колись їхні пращури перебували в Ірландії. Хтось із нащадків тих, кого було вивезено 300 років тому з України, згадує про те? У відповідь можуть сказати «так», і хотілося б вірити, що це справді так. Проте так вже сталося, що Росія, а саме до неї вивозили, як до США ірландців, українців протягом ХХ ст., найжорстокішим чином лише плюндрувала як терен український, так і народ український. Так їх навчили? Так що ж то було за навчання до того, з якого так легко перевчитися в байстрюків, які нещадно розстрілювали, морили голодом, знову розстрілювали, немов у голлівудських фільмах, проте ж це було насправді. Манкуртам визнати це страшно, бо то прокляття справжнє, а не каяття на кшталт театрального.

Тож емігрували, і ще емігруватимуть значно більше, і треба не забороняти, а вчити, вчити справжньому патріотизму, любові до своєї країни де б ти не був, а не лише за столом під горілку із салом та «гей-гей-гей...». Тоді ті, хто чогось досягнуть на іншому терені, в складі іншої нації, як громадяни іншої країни, будуть прагнути не похизуватися придбаною машиною чи халупою, а сприяти прихильності

своєї нової країни стосовно України, а дехто, набравшись досвіду, може й повернутися сам або ж їхні діти чи онуки.

Мігранти, що прибувають до нашої країни, не можуть мати й найменшої поваги через суцільну українофобію та советофільство довкола, ганебний стан колоніального приниження через символи, яких позбавлятися окупанти навмисне не хочуть. Тож може, як мріяв улюблений історик нашої еліти Нестор, чужинців до керівництва покличемо? Нині легше, і кликати не треба – мігрантів багато. «Для декого говорити про українську національну ідею – це як віруючому запевняти Бога у своїй вірності та пошані до Біблії, хоча при цьому не розуміючись ні на Біблії (з її суперечностями між Старим та Новим Заповітами, пророками та апостолами), ні на глибинній сутності ідеї Бога. Не випадково ж у світі не один бог, та й до одного, скажімо – Христа Навина, десятки сект і навіть патріархів (при цьому – навіть в одній країні, як в Україні) ставляться по-різному і тлумачать із цілком протилежних позицій. [...]. На жаль, і досі у вітчизняних дослідженнях майже не побутує практика звернення до вияснення якісної сутності понять на засадах таких принципів наказового методу, як історизм, відповідність джерельно-фактографічній базі, індукція і дедукція, порівняльно-змістовний метод, повнота охоплення матеріалів, систематизація, аналіз, синтез, прогноз, причинно-наслідковий сцієнтизм, об'єктивність як міра відповідності генетичній істині. Нерідко панує підхід: що знаю і про що думаю, про те й кажу, не беручи до уваги джерельної бази та історично існуючих поглядів і потрапляючи в логічну пастку. Починаючи з тієї ж лінгвістичної сфери. Зокрема: що «космополітичний» – це світогляд людей, котрі мислять себе представниками космічної цілісності як сутності світу й основи буття, «інтернаціональний» – не класовий чи політичний, а МІЖ (зауважимо: не над і не поза) національний спосіб спілкування; а «національний» походить від кореневого: належний (властивий) нації. З цього необхідно відштовхуватися й при тлумаченні «національна ідея», тобто – ідея нації: нації як творця і носія ідеї, а ідеї як форми становлення й вираження її сутності та волі»¹.

Нація – стійка людська спільнота, сформована на підставі спільної історичної долі, культури, мови, території та економічного життя; виявляється в усвідомленні приналежності до певної нації і у відчутті власної своєрідності в стосунках з представниками інших націй.

Національна ідея – це першочергово волевиявлення значної кількості людей, об'єднаних світоглядним світосприйняттям і

---

¹ Кононенко П. Українська національна ідея. Проблема методології // Українознавство. – 2008. – №1. – С. 6-14.

конкретним усвідомленням певної території, не лише як своєї, а саме свого особистісного («кревного») природного терену, і тоді очевидним є бажанням закріпити його як стійкий національний психоідеалістичний образ.

Стосовно національної ідеї та націоналізму, Е.Сміт¹ був переконаним, що «нації з їхнім націоналізмом, заперечувані або визнані, вільні або пригноблені (причому кожна нація планує власну самобутню історію, свої золоті епохи і священні краєвиди) – і в наступному сторіччі становитимуть для людства найважливіші культурно-політичні ідентичності».

В розділі заторкуються особливості психо-соматичної діяльності регіональної психіки, від яких безпосередньо залежною є різноспрямованість мислення. Особливості ж образності мислення, його різноманітність роблять відмінними людські суспільства поміж собою. Людність природного терену нинішньої української території мала довготривалу можливість під дією холоду в період останнього льодовика розбудови системного колективного мислення, яке цілком було спрямовано на «філософію виживання» – колективна та індивідуальна мудрість відшукують оригінальні можливості подолання холоду із прогресуванням у напрямку удосконалення будівель, одягу та різноманітного ергономічного приладдя. Проте із потеплінням відбулися значні зміни у психо-соматичній діяльності і господарському використанні довкілля. Виявили себе як домінуючі архетипові закладини землеробської свідомості, які сприяли тому, що місцева людність вбачала Добро в Природі через усвідомлення чарівності довкілля.

Разом з тим, з наддавніх періодів генези давньоукраїнський терен розташований таким чином, що отримувал вигідні біокліматичні та природо-енергетичні характеристики, які себе якнайповніше й виявили із настанням останнього потепління (біля 13 тис. років тому). Такі обставини були сприятливими для постійних міграцій як людей, так і інших живих істот протягом усього періоду голоцену. В першу чергу така ситуація сприяла відсутності на давньоукраїнському терені антропогенного та психічного одноманіття, що посприяло формуванню відмінної від більшості сусідів геопсихічної ідеї виживання, яка в найближчому часопросторовому терміні є за своїми психоетнічними засадами споріднена із балкано-дунайськими суспільствами. Важливе місце у етноформуєчому процесі займали як фактор впливу природні катастрофи, які спричиняли міграцію котроїсь кількості людності із давньоукраїнського терену за його межі до інших геопсихічно

---

¹ Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт [пер. з англ. П. Таращук] – К. : Основи, 1994. – 223 с.

споріднених регіонів. Опісля ж відродження після катастрофи до терену мігрувала котрась кількість прибульців. Особливості в будівництві будівель, їхня унікальна архітектура та організація усїєї міської структури тощо – це усі ті психоетичні виявлення, які є оригінальністю психіки, що, приміром, відрізняє Новий та Старий світи чи трипільську археологічну культуру і елліно-римські суспільства.

Хоча сучасні урбаністичні суспільства значним чином і втрачають регіональну оригінальність мислення як найочевидніше виявлення геопсихічного суб'єктивізму, проте психологічні особливості лишаються, хоч і з відвертими ознаками уніфікованості. Тенденція уніфікації, що прагне урбаністичного одноманіття, «розбивається» об традиційну етноестетику – розуміння природної Краси, яка, вірогідно, закарбовується на генному рівні. Прикладами такої психоестетичної пам'яті є орнаментовані артефакти трипільської археологічної культури і їхні споріднені відображення у різноманітному давньому і сучасному українському народному мистецтві.

* * *

В розділі розглянуто архетипальні особливості людства, де архетип – це позасвідомий найдавніший поведінковий модуль, що існує в генетичному фонді людини як найперша поведінкова основа психіки. Архетипи в подальшому становленні людини і її психіки, репродукуючи позасвідомі порухи людської психо-соматичної дії, вживлюють їх в свідомість як стійкі образи. Автором розглянуто декілька пар основних архетипальних психоблоків, важливих для генези українського суспільства. Обстоюється думка про те, що вроджені і генетично збережені архетипи (першоідеї) сприяли психічному розвитку у бік витворення першообразів, які й були природним підмурком регіональної психотиповості. Саме ці природні геопсихічні чинники – першоідеї і першообрази – в генезі і перетворились у психоетичні основи поведінкових та світоглядних традицій, завдяки яким людність гуртувалась в різноманітні певні суспільні структури, а згодом і в етноси. Етноси своєю чергою виявляли себе в дуже різноманітних формах психотиповості. В розділі наголошено, що найреальнішим виявленням світогляду є мистецтво, особливо його народні види, яке зберігає світоглядні засади через міфи-перекази явно-уявного минулого. Давній релігійний немовби і пантеїзм є лише відображенням божественності українського природного довкілля, тому й поняття Бога в українців значно інше, ніж у різних народів (розуміється як Вища Воля, що присутня в Природі). У давніх пращурів українців, що населяли український терен, в богорозумінні та загальному

світосприйнятті істотне місце займало пошанування Душ предків. Це не давало змоги забувати минуле у своєму багатоманітті, нагадувало Терен як вияв патріотичності і спосіб збереження Роду, через це й історичні традиції були невід'ємною складовою тогочасної природної релігійності та загального світогляду.

Спираючись на «ідеологію серця» як ідеологію гуманізму і становлення гуманістичної людини, що є присутньою в творах багатьох українських мислителів та митців, автор розглянув різноманітні психотипові підходи у сприйнятті соціоприродного довкілля. Довкілля обов'язково формує ще й духовність людності, яка постійно мешкає на теренах цього ландшафту. Українська культура традиційно наповнена саме ідеєю гуманістичності людини і Природи. Тож у розділі розглянута культурна еволюція людства як провідний напрямок розвитку людності на Планеті. Доведено, що на нинішньому етапі розвитку людства певний стереотип колективного мислення (національна психічна дія) виявляє себе найактивніше у суспільних відносинах та у геополітичному природо-регіональному психосуб'єктивізмі.

Психо-філософська або осмислювально-аналітична дослідна програма-методика, застосована у монографії, значним чином сперта на порівняння сучасного способу мислення, як певного спадкового світогляду реального світосприйняття, із відвертим автохтонним психосуб'єктивізмом, закарбованим у візуальних символах. Обстоюється думка, що генетичні особливості кожної варіації людського виду спрямовані на забезпечення імунітету (природно-життєвого захисту) цієї варіації в умовах певного природного довкілля.

Література автора за темою розділу:

- Сніжко В. В. Соціоприродне довкілля та етнопсихічні особливості людини / В. В. Сніжко // Вісник Харківського державного університету. – 1999 – № 439. – С. 99–104.
- Сніжко В. В. Природні психоетнічні настанови українців / В. В. Сніжко // Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г. К. Костюка АПН України «Проблеми загальної та педагогічної психології» – 2001. – Т.3. – Ч.2. – С. 82–88.
- Сніжко В. В. Моделювання психо-біологічних систем комфорту / В. В. Сніжко // Інтродукція рослин. – 2002. – № 3. – С. 13-15
- Сніжко В. В. Психоетнічні особливості і їхнє втілення в мистецтві / В. В. Сніжко // Образотворче мистецтво. – 2002. – № 2. – С. 10–14.
- Сніжко В. Повітря з синього і золотого скла / В. Сніжко // Українознавство. – 2005. – Ч. 3. – С. 52–54.

- Наукове українознавство: концентр «Україна-природа. Екологія» / Сніжко В. В. // Українці у світовій цивілізації і культурі : колективна українознавча монографія / П. П. Кононенко (кер. проекту) [та ін.] ; Науково-дослідний інститут українознавства МОН України – К. : НДІУ, 2008. – Розділ III. – С. 62–108.
- Сніжко В. В. Природний міт для українців. Книга I: Шлях / В. В. Сніжко – К. : НДІУ, 2006.– 448 с.

Розділ V

Шляхи Мудрості

Природні передумови виникнення філософської думки

Філософічність мислення людства весь час змушує перебувати у пошуках, і щонайперше, у з'ясуванні самого поняття філософії. Видатний осмислювач світопростору М.Бердяєв вважав, що філософія є вченням про шляхи здійснення сенсу людського існування. На противагу йому, засновник неопозитивізму Л.Вітгенштайн висловлювався, що філософія є битвою нашого розуму проти затьмарення його мовою. Натомість ще візантійський філософ Іоан Домаскін в VII-VIII ст. наголошував на тому, що філософська система, яка склалася в епоху античності, має такі позиції: «1. Філософія є знання природи суцього. 2. Філософія є знання божественних і людських справ, тобто всього видимого й невидимого. 3. Філософія є приготування до смерті, «помишленіє о смерті». 4. Філософія є уподібнення Богу (в мудрості, справедливості, побожності). 5. Філософія є початок усіх наук і мистецтв. 6. Філософія є любов до мудрості, а оскільки достотна мудрість є Бог, то філософія є любов до Бога»¹. Загалом «філософія», як слово, має давньогрецьке походження і складене із двох слів: «люблю» і «мудрість» тож – «люблю мудрість», проте Г.Сковорода називає цю психоїдею процесом – «любомудріє». Мудрість – як загальнолюдська якість, сиріч прагнення досягти досконалого, найповнішого знання чи досконалого способу життя.

З другої половини ХХ ст. нарешті наука активно гуманізує соціоприродне довкілля, в першу чергу, наближаючи людство до Природи духово, через свідомість; в другу ж чергу, вже через дещо гуманізовану свідомість рятує і допомагає решткам природного довкілля. Минуле століття суттєво сприяло перемінам в усіх сферах духового та матеріального життя людства, відтак – новому розумінню Краси. З ХІХ ст. в середовищі інтелектуалів було поширеним розуміння *краси*, висловлене Ф.Достоевським, що саме вона, Краса, врятує Світ. Тож найвиразнішою красою оголеного жіночого тіла й наповнився Світ у ХХ ст., збагатившись багатьма конкурсами краси, де шляхом *відбору* обиралися ті, хто мав врятувати Світ. Врешті, на порозі ХХІ ст. пригадали мудрість дона Мігеля де Сервантеса Сааведри, що лише

---

¹ Нестеренко В. Г. Вступ до філософії: онтологія людини : навчальний посібник для студентів вищих учбових закладів / В. Г. Нестеренко – К. : Абрис, 1995. – 336 с. – (Трансформація гуманітарної освіти в Україні). – С. 21.

Краса у поєднанні зі Скромністю здатні принести *Користь!* Саме «скромність» і є відмовою від егоцентризму, що означає – з любов'ю стався до усього: не убий, не поруш, не скривдь, не спаплюж...

Якщо нині є достатньо узгодженою переконаність, що людство з погляду антропології – один вид, зокрема «людина розумна», то про шляхи виникнення цього різновиду живих організмів, а особливо про подальшу роль у формуванні інтелекту різноманітних факторів природного та неприродного походження ще й нині існує неузгодженість (можливо, менш запекла ніж за попередніх періодів, проте більш аргументована завдячуючи розвитку дослідного обладнання). Процес проникнення та спостереження за унікальними якостями матерії, ефіру та деякими надприродними процесами виявився нині значно реальнішим, аніж це могли собі уявити навіть фантасти середини ХХ ст., хоча серед них були і нобелівські лауреати. Зокрема, розвиток дослідного обладнання, як і інші засоби та способи спостереження за генезою доквілля і його складовою – людиною, був, є й буде продуктом інтелектуальної діяльності найбільш прогресуючих представників людства.

Людство ж не лише створило предметний Світ – інтелектуально прогресуюче людство, творячи свій особистий Світ, на відміну від отриманого природного, робило його комфортним, одразу та ще й настирливо прагнуло його, Світ, збагнути. І ще задовго до виникнення монізму, як філософського вчення, давня людина сприймала і Світ зокрема як повсякденну реалію, не дуже то й переймаючись тим, бо цей стан був для неї очевидним. Зрозумілим було й те, що усе має один початок, так як нинішня людина існує в цілковитій переконаності, що «людина розумна» – один спільний біологічний різновид, хоча, як загальновідомо, цей вид має приблизно 40 т. зв. малих рас. Це розумне людство шляхом інтелектуального аналізу та аналітичного порівняння розокремило себе на значну кількість варіацій, щоби наступною інтелектуальною дією їх же умовно згрупувати у три великі раси: монголоїдну, негроїдну та європеїдну.

Із щонайперших секунд свого перебування на планеті Земля людство знаходилося в лоні Природи і, ще не знаючи про існування політеїстичних вірувань та й пантеїзму загалом, людина виховувалася природною естетикою та природним правом, тож і покладалася лише на Природу. «Природа! Оточені й охоплені нею, ми не можемо ані вийти з неї, ані глибше в неї проникнути [...]. В ній все живе, здійснюється, рухається, але вперед вона не йде. Вона вічно змінюється, й немає їй ні на мить спокою [...]. Вона має свій власний всеосяжний смисл, але

ніхто його не помітить»¹. Тож, поза сумнівом, потрібно визнати, що й узагальненої мудрості бути не може. То ж що може бути з того інтелектуального розмаїття різнодумуючого людства, й має визначати геопсихологія разом із філософією.

Сучасна філософія цілком реально сприяє окремим наукам. У нашому ж конкретному випадку природничому напрямку наукового українознавства філософія сприяє в осмисленні і теоретичному розумінні причин і наслідків процесу суспільної генези і взаємопроникаючого становлення українського терену і людності на ньому, проте найголовніше – допомагає реально та успішно долати екологічні кризи і *упереджувати* їх. Саме філософія, в нашому випадку ми ведемо мову про психо-філософську концепцію українознавства, як система осмислення здатна мудро і дієво поєднати окремі, як це виглядає на пересічній позирок, не пов'язані поміж собою дослідницькі дисципліни в загальну структуру наукового українознавства, пов'язавши їх перехідними мисленнєвими містками.

Переходу від чуттєво-емоційного сприйняття Природи до аналітичного, як реально існуючого довкілля, сприяє філософія. «Через свою принципову нецентрованість – природа традиційно мислиться нами як така, що потребує свого смислового доповнення (східноазійський варіант) або виправдання й завершення (християнський і новоєвропейський варіант) у людині. Бо людина є перетином усіх світів і тому – винятковим смисловим осердям. Саме людині природа відкривається як світ – наповнена багатоманітністю цілісність. І людина, котра не затялася на собі, не зосередилася цілком на своїх повсякденних турботах та інтересах, теж відкривається назустріч природі, й очищується у спілкуванні з нею»². Разом з тим, аналітично осмислюючи Природу, а не лише намагаючись визначитися, як з отим «перетином усіх світів», і зокрема з конкретним місцем людини в Природі та конкретних місцинах природного довкілля, виникають зовсім різні усвідомлення: мудрість є дуже суб'єктивною ознакою, а надто регіональною.

«Наші поборники правовірности, а властиво темноти та безмисности серед народу, дуже сердяться на нас, що силкуємо ся не лише освіченим верствам, але й простому народови подавати здобутки

---

¹ Антология мировой философии: в 4-х т. / ред. коллегия : Н. С. Нарский (ред.-сост. третьего тома и авт. вступит. статьи) и др.; АН СССР. Ин-т философии. – М. : Издательство социально-экономической литературы «Мысль», 1971. – Т 3. : Буржуазная философия конца XVIII в. – первых двух третей XIX в. / И. В. Гете Природа – 1971. – (Философ. наследие). – С. 65–66.

² Нестеренко В. Г. Вступ до філософії: онтологія людини : навч. посіб. для студ. вищих учбов. закл. / Нестеренко В. Г. – К. : Абрис, 1995. – 336 с. – (Трансформація гуманітарної освіти в Україні).

новочасної науки. Особливо не люблять ті праведники, коли згадати за Дарвіна, хоча жаден з них, певно, не пробував читати Дарвінових писань. Сердить їх у Дарвіна – і се справді сьмішна й сумна річ – не те, що є в його писаннях, а більш те, чого в них нема, але що інші виводили з них [...], хто читав пильно Дарвінові писання, той знає, що Дарвін [...] по своєму чоловік глибоко релігійний і зовсім не говорив ані не навчав, що чоловік походить від малпи, а тільки доказував, що теперішні люди походять від якихось предків, що в будові свого тіла мали багато спільного з теперішніми малпами, або іншими словами, що теперішні люди і теперішні малпи мали колись перед мільонами літ спільних предків»¹. Це висловлювання видатного українського мислителя і о с м и с л ю в а ч а способу мислення стосовно прискіпливих тогочасних досліджень, висновків та спостережень, якими займалася й займається наука, бо то є її безпосереднє завдання й мета.

Протидій науковим дослідженням дуже багато, і якщо природне докільля не розкриває навстіж свої брами, то цілком очевидно, що на ґрунтовне вивчення й треба зосереджувати свої прагнення, здійснюючи це уважно та обережно. Влучно до цього висловився природний філософ-винахідник із с. Рівня, що за 75 км від Івано-Франківська, Юрій Бородатий: «Науку, як завжди, рухають одинаки, а академії наук традиційно з ними воюють». Досягненість таких знань гарно відображено в оповіді про збереження своєї життєвості від загибелі Коцієм (чи Кащиком) Безсмертним – щоби її віднайти, треба подолати перепони і рослинного світу, й тваринного, де присутні життєві сфери води, повітря, землі, і врешті, яйце-райце – першосимвол зародження життя. І якщо подолання у пошуку природних перешкод є цілком життєвим процесом, то роль антропогенного фактора як протидії є жахливою. Навіть той заклик, який виголошується здавна як знахідка інтелекту про необхідність «вчитися у Природи», у відомих уточненнях мудрагелів, як Сенеки, щоб жити у згоді з Природою, і до Швейцера, щоби не заважати живому жити, насправді завжди були риторикою у супроводі вирубування, випалювання, відстрілювання – тотального винищування усього того, що хоч ледве намагається виявити спробу жити: очевидно є необхідність аналізу такої невідповідності дії і слова.

Для визначення чи виправдання поведінки певного суспільства виникла система знань – наука. Проте науки виявилися різними, були такі, що пояснювали, що до чого в Світі, або яким чином усе сталося.

---

¹ Франко І. Сотворення Світу / І. Франко; доповнив, додав пояснення, образки і мапу проф. др. Ол. Сушко – Вінніпег, Ман. : [коштом Івана Ковальюка] – 1918 [опис мовою оригіналу], видавець : Славин Яворський – 1984 [перевидано 1993 р. Піснюк І.]. – 118 с. – С. 21–24.

Разом із цим постали й системи, які вважалися панівними в конкретному суспільстві як державна психоідея суспільства, поборюючи, а іноді й знищуючи протилежну психоідею. Іноді висновки протилежних версій державних ідеологій призводили до порозумінь, проте в значній більшості вони мали наслідком тотальне винищення тих, що програли в порозумінні. Настільки влучно висловився Рене ле Сенн, французький філософ, що навіть заперечити нічого: ненависть, що її відчуваємо до наших ворогів, шкодить їхньому щастю менше, ніж нашому власному. Тож виявилось врешті, що мислити треба осмислено, творчо й гуманістично. Далєбі гуманістично не лише абстраговано, а конкретизовано.

«Політики досьогодні не переймалися головним – формуванням і ефективним використанням соціального інтелекту, який можна розуміти як здатність соціуму обробляти і класифікувати інформацію на поточні і глобальні проблеми [...] як загальний висновок: стійкий та динамічний розвиток всякого соціуму забезпечується несуперечливістю, співпадінням, співзвучністю архетипів культури даної спільноти (К.Г.Юнг) та викликів історії (А. Тойнбі). Причому, можна відмітити таку історичну закономірність: чим далі ми заглядаємо у глибину віків, тим більш значущою детермінантою суспільного розвитку була культура; і навпаки – динамічний розвиток сучасних суспільств все більш детермінується їх здатністю вловлювати та адекватно реагувати на виклики майбутнього»¹. Дослідники² вважають, що усі романтики, Дільтей закликає філософів відмовитись від безплідних і безконечних блукань у пустому просторі «абсолютної думки» й приступити до дослідження індивідуалізованих цілісностей культури й духового світу людини. Він, зокрема, вважає остаточним і незворотним здійснений романтизмом поворот від філософії трансцендентальної суб'єктивності до «метафізики індивідуальності». Натомість «загальні поняття», вироблені попередньою філософією у відображенні одноманітності в особливому, він вважає лише допоміжними засобами для зображення індивідуального, одиничного і неповторного.

В античності було значно більше того, що нині затверджено як наука. Філософія була системою осмислення дійсності через, в першу чергу, природне оточення людства, яке було значним чином метафізичним через міфологізацію та мрію-інтуїцію. «Перехід від осягнення поняття замкненої у собі гармонійної особистості до поняття,

---

¹ Український соціум / Власюк О. С., Крисаченко В. С., Степико М. Т. [та ін.] ; ред. В. С. Крисаченко; Національний інститут стратегічних досліджень – К. : Знання України, 2005. – 792 с.– С. 69.

² Кошарний С. О. Біля джерел філософської герменевтики (В. Дільтей і Е. Гуссерль) / С. О. Кошарний ; Ін-т філософії АН України – К. : Наук. думка, 1992. – 124 с.

котре врешті-решт здобуло своє завершення в трансцендентальній філософії, до існуючого нині поняття про індивідуальність – цей перехід здійснився насамперед у сфері німецької трансцендентальної філософії. Моріц, Шіллер, Гете підготували шляхи, а наприкінці Гумбольдт і Шлейєрмахер сформулювали вчення про індивідуальність... Вчення про цінність індивідуальності є вираженням німецької культури того часу і в певних межах лишається соціальною й етичною істиною, котра більше не може бути втраченою»¹. Проте слід обов'язково усвідомлювати, що в гуманітарному пізнанні провідним обов'язково буде особистісне сприйняття, зокрема суб'єктивна оцінка довкілля і саме в нього зануреної людини, а через те критерієм виступає обов'язково не дослідницький погляд², не достеменність пізнання, а глибина занурення, бо саме пізнання спрямовується тут на індивідуальне.

Зауважимо, що без історизму (не як негативу, а як позитиву) в філософії неодмінно втрачається зацікавленість. Через те «Поціновуючи кантівський трансценденталізм, що базувався на абстракції завжди рівного самому собі трансісторичного суб'єкта, як принципово антиісторичний, Дільтей, звичайно ж, мав рацію. Навіть поділяючи знання на «раціональне» і «історичне». Кант вважав останнє ознакою несамостійності розуму. Відсутність інтересу до філософського аналізу історичної свідомості виявилась і в негативному ставленні Канта до історизму Гердера»³. «Кантова етика складає предмет особливих гордоців епохи Нової доби – її запопадливо відстоювали у боротьбі проти різних регресивних замірів; і раніше, і сьогодні вона із повним на те правом була і лишається однією із опор чуття моральної рефлексії буржуазної епохи»⁴.

Біологічні і гуманітарні галузі природознавства прагнуть розглядати людину, зокрема й людство загалом, не застигло, а в розвиткові, і тоді біологічні знання сприяють «просуванню» гуманітарних. Проте обов'язково слід враховувати, що спільний предмет дослідження розглядається цими галузями із зовсім різним світоглядним сприйняттям Світу та природного довкілля, а також в інших параметрах регіональної та всезагальної картини Світу. Обов'язково слід зауважити, що не лише регіональні особливості відображувались у різноманітних світоглядно-осмислювальних

---

¹ Дильтей В. Описательная психология / Вильгельм Дильтей / Г. Г. Шпет (общ. ред.) – М. : Русский книжник, 1924. – 118 с.

² Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин ; сост. С. Г. Бочаров; текст подгот. Г. С. Бернштейн и Л. В. Дерюгина ; примеч. С. С. Аверинцев и С. Г. Бочаров. – М. : Искусство, 1979. – 424 с. – (Из истории сов. эстетики и теории искусства).

³ Кошарний С. О. Біля джерел філософської герменевтики (В. Дільтей і Е. Гуссерль) / С. О. Кошарний ; Ін-т філософії АН України – К. : Наук. думка, 1992. – 124 с.

⁴ Хесле В. Философия и экология / В. Хесле. – М. : Наука, 1994. – 204 с.

системах, вплив мали й особливості психосуб'єктивістського характеру. Осмислювачі Світу – мудреці-мудрагелі – з найдавніших періодів були щонайбільше незрозумілими людськими істотами в суспільстві, бо вони, як і родима пляма на тілі – унікальні. Суспільство без них неможливе для нормального розвитку, а особливо для прогресу. Якщо й існували декотрі суспільства без осмислювачів Світу (зокрема Природи, Довкілля, Бога), вони були непрогресуючими і тупиковими – себто порожніми за змістом. Осмислювання, бігме, не є лише процесом пізнання або пошуку досконалого. Це є еволюційний процес життєвіднаходження, зрештою, людству, щоби існувати і прогресувати, потрібно знати про те, як жити і чим жити в певному місці – психосуб'єктивному «центрі Світу». Саме цей мисленнєвий шлях і здійснюють мудрагелі – осмислювачі-пошуковці.

Природознавство й гуманітарні науки ще із найраніших етапів свого виникнення, від античної натурфілософії та подальшого розвитку простують у традиційному напрямку, що «природа – основа наук про дух»¹, – не тільки тому, що Природа є тлом для усього життєтворення Планети, а тому що еволюційний процес у складній багатоступеневості – сприятливе підґрунтя в різновекторній діяльності людства в своєму історичному рухові. Зокрема Природа – матеріально-духовий субстрат, у якому дух виражає свої цілі, свої вартості, навіть свою певну закономірність, і обумовлює ситуацію. Тоді визначальною тенденцією розвитку гуманітарних наук виявляється розгляд фізичної основи досліджуваних явищ лише як неодмінної унаправляючої природної умови, де Ідеалом є розуміння безпосередньо-чуттєвого неконкретизованого внутрішнього змісту (предметного сенсу) через його емпірично фіксовані (фізичні) виявлення. Природне середовище Планети, а нині вже соціоприродне довкілля – це той «дім», в котрому перебуває постійно людство. Тож коли зростає внутрішня загроза цьому дому (зовнішня, космічна – існує постійно), то вона має розглядатись, досліджуватись і філософськи осмислюватись у цілісності природних (зовнішніх і внутрішніх) та духових складових цього дому.

Таким чином, для філософії екології є вагомим усе, бо кожне життєве виявлення має цілком об'ємне охоплення духового змісту, з якого воно виникло. З історичних повідомлень ми дізнаємося про господарський устрій, про поселення, війни, утворення й розпад державних утворень. Від цього свідомість наповнюється об'ємними образами, що й оповідає нам про оточуючу нас історичність Світу, а та інформація примушує свідомість активно діяти. Такі міркування невіддільні емоціям, проте можуть бути осмисленими лише

---

¹ Кошарний С. О. Біля джерел філософської герменевтики (В. Дільтей і Е. Гуссерль) / С. О. Кошарний ; Ін-т філософії АН України – К. : Наук. думка, 1992. – 124 с.

суб'єктивно. Разом з тим процес втілений у зовнішніх подіях, які обов'язково походять із внутрішнього і, своєю чергою, зумовлені ним. Приміром, розроблювана Е.Гуссерлем теорія свідомості надавала доволі конкретного виправдання більшості практикованих ним прийомів «структурного» аналізу фактів гуманітарної культури. В той же час В.Дільтей використовував структурний підхід для описування процесів сприйняття явищ соціально-історичного середовища, а також корелятивних із цим процесом переживань людиною власної суб'єктивності й внутрішніх взаємозв'язків духового свого життя. Бігме, те, що В.Дільтей розумів під «життям», а Е.Гуссерль – під «свідомістю», було тим самим. Характеризуючи людину з огляду її духовості, як предмета гуманітарних досліджень, Е.Гуссерль зокрема наголошував, що гуманітарні науки спрямовують свої спостереження лише на людину як особистість, як і на ті утворення, що є результатом життєдіяльності. А через те й особистісне життя виявляє себе співгромадянським життям в якості Я і Ми всередині певного суспільного горизонту. Це важливо, що усе формується саме в середині різноманітних простих та в процесі ускладнених суспільних утворень – сім'я, етнос, національна спільність, нація. В цьому випадку *жити* має вже не фізіологічний сенс, а означає цілеспрямоване життя, яке творить структури духового порядку. Відповідно, у найширшому значенні це життя і створює культуру в історичній єдності. Тож цей погляд був конкретним у визначенні певного наукового підходу і його можливо вважати як першу історичну спробу філософського самовизначення, коли на основі феноменології визначається герменевтика як методика самосвідомості в теорії пізнання гуманітарних наук.

Проте слід зауважити, таким був погляд осмислювачів-гуманітаріїв, що підходами вивчають «дух». Погляд, як і підхід, буде іншим у осмислювачів-природничників з біологічних позицій. Тому, наприклад, В.Хьосле¹ висловлює думку стосовно науки, яка прагне звести суще до декількох першопочатків, як показує антична наука, за своєю суттю споріднених програмі філософії. Зречення від даної ідеї (а саме до цього у кінцевому сенсі прагне Хайдеггер) визначає жахливий регрес в історії людської свідомості. Нині потрібно не руйнувати науку, бо тоді врешті-решт загине і розум, – а лише перебудувати її. Наука має стати більш цілісною, вона не вправі редукувати особистий предмет лише до об'єкту, відмовляючи цьому предмету у котромусь суб'єктивізмі. Прекрасним творінням суб'єктивності Нової доби є універсальна етика Канта, яка існує не

---

¹ Хесле В. Философия и экология / В. Хесле. – М. : Наука, 1994. – 204 с.

лише для гуманітаріїв, а здатна допомогти технічним та іншим фахівцям-природникам усвідомити Світ.

Разом з тим, хоча людство і один біологічний різновид, і його якості загальнолюдські, проте, повторимося, уніфікованої мудрості не буває. Навіть т. зв. народна мудрість, зокрема сенс побутового досвіду, не є однозначною і відповідно не є зрозумілою навіть сусідньому суспільству, клану, етносу. Корисним є спостереження видатного філософа-інтелектуала Мартіна Бубера, який з дитячих ще років прагнув зрозуміти, що відчувають представники різних народів, говорячи своєю мовою про одне й те саме. Для цього він скористався латиною, давньоєврейською, французькою та німецькою мовами. Його висновок є трагічним для космополітів-інтернаціоналістів: римлянин міг ледве зрозуміти юдея, так само як згодом француз німця¹ (до слова, деякі «патріоти» вже 20 років мислять про державне будівництво в Україні російською мовою). Цілком доречним є висловлювання ще наприкінці VI ст. до нашої доби видатного мудрагеля Піфагора, що мудрість доступна лише богам, нам же, людям, належить лише любити мудрість, відповідно можливим є лише прагнути долучитися до неї, що досягається через віддане служіння їй. Як підтвердження цьому, філософ-українознавець Валентин Крисаченко із перших слів своєї видатної наукової праці наголошує: «Любов до мудрості притаманна українській людині з найдавніших часів. Природна кмітливість ратая, стоїцизм воїна, заглибленість у пошук істини ченця-книжника, символізм у твореннях митців, ідеали служіння народу князів і героїв – усе це ознаки як відданості власній землі, так і філософського мислення»².

Проте Піфагор вважав, що недостатньо життєвого досвіду та чесного серця – найпотрібніше гострий розум і значні зусилля думки, сиріч, розвинений інтелект, рівень якого досягається неодмінним розумовим заняттям. Більше того, мудрець вважав, що такі філософські заняття надто сприяють очищенню душі, а тому це ще й шлях до спасіння. З приводу очищення «душі», то однозначно зрозуміти великого мислителя античності не є можливим. Особливо через те, що ми, нинішні осмислювачі доквілля, не знаємо про що конкретно він веде мову, говорячи «душа». Крім того, бачення природничника одне, а бачення теолога інше, і не лише через протиставлення наукового і божественного. Приміром, довгі роки вважалося, що ідеї, висловлювані Ч.Р.Дарвіном, є запереченням «ідеї Бога», і тим само вони заперечують

---

¹ Бубер М. Два образа веры / М. Бубер; пер. с нем. / ред. П. С. Гуревич, С. Я. Левит, С. В. Лёзов – М. : Республика, 1995. – 464 с. – С. 46–47.

² Крисаченко В. С. Історія української філософії : хрестоматія-довідник / В. С. Крисаченко – К. : «М. П. Леся», 2006. – 468 с. – С. 3.

ідеалізм. Чому, в чому це заперечення? Таким запитанням переймалося багато мислителів. Тож ті, хто глибоко занурювався в осмислення природного буття чи процесу виникнення життя й подальшої його генези, не можуть однобоко заперечувати системність розвитку і відчуття присутності надсистеми, що здійснює свій вплив, який можливо лише осмислити, а не відчутти. Ба нинішнє керівництво католицької церкви у Ватикані виступило із поясненням свого ставлення до еволюційної теорії розвитку живого на Планеті. Більше того, науковий підрозділ керівництва католицької церкви провів дуже ґрунтовну наукову конференцію, присвячену еволюційній теорії і висловленню з приводу питань, пов'язаних із нею. Конференція засвідчила, що котрихось істотних і дуже серйозних заперечень з боку католицьких теологів до процесів розвитку, приміром, тварин шляхом тривалого їхнього природного удосконалення, не існує.

Не існувало котрихось заперечень ідеї Бога і з боку одного із засновників самої теорії, Ч.Р.Дарвіна. Те, що він у певний момент припинив відвідувати недільні зібрання у церковному приміщенні, не може сприйматися як заперечення першої ідеї Бога, як і самого Божества чи особливості виникнення живого. Наразі, оволодіваючи можливостями спостереження найдрібніших живих і умовно неживих структур, складних систем функціонування різноманітних структур, їхнього складу, побудови, отримавши можливості втручання в діяльність деяких природних структур і виправлення котрихось патологій, а ще й оволодіваючи можливостями спостереження за гігантськими структурами Космосу і вивчення їх складу, стає можливим усе більше переконуватися у не випадковості виникнення життя на Планеті і його генези як процесу вдосконалення. І добре, що нині і теологія, і астрологія, як колись алхімія, генетика та інші науки, не вважаються лженауками, їх не забороняють, а за їхнє вивчення не знищують.

Тому, говорячи про те, що розумів Піфагор стосовно душі, ми можемо лише висловлювати свої суб'єктивні припущення, приміром, на кшталт такого, що філософія мала сприяти створенню психології – науки, яка вивчає психічну діяльність людини. Разом з тим, складно певним чином говорити про те, на чому наголошував Піфагор, а не його перекладачі-тлумачі, висловлюючись стосовно філософії як *шляху спасіння*. Від чого? Від людських якостей, таких як брутальність, дурість, пихатість? – так це лише риторика... Яку і продовжив Платон, наголошуючи, що мудрість – універсальне знання, осягнення якого і є спасінням. Аристотель висловився, що мудрість, як наука – це розуміння першооснов усього (первоначала і першопричини).

Вже в ХХ ст. влучно висловився Х.Ортега-і-Гассет, що мудрий завжди ловить себе на останньому кроці перед безглуздістю; отже, він

робить зусилля уникнути безглуздості, що на нього чатує, і в цьому зусиллі полягає розум. Натомість, дурний не підозрює себе самого; він має себе за надзвичайно кмітливую людину, тому виникає той привабливий спокій, з яким дурень усідається й влаштовується в своїй власній глупості¹. Стосовно ж самої філософії, Х.Ортега-і-Гассет має переконання, що філософія проблематична, і особисто радісно приймає свою вільну долю Божої пташини, не вимагаючи, щоб хтось із нею рахувався, не рекомендуючи і не обороняючи себе².

Спостерігаючи процеси осмислення, науковці³ наголошують, що «філософія не є наукою, бо твердження науки в принципі можуть бути спростовані. На відміну, наприклад, від релігійних догм, нові наукові факти або теорії – за умови їх вірогідності – спростовують попередні. У філософії ж поява нової ідеї або цілої теорії [...] не приводить автоматично до відмови від того, що у філософії є усталеним. Деякі ідеї живуть упродовж тисячоліть. Але у філософії є те, що рідко трапляється в науці, – самозміна ідей і навіть учень під дією нових ідей. У філософії постійно діє механізм самоспростування. Щодо цього філософія не тільки наслідує науку, але й перевищує її»⁴. Проте якщо сказати про предмет дослідження філософії, то його немовби і не існує, бо ж немає самих ознак об'єктивної дійсності, як у предметів дослідження інших наук, тому філософські твердження не несуть об'єктивно істинних знань, лишаючись завжди проблематичними. Натомість зауважимо, що сучасна наука відходить від таких простих уявлень про предмет наукового дослідження: «Скажімо, у фундаментальній фізиці досліджуються вже не частинки й навіть не їх взаємодії, а події, що витлумачуються як «сузир'я можливостей». Так само не можна «предметно» окреслити предмет таких наук, як психологія, екологія, геронтологія тощо [...]. Отже, те, що філософія не має своєї «дослідної ділянки», свого «полігона», ще не означає, що вона позбавлена свого предмета дослідження»⁵. Загалом наразі «схематизація не повинна перетворюватись на догматизм, наголошуючи, що усе, що існує в Світі, охоплено відомим науковими принципами. Тому й не можна наполягати на тому, що є лише той шлях технічного прогресу, котрим наука веде сучасну цивілізацію, що друге начало термодинаміки довело неминучість зростання ентропії та зросту руйнації і що навіть зірки у

---

¹ Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас // Ортега-і-Гассет Х. Вибрані твори; перекл. з іспанської В. Бурггардт, В. Сахно, О. Товстенко – К. : Основи, 1994. – 420 с. – С. 15–139.

² Там само. – С. 15–139.

³ Нестеренко В. Г. Вступ до філософії: онтологія людини : навч. посіб. для студ. вищих учбов. загл. / В. Г. Нестеренко – К. : Абрис, 1995. – 336 с. – (Трансформація гуманітарної освіти в Україні).

⁴ Там само. – С. 27.

⁵ Там само. – С. 29–30.

небі можуть сяяти тільки за рахунку безворотного спалювання простіших елементів, з яких раніше був утвореним Світ. Насправді зірки сяють іншим чином – у протиріччі із термодинамікою, не лише з її другим, а й з першим принципом» – таким чином висловлювався відомий советський астроном, автор «теорії часу» Н.Козирев¹. Натомість інший відомий науковець, фізик Бертран Рассел висловлювався, що філософія посідає місце поміж наукою та релігією, тим самим займає нічийний терен. Проте ми нині очевидні того, що філософія істотно споріднена не лише із наукою та релігією, а й із мистецтвом і, вірогідно, ще сильніше, ніж із двома першими. Ця спорідненість існувала завжди, її лише зробили очевидною наразі. Чи не існувала краса різнобарвного метелика, дніпрових порогів чи структури крижинки, допоки їх не уgliedла людина? Хіба еволюційного процесу не існувало до того, як про нього повідомили Дарвін з Уоллесом?

Свідоме та опосередковане підсвідоме використання філософських методичних підходів в різних галузях науки є характерним для різних наукових напрямків, приміром, це стосується досліджень Нільса Бора і Альберта Айнштейна, а також советських видатних вчених братів Вавилових. Так Н.І.Вавілов у своїй запланованій книзі «П'ять континентів»² закінчував розділи: про Італію – «Філософія Італії», про Португалію – «Краткая філософія Португалії», а один із завершальних розділів усієї книги – «Загальна філософія світового землеробства». Проте унікальну працю вчений не закінчив, російсько-більшовицький режим його знищив. А світоглядні енциклопедичні осмислення українських біологів – М.Холодного³, К.Ситника⁴ та братів Гродзінських А.⁵ і Д.⁶! Котрась психоідея або філософська ідея є системою упорядкування світогляду за певного періоду чи на котрийсь момент, і тим самим вона сприяє позбавленню духовості людини від побутової аморфності, затьмарень, страхів, переживань, тривалих депресивних станів тощо.

Цілком необхідним виявляє себе прагнення сучасного глобалістичного суспільного екологічного руху запровадити більш жорсткий механізм соціальної відповідальності державних та

---

¹ Козырев Н. Философия времени / Н. Козырев // Открытия и гипотезы. – 2002. – № 3 (5). – С. 2–5.

² Вавилов Н. И. Пять континентов / Н. И. Вавилов. – Л. : Наука, 1987. – 213 с.

³ Холодный М. Г. Вибрані праці – К. : Наук. думка. – 1970. – 451 с.

⁴ Ситник К. Ботанічні зошити або дванадцять подорожей у світі рослин. / К. Ситник, В. Галузинська. – К. : Академперіодика, 2004. – 310с. : іл.

⁵ Гродзінський Д. М. Радіобіологія : підруч. для вузів / Д. М. Гродзінський – К. : Либідь, 2000. – 448 с.

⁶ Гродзінський А. М. Серед Природи і в лабораторії / А. М. Гродзінський – К. : Наук. думка, 1983. – 159 с.

бізнесових структур за їхні спроби або і реальні вчинки антиекологічної діяльності. Разом з тим не слід перебільшувати «злочинну» діяльність «техногенної цивілізації». Через те, що здійснюване було «протиприродним», людство себе творчо протиставляло існуючій Природі (ми вже на цьому зупинялись). Проте й, здавалось би, природна діяльність вулканів була протиприродною стосовно існуючого «до того» природного довкілля. Далєбі нині інтелект активно долає бруталне невігластво свого попереднього, із домінуванням споживацтва, ставлення до Природи і вчиться, в кожному випадку нині намагається це здійснити, у злагоді й порозумінні з природним довкіллям. Але це порозуміння – не недоторканність існуючого, а щоби були згода і порозуміння, то задля цього треба одне одного вивчати. Тож наука і є тією частиною творчої інтелектуальної діяльності людини, яка пізнає живе, Природу, Всесвіт... Проте, як вважає, приміром, В.Хьосле, «повернення до метафізичної батьківщини» здатне істотним чином допомогти сучасному людству технічної цивілізації жити у «планетарному домі, якою б необхідною та пріоритетною не здавалася у найближчому майбутньому екотехнократична робота над окремими фрагментами, чим мають безсумнівно, займатися конкретні науки»¹. Разом із тим, завжди потрібно пам'ятати, що кожна технологія – це результат творчості, в той же час, саме творчість – основа генези людства. Таким чином, кожне суспільство, у відповідності із своїм ступенем прогресуючого розвитку, є технократичним: чи довбнясокира кам'яна, чи прискорювач нейтронів і мікрохвильова піч – то результати технічної ідеї прогресу.

Проте слід наголосити, що навчившись у природного довкілля безпосереднім чином виборювати собі місце в ньому, а згодом, не задовольнившись тим, що є, і виборювати комфортне місце, людство вивело в антропогенному факторі на перше місце боротьбу саме всередині самого антропогенного фактора. І якщо у цій боротьбі вбачаються принципи природного відбору, то з цим не можна не погодитись, порівнюючи своє проживання на певній території, приміром, із проживанням в природних умовах двох левових прайдів, яке паритетним довго не буде. Проте людство в стані природного відбору може проаналізувати із різним ступенем інтелектуальної досконалості та регіонального суб'єктивізму природну ситуацію, і за сприяння науково-технічного прогресу, використавши певну новацію, покращити своє життя. Прикро те, що людство покращувати своє життя вирішило за найкраще коштом інших, найкраще сусідів, і науково-технічні новації спрямувало на зброю, її вдосконалення, інтенсивність використання, зокрема, на винищення собі подібних, а згодом

---

¹ Хесле В. Философия и экология / В. Хесле. – М. : Наука, 1994. – 204 с.

придумало, що винищення сусідів потрібно через те, що вони не зовсім-то і є подібними... Тобто підвівши під те, що шовінізм немовби природне явище.

Загальновідомо, що трохи освоївшись із існуванням на Планеті не на рівні гонової поведінки, а вже на рівні аналітичної діяльності, людство вступило у безпосередні взаємостосунки із Природою, зокрема із географічним середовищем або природним довкіллям. Ці стосунки вже навіть тоді мали активні взаємовпливи: природне оточення надавало різнобічну інформацію, а безпосереднє, хоча і досить примітивне, харчування людини сприяло її вдосконаленню. Вдосконалюючись, людство прагне комфортності *свого* проживання, досягаючи цього різноплановою діяльністю стосовно природного довкілля. Цей взаємотворчий стан досліджується, аналізується і осмислюється. Дослідження, а особливо висновки не є одноманітними, а дуже залежать від пануючої в конкретному суспільстві ідеології, культури, певних світоглядних засад, а також чинників розвитку та шляхів утворення суспільства загалом. Якщо, приміром, в період західноєвропейського Відродження (Ренесансу) людину сприймали як джерело позитивного творення, зокрема, на рівні Творця, а через те й здатною перетворювати довкілля за своїм світосприйняттям і очікуваною перспективою (символом-обличчям тієї доби є геніальний енциклопедист Леонардо до Вінчі), то за раннього Середньовіччя домінуючим було переконання в «ганебності» самого людського тіла та його природних потреб. Згодом цей аскетизм перейшов до усвідомлення природного як божої благодаті, віднаходячи в ній значні символічні вияви мудрості, а дехто навіть надихнувся любов'ю до усіх творінь божих як служінням самому Богу. Такі духові поривання відомі й у адептів однієї із сект індуїзму, коли є усвідомлення гріха навіть у ненавмисному вбивстві мурахи. Значно аргументованішим є «благоговіння перед життям»¹ як принцип загальної моральності та етики поведінки в природному довкіллі. Гасло ж «я є життя, що живе серед життя, яке теж хоче жити» є не лише «гаслом», а й показним святенництвом, бо засвідчує або недостатню аналітичність, або таке собі нерозумне лицемірство. Бо ж куди тоді подіти систему харчування заради життя або докучливих комах разом із пацюками, мишами й каракуртами? Винищити? Ото й уся гуманістичність!

Відомі періоди генези людства, коли переконували суспільства, що «тільки ця наука (марксизм-ленінізм – В.С.) і дозволила правильно вирішити питання про взаємодію поміж людським суспільством і географічним середовищем. Спираючись на учення Маркса, Енгельса,

---

¹ Швейцер А. Благоговение перед жизнью / А. Швейцер / сост. и посл. А. А. Гусейнов ; пер. с нем. / общ. ред. А. А. Гусейнов, М. Г. Селезнев;. – М. : Прогресс, 1992 – 576 с.

Леніна і Сталіна про суспільство, советська людина впевнено іде шляхом до комунізму і стає повновладним господарем природи»¹. Тож переконаність, що вплив людини на природне довкілля визначається особливостями суспільного ладу, призвела до негативних наслідків, і не лише в СРСР, де через таке ставлення до науки, культури, економіки тощо було винищено значні кількості різноманітних активних діячів у різних галузях діяльності людства. Винищували тих, хто мислить, осмислює по-іншому, ніж дозволено, і повідомляє про своє бачення суспільства. Тож планомірне тотальне нищення осмислювачів, аналітиків, «конструктивістів» спотворювало системність різнопланового світосприйняття, робило його неповноцінним та однобоким.

Загальновідома доля Д.Бруно не є винятком у ставленні до дослідників у «просвіченій Європі», давньому Китаї чи США, не говорячи про стан розгляду цих питань в германському рейху 30-40-х років ХХ ст. Напевне, що нинішні дослідження і їхні висновлювання є найбільш масштабними і найменш фізично переслідуваними опонентами.

Нагадаємо, що рівень філософського осмислення і Природи, і довкілля загалом в Гелладі надали подальшому людству зразки теоретичного аналізу у перспективі нескінченності, і хоча не усе «намудрствуване» античністю лишилося тодішнім нащадкам, будучи винищеним першими адептами християнства, проте й те, що збереглося, є свідченням великої значимості. Саме тодішній суспільний лад дійсно посприяв масштабному виявленню різноманітності систем світоосмислення. Публічний характер державності, участь кожного в її здійсненні зробили можливим і вагомим публічне висловлювання обдуманого – це й зробило можливою діяльність мудреців не у схронах, а як загальнокультурного явища – знання як досконале і здатне виправляти життєві хиби, а головне – направляти у бік досконалого. Кожна мудрість була безпосередньо поєднаною із самим мудрецем, він жив за тими принципами, які виголошував. Індійський духовий містицизм, спрямований на особисте вдосконалення, був невід’ємним від усвідомлення себе природною часткою. Системне мислення формується тоді, коли природне довкілля вимагає свого визначення. А тому і постає перед суспільством як таке, що неодмінно *потребує* свого пояснення із нього самого, як продукт дії внутрішньо притаманних йому сил. За це беруться, як ми вище згадували, уніками, проте осмислююче мислення у них починається не з нічого, а з ідеї природної необхідності, яка набирає згодом сенсу ідеї *природного закону*.

---

¹ Колесник С. В. Человек и географическая среда / С. В. Колесник – Л. : Всес. общ-во по распост. полит. и науч. знаний, 1950. – 39 с. – С. 18.

В елліністичній філософії він визначався як *Логос*, в китайській – як *Дао*, в японській – *Шінто*. Системне мислення – раціональне мислення – як спосіб мислення-аналізу, притаманний науці. Таке мислення є унаправленим як Шлях, воно більше, ніж ідеалістичне чи містичне.

Проте слід неодмінно ще раз наголосити, що в даній роботі ми не розглядаємо філософію як науку, як дисципліну, як процес формуючий чи аналізуючий світобачення, чи як Світогляд загалом. Ми звертаємося до філософського осмислення певного Терену, далєбі не як узагальненого осмислення одиниці *території*. Ми прагнемо осмислити і проаналізувати із допомогою філософії *певний терен*, цілком конкретний і засвідчений як геопсихічний образ, в подальшому утверджений як геополітична та економічна структура *Україна*.

Певно, що й інші науковці здійснювали такі спроби і в такий спосіб. Певно, що кожен осмислював *свій терен*. Й український мудрець Г.Сковорода також осмислював український терен. Проте, який терен? Той, який існував у період проживання мислителя на цьому українському терені? А яким же він був тоді, у котрому вигляді в тому уявному образі співіснувало т. зв. Дике поле або Підкарпатські чи Позакарпатські землі, чи Задунайська січ? Цілком зрозуміло, що не в образі «територіальних кордонів УРСР», але ж і не в кордонах, затверджених, наприклад, Берестейською угодою 1918 р. або описаних відомим науковцем, професором С.Рудницьким. Тож який образ мав у свідомості та осмислював як український терен український мудрець Григорій Сковорода?

Нам не під силу відповісти на це запитання, як і про який український терен вели мову інші вчені-гуманітарії та мислителі. Та й іншу мету закладено як провідну у цій українознавчій аналітичній розвідці. Нас цікавить той український терен, що описується конкретними географічними показниками як національна територія України. Саме тому в цій роботі приділено багато місця повідомленням Геродота і розмірковуванням над цими повідомленнями. Бо це єдина з давніх праць, яка розглядає найбільш повно прадавній український терен, наближений за своїм змістом до сучасного, обумовлюючи його як Скіфію. Саме як *спільну територію*, навіть і не здогадуючись, що це в перспективі українська національна територія. Чи Скитія, чи якась інша назва (може це навіть була Україна, чому ні?) не є самоназвами цього терену. Спершу навіть виникає усвідомлення єдності через панування на цьому терені скіфської мови, зокрема Скіфія як метамовноетнічна структура. Проте уважно читаючи цю унікальну (бо є єдиною не знищеною, що свідчить про цільність) працю, бачиш, що це не так. Осмислення античним грекосвідомим науковим середовищем

відбувалося через усвідомлення Логосу, що упорядковує й наповнює конкретним сенсом саме буття, на відміну від Хаосу*, що є виявленням безладу, і не лише матеріального, а й духового. Далєбі Біблія давньосвєрейською обумовлює безлад як Бабілон – (місто ж має правдиву назву Шєшах). Надалі утвердилось грекосвідомє – хаос, як безлад.

Таким чином, якщо грецькою «демос» – народ, його й уособлює Логос, а тією ж грецькою «охлос» – натовп, відповідно, як його уособлення й сприймається Хаос. Тож завдячуючи самє Геродоту – не як «батькові історії» (*pater*), через те, що він написав грандіозну працю, яку назвав Історією в 9 томах, а тому, що він зібрав силу-силенну міфів – та значна кількість міфів, яка увійшла до четвертої книги «Історії» Мельпомена, і виформовує образ країни, на той період названої Скіфією (Скитією). Бо з наведеного давнім науковцем матеріалу хоча і відчутно, що цей терен населяли варвари (неєллини), проте вони були об'єднані Логосом, а не Хаосом, в народ зі спільним тереном, а поза цим тереном існували *інші*. І це античний вчений робить із використанням міфів та географії. Міфи – *пам'ять народу*, чим вони структурованіші, тим значнішою і виважєнішою є пам'ять певного *демосу*, тим очевиднішим є його відмежованість від Хаосу і наближеність до Логосу. Нам невідомі праці Анахарсіса, як невідомі й безпосередні писані джерела багатьох античних мудреців середземноморського регіону, ретельно винищені ортодоксальним християнством. Проте через цитування лишилося відомим ставлення знаних мудреців до Анахарсіса як до носія ідеї народу-демосу Надчорноморського прадавньоукраїнського терену. Хоча Анахарсіс і не сформулював перед відходом із цього Світу, на кшталт Платона, що він особисто дякував Богам за те, що народився людиною, а не твариною, що народився єллином, а не варваром, що жив самє в той період, коли жив Сократ тощо, проте і сам факт, що констатує пам'ять про Анахарсіса, вже багато чого вартий.

Те, що не збереглися писані джерела, то це вже інша пошукова розвідка, важливо, що існує *пам'ять*, передана переоповідями із прив'язкою до конкретного терену. Задокументовану пам'ять знищували насильницьки, ламаючи традицію, яка є осмисленим минулим, механізм майбутнього з основою минулого, самє тому і є дуже розвинєною система під назвою усна народна творчість та народне побутове мистецтво, зокрема українського народу, в уяві якого й існує

---

* Хаос – це лише не зрозуміла *нам* (особі, роду, етносу – суспільству) система, але це *система*, так само як і та, що зрозуміла нам. Тож для переконаності, що система, скеровуючись якою проживаємо ми, краща за систему, скеровуючись якою проживають інші, – ми й називаємо її «хаосом».

Терен. Відповідно існує осмислення Терену, мудрість Терену, ідея Терену, безсумнівно – що і багатоманітні шляхи його пізнання.

«Вже в органічному житті ми зустрічаємо таке багатство різних форм та типів, яке показує нам, що навряд чи може існувати життя (не тільки органічне, а й людське – індивідуально-психічне та суспільне), яке б такої різноманітності форм та типів у собі не мало. Чи можлива природа, в якій би був лише один тип рослинності, або одна порода тварин? Чи мало б сенс людське життя, коли б воно відбувалося серед може, й ідеальних, але цілком подібних один до одного людей? Це може з пункту погляду розуму «незрозуміла» витрата сили і матерії, що природа продукує різноманітні та по-різному збудовані істоти, але ця «незрозумілість» лише вказує, що розум не є здібний зрозуміти життя, як воно є, до кінця, показує, що природа не є наскрізь «розумна» і раціональна, але ні в якому разі не може бути аргументом, доказом того, що ця різноманітність органічних форм в природі зумовлює, робить можливою пишність і розкіш органічного життя, поскільки різноманітні типи, форми й породи – в боротьбі та співпраці між собою – живуть через постійний обмін між собою матерії та сили. Так само і людське суспільство можливе лише тому, що є різноманітність і різнобарвність типів і психологічних осіб окремих людей, бо ніяке суспільство не складалося б із цілком однакових однотипних індивідуумів»¹.

Ведучи мову про генезу прогресу Планети, хотілося б нагадати, що центри цивілізаційної генези Планети не є постійними, стабільними «вічно». Вони під дією чогось змінюються і змінюють своє місце перебування цілком природним чином. Така зміна чи певне «перетікання» можливо пов'язані, як і природно-кліматичні зміни, із рухливістю т. зв. земного ядра, вивченість якого є дуже гіпотетичною, тож і вивченість природної рухливості цивілізаційних центрів є ще більш уявною.

Загальнокосмічний характер мудрості

Говорячи про досягнення науки, ми неодмінно згадуємо світочів європейської античності, потім Сходу, європейського Відродження, в Новому часі – І.Ньютона, К.Ліннея, Ж.Бюффона, Ж.Б.Ламарка, Ч.Р.Дарвіна, А.Гумбольдта, Г.Менделя, Л.Пастера і ще багатьох західноєвропейських вчених. Через те, що перебування українських вчених в Імперії Габсбургів та в Імперії Романових перетворило їх на

---

¹ Чижевський Д. Філософія і національність / Д. Чижевський // Філософська і соціологічна думка. – 1990. – № 10. – С. 94–101.

австрійських, польських та російських вчених, то їх як українських ніколи й не згадували. Більше того, щоби не плутатись, їх, приміром, як Івана Пулюя – одного з дослідників рентгенівських променів, – при визначенні Нобелівського лауреата не згадали взагалі... Проте зауважимо, що і значна кількість учених тих імперій неукраїнського походження котримось чином, чи безпосередньо чи опосередковано, мали відношення до вивчення українського терену. Багато дослідників XVIII та особливо XIX й XX ст. – чи українців, чи тих, хто походить із українського терену, чи тих, хто перейнявся українською проблематикою, були об'єднані науковим середовищем Російської імперії, а згодом і академічним – СРСР. Це такі вчені як М.Максимович, М.Карамзін, В.Докучаєв, В.Вільямс, І.Мечніков, В.Караваєв, Н.Пирогов, І.Сеченов, В.Вернадський. Тож зауважимо, що саме В.І.Вернадський, який очолив, за пропозицією гетьмана України, засновану 1918 р. Академію Наук України (проте зміг це здійснювати нетривалий період), започаткував засади нової наукової природничої картини Світу і висловив ідею загального космопланетного процесу, який охоплює і природний розвиток нашої Планети. Він вважав, що на основі усього емпіричного розуміння всеохоплюючого природного доквілля потрібно припустити, що зв'язок космічного й земного завжди був і є двостороннім, і необхідність космічних сил для виявлення земного життя пов'язана з його щільним зв'язком із космічними явищами та космічністю¹. Структура, в якій відбувається розвиток та функціонування земного живого – біосфера, В.Вернадський вважав її цілісним планетним організмом, в якому окремі частини взаємопов'язані біогеохімічними функціями, наприклад, колові цикли земних азоту, кисню, вуглецю, фосфору та деяких інших елементів. Тож біосфера, як і кожен організм, потребує, щоби вивчаючи його, дотримувались комплексності.

Вивченням окремих структурних об'ємів переймалися науковці здавна в залежності від рівнів своєї обізнаності та допитливості, а от аналізувати як спільний планетний організм живої речовини, – до В.Вернадського тим не займався ніхто. Слід звернути увагу, що й організм людини розглядався також здавна, і довгий час це робилося емпірично, а із вдосконаленням технології розтину це вивчення набуло значної виразності. Проте відбувалося те, не зачіпаючи мозку і не розуміючи його ролі, окремих зон, центрів, навіть функціональних крапок. Через те повноцінне розуміння людського організму в цілому, як би воно ретельно емпірично не осмислювалося, виявлялося дуже обмеженим. Тож і аналізуючи спільний планетарний організм живої речовини, втямивши його біогеохімічну функціональність, потрібно і

---

¹ Вернадский В. И. Живое вещество / В. И. Вернадский – М. : Наука, 1978. – 311 с.

емпірично, і експериментально-практично дослідити планетний «МОЗОК».

Цілком очевидним фактом осмислення є виникнення ідеї сфери розуму – ноосфери. Задовго до виникнення цієї ідеї В.Вернадський наголошував, що людство як жива речовина невід’ємно пов’язане з матеріально-енергетичними процесами певної геологічної оболонки Землі, з її біосферою. Тож людство не може фізично бути незалежним від біосфери жодної миті¹. В подальшому, проаналізувавши світові аналітичні досягнення у планетному вивченні різних галузей науки та розуміючи еволюційний поступ біосфери і генезу живої речовини, вчений-аналітик наголошує: «В останнє тисячоліття спостерігається інтенсивний ріст впливу одного виду живої речовини – цивілізованого людства – на зміну біосфери. Під впливом наукової думки і людської праці біосфера переходить до нового стану – ноосфери»². Говорячи про друге тисячоліття, Вернадський як мислитель наголошує, що людина не лише як індивід чи складова певної країни, а відчуваючи себе одиницею в планетному масштабі, беручи прискорення в подальше, «як усе живе, може мислити і діяти в планетному аспекті лише в галузі життя – у біосфері, у певній земній оболонці, з якою вона невід’ємно закономірно пов’язана і піти з якої вона не може. Її існування є її функція. Вона несе її із собою усюди. І вона її неминуче, закономірно, безперервно змінює»³. В советський період у різних установах Академії Наук СРСР, особливо з кінця 70-х років минулого століття, почали відроджувати природознавчі та філософські погляди В.Вернадського. Ці погляди й раніше не лише розглядались, але й продовжували вивчатись і втілюватись в науковий процес, як, приміром, на Україні М.Холодним, В.Топачевським, М.Амосовим, К.Ситником, А. і Д. Гродзінськими та іншими. Проте саме з кінця 70-х вивчення набирає фундаментальної значимості і до нього долучаються фахівці різних галузей науки. Нове покоління вчених, і серед них відомий советський науковець, академік В.Казначеев⁴, підняло науковість поглядів В.Вернадського на з’явлення

---

¹ Вернадский В. И. Проблемы биогеохимии / В. И. Вернадский // Труды биогеохимической лаборатории; АН СССР. Ин-т геохимии и аналит. химии – М. : Наука. – 1980. – Т. 16. – 214 с.

² Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление / В. И. Вернадский // Размышления натуралиста : в 2 кн. ; АН СССР. Ин-т истории естествознания и техники / сост. : М. С. Бастракова, В. С. Неаполитанская, Н. В. Филиппова – М. : Наука. – 1977. – Кн. 2. – 191 с. – С. 19–24.

³ Там само. – С. 19–24.

⁴ Казначеев В. П. Преобразование биосферы и проблемы экологии человека / В. П. Казначеев, А. Л. Яншин // Вестник АН СССР. – 1980. – № 9. – С. 67–71.

Казначеев В. П. Задачи и цели исследований космической антропоэкологии / В. П. Казначеев // Прогноз антропоэкологической ситуации с помощью космических средств – Л. : Наука, Ленинградское отделение, 1982. – С. 5–27.

біосфери внаслідок певних унікальних обставин, серед яких дисиметричність умов довкілля. Таке розуміння безапеляційно не підтверджувало ідею еволюції: «Дисиметрія виявлена як особливим характером симетрії простору, зайнятого живою речовиною, – існуванням в ній яскраво виявлених енантіоморфних полярних векторів – так і особливо неприхованою невідповідністю – нерівністю – між правим і лівим характером явищ (обґрунтування Пастера)»¹. Тож Вернадський виразно веде мову про вплив Космосу чи космічного існування на процеси, які відбуваються безпосередньо на планеті Земля чи навколо неї. Особливо це було актуальним зі спостереженнями, здійсненими в біофізиці, наприклад, про інформаційну роль в живих організмах електромагнітних полів². Опертя тогочасних советських психоідеологічних засад на марксистсько-ленінську діалектику примушувало усіх науковців занадто виразно «матеріалізувати» як саме поняття «ноосфера», так і процес відтворення «сфери розуму», зводячи його до однієї із захисних оболонок навколо Землі. «Термін «ноосфера» не новий, замість нього вживалися й інші назви – «техносфера», «антропосфера», «соціосфера». В.І.Вернадський вніс у це поняття матеріалістичний зміст, показавши, що ноосфера – нова, вища стадія біосфери, пов'язана з виникненням і розвитком в ній людства, яке, пізнаючи закони Природи і вдосконалюючи техніку, стає найвеличнішою силою, порівняною за масштабами з геологічними процесами»³. Проте В.Вернадський, як глибокий мислитель-аналітик, безсумнівно говорив про дещо інше, наголошуючи на «науковому розумі».

Сам термін «ноосфера» було введено у вживання французькими науковцями, студентами В.Вернадського М.Леруа (він вперше його висловив 1927 р.) та П.Тейяр де Шарденом. Відповідно, термін виявився дуже зручним для вживання в різних галузях науки, як для природників, так і для філософів. Проте не всюди він означає одне і те саме. Прикладів такого поводження із термінами багато, наприклад, «архетип», «дизайн» чи «екологія». Проте у випадку із «ноосферою» ідеологи советської науки вважали і вперто до того підштовхували усіх, хто хотів збагнути глибинність цієї ідеї, що В.Вернадський вів мову про сферу розуму, виходячи немовби лише з того факту, що домінуючим в діяльності людини є результат геологічного фактора, і тому пошуки вченого спрямовано лише на біогеохімічну сторону ноосфери.

---

¹ Вернадский В. И. Проблемы биогеохимии / В. И. Вернадский // Труды биогеохимической лаборатории. – М. : Наука. – 1980. – Т. 16. – С. 261.

² Казначеев В. П. Сверхслабые излучения в межклеточных взаимодействиях / В. П. Казначеев, Л. П. Михайлова – Новосибирск : Наука. – 1981. – 144 с.

³ Сидоренко А. В. Новое в учении о биосфере / А. В. Сидоренко // Будущее науки. – М. : Знание, 1981. – Вып. 14. – С. 175–186.

Антинаукова ідеалістичність французьких вчених, філософів-ідеалістів, як переконували суспільство советські ідеологи науки, полягала в тому, що вони спотворили ідеї советського вченого-матеріаліста.

Особливо советських матеріалістів-атеїстів розбурхало і вони тим лякали інших, що ідеалізм французів виявив себе «потворно» в книзі П.Тейяр де Шардена «Феномен людини»¹ (з якою широкі кола советських науковців змогли ознайомитися завдяки «перестройці» 1985-90 рр.), де наголошувалося, що за біосферою (жива природа) та ноосферою (сферою розуму) настає теосфера, яка і завершує загальний процес космогенезу. Загалом космогенез чи космічна генеза – це вчення про космічну еволюцію як процес необоротних змін, спрямованих від вихідної крапки Альфа до кінцевої крапки Омега. П.Тейяр де Шарден саме Омегу витлумачує як максимальну персональність і ототожнює із Христом. Зміст універсальної космічної еволюції – невпинне зростання й розгалуження психічного, проте на відміну від переконань К.Цюлковського, Тейяр де Шарден вбачає світовий процес не як одноманітне розгортання котрогось одного певного змісту. За його ідеєю, космогенез – це постійна взаємодія двох якісно відмінних світових енергій – тангенційної (механічної) та радіальної (психічної). Тангенційна енергія призводить до розширення, а радіальна – до концентрації. Тому в процесі космогенезу відбувається зростання психічного через його концентрацію і відповідне збільшення розмаїття форм його виявлення. Процес еволюції, за ідеєю Тейяр де Шардена, має нелінійне виявлення, й істотною властивістю життя є здатність його до випадку. Загальновідомим є його вислів стосовно розвитку життя через гру впізнаних і схоплених шансів. Себто психічно відібраних шансів. Згідно ж із ідеєю К.Цюлковського, присутність людства в Світі – це взаємоперетворення із відчутним обопільним впливом людства і космосу. Зокрема, цей процес відбувається як ліквідація через конкурсний відбір недосконалих моделей, які виявляють собою адаптаційні форми життя, що його Г.Сковорода називав «миром обительним».

Важливо пригадати не українського, проте унікального мислителя, який у відповідності із Природою мислив цілком по-українськи – російського князя Петра Кропоткіна. Він був переконаним і прагнув переконати інших, що анархія – це не безлад, а воля: саме стан без влади дозволить людській особистості надбати гідність та красу, силу і величчя. Усім своїм життям князь демонстрував загострене відчуття Природи і правди. Щоби це зрозуміти, треба осмислити його життя, бо саме воно, його життя, як у правдивих мислителів давнього минулого, є відображенням його ідеології, саме тоді і стає можливим до

---

¹ Тейяр де Шарден П. Феномен человека / П. Т. де Шарден – М. : Наука, 1987. – 240 с.

осмислення його метод пізнання єдності суспільства й Природи, єдність процесів світотворення, котрим підвладна і комаха, і людина, загалом усе довкілля. Існують процеси світоустрою чи світотворення, іноді їх називають законами, проте минають сторіччя чи інші проміжки часу, і ми пізнаємо інші процеси природознавства, і вони, не відкидаючи попередні, розширюють наше дальше бачення. Поки не було законів квантової механіки чи законів функціонування клітини, то хіба нічого не існувало, й хіба не існувало тяжіння без сформульованого закону всесвітнього тяжіння? Усе це є процеси або шляхи генези, про які ми вже дізналися, а про інші дізнаємося. Тож якщо ці природні процеси існують поза людиною, тоді неможлива гармонія, і праві ті, хто пророкує ворожнечу, одвічну колотнечу, антагонізм і протиставлення? Жюль Ренар висловився, що аби стати відомим, потрібно творити або шедеври, або гидоту. Це стосується не лише мистецтва чи літератури... Тож це стосується в значно більшому сенсі мудрості.

Те розуміння, що мудрість або є, або її немає, не є об'єктивним. Певніше – інтелект або є, сиріч він себе активно виявляє, або його немає, тобто він в зародковому стані лишився і себе не виявив. Мудрість як аналізування психоідеологем, світоглядних систем тощо – це значно інше. І як наукова структура, філософія виявляє себе, приміром, у філософії Краси, справедливості, прагненні співчуття, не лише теоретичного, а й активного піклування, свідомої практичної допомоги іншим: хворій дитині, літній людині, кинутій домашній тварині або кажану, птаху, метелику, – навіть наперекір «природному шляху подій». І те саме, далєбі як нищення слабших, приниження, знущання, вбивство, руйнація, страждання – також аналітична й обґрунтована психоідея, система світогляду тощо... Можливо зауважити, що у висловлюваннях Г.Сковороди, П.Юркевича і подальших поглядах П.Куліша, В.Соловйова, І.Франка, Д.Чижевського, П.Кропоткіна, Т.Масарика та інших слов'янських та східноєвропейських мислителів відчутна – як загальна ідея і певна мета їхніх осмислювань – гуманістична людина, гуманістичне суспільство, і не вороже, а творче природне довкілля, на відміну від західних психоідей, сиріч західноєвропейської філософії.

Природні процеси – усвідомлена необхідність, що перебирає на себе за певних обставин і у певні моменти видимість закономірності. Приналежність волі – це можливість самостійного обирання певних можливостей та доцільностей, дуже часто не відповідних природному і тим самим протиставленим Природі. Є переконаність, що вільність виникає у відповідності із «прихильностями душі», «повеліннями серця» та «виявленнями розуму» чи «рішеннями інтелекту», і у відповідності до того – висновок, що людина є невільником Природи. І тоді зрозумілим стає, що чим краще людина пізнає Природу, тим

виразніше людина пізнає свої межі, свою невідольність. Тож виникає переконаність, що безвладдя (анархія) є відсутньою в Природі, де правлять владні закони і відповідні закономірності. Тоді покірність законам – основний стан людини, і анархія не є притаманною людству?

Оскар Вайлд, який жив у другій половині XIX ст., був упевнено переконаним в тому, що мистецтво існує винятково для мистецтва, він відверто ставився із значним скептицизмом до тодішніх «вершків суспільства», проте переконано наголошував, що серед значного розмаїття людей, яких він особисто зустрів, лише двоє було дійсно щасливими. Одним серед цих двох був російський князь Петро Кропоткін. «Так, Кропоткін став справді щасливим, відмовляючись від того, що мав або міг би отримати, – від багатства, кар'єри, пошанувань, посад заради справедливості на Землі. І як би мимохіть, без галасу став він великим вченим. Чому? Відповімо словами Гете: «Перше й останнє, що треба від генія, – це любов до правди». Кропоткін (як і Гете) мав потрібну любов: до правди, людини, природи. Життя суспільства він ніколи не відокремлював від життя природи, історію людства розумів як продовження багатьох мільйонів років геологічної історії. Він став анархістом, спостерігав життя природи та людей. А на його наукових дослідженнях істотним чином відбилися ідеї анархізму. Не враховуючи цього, навряд чи можливо зрозуміти Кропоткіна як натураліста»¹. Додамо, видатного натураліста!

Мислитель був переконаним, що найголовнішим завданням суспільства справедливості є максимально розкрити *творчі потенціали* усіх загалом та кожного особисто, враховуючи, що людська особистість виявляє себе не на шляху пристосування до природного, соціокультурного чи духового довкілля, а у вільному пошуку правди, яка є співзвучною чи резонуючою його духовому стану, який і є відбиттям гармонії Всесвіту, відголосом на резонанс Безмежжя світобудови. Тому «...можливість діяти, не вводячи до обговорення своїх вчинків побоювання суспільного покарання (тілесного, чи жаху голоду, або навіть переляку осуду, якщо він не іде від друга)» – воля у міркуваннях П.Кропоткіна. Ми вище згадували, що існують не закони Природи, а процеси, які і виникають, і вдосконалюються в самому функціонуванні генези Природи. Закони хтось розроблює, затверджує, слідкує за їх дотриманням та виконанням. Хто це здійснює? Хтось.

Натомість анархія – не безлад, а гармонізація природних процесів без диктату як з боку Природи, так відповідно і з боку людства стосовно Природи. Домінування споживацтва у ставленні до природного довкілля у людини збільшувало свої обсяги із початкових кроків цих

---

¹ Баландин Р. Мятежный князь Петр Кропоткин, или об анархии в природе и обществе / Р. Баландин // Человек и Природа – М. : Знание. – 1991. – № 6. – С. 17–45.

стосунків. Вони виглядають як у відомій казці «Про рибака та рибку», коли забаганки баби усе збільшуються однобічно, бо сприяння природному доквіллю не було від людства довго-довго. І тому Природа застосовувала свій диктат – знищуючи цивілізації. Проте, як свідчить існуюча система стосунків із Природою, людство і надалі в цих стосунках надає пріоритетності домінуванню сили і брутальності, знахабніло сподіваючись на безкарність. Сиріч прогрес досягнень науки, ресурсні потреби, домінуюча психоідея «культу героя», який долає усе задля *своєї* ідеї, продовжує підтримувати принцип здирництва і у суспільних стосунках, і у ставленні до природного доквілля. Першість у цьому значним чином належить західноєвропейській філософії, в якій домінує хибна переконаність, що силою подолавши Зло, можливо досягти Добра. Натомість, говорячи про Івана-Павла, унікальну постать, гуманіста ХХ ст., треба сказати, що думку Папи легко розпізнати. Сприйняття її менш похмуре, ніж висновки інших, які вважають, що Світ прямує до своєї загибелі. Папа говорить: «Завжди є святі». Бачить він і в молоді багатообіцяючі позитивні якості, які ми не завжди помічаємо. В хаосі Світу він бачить знаки майбутнього ладу, обриси якого від нас поки що втікають. Він уважно спостерігає за всіма розсіяними по землі гірчичними зернятами, з яких колись виростуть великі дерева, якщо ми їх не затопчемо¹. Папа Іоан-Павло був, як кожен правдивий слов'янин, оптимістом, а тому і не мав ані найменшого західноєвропейського песимізму, він був видатним оптимістом-гуманістом. Натомість, наприклад, М.Бубер як західний європеєць вважав, що кожна релігія (себто світогляд) починається зі «страху Божого», сиріч генеза від народження й до смерті є незбагненна й лякаюча із поглинанням таїною усього, що вважалося надійним². І тут же А.Камю підтримує, що без відчаю в житті немає й ніякої любові до життя³. Тож і через західноєвропейське мистецтво в лякаючих символах сюрреалізму вбачається майбутнє і людини, і Природи, розгледіти ж гуманістичну ідею в цій маячній імлі складно. Бо ж саме ідея творчості чи в мистецтві, чи в науці має вести до гуманістичного, а не до хворобливого, неврастенічного техногенного суспільства. Нині для пануючої західноєвропейської філософії вже земного замало – є вже нестримне бажання «підкорювати», «поборювати», «долати», «перемагати» у Всесвіті, в космічних просторах... Бо і до атмосфери ставлення як до інертної субстанції, яку за бажанням, як дитячу кульку

---

¹ Фросар А. Світ Івана-Павла II / А. Фросар / пер. Т. Угрин. – Львів : Місіонер, 2001. – 156 с.

² Бубер Мартин. Два образа веры / Мартин Бубер : пер. с нем. / ред. П. С. Гуревича, С. Я. Левит, С. В. Лёзова. – М. : Республика, 1995. – 464 с.

³ Камю А. Избранное : сборник : пер. с франц. / А. Камю / состав. и предисл. С. Великовский; М. : Радуга, 1989. – 464 с.

можливо наповнити газами, а можливо й усе в ній змінити. Проте, завдячуючи слов'янській гуманістичності Володимира Вернадського, відбулося певне переосмислення, результатом якого виявилось становлення і формування нової парадигми світосприйняття, в якій біосфера – живий організм, який потребує пізнання його функціональних процесів, і не подолання їх чи безтямного їм підкорення, а розумної співпраці із виваженою обопільною користю. Про таку ситуацію дещо розмірковував Руссо, напевно його тодішні погляди й помисли були і сучасними, і своєчасними. Проте це було тоді, нині ж зовсім інші шляхи пізнання. Разом із тим, є західноєвропейський романтизм: в поезії – Байрон, Гайне, Леопарді, Лермонтов; в музиці – щонайперше Шопен, а також Шуберт, Шуман, Вагнер тощо. У філософії ж песимістичний світогляд втілений в ідеях А.Шопенгауера. «Жодна філософська система не складається з такої малої кількості елементів і не є такою простою і легко зрозумілою, як система мого думання [...] Мою систему можна визначити як іманентний догматизм [...] Моя філософія постала і представлена аналітичним, а не синтетичним шляхом»¹ – так вчений починає 14 параграф своєї останньої книги, в якому подає короткий опис власної філософії². Песимізм А.Шопенгауера був влучним і вчасним, бо примушував реалістично дивитися на сподіяне людством на той момент. Проте навіть уявити, на відміну від «оптимістичних» осмислювачів буття, що зло й страждання мають певну користь, було для нього дивовижним. Цим він відрізнявся не лише від Гегеля, а й від більшості західноєвропейських мислителів та християнських теософів. Проте і з ідеями Г.Сковороди у них зовсім протилежне світосприйняття. А.Шопенгауер вважав стосовно релігії, що якщо «...ця релігія визнає, що біль і смерть не можуть мати місце у вічному, первісному, незмінному порядку речей, тоді вона песимістична. Шопенгауер вважав, що християнство має песимістичний нахил, у той час як юдейська й поганська релігії вселяють оптимістичні нахили. У християнстві потрібне спасіння, бо ж нещасне людство бачить себе в глибоко гіршому, безвихідному стані, з якого нема як порятуватися. Найгіршою релігією Шопенгауер вважав ісламську, а найліпшою – буддійську, оскільки в останній наявне тісне поєднання ідеалізму й песимізму. Християнство й індуїзм пильно намагаються перемогти смерть. Але, зауважував філософ, коли в індуїзмі виявляється експресія волі до життя – життя не припиняється й залишається вічним у часі, незалежно від того, як швидко або як часто змінюються форми, то натомість у

---

¹ Животенко-Піанків А. Педагогічні концепції Артура Шопенгауера / А. Животенко-Піанків – К. : Міжнародна Педагогічна фундація ім. Гр. Ващенко, 2000. – 184 с. – С. 21.

² Schopenhauer Arthur Saemtliche Werke. – Band V, s. 138–140.

християнстві, завдяки символам – стражданню та смерті – людина спрямована на зрікання волі до життя і спасіння від цього світу, що у ньому панують диявол і смерть...»¹. Як наголошували мудрагелі давнини, треба жити у відповідності до своїх ідей, так і Артур Шопенгауер «...помер так, як і жив, – у боротьбі з самим собою, не довіряючи своєму оточенню і своїй волі та переконаний у марності й абсурдності життя, як мало хто був у цьому переконаний з-поміж інших мислителів. Його останнім великим страхом, крім samozрозумілої маніфестації, якою було категоричне відкидання ним самогубства і його майже патологічний страх перед смертю, був страх, що він не спромігся навіть ані на мить перемогти власну волю та досягнути того досконалого аскетичного стану визволення від владарювання волі, якій він приписував закономірне зло в усіх речах²».

Тож анархія – принцип єднання та співіснування розумного людського співтовариства із Природою. Розумного, коли людський інтелект дозволяє (рівень Всевишнього Інтелекту ми, нинішні земляни, визначати не спроможні, а через те можемо лише розумово простувати у його напрямку як унікаму чи ідеалу) усвідомлювати, що повного безвладдя, тобто відсутності влади, немає. Відсутньою має бути диктатура, а не влада як управління, скеровування, бо існування мініархії є необхідним. Приміром, в людській психотиповості на усьому еволюційному шляху генези живого на Планеті важливе місце посідала функціональна розумова дія-ознака «лідер». Це не владолюбство, яке на суспільно-геополітичному рівні ладне перетворитися на шовінізм, а на особистому – параною. Більшість же індивідуумів мають схильність підпорядковуватись, і хоча деякі з них на особистісному рівні й досягають владного керування, проте історія засвідчує такі випадки як трагічні для суспільства, бо такі суспільства тоді прагнуть позбавитися тих особистостей, які виявляють себе не так, як потрібно на переконання владарювальників. На переконання ж П.Кропоткіна, кожна людина знаходиться в центрі Світу, тобто кожна особина є, за її особистим переконанням, центром Світу.

Лише освіта допомагає подолати цю недоречність. Не подолати бажання спостерігати довкілля своїм особистісним поглядом, не відвадити від бажання осмислювати на свій розсуд, а виважено відвести від хворобливого «пупізму», себто усвідомлення «пупом усього». Пупізм ладен в суспільстві перетворитись на дуже шкідливу хворобу – високий рівень національного суб'єктивізму, що загалом призводить до психоідеології шовінізму. На розумному ж рівні, а його й формує

---

¹ Schopenhauer Arthur Saemtliche Werke. – Band V, s. 138–140.

² Животенко-Піанків А. Педагогічні концепції Артура Шопенгавера / А. Животенко-Піанків – К. : Міжнародна Педагогічна фундація ім. Гр. Ващенко, 2000. – 184 с. – С. 23.

комплекс освіти у єдності із філософією та (в нашому випадку українознавство) певним «країнознавством». Бо для кожного народу, етносу, нації його місцевий центр світобудови і є центром Всесвіту, і хоча ми знаємо, що це ілюзія, проте вона є об'єктивним бажанням пізнання. Усі народи є обраними Богом, бо Природа не лише як матір надала їм життя, вона наділила їх усім потрібним, щоби із користю для себе і для Планети освоювати і вдосконалювати, не зазіхаючи на Абсолют, а мати й активно освоювати саме оце регіональне життя через своє регіональне світобачення. Уніфікований інтелект поки що існує лише теоретично, практично – він регіональний. Ми ведемо мову про український інтелект, який є відповідним українському терену, зокрема геопсихіці. От він, цей тереновий геопсихічний інтелект, і наділяє насельників українського терену конкретним шляхом мислення довкілля, як наукою і як побутовою мудрістю, через культуру, мистецтво тощо. Не завжди ця теренова мудрість є зрозумілою сусідам (ми цього питання дещо торкались); прикрим є те, що її, як незрозумілу, починають корегувати під загальноприйняту, як нині із «євроремонтом». Така кореляція геопсихічних слов'янських особливостей в Балканському регіоні набула нині трагічних геополітичних наслідків із ще гіршими геостратегічними процесами в перспективі.

Проте саме людські суспільства завдяки прогресуючому інтелекту мають тенденцію наразі до розуміння змін, і не лише як силового подолання минулого, тобто революцій, а унікальних своєю природною геопсихічною оригінальністю, які неодмінно повинні відбутися. В природному середовищі занадто адаптований організм, коли відбувається щонайменша зміна умов середовища існування, гине. Науковці угледіли, що приміром, паразитуючий організм, максимально закріпившись у конкретних умовах комфортного середовища і тим самим потрапивши у повну залежність від цього комфортного середовища, перестає еволюціонувати і злазить із еволюційних рейок доцільності на рейки доцільного спрощення – деградації. Тож бо аналітичний мозок має розуміти, що пройдешне гарне для побудови майбутнього, але не його повторення. Людство здатне це розуміти, усі ж інші істоти на Планеті – ні. Саме через це для них усіх людство і є біблійним Ноем, виваженим і розумним гуманістом.

Стосовно історії Ф. Ніцше вважав, що «вона сама перебуває на службі у життя, підпорядкована неісторичній владі, й тому не може й не повинна стати, з огляду на її таке підпорядковане становище, чистою наукою на зразок, наприклад, математики»¹. Проте він все ж

---

¹ О пользе и вреде истории для жизни / Ф. Ницше // Ницше Ф. Сочинения: в 2-х т. – М., 1990. – Т. 1. – С. 168.

погоджується із необхідністю історії як конкретної системи, зазначаючи разом з тим, що деякі її періоди значним чином героїзуються, інші ж навпаки – суцільне історичне небуття. Натомість засновник української наукової історії М.Грушевський¹ вважав, що приміром, викладання історії в школі неминує стає вибірковим, а має викладатися «з позиції людства», щоби інтерес зосереджувався на різних історичних постатях – Лао-цзи, Будда, Сократ. Зауважимо, не заперечуючи слушність висловлювань М.Грушевського, що нині наукове українознавство саме й наголошує на значній необхідності виведення історично-українського із пільми забуття. Бо нині значна всесвітність закриває своєю хмарочосовою величиною українську реальність не через її мізерність, а через її упереджену неособистісність, поглиненість «вселюдськістю» та традиційну визначність лише «привнесеності» та «запозиченості».

Зауважимо, що саме географо-міфологічна традиція є провідною для інтелектуального думання на нашому терені. Яскравим свідченням цього є т. зв. літописи, хоча вони й є достатньо літературно-поетичними творами, які дуже далекі від історико-осмислювального штибу. Проте саме цей процес і намагалися зараз, як і раніше, в них углядіти російсько-імперські історіографи. Загалом українському терену притаманним є осмислювальний процес, який називають софійним. Тому і не випадковим, а стверджувально-символічним є собор святої Софії в Києві і його подальша семантика. Навіть саме життя й вчення Г.Сковороди є підтвердженням цього і значним чином нагадує художньо-філософські повчання Платона. В них наш мудрець, як і його далекий попередник, своєю особистісною мудрістю прагне універсального осягнення мудрості, яка є, вірогідно, навіть в природній нескінченності змістовної глибини, у цьому, напевно, споріднюючись із осмислювальною мудрістю давньоіндійського терену.

Культурно-філософський комплекс має дуже важливу стежу розвитку, без якої ми не зможемо осмислити шлях української філософії як національної, як і світоглядно осмислити український терен – українська мова. «Адже філософія на теренах України творилася й не українцями, або ж українцями, але за межами України. До того ж більшість філософів, котрих ми сприймаємо як діячів української культури, писали твори не українською мовою. Нагадаймо, що українська література взагалі впродовж кількох сторіч була багатомовною. Тому слід уважно прислухатися до відомого вислову Івана Франка: "Прокопович, Сковорода, Кониський, Гребінка належать

---

¹ Історія і її соціально-виховуюче значення / М. Грушевський // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К. : Знання, 1991. – 240 с. – С. 179–192.

до української літератури на основі своєї діяльності, а не мови»¹. Зауважимо, що й нині більшість сприймає «українознавство» лише як те, що ведеться українською мовою, а якщо про Україну, то вже годі й казати – цілковите, суцільне українознавство!

Д.Чижевський здійснив спробу щільно наблизити український культурний комплекс до українського національного характеру, поєднавши тогочасно із народним світоглядом. Проте, як видається, усе це неодмінно має здійснюватись у безпосередній відповідності до природного терену, інакше зникає стрижневість цієї конструкції, вибудованої глибоким аналітиком. Тому, усвідомлюючи гіпотетичність українського національного характеру без природного терену, а найвірогідніше соціоприродного національного довілля, український філософ Дмитро Чижевський накреслює провідні психоповедінкові перспективи такого уявного характеру: 1) емоціоналізм й артистична вдача; 2) індивідуалізм і поривання до свободи; 3) рухливість і неспокій². Важливим є українське прагнення духового усамітнення поряд із не менш відчутним тяжінням до гармонії із Природою та Богом, а також до миру із людьми. Оця немовби якась тютхтїюватість протирічить рухливості із неспокоєм лише на пересічній позирк, бо поглянувши на роздуми т. зв. народної чи побутової мудрості, усе узгоджується, проте і є дуже відмінним у своїй психотиповості від інших народів, хоча б і європейців. «...Кожна нація є тільки обмеженим і однобічним розкриттям людського ідеалу. Але лише в цих обмежених і однобічних здійсненнях загальнолюдський ідеал і є живий. Тому кожна нація якраз в своєму своєрідному, оригінальному, у своїй «однобічності» й обмеженості і має вічне, загальне значення»³.

Помазанства ж «божого» правителі з українських терен шукали з різних боків – хто від Священної Римської імперії германців, хто від Візантійської імперії. І якщо Оттон обдарував короною, то Візантія князя Володимира на царювання не благословила, певно усвідомлюючи його особистий рівень моральності. На київський терен направляли лише духовних представників, які не мали спадкового провідництва, як наприклад, молдовський княжич Петро Могила, який з 1633 р. був митрополитом Київським і Галицьким, а невдовзі вже як «екзарх святого константинопольського трону», на що його благословив Константинопольський патріарх. А от «помазаником божим» був лише

---

¹ Нестеренко В. Г. Вступ до філософії: онтологія людини : навч. посіб. для студ. вищих учбов. закл. / Нестеренко В. Г. – К. : Абрис, 1995. – 336 с. –С. 57. – (Трансформація гуманітарної освіти в Україні).

² Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський – К. : Вид-во "Орій" при УКСП "Кобза", 1992. – 230 с. – (Спадок).

³ Чижевський Д. Філософія і національність / Д. Чижевський // Філософська і соціологічна думка. – 1990. – № 10. –С. 94–101.

Великий Гетьман Богдан. Тож і на формування спадкової монархії лише він, Хмельницький Богдан Михайло Зиновій, мав п р а в о . Проте, яке право? Хто його визначив? Якщо дивитись на Світ згідно із західним європейцем Ф.Ніцше («Воля до влади»), то життя не має інших цінностей, окрім ступенів влади – якщо ми припустимо, що саме життя є прагнення влади, то провідним є елітне («аристократичне») суспільство, де панують одиниці над «отарним інстинктом» рівноправних безбарвних «нулів», яких за бажанням можливо визначити бидлом, смердами, свинопасами, гречкосіями, а більш науково – етнічною масою. Такої зверхності ми не спостерігаємо в українських філософів та науковців і етнічних українців загалом. Бо вони від своєї природної психотиповості не мали до сторонніх людей неприязні, якщо хто і висловлював її українською мовою чи від імені українців, так то прибульці, як, приміром, славної пам'яті Дмитро Донцов, який прагнув таким чином розбурхати й спровокувати-пробудити українців до силової боротьби проти поневолення. Легендарний президент Карпатської України Августин Волошин в своєму інтерв'ю 30.10.1938 р. для газети «Нова свобода» наголосив: «Вибороли ми свободу не лише для себе, але для всіх, хто йде з нами й має добру волю до співпраці на нашій землі».

П.Кропоткін вважав, що найгірші з приналежних людині пороків є результатом влади, яка однаково розбещує і володарів, і підвладних. Через що очевидним стає те, що духове відродження можливе нині лише через вивільнення людської особистості як від прагнення владарювати (гнобити когось), так і погодженості із підвладністю (згубна приреченість). Тож щасливий князь-природничник вважав, що безперервність існування Всесвіту, яке він усвідомлював як життя та еволюцію, зробилися для нього джерелом найвищої поезії, і поволі відчуття єднання людини із живою та неживою природою – поезія природи – виявилось уповні філософією усього його життя. Цілком погоджуючись із мислителем та революціонером-анархістом Петром Кропоткіним, те саме я можу сказати і про себе.

Продовжуючи міркування Д.Чижевського стосовно розмаїття різних «форм та типів» в існуючому Світі, зауважимо, що усе розмаїття, перебуваючи в природній структурі доцільності, твердо й упевнено еволюційним природним шляхом скорочує кількісне розмаїття складних життєвих форм цих живих істот. Показовий приклад із динозаврами, найбільш відомими живими істотами саме завдяки морфологічній будові, яка для нинішнього періоду загальної генези Планети є дивовижною і не характерною. Саме тому динозаври усі й зникли, разом з ними зникла значна кількість живих істот того періоду. Слід зауважити, що неясерів також була велика кількість різних форм та функціональних моделей. Нині усі негативні процеси, на думку

екозбентеженого людства, відбуваються через занадто активно-творчу діяльність того ж таки людства. То в досить тривалий період активного існування на Планеті динозаврів людства не існувало, проте ця обставина не завадила не лише тваринному світу, а і рослинному докорінно змінитися через тотальне зникнення домінуючих в минулі генези Планети попередників. Нова післядинозаврова стратегія існування опанувала Планетою, яка безпосереднім чином вимагала нових анатомо-морфологічних та функціональних життєвих форм, сприяючи їхньому активному існуванню і функціонуванню. Проте і ці типи, форми, моделі не лишалися статичними, а перебували в динамічному рухові «доцільності». І якщо, наприклад, в Північній півкулі на значній території були тривалі періоди, коли відбувалося обледеніння, то на інших територіях були сприятливі кліматичні періоди, і рослини досягали значних розмірів, існуючи в таких умовах і в таких величинах довготривалі відтинки часу. На територіях, де відбувалися значні кліматичні коливання, від заледеніння до субтропічного клімату, рослини відбували карколомних змін – гинучи, відновлюючись, змінюючись і знову гинучи, відновлюючись, змінюючись... Тож такі процеси реальні не лише в давньоіндійських міфах або християнському апокаліпсисі.

Іноді генезу Планети розділяють у відповідності із становленням рослинності на наступні періоди: палеофіт (давня рослинність) – ера розвитку безквіткових, закінчується в кінці палеозоя; мезофіт (середня рослинність) – ера розквіту голонасінних, закінчується у середині мезозою; кайнофіт (нова рослинність) – ера вкритонасінневих, триває нині. В останньому періоді зміни відбулися мінімум чотири рази. Проте, що надважливо, модель-форма істотно не змінилася. Лише в тропічному регіоні це як деревинні, так і трав'янисті рослини дуже значних розмірів як на наш час. Рослини ж в регіоні помірного клімату, зокрема українського терену, – ті ж рослинні форми-моделі, але в сотні разів менші за розміром – лукові трави, які щоби гарно розглядіти, не треба закидати голову назад, і вдивлятися у височину неба. Розглядати тропічних велетів у помірному кліматі краще, ставши на коліна, а ще краще – лягати на живіт і уважно дивитися вниз. Тож процес зменшення розмаїття як за кількістю різновидів, так і за їхньою величиною, в природному доквіллі є цілком очевидним. Проте його складові не бажають коритися і викручуються як, приміром, вуж із рук, коли його упіймали, або риба, а ще виразніше – ящірка, яка лишає хвіст, який на певний момент створює ілюзію у того, хто захопив ящірку, що він ще тримає її в руках...

Якщо в тропіках існує в лісі невелика (відносно) кількість різновидів деревинних рослин і якщо відбудеться котрась зміна умов (карколомної на кшталт заморозків відбутися не може), то це примушує

певний різновид до зміни тактики – з'явлення нових варіацій як форм пристосування до умов. В помірному кліматі усе інакше – існує багато саме різновидів і менше їхніх варіацій. Проте людина нині, втручаючись в біохімічні процеси шляхом селекції, генної інженерії, клонування тощо, отримує штучним шляхом багато різних гібридів та сортів багатьох різновидів рослин, те саме відбувається нині і з різновидами тварин. Зауважимо, що у науках, та і в суспільних колах нині прогресивним вважається розмаїття підходів у вирішенні, розгляді та пошуку ідей, бажаною навіть вважається взаємозаперечливість застосовуваних підходів та їхня конкурентність поміж собою. Одновекторність та «беззаперечність» однієї теорії чи стереотипна історичність вважаються архаїкою минулого, особливо російсько-більшовицького режиму ССРСР.

В глобальних космічних просторах чорні енергії та гравітація планет протидіють одна другій: перша прискорює розширення Всесвіту, інша гальмує – це можливо виявляти як природне протиставлення або й боротьбу протилежностей чи Зла із Добром. Разом з тим, однозначно визначити, що є «добро», а що є «недобро», як і «біле» і «чорне», «світло» й «несвітло», «позитив» і «негатив», дуже складно. Приміром, іони повітря зі знаком «плюс»здійснюють шкідливу дію стосовно здоров'я людини, а іони зі знаком «мінус», навпаки, є корисними. Хоча і співставлення понять «корисне» і «некорисне» чи «шкідливе» й «нешкідливе» за прискіпливого біохімічного чи психоаналітичного аналізу виявляє неоднозначні результати. Люди на пересічному рівні сприймають існуючі в земній атмосфері т. зв. «озонові дірки» (наприклад, над Антарктидою) як негативне явище, яке піднесене як караючий меч, далєбі ще не опущений. Разом з тим, вчені виявляють в безмежжі Космосу значні «чорні дірки», масштаб яких вражає, бо вміщує багато мільйонів Сонць – як рослини в тропічному лісі (гігантські) та на луках (маленькі) Полісся: усе відносне, проте напевне має сенс обов'язковий.

Відомий советський мислитель М.Мамардашвілі вважав, що, приміром, «буття – це те, чого ніколи не було і не буде, але що є зараз». Це говорить філософ, а не природничник, який знає, що щось то й було перед тим, що є наразі, та безсумнівно, що думки, висловленої людиною мовно чи через свідомість, не існувало. Хоча однозначно стверджувати, що «думки» не існувало або що «слово» чи «дія» нематеріальні, нині є дещо сміливо. Тож і «буття» як факт цього існування, напевно, що надалі не буде, разом з тим як свідомість чи думка (як ідея) все ж існуватиме хоч би на рівні найпростішого життя чи самонерухомої субстанції. «Є, приміром, смерть. І є мертва смерть. Поміж ними велика різниця. Кожен відхід з життя має бути публічним, публічно названим та відомим. Тоді це смерть, яка бере участь у житті – так вважав

мислитель і так сам здійснив: М.Мамардашвілі пішов з цього життя в залі аеропорту Внуково (м. Москва) 25.11.1990 р. Цілком публічно, свідомо, і також задалегідь очікувано пішли із життя французький науковець М.Нострадамус і український мислитель Г.Сковорода. Вони мали як таке зовсім інші сприйняття Світу і своє місце в ньому. Натомість А.Камю промовляє: «Я не бажаю вірити, що смерть – це переддень нового життя. Для мене це закриті двері. Ні, це не поріг, якого потрібно перейти, а жахлива і паскудна подія»¹. Разом із тим, Рамакрішна (великий Бхакті-Йога) наголошує: «Коли квітка перетворюється на плід, пелюстки самі опадають. Так, коли божественне в тобі росте, твоя людська природа зменшується у відповідності з цим»².

Та це відбувається не в котромусь абстрактно-безмежному Світі, а в конкретному довіллі, яке схарактеризовується певними, приміром, ботанічно-географічними межами, реальною водною межею, яка протікає річками зовні і підтримує терен й усе на ньому знизу із підземних глибин, суходільними випромінюваннями від гранітів, різних руд, розломів та тріщин тощо, полями ефірними, природними, від живих структур, мікролептонними. І не випадково, а глибоко аналітично й у відповідності до світосприйняття і свого місця і в цьому, і в іншому вимірі, а можливо, як дехто вважає, в задзеркаллі.

Царство фараонів Та-Кем культивувало ідеологію «тіла» як об'єкту збереження і перенесення свідомості у стан іншого виміру. Насельники ж давньоукраїнського терену трипільської цивілізації були впевнені в тому, що не лише людське «тіло», а й уся його структурна оболонка (дім, ужиткове начиння дому, посуд, одяг) мають бути за певних обставин спалені. Найочевиднішою версією є те, що реальне спалення усього поселення необхідним було через хвороби найрізноманітнішого походження (віруси, бактерії, грибки тощо), шкідливі комахи, напевне, що й гризуни мали б обов'язково зникнути через спалення. Проте сам акт тотального спалення обов'язково потребував ідейного підґрунтя й простого, далєбі містичного пояснення. Одна з ідей, вірогідно, була та, що при спаленні тіла людська ж свідомість, напевне, через ефірний стан, переходить в інший вимір. Це дуже відмінні світогляди представників одного біологічного різновиду істот, проте різноваріантних типів із відмінним світосприйняттям та поведінковою діяльністю. За іншого періоду мислителі-екзистенціалісти (М.Хайдегер, К.Ясперс та інші) наголошували на тому, що духове

---

¹ Камю А. Избранное : сборник : пер. с франц. / А. Камю / состав. и предисл. С. Великовский; М. : Радуга, 1989. – 464 с.

² Фрейдимен Дж. Теория и практика личностно-ориентированной психологии / Дж. Фрейдимен, Р. Фрейгер – М. : «Три Л», 1996. – 430 с. – С. 338–363.

(напевне, що і духовне, зокрема, релігійне) існування (екзистенція – «існування») випереджує матеріальну сутність, в попередньому прикладі – «тіло» (і людське, і тваринне, і матеріальна «оболонка») спалюється, а «дух» залишається. «Твоє тіло – храм твоєї душі. Твоя душа – храм Бога», і далі «Навчись бачити Бога в усіх людях, до якої би раси і якого би віросповідання вони не належали. Ти пізнаєш, що таке божественна любов, коли відчуваєш своє єднання із кожною істотою, і не раніше»¹. Зауважимо, що саме гуманістична особистість та гуманістичне суспільство як системні структури одночасно об'єднали ці системні поняття, існують в них та ще й активно функціонують.

Загальновідомим є той факт, що не існує ніякої уніфікованої мудрості, спільного світосприйняття, богорозуміння і спільної ідеології, філософії, психодіяльності. Як нинішні економіка, мистецтво й філософія є домінуючими у Світі в англomовному варіанті, хоча наразі інтенсивно прогресує китаємовний шлях, так і антична філософія не була за змістом лише аттенською уніфікованою для усієї тодішньої Ойкумени, і лише завдячуючи мові вона була провідною. Так само і сучасна українська філософія вбирає в себе ідеї різних періодів історії України, враховуючи, в структурі яких геополітичних утворень вони формувались. Не применшуючи регіональних особливостей львівської, київської, харківської тощо мудростей, бо ж кожна з них оперта не лише на специфіку історичної долі і традицій, а є унікальною природною модифікацією української культури, проте цілком очевидно, що і луцька чи, приміром, дрогобицька, чернівецька, чернігівська, острозька, одеська тощо культури поза сумнівом вносять свої унікальності до загальноукраїнської оригінальності національної культури.

Київ, без сумніву, є дуже важливим центром розвитку психоідеологічної «думки» в Східній Європі, проте не слід спрощувати значимість Києва до «другого Єрусалиму» чи «другого Константинополя» лише через те, що в протистоянні з християнською Візантією легендарний Київ з княжого періоду перебрав на себе східноєвропейську християнську значимість Візантії для Європи. Київська духовна вагомість ще й була підкріплена «версією» із Андрієм Першозакликаним.

Київ як один із складників психоідеології слов'янства, протиставляв себе Візантії завжди. Київське священство знаходилося під впливом Кападокійського гуртка діячів патристики, який багатозначно вважав земне життя фактором духової піднесеності та очищення. Разом із тим, важливим був вплив вірменської версії христової ідеології, значним чином відмінної від греко-візантійської.

---

¹ Фрейдимен Дж. Теория и практика личностно-ориентированной психологии / Дж. Фрейдимен, Р. Фрейгер – М. : «Три Л», 1996. – 430 с. – С. 338–363.

Протягом 640-661 років було споруджено вірменський християнський храм Звартноц (Пильнуючих сил). Це унікальна центрична (колова) споруда, яка є найхарактернішою з оригінальних споруд Закавказзя як оригінальний вірменський витвір. З середини ХХ ст. храм стоїть у руїнах. Реконструкція відтворила споруду коловою зовні та хрестоподібною зсередини. Вона має три яруси й купол, декоративно-фальшиві арки на стінах (аркатури), стіни ретельно орнаментовано. Тут було зібрано: спис, яким доби́ли Ісуса, частину ісусового тернового вінка та хреста-розп'яття, шмат Ноева ковчега, мо́щі Андрія Першозакликаного, Іоана Хрестителя, святих Фоми й Варфоломія. Таке зібрання решток є унікальним, а мо́щі євангелістів є дивовижними і можуть свідчити лише про особливий статус Ісусового віровчення у вірменській духовній версії. І надважливим є присутність мо́щів Андрія Першозакликаного – одного з легендарних патронів Давнього Києва. Мистецько-архітектурним втіленням цієї оригінальної психоідеї, як візуалізованого світового утвердження, є створення собору святої Софії у Києві.

Натомість середньовічна Московія до певної міри може бути саме за своїм рівнем світосприйняття психоідеологічною наступницею ортодоксальної православної версії Візантії з усіма дуже виразними «східними» елементами свідомості. Не лише у військовому сенсі, а й, що значно важливіше, духовому, виявленому в мистецтві, архітектурі, побуті, моральності, традиції тощо, а надалі це й на семантичному рівні затверджено: двоголовий мутант-орел – герб Візантії і герб Росії.

Ніколи Давній Рим не був ані «другим Єрусалимом», ані «другими Аттенами», як відповідно, ніколи еллінські Атени не були «другими чи третіми Фівами» – це перше. Друге ж значно вагомніше – Київ уособлював в собі традиційну автохтонну спорідненість Дунайсько-Карпатського-Надчорноморського регіону, докорінно відмінну від грецько-західноазійської спорідненості навіть на рівні богорозуміння у візантійській православної версії Ідеї Ісуса Христа. Версія східноєвропейська або слов'янська має виразне т. зв. духово-природне тлумачення, й іноді ледь помітним натяком дещо нагадує т. зв. римське тлумачення ідеології Ісуса Христа в поданні св. Павла і сакралізованого символом-образом євангеліста Петра («Скеля»). Проте також значним чином відмінне від нього. Пов'язування з немов би існувавшою психоідейною віссю «з варяг у греки» зовсім не відповідає дійсності, і лише через подальше, зокрема з ХІ й до ХХ ст., ретельне нищення спадщини правдивих виявлень минулого та накидання надуманих заполітизованих «свідчень», сприяло більшості тих уявлень, які нині виявляють себе як канонізовані. Особливо після того, як імператриця російська Єкатеріна Втора Романова сама особисто уклала

«історичну» довідку «Родословник російських князів», тим само продовживши справу своїх попередників – творців «потрібної» історії.

На думку відомих філософів¹, зміст філософської культури не вичерпується повністю здобутком представників так званої «академічної», професійної філософії. Суттєву частину – особливо в східнослов'янській традиції – утворює сукупність філософськи значимих ідей, репрезентованих у продуктах нефілософської – конкретно-наукової, політичної, релігійної, мистецької діяльності тощо. Тож-бо нині потрібно показати назовні оці особливості, що себе виявляють «особливо в східнослов'янській традиції», витягнути їх з-під отих меншовартісних «других Єрусалимів», «третьох Парижів» тощо. Скоріше духово київська культура має відродитися й посісти свою відповідність в близькості із Прагою, Краковом тощо і з неслов'янською, проте спорідненою із нею східногерманською ідеологією, репрезентованою Віднем. Інакше зі своїм «другоконстантинопольським статусом» будемо схарактеризовуватись як такі, що до Київської Русі знаходились в епосі «невігластва», де панував «низький культурний рівень, дикість звичаїв і брак розумових натхнень», на переконання Г.Шпета, і лишень з підпорядкування візантійській зверхності змогла Анна Київська подарувати Франції т. зв. реймське Євангеліє, а в усьому іншому – за літератором середньовіччя Нестором Літописцем. У своєму становленні Київська Русь як нова східноєвропейська слов'янська країна (після значного послаблення в Навколочорноморському регіоні провідної ролі Болгарії як носія Слов'янської версії ідеології Христа Ісуса у протистоянні Візантії – грізному носієві православної версії ідеології Грецького Святого Письма, а згодом і підкоренню імперській волі Візантії) «заховала» як скарб свою давню природну світоглядність геопсихічної унікальності. Згодом Київська Русь перетворилась на визнану тодішнім Світом слов'янську імперію, яка контролювала значні різні природно-географічні території, водні шляхи, різноплемінну людність, тож і її нова психоідейна основа мала бути відмінною від минулої. Існування ж собору св. Мудрості в кам'яному варіанті (XI ст.) на місці існувавшего не пізніше першої половини X ст. дерев'яного, має спонукувати кожного дослідника витоків мудрого та осмисленого думання в Україні до прискіпливого пошуку давньоруських інтелектуалів.

Прикро, що нинішні впливові українські інтелектуали усе осмислене життя на нашому терені розпочинають лише з періоду Київської Русі, навіть самою цією назвою ставлячи в центр усього

---

¹ Київ в історії філософії України / В. С. Горський, Я. М. Стратій, А. Г. Тихолаз, М. Л. Ткачук. – К. : Вид. дім «KM Academia»; ТОВ Університетське видавництво «Пульсари», 2000. – 264 с.

культурного на Русі Київ. Тому відповідно лише з постанням його, зокрема через Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха, стає для них можливим «подибувати» до пошуку філософствування на нашому терені в давнину. Слід безперечно визнати, що історичне засвідчує лише те, коли є написане джерело, от тоді можливо подибувати. Якщо ж джерело відсутнє – неможливо подибувати. Тому й найсуттєвішим вважають беззаперечні фахівці прилучення до джерел візантійського філософствування та джерел, написаних давньоболгарською мовою, через християнізацію Русі, а вже це сприяло й подальшому прилученню до світової філософської традиції. Тож-бо традиційно й нині вважати, що українська національна філософська думка розпочинає свій історичний відлік з Г.Сковороди або з Києво-Могилянської Академії. Як наголошує В.Горський, Київськоруська філософія – особливий тип духовної діяльності, що служить з'ясуванню граничних підстав людського буття. Таким чином, якщо людина, розмірковуючи над сутністю будь-якого явища, заглиблюється у з'ясування смисложиттєвих проблем, вона вступає у сферу філософії. В цьому сенсі філософія утворює той глибинний рівень, який об'єднує людей даної культури, надаючи осмисленого характеру їхній життєдіяльності. Звичайно, історико-філософська наука не має в своєму розпорядженні приладів, за допомогою яких можна було б зареєструвати певний момент, від якого бере свій початок філософська думка. Філософія не народжується в результаті якогось одноразового акту.

Безсумнівним слід визнати, що саме Візантійська культура щонайбільше увібрала в себе спадщину античних мислителів і щонайдовше її зберігала. Нинішні дослідники¹ вважають, що вже в Київськоруському середовищі інтелектуалів були відомі твори Платона та Аристотеля завдяки трактату Порфирія Тірського, якого було вміщено в «Ізборнику Святослава 1073 року», а також завдячуючи «Шестидневу», автором якого був Йоан Екзарх Болгарський; з широким колом античних філософів знайомила збірка «Бчела», а також переклад «Хроніки» Йоана Малали та твори візантійського вченого Йоана Дамаскіна, а також візантійського письменника Філіпа Філософа. В.Горський вважає, що чи не найбільше відображення у філософській думці Київської Русі (як і в подальшій історії київської філософії) знайшли ідеї неоплатонізму. Будучи християнізованою Псевдо-Діонісієм Ареопігітом, філософія неоплатоніків міцно увійшла до складу середньовічної традиції, в тому числі й вітчизняної думки². Того

---

¹ Пейчев Б. Філософський трактат в Симеоновом сборнике / Б. Пейчев – К. : Наукова думка, 1983. – 152 с.

² Горський В. С. Біля джерел / В. С. Горський – К. : Видавництво Києво-Могилянська Академія, 2006. – 262 с.

часу існували два протилежні погляди: один – нігілістичне заперечення античної філософії; другий – конструктивний підхід у порозумінні із античною спадщиною. Боротьба прибічників двох тенденцій знайшла своє відображення в одному з документів Київської Русі «Послання пресвітерові Фомі» митрополита Климента Смолятича. Загалом ідеї елліністичних філософів є досить поширеними в Київській Русі, проте прикрим є факт пов'язування популярності елліністичної філософії на Русі винятково лише із християнізацією Надчорномор'я. Це аналогічно нинішньому введенню для вивчення в освітніх установах лише «християнської етики». Етика в поведінці людини існує, по-перше, здавна (приміром, у вигляді звичаєвого права), по-друге, етика не є конфесійною, а є вселюдською із традиційними національними особливостями, які можуть бути підсилені Старим та Новим Заповітами, Кораном, ідеями Будди, афоризмами Конфуція тощо. Тож-бо не слід е т и к у долучати лише до котроїсь релігійної течії або й конфесії.

Вважають, що колонізація з теренів Давньої Геллади розпочалася на береги Надчорномор'я у VIII ст. до нашої доби, а найбільшої активності набула з VI ст. до н. д., коли в Криму були засновані Гераклея Таврійська (в подальшому Херсонес), а також Тирас, Ольвія, Калос, Лімен, Керкинитида, Танаїс, Феодосія, Кімфей та ще декілька міст Росії – східної частини Кримського півострова. Це першопочатково були поселення утікачів від суспільного життя регіону півдня Балкан, які згодом переросли в такі собі торгові грекомовні факторії, і вже в зовсім «просвіщені часи» – в еллінські поліси на теренах південної території сучасної України. Про заселеність же загалом південної, східної та західної частин узбережжя Чорного моря ми згадували у попередніх розділах. Згодом відбулися Боспорське царство, римська експансія тощо. Усі ці геополітичні структури були гарно ознайомлені із елліністичною філософією, більше того, значним чином адаптували її до місцевого світобачення. Має бути усвідомленою та обставина, що багаточисельне населення цих усіх суспільних утворень складало не лише вихідці з Геллади – крім них, як обов'язкової частини, значно більшу частку складало еллінізоване населення. Слід вважати, що із зразками еллінської філософії, як і з елліно-римською, усі вони були гарно ознайомлені, тому цілком вірогідним є їх вплив на місцеву культуру.

Зауважимо, що надчорноморська або південноукраїнська місцевість за усіх періодів своєї генези не була котроюсь дикою пустошшю. Як нині відомо, загальнопоширений на усіх т. зв. давньогрецьких теренах культ Артеміди походить з Криму, та й ще аргонавти з диких місць плвли за «руном» (в семантичному сенсі його аналогом може бути «чаша Грааля») до Колхіди, а не з Колхіди до дикунських хуторів Егеїди. З міфу про аргонавтів складно відокремити

реальну дійсність від конгломерату дійсного-бажаного-домисленого, проте факт пошуку чогось вищого за рівнем культури є очевидним. Приміром, один із поетів в III ст. до н. д. писав про тодішніх сучасників: «Критяни усі нечестивці, вбивці й злодії морські, чи ж з критських мужів знав хто-небудь совість та честь?». А де ж Критом натхненна культура?! Ще одна заувага: якимось вже так сталося, що усю складну систему багатолітнього богорозуміння в невизначений хронологічно т. зв. дохристиянський період загальної генези роблять суцільною і одноманітною, наділяючи термінами на кшталт «поганства» (від лат. *pagani* – село), «язичництва», «волховинства», «рідновір'я» тощо. «Висловлювальниками» цих ідей в різних площинах нині в Україні є творці неорелігій, які беруть за основу котрісь повідомлення, уявно збережені фрагменти обрядів, проте не маючи сакральних текстів, окрім переписаних дощечок Велесової книги і досить вільно тлумачачи написане в них. Проте реформи богорозуміння, зміни психоідейних систем світобачення, введення нових культів, а відповідно і світоуявлень відбувалися неодноразово. І неодмінно – у найщільнішій відповідності зі змінами людської психічної домінанти терену.

Багатогранно відображені та багаторазово переписувані, доповнювані, навіть змінювані переоповідання (міфи-билини), записані в Гелладі і які стосуються ще доеллінського періоду, так само як і переоповіді Царства фараонів Та-Кем, були опертям для еллінської філософії, яка у свій період активної генези вбирала в себе знання-переоповідання з різних теренів, зворотньо доповнюючи місцеві знання тих теренів. Деякі культури, залишки від реформацій певних психоідейних систем (релігій, кодексів етики і моралі та осмислювальних систем тощо) в різних формах лишалися й заново переоповідалися вже на іншому інформаційно-змістовному рівні. Приміром, в Та-Кем (Давній Єгипет) така ситуація із системою культу Сонця, подібність простежується й на давньому українському терені (лихо, що знищені усі писані джерела). Згадаємо семантичну основу психоідейної системи, спертої на образ «води-бика» (напр. морський бик як символ Посейдона на Криті), який врешті-решт знецінився в руських літописах стосовно тогочасного терену до символу «скот'єго бога», сиріч скотарського божка або ідола. Слід також нагадати, що «скотами» називали «скіфів», відповідно, не від «худоби».

Ранньохристиянська традиція Середземноморського регіону значним чином не лише негативно ставилась до елліністичної філософії – вона її безпосередньо поборювала. На теоретичному рівні «елліністична мудрість» протиставлялась як культура «блудливого людства», від якого треба терміново усіма доступними засобами рятуватися. В центрі будь-якої філософії як осмислення людського буття була, є і буде людина. Це цілком природно, бо

докладати стільки зусиль для осмислення буття каменя чи дерева не може бути вартим. Якою ж виглядає в символічному розумінні дохристиянська людина і вже християнська, зокрема, через «атрибутивність» та «субстанційність», коли атрибутивне розуміння робить пріоритетною одну з ознак особини, яку й розглядає, а субстанційне розуміння має углядіти зв'язок тіла й душі, які й утворюють неповторну індивідуальність. І хоча А.Ф.Лосев¹ висловлюється, що перше розуміння притаманне античності, а друге – середньовіччю, слід нагадати, що символ античності – людина в багатоформатній поєднаності із природним довкіллям, а через нього із Природою і з душею, яку ще й не виокремлено; символ же середньовіччя – в кращому випадку «страждання Ісусові» як об'єктивне (душевні) та суб'єктивне (тілесні) у поступі жаху майбутнього. Тому в Південній та Західній Європі і сталося Відродження (Ренесанс), що змогло поновити природний зв'язок «людина-Природа». Та на Русі, як і загалом на слов'янському терені, християнство так і не змогло навіть тимчасово здолати того одвічного природного психо-аналітичного мудрісного зв'язку. Слов'янська психоідеологема, і зокрема український світогляд, є невід'ємними від природного довкілля, а тому і християнство як нова світоглядна система, зокрема православ'я, лише збагатилось, увібравши в себе автохтонну світоглядну традицію осмислення із давньоукраїнського терену. Тож якщо за Френсісом Беконом – «я вчився у Природи, а не з книжок», – уся українськість ще здавна як мудрісна, так і мистецька й побутова – суцільне природництво.

Доречним було б розглядати із порівняльним аналізом символізм не лише в переказах Егеїди, а й такий, як, приміром, «трагічне зіткнення» Мудрого Переоповідача та Віщого Провідника на березі злуки двох річок біля майбутнього Києва, які представляли різні психоідеології – мудрість Лівобережжя та мудрість Правобережжя. Місцем їхньої зустрічі є урвище Угорське, де був перевіз поміж берегами Дніпра. Дніпро мав декілька русел, та й вище місця зустрічі річка Почайна впадала в Дніпро, а дещо нижче за течією була легендарна Либідь. На березі ж Почайни були порт і один із районів Києва Поділ, де мешкала більшість автохтонів, яких іменували, приміром, в «Руській Правді», смердами. І було зображення їхнього бога, бога скотів Волоса (Посейдона). За переказами, саме в Угорському було згодом поховано Аскольда, недалеко від місця легендарного наглого вбивства. Проте якщо на цьому місці вбили обох, то й

---

¹ Античная философия и общественно-исторические формации / А. Ф. Лосев // Лосев А. Ф. Античность как тип культуры / А. Ф. Лосев Н. А. Чистякова, Т. Ю. Бородай [и др.] – М. : Наука, 1988. – 336. – С. 44–58.

похованими мали бути обоє, Аскольд і Дір. Якщо ж поховано одного і місце нарекли Аскольдовою могилою (дивно, що вбивці до цього ставились прихильно – де могили убивць, невідомо було ні тоді, ні нині, а от підступно забитого – пам'ять зберігала), то виглядає дивно, що про другого ані згадки. Це свідчить лише за те, що два соправителі – це данина чи «підігравання» східній традиції про двох соправителів, як в азійських країнах та й у Візантії. У слов'ян такої традиції не було – правитель був один. Чи це був неслов'янський терен?

Розглянемо таку гіпотетичну версію: Скальд (Переоповідач, Співець бойових пісень, Боян, Кобзар тощо) Мудрий (*Дгір* – мудрий), а роздільно на два імені – Аскольд і Дір*. Як і відповідно Олег (*Хельг* – провідник, ватажок) Віщий (віщун, волхв-чародій, провидець). Тож-бо й розглядати їхню зустріч слід як зіткнення двох провідних тогочасних психоідеологем, зокрема варіантів богорозуміння або моделей нового і старого геопсихічних світобачень, культів, геополітичних течій, культур загалом. У подальшому пріоритетність на себе перебирає ідеологія сили, підступність та зрада у досягненні мети, не рахуючись ані з чим чи ким – мета виправдовує зусилля. Майбутні переоповідання (т. зв. літописи), не рахуючись із історичністю та брутально заплутуючи її, згадують лише війни. Через те процес етногенези на східноєвропейському терені постає як суцільна колотнеча. В наш час, працюючи лише з такими писаними джерелами, дослідники мусять дотримуватися «об'єктивної історичності». Так якою ж вона виявляється?!

Доречно нагадати про існування середньовічної переконаності у духовенства, що формувало тогочасну ідеологію суспільства, про писані джерела не лише як про носіїв мудрості, а й «як спокуси бісівської», яку демонструє, скажімо, «Києво-Печерський патерик» в «Словах» про Микиту Затворника та Лаврентія Затворника. З усіх боків спостережень визначними творами сучасні філософи обґрунтовано вважають «Повчання» Володимира Мономаха й «Моління Данила Заточника», які свідчать не лише про унікальність явища, а й поглиблюють ідею, демонструючи тяглість філософської думки з попередніх етапів життєвого шляху ще дохристиянської Русі. Тож і означають як відображення цього процесу «давньокиївської філософської думки [...] наявність різних голосів в одному й тому ж самому творі, в одного й того ж автора, де кожен голос лунає вільно, наче не помічаючи наявності інших голосів, інших підходів, багато в чому не

---

* Лише нагадаємо, що Ахура Мазда (Ахурамазда) – Господь Мудрий: Скальд Дгір – Аскольд Дір – Провідник мудрий і врешті – Ярослав мудрий, де Ярослав використано на відміну від справжнього – Григорій Васильович.

співпадаючих...»¹. Більшість представників інших, не канонізованих підходів, були фізично винищені, а твори заборонено і спалено. Тож вивчається лише дешиця дозволеного. Саме тому із розгляду тогочасних писаних джерел очевидним є, що «філософ» має бути «книжником», володіти «хитрістю», щоби щонайперше обійти цензуру розуму, та мати здатність до навчання інших. Проте це лише видимі ознаки, а духовна ознака – чуттєва наближеність до Бога у вигляді відлучення від зла і прилучення до добра. Натомість (за висловом Д.Ареопагіта у творі «Про імена Божії») Бог, як правдива мудрість, «знає світ не через пізнання істот, але (в силу відання) самого себе». Зокрема Мудрість – розгадування особистісного «Я» через осягнення сенсу життя. Світ Софії, до якого звернена філософія, – це «життя в істині», життя в мудрості. Усе висловлене «визначає антропологічно-екзистенціальну спрямованість філософського розуму в культурі Київської Русі – особливість, що простежується в історії філософії в Києві й надалі [...] філософія не є мудрістю. Вона передусім є розумінням величі мудрості як чистого мислення і тому виступає не так пізнанням її, як усвідомленням, що викликає благочестиве схилення перед нею. Премудрість – більше, ніж те, що може бути освоєне обмеженими пізнавальними здібностями людини»².

Києворуська культура, з одного боку, наголошує можливість осягнути справжню мудрість поза філософією, коли істина буття відкривається не через вивчення книг, де вона загадана Богом, а через навіювання божественне, зокрема як вияв безпосередньої довіри Божої. Нестор таким і вбачає свого героя в «Житті Феодосія Печерського».

Советський літературознавець Д.Ліхачов³ вважає, що давньоруську літературу можна розглядати як літературу однієї теми й одного сюжету, де сюжет – світова історія, а тема – сенс людського життя. Це дещо упереджене розуміння, бо ані один процес чи певне суспільне явище не є одновекторним, а через різні підходи його пізнання не може бути об'єктивним.

Тож уся багатогранність філософії із усіма різноманітними течіями, системами тощо не ставали безпосереднім фундаментом для світових чи регіональних релігій та багатьох т. зв. сектантських організацій. Проте істотного впливу від філософствування обов'язково зазнавали різноманітні культури як різні форми майбутніх релігій, вони, як молюск із піщинки робить перлину, із філософської думки

---

¹ Київ в історії філософії України / В. С. Горський, Я. М. Стратій, А. Г. Тихолаз, М. Л. Ткачук. – К. : Вид. дім «КМ Academia»; ТОВ Університетське видавництво «Пульсари», 2000. – 264 с.

² Там само.

³ Ліхачев Д. С. Великое наследие / Д. С. Лихачев – М. : Современник, 1979. – 412 с. : ил.

утворювали систему, яка або такою і лишалася, або за «велінням божим» перетворювалася на богорозуміння, віровчення тощо.

Літературно-філософський твір Іларіона Київського «Слово про Закон і благодать» на багато віків надалі набув видатної символічної значимості, і як наголошує М.Грушевський, його, списуючи, безцеремонно в подальшому переробляли, корчували і компілювали протягом восьми віків¹. Важливо звернути увагу, що «Слово» відчутно контрастує із висловлюваннями мудрості західноєвропейської культури, а «торжество нового Іларіон стверджує не в далекому майбутньому, а в сьогодні». Про необхідність жити нині, зараз, закликав і в середині ХХ ст. Юрій Липа – не вимріюючи собі щось там, далеко попереду, приміром, в прийдешньому «царстві божому», «новому вікові золотому» чи «комунізмі», а в реалістичному, тяжкому, складному, вибороненому наразі. Видається, що саме через занадто розвинену в українців мрійливість (притаманну усім шульгам) про майбутнє в часі останнього тисячоліття (приблизна відстань поміж Іларіоном та Липою) й наголошував Ю.Липа на реалістичному відчутті часу.

Висловимо певну заувагу стосовно сучасної реалістичності українського суспільства, яке й живе «нині і зараз», не надто вже й переймаючись перспективами майбутнього знищення лісів. Погляд, що це, немов, понаїхало клятих чужинців і то вони усе те безпосередньо роблять або провокують, зовсім не відповідає навіть поверхневому спостереженню дійсності. Продовжується і вперте тотальне забруднювання українського терену найрізноманітнішими забруднювачами із застосуванням як найдосконаліших форм і засобів здійснення цього, так і примітивних, застарілих і архаїчних. Не можна погодитись, що це результат довготривалого перебування у підневільному стані. Ця надумана схованка для свідомості лише заважає витравленню із психоповедінкової свідомості українського суспільства цієї споживацької психотипової риси. Не існує в генезі людства суспільств лише із долею зверхників, а т. зв. «богообраність», приміром, обертається лише стражданнями нині й вичікуванням в перспективі омріяного майбутнього – «комунізму» чи «раю». Такі людські угруповання із часом перетворюються на достатньо психосвідомісно неповноцінні, деформовані у соціальному сенсі суспільства. Тож добре чи погано, коли провідна ідея – зосередженість в собі та відсутність бажань мондіалізму?

Іларіон Київський не переймається сучасним, не прагне й звільнитись від нього, тому помисли його не спрямовано у майбутнє.

---

¹ Грушевський М. С. Історія української літератури : в 6 т. 9 кн. / М. С. Грушевський / упор. В. В. Яременко; авт. передм. П. П. Кононенко; приміт. Л. Ф. Дунаєвська. – К. : Либідь, 1993. – Т. 2. – 264 с. – («Літературні пам'ятки України»).

Властива Іларіонові інтерпретація християнського вчення про майбутнє воскресіння, спасіння й Страшний Суд в контексті ідеї (Климент Александрійський*, Оріген, Григорій Ниський) всезагального апокатастазису (сподівання на есхатологічне милосердя Боже, що приведе до абсолютного знищення зла та мороку й утвердить повне торжество добра, світла, спасіння) яскраво висвітлено в його «Молитві». Загалом усі українські православні діячі категорично відхиляли існування райського передпокою, такої собі катівні із різноформатними стражданнями, де чорти навіть застосовують тортури, про що згадують візантійські автори у своїх апокрифах.

На відміну від створення ідолів, яких теоретично заперечувало християнство, ікони демонстрували візуально есхатологічні уявлення. Канонізувалась не лише сама ікона (як в дохристиянському Римі мальоване зображення імператора) із зображенням на ній, а і те, де, кого і в якій послідовності на ній зображували, а також в якій послідовності розташовувались ікони або стінний розпис в храмі. Приміром, Страшний Суд, візуалізований витвір християнської уяви моралістського покарання, розташовано із західного боку храму, над виходом, щоби це зображення-повчання лишалося в пам'яті, бо є останнім сюжетом, який бачать виходячи з храму. І хоча у відповідності до християнської психоідеології вічне раювання чи вічне покарання надається душам, які є безсмертними, проте в мальованих біблійних сюжетах, як у взятому за приклад Страшному Суді, вони зображувалися в своїй тілесній іпостасі: серед праведників пустельники, святі, ченці, тощо, а серед грішників можливо зустріти представників інших вірувань чи конфліктних (в нашому випадку для українського етносу) народів – євреїв, ромів, турків, татар, поляків і німців*. Й іноді потай россян; не обмежуючись ними, до цієї ж компанії залучали й таких осіб як злодії, підступні судді, шахраї, зрадники, а ще й злісних порушників праведного життя тощо. Загалом зображувати Ісуса було складною теомистецькою справою, і ця дія була значно відмінною від зображень імператорів разом із богами-олімпійцями. Нова ідеологія потребувала й зовсім іншого свого візуально-духового відображення. Незграбність здатна перетворити велич богообразу у карикатуру. Відомо, що і східно-середземноморські, і арабські семіти є поганими малярами, особливо портретистами-реалістами, тож бо вони не лише саме Ісуса Христа, а й Бога-отця, Богородиці та Євангелістів не могли до пуття відтворити.

---

*Александрійський від м. Александрія в Єгипті, в Україні є м. Олександрія, мову ж ведемо про Климента з Єгипту.

* Якщо ми вже сподобились називати прийнятними цим народам назвами *євреї, роми* тощо, тож і германський народ має бути означеним не німаками – *німцями*, бо дурнішого нині для прогресивного європейського народу годі й вигадати.

Зображення на кшталт творінь т. зв. абстрактного мистецтва могли лишень відлякувати, тож їх і було заборонено. Загалом, згодом саме Східна церква, сиріч Православна, вбачаючи у зображеннях важливу компоненту віри – символіку духовості, і здавна маючи природну майстерність, широко використовувала іконопис і загалом сакральне мистецтво, як справді мистецтво. Разом з тим надто пильнувалось виконання канону в усьому – пропорціях, масштабі, кольорі тощо. Уважно придивившись до постановки ніг, можна помітити, що і в цьому була певна традиційна відповідність. Попереду права чи ліва нога – пріоритет діяльності певної мозкової півкулі, а це, відповідно, і різні як психоемоційні дії, так і світоглядні, які і визначають домінування господарської діяльності.

Іконопис мав гарне коріння та успішний розвиток на українському терені, він, як складова українського сакрального мистецтва, дуже органічно вбирав у себе давні природні традиції. Традиційно український народ тримав усю свою свідомість зануреною в природне довкілля, тож бо й уся обрядовість мала відверте спрямування до гармонії співіснування із Природою: синкретичне поєднання християнських ідей із народною обрядовістю утворює такі об'єднані поміж собою шляхи, як актуалізація істин про християнську віру і життя Христа, прагнення забезпечити собі сприяння та опіку надприродної сили і поєднання з душами своїх померлих пращурів. Ще патріарх Фотій доклав позитивних зусиль у X ст. стосовно фахового впливу майстрів іконопису на слов'янських теренах, зокрема у Давній Україні. Відомий дослідник давнього Світу К.Ф.Беккер, за підручниками з історії якого навчалась уся Європа і Росія до 1917 р., звертає увагу, що виникнення грецької освіченості та літератури розпочалося від легендарних Орфея, Ліна та Мусея, які родом походять із терен сучасних Болгарії та Румунії і звідтіля поширили свої знання Грецією. Важливим регіоном для давньогрецької культури є іонійські колонії узбережжя Малої Азії, саме звідтіля походить Гомер (це напевно прізвисько, а воно і свідчить про його походження). Після його пісень, найбільш відомих збірок «Іліада» та «Одіссея» почали з'являтися кілікійські поети, а згодом і багато інших. Серед філософів вважалися найдостойнішими «сім мудреців»: Солон, Фалес із Мілету, Хілон зі Спарти, Біант із Прієни, Піттак із о. Лесбос, Періандр Корінфський та Клеобул.

Вважають, що вперше поняття «філософія» вжив видатний античний мислитель Піфагор (VI ст. до н. д.). За класифікацією філософів-стоїків, це широке поняття, поділене на моральне, натуральне й раціональне. Моральне – грецьке *ethikos* або лат. *moralis* – означає «звичаєвий», що стосується способу життя й поведінки; фізика – натурфілософія – шлях дослідження Природи; логіка (діалектика) –

вивчає особливості людського мислення й, на думку Сенеки, присвячена розуму (*ratio* – розум). Філософія – у слов'янській кальці «любомудріє» – любов до мудрості. Антична філософія загалом, а римська особливо, прагнули етики – питань осягнення моралі, боговшанування, релігії, громадянської позиції.

Поступово заглиблений шлях вивчення таємниць Природи, пошуків першооснов буття іонійської натурфілософії (фізики) (VII-VI ст. до н. д.) переходить поволі до фахівця з гуманістичною ідеологією, що «людина – міра всіх речей: існуючих, що вони існують, і неіснуючих, що вони не існують» – Протагора (близько 481-411 рр. до н. д.). Популярним стає не лише саме слово «софіст» (грецьке *sophistes* – мудрець), а його дія – навчання мудрості та красномовству. До середовища софістів належав Сократ (469-399 рр. до н. д.), якого вважають засновником етики; він узагальнив усю філософію до обґрунтування моральних засад буття людини, загалом її дій та поведінки – до звичаїв; за ним, запорука щастя – добродієність, якої можливо навчитися, відповідно, сенс буття людини – осягнення щастя. Платон* (427-347 рр. до н. д.) утвердив розуміння того, що Добро віддзеркалює душа, а Аристотель (384-322 рр. до н. д.) приземлює Добро як досяжне, зокрема людина сама здатна творити своє щастя – це виявило себе плідним «зерном» в латинському стоїцизмі. Важливим було в античному періоді й поняття «космополітизму», грецькою *kosmopolites* – «громадянин Світу». Тому, висловлюючись латиною, Сенека проголошував, що він не народжений для якогось одного закутка, його батьківщина – весь Світ. Вірогідно, нині він це висловив би не на есперанто, а англійською, в XIX ст. – французькою або й німецькою, як перед цим іспанською, а за арабської експансії півдня Європи – арабською, нині на обрії – гуаньхуа, домінуюча серед декількох мов КНР.

Антична філософія з найдавніших днів була загалом космополітичною, бо що представляв собою елліністичний світ? Кіпр, Мала Азія, Сирія, Фінікія, Фалестина, Македонія, Спарта, Атени, Крит, Родос, Сицилія та уся кількість островів Східного та Центрального Середземномор'я, занепале, а колись могутнє царство фараонів Та-Кем, перетворений в Єгипет та занедбаний колись потужний Картаген й Західне Середземномор'я. Можливо, *філософія* була спільна, уніфікована? Ні. Певне, що «ріднила» усіх еллінів мова, як згодом латина, навіть у дні розквіту Західної Європи, чи арабська в дні Арабських халіфатів, як і нині англійська мова, психологія, політологія тощо. Наприклад, Зенон з Кіпру, який викладав в Атенах, опершись на колону (*stoa* грецькою – колона), близько 301 р. до н. д.

---

* Є свідчення, що його справжнє ім'я Аристокл – «широкоплечий».

заснував, нині його визначають як давньогрецький філософський напрям, стоїцизм, а серед його послідовників – Арістон з Хіосу, Герілл із Картагену, у найвідомішого учня Клеанта послідовником був Хірісіпп із Сицилії. Вже в II ст. до н. д. відомим стоїком є Панецій з Родосу, який, перебуваючи в Римі й ідеологічно наслідуючи Аристотеля, навчав, що Світ вічний, а душі – смертні. А вже учень Панеція енциклопедист Посідоній із Сирії залучив до філософії знання від космології, яка вивчала доквілля – макрокосм, до медицини, що вивчала людину – мікркосм, загалом його філософія, висловлена літературною давньогрецькою, вплинула значним чином на римлян Цицерона та Сенеку (останній народився в нинішній Кордові, Іспанія), які своєю чергою здійснили істотний вплив на римських імператорів, приміром, Калігулу й Нерона.

Цей маленький приклад показує, яка велика кількість носіїв різних мисленневих психоідеологем в різній регіональній звичаєво-світоглядній (психоетнічній) інтерпретації утворювала систему, узагальнену згодом як антична філософія. І от носії тогочасної антично-ойкуменічної філософії, грецькомовні й елліністичносвідомі, наприкінці I ст. до н. д. одностайно прагнули до Риму (наприклад, Атенодор – стоїк з Малої Азії), як згодом, у XVII–XIX ст., до Парижа. До речі, з колонізованої Давнім Римом Іспанії походять видатні в майбутньому римські письменники Квінтіліан (ще й відомий ритор), Колумелла, теоретик агротехнології Лукіан (якого в XIX ст. нарекли Вольтером античності), Марціал та інші. Еразм, відомий мислитель з Роттердаму (якого ще називали Дезідерій або Герхард Герхардс), який збагатив «Похвалою глупства» не лише Нідерландську філософську школу, а й західноєвропейську мудрість загалом і Реформацію зокрема, оповідав на літературній латині.

Слід зауважити, що за блиском бойових «досягнень» минулого випадає, що Софія Київська як центр софістики приваблювала до Києва в Середньовіччі *любителів мудрості* з різних європейських регіонів, а особливо із слов'янських країв – Чехо-Моравії, Адріатики, Болгарії тощо. Безсумнівно, відтік мудрагелів відбувався і з Візантії, можливо, й із західних земель. Це природно, як і подальша конкуренція Києва із Московією й відтік до неї з Києва україно-слов'яномовних мудрагеліїв.

«Філософія – не таке собі, для людної площі вигадане штукарство; не у словах – у ділі її вияв. Та й не з тим до неї звертаються, аби мило провести день, аби не нудьгувати на дозвіллі. Ні! Філософія ліпить, вивершує нашу душу, впорядковує життя, керує нашими діями, вказує, чим треба займатися, що – відкинути; сидить за кермом і дбає, щоб не пливли наосліп ті, хто шукає дороги серед непевних хвиль» (XVI, 3*)¹.

---

* Римська цифра означає номер листа, наступна, арабська – параграф.

Це висловлювання Л.А.Сенеки виглядає дуже поважним, якщо врахувати, що він особисто жив і активно шукав своїх життєвих та наукових шляхів у періоди правління римських імператорів Августа, Тиберія, Калігули, Клавдія, Нерона. Ті періоди імперського Риму характеризувалися виразним моральним падінням як в особистісних стосунках, так і суспільних – доноси, недовіра, користолюбні переслідування, убивства немовби з політичних мотивів (приміром, у боротьбі із сенатською опозицією), насправді ж з метою привласнення майна, те саме робилося з доносі. Панувала жага збагачення, як одвічно невмируща і невблаганна «корупція» – тож відбувалося знецінення правдивої людської моральності. Назовні ж відбувалося всебічне її, моральності, уславлення. Тому в середовищі посполитого римлянства панувала розгубленість, яка сприяла духовому зіпсуванню та загальному психічному отупінню – суспільство вступало в колапс.

Усій античній філософії притаманне зовсім відмінне від християнської ідеї ставлення до Бога як людинолюбця, який зосереджений немовби лише на своєму улюбленому творінні – людині. Найвеличніша божественність античної ідеології розподілена щонайширше в природному доквіллі, а Всевишній Творчий Розум іноді виявляв себе в комусь із великого пантеону вищих природних істот, з відомих нам періодів найбільш виразно це відбувалося із Зевсом (до нього із Посейдоном), проте осмисленіше в Юпітері. Тож-бо й дохристиянський мудрагель не вимолює прихильності у Бога, а покладаючись на себе і лише прислуховуючись до оракулів (порад найвищого всевишнього розуму), прагне вдосконалювати себе, рівняючись на «боже» й не стримуючись, щоби перевершувати його. Сенека висновлює: «Життя – це дорога до неба, нашої справжньої вітчизни»², тож у пошуках цієї Дороги – шляху божественної мудрості, і мають слугувати філософи, бо їм належить навчати інших людей послуговуватись тим скарбом, яким їх наділили боги – життям. Тож-бо: «Живе той, хто багатом приносить користь», бо товаришування має відбуватися не з юрбою, а з тими, хто може зробити тебе кращим, і має бути важливою творчою дією філософа нарівні із заглибленням у себе.

Образ такого античного мудрагеля виявився близьким для найвидатнішого виразника українського психоідеологічного карбу Г.Сковороди, який і філософською діяльністю, і самим особистим

---

¹ Сенека, Луцій Анней. Моральні листи до Луцілія / пер. з латин., передм., прим., покажчик імен А. Содомора. – К. : Основи, 1999. – 603 с. – С. 77.

² На дорозі до себе самого / А. Содомора // Сенека, Луцій Анней. Моральні листи до Луцілія / пер. з латин., передм., прим., покажчик імен А. Содомора. – К. : Основи, 1999. – 603 с. – С. 29.

життям демонстрував виважене існування у злагоді із Природою і дружбою із учнем. Багато у філософії Сковороди перегукується із сентенціями, закладеними в «Бчелі», антології античних афоризмів, укладеній XI ст. у Візантії (на Русі вона відома з XIII ст.). Українські гуманісти загалом поділяли ідеологію стоїцизму, зокрема XIV-XVI ст. – Юрій Дрогобич, Павло Русин з Кросна, С.Оріховський-Роксолан. Більшість стоїчних ідеалів, зокрема в побуті – терплячість та зневага до болю із кожноденною стійкістю у подоланні різних негараздів – ці природні риси завжди були найхарактерніші для українців, тому й ідеалізуються у національних фольклорі та піснях й прагненні досягнення національної ідеї. Та значні зміни природного довкілля викликали і зміну природних рис. Окрім того, значної зміни найбільш характерні риси зазнають через позаприродний вплив на котрийсь етнос: тотальне винищення індіанських суспільств з обох континентів Америки, геноцид автохтонів Африки, Австралії, Сибіру або етноцид-голодомор в Україні.

З кінця XX – початку XXI ст. бурхливо відбувається переоцінювання значимості природознавства в Світі. В Україні ж цей процес набув значного загострення на різних рівнях з 26 квітня 1986 р. Визначальним, приміром, стають такі питання: а чи після тодішніх подій на Чорнобильській АЕС і навколо неї природознавство, як система пізнання Світу, лишається символом «віри у Розум як силу, що гарантує людству стабільність процвітання»? Чому нині науково-технологічний розум значним чином зміцнює технологічний утиск природного довкілля та біосфери? Людство перетворюється на виразний показник природної нестабільності та екзистенційних жахів? Якщо визначена глобальна еволюція Всесвіту, то ми, її співучасники, вільні у виборі її наступних сценаріїв? Чи ми несемо відповідальність за вибір того чи іншого сценарію?

Запитання, подібні цим, були завжди й, вірогідно, будуть у зв'язку із поглибленням різноманітних знань про себе, про природне й неприродне довкілля та про Світ загалом – знання ж виникають у відповідності із щонайбільшим розвитком саме різноманітних галузей природознавства. Позиціонування ж, як і аналізування, є дуже залежними від *доброчесності*, набутої в *навчанні*, які так були шанованими філософами античного періоду розвитку людства. Позиція, коли людина ставить себе як богоподібну істоту над т. зв. позаантропним Світом, зокрема природним довкіллям, створює ситуацію, коли Природа, клімат, біосфера, життя і навіть антропність – сиріч загальне людське існування в Світі – постали у XX ст. як предмет глобальної індустріальної діяльності людини, об'єкт науково-технічних маніпуляцій Людства. *Знання – сила*, утверджене Р.Декартом (Картезій) та Ф.Беконом, нині трансформувалося у *знання – влада* – сиріч влада

над тим, що пізнається: Всесвітом, Життям, Довкіллям, Соціумом, Культурою, Людиною в усіх її екзистенційних вимірах. Звичайно, що саме активні технологічні «маніпуляції» перетворили прадавню дещо мавпоподібну істоту в нинішню людину, яка найістотнішим чином зовні, а особливо інтелектуально відрізняється від минулої. Завдячуючи мудрості із науково-дослідницьким прогресом, людина-феномен досягла того рівня інтелекту, коли здатна перейматися вирішенням парадигми – чи то Людство понад Природою, чи то Людство є беззаперечно залежною складовою Природи. У вищенаведених питаннях важливим є колективний регіональний суб'єктивізм або психоетнічна поведінкова традиція суспільства, які формують традиційну національну психоідею, що неодмінно має своє унікальне мислення – геопсихологію. Саме ці регіональні психоінтелектуальні розбіжності істотно заважають порозумітися у Копенгагені на Конференції ООН із кліматичних питань і досягти порозуміння дієвого, практичного, а не декларативного.

На західноєвропейському постайнштайнівському та неодарвіністському (синтетична еволюційна теорія) природознавстві відчутним є значний здвиг, який безпосереднім чином спричинив масштабні парадигмальні зрушення – *нелінійні, квантовопольові, комп'ютерні, категорійні*. Ці зрушення радикально перетворюють не лише фундаментальні основи природничо-наукового знання, а й його класичні парадигми, на десятиліття уперед визначають характер шляхів прогресу природознавства та його методів дослідницького пізнання. За радикальною спрямованістю концептуальних філософсько-світоглядних шляхів є цілком логічним продовження того інтелектуального розвитку природознавства, яке відоме від античності до Відродження й надалі до XIX-XX ст. Нинішня ж, нова постмодерна філософія дуже активно протиставляє себе попередниці – філософії модерну. На погляд сучасних науковців¹, постмодерна філософія науки навіяла менталітетові Модерну такі філософські концепції: концепція Всесвіту як неантропної лінійно-детерміністичної системи, яка піддається тотальному людському контролю; концепція людини-природознавця, як великого Богоборця, Адміністратора, Керманича Всесвіту. Поступово «модерн-філософія» науки викликала в інтелектуалів благоговійне ставлення до науково-технологічного мислення як до «великої надії людства», в 60-х роках XX ст. був культ «чарівниці хімії». Натомість нині у руслі постмодерністської стратегії природознавство постає як система понять, методів, засобів, які потрібні

---

¹ Сучасне природознавство : когнітивний культурно-історичний вимір / укл. В. С. Лук'янець, О. М. Кравченко, В. Л. Храмова, Л. В. Озадовська, О. Я. Мороз – К. : Наук. думка, 1995. – 269 с.

людині не лише більш адекватно пізнавати і використовувати природу, а щоби співіснувати в гармонії із нею. Це розуміння природознавства відрізняється від суспільствознавства тільки становленням та розгортанням антропності в Світі. Природознавство – чільна частина еволюції тотальної системи *цивілізація–природа*: стратегії життя у суб'єктів різних культур різні, то й природознавство виявляється тут як багатоваріантне бачення антропного Всесвіту, який стає, а не існує, як одвічний, неантропний, стабільний. Таке постмодерністське гуманітаризоване природознавство переконане, що носій кожної культури повинен визнавати за природою право і можливість еволюціонувати власними шляхами у відповідності із природними закономірностями. Людство повинне прагнути не до приборкання природи, а до такої творчої співучасті в коеволюції з нею, яка виключає рецидиви поведінкової брутальності стосовно найвитонченіших та нестійких природних процесів. «Виступаючи проти панування «модерн-ідеології тотальності», постмодерністська філософія науки іронічно оцінює такі ціннісно-сміслові намагання, як глобалізм, раціоцентризм, технократизм, лінарний прогресизм, телеоцентризм тощо. Природним наслідком даної позиції є відчуття хиткості, незавершеності тієї картини світу, якою керувався природознавець епохи модерну. [...] Постмодерністська свідомість науки дає змогу по-новому оцінити методологічне значення нелінійних, квантово-польових, комп'ютерних, категоріальних зрушень у науці. [...] Збагативши концептуальний фонд науки багатоманіттям нелінійних концептуальних систем, неньютонівських динамік, неенштейнівських єдиних теорій поля, нефрідманівських сценаріїв фізико-космічної еволюції, нетеоретикомножинних унітарних концепцій математики, вони істотно змінили не тільки онтологію природознавства, а й його становище в культурі [...], завдяки їм у природознавстві наприкінці ХХ ст. увесь світ став репрезентуватися як активне нелінійне середовище вільного становлення нескінченно різноманітних процесів самоорганізації, дисипації, які характеризуються такими загальнонауковими поняттями, як неврівноваженість, нестабільність, темпоральність, біфуркація, потенційна багатоваріантність шляхів еволюції, флуктуаційний вибір цих шляхів тощо».¹

Розглядаючи подібні матеріали, складається стійке враження, що немовби з кінця ХХ ст. формується новий тип наукової раціональності, який визначається специфічно-ігровим характером наукового пізнання як творчої діяльності, натомість відкидаючи функціонування

---

¹ Сучасне природознавство : когнітивний культурно-історичний вимір / укл. В. С. Лук'янець, О. М. Кравченко, В. Л. Храмова, Л. В. Озадовська, О. Я. Мороз – К. : Наук. думка, 1995. – 269 с.

абсолютної істини в науковому пізнанні навіть у вигляді Ідеалу. Усе перераховане, і значно більше, «здійснює» передова західноєвропейська (нині скоріше англomовна) пошуково-дослідницька наука, і за нею аналізуюча та утверджуюча філософія. Разом з тим, а ми цього торкалися вище, усі передові погляди античного минулого відомі нині лише через існування єдиної наукової давньогрецької та латини, так само як нині американського діалекту англійської мови, натомість усе інше, варварське, нині не відоме. На щастя, наразі такого не сталося із неанглосаксонською думкою. Зауважимо також, що саме західноєвропейська філософська думка в процесі свого становлення прагнула сама й нав'язувала іншим, не помічаючи їхнього існування, до абсолюту в науці, релігії та культурі думання загалом. Пізнання у більшості випадків є виявленням того, чого реально немає. Більше того – це виявлення того, чого не було й не буде, якщо його, оте п і з н а н е свідомістю, не перетворить хтось, цілком конкретний, в реальність. Чому того, що ми пізнаємо, не могло бути? Бо оце ми і є, ті, хто щось пізнає, творчо осмислюючи і домислюючи те, щ о б у л о ... Зокрема було те, що цілком реально існувало без нас нинішніх, ми ж його осмислюємо цілком реально, аналітично домислюючи. В своєму пізнанні нинішні осмислювачі «виявляють», як «міркував Сократ» про те, що, приміром, живий діалог дохідливішим є до слухача, аніж писане джерело, і саме через те він особисто й не писав. Та ж його, того Сократа, й не було зовсім, і він загалом є лише витвореним у пізнанні мудрості минулого тими, хто намагався прагнути пізнавати Світ. Пізнання ж майбутнього є нічим іншим, як перенесенням в перспективу осмислень сьогодення в сучасному часoprосторовому довкіллі. І добре, що воно лишається в писаному джерелі, бо ті наступні, майбутні осмислювачі свого довкілля, зможуть не робити того, що для них пізнали їхні попередники – пізнавачі-осмислювачі майбутнього.

Коли ми нині бажаємо щось розповісти стосовно існуючого Світу чи висловитись світоуявно, то скористовуємося тими знаннями, які існують нині стосовно Світу, зокрема, що існують не в якості абстракції, а конкретно, приміром, отримані в школі у відповідності з предметами із шкільної програми – географії, біології тощо. Певно, що і давня людина мала б користатися із тією ж метою існуючими тогочасними знаннями, які й було зконцентровано в системі, що зберігала усі перекази, тобто тогочасній міфології. Вона була тоді усім тим, чим нині є, наприклад, мас-медіа, а вірогідно, й значно більше. «Точнішим, на наш погляд, буде виявлення тієї функції, яку здійснювали міфологічні (антропоморфні) уявлення про німф, русалок, стародавніх богів та ін. Усі ці міфологічні образи виявляли себе не стільки як фантастичні уявлення про людиноподібних істот, що «управляли» навколишньою природою, скільки як своєрідні «категорії»,

за допомогою яких осмислювався й упорядковувався наявний пізнавальний матеріал»¹. Для більшості пересічного громадянства дія світла, радіації, електромагнітних полів або інших енергій, візуально не видимих, проте існуючих для сучасних людей реально із підручників, посібників, радіо-, теле- та інших джерел інформації, є тими ж «надприродними» силами, які присутні у міфах, переказах чи іншій народній творчості з минулого.

Розглядаючи міф лише як продукт уяви людей давно минулих періодів, багато дослідників не лише вважають, а й переконані і цілком свідомо розглядають його як об'єкт викривленої уяви, надуманого тощо, надаючи процесу певної негативності, тим самим перетворюючи у невідповідність до переказу дійсних, реальних подій. Прагнучи ж виправити нереальність, осмислювачі здійснюють ревізію міфу, переповідаючи його у відповідності до сучасного суб'єктивного процесу. Проте для тієї давньої людини міф і був відтворенням регіональної генези людства. Цілком логічно, що науковці² ставлять запитання: «враховуючи перспективи поступального розвитку науки, замислимося: а чи не здається з позиції науки далекого майбутнього і наше сучасне знання чимось таким, що нагадуватиме «ілюзії» чи «міфи»?». Далєбі нагадуватиме неодмінно, бо вже нині советське безкомп'ютерне минуле кінця 80-х років ХХ ст. саме таким і постає у згадуванні «минулого». Тобто не слід давні перекази, міфи зокрема, перетворювати в категорію «суцільного заблудження», проте ж і виводити їх як категорію історичну, занадто ідеалізуючи, також не слід. Коли нині не раз чуємо, що Біблія, зокрема Старий Заповіт, є історичною книгою, то це не слід сприймати як таке. Старий Заповіт – збірка багатьох різнопланових текстів, як переказів, які стосуються минулих періодів, так і аналізу багатьох подій, що відбулися в тому минулому на теренах, охоплених знаннями тогочасних мудрагелів стосовно певного регіону Ойкумени. Історична об'єктивність в цій грандіозній праці багатьох фахівців не присутня, присутні елементи такої об'єктивності в регіональному світосприйнятті та суб'єктивному аналізі тих подій. Влучно висловився стосовно такого сприйняття Ж.А.Пуанкаре (філософ, фізик, математик), що є дві однаково вигідні позиції: або вірити усьому, що оповідають або цілковито усе брати під сумнів – обидві дозволяють особисто не думати.

Найбільш реалістичним, бо підкріплене за допомогою дослідницького обладнання, виявляє себе наукове мислення XVIII-XIX

---

¹ Філософія : підручник / укл. І. В. Бичко, І. В. Бойченко, В. Г. Табачковський та ін. – 2-ге вид., стереотип. – К. : Либідь, 2002. – 408 с.

² Філософія : підручник / укл. І. В. Бичко, І. В. Бойченко, В. Г. Табачковський та ін. – 2-ге вид., стереотип. – К. : Либідь, 2002. – 408 с.

сторіч. Цей період насичений не лише безпосередньо різними механізмами, машинами. Думання загалом та психоаналітичне (психофілософське) зокрема стає «механістичним», тобто центром його стає механічна дія – в усі попередні періоди свого існування людина впливала на довкілля головним чином природними органами свого тіла, та й домінуюче довкілля було природним. Новий механістичний підхід Світ бажав уявляти як досконалу машину. Проте таку, яка потребує пізнання себе з метою подальшого інтенсивного людського втручання. Пізнання має відбутися, приміром, через диференціальні рівняння механіки. Минулий тисячолітній емпіричний, а згодом і осмислений теоретичний антропоморфізм миттєво почав замінюватись механічно-раціоналістичним світобаченням. Проте ХХ ст. спричинило рішучий механістичний поступ. До певної міри світоглядні моменти, які виникають в свідомості за цього процесу, В.Винниченко прагне відобразити в своїй «Сонячній машині». Загалом, саме ХХ ст., не дивлячись на найжахливіші антилюдські акції – війни із застосуванням засобів масового знищення людей, крім того, голодомори та голокості тощо, засвідчило себе як найгуманістичніший період генези людства, як в мисленнєвому, так і в практичному своєму виявленні. Тож на нинішньому етапі генези формується не лише нова світоуявна картина Світу, а і практична життєва, психоповедінкова позиція людства в життєвій структурі «людина – довкілля» на планеті Земля.

Чорнобильський катаклізм – це антропна техногенна дія планетарного масштабу, що є реальним «символом-попередженням». Це попередження людства не тільки про те, що у ХХ ст. науково-технологічне мислення перетворилося на загрозливу антропогенну силу загального планетарного масштабу, а й про те, що політична влада, яка розпоряджається цією силою, може перетворити її на таку, якою свідомо чи несвідомо загрожуватиме всьому живому. Проте держава завжди прагнула використання науково-технологічного прогресу суто для себе, зокрема «еліти», лише дивлячись на те, *хто* складає ту еліту і яку державну структуру вони утворюють. Тоталітарна держава не може прагнути демократизації ані науки, ані праці, – наголошував один з лідерів-теоретиків розбудови тоталітарного режиму майбутнього СРСР Лев Троцький. За його ж словами, мілітаризація праці є неминучим, головним методом організації робочої сили у відповідності з потребами соціалізму¹. Науковці вважають, що справжнім шедевром ідейного екстремізму виступають політичні постулати марксизму, які безапеляційно закликають до використання крайніх засобів соціальних перетворень (через мілітаризацію суспільства, його

---

¹ Скиба В. Вступ до політології : екскурс в історію правничо-політичної думки / В. Скиба, В. Горбенко, В. Туренко – К. : Основи, 1998. – 718 с.

«революціонізацію», тобто розпалювання в ньому ворожнечі і класової боротьби), вимагають від своїх прибічників сліпого підкорення і виконання будь-яких, навіть найабсурдніших накреслень, «наукових» висновків, наказів та інструкцій¹. При цьому психоідеологеми стають конче потрібними й загостреними, і чи досягнення «модерну», чи досягнення «постмодерну» будуть використані лише в підкріплення та обґрунтування державної ідеології тоталітарної державної структури.

«Філософія природознавства – це не якийсь завершений погляд, не замкнена теорія і навіть не автономна дисципліна, яка містить єдину правильну відповідь на питання: що таке природознавство? Філософія природознавства – це багатовіковий дискурс, у перебігу якого творці природознавства і його методологи усіх епох дискутують з проблем про походження природознавства, про його місце в культурі, історичній еволюції людства, про культурно-історичні причини трансформації долі природничонаукового пізнання тощо»². Це усе витворюють філософи, осмислюючи довкілля із включенням до нього людини чи виведенням людини поза межі природного довкілля як істоти, подібної до Бога, яка творить штучну природу, квазінатуру сама, як першотворену створив Бог. Хоча атеїсти, приміром, вважають, що визнання існування Святого Духа як Всевишнього Творця Світу – плід нездорової фантазії обмежених у своїх знаннях людей, що не розуміють найелементарніших законів природи. Саме страх людей перед незрозумілими явищами в житті всесвіту, природи і людського суспільства є, на їхню думку, головною чи навіть єдиною причиною народження віри людини у Бога³. Проте слід зазначити, що не філософи-мудрагелі античності, а прадавня людина, за влучним висловом К.Леві-Строса⁴, була щонайпершим дослідником-експериментатором, природознавцем, і вже як результат своїх дослідів-спостережень ця давня людина робила висновки, а подальше аналізування привело до усвідомлення Всевишньої Волі чи Духа Святого – Бога як вищої форми Матерії.

Західноєвропейське філософствування означає словом «модерн» епоху від Декарта, Бекона й Галілея до Ніцше, Хайдегера та Вітгенштайна. Попередню епоху визначають «премодерною», а ту, яка йде після модерну – «постмодерною». Постмодерна – це сучасна епоха,

---

¹ Скиба В. Вступ до політології : екскурс в історію правничо-політичної думки / В. Скиба, В. Горбенко, В. Туренко – К. : Основи, 1998. – 718 с.

² Сучасне природознавство : когнітивний культурно-історичний вимір / укл. В. С. Лук'янець, О. М. Кравченко, В. Л. Храмова, Л. В. Озадовська, О. Я. Мороз – К. : Наук. думка, 1995. – 269 с.

³ Лазоренко Т. Г. Духовність і прогрес : короткий нарис історії духовності / Т. Г. Лазоренко – К. : ТОВ «Кваліфіковані кадри», 2004. – 212 с.

⁴ Леві-Строс К. Первісне мислення / Клод Леві-Строс ; пер. з фр. / вступне сл. С. Йосипенка. – К. : Український Центр духовної культури, 2000. – 324 с.

із своєю «філософією природознавства». Епоха модерну позначена домінуванням певної культури філософствування – це «метафізика центризмів» із загальновідомими іпостасями онто-, тео-, телео-, раціо-, логоцентризм тощо. Наразі модерн поступається новій епосі, домінантами якої виступають «філософія децентризмів», «філософія плюралізмів», «філософія поліморфізмів». «Кожний такий децентризм (плюралізм, поліморфізм) стає топосом співбуттєвості (сумісного буття) розмаїтих автономних центризмів, які змагаються між собою і серед яких немає привілейованого, домінантного, центрального [...] характерна особливість нової епохи духовної еволюції Заходу, його наукової та культурфілософської думки. Цю нову епоху позначають нині неологізмом «постмодерна» [...] В постмодерну епоху західноєвропейська (оксидентальна) ментальність набуває такого режиму буття, що стає чимось подібним до топосу співіснування (констеляції) «постісторії», «постхристиянства», «постіндустріалізації», «постметафізики»¹.

Сучасний світогляд через значну кількість дослідницько-осмислювальних наукових напрямків не може, не прагне та загалом не здатен створити постмодерністської картини Світу, нинішній її уявний простір є значно багатовекторніший, ніж минулі осмислювальні періоди. Західноєвропейський осмислювальний традиціоналізм «жаху» відтворює різносценарні містерії «кінця Світу» через грандіозне зростання ентропії, хаосу, неминучого зруйнування всіх існуючих структур як еволюційного процесу Всесвіту із кінцевою сценою – «теплова смерть». Інша варіантність досягається через традиційний західноєвропейський позитивізм, а ще більше через неопозитивізм, який ще від Л.Вітгенштайна своєю основою визнавав значну відмінність висловлювань, отриманих від емпіричного та теоретичного, проте у їхньому позалогічному співіснуванні є певні психічні перетини, де присутній суб'єктивізм, зокрема регіональний. Особливо важливим виявив себе постпозитивізм, представник якого І.Лакатос розробив концепцію розвитку науки, основа якої – конкуруючі науково-дослідні програми. Проте критичний раціоналізм у своєму намаганні розокремити раціонально-наукове від ілюзій метафізики або ідеологій перетинається із соціальною інженерією та соціальною терапією, прагне не залякування та жахання, а все ж таки вирішення соціальних питань існування. П.Феєрабенд із «методичним анархізмом» (який певним чином перегукується із кропоткінським) наголошував, що ані норми, ані здобутки науки не є адекватними в різні періоди існування, а це і

---

¹ Сучасне природознавство : когнітивний культурно-історичний вимір / укл. В. С. Лук'янець, О. М. Кравченко, В. Л. Храмова, Л. В. Озадовська, О. Я. Мороз – К. : Наук. думка, 1995. – 269 с.

сприяло оптимістичному погляду на еволюційний процес самоорганізації, синергії, становлення дедалі складніших антропотехногенних систем: біологічних, культургенезних, економічних, соціально-психічних тощо. Крім цих транснаукових світоглядних напрямків, існує значна кількість аналітичних картин Світу, які також вміщуються у постмодернізм – психофілософську конструкцію сучасного життя. Проте значна кількість осмислювачів, особливо не західноєвропейського штибу, все ж переконана, що Світ треба сприймати таким, яким ми його творимо разом із Богом, який також самовдосконалюється, а такий Світ не є накресленим «модерністським», «постмодерністським» чи то «домодерністським» – бо «Питання полягає не в тому: поганий чи ні постмодерністський світ, піддавати його прокляттям чи захоплюватися ним. Він просто є. І ми, оскільки є часткою цього життя, маємо не тільки прийняти його, а й знайти можливість орієнтуватися, діяти, самозберігатися в ньому, адекватно думати, – словом, навчитися жити у постмодерністській мультикультуральності. У контексті цієї мультикультуральності традиційне для модерну розуміння культури як стійкої раціоцентрованої системи духовних цінностей, імперативу ідей, що панують над сферою екзистенції («життєвим світом»), трансформується в постмодерністське її розуміння. При такому розумінні дихотомія *культура – життєвий світ* тлумачиться як умовна. Культура тут сприймається як повнота соціального буття»¹. Сиріч, потрібно усвідомлювати, що змінюється не сам Світ, хоча, безперечно, він, як і усе у Всесвіті, еволюціонує, змінюється, іноді докорінно і процес твореного і осмислюваного людиною життя, – та найгрунтовніше змінюється світосприйняття. Ми ж розглядаємо світосприйняття через призму пізнання Природи, і особливо природного довкілля. Через те нас цікавлять ті світоглядні системи, якими нині скеровуються науковці.

Одна із тез постмодернізму, що антропосфера – «одна з багатьох сентологічно рівноцінних галузей глобального еволюціонізму», є цілком очевидною до тих пір, доки «антропосфера», «природа», «людина», «динозавр», «вулканічна діяльність», «бог» тощо є в системі «планети Земля», коли ж структура «антропо» виходить в поза межі «дії» Планети і включається в іншу космічну систему, тоді складно однозначно оцінювати «рослина», «тварина», «людина» як галузь загального еволюціонізму. Те саме й із усвідомленням «бог» як земна структура і як структура Всевишній Розум – «Бог» в космічних об'ємах – це різні поняття, не дивлячись на «постмодерністський» чи

---

¹ Сучасне природознавство : когнітивний культурно-історичний вимір / укл. В. С. Лук'янець, О. М. Кравченко, В. Л. Храмова, Л. В. Озадовська, О. Я. Мороз – К. : Наук. думка, 1995. – 269 с.

«модерністський» філософський мисленнєвий простір. Така ж позиція постмодернізму «свобода пізнання», не обмежена ніякими факторами, веде до конфлікту між ідеалом науки – потяг до істини понад усе – і моральністю, коли понад істину є життя людини. Консенсус має статися немов би сам по собі, бо наука не відмовиться від прагнення отримання істинного знання про Світ – це ж її двигун, проте моральні цінності не можуть бути гальмом, а є саме цінностями, бо безцінніше створення експериментальних умов і засобів дослідження, які загрожують життю людини, є повторенням Хіросіми із Нагасакі та чорнобильського синдрому.

На думку фахівців¹, герменевтика як течія філософської думки уособлює собою найважливіші світоглядні установки гуманітарної інтелігенції сучасного Заходу. Разом з тим, сама герменевтика – і як пізнавальна практика учених-гуманітаріїв, і як сукупність загальних і спеціальних питань, пов'язаних із осмисленням Природи, розуміння смислових зв'язків, втілених у пам'ятках культури, і як вчення про передумови, правила, прийоми, цілі, засоби і критерії засвоєння й інтерпретації значень, виражених у мові (усній і письмовій, літературних текстах, творах мистецтва, історичних документах та інших джерелах), – є давньою традицією європейської гуманістики. Термін «герменевтика» означає тлумачення, роз'яснення прихованого смислу чогось неоднозначного або ж важко зрозумілого; зокрема тлумачення змісту символу, дешифрування семантичного сприйняття довкілля. Й виникає запитання: чи є національна основа в символіці сприйняття довкілля у наукових підходах герменевтики?

Коли врешті регіональний психотиповий суб'єктивізм визначився із своєю тереновою соціоприродною адаптацією і психоемоційною автохтонністю, і це мало бути утвердженням не деформовано-логічним відголоском Великого Риму, а жорстким раціоналізмом скромних обранців долі на землі, яку їм дали як омріяну – отоді й з'явилась психоідея, ладна протиставитись і католицизму, і православ'ю, й іудаїзму, і мусульманству – протестантизм. Засновник його М.Лютер відкинув посередництво церковних авторитетів у тлумаченні Священного Писання й висунув ідею внутрішньої зрозумілості Біблії з неї самої для кожного віруючого. Ідеї М.Лютера стали логічними, коли змінилась психоетнічна основа західних європейців, коли вони відчули себе європейцями-автохтонами, а не прибульцями. Стосовно ж Священного Письма, його тлумачили, а спочатку й впроваджували апостоли-галілеяни Петро, Павло, Андрій та інші, а згодом більш ширше етнічно коло нозореїв, семітомовних вихідців з Сирійсько-

---

¹ Кошарний С. О. Біля джерел філософської герменевтики (В. Дільтей і Е. Гуссерль) / С. О. Кошарний; Ін-т філософії АН України – К. : Наук. думка, 1992. – 124 с.

Палестинського регіону, надалі це їхні нащадки. І лише після устійнення активних міграційно-місіонерських процесів з того регіону головним чином до Південної Європи, а вже з її теренів – до Західної, які відбувалися більше тисячі років, врешті почали утверджуватись справжні західноєвропейські ідеологеми, тобто Святе Письмо потребувало своєї західноєвропейської адаптації. Проте слід зазначити, що розвивалися й технологічні підходи в опануванні джерел гуманітарної культури, такі як коментування історичних документів та правових норм, правила інтерпретації літературно-художніх, філософських та інших писаних творів, релігійних текстів, виявлення прихованого та зашифрованого в них змісту, а згодом і роз'яснення (що дуже люблять західноєвропейські філософи). І це відбувалося від епохи до епохи, зокрема «герменевтика зберігала статус позитивної наукової, а не філософської дисципліни, сприймалась як феномен, що ближче до мистецтва, а не до теоретичної рефлексії [...] Ситуація починає поступово змінюватися лише відтоді, коли у дослідженнях В.Дільтея принципи романтичної герменевтики універсалізуються і підносяться до рангу основоположень методологічної рефлексії історичної свідомості [...] Висунуті В.Дільтеєм ідеї згодом були перехоплені й на ґрунті феноменології Е.Гусерля переосмислені М.Хайдегером [...] І лише після того, як Х.-Г.Гадамер і П.Рікер наново обґрунтували герменевтичні принципи філософського мислення і на початку 60-х років незалежно один від одного виклали результати своїх досліджень ясною філософською мовою, герменевтична установка розпочинає дедалі глибше і масштабніше укорінюватися в середовищі гуманітарної інтелігенції Заходу як установка власне філософського мислення»¹. Зокрема, те само і у психофілософському погляді на природознавчу концепцію українознавства: національна мудрість через національне соціоприродне (певніше – природосупільне) довілля.

Видається, що теорія загальної інтерпретації джерел внаслідок універсалізації «регіональних» методик тлумачення джерел має і матиме суттєву ваду – психічний рівень кожної інтерпретації буде обов'язково «підганятися» під рівні чи особливості західноєвропейської психіки, нині це вже американізована англомовна ідеологія. Приміром, як в роботі А.Тойнбі інтерпретація історії, з якої «виникали» певні «фрагменти», або у Геродота стосовно міфів Південної Америки – він нічого про них не писав, бо нічого про те не знав, далєбі вони існували й мали істотний вплив на світосприйняття у розумінні, наприклад, ідеї Бога в генезі Планети. І про що би не говорив постмодернізм, а біохімічні процеси в різних регіонах Світу є відмінними, і

---

¹ Кошарний С. О. Біля джерел філософської герменевтики (В. Дільтей і Е. Гуссерль) / С. О. Кошарний; Ін-т філософії АН України – К. : Наук. думка, 1992. – 124 с.

пріоритетність одних процесів в усвідомленні через мозкові процеси автохтонів буде обов'язково іншою, аніж у інших автохтонів своїх регіонів, лише силою примусу вони можуть її змінити, проте в своїх інтерпретаціях їхня відмінність тлумачення символу або прихованої ідеологеми буде різною і обов'язково специфічною, хоча й значно перекрученою через маргінальність. Усе це неодмінно є спостереженим в «христовій ідеології», якою успішно послуговуються на свій розсуд в Україні та Мадагаскарі, в Ізраїлі, Палестині, Сінгапурі, США, Скандинавії, Бразилії та у Франції, Великій Британії, Ірландії, Беніні й Ватикані.

Коли Західна Європа відбула кардинальних змін у впливові на формування світоглядних засад, відповідно уся минула традиційна орієнтованість на той час набула загальною новою переорієнтацією пізнавальних засобів у бік фізики. Тож становлення нової, але грізної квантової механіки супроводжувалась гострою світоглядною боротьбою між представниками різних дослідницьких західноєвропейських структур: Г.А.Лоренцем, М.Планком, А.Айнштайном, Е.Шредингером та іншими з одного боку, і Н.Бором, М.Борном, Л.Розенфельдом та їхніми прихильниками – з іншого. Айнштайн висунув фундаментальну ідею корпускулярно-хвильового дуалізму, яка найактивніше стимулювала утвердження неklasичного способу мислення, проте згодом видатний західноєвропейський мислитель зупинився з подальшою її розробкою і протягом усього життя боровся проти втілення цієї ідеї у квантовій механіці. Так сталося через те, що він з глибокою шанною ставився до ідейно-категоріальних засобів аналізу класичної фізики (Галілея, Ньютона, Кеплера, Декарта тощо), які відповідно визначили класичну концептуалізацію фізичної реальності.

«Езотеричний зміст українського серця протягом віків утаємничувався у розмаїтті символів, і початок цього розмаїття суто біблійний. Це поняття мало величезний зміст у культурософії епохи, що настала по зруйнуванню Січі»¹. Проте зауважимо, що XVIII ст. значним чином «узаконило» езотеричний зміст «серця», пов'язавши його безпосередньо із гуманістичною людиною. Пов'язування ж серця як вмістилища душі відоме здавна, і присутнє таке анатоמו-теїстичне розуміння у більшості релігій. «Такі поняття як серце землі, таємна людина, глибоке серце є центральними в системі християнства. В цьому розумінні Біблія говорить про «серце моря», про «серце землі» як про те, що криється в їхній таємній глибині; ще більшою мірою це можна сказати про серце самого Бога... Людське серце – це єдине пристановище слави господньої, вмістилище совісті, душі і всеосяжної

---

¹ Кошарний С. О. Біля джерел філософської герменевтики (В. Дільтей і Е. Гуссерль) / С. О. Кошарний; Ін-т філософії АН України – К. : Наук. думка, 1992. – 124 с.

любіві [...] для Сковороди сонце – не язичницький символ, не культовий напівбог, а філософсько-релігійне втілення абсолютної сублімованої божественної сили, начала начал, в якому духовне набирає специфічної матеріальної сили і досягнення стану якої є взірцем для смертних»¹.

Слід звернути увагу, що Біблія не є посібником з будови тіла людини, і тому деякі трактування з анатомічної будови людини, які зустрічаються на її сторінках, не можуть сприйматися як фахові. Стосовно ж питань з геопсихології, то й тут «серце землі» й інші нині розглядаються науковою аналітикою значно глибше й аргументованіше, а етнопсихічні фрагменти Старого Заповіту є дуже щільно залежними від регіонального психосуб'єктивізму. «Захоплення Природою, як такою, без згадування про її Творця, чуже Біблії; тому у Старому Заповіті відповідного слова немає. Усе створене існує лише завдячуючи Богові, є винятково місцем Його творчості, його творінням і одягненням, яким Творець оточує Себе. Розвиваючись за Його законами, Природа відкриває доброту й могутність Бога, викликає у людини здивування, вселяючи в неї благоговіння перед Богом, а не перед нею самою [...] В Біблії відсутнє таке звичне для, приміром, грецької філософії, протиставлення Природи духу, духовості; античні автори (філософи) вважали, що дух людини створено Природою і він пов'язаний із нею. Проте Новий Заповіт виконує чітке розмежування поміж природним і тим, що викликано або оновлено Божим Духом. Словом «природа» тут означено два грецьких слова: 1) слово «фюсис», «фюсикос» визначає обумовлену біологічним походженням фізичну й духову унікальність, а через це – приналежність до певного виду (роду), а також притаманні цьому виду життєві процеси та утворений устрій. Обумовлюється те спільне, яке є відповідним і людині, і тварині (фізіологічне та інстинктивне); 2) слова «псюхе», «псюхікос» визначають те, що є приналежним до душі як рушійної сили «живої істоти», і вбирають в себе усвідомлювану під «плоттю та кров'ю» унікальність смертної земної істоти [...] До природних складових людини, приналежними їй як творінню, відносяться як сфера тіла, так і сфера душі. Вони підпорядковані закономірностям земного життя. Крім того, людина як Боже творіння пов'язана певними моральними директивами (законами), які від початку їй відомі, і навіть язичники сприймають їх як обов'язкові, незалежно від Бога. Разом із тим, людина від Природи є частиною падкого людства, і разом із Природою підкорена гріхом і смертю. Саме тому «душевна людина» не

---

¹ Бовсунівська Т. Філософія серця Г. Сковороди і українська ментальність / Т. Бовсунівська // Сковорода Григорій: образ мислителя. – К. : Ін-т філософії НАН України, 1997. – С. 84–94.

може сприймати те, що виходить від Духа Божого, саме тому від Природи (зокрема за своїм походженням) вона є «дитя гніву». Спасіння людини не може бути досягненим вдосконаленням її, від Природи; тільки нове творіння, нове народження від Бога дозволить людині стати «причетною Божественному єству і восісти на небесах»¹.

Таку велику витримку наведено, щоби повніше відчути, наскільки Біблія є відстороненою від природного. Тож цілком очевидним із наведеного стає усвідомлення того, що ані яким чином ні юдейське (Моїсеєве), ні християнське (Ісусове), ні ісламське (Магомета) світосприйняття не могло сприяти вивченню Природи і природного доквілля через природничі науки. Це могло бути здійсненим лише у європейському світогляді, де безпосереднім чином здавна через природні богорозуміння щільно поєднувалися природне й божественне з людським. Це відображено в теомистецьких образах-символах зі стін Кам'яної Могили, давньої духової скарбниці мешканців українського терену, де без напруження можливо углядіти провідну гуманістичну ідею, і без традиційних західноєвропейських жахань, які з'явилися котримось чином як заперечення світоглядних ідей, що існують в печерах Південної Франції. Тож-бо християнське, як і загалом біблійне тлумачення природного, відвело традиційне українське сприйняття Світу від Природи й природного доквілля. Тому цікавим виглядає потрактування Григорієм Сковородою цього язичницького, як вважають деякі українські науковці, шкідливого явища.

Анітрохи не заперечуючи високого рівня ерудиції Григорія-Варсави Сковороди, разом із тим виникає здивування, навіщо його наділяти тими рисами чи психічними ознаками, які не є йому притаманними. Або відшукувати в його спадщині ті речі, яких там немає, чи, надумавши за нього певні наукові позиції, розглядати їх та ще й аналізувати. Цілком влучно висловлюється І.В.Іваньо², що інтереси Сковороди зосереджуються не на природознавстві, а на людинознавстві, на проблемі людини і людського щастя. Тому при беззаперечній і зрозумілій спільності певних рис світогляду Сковороди з поглядами його сучасників, які спиралися насамперед на узагальнення досвіду природознавства, у світогляді Сковороди ми зустрічаємо несподівану присутність наукових знань про Природу, запозичених із середньовічних збірників про тваринний і рослинний світ, пов'язаних з фантастичними уявленнями, які витлумачувалися алегорично. Цілком

---

¹ Ринекер Ф., Майер Г. Библиейная энциклопедия Брокгауза / Ф. Ринекер, Г. Майер ; пер. с нем. В. М. Иванов, Карельский А. А., Щедровицкий Д. В. / ред. В. А. Цорн – Christliche Verlagsbuchhandlung Paderborn / русское издание 1999 /.

² Сковорода Григорій. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / упор. і прим. І. В. Іваньо ; ред. І. О. Дзевєрін, М. П. Бажан, О. Т. Гончар [та ін.] – К. : Наук. думка, 1983 – 542 с. – (Бібліотека української літератури). – С. 22.

зрозуміло, що це відбувається через те, що він і не прагнув, і не збирався займатися ані ботанічним, ані зоологічним вивченням довкілля. Тому і рослини, і тварини його цікавили лише для осмислення світогляду людини через певні символи-знаки та символи-образи. Як і у кожного дослідника, а особливо філософа, світоглядні узагальнення Сквороди формувалися поступово, коли відбувався внутрішній процес становлення та ще процес віднайдення найбільш влучного вираження. І.Франко зауважив, що внаслідок алегоричного способу письма філософа дуже нелегко зрозуміти, а також що у складній, застарілій формі творів Г.Сквороди втілені «нові ідеї європейської філософії і етики: ті ідеї рівності людей, простоти і натуральних взаємин, котрі у Франції проповідував Руссо»¹. Проте навряд чи український мудрагель не знав ані наукових звершень сера І. Ньютона, ні гіпотез Ж.Бюффона чи М.Ломіноса. Але тому, що Григорій Скворода був філософом, він зосереджував свою увагу на філософських проблемах, зокрема, розуміючи філософію як науку про людське щастя. Як би ми не намагалися «пізнавати істини» лише теоретичним шляхом, то нічого із того не станеться. Тож і найбільша цінність Г.Сквороди в тому, що він пізнавав усе ізсередини, живучи тим життям, яке пропагував.

Україна не має відомих античних мислителів, окрім легендарного Анахарсіса. Тож таким і став у XVII ст. Григорій Скворода. Він був і мандрівним лицарем Середньовіччя, про яких українці, як і про античних давньоукраїнських мудрагелів, нічого не знають, бо писані свідчення, як джерела мудрості, «мудрі» приспівники нашої генези знищили. Григорій Скворода був справжнім мандрівним мислителем, таким, приміром, як психотип іспанця, відтворений М.Сервантесом. Для українців того ж прагнув здійснити Володимир Шаян². Ці лицарі мандрували в своєму, лише ними осмислюваному терені, який частково збігається із реальним, проте існує поза ним. І Скворода не міг нічого говорити про той терен, ідеологію (геопсихологію) якого ми прагнемо осмислити (осягнути думкою), як і ми не можемо про його терен, бо то образ-символ. Разом з тим, «він – «сам собі» у тому розумінні, що має батьківщину – українську духовну культуру, в якій склалися його світогляд, стиль, мислення і філософствування [...] Обґрунтовуючи ідеал щасливого життя в суспільстві свободи, Г.Скворода не допускає можливості братовбивчої колотнечі як засобу досягнення ідеалу. Саме цим він надзвичайно близький нам сьогодні, коли чи не найбільшу загрозу існуванню людства має той вибуховий заряд ворожості,

---

¹ Франко І. Я. План викладів історії літератури руської / І. Я. Франко // Радянське літературознавство. – 1958. – № 3. – С. 125.

² Володимир Шаян. Віра предків наших : т. 1. / укл. Об'єднання Українців Рідної Віри. – Канада : Видавничий комітет при святині Дажбожій в Гамільтоні, 1987. – 894 с.

ненависті, неповаги, презирства, що виявляється у стосунках між індивідами, групами, народами»¹.

Чи був християнський мудрець Г.Сковорода відстороненим від Природи як безпосереднього природного довкілля, цілком реального й безпосередньо існуючого, на кшталт більшості тогочасних західних мудрагелів? Суспільство людей сродної праці (до певної міри урбаністичне суспільство) і єдність людини з Природою є щільно взаємозалежними в Світі загалом, і в Українському світі зокрема. «Мандрівний філософ ніби й не помічає того, що ввійшло в життя з часів Епікура й Сократа; він відмахується від новацій, як від набридлої мухи, поринає раз-у-раз в царину буття духу й біблійно-християнської символіки. Принаймні він демонструє байдужість до здобутків сучасної йому динамічної історичної доби та підкреслює далеко не самоочевидну для його оточення істину про велич духовної свободи, безтурботного плину у вирі життя, про марноту клопотів щодо вдоволення потреб, які виходять за межі того, що справді необхідне для продовження фізичного існування. В цьому контексті виявляється показовим зіставлення (й протиставлення) міста й села, зокрема в його «Саду божественних пісень», що було тут чи не найголовнішою сюжетною й ідейною лінією»². Сковорода був етнічним українцем, а через те й глибоко зануреним в усе природне, яке одвічно було основою українства як духової категорії. Разом із тим, він як аналітик бачив рішучий підхід нового для тогочасного українського терену – міста. Міста існували й поперед тим, проте вони більше нагадували гоголівський Миргород. Нові ж міста вочевидь були чужими землеробській свідомості етнічних українців, тому Г.Сковорода й говорить, що місто багате, люди там в «красних одежах», але за брамою «красних городів» – неволя, а під «красними одежами» – горе, страх і сум'яття. Привілля для людини – за містом, серед полів і дібров, де веселе життя, спокій і тиша³. Проте український мислитель відчував, що оте «веселе життя, спокій і тиша» відступають, і місто має вмістити українство, от він і наближує своєю творчістю «город» із «селом». Натомість мовно використовує якусь створену ним самим структуру, що дратувала Івана Франка, проте була чимось таким, що було новітнім у цьому перехідному процесі. Такі словесні пошуки нагадують пізніші на 100 з гаком років експерименти В.Маяковського:

---

¹ Гуманістичні ідеї Г. Сковорода / В. Кондрашова О. Максимов // Кондрашова В. [та ін.], Сковорода Григорій: образ мислителя – К. : Ін-т філософії НАН України, 1997. – С. 95–99.

² Конак Ф. Г. Сковорода про єдність з природою як прикмету людського буття / Ф. Конак // Сковорода Григорій: образ мислителя. – К. : Ін-т філософії НАН України, 1997. – С. 100–111.

³ Сковорода Григорій. Повне зібрання творів. Т.1. – К., 1973.

«А що ми знаєм
                    про лице України?
Знань у росіянина
                    не глибока товщ –
Тим, хто поруч
                    пошани мало.
Знають лиш
                    український борщ,
Знають іще
                    українське сало.
Із культури знань
                    не широченько:
окрім двох
                    уславлених Тарасів –
Бульби
                    та відомого Шевченка, –
ані з місця руш,
                    як не старайся.
Притиснеш його –
                    дурницю зморозить,
Вкладе весь
                    вантаж розумовий:
візьме й розповідь
                    зо двоє курйозів, –
анекдотів
                    української мови.
Я кажу собі: товаришу москаль,
На Україну
                    жартів не скаль.
Вивчіть
                    мову цю
                                    зі стягів –
  лексиконів мас повсталих,
велич в мові цій
                    і простота:
«Чуеш, сурми заграли
Час розплати настав...»
Хіба є щось
                    звичайніше
                                    й тихіше
за слово,
                    вигерте від уживання, –
  «слышишь?!»

Я немало слів придумав вам*,
Важу їх,
І хочу,
аж розчуливсь
Щоб зробились
всіх моїх
пісень слова
важучими,
як слово «чуєш».
На
один
копил
людей не ліч,
щоб сором
не виїв очі.
Чи знаємо ми українську ніч?
Ні,
Ми не знаємо української ночі»
(Борз Україні. В.Маяковський, пер. Л.Первомайського) ¹.

Про квітування сокровенної українськості в «селі» знали й розуміли і російська імператриця Єкатеріна Вторая, і лідер російсько-більшовицького режиму Сталін, тому й скеровували тотальне винищення природного українського – Січі, села-хутора, природного довкілля тощо. А Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Леся Українка, Іван Франко і багато-багато інших як тоді, так і наразі докладали значних зусиль, щоби зберегти якщо вже не цілісність, то хоча б символ. Тож для Сковороди людська єдність з природним українським довкіллям «не просто реальна ситуація з життя людини серед природи чи один із варіантів співжиття людини з природою. Для нього єдність з природою – це стан буття й стан душі. І він, цей стан, не виникає стихійно й не зберігається сам собою впродовж тривалого часу. Людині належить такого стану досягнути [...] такої концепції, в якій єдність з природою є не началом, а продовженням людського. Ця єдність не споконвічна й не одвіку задана; окрема людина спроможна досягти її за певних умов і доклавши певні зусилля. Тому й виходить, що в Сковороди єдність з природою, життя в гармонії з нею є і прикметою, і завданням, і проявом людського. Відрив від природи для

---

* Слід відзначити, що поет був видатним вигадником, як і належить шульзі.

¹ Маяковський В. На весь голос. Вірші та поеми. / В. Маяковський ; перекл з рос. Л. Первомайський – К. : Вид-во ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1969. – 287 с. – С. 35–38.

людини означає і неприкаяність, і велике нещастя. Це – втрата можливості самореалізуватися, знайти мир і спокій для душі»¹.

Якраз і «одвіку задана», і «споконвічна» єдність людини із Природою, і зокрема із природним довкіллям. І саме українськість складається із віковичної своєї єдності із природним тереновим довкіллям. Саме українство і зберігало оцю природну єдність із Природою та своїм національним довкіллям серед європейських народів у значному масштабі щонайдовше. Такі природні геопсихічні комплекси завдяки своїй внутрішній природно-функціональній вібрації утворюють енергію гармонії – геопсихічний резонанс. Найвиразніше він виявляється через музику, пісню, поетичне слово. Тому Україна здавна відома як музично-поетично-співочий народ, який проживає на чарівно-мелодійному природному терені. Виникає запитання, а чи не може уся планета Земля перетворитися на суцільний геопсихічний гармонійно резонуючий комплекс? Нині, напевно, що ні. Не існує на Планеті уніфікованої флори, те саме і стосовно фауни; расовий, гемолітичний, психоетнічний, а наразі ще й релігійний та політичний поділи людства не можуть свідчити про котрусь уніфіковану одноманітність. Проте позитивне ставлення до Природи, природного довкілля й усіх його складників (живих та неживих), як і до самих себе, має бути утвореним у відповідності із резонансною гармонією гуманістичності. Тому нині є важливим прагнення не абияк повернути людину у бік «єдності із Природою», а спрямувати сучасний екологізм як екофілософію у рідше традиційного українізму, нині повільно, проте послідовно репрезентованого науковим українознавством.

Остання третина ХХ ст. була «екологічною» в тогочасному СРСР. Сиріч дуже відчутною була зацікавленість станом природного довкілля не лише в середовищі науковців, а саме вони безпосередньо займалися дослідженням екологічних питань, їхнім теоретичним вивченням і їхнім безпосереднім практичним вирішенням, що потребувало залучення значної кількості різноманітних фахівців – як природників, так і ще більшої кількості неприродників, як це приміром, відбувалося із вирішенням питання т. зв. «цвітіння води» на штучних водоймах дніпровського каскаду. Зацікавлене ставлення значної кількості фахівців до вирішення проблем забрудненого довкілля спричинило і значне пожвавлення серед суспільного загалу мешканців України. І особливого загострення проблема стану усього соціоприродного середовища набула після трагічних подій на Чорнобильській АЕС, стимулювавши не лише екологічний рух серед переважної більшості

---

¹ Конак Ф. Г. Скворода про єдність з природою як прикмету людського буття / Ф. Конак // Скворода Григорій: образ мислителя. – К. : Ін-т філософії НАН України, 1997. – С. 100–111.

українського населення, а і значний підйом національно-патріотичної свідомості, рухів політичного та релігійного спрямування. Таким чином суспільний екологізм спричинив національно-визвольний підйом, а також т. зв. рідновірський, тобто пошук можливого відродження природних (дохристиянських) вірувань українського народу, який було розпочато ще Володимиром Шаяном у західному регіоні українського терену ще до Другої світової війни.

Період т. зв. «перестройки», сиріч пошуку шляхів значної демократизації тогочасного советського суспільства, посприяв запозиченню різнобічного досвіду світових організацій «зеленого» руху, а також знайомству із досвідом ведення природоохоронної роботи як на рівні громадських організацій, так і на державному рівні. Українське суспільство після ейфорії 1990-91 років у наступні роки у значній своїй більшості потрапило до стану суцільної бідності і нікчемного виживання. Тож сталося те, що сталося, проте гірко визнавати, що й нині 1 грудня 1991 року, день, який є Днем Нації, коли Український Народ продемонстрував Світові, що він є Нацією, виявивши свою єдність, перетворивши щонайперший постулат Національної Ідеї в реальність – утворивши свою, Українську державу, – є звичайним, пересічним днем. Прикро, та разом із тим цілком зрозуміло, бо загальновідомо, що ідею створюють альтруїсти, втілюють – патріоти, яких називають фанатиками, а користуються... інші.

Тому аналізуючи тодішній складний і перенасичений різновекторними проблемами стан суспільства в молодій країні, академік К.Ситник із прикрістю сповіщає, що українське суспільство втратило інтерес до проблеми навколишнього середовища – найважливішої у розвитку людства, – а через те й не помітили широкі верстви населення події визначного значення – Всесвітньої конференції по навколишньому середовищу і розвитку в Ріо-де-Жанейро 1992 року. Проте шановний академік не згадує ще однієї причини, яка знецінила увагу до Всесвітньої конференції – склад делегації, який, за гарно засвоєною советською традицією, склала в більшості своїй значна кількість людей, за фахом далеких від справді екології. А тому і на той час, і згодом гасло про відповідальність перед майбутніми поколіннями і закликати економити ресурси є провідними гаслами імітації, а не практичною турботою. А на той час світова наука вже пропонувала, а практика втілювала безвідходні та маловідомі технології. І на Україні були бажаючі це зреалізувати. Наприклад, міська влада Івано-Франківська в середині 90-х закликала винахідників до практичної справи. Проте усе лишилося з а к л и к а м и, як завжди...

Слід наголосити, що ще масштабніша, аніж в Ріо-де-Жанейро, відбулася конференція 2002 р. в Йоханесбурзі, так от ця подія і зовсім залишилася невідомою більшості загалу українського суспільства. Слід

зауважити, що саме балаканина як Самміт – це головне досягнення ООН, бо приміром, ніякого миру міжнародними силами ця організація забезпечити не може, стосовно ж екологічних, то про це соромно й говорити, хоча коштів, які споживають усі структури під егідою ООН, є дуже велика кількість, але не результатів. Як підраховали екологісти стосовно підготовки Самміту 2009 року в Копенгагені, на виготовлення гігантських накладів т. зв. робочих документів витрачено стільки матеріалів, що докільля дуже значним чином погіршилося, особливо через викиди шкідливих газів.

Академік К.Ситник підтверджує: «...більшість зобов'язань бразильського Самміту залишилися невиконаними. [...] Що ж до викидів шкідливих газів в атмосферу, то вони збільшились, а природні ресурси планети виснажуються ще інтенсивніше. Нічого не змінилося на краще й у вирішенні проблеми опустелювання все нових і нових земель на Планеті. До речі, цей процес відбувається і в Україні. На сьогодні результати Йоганесбурзької конференції ООН із питань сталого розвитку оцінюються досить критично і навіть отримують на свою адресу відверті кепкування, оскільки їй не вдалося вирішити основне завдання – поліпшити добробут жителів найбільших країн світу й зберегти та збагатити природу. Дехто називає конференцію ООН в Південно-Африканській республіці форумом втрачених можливостей, який продемонстрував перемогу егоїзму й жадібності розвинутих країн. [...] Для серйозних результатів потрібен час. Нерідко досить тривалий. Але його слід пройти, активно працюючи над втіленням колективно прийнятих документів»¹. Порятуння усього докільля Планети – шлях у протилежний бік від екологічного суїциду. Таке розуміння ситуації є актуальним, проте, будучи переконаними в існуванні Всевишньої Волі чи Вищого Розуму, віримо, що саме цією ж Волею й покладено на прогресуюче людство завдання вивести Світ на розумне й змістовне існування, тому що негативу накопичено Планетою багато.

Разом з тим, не слід сприймати, приміром, вулканічну діяльність або тектонічний рух плит, тотальне зледеніння або широкомасштабний наступ водних об'ємів на суходіл (який передбачається і нині) тощо як суцільний позитив, як і наголошувати на тій обставині, що лише антропогенна діяльність – суцільний негатив. Ні, людська дія – це найбільший позитив, особливо в перспективі, бо лише він здатен до гуманістичного втілення гуманістичної ідеї, про яку й мислили прогресивні мудрагелі. Тому не слід вести мову про екологічне чи якесь антиприродне самогубство. Його не може бути, бо тоді Вищі Сили

---

¹ Ситник К. Проблеми сталого розвитку в усьому світі і в Україні / К. Ситник // Українознавство – 2003. – Ч. 1 (6). – С. 186–191.

позбавлять Планету і Всесвіт від дурості, як це сталося із динозаврами, котрі еволюційним шляхом досягли психоповедінкової безвиході, а зворотного ходу еволюційний процес не мав. За генези еволюційний процес не змінив своєї стратегії, проте людство докорінно змінило тактику існування завдячуючи своїй аналітично-мисленнєвій здібності. Тому сучасний розвиток Планети не володіє зворотнім процесом еволюції, а завдяки людству існує найістотніша можливість осмислення здійсненого особисто людством, а також і поза бажанням людства, а осмисливши, прийняття вірного гуманістичного вирішення. Новий «світогляд має допомогти кожній людині нашої планети усвідомити, що тільки спираючись на нього людство може уникнути екологічного самогубства. Ця ідеологія чи світогляд має об'єднати політичних, релігійних, наукових, культурних і просвітницьких діячів в єдиному прагненні зберегти природне оточення людини. У літературі вже з'явилась і назва цього нового світогляду – інвайронменталізм. Ця ідеологія розглядається як альтернатива усім існуючим у капіталістичному чи соціалістичному суспільствах, яким вона приходить на зміну»¹.

Наразі важливим є те, щоби нова ідея-світогляд сприяла позбавленню людства щонайперше споживацького егоїзму, приміром, коли економічно розвинені й заможні країни, продовжують використовувати шкідливі для довкілля технології, викидають у повітря значну кількість двооксиду вуглецю та купують у екологічно відсталих країн «право» забруднювати повітря. Така політика виглядає лицемірною і насправді самозгубною, як і розмови про винищення значних територій природного довкілля для вирощування на них харчових рослин через те, що немовби значна частина людства голодує. Більшість людства завжди потерпала від нестачі їжі, через те і відбувалися значні людські міграції, а також інтродукція, асиміляція та селекція рослин, а згодом і виведення т. зв. свійських тварин, птахів, риби тощо. Саме через скруту в отриманні їжі людська аналітична думка й напрацювала ідею «золотого віку». Чому нині існує голод, і чи є він явним чи уявним? Напевне, це перше питання-завдання, яке мусить практично якщо одразу й не вирішити, то обов'язково осмислити новітнє людство. Серйозно осмисливши, виявиться можливим вирішити головне питання ідеології існування людства на Планеті – перерозподіл їжі і розумність харчування в залежності від функціонального зв'язку із довкіллям. Тож саме новий інвайронментний світогляд має ґрунтовно практично переосмислити систему харчування, яка цього потребує негайно, бо загалом перетворилася із живлення на забавку та обжирання

---

¹ Ситник К. Проблеми сталого розвитку в усьому світі і в Україні / К. Ситник // Українознавство – 2003. – Ч. 1 (6). – С. 186–191.

(результат якого – ожиріння), а також проблему існування води та ліків (у найширшому розумінні). Це найперші питання переосмислення нового світогляду, якщо він дійсно таким є, а не лише заміною назви «екологія».

Екологія ж нині, що була безпосереднім розділом біології, проте вже згодом перебрала на себе функцію поєднального наукового розділу природничих та суспільних ідей у ставленні до природного доквілля, загалом втратила як предмет, так і метод своїх основних досліджень. Тож як термін використовується де треба і не треба, але найбільше – де не треба, бо існують інші, аналогічно як і з «геном», «архетипом», «еволюцією» тощо, що вносить не виразність, як вважають ті, хто їх використовує не за змістом, а суцільну плутанину, яка іноді вже й перетворюється у нісенітницю. Це відбувається через відсутність справжньої внутрішньої свідомості, а лише – «я так хочу!».

Разом із тим усім, висловленим вище, зауважимо, що інвайронментальний світогляд хоча і є новим, проте усе ж він є продовженням загальновідомої теорії Ч.Р.Дарвіна. Еволюційну теорію спростовують і обговорюють вже протягом півтори сотні років, як і значно давніших античних натурфілософів до того. Проте саме ці два наукові полюси є визначальними для виникнення, розвитку і прогресу біологічних наук: комплексних знань про Природу, її складові елементи й процеси, а також природне доквілля – еволюційної біології. Дарвінізм немовби й дозволив відмовити у визначальній ролі зовнішнього ідеалістичного «творення» стосовно Природи, перейшовши тим само до саморозвитку, основи атеїзму – провідної ідеї марксо-енгельсько-ленінського світогляду. Далєбі саме завдяки провідній ідеї дарвінізму – ідеї саморозвитку, очевидною є присутність Вищої Волі чи Абсолюту, не особи Творця, а Всевишньої Ідеї, коли в основі цього світотворчого процесу існує усвідомлення абсурдності розвитку через випадковість, коли природність закономірності зміни об'єктів відбувається завдяки природному добору, який скеровується природним прагненням гармонії, що на конкретній основі у досягненні досконалого призводить до виникнення об'єктів нового еволюційного щабля. «Еволюційний шлях добору неможливо розглядати ані як випадкове, ані як детерміноване явище; це процес, що складається з двох послідовних етапів і поєднує переваги явищ того й іншого попередника»¹. Цей процес є багаторівневим і неспинним, нинішньою верхівкою його є людина, яка прагне бути гуманістичною, і новий світогляд зробить можливим суспільствам перетворитися на гуманістичні. «На жаль, в Україні біологи академічних інститутів та університетів нині ще вкрай

---

¹ Еволюция / Е. Майр // Эволюция / Е. Майр [и др.] ; пер. с англ. Н. О. Фомина – М. : Мир, 1981. – 264 с. – С. 17.

недостатньо працюють над розвитком ідей еволюційного вчення»¹ – зауважує український вчений Костянтин Ситник, який сам безпосередньо зробив значний внесок у розвиток еволюційної ідеї, зокрема органічного світу, серед видатних українських вчених В.Вернадського, І.Шмальгаузена, М.Холодного, С.Гершензона, С.Навашина, Д.Зерова, А.Окснера, В.Топачевського, А.Гродзінського тощо. Дійсно, теорія еволюційного розвитку потребує свого найширшого вивчення нині, в пору формування нової парадигми переходу людства на інший гуманістичний щабель своєї генези, і українського суспільства особливо. Зокрема, в українознавстві важливим є вивчення дії природного добору як основи традиційного природного права в генезі давнього українського суспільства й подальший перехід до нового природокористування через нове природоохоронне право і український екологізм як спосіб життя. «Поглиблені генетичні й екологічні дослідження давали важливі і цінні експериментальні матеріали для аналізу еволюційних перетворень, який дозволив сформулювати фундаментальне положення про те, що елементарною одиницею еволюції є популяція, тобто сукупність особин одного виду тварин, поширена в певній місцевості. На цьому теоретичному підґрунті розширюються дослідження закономірностей поділу генів та їхніх комплексів у популяціях. Цей етап розвитку дарвінізму називають синтетичною теорією еволюції»². Один з її творців, американський біолог Е.Майр, зауважував: «Більшості небіологів масштаби змін в органічному світі вважаються ні з чим не порівнянні. Ці масштаби абсолютно несумісні з традиційним есенціалістським мисленням і потребують зовсім іншої концептуальної структури: популяційного мислення. Характерна для біологічних систем індивідуальність у поєднанні з існуванням багатьох вирішень для майже кожної проблеми, що створює середовище, робить органічну еволюцію неповторною. Схильні до детермінізму астрономи, що звикли мислити статистично, переконані, що обставини, що сталися на Землі, повинні були відбуватися не лише на планетах, що належать Сонячній системі, але і на планетах, що обертаються довкола інших зірок. Біологи переконані у надзвичайно низькій вірогідності кожної з окремих подій, що призвели до еволюції людини»³.

Тож на нинішньому етапі генези формується не лише нова світоуявна картина Світу, а і практичні шляхи, психоповедінкової

---

¹ Ситник К. Геніальний природознавець. До 200-річчя від дня народження Чарльза Дарвіна / К. Ситник // Вісник НАН України. – 2009. – № 2. – С. 45–50.

² Там само.

³ Эволюция / Е. Майр // Эволюция / Е. Майр [и др.] ; пер. с англ. Н. О. Фомина – М. : Мир, 1981. – 264 с. – С. 17.

позиції людства в життєвій структурі «людина – довкілля» на планеті Земля. Для України цей період є дуже відповідальним, бо іде зміна тих стереотипів, які, приміром, долати т. зв. західному суспільству не потрібно. Бо ще й досі навіть українській науковій та мистецькій інтелігенції бракує усвідомлення того, наскільки згубними для націєформуєчого розвитку була більшість суспільних процесів попередніх періодів. Відродження українського православ'я лише імітується на основі латентної русифікації, тобто не повернення до витоків чи основ, а лише механічний переклад богослужбових збірок московського синодального друку та масове використання творів іконопису суздальського письма. Те саме стосується й історії, коли лунають заклики до історії правдивої, проте користування йде стереотиповими «творами» і «мисленням», затвердженими російсько-імперською і російсько-більшовицькою ідеологічними системами. Усе це присутнє і в символіці – релігійній, побутовій, новій геральдичній тощо.

Чи потрібно вважати ці обставини для сучасної України заблудженням чи істиною? Істини, котрі виставлялися як беззаперечні в умовах домінування пануючої імперської (більшовицької) ідеології колоній, ми вимушені були визнавати як істини для свого, а не російського народу. Це навіть набувало гротеску – коли казанські татари (насправді булгари) мали визнавати корисність знищення Казані московським царем Іваном четвертим (в народі Мучителем), або українці батуринську трагедію як рятівну акцію для українського народу, чи видатну роль в державному будівництві України хворого на паранюю Сталіна. Ці й багато подібних до них «істин» советський, а серед нього український народ в період російсько-більшовицького режиму вимушено розглядав і визнавав не лише як процес статичної істини, а як динамічний процес становлення досконалого і перспективного майбутнього. Здавалося б, новітні реалії вимагають не лише теоретичного переосмислення, а й практичного утвердження нових істин, проте цього не відбувається, й істини минулого лишаються, більше того, реанімуються українською мовою. Навіть значна кількість українських посадовців, науковців, народних та заслужених митців, тих, хто має державні українські нагороди, цілеспрямовано й настирливо переконують українське пересічне невибагливе суспільство в тому, що призначені ідеологічними настановами окупаційних режимів «національними героями» мусять такими й залишатися для сучасної України (приміром, «афганці» або репресивні загони по винищенню українців західних регіонів 1939-56 рр. тощо); те саме й стосовно «зрадників» (приміром, українських гетьманів та борців національно-визвольної боротьби – воїнів-партизанів УПА), яких вважати Національними героями заборонено. Чому? Через інертність мислення

чи стереотип віри і переконаності в абсолютність затвердженої істини? Виявляється, що нові факти, які заперечують ті імперські істини, виглядають як неістинні у порівнянні з минулими, більш зручними і сталими. Тож і історія не перетворюється на правдиву історію українського народу, а залишається зручною для тих, хто презентує її від імені керівної ланки науки та ідеології країни. Не подолавши цього, не досягнути і Нового Світогляду.

Перші осмислювачі довкілля – мудрагелії, і їхньою діяльністю була філософія – занадто інтегративна сфера діяльності людини. Тож з неї виділилися поступово механіка, фізика, хімія, біологія тощо. Механічна картина Світу переросла на ідею, що усе живе є втіленням законів механіки і відповідно існують образи «організм-машина» та «людина-механізм» або «машина». Завдяки механізму, зокрема механістичним методам світосприйняття й осмислення, з'явилася механічна картина біотичного (живого) Світу. Згідно з нею усі явища соціальні й природні були результатом механічних процесів. Вважають, що це й було найпершим наближенням до редукціонізму в філософії – зведення систем вищого рівня організації до значно простіших рівнів. Редукція в біології – це зменшення розмірів або спрощення будови котроїсь структури і навіть її повне зникнення. Піфагор вважав, що осмислюючи Світ, треба розуміти його як гармонію чисел. Так і з 60-х років минулого століття деякі науковці, фахівці т. зв. точних наук, вирішили, що і в біології можливо усе зводити до формул та принципів теоретичної фізики. Проте сталося так, що гору взяв не редукціонізм, а виникла фізика Живого. Редукціонізм в біології як науці про живе і його оригінальні процеси, виявив себе досить обмеженим методом дослідження. Разом з тим, усі науковці певні того, що процес наукового пізнання – це рух у напрямку узагальненого знання. Тому, на думку Л.І.Сидоренко, «біологічний редукціонізм – це рух до пізнання законів функціонування живого на молекулярному рівні. Біологічний редукціонізм – це також спроба здійснення єдності біологічного знання. Це намагання знайти відбитки законів поведінки вищих рівнів (видового, популяційного, організмового), функціонування нижчих рівнів (молекулярно-генетичного)»¹. Вище ми неодноразово наголошували, що потрібно вести мову не про закони, а про закономірності, приміром, еволюції, то вони є дуже складними процесами систем, які самоорганізуються і саморозвиваються. Тож осмислюючи, приміром, певне суспільство в умовах певного природного регіону, зокрема біоценозу в певному біополі, прагнемо

---

¹ Сидоренко Л. І. Матеріали по світоглядно-методологічним концепціям концепціям біології. – Режим доступу: http://www.Philsci.univ.kiev.ua/biblio/biol_asp.html

мислити не з позиції редукціонізму, а синергетики чи тотології, які виходять із системної цілісності, яка самоорганізується.

Світогляд людей не є котроюсь моделлю, яку виробляють масово члени якогось суспільства; від найдавніших періодів виникнення науки і системного світобачення завжди збуджувачами та фундаторами їх були відомі нині, а в більшості невідомі люди з т. зв. нестандартним чи нестереотиповим поглядом на Світ і мисленням зокрема. Ми вже зупинялися на тому, що за античного періоду такі люди демонстрували свої світоглядні системи і як спосіб життя, в якому не останнє місце займали такі обставини, як оптимістичне чи песимістичне світовідчуття, що домінувало в психотиповій характеристиці мудрагелія особисто, або чи був він виразником колективної психоетнічної світоглядної свідомості. Цим і відрізняються навіть такі видатні, довготривалі і масштабні за своїм людиноохопленням етапи генези, як виникнення християнства, з'явлення й утвердження ісламістського світогляду, європейське Відродження, Реформація або сучасність.

Нині меншість вчених вважає генезу планети Земля або генезу живого на цій Планеті як рух поступового наростання, збільшення, прогресу тощо. Натомість більшість переконана в спіральності, стрибкоподібності, аритмії із втручанням катастроф тощо. Тож і на відміну від ідеї К.Попера про відсутність в реальній історії науки «вирішального експерименту» (спрямованого зокрема на те, щоби відмежувати правильну теорію від неправильної), Т.Кун запропонував модель розвитку науки, оперту на основу стрибків-революцій. Ядро кунівської моделі складають поняття «наукова парадигма», «наукове співтовариство», «нормальна наука», «наукова революція» тощо. За Т.Куном, у науці відкриття завжди супроводжується труднощами, зустрічає спротив, утверджується наперекір основним принципам, на яких засновано очікування. Формування парадигми є ознакою зрілості розвитку наукової дисципліни¹. Як це традиційно для західноєвропейської, а нині американської світоглядної ідеї чи історії науки, в кунівській моделі обов'язково має бути присутнім драматизм, і він там є присутнім, ба навіть трагізм: «аномалія», «криза», «людина глибоко втягнена у вир кризи» тощо. Та усе є значно простіше і менш драматично, хоча тоді й менш ефектно.

Сенс наукової революції – перехід від старої до нової парадигми: через незіставність парадигм їхня конкурентність відбувається як конкуренція наукових співтовариств й стає не шляхом внутрішнього наукового розвитку, а перемогою соціокультурною чи соціопсихічним процесом.

---

¹ Кун Т. Структура наукових революцій / Т. Кун – К. : Port-Royal, 2001. – 228 с.

Піфагор вважав, що космос складений із небесних сфер, кожна з яких під час руху створює свій особливий музичний звук, відповідно і кожен організм має свою внутрішню вібрацію, зокрема певне особистісне звучання. Такі звучання можуть знаходити спільність із іншими формами життя, подібними до себе або відмінними, але об'єднання їх у спільну мелодію сприяє гармонійному багатоголосцю котрогось ландшафту, природного регіону, де усі складові його існують і функціонують у спільному природному звуковому резонансі, і тоді увесь цей комплекс є сприятливим для існування. Якщо цього не відбувається, то проблеми, що виникають, шкодять усім разом і кожній окремо складовій усього прикладного комплексу. Українська мова у людському вираженні є складовою такого комплексу – чи в пісенному виявленні, чи в музичному, чи у розумовому. Якщо мова як ідея і один із носіїв внутрішньої вібрації регіону буде відбувати зміни у адаптованому природному організмі, то це може значним чином змінити і мисленеву геопсихічну структуру, і шляхи загальної стратегії регіону. Таким чином, станеться і певна психоїдейна депресія, яка неодмінно порушить природну енергетику концентрів. Це загроза не лише для теорії концентрів, а і Нації загалом.

Однією із провідних концепцій становлення наукового українознавства безсумнівно є природна психофілософська, тому що саме вона, спираючись на природне начало, свідомо розглядає як еволюційний процес генезу української нації у безпосередній сув'язі із українським тереном. Свідомість – оригінальна ознака феномену людини, що відображає дійсність із урахуванням відчуття, сприйняття, почуття, дії, уяви тощо.

Складність побудови мозку є зрозумілою для дослідників лише завдяки діяльності самого мозку, спрямованій на самопізнання, проте ж це не означає, що це і є саме такою здібністю. Приміром, наразі виявлено таку обставину, що у певної людини в черепній коробці був майже відсутній головний мозок, натомість спинний був занадто розвиненим і навіть частково заповнив черепну порожнину; людина не була включеною до розумово відсталих чи із котроюсь неадекватною поведінкою, тож співіснування в суспільстві, зокрема користування усім комплексом поведінкових стереотипів, дало можливість виконувати свої життєві функції активно; імунно-адаптивні системи організму здатні створити такі умови існування, коли є можливість підміни мозку. Аналізуючи центри, розташовані в різних місцях мозку, визначити, чому саме так вони розміщені, об'єктивно не є можливим. Чому зоровий відділ є значно відокремленим від інших аналізаторів, а слуховий, шкірний, нюховий, смаковий, руховий є досить наближеними між собою. Разом із тим зауважимо, що у значної більшості пересічних особин найбільш активною є лише одна функція – загострений слух або

зір, а це є дуже важливим в індивідуальному світовідчутті. Аналізувати наявні факти нині можливо, а робити із цього узагальнення конче потрібно. До другої половини XIX ст. серед науковців було переконання, що місцезростащування розуму присутнє у всіх відділках мозку, через це усі види сприйняття мають однакове розташування у півкулях мозку. Лише обґрунтовані погляди К.С.Лешлі (*K.S.Lashley*) довели, що насправді в корі головного мозку немає «порожніх» полів, усі центри в різній формі беруть участь у здійсненні інтелектуальних функцій. Його праці, особливо «Мозок та інтелект»¹, засвідчили, що він фахово значно випередив свій час: говорячи про цілісність функціонування центральної нервової системи, одночасно стверджував про диференційованість зон конкретного сприйняття. Завдячуючи тим дослідженням, вже нині звичним є поділ кори головного мозку на сенсорну зону, де зібрано центри, які сприймають сигнали від різних рецепторів, рухову зону – центри формування сигналів команд до певних ефекторів, асоціативну зону – центри інтегрують напрацьоване двома попередніми зонами; ці центри присутні в усіх відділах великого мозку. Згодом через послідовників холізму та гештальтпсихології, які вважали тези К.Лешлі «надприродними», ці ідеї справді підзабулись. Проте при закінченні XX ст. вони знову набули актуальності. Н.Беленков² обґрунтовано наголошує на існуванні цілісності функціонування, проте ще і на питанні, а в якій ступені можуть змінюватись структурні зв'язки мозку в процесі набуття різними центрами новітнього досвіду, зокрема за обставин, які ніколи не були присутніми в попередній генезі людства.

В процесі виконання досліджень в межах концентру наукового українознавства «Україна – природа, екологія» необхідно пам'ятати, що джерела українськості як носія унікальної психоідеї лежать в наддавній оригінальній творчій землеробській свідомості, зануреній в колективному підсвідомому на рівні регіонального суб'єктивізму. Цей психоетнічний формуючий вплив здійснено специфічними природними умовами лісо-лукової ботаніко-географічної зони України, де обов'язково відбувалися певні природо-варіантні зміни складу біоценозів, які безпосередньо впливали на психотипові й психоетнічні зміни. Значно підсилюючи і роблячи їх виразнішими, деякі психоетнічні ознаки із часом поступово набирали характеристик психотиповості, інші слабшали й еволюційним шляхом зникали.

Цей складний соціоприродний комплекс довкілля є відносно ідентичним лише деяким іншим регіонам Світу, а тому як регіональний

---

¹ Лешли К. С. Мозг и интеллект / К. С. Лешли – М.-Л. : Соц.-эконом изд-во, 1933. – 222 с.

² Беленков Н. Ю. Принципы целосности в деятельности мозга / Н. Ю. Беленков – М. : Медицина, 1980. – 312 с.

світогляд в минулому не міг бути уніфікованим для усієї Ойкумени. Разом із тим, неодмінно слід наголосити, що для цього природного регіонального теренового комплексу антропний тип людності не був застиглою статичною одиницею. Автохтонний тип людності є таким собі динамічним модулем, який не лише наповнюється новими привнесеними ознаками, а й значним чином змінюється, зберігаючи певні ознаки. Однією з яких і є «землеробська свідомість». І це може бути засвідчене системою господарювання, далєбі агротехнологією, яка й нині має значно більше подібностей, аніж відмінностей, зокрема, відносно періоду трипільської давньоукраїнської археологічної культури.

«Загалом в антропологічному складі українського народу, фізичні риси якого почали формуватися задовго до появи слов'янства на історичній арені, відобразилися багатовекторні етногенетичні процеси, що відбувалися на південному заході Східної Європи впродовж тисячоліть. У них брали участь різні за походженням морфологічні компоненти, витоки котрих можна знайти як на території України, так і за її межами, а саме: в Центральній Європі, на Балканах, у Південній Балтії, на Північному Кавказі, в Поволжі, Приураллі, Середній Азії та в інших регіонах Євразії»¹. Звертаємо увагу на важливість висловленої відомим сучасним українським науковцем переконаності стосовно того, що різні за походженням морфологічної компоненти були як привнесеними з-поза меж на територію України, так і виходили з території України за її межі в різні регіони Євразії. Цей висновок є надважливим, бо протягом багатьох і багатьох років життя українців настирливо приживлювалося усвідомлення того, що усе, що б не відбувалося у процесі генези людності на теренах сучасної України, відбувалося винятково завдяки привнесеності, а із українського терену ніякого впливу на антропогенетичні процеси на інших теренах не відбувалося. А якщо й відбувалася котрась міграція з давньоукраїнських терен, то лише транзитом, приміром, з'явилися авари, готи чи гети, побули-поблукали 300-500 років, і так у незмінному вигляді й мігрували далі. Більше того, утверджувалася (та ще й нині продовжує), що український народ до будь-яких процесів становлення людності ніякого відношення не мав. «Відомо, що деякі російські вчені XIX – початку XX ст. услід за істориком М.Погодіним намагалися довести відсутність генетичної спадковості між середньовічною та сучасною людністю України. «Малорос, – писав із цього приводу антрополог Є.Чепуровський, – найновіший поселенець, що змінив після татарського ярма дотатарську людність». Ці й подібні твердження

---

¹ Сегеда С. П. Антропологія : підручник для судд. гуманіт. спец. вищ. навч. зал / С. П. Сегеда – К. : Либідь, 2009. – 424 с. – С. 410.

суперечать фактичним даним»¹. Тож логічні спостереження та висловлювання суперечливими є для тих, хто хоче їх такими бачити і має антиукраїнську упередженість. «Попри наявність на теренах України означених антропологічних зон, відмінності між окремими територіальними групами українського народу мають помірний характер, що дало підстави Х.Вовку виділити «український», а І.Раковському та С.Руденку – «альпо-адріяцький» типи, які, за висновками цих фахівців, охоплюють переважну більшість українців. Відсутність великих відмінностей між людністю різних регіонів України засвідчили підсумки статистичного аналізу одонтологічних та дерматологічних ознак методом «середніх таксономічних відстаней». За даними географічного і кореляційного аналізу всіх обстежених систем ознак, південно-європеїдний компонент поступово посилюється з півночі на південний захід, південь і південний схід України»².

Навіть сучасна західноєвропейська філософська думка, хоча й герменевтично наповнена і психоідеологічно урізноманітнена, проте має стійкий пріоритет, в якому домінує світогляд «страждання» та переконання, що силою подолавши Зло, можливо досягнути Добра. І що б не говорили про руссоїзм або більш сучасний швейцеризм, крім теоретизувань вони традиційно нічого не несуть. Бо сама західноєвропейська система вживання – це не вживання як пристосування до природного довкілля – це безкомпромісна боротьба, найочевидніше – війна без жалю та співчуття. Далєбі природо-гуманістична людина, як і природно-гуманістичне суспільство, одночасно об'єднуючи духову та фізичну людську сутність, є психотиповим конструктом до перспективної моделі суспільства майбутнього. Об'єктивність істини як відображення довколишньої соціоприродної реальності не може визначатися уніфікованим всеохоплюючим універсумом. Об'єктивність істини має на думці незалежність змісту від особистісного та людства загалом, проте загальновідомо, що неможливо відділяти об'єктивний зміст істинного знання від неминуче суб'єктивного способу його існування. В усіх періодах загальної людської генези людське знання виступало природною діалектичною єдністю об'єктивного і суб'єктивного, єдністю, в якій вони настільки тісно взаємодіяли і взаємно проникали, як, приміром, півкулі мозку чи «право-ліво» в спільному живому організмі, що ні про яку «глуху стіну» між ними або «протистояння» не може бути й мови.

---

¹ Сегеда С. П. Антропологія : підручник для судд. гуманіт. спец. вищ. навч. зал / С. П. Сегеда – К. : Либідь, 2009. – 424 с. – С. 410.

² Сегеда С. П. Антропологія : підручник для судд. гуманіт. спец. вищ. навч. зал / С. П. Сегеда – К. : Либідь, 2009. – 424 с. – С. 409-410.

У ХХІ ст. мовні реалії виглядатимуть усе більш умовними і ніяк не провідними. Особливо мовна стабільність є важливою як націєвизначальна для України, бо це найбільше утвердить українську суверенність. Разом з тим, усе набагато складніше: приміром, вже є роботи, які реагують на емоції – вираз лиця та рухи тіла – вони нині поки вчать їх розпізнавати, далєбі надалі – це система у майбутніх андроїдів, яких адаптуватимуть до суспільства. І якщо ми нині висловлюємо побажання, щоби природознавчий напрямок наукового українознавства прагнув відроджувати й осучаснювати ті психоетнічні здобутки української нації, які є замулені часом та імперським суб'єктивізмом, то не слід забувати найважливіше – нині є метою адаптувати ті здобутки до умов сучасного міста, тим самим сприяючи українізації сучасного урбаністичного суспільства. Проте слід зауважити, що це і завдання, і мета вже минулого дня, нині потрібна українізація андроїдів і їх адаптація для українського суспільства, але ж як це робити, коли українське суспільство наразі не є українознавчим, а відповідно – не україносвідомим, що найкритичніше – українська наука не є такою принципово.

У середній школі в сукупність природничих наук зазвичай включають насамперед фізику, хімію й біологію, а додатково до них астрономію й географію, які мають більш специфічний характер. У вищій школі число всіляких природничих наук доходить до декількох десятків і навіть сотень через їхнє нескінченне подрібнення на вузькоспеціалізовані дисципліни. З деякою умовністю в природознавство включають ще й психологію, яку відносять також і до гуманітарних наук. Разом з тим, лише за допомогою окремих наук неможливо чітко уявити собі справжню єдність Природи (її цілісність), а саме ту оригінальну основу, на якій побудована вся незліченна розмаїтість явищ Природи та з якої випливають котрісь закономірності, що зв'язують мікро- та макросвіти, Землю й Космос, фізичні й хімічні явища між собою та з життям, з розумом. Так само не можна досягнути процеси, які керують життям і діяльністю людини, за допомогою знайомства лише з анатомією окремих органів людського організму. Неможливо, вивчаючи порізно окремі природничі науки, пізнати Природу як одне ціле, більше того – як Абсолют. Перші осмислювачі доквілля, мудрагелії, мали своєю діяльністю філософію – занадто інтегративну сферу знань. Тож із неї виділилися поступово механіка, фізика, хімія, біологія тощо. Проблеми влаштування, походження, організації самої органічної земної структури, а також всього, що є у Всесвіті (у Космосі), тобто всі проблеми природознавства, космології й космогонії, спочатку відносилися до «фізики» або «фізіології». У кожному разі, Аристотель називав своїх попередників, які займалися цими проблемами, «фізиками» або «фізіологами», бо давньогрецьке

слово «фізис» або «фюсис», дуже близьке до нашого слова «природа», спочатку означало «походження», «народження», «створення». Звідси – природний взаємозв'язок усього природознавства (включаючи космологію й космогонію) із фізикою, що є ніби вихідною основою науки про Природу.

Історія науки свідчить про те, що у своєму пізнанні Природи людство, починаючи з найперших його кроків у стародавності, пройшло через три стадії і вступає в четверту. На першій із них сформувалися загальні синкретичні (нерозчленовані, недеталізовані) уявлення про довкілля як про щось цілісне, з'явилася так звана натурфілософія (філософія Природи), що перетворилася в загальне вмістилище ідей і здогадів, що стали до XIII-XV сторіч витокami природних наук. Саме XV-XVI століття висунули вперед іншу аналітичну стадію – уявне розчленування й виділення частковостей. Цей процес призвів до виникнення й розвитку фізики, хімії і біології, а також інших природничих наук разом із здавна існуючими астрологією та астрономією. Разом з тим, ближче до нашого часу поступово стало відбуватися відтворення цілісної умовної картини Природи на основі раніше пізнаних частковостей, таким чином розпочалася синтетична стадія її вивчення. Нині ж прийшла пора не тільки обґрунтувати принципову цілісність (інтегральність) усього природознавства, далєбі й відповісти на запитання: чому саме фізика, хімія, біологія й психологія стали основними і ніби самостійними розділами науки про Природу – починає здійснюватися необхідна заключна інтегрально-диференціальна стадія. Тому природознавство як дійсно комплексна наука про Природу народжується фактично тільки тепер. Лише на даній глибинно змістовній та аргументовано аналітичній стадії можна насправді розглядати Природу (Всесвіт, Життя й Розум) як єдиний багатогранний об'єкт природознавства. Безсумнівно, що усі стадії дослідження Природи – це інтелектуальні ланки одного суцільного дослідницького процесу.

Незважаючи на те, що натурфілософія відокремлюється від трьох наступних стадій тим, що на ній безроздільно панують ще лише методи спостереження, є тільки здогади, а не точні, дослідно відтворені висновки, і відсутній експеримент, її роль у загальному ході пізнання Природи дуже важлива. Бо саме ця стадія створила уявлення про Світ як про такий, що вийшов із чогось, що розвивається немов би з хаосу і еволюціонує. Проте відсутність експериментальних методів ще не дозволила мати точні знання. Початок природознавства як точної науки, якщо не брати до уваги астрономії (у сенсі астрометрії) і геодезії або геометрії (тобто «землеміряння»), історично розпочинається з XV-XVI століть, коли спостережуване аналізування Природи вступило в аналітичну стадію. Накопичена дотепер основна маса досягнень у

вивченні Природи з'явилася саме на цій стадії. Пояснюється це тим, що аналітичне дослідження природних об'єктів здійснювалося протягом багатьох і багатьох сторіч величезною плеядою дослідників, мандрівників, піратів і мореплавців, лікарів, астрологів й астрономів, алхіміків і хіміків, винахідливих ремісників і технічних керівників промислового виробництва, спостережливих селян й агрономів. Їх погляд прагнув зануритись в усі куточки Землі й Неба, у царства тварин і рослин, сприяючи нагромадженню результатів не тільки пасивних емпіричних спостережень, далєбі й досвідчених, планово-модельованих досліджень. Аналітична стадія вивчення Природи дала найбагатший доробок природничо-наукових знань, основу фізики, хімії, географії та багатьох від них похідних. Природне прагнення дослідників до ще більшого дослідження різноманітних природних об'єктів і до ще глибшого проникнення в їхні деталі призвело до нестримної диференціації (поділу, розчленуванню, дробленню) відповідних наук. Наприклад, хімія спочатку була розділена на органічну й неорганічну, потім – фізичну й аналітичну, потім з'явилися хімія вуглеводів і хімія елементарних органічних сполук, а вони своєю чергою породили хімію аліфатичних сполук, хімію аlicиклів, хімію гетероциклів, хімію алкалоїдів тощо, а наразі перелік хімічних наук не має меж. Тенденція до подальшої безперервної диференціації природничих наук є головною особливістю аналітичної стадії дослідження Природи. Ця тенденція і нині є дуже дієвою. Важливою особливістю цього етапу є перевага експерименту над теорією, хоча відмінність емпіричних знань від теоретичних не можна переоцінювати, як і вважати, що будь-який експеримент завжди здійснюється за якимись теоретичними міркуваннями і відтворюється за планом, змодельованим теорією. Далєбі все-таки одна справа – досвід, пряме спостереження й отримані при цьому факти, тобто емпіричні висновки, а інша справа – пояснення цих фактів, їхнє зіставлення, гіпотези (припущення) і теорії, які зв'язують емпіричні факти.

Перевага емпіричних знань над теоретичними на аналітичній стадії вивчення Природи була взагалі цілком закономірною: спочатку треба було накопичувати факти, а потім вже їх пояснювати й узагальнювати; проте суть емпіричних методів дослідження закладена в аналізі предметів Природи, у вирішенні питань – із чого складаються ці предмети, яка їх структура. Тому другу стадію дослідження Природи в історії науки нерідко вважають періодом емпіричного природознавства.

Ще однією особливістю є випереджальне дослідження предметів Природи відносно вивчення процесів. Гарним прикладом є т. зв. таблиця Менделєєва. Разом з тим, найбільшою особливістю є те, що сама Природа аж до середини XIX століття розглядалася незмінною і поза еволюцією. Наскільки високо природничі науки ще в

XVII-XVIII сторіччях здійнялися над натурфілософією стародавності за обсягом і навіть за систематизацією здобутих знань, настільки ж вони поступилися їй у змісті загального ідейного погляду на Природу.

Досить помітно, що перехід до синтетичної та до інтегрально-диференціальної стадій дослідження Природи, незважаючи на характерний для них різний підхід до проблем еволюції або стабільності, аж ніяк не порушує тяглості дослідних особливостей аналітичного періоду розвитку природознавства. Більше того, процеси диференціації природничих наук нині підсилюються, а обсяг емпіричних досліджень різко зростає. Проте і те, й інше тепер відбувається на тлі все сильніших інтегративних тенденцій і народження універсальних теорій, які прагнуть всю нескінченну розмаїтість природних явищ вивести з одного або декількох загальнотеоретичних принципів. Питання полягає в тому, які рушійні сили стають провідними в розвитку природничо-наукових знань, які методи й теорії мають найбільші можливості. Отож, незважаючи на те, що синтетична й інтегрально-диференціальна стадії розвитку природознавства є порівняно молодими й тому в дійсності можна говорити більше про характерні для них тенденції і потенційні можливості, ніж про якісь підсумкові успіхи, провідна роль подальшого пізнання Природи належить синтезу знань та інтеграції наук. Прогноз цей обґрунтовується всією історією і логікою розвитку природознавства.

Нині в Україні налічується 7 279 територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ), які займають 2,9 млн. га території (4,9% площі країни). Серед них – 4 біосферних заповідники, 17 національних природних парків, 45 регіональних ландшафтних парків, 2 709 заказників, 3 078 пам'яток природи, 25 ботанічних садів, 12 зоопарків, 43 дендропарки, 365 парків садово-паркового мистецтва.

***

У розділі обґрунтовується свідоме та опосередковане підсвідоме використання філософських методичних підходів у різних галузях науки, в тому числі і в українознавстві. Наголошується на тому, що філософія є специфічною галуззю знань, яка сприяє осмисленню і теоретичному розумінню причин та наслідків процесу суспільної генези у сув'язі із природним довкіллям (у даній монографії – взаємопроникаючого становлення українського терену і людності на ньому). Як унікальна система осмислення, філософія мудро і дієво поєднує окремі, немов би й не пов'язані поміж собою, дослідницькі дисципліни в загальну структуру наукового українознавства за

допомогою побудови перехідних мисленневих концепцій. У пропонованій праці завдяки філософії здійснюється перехід від чуттєво-емоційного сприйняття Природи до аналізу реально існуючого довкілля на прикладі української Природи і Людини у найширшому сенсі, філософськи осмислюється певний Терен не як узагальнена одиниця території, а як цілком конкретний геопсихічний образ, що нині існує як геополітична і економічна структура *Україна*.

Спираючись на те, що осмислення можливо вважати еволюційним процесом життєвіднаходження, розвивається думка про філософію екології, яка поціновує кожне життєве виявлення, бо воно охоплюється духовим змістом, з якого виникло. На підставі того, що історичні повідомлення, наповнюючи свідомість об'ємними образами, через свідомість активно діють і впливають на сьогодення, робиться висновок: щоб людству в певних природо-геокліматичних умовах змістовно існувати, а планеті й надалі прогресувати, потрібне поглиблене вивчення усього, а особливо осмислення того, як і чим жити в певному місці (для кожної окремо взятої особини це місце – психо-суб'єктивний центр Світу). Саме такий мисленневий шлях здійснює велика кількість носіїв різних мисленневих психоідеологем (т. зв. мудрагелів) у різній регіональній звичаєво-світоглядній (психоетнічній) інтерпретації, що утворює узагальнену суму філософських знань.

Біологічні науки, досліджуючи життя, керуються функціональним підходом. Проте філософський концепт «життя» не має функціонального сенсу, а формує структури духового порядку, створюючи культуру в історично-генезисній єдності. Із щонайперших секунд свого перебування на планеті Земля людство існує в лоні Природи, і ще не знаючи про існування політеїстичних вірувань та й пантеїзму загалом, виховується природною естетикою та природним правом, відповідно, покладається лише на Природу. З другої половини ХХ ст. наука активно гуманізує соціоприродне довкілля: в першу чергу, наближаючи людство до Природи духово, через свідомість; в другу ж чергу, вже через дещо гуманізовану свідомість рятує і допомагає решткам природного довкілля. Тож минуле століття суттєво сприяло змінам в усіх сферах духового та матеріального життя людства.

Обстоюється думка про те, що завдячуючи мудрості із науководослідницьким прогресом, людина-феномен досягла того рівня інтелекту, коли здатна перейматися вирішенням парадигми: чи то Людство понад Природою, чи то Людство є беззаперечно залежною складовою Природи. Автор доходить висновку, що у вищенаведених питаннях важливим є колективний регіональний суб'єктивізм або психоетнічна поведінкова традиція суспільства, які формують традиційну національну психоідею, що неодмінно має свою унікальну

характеристику – геопсихологію. Саме ці регіональні психоінтелектуальні розбіжності істотно заважають порозумітися провідним політикам і державним діячам у загальнопланетарних питаннях досягти порозуміння дієвого, практичного, а не декларативного. На підставі аналізу великої кількості фактів, літературно-поетичних творів та інших джерел робиться висновок, що саме географо-міфологічна традиція є провідною для інтелектуального думання на нашому терені.

Матеріал розділу торкається ідеї комфортності, яка є провідною в антропогенному розвитку й істотно впливає на інші суспільні процеси. Висловлюється думка, що кожен, хто береться за осмислення терену як місця антропогенного розвитку котрогось етносу, осмислює свій терен, його образно-уявний модуль. Автор звертає особливу увагу на те, що серед багатоманіття шляхів пізнання терену як частини Природи своєю ґрунтовністю виділяється багатолітній аналіз філософа-природничка В.Вернадського, який із сучасних позицій розглядав еволюцію Землі та еволюційний поступ біосфери у своїй спрямованості до новітнього стану – ноосфери. Зазначено внесок французького вченого П.Тейяра де Шардена, одного із учнів Вернадського, щодо розвитку ідей про ноосферу, а особливо осмислення її не лише у сфері матеріалістичності, а й духовості.

Детально висвітлено погляди видатного осмислювача Природи П.Кропоткіна (видатного російського вченого кінця ХІХ – початку ХХ ст.), котрий, як і українські його попередники у царині філософії – Г.Сковорода і П.Юркевич, а також українські сучасники І.Франко і Д.Чижевський, вбачав основою основ гуманістичну людину і гуманістичне суспільство у творчій сув'язі із природним довкіллям, а найголовнішим завданням суспільства справедливості – обов'язкове прагнення до розкриття творчих потенціалів суспільства і кожної особистості окремо. Автор погоджується із Кропоткіним, що анархія – не безлад, а гармонізація природних процесів без диктату як від Природи, так і від людства стосовно Природи. Тож анархія – принцип єднання та співіснування розумного людського співтовариства із Природою.

У розділі дається оцінка таких відомих філософських праць як «Києво-Печерський патерик» та «Слово про Закон і Благодать» (літературно-філософський трактат Іларіона Київського), що протягом багатьох віків здійснювали свій позитивний вплив на суспільний та культурний розвиток у Східній Європі. Виявлено вплив античного філософування про Бога-людинолюбця, яке поширювало його божественність якнайширше в природному довкіллі. У сув'язі із цим розглядаються погляди українського мандрівного філософа Г.Сковороди, який своєю філософською мудрістю і особистим

життєвим чином демонстрував виважене існування у злагоді із Природою. Зазначено, що більшість українських філософів-гуманістів ще у XIV-XVI ст. поділяли античну ідею стоїцизму.

Особливу увагу приділено філософському концепту «міф». На думку автора, для давньої людини міф був відбуттям регіональної генези людства. Це було найповніше відтворення світогляду. Автор застерігає: коли нині розпочинають деталізувати міф на його умовні складові, то як би це фахово не робилося, сутність і значимість, якими він був наділений в часі його психоідейного функціонування, ніколи не вдасться повернути. Проте за бережливого ставлення та обачливого поводження міф як чарівність минулого можливо зберегти через усвідомлення того, що саме це і є Мудрість.

Автор вдається до аналізу і сучасних різноманітних осмислень філософії природознавства, зауважуючи, що вони є здавна існуючим дискурсом, в процесі якого відбувається аналітична дискусія із переосмисленням як самого природознавства, так і його впливу на культуру, генезу суспільства тощо. Нинішня криза наукової парадигми стосовно Природи та природного доквілля нагальним чином вимагають впровадження в життя нової ідеї-світогляду, яка щонайперше має позбавити людство ілюзії споживацького егоїзму у світогляді, тоді й розбудова життя розгортатиметься по-новому – коли формуватиметься не лише нова світоглядна картина Світу, а й практичні шляхи, психоповедінкові позиції людства в життєвій структурі «людина – доквілля» на планеті Земля.

Детально аналізується такий процес: людство протягом своєї генези пододало наукову стадію, коли через синкретичні уявлення з'явилася натурфілософія, проте вже досягненням поступальної стадії науки було розчленування доти неподільного цілого і виділення частковостей (фізика, хімія, біологія тощо); наступна стадія – синтетична ступінь вивчення Природи; нині ж природознавство формується у комплексну науку про Природу, не лише про природне доквілля, а як спільний багатогранний об'єкт, де усе суцільне – і Всесвіт, і Життя, і Розум, тож-бо і людство зі своїм доквіллям – Природа. На підставі цього аналізу автор визначає роль наукового українознавства як інтегральної й інтегруючої науки, що активно включається у дослідження сучасної стадії розвитку науки через психофілософський підхід до неї.

Автор зауважує, що виконуючи дослідження концентру наукового українознавства «Україна – природа, екологія», необхідно усвідомлювати, що джерела українськості як носія унікальної психоідеї лежать в наддавній оригінальній творчій землеробській свідомості, зануреній в колективному підсвідомому на рівні регіонального суб'єктивізму. Цей психоетнічний формуючий вплив здійснено

специфічними природними умовами лісо-лукової ботаніко-географічної зони України, де обов'язково відбувалися певні природо-варіантні зміни складу біоценозів, які безпосередньо впливали на психотипові й психоетнічні зміни. Таким чином деякі психоетнічні ознаки поступово набирали характеристик психотиповості, значно підсилюючи і роблячи їх виразнішими, інші психоетнічні ознаки з часом слабшали і еволюційним шляхом зникали. Цим обґрунтовується природна психофілософська концепція українознавства як одна з провідних у становленні наукової школи сучасного українознавства, тому що саме вона, спираючись на природне начало, свідомо розглядає як еволюціонуючий процес генезу української нації у безпосередній сув'язі із українським тереном.

Література автора за темою розділу:

- Сніжко В. В. «Я єсть народ» / В. Сніжко // Українознавство. – 2002. – № 4. – С. 59–65.
- Сніжко В. В. Українці мають керуватися лише загальноукраїнським часом / В. В. Сніжко // Українознавство. – 2006. – № 2. – С. 193–200.
- Сніжко В. В. Унікальна оригінальність українців: окцидентальна орієнтальність або орієнтальна окцидентальність / В. В. Сніжко // Збірник наукових праць НДІУ. – К. : Поліграфічний центр «Фоліант». – 2006. – Т. XI. – С. 464–476.
- Сніжко В. В. Геополітичне розуміння лідерства / В. В. Сніжко // Збірник наукових праць НДІУ. – К. : Поліграфічний центр «Фоліант», 2006. – Т. XII. – С. 449–459.
- Сніжко В. В. Семантичні образи Великої княгині Ольги та Київського собору Святої Софії / В. В. Сніжко // Збірник наукових праць НДІУ. – 2007. – Т. XIV. – С. 504–524.
- Сніжко В. В. Свідомості брама / В. В. Сніжко – К. : Планета-медіа, 2008. – 352 с.

Підсумки

Психофілософський підхід у дослідженнях різновекторних процесів становлення людства на Планеті нині можливо вважати найсучаснішим. Тому, як концептуальний, саме психофілософський підхід є визначальним у краєзнавчих науках. В нашому випадку ми ведемо мову про українознавство, разом з тим так само це стосується, приміром, францієзнавства, ісландієзнавства чи шрі-ланкознавства. Такий підхід є більш глибоким на відміну від превалюючого нині лінгвістично-історичного або ще більш застарілих і разом з тим консервативних своєю стереотиповістю археологічного та фольклорного.

Як існують дослідження, які вивчають психіку чи психічну поведінковість котрогось існуючого етносу – етнопсихічні дослідження і, відповідно, етнопсихологія як наука, так само існує і психоетнічний пошук, зокрема, вивчення тих психічних особливостей, які як психоповедінкова дія сприяють виокремленню певної людської спільноти серед інших – виникненню етносу, наука ж – психоетнічна екологія. Є дослідження з естетичних особливостей якогось етносу, ними переймається наука етностетика. Разом з тим є і психоестетичні дослідження – зокрема це вивчення тих природних характеристик, які сприяли утворенню знаково-візуалізованого світогляду – стрижневої основи об'єднання людності у спільноту, а в подальшому – в етнос. Головним чином це рослини, які у стилізованому вигляді увійшли у орнаменти, оздоблення інтер'єру приміщень (а раніше присутні і в наскельних зображеннях), одяг, взуття, гончарні вироби, а також вироби з різного металу і деревини. Згодом, не закресливши рослинну етностетичну символіку, першість на себе перебрали зображення тварин, таким чином в етностетиці пріоритетною виявилась тваринна символіка як мистецький «звіриний» напрямок. Символи, які були візуалізацією певного суспільного світогляду, за зміни цього світогляду – постійного етноформуючого природного процесу – втрачали свою глибинно-змістову інформативність, одночасно лишаючись знаковою характерністю суспільства та існуючи разом із запозиченістю в активному процесі культургенези. Проте регіональна (нині визначають як біорегіональна) екологія мала важливий психічноформуючий ефект в загальній цивілізаційній генезі людства. Таким чином вищенаведені напрямки свого дослідження ми й об'єднуємо поняттям *природне*, а метод дослідження визначаємо як *психофілософський* в структурі вивчення *наукового українознавства*.

Зокрема, природознавство хоча і згадується серед наук, матеріали дослідної діяльності яких мали б складати підґрунтя наукового українознавства, проте того поки що не відбувається. Тому, щоби

цілісна система наукових інтегративних знань про Україну набула очевидності, потрібно мати системну методику спеціалізованих українознавчих досліджень, де вивченню природничих засад відводиться не лише дотичне до інших місць, а провідне, саме як правдивий фундамент українознавства. Лише конкретний терен творить конкретний етнос, а не етнос творить природне довкілля та припасовує до нього екологію.

Таким чином, конкретний терен і його природне довкілля визначають психоетнічну основу суспільства, яке відбуває різновекторної генези саме в конкретних природних умовах «цілісності простору і часу». Саме риторичне визнання, а практичне нехтування засадничими основами вивчення природознавства як основи українознавства не підняло його у ХХ ст. до рівня наукового українознавства, а навпаки, опустило до стану «суперечливої інтерпретації, методологічної безпомічності»¹.

Неодмінно слід усвідомлювати, що в наукове українознавство, і зокрема в його дослідно-методичну структуру, не слід автоматично переносити методи та методики досліджень із природознавства або, приміром, етнології, етнографії або антропології. Не слід, безсумнівно, й утворювати котрісь надумані підходи, підкріплюючи їх означенням «українознавчі» чи «українознавство», – наукове українознавство від того лише втратить, а не надбає авторитету. Більшість методів, зокрема дослідницько-пошукових чи польових спостережень, мають бути безпосередньо адаптованими до мети і вирішення завдань, визначених науковим українознавством. Бо, приміром, як прикладна галузь пізнання свого краю українознавство має свої завдання, які успішно вирішуються туристичною діяльністю як в Україні, так і в інших країнах шляхом організованого або самостійного чи самодіяльного туризму, з результатами, фіксованими різними технічними засобами – кіно-, фото-, звуко- тощо запису. Виконується така краєзнавча діяльність у довготривалих експедиціях чи короткотривалих екскурсіях. Наукове українознавство бере на озброєння також т. зв. польові дослідження, використовуючи систему довготривалих експедицій, проте в цьому випадку вони набирають ознак вже значно ґрунтовнішої організації, і в пригоді тут стає організація експедиційної роботи, ґрунтовно розробленої з урахуванням найрізноманітнішої спеціалізації усіма природничими дисциплінами, також стануть в пригоді і методики етнографічних досліджень, певно, що й лінгвістичних. Разом з тим проведення науковим українознавством археологічних досліджень експедиційного штибу безсумнівно не є доречним, бо має свою

---

¹ Кононенко П. П. Українознавство : підручн. для вищ. навч. закл. / П. П. Кононенко – К. : Міленіум, 2006. – 870 с.

унікальну і дуже складну методику, якою володіють лише фахівці цієї галузі, адже при цьому ще застосовуються палеоботаніка, палеоантропология тощо. Тож безпосереднє проведення ґрунтовних експедиційних археологічних спостережень є для наукового українознавства недоречним, а от використання надбань фахових дослідників цієї галузі у психофілософському підході системи аналізу є обов'язковим: приміром, матеріалів В.Барана, М.Відейка, В.Даниленка, С.Сегеди, М.Чмихова та багатьох інших.

Таким чином, слід наголосити, що природничий напрямок наукового українознавства як один із методів своїх досліджень має використовувати довготривалі ґрунтовно сплановані польові спостереження, не нехтуючи також короткотривалими спостереженнями екскурсійного характеру.

Якщо нині ще не набула широкого обговорення тема впливів геоенергетичних та біоенергетичних полів – на кшталт вже широко реєстрованих і докладно проаналізованих електромагнітних, – то наразі цілком визначеними є геопсихічний вплив біогеографічного та конкретного біоценозного середовища на сомато-психічний стан людської психіки та регіональні особливості такого впливу, які й виявляють себе в конкретній етнічній психотиповості. Визначенням цих психотипових особливостей є спосіб мислення представників певних спільнот, нині більш уживаним є термін «ментальність». Ми ж натомість вважаємо точнішим і доцільнішим для вживання поняття «духовість», похідне від «дух». Проте до цих станів людської психіки ми підходимо від архетипальних (архетип ми використовуємо як визначення, зроблене К.Г.Юнгом, а не лише як розуміння «давній» чи «архаїчний» тип) закладин або першообразів людської психіки. Тож від різних архетипальних закладин, які значним чином впливають на особливості поведінки та господарської діяльності, зокрема «людина-рослина» та «людина-тварина», ми переходимо до розгляду суспільств, в яких домінує т. зв. землеробська свідомість.

Суспільства, де домінує людність із землеробською свідомістю, завжди прогресують, бо забезпечивши своє безголодне проживання, людність завжди творчо прагне поліпшення свого добробуту, сиріч комфорту, активно використовуючи при цьому *творчість* як *творення* конкретного продукту. Натомість людність зі збиральницькою свідомістю, володіючи своєю своєрідною творчістю, еволюціонує у одбиральницьку чи привласнюючу свідомість, коли творчий підхід сприяє поцупленню не лише у Природі, а й у тих суспільств, які саме і витворюють продукт, що його одбиральники загарбують. Така творчість вимагає неминучого удосконалення дрючка не у мотику, а у списа, та ще й такого, щоби пробивав наскрізь не лише дошку, а і людину, або в сокиру – і також для вбивства. Надалі – поступове удосконалення

приладів убивства, тортур, покарання тощо. Землеробське ж творення – агротехнології, гончарство, скотарство (худоба потрібна не для вбивства, а для отримання гною-добрива, молока, сиру й тяглової допомоги), бондарство, землеробський реманент та багато-багато чого іншого, а врешті й мистецтво, писемність, література тощо.

Мистецтво загалом виявляє себе як найвиразніше втілення знаково-візуалізованого світобачення певних суспільств. У суспільстві із землеробською свідомістю в своїй основі – гуманістична людина і гуманістичне світосприйняття, яке й притаманне більшості суспільств метаєтнічного об'єднання слов'яни. Натомість, приміром, західноєвропейське світоосмислення – що лише силове подолання Зла сприятиме досягненню Добра. Тож лякаюча символіка сюрреалізму наближує майбутнє людини і людства загалом, де аж ніяк не помітно присутності гуманістичного. Тому творчість неодмінно має вести до гуманістичного, а не до хворобливо апатичного із психоїдеєю жаху суспільства. Якщо екзистенціалізм і духове життя існує насправді, а не випереджує в уяві матеріальну сутність, тоді саме гуманістична особина, як і гуманістичне суспільство, об'єднавши ці поняття, якраз і існують в них. Тож філософський аналіз робить можливим долучити до осмислюючого підходу як філософію екзистенціалізму, так і феноменологію разом з онтологією, семіотикою та аналітичною філософією.

Стереотип способу групового мислення є адаптаційною функцією до конкретних регіональних умов довкілля. Такий спосіб має індивідуальну, розвинену в процесі еволюційного поступу в природних умовах конкретного природного середовища, здатність до самозбереження й подальшого спільного виживання, – інтелектуальну діяльність, яка визначає первинним суспільне задля збереження особистісного. Спільна інтелектуальна діяльність – це попервах механічне зібрання індивідуумів у людську групу шляхом узгодження принципу «подобається – не подобається». Далі – тривалий шлях подальшого природного, а згодом і штучного добору, де об'єднавчим стрижневим елементом виступає пам'ять (свідома та підсвідома), яка матеріалізує себе у символах, мові, одягу, харчуванні, зачісці, оздобленні тіла, лиця тощо. Мистецтво на первинному рівні, навіть на стадії т. зв. *магії*, чи у переказах та опоетизованих оповідях (міфах), усе вищепоіменоване акумулює і представляє його учасникам, а особливо нащадкам у різновиявленому візуалізованому вигляді. Стереотип як спільне осмислення та світобачення – важлива суспільствотворча структура. Політичне утиснення національного стереотипу мислення призводить до деградації самореалізації спочатку особистості, а згодом через мистецьку депресію та культурне уповільнення – врешті до завмирання усіх прогресивних зрушень суспільства.

Кожна епоха в розгортанні генези людства має свої специфічні особливості в усіх регіонах Планети, лише в одних суспільствах вони мають значну виразність, натомість в інших – менш виразні, а в деяких і загалом ледве помітні. Проте одразу ж зауважимо, що регіональні особливості певної епохи є ледве помітними не для автохтонів, – тих, які продукують ті особливості не як *особливості*, а як складові розвитку свого суспільства. Непомітними чи ледве помітними вони є для представників суспільств, які на момент оцінювання є «прогресивнішими» чи «просунутішими». Таким чином, наприклад, епоха бароко, яке є певною епохою розвитку людства періоду XVI-XVIII століть, найвиразнішого втілення набула у візуальних мистецьких символах, зокрема в скульптурі, малярстві та архітектурі Італії, зокрема Риму, а також Франції та Санкт-Петербургу. Таке переконання існує в суспільствах Західної Європи, Росії, США тощо. Проте ця епоха, як і кожна епоха, повторимося, є загальнолюдським процесом становлення інтелекту в Світі, і мала свій розвиток у Світі в мистецтві, побуті, мислительстві, науці тощо. Тож переконані, що епоха, яка означена поняттям бароко, мала *всесвітній* розвиток, і не обов'язково в безпосередній залежності від західноєвропейського, хоча його вплив, особливо в мистецтві сусідів, є відчутним. Значно поготів, зокрема вивільнившись від залежного стереотипу світосприйняття, для українського суспільства виявилось очевидним, що епоха бароко відіграла значну роль у національному мисленні та у формуванні образу свого оригінального соціоприродного довкілля. І це відбувалося не у залежності чи відповідності до рівнів бароковості російського суспільства, а у відповідності із давніми природними джерелами народного мислительства чи світосприйняття, що і втілювалося, приміром, у філософії Г.Сковороди, архітектурі І.Григоровича-Барського тощо. Таким чином, і В.Растреллі потрапив під вплив автохтонного барокового світосприйняття і створив шедевр не російської, а української архітектури – Собор св. апостола Андрія в Києві. Проте епоха бароко мала своє вираження і в інших регіонах, і поза межами Європи, вірогідно, що і в Африці та Полінезії, про що нам невідомо не через те, що там нічого не відбувалось, а через те, що дослідники тих регіонів керувалися західноєвропейським стереотипом мислення й оцінювання світових процесів, а через те не могли помітити котрихось світоглядних виявлень у суспільств тих регіонів, загалом визначивши оті суспільства як примітивні чи традиційні. Керуючись саме такими організаційними поглядами, фахівці наукового українознавства і повинні розглядати українські процеси світової генези, бо лише свої методи, методика й методичні підходи зроблять можливим вивчати, досліджувати, аналізувати та й загалом мислити по-українськи.

Стереотип свідомості суспільства формують мислителі, проте якщо досягнення мислительства доносились до суспільства колись в усній формі, а згодом у вигляді письмових наукових чи ідеологічних творів, то нині це здійснюється художньою літературою. І саме художня література якнайкраще доносить до усіх верств населення світогляд суспільства, а тому є виразником регіональної психічної самотності суспільства та змін у світогляді тощо. «Ми знекровлені і вампіричні до такого ступеню, що нас вже не може розбурхати класичний літературний жах: романи де Сада, мабуть, занадто розтягнені, а Лотреамон місцями нудненький. Ми потребуємо роману-наркотика, оповідання-нокаут, де зубаста вагіна перемелює у порошок душі й тіла персонажів, де чемпіон пріапізму до того ж ще й людоджер, а порядний сищик виявляється значно гіршим злочинцем, аніж злочинний монстр, від якого він позбавляє нещасне місто Нью-Йорк»¹. Проте саме такою й була в головних своїх рисах західноєвропейська література, виразниця західноєвропейського способу осмислення довкілля. Хоча література значним чином огуманізувала народні оповіді. Приміром, лише після Ш.Перро, а згодом братів Грімм та Г.Х.Андерсена, в Західній Європі виникають справжні дитячі казки, бо опрацьовані цими авторами сюжети були, наприклад, для східноєвропейського читача жорстокими і брутальними. Так у народному сюжеті казки «Попелюшка» мачуха, щоби припинити біганину на бал, не обтяжуючи себе вигадками, відрубав дівчинці ноги. Спляча красуня прокидається не від чарівного поцілунку, а від пологів, результатом яких стала двійня, а їхнє зачаття сталося від принца, який, дотепно скориставшись ситуацією, подався собі світ за очі. Та й дівчатко Червоний Капелюшок закінчило дуже трагічно. Інші оповідання також загалом мають не кращий вигляд, коли дійсно складно втямити, де ж зло, а де те, що вважають добром.

Переконаність, що сучасна криза моралі спричинює і відповідне ставлення сучасного людства до свого співжиття із Природою, має бути підтверджена чи спростована системними дослідженнями. В українській науці такі дослідження були присутніми ще з другої половини ХІХ ст., проте аналітичної системності вони набули з початку ХХІ ст. Зокрема, нині ми маємо вести мову про створення психофілософської основи розбудови інтегральної системи екологізму в структурі наукового українознавства, концептуально вона має структурно увійти в т. зв. екологічну освіту, щоби врешті-решт перетворитися в *спосіб життя українців* на свідомому інвайронменталістичному рівні («громадяни – соціоприродне

---

¹ Приближение к черной фантастике / Е. Головин // Майринк Г. Вальпургиевая ночь : фантастический роман. Рассказы. / пер. с нем. В. Крюков, предисл. Е. Головин. – Л. : Судостроение, 1991. – 304 с.

довкілля»). Інтегральна система екологізму – це ідеологія постіндустріального суспільства, яке врешті визнало самоцінність Природи. Система інвайронменталізму – удосконалення способів продукування соціоприродного довкілля і гуманізація урбаністичного довкілля шляхом його природоідеологізації (природокористування без істотного обмеження економічного прогресу). Практичний розвиток української екологічної філософії зі своєю компонентою «теренова свідомість» – українська природна психофілософська компонента наукового українознавства.

Саме тому ми і прагнули висвітлити, що наукове українознавство безсумнівно є галуззю сучасної науки, яка розширює обсяги своїх інтересів. Це є значне психофілософське вчення, яке вбирає в себе висновлювання усіх соціологічних, політичних та природничих досліджень не лише з метою збереження, «забальзамовування» скарбу «українство», а для розгортання реально прогресуючого феномену «українство», який розвивається у відповідності до *українського способу життя*. А от саме *такий* спосіб життя й має сконденсувати і втілити як «існування» *наукове українознавство*.

Використана література

1. Авдиев В. И. История древнего Востока / В. И. Авдиев – ОГИЗ, 1948. – 588 с.
2. Адлер А. Понять природу человека / А. Адлер ; пер. Е. А. Цыпин – СПб. : Гуманитарное агенство «Академический проэкт», 1997. – 256 с.
3. Акимов А. Е. О физике и психофизике / А. Е. Акимов, В. Н. Бинги // Сознание и физический мир. – Вып. 1. – М. : Агенство «Яхтсмен», 1995. – С. 105–125.
4. Акимов А. Е. Торсионные поля как космофизический фактор / А. Е. Акимов, В. Я. Тарасенко, Г. И. Шипов // Биофизика РАН. Т. 40. – Вып. 4. – М. : Наука. 1995. – С. 938–943.
5. Акимушкин И. И. Проблемы этологии – М. : Мол. гвардия, 1985. – 191 с.
6. Алексеев В. П. География человеческих рас / В. П. Алексеев – М. : Мысль, 1974. – 351 с.
7. Амосов Н. М. Алгоритмы разума – К. : Наук. думка, 1979. – 223 с.
8. Ангелов Д. Богомилството в България / Димитър Ангелов – 2 осн. перераб. и доп. изд. – София : Наука и изкуство. – 1961. – 316 с. : Бібліогр. : с. 299–305.
9. Англо-український словник. – English-Ukrainian Dictionary: Близько 20 000 слів / ред. Ю. О. Жлухтенко – К. : Рад. школа, 1978. – 448 с.
10. Андрусов Н. Босфор и Дарданеллы / Н. Андрусов // «Землеведение» [периодическое издание географического отделения Имп. об-ва любителей естествознания, антропологии и этнографии] / Н. Андрусов – 1905. – Т. 12. – Кн. 1–2. – С. 2–44.
11. Артамонов М. И. В глубь веков / М. И. Артамонов [и др.] – Л. : Учпедгиз, 1961. – 278 с.
12. Артюх Л. Велик-День в Україні / Л. Артюх // Український світ – 1992. – № 2. – С. 36–37.
13. Баран В. Д. Історичні витоки українського народу / В. Д. Баран, Я. В. Баран – К. : Генеза, 2005. – 208 с.
14. Барнетт А. Род человеческий / А. Барнетт / ред. и предисл. Ю. Г. Рычков ; перев. с англ. И. В. Перевозчиков – М. : «Мир», 1968. – 280 с.
15. Баронин А. С. Этническая психология / А. С. Баронин – К. : Тандем, 2000. – 264 с.
16. Баронин А. С. Этнопсихология : учеб. пособие / А. С. Баронин – К. : МАУП, 2000. – 116 с.
17. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин – М. : Искусство, 1979. – 424 с.

18. Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. Репринтное воспроизведение издания YMCA-PRESS, 1955 г. – М. : Наука, 1990. – 224 с.
19. Бердяев Н. А. Судьба России / Н. А. Бердяев – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 256 с.
20. Бердяев Н. А. Судьбы России. Опыты по психологии войны и национальности / Н. А. Бердяев – М. : Мысль, 1990. – 205 с.
21. Бережинський В. Г. Флот Київської Русі / В. Г. Бережинський // Воєнна історія. – 2002. – № 1. – С. 23–29.
22. Бернал Дж. Д. Возникновение жизни / Дж. Д. Бернал – М. : Мир, 1969. – 391 с.
23. Бехтерева Н. «Через тернии...» / Наталья Бехтерева // Наука и жизнь. – 1990. – № 9. – С. 5–6.
24. Бехтерева Н. Мозг и большой мир / Наталья Бехтерева // Наука и религия, 1990. – № 3. – С. 5-6.
25. Бичко А. К. Предпосылки источники формирования философских представлений восточных славян / А. К. Бичко, И. В. Иванько // Философская мысль в Киеве – К. : Наук. думка, 1982. – С. 17–31.
26. Білінський В. Б. Країна Моксель або Московія : роман-дослідження. – К. : Видавництво ім. Олени Теліги, 2009. – 318 с.
27. Білокінь І. П. М. Г. Холодний – учений, філософ / І. П. Білокінь // Філософські проблеми сучасного природознавства. – Вип. 9. – К. : Вид-во КДУ, 1967. – С. 135–152.
28. Блаватская Е. П. Ключ к теософии / Е. П. Блаватская – М. : «Сфера» РТО, 1993. – 320 с.
29. Большой энциклопедический словарь школьника. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2000. – 983 с.
30. Борейко В. Дерево – священно / В. Борейко // Наука и религия. – 1991. – № 2. – С. 42–43.
31. Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу на матеріалах святково-обрядової культури українців / В. Борисенко – К. : Універсум, 2000. – 191 с.
32. Боровський П. Є. Світогляд давніх киян / П. Є. Боровський – К. : Наук. думка, 1992. – 173 с.
33. Ботвинник М. Н. Мифологический словарь / М. Н. Ботвинник [и др.] – Л. : Учпедгиз, 1961. – 292 с.
34. Бочковський О. І. Наука про націю та її життя / О. І. Бочковський – Нью-Йорк : Говерля, 1958. – 79 с.
35. Братко-Кутинський О. А. Нашадки святої трійці. Генеза української державної символіки в дослідженні кандидата філософських наук Олексія Андрійовича Братка-Кутинського / О. А. Братко-Кутинський – К. : Вид-во Міжнародного товариства «Білий птах», 1992. – 85 с.

36. Братко-Кутинський О. А. Феномен України / О. А. Братко-Кутинський – К. : Вечірн. Київ, Акад. оригін. ідей, 1996. – 304 с.
37. Брокгауз Ф., Ефрон И. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. Репринтне видання 1890-1907 рр. – М. : Терра, 1991.
38. Бромлей Ю. В. Этносоциальные процессы: теория, история, современность / Ю. В. Бромлей – М. : Наука, 1987. – 333 с.
39. Булашев Г. О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування / Г. О. Булашев – К. : Довіра, 1992. – 416 с.
40. Бунятян К. П. Давнє населення України : навч. посібник / К. П. Бунятян – К. : Либідь, 1999. – 228 с.
41. Буряк Ю. Міфи України / Ю. Буряк – К. : Довіра, 2003. – 383 с.
42. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел – К.–Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
43. Быстрицкий Е. К. Научное познание и проблема понимания / Е. К. Быстрицкий – К. : Наук. думка, 1986. – 134 с.
44. Вавилов Н. И. Происхождение и география культурных растений / Н. И. Вавилов – Л. : Наука, Ленинградск. отдел., 1987. – 440 с.
45. Вагнер Р. Избранные работы / Р. Вагнер – М. : Искусство, 1978. – 695 с.
46. Ващенко Г. Твори. Том 4. Праці з педагогіки та психології / Г. Ващенко – К. : «Школяр» – «Фада» ЛТД, 2000. – 416 с.
47. Веркалец М. Н. Проблема духовности тюркских народов в исследованиях А. И. Крымского : научный труд / М. Н. Веркалец – К. : «Школяр», 1994. – 148 с.
48. Вернадський В. В. Українське питання і російська громадськість / В. В. Вернадський // Вітчизна – 1988. – № 6. – С. 172–177.
49. Вернадський В. І. Про науковий світогляд / В. І. Вернадський ; НАН України; Центр гуманітарної освіти / пер. М. Кратко. – К., 1996. – 56 с.
50. Виклади давньослов'янських легенд або Міфологія / укл. Я. Головацький – К. : «Довіра», 1991. – 91 с.
51. Вовк Хведір Студії з української етнографії та антропології / Хведір. Вовк – К. : Мистецтво, 1995. – 336 с.
52. Войтович Валерій. Українська міфологія / В. Войтович – К. : Либідь, 2005. – 644 с.
53. Воронова Г. І. Методичні вказівки до вивчення курсу «Основи ландшафтознавства і фізико-географічного районування» / Г. І. Воронова – К. : КДПІ, 1990. – 110 с.
54. Воронова Г. І. Природа (якою ми її бачимо) / Г. І. Воронова, О. В. Лаврух, А. І. Чаус ; Гуманітарна гімназія “Гармонія” – Київ – Злинь, 1992. – 143 с.
55. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис : у 2 т. / О. Воропай – К. : МВП «Оберіг», 1991. – 900 с.

56. Вундт В. Миф и религия / В. Вундт – СПб : Изд. «Брокгауз–Ефрон», 1913. – 416 с.
57. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский – М. : Работник просвещения, 1926. – 348 с.
58. Вышеславцев В. П. Этика пробуждающегося Эроса / сост. В. В. Сапов [коммент. и вступ. ст.] – М. : «Республика», 1994. – 415 с.
59. Гендель М. Космогоническая концепция / Макс Гендель – СПб. : АО «Комплект», 1994. – 390 с.
60. Географічна енциклопедія України : в 3-х т. / редкол.: О. М. Маринич (відпов. ред.) [та ін.] – К. : «Українська Радянська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1989. – Т. 1. : А–Ж – 416 с.; Т. 2. : З–О. – 480 с.
61. Геродот. Історії в дев'яти книгах / А. О. Білецький [перекл., передм. та прим.] – К. : Наук. думка, 1993. – 574 с.
62. Гете И. В. Избранные сочинения по естествознанию / И. В. Гете – М. : Изд-во АН СССР, 1957. – 553 с.
63. Гиш Д. Ученые-националисты отвечают своим критикам / Д. Гиш – СПб : Христианское общество «Библия для всех», 1995. – 301 с.
64. Горський В. С. Историческо-философское истолкование текста / В. С. Горський – К. : Наук. думка, 1981. – 207 с.
65. Горський В. С. Філософія в українській культурі: (методологія та історія) / В. С. Горський // Філософські нариси – К. : Центр практичної філософії, 2001. – 236 с.
66. Грабовська І. М. Ментальність. Особистість. Екологія / І. М. Грабовська – К. : Київське братство, 1997. – 40 с.
67. Григоріїв Н. Я. Українська національна вдача / Н. Я. Григоріїв – Вінніпег, Ман. : Українська видавнича спілка в Канаді, 1941. – 61 с.
68. Григорій Сковорода: філософія свободи / М. Попович. – К. : Майстерня Білецьких, 2007. – 256 с.
69. Гродзинский А. М. Фитодизайн: задачи и перспективы / А. М. Гродзинский // Информ. бюлетень ЮНЕСКО. – 1979. – С. 2–8.
70. Гродзінський А. М. Серед природи і в лабораторії / А. М. Гродзінський – К., 1983. – 159 с.
71. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні / М. Грушевський – К. : Освіта, 1932. – 132 с.
72. Грушевський М. Ілюстрована Історія України / М. Грушевський ; [автори вступн. ст. В. А. Смолій, П. С. Сохань, О. Пріцак, Ф. Сисін] – Нью-Йорк : Видавництво Чорторійських, 1917–1967. – («Пам'ятки історичної думки України»).
73. Грязнов Б. С. Логика, рациональность, творчество / Б. С. Грязнов – М. : Наука, 1982. – 256 с.

74. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / В. фон Гумбольдт / общ. ред. А. В. Гулыш, Г. В. Рамишвили – М., 1985. – 451 с. – (Языковеды мира)
75. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / ред. В. С. Жекулин ; ЛГУ – Л. : Изд-во ЛГУ, 1989. – 496 с.
76. Гумилев Л. Н. Этносфера: история людей и история природы / Л. Н. Гумилев – М. : АСТ, 2008. – 575 с. – (Историческая библиотека).
77. Гуссерль Э. Философия как строгая наука / Э Гуссерль // Логос. – 1911. – Кн. 1. – С. 1–56.
78. Даниленко В. М. Всесвітня історія : Хронологія основних подій / В. М. Даниленко – К. : «Либідь», 1997. – 264 с. – Укр. і рос. мовами.
79. Делиль Ж. Сады / Жак Делиль – Л. : Наука, 1988. – 230 с.
80. Демек Я. Теория систем и изучение ландшафта / Я. Демек – М. : Прогресс, 1977. – 222 с.
81. Дерябо С. Д. Методологические проблемы становления и развития этнопсихологической психологии / С. Д. Дерябо, В. А. Ясвин // Психологический журнал. – 1996. – Т. 17. – № 6. – С. 4–17.
82. Дзюба О. М. Літопис найважливіших подій культурного життя в Україні (X – середина XVII ст.) : посібник–довідник / О. М. Дзюба, Г. І. Павленко – К. : «Арт-Ек», 1998. – 200 с.
83. Диакон Л. История / Лев Диакон ; [пер. М. М. Копыленко, коммент. М. Я. Сюзюмова, С. А. Иванова; отв. ред. Г. Г. Литаврин] – М., 1988. – 239 с. – («Памятники исторической мысли»).
84. Дикерсон Р. Е. Химическая эволюция и происхождение жизни / Р. Е. Дикерсон // Эволюция / ред. Е. Майр – М. : Мир, 1981. – С. 67–107.
85. Дильтей В. Сила поэтического воображения : Начало поэтики // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX вв. : Трактаты, ст., эссе. / В. Дильтей – М. : МГУ, 1987. – С. 108–135.
86. Дильтей В. Типы мировоззрения и обнаружения их в метафизических системах // Новые идеи в философии / В. Дильтей – СПб, 1912. – Сб. 1. – С. 119–181.
87. Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій / Д. Донцов – Львів : Укр. вид-во, 1941. – 112 с.
88. Донцов Д. Дух нашої давнини / Д. Донцов – Дрогобич : Відродження, 1991. – 314 с.
89. Доусон К. Прогресс и религия. Историческое исследование происхождения и развития идеи прогресса и ее взаимоотношения с религией ; пер. с англ / К. Доусон – Брюссель : Изд-во «Жизнь с Богом», 1991. – 226 с.
90. Душков Б. А. География и психология. Подход к проблемам / Б. А. Душков – М. : «Мысль», 1987. – 285 с.

91. Душков Б. А. Психология типов личности / Б. А. Душков – Екатеринбург : «Деловая книга», М. : «Академический прект», 1999. – 504 с.
92. Енциклопедія історії України : в 5 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.] – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 1. : А–В. – 2003. – 688 с.
93. Енциклопедія сучасної України : багатотомне видання / гол. ред. І. М. Дзюба (співголова), Жуковський А. І. (співголова), Романів О. М. (співголова). – К. : Держ. гол. підпр. республ. виробн. об'єднання «Поліграфкнига», 2001 – Т. 1. : А; 2003. – Т. 2. : Б–Біо ; 2004. – Т. 3. : Біо–Бя ; 2005. – Т. 4. : В–Вог ; 2006. – Т. 5. : Вод–Гн. ; 2006. – Т. 6. : Го–Гю ; 2007. – Т. 7. : Г–Ді ; 2008. – Т. 8. : Дл–Дя.
94. Енциклопедія українознавства для школярів-студентів / авт.-уклад. В. В. Оліфіренко, С. М. Оліфіренко, Т. В. Оліфіренко, Л. К. Оліфіренко – Дніпропетровськ : Сталкер, 2001. – 496 с.
95. Енциклопедія українознавства. Загальна частина : в 3-х т. Перевидання в Україні / Репринтне відтворення видання 1949 року. – Т. 1–3. – К. : НАН України: Ін-т укр. археографії, 1994–95.
96. Жаботинський В. Вибрані статті з національного питання / В. Жаботинський ; [перекл., вст. ст., прим. та комент. І. Клейнер] ; Респ. асоціація українознавців – К. : [б. и.], 1991. – 136 с. – (Б-ка українознавства).
97. Живая Этика : избранное / сост. М. Ю. Ключникова – М. : «Республика», 1992. – 414 с.
98. Жизнь растений : в 6-ти т. / ред. А. А. Тахтаджян (гл. ред.) – М. : Просвещение, 1982. – Т. 6. Цветковые растения. – 543 с.
99. Забужко О. До характеристики філософсько-історичної концепції Лесі Українки / О. Забужко // Філософ. і соціол. думка – 1989. – № 4. – С. 86–96.
100. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. Франківський період / О. Забужко – К. : Основа. – 1993. – 126 с.
101. Загальна психологія : навч. посіб. / О. Скрипченко та інші. – К. : «А.П.Н.», 2002 – 464 с.
102. Залізняк Л. Л. Первісна історія України : навч. посіб. / Л. Л. Залізняк – К. : Вища школа, 1999. – 263 с.
103. Залізняк Л. Л. Походження українського народу / Л. Л. Залізняк – К. : Б-ка українця, 1996. – 80 с.
104. Замятина Е. А. Мифологические мотивы в символике Софии Киевской / Е. А. Замятина // Отеч. филос. мысль XI–XVII вв. и греч. культура. – К. : Наук. думка, 1991. – С. 29–37.
105. Злупко Степан. Кооператизм, колоніалізм, американізм // Розбудова держави. – 1998. – № 9-10 – С. 125-128.
106. Зорин А. Д. Киев X-XIII веков : Карта реконструкция / А. Д. Зорин, А. И. Кутовой, В. А. Розенберг – К. : Мистецтво, 1972.

107. Иванов В. П. Человеческая деятельность – познание – искусство / В. П. Иванов – К. : наукова думка, 1977. – 251 с.
108. Иванченко В. А. Фитозргономика / В. А. Иванченко, А. М. Гродзинский [и др.] – К. : Наук. думка, 1989. – 296 с.
109. Историки античности : в 2-х т. / [сост., вступ. ст. и примеч М. Томашевська, илл. С. Крестовський] – М. : Правда, 1989. – 624 с.
110. История китайской философии ; пер с кит. / общ. ред. и послесл. М. Л. Титаренко. – М. : Прогресс, 1989. – 552 с.
111. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу : іст.-реліг. моногр – К. : АТ «Обереги», 1991. – 424 с.
112. История Русов или Малой России : сочинение Георгия Конискаго, Архієпископа Белорускаго – М. : В Университетской Типографии, 1846. – 307 с.
113. Історія української культури / ред. І. Крип'якевич – К. : Либідь, 1994. – 656 с.
114. Історія філософії : підручник / [В. І. Ярошовець (ред.), І. В. Бичко, В. А. Бугров та ін.] – К. : Вид. ПАРАПАН, 2002. – 774 с.
115. Історія філософії України. Хрестоматія : навч. посібник / упор. М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, А. К. Бичко та ін. – К. : Либідь, 1993. – 560 с.
116. Каганець І. Психологічні аспекти в менеджменті / І. Каганець – Київ–Тернопіль : Мандрівець – Port-Royal, 1997. – 204 с.
117. Казначеев В. П. Феномен человека: космические и земные истоки / В. П. Казначеев – Новосибирск : Книжн. изд-во, 1991. – 128 с.
118. Калакура Я. С. Історичні засади українознавства як науки і навчальної дисципліни // Збірник наукових праць НДІ українознавства – К. : Міленіум, 2003. – Т. 1. – С. 322–330.
119. Калакура Я. С. Методологічний інструментарій українознавця / Я. С. Калакура // Збірник наукових праць НДІ українознавства. – К. : Міленіум, 2003. – Т. 1. – С. 174–182.
120. Канигін Ю. М. Шлях аріїв : Україна в духовній історії людства : роман-есе / Ю. М. Канигін – К. : «Україна, 1995. – 256 с.
121. Карамзин Н. М. История государства Российского в 12-ти томах. Т. 1. / ред. А. Н. Сахаров – М. : Наука, 1980. – 640 с.
122. Карлейль Т. Теперь и прежде / Р. К. Медведева [сост., подгот. текста и примеч.] – М. : «Республика», 1994. – 415 с.
123. Кедров Б. М. Естествознание и современная научно-техническая революция / Б. М. Кедров // Природа, 1966. – № 5. – С. 2–10.
124. Кедров Б. М. О великих переворотах в науке / Б. М. Кедров – М. : Педагогика, 1986. – 112 с.
125. Кемпбел Д. Х. Ботанические ландшафты земного шара / Д. Х. Кемпбел – М. : Ин. Ли-ра., 1948. – 436 с.

126. Киршева Н. В. Психология личности : тесты, опросники, методики / [авт.-сост. Н. В. Киршева, Н. В. Рябчикова] – М. : Геликон, 1995. – 236 с.
127. Кифишин А. Г. Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тысячелетий до н.э. / А. Г. Кифишин – К. : Аратта, 2001. – 846 с.
128. Кінан Е. Російські історичні міфи / Е. Кінан / перекл. В. Шовкун, передм. О. Толочко – К. : Критика, 2001. 282 с.
129. Клейн Л. С. Откуда арии пришли в Индию? / Л. С. Клейн // Весник Ленинград. ун-та – 1980 – № 20. – Вып. 4. – С. 35–39.
130. Кликс Ф. Пробуждающееся мышление / Ф. Кликс – М. : Прогресс, 1983. – 302 с.
131. Кононенко М. П. Постаті : посібник-довідник / М. П. Кононенко – К. : Міленіум, 2005. – 428 с.
132. Кононенко М. П. Українські вчені – натуралісти, математики, лікарі, педагоги : посібник-довідник / М. П. Кононенко, Г. С. Сазоненко; Український гуманітарний ліцей Київського Національного університету ім. Т. Шевченка. – Видання друге, доповнене. – К. : Український Центр духовної культури, 2001. – 312 с.
133. Кононенко М. Побач (!) слово / М. Кононенко // Українознавство. – 2003. – Ч. 4 (9). – С. 113–117.
134. Кононенко П. П. «Свою Україну любіть...» / П. П. Кононенко – Київ : Твім інтер, 1996. – 224 с.
135. Кононенко П. П. Вибрані твори у 3-х книгах / П. П. Кононенко – К., 1999. – Кн. 3. : Слово – Серце – Сонце. – 228 с.
136. Кононенко П. П. Україна: природа, людина, екологія : метод. посібн / П. П. Кононенко, В. В. Сніжко, М. П. Кононенко – К. : Міленіум, 2005. – 98 с.
137. Кононенко П. П. Українознавство : підручник / П. П. Кононенко – К. : Либідь, 1996. – 384 с.
138. Кононенко П. П. Українознавство : підручник для вищ. навч. закладів / П. П. Кононенко – К. : Міленіум, 2006. – 870 с.
139. Кононенко П. П. Український етнос: генеза і перспективи : історичний нарис / П. П. Кононенко, Т. П. Кононенко – Обухів : «ГНИП», 2003. – 519 с.
140. Кононенко П. П. Феномен української мови. Генеза, проблеми, перспективи. Історична місія / П. П. Кононенко, Т. П. Кононенко – К. : Наша наука і культура, 1999. – 168 с.
141. Кононенко П. Українознавство – наука любові, етики, життєтворчості : збірник наукових праць / упор. А. Ю. Пономаренко, О. Б. Ярошинський – Львів : Сполом, 2006. – 458 с.

142. Кононенко Т. Г. С. Скворода – приятель мудрості українського терену. На пошану 280-тої річниці з дня народження / Т. Г. Кононенко // Українознавство. – 2003. – Ч. 1 (6). – С. 40–42.
143. Конфуций. Уроки Мудрости : Сочинения – М. : ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс ; Харьков : Изд-во «Фолис», 2000. – 958 с. – (Серия «Антология мысли»).
144. Косвен М. И. Нариси з історії первісної культури / М. И. Косвен – К. : «Радянська школа», 1955. – 200 с.
145. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / [упор., приміт. І. П. Бетко, А. М. Полотай; вступ. ст. М. Т. Яценко] – К. : Либідь, 1994. – 384 с.
146. Костомаров М. Слов'янська міфологія / М. Костомаров // Хроніка 2000. – К. : Довіра, 1992. – Вип. 1. – С. 34–49.
147. Котляр М. Ф. Київські князі Кий і Аскольд / М. Ф. Котляр // Воєнна історія. – 2002. – № 1. – С. 126–135.
148. Котляр Н. Ф. Древняя Русь и Киев в летописных преданиях и легендах / Н. Ф. Котляр – К. : Наук. думка, 1986. – 157 с.
149. Котляревський І. П. Вибране / І. П. Котляревський – Харків : Прапор, 1980. – 280 с.
150. Коуен Р. История жизни – К. : Наук. думка, 1982. – 220 с.
151. Коул М. Культурно-историческая психология: наука будущего / М. Коул – М. : «Когнито-Центр», Институт психологии РАН, 1997. – 432 с.
152. Крисаченко В. С. Екологічна культура: теорія і практика : навч. посібн. / В. С. Крисаченко – К. : Заповіт, 1996. – 352 с.
153. Крисаченко В. С. Історія української філософії : хрестоматія-довідн. / В. С. Крисаченко – К. : «МП Леся», 2006. – 468 с.
154. Крисаченко В. С. Україна: природа і люди / В. С. Крисаченко, О. І. Мостяєв – К. : НІСД, 2002. – 623 с.
155. Крисаченко В. С. Українознавство : хрестоматія-посібн. : у 2-х кн. / В. С. Крисаченко – К. : Либідь, 1996. – Кн. 1. – 1996. – 352 с. ; Кн. 2. – 1997. – 464 с.
156. Крисаченко В. С. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / [В. С. Крисаченко (ред.), М. Т. Степико, О. С. Власюк та ін.] – К. : НІСД, 2004. – 648 с.
157. Круглик В. Собор Різдва Богородиці в Козельці / Василь Круглик – 2004. – 56 с.
158. Кузьменко В. На порозі Надцивілізації. Роздуми про майбутнє / В. Кузьменко, О. Романчук – Львів : Світ, 1991. – 216 с.
159. Куликов С. Нить времён : малая энциклопедия календаря с заметками на полях газет / Сергей Куликов – М. : Наука, 1991. – 288 с.

160. Кулис Р. Структуры исторического сознания в философии В. Дильтея феноменология Э. Гусерля // Проблемы самосознания в современной буржуазной философии. – Вильнюс, 1983. – С. 88–104.
161. Кульчицький Олександр. Основи філософії і філософічних наук / упор. А. Карась – Мюнхен – Львів : УВУ, 1995. – 164 с. – («Підручники ч. 16»).
162. Кулэ М. Проблема интерпретативного самосознания в герменевтике // Проблемы самосознания в современной буржуазной философии. – Вильнюс, 1983. – С. 134–148.
163. Кун М. А. Легенди і міфи стародавньої Греції / М. А. Кун – К. : «Радянська школа», 1955. – 432 с.
164. Купер Дж. Энциклопедия символов / Дж. Купер – М. : Изд-во «Ассоциация духовного единения «Золотой век», 1995. – 397 с.
165. Кучерук О. Ілюстрована енциклопедія історії України в трьох томах / О. Кучерук – К. : Спалах, 2004. – Т. 1. : Від найдавнішого часу до кінця 18 ст. – 216 с.
166. Ландау Л. Д. Физика для всех : Молекулы / Л. Д. Ландау, А. И. Китайгородский – М. : Наука, Глав ред. физ.-мат. лит-ры, 1982. – 208 с.
167. Лаптев И. Д. Надежды Зелёного дома : научно-художественная литература / И. Д. Лаптев / науч. ред. И. Б. Боровик – М. : Дет. лит., 1980. – 270 с.
168. Лебедев В. И. Хрестоматия по истории СССР / В. И. Лебедев [и др.] – М. : Учпедгиз, 1949. – 508 с.
169. Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении / Л. Леви-Брюль – М. : Педагогика-Пресс, 1994. – 608 с.
170. Леві-Строс К. Первісне мислення / Клод Леві-Строс ; [пер. з фр., вступне слово С. Йосипенко] – К. : Український Центр духовної культури, 2000. – 324 с.
171. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
172. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев – М. : Издво МГУ, 1972. – 574 с.
173. Лесной С. «Влесова Книга» языческая летопись доолеговской Руси (история находки текст и комментарии, вып 1.) / Сергей Лесной – Виннипег, 1969. – 64 с. с 8 прилож.
174. Леся Українка. Вибрані твори / упор. О. Бабишкін – К. : Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1952. – 359 с.
175. Летопись по Ипатьевскому списку. Том 2. // Полное Собрание Русских Летописей : 37 книг (1820-2004 pp.) – М.-СПб. – 12000 с. – Т. 2. : Летопись по Ипатьевскому списку. – СПб., 1871. – 712 с.
176. Ливий Тит. История Рима от основания города : в трех томах / Тит Ливий. – М. : Наука. 1989–1994.

177. Линдблад Я. Человек – ты, я и первозданный / Ян Линдблад ; пер. со швед. – М. : Прогресс, 1991. – 264 с.
178. Липа Ю. І. Призначення України / Ю. І. Липа – Друге незмінне видання. – Нью-Йорк (США) : Накладом Української книгарні «Говерля», 1953. – 270 с.
179. Липа Ю. І. Призначення України / Ю. І. Липа – К. : Фундація імені О. Ольжича, 1997. – 267 с.
180. Липа Ю. Розподіл Росії : [передрук. з вид.: Нью-Йорк: Говерла, 1954]. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1995. – 147 с.
181. Лисенко С. Учитель Силенко. Його родовід, життя і Віра в Дажбога / С. Лисенко – К. : ОБЕРЕГИ, 1996. – 544 с.
182. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / І. Лисяк-Рудницький – К. : Основи, 1994. – 573 с.
183. Лихачев Д. Л. Национальное самосознание Древней Руси / Д. Л. Лихачев – М. – Л. : Изд-во АН СССР, 1945. – 120 с.
184. Лихачев Д. С. Пoesия садов / Д. С. Лихачев – СПб : Наука, 1991. – 732 с.
185. Лікарські рослини : енциклопед. довідн. / А. М. Гродзинський [відп. ред.] – К. : Голов. ред. УРЕ, 1989. – 544 с.
186. Ловмянський Х. Русь и норманы / Х. Ловмянський – М. : Прогресс, 1985. – 304 с.
187. Лозко Г. Етнологія України : філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект / Г. Лозко – К. : «АртЕк», 2001. – 304 с.
188. Лозко Г. С. Велесова Книга – Волховник / Г. С. Лозко – Вінниця : Континент-Прим, 2004. – 504 с.
189. Лозко Г. С. Коло Свароже : відроджені таємниці / Г. С. Лозко – К. : Укр. письменник, 2004. – 222 с.
190. Лоренц К. Обратная сторона зеркала / Конрад Лоренц– Москва : Республика, 1998. – 493 с. – (Мыслители XX века).
191. Лосев А. Ф. Исторический смысл эстетического мировоззрения Рихарда Вагнера // Вагнер Р. Избранные работы [пер. с нем.] / [сост. и коммент. Н. А. Барсова и С. А. Ошерова ; редкол. : М. Ф. Овсянников (пред.) и др.; вступ. ст. А. Ф. Лосев] / А. Ф. Лосев – М. : Искусство, 1978. – 695 с. – (История эстетики в памятниках и документах). – С. 7–48.
192. Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура / А. Ф. Лосев – М. : «Политиздат», 1991. – 525 с.
193. Лурия А. Р. Основы нейропсихологии / А. Р. Лурия – М. : МГУ, 1973. – 384 с.
194. Людина і довкілля : антологія : у 2 кн. / [упор., автор вступ. розділів, біогр. довідок та коментарів В. С. Крисаченко] – К. : Заповіт, 1995. – Кн. 1. : Природа і людність України в пам'ятках світової і

національної культури – 432 с. ; Кн. 2. : Людина і довкілля в українській духовності – 432 с.

195. Майр Е. Эволюция / Е. Майр / ред. М. В. Минш ; пер с англ. Н. О. Фомина – М. : Мир, 1981. – 264 с.

196. Макарчук С. А. Український етнос: Виникнення та історичний розвиток : навч. посібн. / С. А. Макарчук – Львів. Ун-т. – К. : НМК ВО, 1992. – 148 с.

197. Мала енциклопедія етнології / упор. Ю. І. Римаренко ; ред. Г. Г. Германенко, А. М. Михайлян [та ін.] ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького – К. : «Генеза», «Довіра», 1996. – 942 с.

198. Маланюк Є. Книга спостережень / Є. Маланюк – К. : «Атіка», 1995. – 236 с.

199. Маланюк Є. Книга спостережень. Т. 2. / Є. Маланюк – Торонто, 1966. – 480 с.

200. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури / Є. Маланюк – К. : АТ «Обереги», 1992. – 80 с.

201. Мандруймо у дивосвіт : географічний атлас – К. : Картографія, 2000. – 96 с.

202. Манусевич А. Я. Очерки по истории Польши / А. Я. Манусевич – М. : Учпедгиз, 1952. – 407 с.

203. Маринич А. М. Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование / А. М. Маринич, В. М. Пашенко, П. Г. Шищенко – К. : Наук. думка, 1985. – 224 с.

204. Марков Е. Очерки Крыма. Картины крымской жизни, природы и истории / Е. Марков – СПб., 1884. – 154 с.

205. Марплз Д. Р. Чорнобильська катастрофа: погляд із заходу / Д. Р. Марплз – Ойкумена, 1991. – Ч. 4. – С. 27–32.

206. Матвеева Н. П. Солнцеворот: праздники, обычаи, предания (церковно-народный месяцеслов) : науч.-популярн. изд. / Н. П. Матвеева – К. : Укр. Центр. духов. культ., 1995. – 240 с.

207. Мельничук О. С. Словник іншомовних слів / О. С. Мельничук – К. : Гол. ред. УРЕ, 1985. – 968 с.

208. Мечников И. И. Этюды оптимизма / ред. М. С. Брук ; послесл. и примеч. А. А. Тишков – М. : Гл. ред. лит. на иностр. языках изд-ва «Наука», 1988. – 328 с.

209. Мид М. Культура и мир детства : избр. произв. / М. Мид / [сост. и послесл. И. С. Кон ; пер. с англ. и коммент. Ю. А. Асеев] – М. : Глав. ред. восточной лит-ры издат-ва «Наука», 1988. – 429 с.

210. Микола Міхновський та його «Самостійна Україна» : / В. Сніжко (підгот.) ; Всеукраїнське наук. та профес. тов-во ім. М. Міхновського – К. 1998, 29 с. – Бібліог. : С. 12.

211. Мильков Ф. Н. Ландшафтная сфера Земли / Ф. Н. Мильков – М., 1970. – 208 с.
212. Мильков Ф. Н. Человек и ландшафты / Ф. Н. Мильков – М., 1973. – 224 с.
213. Митрохин Л. В. Кашмирские легенды о Христе / Л. В. Митрохин // Наука и религия. – 1990. – № 5. – С. 52–53.
214. Мифы народов мира : энциклопедия : в 2-х т. / гл. ред. С. А. Токарев. – М. : «Советская Энциклопедия», 1987. – Т. 1. : А–К. – 671 с., илл.; 1988. – Т. 2. : К–Я. – 719 с., илл.
215. Мицик В. Хліб як твір мистецтва / В. Мицик // Артанія. – 1999. – № 5. – С. 232–240.
216. Мицик В. Хто заснував Трипільську культуру? / В. Мицик // Образотворче мистецтво. – 2002. – Ч. 2. – С. 85–86.
217. Мишанич О. Українознавство як світова наукова дисципліна / О. Мишанич // Українознавство. – 2002. – Ч. 1–2. – С. 32–35.
218. Мід Дж. Г. Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста / Дж. Г. Мід / [пер. з англ. та передм. Т. Корпало] – К. : Укр. Центр Духов. Культури, 2000. – 416 с.
219. Міфи Давньої Індії [для ст. шк. віку] / [упор., передм. та переказ із хінді С. І. Наливайко]. – К. : Веселка, 2001. – 202 с.
220. Мойсеєнко В. С. Хрест із півмісяцем – вічні символи. Ілюстрована історія символів України : науково-пошукове видання / В. С. Мойсеєнко – К. : «Оранта», «Майстерня книги», 2006. – 128 с. – Бібліогр. : 64 назви, іл. 98.
221. Моргунов Ю. Г. Тектоника и история развития северо-западного шельфа Черного моря / Ю. Г. Моргунов, А. В. Калинин, В. В. Калинин – М. : Наука, 1981. – 242 с.
222. Мороз С. Геологічні передумови виникнення українського етносу / С. Мороз // Український світ – 1994. – Ч. 3–4. – С. 6–7.
223. Мулдашев Э. Р. От кого мы произошли? / Э. Р. Мулдашев – М. : ООО «АиФ-Принт» ; ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 448 с.
224. Муратов М. В. История развития Черноморской впадины / М. В. Муратов, Ю. П. Непрочнов, З. С. Тримонис История // Геополитическая история Черного моря по результатам глубоководного бурения – М., 1980. – С. 187–190.
225. Мурзаев Э. М. География в названиях / Э. М. Мурзаев – 2-е изд., перераб и доп. – М. : Наука, 1982. – 176 с.
226. Найден О. Українська народна іграшка (історія, семантика, образна своєрідність, функціональні особливості) / О. Найден – К. : «Артек» – 1999. – 256 с.
227. Наливайко С. “Велесова книга”: індійські паралелі // Велесова книга: Легенди. Міти. Думи. Кн. 1–4. / упор. Б. І. Яценко / С. Наливайко – К. : Індоевропа, 1995. – С. 268–287.

228. Наливайко С. Етнічна історія Давньої України / Сергій Наливайко. – К. : Євшан-зілля, 2007. – 624 с.
229. Наливайко С. І. Індодарійські таємниці України / С. Наливайко – К. : Вид. центр. «Просвіта», 2004. – 448 с.
230. Наливайко С. Індодарійські мови й питання української етнічної історії / С. Наливайко // Українознавство. – 2002. – Ч. 1–2. – С. 54–57.
231. Наливайко С. Таємниці розкриває санскрит / С. Наливайко – К. : Вид. центр «Просвіта», 2001. – 288 с.
232. Наливайко Степан Тисяча найновіших тлумачень давніх українських назв, імен, прізвищ (на індодарійському матеріалі) : довідник / Степан Наливайко. – К. : Євшан-зілля, 2008. – 360 с.
233. Нарис історії культури України / М.В. Попович. – 2-е вид., випр. – К.: АртЕк, 2001. – 728 с.
234. Націоналізм : антологія / упор. О. Проценко, В. Лісовий – К. : Смолоскип, 2000. – 872 с.
235. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 1999 році – К. : Вид-во Раєвського, Мінекоресурсів, 2000. – 184 с.
236. Недюха М. П. Українознавство як наука і навчальна дисципліна / М. П. Недюха // Зб. наук. праць НДІУ – К., 2005. – Т. VII. – С. 13–19.
237. Неєдли З. Історія чеського народу. Т. 1. / З. Неєдли – М. : Издательство иностранной литературы, 1952. – 252 с.
238. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. – 2-е вид. – К. : Обереги, 2003. – 144 с.
239. Никитин А. А. Ольга? Елена? Эльга? / А. А. Никитин // Наука и религия. – 1991. – № 11. – С. 20–23.
240. Никитин А. По следам Апостола Андрея / А. Никитин // Наука и религия. – 1990. – № 9. – С. 6–9; № 10. – С. 8–9; № 11. – С. 46–49; № 12. – С. 19–20.
241. Никитин Андрей. Князь Игорь: «волк в овцах» / Андрей Никитин // Наука и религия. – 1991. – № 7. – С. 14–19.
242. Николаев Ю. В поисках за божеством. Очерки истории гностицизма / Ю. Николаев – СПб., 1913. – 526 с.
243. Новомирова В. Гиксосы / В. Новомирова – К. : «Світ на Сході», 1997. – 258 с.
244. Норрис Г. Т. Коренное население Сахары // Сахара / Г. Т. Норрис ; [пер. с англ. В. В. Голосов ; науч. ред. В. М. Неронов, В. Е. Соколов – М. : Прогресс, 1990. – 424 с. : илл. – (Золотой фонд биосферы)
245. Носовский Г. В. Новая хронология Руси / Г. В. Носовский, А. Т. Фоменко – М. : Факториал, 1997. – 256 с. – (Новая хронология).
246. Огієнко І. Українська культура / І. Огієнко – К. : Довіра, 1992. – 144 с.

247. Оглоблін О. Думки про Хмельниччину / Олександр Оглоблін – Нью-Йорк : Організація Оборони Чотирьох Свобід України, 1957. – 88 с.
248. Огородник. І. В. Українська філософія в іменах: навч. посібник / І. В. Огородник., М. Ю. Русин / ред. М. Ф. Тарасенко. – К. : Либідь, 1997. – 328 с.
249. Орлова Т. Етноестетика в понятієвому контексті сучасного мистецтвознавства // Українська народна творчість у поняттях міжнародної термінології. – К.: Музей Івана Гончара Родовід, 1996. – С. 13-18.
250. Ортега-і-Гасет Х. Дегуманізація мистецтва // Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори / Х. Ортега-і-Гасет ; перекл. з іспан. В. Брудгардт, В. Сахно, О. Товстенко – К. : Основи, 1994. – 420 с.
251. Отрошко Л. Г. Символіка міфологем / Л. Г. Отрошко // Українознавство. – 2007. – № 1. – С. 286–291.
252. Отрошко Л. Г. Феномен природи у світобаченні українців / Л. Г. Отрошко // Українознавство. – 2006. – № 2. – С. 245–252.
253. Павленко В. М. Етнопсихологія : навч. посібн. / В. М. Павленко, С. О. Таглін – К. : Сфера, 1999. – 408 с.
254. Павленко Ю. В. Передісторія давніх русів у світовому контексті / Ю. В. Павленко – К. : Фенікс, 1994. – 398 с.
255. Павлов Н. В. Ваш психологический тип / Н. В. Павлов – К. : Кофр, 1996. – 254 с.
256. Паїк В. Корінь безсмертної України і українського народу / укл. В. Паїк – Львів : «Червона Калина», 1995. – 237 с.
257. Патон Б. Е. Наука. Техника. Прогресс / Б. Е. Патон ; Академия наук СССР. М. Наука 1987. – 414 с. – (Серия: Наука. Мироззрение. Жизнь).
258. Пидопличко И. Г. Позднепалеолитические жилища из костей мамонта на Украине / И. Г. Пидопличко – К. : Наук. думка, 1969. – 162 с.
259. Підкова І. З. Довідник з історії України / І. З. Підкова, Р. М. Шуст – К. : Генеза, 2001. – 1136 с.
260. Пірен М. Основи етнопсихології / М. Пірен – К. : Вид-во КВП, 1998. – 436 с.
261. Платон. Пир // Платон. Собр. соч в 4-х т. – М., 1993. – Т. 2. – 199 с.
262. Плачинда С. В. Віхи української духовності : вип. 1. : Історія, природа, державницька візія в давньоукраїнських міфах та письменстві Київської Русі / С. В. Плачинда, О. А. Хоменко – К. : «ЛДЛ», 2006. – 72 с.
263. Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології / С. Плачинда – К. : Велес, 2007. – 240 с.

264. Повесть временных лет / ред. В. П. Адрианова-Перетц ; АН СССР – М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1950. – (Литературные памятники). – Ч. 1 : Текст и перевод / пер. Д. С. Лихачев, Б. А. Романов. – 1950. – 405 с., [36]л. ил.
265. Полищук В. В. Особенности изменений гидрографии Понть-Каспийско-Аральской солоноватой области за историческое время и их биогеографическая интерпретация / В. В. Полищук // Гидробиол. проблемы Аральского моря – Л., 1989. – С. 115–143.
266. Поліщук В. В. Історична біографія Дунаю, або Навчальні проблеми сьогодення в світлі особливостей басейну великої Європейської ріки / В. В. Поліщук, В. В. Шепя – «Краса і мода», «Бруклін – Київ ЛТД», 1998. – 508 с.
267. Поліщук В. В. О бореальных элементах фауны Черноморского бассейна / В. В. Полищук // Гидробиол. журн. – 1978. – № 4. – С. 17–24.
268. Поліщук І. Ментальність українства: Політичний аспект / І. Поліщук // Людина і політика (Київ). – 2001. – № 1. – С. 86–92.
269. Пономарьов А. Українська минувшина : ілюстрований етнографічний довідник / [А. Пономарьов, Л. Ф. Артюх та ін.]. — 2-е вид. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.
270. Попович М. В. Мироззрение древних славян / М. В. Попович – К. : «Ч.д.», 1985. – 167 с.
271. Причепій Є. М. Феноменологічна теорія свідомості Е. Гусерля / Є. М. Причепій – К.: Наук. думка, 1971. – 104 с.
272. Пріцак О. Коли і ким було написано «Слово о полку Ігоревім». «Київська бібліотека давнього українського письменства» / О. Пріцак – К. : Обереги – 360 с.
273. Пріцак О. Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела / О. Пріцак ; пер. з англ. О. Буценко, Ю. Олійник // Хроніка 2000 – К. : Довіра, 1992. – Вип. 2. – С. 17–34.
274. Пріцак Омелян. Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела (крім саг) / Омелян Пріцак ; пер. з англ. О. Буценко, Ю. Олійник // Хроніка 2000. Наш край – К. : Довіра, 1992. – Вип. 1. – С. 17–33.
275. Проблеми теорії ментальності / М. Попович [відп. ред.] ; Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – Частина 1. : Теорія ментальності. – С. 3–28; Частина 2. : Українська національна ментальність. – С. 232–270.
276. Протас М. Українська геральдика: шлях реконструкції етногенезу / Марина Протас // Артанія : альманах, кн. 4. – К., 1998. – С. 17–38.
277. Психология и психоанализ характера : хрестоматия по психологии и типологии характеров / сост. Д. Я. Райгородский [и др.] – Самара : Издат. Дом «БАХРАХ», 1997. – 640 с.
278. Райх В. Психология масс и фашизм / В. Райх – СПб., 1997. – 380 с.

279. Рампа Т. Лобсанг. Третий глаз / Т. Рампа – Л. : Лениздат, 1991. – 191 с.
280. Рева М. Л. Дикі їстівні рослини України / М. Л. Рева, Н. Н. Рева – К. : Наук. думка, 1976. – 166 с.
281. Рейва П. Современная ботаника : в 2-х т. / П. Рейва, Р. Эверт, С. Айкхорн ; пер. с англ. – М. : Мир, 1990. – Т. 1. – 343 с., Т. 2. – 344 с.
282. Розумний М. Справа честі: Алгоритми національного самоопанування : політичні есе / М. Розумний – К. : Смолоскип, 1995. – 71 с.
283. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / [сост., авт. коммент. и посл. А. В. Брушлинский, К. А. Абульханова-Славская] – СПб : Издательство «Питер», 2000 – 712 с. : илл. – (Серия «Мастера психологии»).
284. Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України? / С. Л. Рудницький / [упор. та передм. О. І. Шаблій] – Л. : Світ, 1934. – 416 с.
285. Рудницький С. Огляд національної території України / С. Рудницький – Берлін : Укр. слово, 1923. – 143 с.
286. Руми Дж. Поэма о скрытом смысле. Избранные притчи / Дж. Руми / [пер. с перс. Н. Гребнев, послесл. О. Акимускин] – М. : Глав. ред. восточ. ли-ры изд-ва «Наука», 1986. – 370 с.
287. Савицька Л. Український краєвид як мегатекст національного світобачення / Л. Савицька // Образотворче мистецтво. – 2003. № 3. – С. 5–10.
288. Сведенборг Э. Тайны неба (пояснение первых четырёх глав Книги Бытия. О божественной любви и божественной мудрости.) / Э. Сведенборг – К. : Преса України, Порт-Рояль, 1993. – 256 с.
289. Светоний Г. Т. Жизнь двенадцати цезарей / пер. с лат., предисл. и послесл. М. Гаспаров – Худож. лит., 1990. – 225 с.
290. Сегеда С. Основы антропологии : навч. посібн. / С. Сегеда – К. : Либідь, 1995. – 208 с., іл. 150.
291. Сегеда С. П. Антропология : підручн. для студ. гуманіт. спеціальн. вищ. навч. закл. / С. П. Сегеда – К. : Либідь, 2009. – 422 с.
292. Семененко Н. П. Геохімія сфер Землі / Н. П. Семененко – К. : Наукова думка, 1987. – 158 с.
293. Семенов-Тянь-Шанский В. П. Как отражается географический пейзаж в народных названиях населённых мест? / В. П. Семенов-Тянь-Шанский // Землеведение : географический журнал имени Д. Н. Анучина / ред. А. А. Крубер ; Гл. управл. научн. учередж. (Главнаука) – М. : Госуд. изд-во (Гооиздат), 1924. – Т. 26, вып.1/2. – С. 133–158.
294. Сергеенко М. Е. Жизнь древнего Рима / М. Е. Сергеенко – СПб. : Изд.-торг. Дом «Летний Сад» ; ж. «Нева», 2000. – 368 с.

295. Сергійчук В. І. Доля української національної символіки / В. І. Сергійчук – К. : Тов-во «Знання» УРСР, 1990. – 48 с.
296. Сергійчук В. І. Національна символіка України / В. І. Сергійчук – К. : Веселка, 1992. – 109 с.
297. Сковорода Г. Сад божественних пісень / Л. Ушкалов (підготовка тексту, передмова та коментарі) – Х. : Майдан, 2002 – 128 с.
298. Сковорода Григорій. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові перекази. Листи / упор., вступна стаття і приміт. І. В. Іваньо. – К. : Наук, думка, 1983. – 542 с. – («Б-ка української літератури»).
299. Скребець В. О. Екологічна свідомість: історичний розвиток, сучасний стан, психологічна діагностика : наук.-метод. посібн. / В. О. Скребець – Чернігів, 1997. – 66 с.
300. Славянская мифология энциклопедический словарь – М. : Эллис Лак, 1995. – 416 с.
301. Словник античної міфології / [уклад. І. Я. Козовик, О. Д. Пономарів ; вступ. ст. А. О. Білецький] – К. : Наук. думка, 1989. – 240 с.
302. Словник символів культури України / [заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренко, В. В. Куйбіди] – 3-е вид. – К. : Міленіум, 2005. – 352 с.
303. Смолянинов И. Ф. Природа в системе эстетического воспитания : кн. для учителя / И. Ф. Смолянинов – М. : «Просвещение», 1984. – 207 с.
304. Смык Г. К. Целебные растения в нашей жизни / Г. К. Смык, Б. М. Гурьянов – К., 1988. – 49 с.
305. Снежко Є. В. Землеробська свідомість / Є. В. Снежко // дод. до збірника наукових праць КВГІ «Духовність та злагода в українському суспільстві на перехресті тисячоліть». – 1999. – № 5'2. – С. 266–270.
306. Снежко Є. В. Традиційне харчування українського народу як об'єкт українознавчих досліджень / Є. В. Снежко // Українознавство – наука самопізнання українського народу. – К. : НДІУ, 2001. – С. 258–259.
307. Снежко Є. Традиційне і сучасне харчування українців / Є. Снежко // Українознавство, 2003 – Ч. 4(9) – С. 367–370.
308. Сніжко В. «Ad Fontes» // Українознавство. – 2003. – Ч. 4(9). – С. 104–112.
309. Советский энциклопедический словарь / ред. А. М. Прохоров (гл. ред.) – Москва : Советская энциклопедия, 1989 – 1632 с.
310. Соціолінгвістичний моніторинг мовою статистики : збірн. матер. / ред. А. Ю. Пономаренко – К. : НДІУ, 2006. – 95 с.
311. Сто найвідоміших шедеврів України – К. : Автограф, 2004. – 496 с.
312. Стрингольм А. М. Походы викингов / А. М. Стрингольм ; [пер с нем. А. Шемякин прил. и примеч. К. Фриш ; предисл., коммент.

- А. Хлезов] – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 736 с. – (Историческая библиотека).
313. Струве В. В. Древний Восток / В. В. Струве – М. : Учпедгиз , 1953. – 224 с.
314. Струве В. В. Хрестоматия по истории древнего мира / В. В. Струве – М. : Учпедгиз, 1951. – 336 с.
315. Стурлусон Снорри. Младшая Эдда – Л. : Наука, 1970.
316. Субтельний О. Україна. Історія / О. Субтельний – К. : Либідь, 1991. – 301 с.
317. Супруненко В. П. Народина: Витоки нації; символи, вірування звичаї та побут українців / В. П. Супруненко – Запоріжжя : МП «Берегиня» – СП «ФАЄЗ», 1993. – 136 с.
318. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5 т. – К. : Вищ. шк., 1977. – Т. 5. : Слово про слово. Слово вчителя в моральному вихованні. – 510 с.
319. Тайлор Э. Б. Первобытная культура / Э. Б. Тайлор – М. : Изд-во полит. лит., 1989.
320. Таланчук О. М. Українознавство. Усна народна творчість : навч.-метод. посібник / О. М. Таланчук – К. : Либідь, 1998. – 248 с.
321. Тацит Корнелий. История / [пер. с лат. и коммент. Г. С. Кнабе ; вступ. ст. И. М. Тронской] – М. : ООО «Издательство АСТ» ; Харьков : «Фолио», 2001. – 400 с. – (Библиотека античной литературы)
322. Тейяр де Шарден П. Феномен человека / П. Тейяр де Шарден – М. : Наука, 1987. – 240 с.
323. Теория личности в западно-европейской и американской психологии : хрестоматия по психологии личности / сост. Д. Я. Райгородский [и др.] – Самара : Издат. Дом «БАХРАХ», 1996. – 480 с.
324. Тиводар М. Етнологія / М. Тиводар – Ужгород, 1998. – 580 с.
325. Титаренко М. Л. Древнекитайский философ Мо Ди, его школа и учение / М. Л. Титаренко – М. : Наука, Глав. ред. вост. лит-ры, 1985. – 245 с.
326. Тихоплав Т. С. Физика веры / Т. С. Тихоплав, В. Ю. Тихоплав – СПб. : ИД «ВЕСЬ», 2003. – 256 с.
327. Товстуха Є. С. Фітоетнологія українців / Є. С. Товстуха – К. : УАОІ, 2002. – 351 с.
328. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії : у 2-х т. / А. Дж. Тойнбі – К. : Основи, 1995. – Т. 1. / пер. з англ. В. Шовкун. – 375 с. ; Т. 2. / пер. з англ. В. Митрофанов, П. Таращук. – 400 с.
329. Токар Л. К. Досвід і уроки буття в самопізнанні та самотворенні українського народу / Л. К. Токар // Українознавство. – 2002. – Ч. 3. – С. 56–63.

330. Токар Л. К. Зміст українознавства: системно-функціональний підхід до структурування знань / Л. К. Токар // Українознавство. – 2004. – Ч. 3–4. – С. 106–110.
331. Токар Л. К. Об'єкт і предмет українознавства / Л. К. Токар // Українознавство. – 2001. – Ч. 1. – С. 25–34.
332. Токар Л. К. Самоідентифікація в системі самопізнання й самотворення народу / Л. К. Токар // Українознавство. – 2004. – Ч. 1–2. – С. 164–169.
333. Токарев С. А. Ранние формы религии / С. А. Токарев – М. : Политиздат, 1990. – 622 с.
334. Толстоухов А. В. Екобезпечний розвиток: пошуки стратегем / А. В. Толстоухов, М. І. Хилько – К. : «Знання України», 2001. – 333 с.
335. Томенко М. В. Теорія українського кохання / М. В. Томенко – К. : Міжнарод. туризм, 2002. – 128 с.
336. Традиційне й особистісне у мистецтві : колективне дослідження за матеріалами Четвертих Гончарівських читань / М. Селівачов (відп. ред.) [та інш.] – К. : УЦНК «Музей Івана Гончара», 2002. – 423 с.
337. Трубайчук А. Ф. Брудершафт двох диктаторів / А. Ф. Трубайчук – К. : Асоціація істориків «Істина», 1993. – 336 с.
338. Турченко Ф. Г. Українське козацтво : мала енциклопедія / Ф. Г. Турченко [та ін.] – Київ: Генеза – Запоріжжя: Прем'єр, 2002. – 568 с.
339. Україна – Етнос: збірник наукових праць з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства / Ю. С. Фігурний (керівник авт. кол.) [та ін.] – К., НДІУ. – 2006. – 240 с.
340. Українська екологічна енциклопедія / ред. Р. Дяків. – Друге видання. – К. : МЕФ, 2006. – 807 с.
341. Українські народні казки [для мол. та серед. шк. віку] / [упоряд. та передм. Л. Ф. Дунаєвська] – К. : Веселка, 1990. – 271 с.
342. Українські народні казки, легенди, анекдоти / [упоряд., передм. та приміт. В. А. Юзвенко] – К. : Молодь, 1989. – 432 с.
343. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К., 1991. – 640 с.
344. Універсальний словник-енциклопедія, ПВП «Все увито». – К. : ЛДКФ – «Атлас» : Львів, 2001. – 1575 с.
345. Успенский П. Д. Новая модель Вселенной / П. Д. Успенский ; пер. с англ. – СПб. : Изд-во Чернышова, 1993. – 560 с.
346. Федоров Г. Б. По следам древних культур. Древняя Русь / Г. Б. Федоров – М. : Госкультпросветиздат, 1953. – 360 с.
347. Федорова Е. В. Люди императорского Рима / Е. В. Федорова – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 366 с.
348. Философский энциклопедический словарь / ред.-сост. Е. Ф. Губский – М. : ИНФРА-М, 2003. – 576с.

349. Філіпчук Г. Глобалізація і екокультурні цінності Української освіти // Українознавство, №4, 2006, С. 169-174.
350. Філіпчук Г. Пріоритет екоантропоцентризму в освітній політиці / Г. Філіпчук // Українознавство. – 2005. – №1. – С. 111–115.
351. Фоули Р. Еще один неповторимый вид. Экологические аспекты эволюции человека / Р. Фоули ; пер. с англ. – М. : Мир, 1990. – 368 с.
352. Франко З. Хто ми? Звідки родом? / Зіновія Тарасівна Франко – К. : Т-во «Знання» УРСР; № 2. –1990. – 47 с. – (Сер. 5. «Вдумливим, допитливим, кмітливим»).
353. Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості // Зібр. творів у 50-ти томах. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 76–139.
354. Фрезер Д. Дж. Золотая ветвь. Исследование магии и религии / Д. Дж. Фрезер – М. : Политиздат, 1984. – 703 с.
355. Фрезер Дж. Дж. Фольклор в Ветхом завете ; пер. с англ. / Д. Дж. Фрезер. – 2-е изд., испр. – М. : Политиздат, 1989. – 542 с., ил.
356. Фрейд З. Три очерка по теории сексуальности // Фрейд З. Психология бессознательного : сб. произведений / З. Фрейд – М. : Просвещение, 1989. – С. 123–202.
357. Фром Э. Душа человека ; перевод / Э. Фром – М. : «Республика», 1992. – 430 с.
358. Фрээр Дж. Дж. Золотая ветвь : Исследование магии и религии / Д. Дж. Фрээр; [пер. с англ. М.К. Рыклин]. – М. : Эксмо, 2006. – 960 с.
359. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер ; пер. с нем. В. В. Библихин – М. : Ad Marginet, 1997. – 452 с.
360. Харт М. Х. 100 великих людей / М. Х. Харт – М. : Вече, 2000. – 544 с.
361. Хиллман Дж. Архетипическая психология / Дж. Хиллман ; [пер. с англ. Ю. Донцов, В Зеленский] – СПб. : Б.С.К. – 1996. – 157 с.
362. Холодный Н. Г. Избранные труды / [редкол.: К. М. Сытник (гл. ред.) и др.] ; АН УССР Ин-т ботаники им. Н. Г. Холодного – К. : Наук. думка, 1982. – 443 с., ил.
363. Хэгерманн Д. Карл Великий / Д. Хэгерманн ; [пер с нем. В. П. Котелкин] – М. ООО «Издательство АСТ» ; ЗАО НПП «Ермак», 2003. – 684 с. – (Историческая библиотека).
364. Циолковский К. Э. Исследование мировых пространств реактивными приборами / К. Э. Циолковский // Труды по космонавтике [вступ. ст. М. К. Тихонравова, С. 5–20] – Москва: «Машиностроение», 1967. – 375 с., илл.
365. Человек и его символы ; пер. с англ. / К. Г. Юнг [и др.] – СПб. : Б.С.К., 1996. – 454 с.
366. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – Друге видання. – Мюнхен, 1983. – 176 с.

367. Чмихов М. О. Археологія та стародавня історія України. Курс лекцій / М. О. Чмихов, Н. М. Кравченко, І. Т. Черняков – К. : Либідь, 1992. – 375 с.
368. Чубинский П. Ангели на сходах неба : народні повір'я та за забобони / підгот. О. Верес – К. : Глобус, 1992. – 16 с.
369. Чубинский П. Мудрість віків : українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського : у 2-х кн. / упор. С. К. Горкавий, Ю. О. Іванченко. – К. : Мистецтво, 1995. – Кн. 2. – 224 с., іл.
370. Шахматов А. А. Разыскания одревнейших русских летописных сводах / А. А. Шахматов – М. : Академ. Проект ; Жуковський : Кучково поле, 2001. – 880 с. – (Summa).
371. Шаян В. Григорій Сковорода – лицар святої борні / Володимир Шаян – Лондон (Англія)– Торонто (Канада), 1984. – 108 с.
372. Шаян Володимир. Віра предків наших : т. 1. / укл. Об'єднання Українців Рідної Віри. – Канада : Видавничий комітет при святині Дажбожій в Гамільтоні, 1987. – 894 с.
373. Шаян Володимир. Наша священна книга / В. Шаян // Велесова книга: Легенди. Міти. Думи. – К. : Індоевропа, 1995. – С. 262–268.
374. Швець О. З прикарпатських православних друкованих джерел / О. Швець, митр. прот., митр. прот. І. Швець – Самбір : «Філадельфія», 1997. – 50 с.
375. Шевченко Т. Г. Дневник / Т. Шевченко – М.-Л. : Academia, 1931. – 437 с.
376. Шевченко Т. Г. Щоденник / Т. Шевченко // Твори : в 5 т. – К., 1985. – Т.5. – 379 с.
377. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко – К. : Дніпро, 1974. – 623 с.
378. Шейнина Е. Я. Энциклопедия символов / Е. Я. Шейнина. – М. : ООО «Издательство АСТ»; Харьков : «Торсинг», 2003. – 591 с.
379. Шелухін С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів – Прага, 1936. – (Перевид. Дрогобич : Бескид, 1992. – 248 с.).
380. Шинкарук В. І. Вибрані твори : у 3 т. / укл. В. В. Лях, В. Г. Табачковський – К. : Укр. Центр духовної культури, 2003. – Т. 1. – 392 с. – («Філософська спадщина України»).
381. Шипов Г. И. Явления психофизики и теория физического вакуума / Г. И. Шипов // Сознание и физический мир. – Вып.1. – М. : Агентство «Яхтсмен», 1995. – С. 86–103.
382. Шкляр Л. Етнос і соціум / Л. Шкляр – К. : Наук. думка, 1993. – 171 с.
383. Шлемкевич М. Загублена українська людина / М. Шлемкевич – Нью-Йорк, 1954. – 160 с. – (Сер. «Життя і мислі», кн. друга).
384. Шмаков В. Закон синархии и чение о двойственной иерархии монад и множеств / В. Шмаков – К. : «София», Ltd., 1994. – 320 с.
385. Шопф Д. У. Эволюция первых клеток / Д. У. Шопф // Эволюция –

М. : Мир, 1981. – С. 109–147.

386. Шпак В. Т. Деякі питання філософського аспекту творчості Т. Г. Шевченка // «Творчість Т. Г. Шевченка у філософській культурі України» : збірник наук. праць / В. Т. Шпак – К.: Наук. думка, 1992. – С. 11–21.

387. Шпет Г. Г. Философское наследие П. Д. Юркевича // Юркевич П. Д. Философские произведения / Г. Г. Шпет – М. : Правда, 1990. – С. 578–638.

388. Шредингер Э. Что такое жизнь с точки зрения физики? / Э. Шредингер // Лекции, прочитанные в Тринити-колледже в Дублине в феврале 1943 года / пер. с англ. А. А. Малиновский – М. : Иностр. л-ра, 1947. – 146 с.

389. Шри Ауробиндо Гхош. Человеческий цикл / Шри Ауробиндо Гхош – Казань, 1992. – 352 с.

390. Шри Шримад А. И. Бхактиведанта Свами Прабхупада. Бхагавад-гита как она есть : в 2-х т. / А. И. Шри Шримад – М., Л., Калькута, Бомбей, Нью-Дели : Изд-во «Бхактиведанта Бук Траст». – Т. 1. – 413 с., Т. 2. – 416 с.

391. Щербань П. М. Національне виховання в сім'ї / П. М. Щербань – К. : Культурол. П П «Боривітер», 2000. – 260 с.

392. Энциклопедический словарь – М.: Гос. науч. изд-во «Большая Советская Энциклопедия», в 3^х томах, 1953. – Т. 1. – 719 с. ; Т. 2. – 719 с. ; Т. 3. – 744 с.

393. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 82 тт. и 4 доп. тт. – М. : Терра, 2001 – 40 726 с.

394. Энциклопедия тайн и сенсаций / авт.-сост. Н. Н. Бельский. – Минск : Литература, 1998. – 448 с.

395. Юнг К. Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг – М. : Ренессанс, 1991. – 304 с.

396. Юнг К. Г. Душа и миф: шесть архетипов / К. Г. Юнг; пер. с англ. – К. : Порт-Рояль, 1997. – 384 с.

397. Юнг К. Г. Психологические типы ; пер. с нем / К. Г. Юнг – Москва : Алфавит, 1992. – 104 с.

398. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків : в 3-х томах / Д. І. Яворницький ; передм. В. А. Смолій – К. : Наук. думка, 1990. – Т. 1. – 577 с. ; Т. 3. – 571 с.

399. Янів Володимир. Нариси до історії української етнопсихології / упор. М. Шафовал – Мюнхен: УВУ, 1993. – 217 с. – («Підручники ч. 13.»).

400. Янко М. Т. Топонімічний словник України : словник-довідник / М. Т. Янко – К. : Знання, 1998. – 432 с.

401. Ятченко В. Шаманізм і шаманство в українців: вигадка чи реальність? / В. Ятченко // Україна – Етнос: ЗНП з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства – К., НДІУ. – 2006. – 240 с.

Summary

In view of that scientific Ukrainoznavstvo is concerned about direct investigation of Ukrainian culture it is important for us, as those who study natural field of Ukraine as the most important ethnic-formative factor, to determine this specific field. That field, which is now stipulated by state boundaries of unitary sovereign and independent Ukraine, is a sample for us. But a cruel question was asked – what was the boundary of this country long since and specifically from what period we must consider a territory of existence as a field of realistic self-definition of specific human society that now self-identifies itself as “Ukrainians”? Definition and direct evidence of all that was said must be a specific written source. And such source exists. It is world famous work, accepted among scientific midst, “Herodotus (history in 9 books)” in modern translation of famous Ukrainian scientist A.O.Byletsnyi. The very forth book (“Melpomena”) among extremely important for the history, geography and mythology of eastern Europe gives the information about territory that author determines as Scythian which in its main geographical indexes meets the geographical map of modern Ukrainian field. There is only one essential specification that some part of south of Scythian dry land after the period given found itself under the waters of the Black sea due to rising the level the sea. So geographical concurrence of territories of Scythian, determined by written sources – the book of Herodotus and geographical map of modern Ukraine witnesses that we managed to view rather long period in 2,5 thousand years as a process of genesis of certain human society, that is now being studding as Ukrainian nation.

This whole period Ukrainian field didn't remain in interdevelopment only with one human natural structure. The field itself remained in constant natural climate changing so as the human factions remained in constant dynamic movement. However this is not some essential feature of Ukrainian field, the same natural and social processes took place in other regions. The process of migration of population from other territories happened undulatory in certain conditions – numerous and from another side much less numeral. But there were periods of considerable setting from Ukrainian field to the other regions, sometimes to rather distant.

Integration of considerable number of polytypic population had enough negative features but there were no durable stagnant processes which is the brake in genesis of any populousness. Peculiarities of nature environment were dependent on influence of considerable quantity of incomers but changing of natural biocenosis directly assisted to some changing of population and left only those individuals who were more adapted to climate conditions, existing diseases, nourishment etc. Peculiarities of natural conditions are one of the very important links of contribution of certain

method of thinking forming which is in certain way depends on detection of certain archetypical ground. Just owing to direct natural influence and some mediated influence of environment certain archetypical psycho blocks of the human community are showed in some regions more brightly in other situation is quite another or partly another. Such peculiarities form definite stereotypy of collective thinking which henceforward determines regional natural psycho subjectivism.

Psycho philosophical approach in studying of interconnection of natural environment with psycho functional activity of the inhabitants of Ukrainian field is a novelty in the research base of scientific Ukrainoznavstvo. Methodological approach makes possible to examine the results of the population psycho activity of one region under influence of different natural effects of natural environment and there are psycho ethnic peculiarities of society which help in consolidation of population into ethnos. Studying of mental peculiarities of different types of population in their direct links with concrete natural biocenosis makes possible to understand motives which enforce to migrations in Ukrainian field. Such material needs its analytic interpretation of Ukrainoznavstvo. It is effectuated by scientific philosophic approach which makes real vision of Ukraine and Ukrainians as a unique component of Mankind. But just philosophic approach of scientific Ukrainoznavstvo makes these definitions substantial and natural and essential in general genesis of mankind as original sovereign ways of Ukrainian nation creation.

Резюме

У зв'язку з тим, що наукове українознавство переймається безпосереднім вивченням українства, то для нас – тих, хто займається вивченням природного терену українства як найважливішого етноформуючого фактору, було важливим визначити саме цей терен. Той терен, який нині є обумовлений державними кордонами унітарної суверенної і незалежної України, є для нас взірцем. Проте жорстким було запитання, а яким був кордон цієї країни здавна і зокрема, з якого саме періоду треба розглядати територію існування як терен реалістичного самовизначення певного людського суспільства, яке нині себе самоідентифікує як «українці»? Визначенням, як і безпосереднім свідченням усього вище означеного, може бути лише конкретне писемне джерело. І таке джерело існує – це всесвітньовідома праця, визнана в науковому середовищі як праця «Геродота турійця з Галікарнаса «Історій» книг дев'ять, що їх називають музами»¹ у сучасному перекладі відомого українського науковця А.О.Білецького. Саме четверта книга («Мельпомена»), серед конче важливої для історії, географії та міфології східної Європи, подає й інформацію про територію, яку автор визначає як Скіфія, що в головних своїх географічних показниках і збігається із географічною картою сучасного українського терену, лише із одним досить істотним уточненням, що деяка частина півдня означеного скіфського суходолу після означеного автором періоду опинилася під водами Чорного моря в результаті підняття рівня останнього. Тож географічний збіг територій Скіфії, визначеної писемним джерелом – книгою Геродота, та географічною картою – сучасної України, свідчить лише за те, що ми змогли розглядати досить довгий період у 2,5 тис. років як процес генези певного людського суспільства, яке нині вивчається як українська нація.

Увесь означений період український терен перебував у взаєморозвитку не лише із однією людською природною структурою. Як сам терен перебував у постійній природо-кліматичній зміні, так і людські угруповання знаходились у постійному динамічному русі. Проте це не є котроюсь винятковою ознакою українського терену – такі ж подібні природні та суспільні процеси відбувалися і в інших регіонах. Процеси міграції людності з інших територій відбувалися хвилеподібно, за певних умов – багаточисленні, за інших – значно менш численні. Проте бували і періоди значного розселення з українського терену до інших регіонів, іноді й достатньо віддалених.

---

¹ Геродот. Історії у дев'яти книгах. Переклад, передмова та примітки О.І.Білецького. – К.: Наук. думка, 1993. – 574 с.

Інтеграція значної чисельності різнотипового населення мало достатньо негативних ознак, проте не відбувалося і довготривалих застійних процесів, які є гальмом в генезі будь-якої людності. Особливості природного довкілля були залежними від впливу значної кількості прибульців, проте і зміни природних ценозів безпосередньо сприяли деякій зміні населення, лишаючи адаптованіших до умов клімату, існуючих хвороб, харчування тощо. Особливості природних умов є однією із дуже важливих ланок сприяння формуванню певного способу мислення, яке є певним чином залежним від виявлення конкретних архетипальних закладин. Саме завдяки безпосередньому природному впливу, а також деякому опосередкованому впливу через довкілля виявляють себе найбільш яскраво у людської спільноти в одних регіонах одні архетипальні психоблоки, в інших же регіонах – усе зовсім або частково інше. Такі особливості виформатовують певну стереотиповість колективного мислення, яке в подальшому і визначає регіональний природний психосуб'єктивізм.

Психофілософський підхід у вивченні взаємозв'язку природного довкілля із психофункціональною діяльністю насельників українського терену є певною новизною у дослідно-спостережній базі наукового українознавства. Методичний підхід робить можливим розглянути результати психічної діяльності людності певного регіону під впливом різноманітних природних чинників природного довкілля, а це і є психоетнічні особливості суспільства, які сприяють об'єднанню людності у етнос. Вивчення психічних особливостей різноманітних типів людності у їхній безпосередній сув'язі із конкретним природним біоценозом робить можливим зрозуміти мотиви, які примушують до міграцій всередині українського терену. Отриманий таким чином матеріал потребує свого аналітичного українознавчого осмислення, що і враховує науковий філософський підхід, який робить здійсненням бачення України та українців унікальною складовою Вселюдства. Проте саме філософський підхід наукового українознавства робить ці напрями субстанційно природно визначеними і сутнісно означеними в загальній генезі людства як оригінальні і суверенні шляхи українського націєтворення.

Зміст

Присвята.....	3
Слово до читача (Ситник К.М.).....	4
Вступ.....	6
Розділ I. Українознавство: Alma Mater.....	18
Розділ II. Терен відчутний.....	56
Розділ III. Осмислення Природи.....	161
Розділ IV. Виявлення психоідеї Добра.....	232
Розділ V. Шляхи Мудрості.....	400
Підсумки.....	488
Використана література.....	495
Резюме.....	519